1-50-
BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
14
15 A
6 17

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM LIBRI VII.

De ira Dei, lib. I. De opificio Dei, lib. I.
Epitome in libros ſuos, liber acephalos.

Carmina aſſcripta Lactantio.
Phœnix incerti auctoris.
Venantij Honorij Clementiani Fortunati presbyteri Itali ad Felicem Epiſcopum carmen de Paſcha.
Incerti auctoris carmen de paſſione.

OMNIA
Studio MICHAELIS THOMASII
emendata, cum Notis eiuſdem.

Græcarum vocum Latina interpretatio.
Index in Lactantium ampliſſimus.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

ANTVERPIÆ,
Ex officina Chriſtophori Plantini,
Architypographi Regij.
M. D. LXXXVII.

Cvi. N.....

Svmma Privilegii.

Cavtvm *eſt Regio priuilegio, ne quis alius præter Chriſtophorum Plantinum*, L. Cœlij Lactantij Firmiani Diuinarum Inſtitutionum libros VII. De ira Dei,&c.ſtudio Michaelis Thomaſij emendatos, &c. *intra ſexennium imprimat, aut alibi impreſſos in ſuas ditiones importet, venalésve habeat: qui ſecus faxit, pœna fiſco Regio exoluenda mulctabitur: vt latiùs in Regio diplomate expreſſum eſt, Dato Bruxellæ.*

Signat.

I. de Witte.

AD ANTONIVM
PERRENOTVM CARD.
AMPLISSIMVM.

INTER *cæteras animi cogitationes, ac ſtudia, in quibus docti atque excellentis ingenij viri, non ſolùm rectè, atque vtiliter verſari, ſed præclarè etiam, ac cum ſumma laude poſſunt ætatem omnem collocare, duo mihi videntur eſſe præcipua: alterum multis, præclariſque commentationibus de rebus maximis edendis; alterum in purgandis à mendis veterum ſcriptorum libris, qui præclaras huiuſmodi diſputationes ſempiternis monumentis conſignarunt. Nam, ſicut illud magnam quandam ingenij copiam poſtulat, vt quis, poſt tam multa à doctiſſimis viris ſcripta edita, dignum aliquid noſtro erudito ſeculo commentari poſſit, ita alterum exactum iudicium, & ſummam diligentiam requirit. atque hac ſanè in parte, fortaſſè hoc alterum vtilius illo videri poteſt, quod ef-*

ficit, vt optima veterum ſcripta, quæ ſine hac diligentia ſæpe pernicioſa ſunt, nempe in quibus multa ab hæreticis corrupta reperiuntur, hac cura adhibitâ, non ſolùm integritati, ſed priſco etiã nitori reſtituantur: quantoque præſtantiora ſunt veterum ſcripta, quàm noſtra, tanto hoc ſtudium altero vtilius videri poteſt. Quod quidem Pius V. Pontifex Max. rectè intelligens, & hoc ſtudium diligenter Romæ tractari cupiens, præſtantiſſimis quibuſdam Cardinalibus, & aliis doctis viris curam purgandi à mendis librum Decretorum Gratiani demandauit: inter quos me vnum eſſe voluit. Ac ſperandum eſt, ſi Deus huic Summo Pontifici vitam longiorem, vt boni omnes optant, concedat, breui libros omnes Eccleſiaſticos quàm emendatiſſimos eſſe prodituros. Nam Vaticana bibliotheca tam multis, optimiſque codicibus referta eſt, vt ex ea, & aliis, quæ multæ in vrbe ſunt, facilè hoc totum negotium confici poſſit. Verùm dum in illo magno & publico opere laboramus, quæ ego priuato ſtudio in emẽdandis Lactantij

Firmia-

Firmiani libris effeci, nolui ſtudioſis amplius deberi. quos quidem libros auctoritate veterum codicum, non ſolùm à multis mendis, quæ ſcriptorum incuria, vel alias ob cauſas irrepſerant, repurgauimus, verùm à multis erroribus, qui eis dolo ac fraude veterum hæreticorum additi fuerant, liberauimus. Nam, ſicut negari non poteſt, errores aliquot in hoc auctore inueniri, ita conſtanter affirmo, multos fraude ac dolo hæreticorum in eo eſſe ſuppoſitos, aut aliunde adfixos, ac quaſi coagmentatos. quis enim veterum vnquam Lactantium, tanquam Manichæum damnauit? at fons, atq; origo iſtius hæreſeos in eo, non in vno, ſed pluribus in locis, ita adiectus erat; vt non Manichæus, ſed Lactantius illius erroris auctor fuiſſe videretur. quæ nos loca multis collatis antiquiſſimis codicibus ita emendauimus, vt vix vlla amplius ſuſpicio illius erroris in totis octo libris ſuperſit. de diuinitate etiam filij videtur aliquot in locis obſcurius, quàm decebat eſſe loquutus; ſed cùm alibi clarè de ea loquatur, neceſſario illa obſcuriora ex

 his

his quæ apertiora ſunt, intelligi debẽt, atq. explicari. Nam, quod aliqui hũc auctorẽ, tãquam Arij ſectatorẽ accuſant, ferendum nullo modo eſt; cùm ipſe ante Ariũ vixcrit, & ſcripſerit. Verũ, cùm Eccleſia, non vno momẽto cœperit, & adoleuerit, ſed naturæ humanæ imitatione, quandã quoq. pueritiam habuerit; euenit huic, aliisq. ſcriptoribus, qui in prima illa ætate Eccleſiæ vixerunt, quod natura ipſa rerũ ferebat, vt nõ omnia plana explicataque haberent; & in multis; quãuis contra philoſophos grauiter docteq. ſcriberent; eorũ tamen errores, ac ſomnia quædã ſectabantur. quod quidem, non de Lactantio ſolùm, ſed de aliis multis antiquis ſcriptoribus Hieronymus ſapientiſſimè annotauit. cuius de hoc auctore iudiciũ, grauitatis eſt, ac prudentiæ plenum, & tam docto, ſanctoq. viro digniſſimum: cùm contra, aliqui Patrũ, ac noſtra ætate, tam temerè de hoc ſcriptore iudicarint; annotatis lõgo indice multis ipſius erroribus; vt in quo vim rectè iudicandi oſtẽtare voluerunt, parũ ſe iudicio valere doctis hominibus demonſtrarint. Nam, cũ dicunt, illo,

aut

aut illo in loco prouidentiã, nõ ſatis eſſe defenſam; aut altero, atq. altero loco philoſophorũ opiniones nõ bene eſſe refutatas, nõne ij, dum nimis ſubtiles videri volunt, parum ſe videre oſtendunt? qui ſi totos libros Lactãtij legiſſent, prouidentiã conſtantiſſimè vbique defenſam vidiſſent, ac philoſophos, ita reprehẽſos, vt rectè, ac verè de eo dixerit Hieron. Lactantiũ in philoſophis, & priſcorum erroribus refutandis multo efficaciorem, quàm in cõfirmandis, & ſtatuendis noſtris fuiſſe. qui, tametſi in ea parte refutãdi excelluerit, in hac tamen altera mihi non parum videtur præſtitiſſe. Nam de confeſſione duobus in locis tam clarè loquitur, vt nihil clarius dici poſſit: & de benefactis, ac bonis operibus, vt vulgo iam receptis vocabulis vtamur, tam manifeſtè, ac ſi cõtra iſtos noſtræ ætatis commentitiæ cuiuſdam, ac planè nudæ, atq. inertis fidei aſſertores propriã diſputatıonẽ ſuſcepiſſet. hortatur verò magnoperè, vt aduerſa omnia pro Chriſto, non ſolùm fortiter, ſed libenter etiam feramus, ita, vt nihil magis, quã martyrium deſideraſſe videatur, quæ

 quidem

quidẽ omnia tanta ſermonis elegantia tractat, vt ſi ſolam in eo elegantiam ſpectaremus, propter eam vnã à nobis maximè legendus eſſe videretur. quod ſanè effecit, vt in ipſo emendando maiori diligentia nobis vtendum eſſe conſtituerimus. quãuis enim in omnibus veteribus, præſertim Eccleſiaſticis ſcriptoribus, hoc ſtudium valde eſſet neceſſariũ, vt collatis multis antiquis exemplaribus vnum optimum conficeremus; tamen hoc præcipuè in his eſſet præſtãdum; qui curam aliquã, ac ſtudium videntur in ſermonis ornatu poſuiſſe. Nam in illis ſatis eſt, ſi ſenſum teneamus; cùm in his ſæpe mutatio minima verborum, nõ ſolũ venuſtatem omnẽ orationis, quam ipſi non videntur neglexiſſe, ſed quod maius eſt, ſententiam quoq; ipſam cõfundat, ac perturbet. Quare, cũ duo præcipuè ſint inter Latinos ſcriptores, de Eccleſiaſticis loquor, qui veriſſimæ Chriſtianorum doctrinæ, ornatum quoq; orationis addiderunt, Cyprianus, ac Lactantius; & illum ex hac eadẽ Romana bibliotheca diligẽtiſſimè emendatũ habeamus, neceſſariò fuit eadẽ cura in emendan-

do

do Lactantio adhibēda. qualē verò ego adhibuerim, ac quibus codicibus in hoc libro emendando ſim vſus, breuiter explicabo. Multis ab hinc annis, cùm Bononiæ iuri Pontificio, ac ciuili operā darem, neq; tamen aliarum rerū bonos ſcriptores, præſertim Eccleſiaſticos, negligerē; in bibliotheca Sancti Saluatoris vidi exemplar quoddam Lactātij, literis maiuſculis ſcriptum, quod, vt ex vetuſtate, & literis ipſis apparebat, fuerat ante octingētos, aut etiam mille annos exaratum. illarum enim literarū, quas maiuſculas vocamus, libri, ſicut ex collatione multorū codicum comperimus, ante Gothorum in Italiam irruptionē fuerunt ſcripti, ita illius antiquiſſimi codicis ſtudio illectus, cū ipſum cœpiſſem cum editis codicibus conferre, vidi magnā quandam multis in locis varietatē, clarè tamē cognoſcebam; multo veriorē eſſe antiqui exēplaris, quàm vulgariū lectionē. cumq; ab illis iuris ſtudiis feriati eſſemus, omnia illius antiquiſſimi codicis, ſingula cum impreſſis diligenter conferens, perlegi, & quæ ab illo diſcrepabāt, annotaui. quod non vno, atq;

 altero,

altero, ſed in ſexcentis, & amplius locis facere me oportuit, cùm tamen multo melior eſſet lectio antiqui codicis, quàm omnium impreſſorum. eodẽ quoque tempore, & ex eadem bibliotheca habui alterum optimum exẽplar, quod pleriſq. in locis cum illo antiquo concordabat. Tandem verò, cùm omnem diligentiã in hoc ſcriptore emendando adhibendam mihi eſſe conſtituiſſem, omnia cum ſeptẽ optimis exemplaribus Vaticanæ bibliothecæ contuli; quæ me, vt illum antiquiſſimum codicem valde probarem; vehementer confirmarunt. Ita, cùm magnum quendam theſaurum inueniſſe me iudicarem, rem totã ad Patruum meum Franciſcum Thomaſium Emporiẽſem epiſcopũ virum optimum, & veterum Theologorum ſtudioſiſſimum ſcripſi, qui mihi, vt omnino eum ederẽ imperauit. quod cùm tecũ etiam conferrẽ, Tu me, Cardinalis ampliſſime, vt hoc omnino ſine vlla mora facerẽ impuliſti. Ita, cũ tuo, ac Patrui imperio amplius reſiſtere nec poſſem, nec vellem, rem totã tuæ voluntati permiſi, librũq. & notas meas tradidi, vt omnia Plantino tuo imprimẽda

man-

mandares. quid enim ego tibi non committerem, cui Carolus V. Max. ac prudentiſſimus Imperator omnem imperij gubernationem aliquando commiſit? quanuis, quæ tua eſt humanitas, minora hæc, non ſolùm nō aſperneris, ſed ea te magni facere apertè oſtendas. Eſſet quidem mihi latiſſimus campus, ſi de tuis laudibus longa oratione agere vellem, ſed præter rem facerem, ſi in hoc loco longum de ea re ſermonem ſuſciperem, cùm virtutes tuæ, non ſolùm omnibus prouinciis, ac Regnis, ſed ſingulis alicuius nominis viris, ita ſint notæ, vt mea omnis de his oratio ſuperuacanea videri poſſet. hoc vnum ſilere non poſſum, magnitudinē illam animi, qua bonos omnes amiciſſimè complecteris, & quantum vales; vales autem plurimum; eos iuuare & ornare conaris, bonis omnibus maximè probari. quod quidem, cùm ſit Dei optimi Max. proprium, valdè decet Principes, præſertim eccleſiaſticos, hoc officij genus diligenter ſectari. Vale, & nos ama. Romæ iiij. Non. Ianuarij. M. D. LXVIIII.

INDEX

CAPITA XXIII.
LIBRI I.

DE veri cognitione, & religione, & ſapiẽtia. Cap. I. Fol. I.
De prouidentia. ij, 5.
De mundi rectione. iij, 6.
De teſtimonijs prophetarum de vno vero Deo. iiij. 9.
De teſtimoniis poëtarum & philoſophorum. v, 10.
De teſtimonijs diuinis, & de Sibyllis, & earũ carminib⁹. vi, 14.
De teſtimoniis ex reſpõſis. vij, 17.
De Deorũ coitu, & ortu. iix, 19.
De Hercule, & eius vita, & morte. ix, 21.
De Aeſculapij, Apollinis, Martis, Caſtoris, & Pollucis, Mercurij, & Liberi vita, & geſtis. x, 22.
De Iouis ortu, vita, regno, nomine, & morte, & de Saturno, & Vrano. xi, 24.
De interpretatione deorũ ex ſententia Stoicorum ad phyſicam rationẽ fabulas traducentium. xij. 33.
Stoicorum illa ſentẽtia euerſa; & ibi de Iouis ortu, Saturno, & Ope. xiij, 35.
De Euemeri hiſtoria: & ibi de Saturno, Ope, Cerere, Titane, Neptuno, Iunone, Plutone, Glauca, & eorum ortu, & caſibus. xiiij, 37.
Quomodo, cùm fuerint illi homines, Dij fuerint nominati. xv, 38.
De Deorum ſexu & ortu. xvi. 43.
De Stoicorum eadem ſententia; & ibi de Deorum ærumnis, & turpitudinibus. xvij, 44.
De Deorũ conſecratione propter beneficia. xviij. 47.
De cultu Dei veri, & falſorum. xix, 50.
De Diis Romanorum propriis, & eorum ſacris. xx, 50.
De Diis Barbarorum quibuſdam propriis, & eorum ſacris: & iiſdem de Romanis. xxi, 55.
De Numæ introductione religionis, Fauni, Orphei, Meliſſei. xxij, 62.
De vanarum ſuperſtitionum ætatibus, & temporibus. xxiij, 65.

CAP. XIX. LIB. II.

DE Dei obliuione. CAP. I. Fol 67.
De ſimulachris, & vero Dei ſimulachro & cultu. ij, 70.
De literarum errore. iij, 73.
De ſimulachris, ornamentiſque templorum, & eorum contemptu. iiij, 77.
De Dei veri cultu, deque elementis, & aſtris. v, 82.
De Deo, & religionibus inſipientium, & maiorum auctoritate. vi, 87.
De rationis vſu in religione: deq; ſomniis, anguriis, oraculis, taliburque portentis. vij, 90.
De diabolo, mundo, Deo, prouidentia, homine & eius ſapientia. iix. 93.
De mundo, eiuſque partibus, elementis, & tempeſtat.b. ix, 101.
De animãtibus, homine, Prometheo, Deucalione, Pareis. x. 105.
De animantium ortu, & hominum. xi. 108.
De hominis ortu, morte, cælo & terra, & peccato primorum parentum, & annis, & menſibus. xij, 111.
De Noë, & curſibus ſyderum, & ortu falſarũ religionũ. xiij, 114.
De dæmonibus. xiiij, 116.
De dæmonum poteſtate, iiſque ſuperandis. xv. 117.
De dæmonum fallacibus inuentis, &

tis,& portentis. xvi.118.
De Dei patientia, & vltione, dæmonum cultu,& falſis religionibus. xvij 121.
De ſimulachrorū, & terrenarum rerum cultu. xviij.123.
De philoſophis: deque veritate. xix.124.

CAP. XXIX. LIB. III.

DE veritate, & eloquentia. Cap. 1. folio. 825.
De philoſophia, eaq. reprehenſa. ij,127.
De philoſophia, & Academia. iij,128.
De philoſophorum varietate. iiij,130.
De vſu, & Academicis. v,132.
De ſapientia, Academicis & phyſicis. vi,132.
De philoſophia ethica,& ſummo bono. vij,135.
De ſummo bono; & animi, & corporis voluptatibus, & virtute. iix.136.
De ſummo bono, & cultu Dei veri. ix,141.
De ſummo bono,& religione,& hominis natura & pecudum. x,143.
De religione,& ſapientia,&ſommo bono. xi,144. (xij.146.
De anima,& corpore,& virtute.
De ſummo bono in immortalitate, ſapientia, philoſophia & eloquentia. xiij,150.
De Epicuro, & philoſophia, & Cicerone. xiiij,153.
De philoſophia,& vera ſapientia. xv,155.
De præcipiendo; & augendo, & philoſophia. xvi.158.
De philoſophia: & indulgentia Epicuri. xvij,156.
De Pythagoricorum, & Stoicorum diſciplina: & morte voluntaria. xviij,166.
De Socratis diſciplina, & dictis. xix,171.
De Platonis diſciplina & præceptis. xx,173.
De Platonis præceptis: ibique ea reprehenſa. xxi,175.
De erroribus quorundam philoſophorum: & ibi de Sole, & Luna. xxij.176.
De Antipodibus,& cęlo,& ſyderibus. xxiij,178.
De philoſophia, & gradibus ad illam. xxiiij,180.
De Dei doctrina, & philoſophiæ difficultate. xxv,181.
De philoſophorum præceptis, & eorum varietate. xxvi.182.
De vera religione, natura,fortuna.& philoſophia xxvij,185.
De fortuna,& virtute.xxviij,187
De Dei veri cognitione, & eā ſapientia. xxix,190.

CAP. XXX. LIB. IIII.

DE priore religione, & defectione à Deo,& ſeptem ſapientibus. Cap. 1. Fol. 192.
De ſapientiæ inuentione. ij.194.
De ſapientia, & religione: deque iure patris,& Domini. iij,195.
De ſapientia itidē,& religione:& iure patris & Domini.iiij,197.
De prophetis,& eorum temporibus. v.199.
De Dei filio: deq. eo teſtimonia. vi.200.
De nomine IESV-CHRISTI vij,202.
De ortu IESV in ſpiritu, & in carne:de Spiritibus:& ibi teſtimonia prophetarum. iix,203.
De verbo Dei. ix,205.
De IESV aduentu & Iudæorum caſibus,& rectione. x,206.
De IESV aduentu, & prædictis prophetarum. xi,208.
De IESV ortu ex Virginē,& vita,& morte,reſurrectione:deq. iis rebus teſtimonia prophetarum. xij,210.
De IESV Deo,& homine: deq. eo teſtimonia prophetarum. xiij,213.
De IESV ſacerdotio: deque eo ipſo teſtimonia prophetarum. xiiij,217.

De IESV vita, & miraculis: deq. iis teſtimonia. xv, 220.
De IESV paſſione, & ea prædicta. xvi, 223.
De Iudæorum religionibus, odio in IESVM: & ibi teſtimonia. xvij. 226.
De IESV paſſione, & ea prædicta. xviij 229.
De IESV Morte, ſepultura, & reſurrectione: ibiq. de iis rebus prædicta. xix 233.
De IESV, & Galilæa, & de teſtamentis. xx, 233.
De IESV aſcenſione, eaq. prædicta: & diſcipulorum prędicatione, & geſtis. xxi, 237.
Argumenta contra IESV incarnationem. xxij. 237.
De præcipiendo, & agendo. xxiij, 23⁸.
Euerſio eorum argumentorum: iisdemque de præcipiendo, & agendo. xxiiij. 240.
De IESV aduentu, & carne, & ſpiritu. xxv, 243.
De cruce IESV, & cæteris tormentis. xxvi, 244.
De crucis virtute: & ibi de dæmonibus. xxvij, 249.
De ſpe, & vera religione: & ſuperſtitione. xxiix, 251.
De religione Chriſtiana, & de IESV cum patre cōiunctione. xxix. 253.
De hæreſibus, & ſuperſtitionibus: deque iis vitandis. xxx, 255.

CAP. XXIIII. LIB. V.

DE iudicādo pertinacia perfidorū, eoquētia, & veritate. Cap. I. Fol. 258.
De impugnatione Chriſtianæ religionis. ij, 261.
De veritate Chriſtianorū, & aduerſariorum vanitate. iij, 264.
De ſe, & Tertulliano, & Cypriano. iiij, 267.
De iuſtitia: primis ſeculis, & poſterioribus. v, 268.
De vitiis temporum deprauatorum. vi, 270.
De IESV aduentus fructu: & virtute, & vitiis. vij, 272.
De iuſtitia, & continentia & veri Dei cultu. viij, 274.
De ſceleribus impiorum, & Chriſtianorum cruciatibus. ix, 276.
De falſa pietate: & ibi reprehenſio Aeneæ: & de falſa, & vera religione. x, 279.
De crudelitate aduerſus Chriſtianos. xi, 282.
De veritate virtutis, & exiſtimatione. xij 284.
De Chriſtianorum incrementis, & ſuppliciis. xiij, 286.
De ſtultitia, ſapiētia, pietate, ęquitate, & iuſtitia. xiiij, 289.
De officiis viri iuſti. xv, 291.
De Chriſtianorum æquitate, ſapientia, & ſtultitia. xvi, 293.
De iuſtitia, ſapientia, & ſtultitia. xvij, 294.
De virtute: & Chriſtianorum ciuc atibus: & iure patris, & domini. xiix, 299.
De vanitate, & ſceleribus impiarum religionū, & Chriſtianorum cruciatibus. xix, 301.
De cultu Deorum, & Dei veri, & Aegyptiarum beſtiarū. xx, 306.
De dæmonum furiis, & errore infidelium. xxi, 308.
De Iuſtitia, & patientia Chriſtianorum. xxij, 309.
De Dei viſione. xxiij, 313.

CAPITA XXV, LIB. VI.

DE Dei veri cultu, & innocentia: & cultu falſorū Deorū. Cap. I. Fol. 314.
De falſorum itidem Deorum, & veri Dei cultu. ij, 315.
De viis vitæ: & ibi de vitiis, & virtutibus: de cæli præmiis, & infernorum pœnis. iij, 318.
De viriis itidem vitæ, & voluptatibus, & incommodis Chriſtianorum. iiij, 320.
De falſa virtute, & eadem vera: & ſcientia. v, 324.

De

De ſummo bono: & virtute, ſcientia, iuſtitia. vi, 326.
De via erroris, & veritatis. vij, 330.
De erroribus philoſophorum: & varietate legum. viij, 332.
De lege, & præcepto Dei: & miſericordia: & errore philoſophorum. ix, 333.
De religione erga Deum: & miſericordia erga hominem: deq. mundi principio. x, 336.
De perſonis, in quas beneficium ſit conferendum. xi. 340.
De generibus beneficētię, & operibus miſericordiæ. xij, 343.
De pœnitentia, miſericordia, & peccatorum venia. xiij 349.
De affectibus: deq. iis ibi Stoicorum ſententia. & de virtute, vitiis, & miſericordia. xiiij. 350.
De affectibus: deq. iis peripateticorum ſententia. xv 352.
De affectibus: & de iis peripateticorum illa ſententia euerſa. xvi, 354.
De affectibus, & vſu eorum: & patientia, & ſummo bono Chriſtianorum. xvij, 356.
De Dei quibuſdam mandatis, & patientia: & ibi eſt reprehenſus Cicero. xviij, 359.
De affectibus itidem, eorumque vſu. xix, 364.
De ſenſibus, & eorum voluptatibus brutorū, & hominis: deq. oculorum voluptate, & ſpectaculis. xx, 365.
De aurium voluptatibus: & ſacris literis. xxi, 370.
De ſaporis, & odoris voluptatibus. xxij, 371.
De tactus voluptate, & libidine, & matrimonio, & cōtinentia. xxiij. 372.
De pœnitentia, venia: & præcepus Dei. xxiiij, 376.
De ſacrificio, deque dono Deo digno. xxv, 380.

CAP. XXVI. LIB. VII.

DE mūdo: atq. ibi reprehēſio perfidorū, Cap. 1. Fol. 383.
De errore philoſophorum, & diuina ſapientia. ij, 386.
De natura, Deo, mundo: atq. ibi reprehenſi Stoici, & Epicurei. iij, 388.
De homine, & mundo. iiij, 392.
De hominis creatione: & diſpoſitione mundi: deque ſummo bono. v, 394.
De cultu Deorum. vi, 399.
De philoſophorum varietate, eorumque veritate. vij, 400.
De immortalitate. viij, 402.
De æternitate animæ: deque virtute. ix, 404.
De vitiis, & virtutibus: vita, & morte. x, 407.
De temporibus poſtremis: deque anima, & corpore. xi, 408.
De anima itidē, & corpore, deque eorum cōiunctione, & diſceſſu, & reditu illius. xij, 410.
De anima deque eius reſurrectione teſtimonia. xiij, 414.
De mundi temporibus primis, & poſtremis. xiiij, 415.
De mundi vaſtatione, & mutatione imperiorum. xv, 418.
De mundi itidē vaſtatione, eiuſque prodigiis. xvi, 421.
De falſo propheta, & incommodis piorum, & illius internecione. xvij. 423.
De mūdi caſib⁹ in extremo: deq. iis prædictis à vatibus. xiix, 424.
De aduentu CHRISTI ad Iudicium: & falſo propheta deuicto. xix, 425.
De CHRISTI iudicio de Chriſtianis: deque anima. xx, 427.
De cruciatibus, & præmiis animarum. xxi 428.
De errore poëtarum: deq. reditu animæ de infernis. xxij, 430.
De reſurrectione animæ, ibiq. de ea re teſtimonia. xxiij, 432.
De renouato mundo. xxiiij, 434.
De poſtremis temporibus, deque vrbe Roma. xxv, 436.
De Dæmonis emiſſione: altero q. maximo iudicio. xxvi. 437.

CAP.

CAP. XXIII. LIBRI DE IRA DEI.

PRoœmium: in quo de ſapiētia diuina, & humana. Cap. I, Fol 443.
De veritate, deque eius gradibus: & Deo. ij, 444.
De bonis, & malis in rebus humanis, eorumq; auctore. iij. 446.
De Deo: deque eius affectibus, & ibi Epicuri reprehēſio. iiij. 446.
De Deo: deque eo de Stoicorum ſententia: de ira, & gratia eius v, 448.
De ſententia de Deo tuenda Chriſtianis. vj, 450.
De homine, & brutis, & religione. vij, 451.
De religione. viij, 453.
De Dei prouidentia: deq; ſententiis illi repugnantibus. ix, 454.
De mundi ortu: & rerum natura: & Dei prouidentia. x, 455.
De Deo, eoque vno. xi, 462.
De religione, & Dei timore. xij, 465.
De mundi, & temporum commodo, & vſu. xiij, 465.
De homine, eiusque commodis xiiij, 469.
De peccatis, Deo, & homine. xv, 470.
De Deo: eiusque ira, & gratia: & affectibus. xvi, 471.
De Dei cura: & ira. xvij, 473.
De peccatis vindicādis. xviij, 476.
De anima, & corpore, deque prouidentia. xix, 478.
De peccatis: & Dei miſericordia. xx, 479.
De ira Dei, & hominis. xxj, 481.
De peccatis: deq; ijs maximis recitati verſus Sibyllæ. xxij, 482.
De Dei ira & punitione: deq; ea Sibyllarum carmina recitata: caſtigatio præterea: & adhortatio. xxiij, 483.

CAP. XX. LIBRI DE OPIFICIO DEI.

PRoœmium ad Demetrianum de opificio Dei ibiq; adhortatio. Cap. I. Fol. 488.
De generatione belluarum, & hominis. ij, 490.
De conditione pecudum, & hominis. iij, 492.
De imbecillitate hominis. iiij, 495
De figuris animalium, & membris. v, 498.
De Epicuri errore: & membris eorumque vſibus. vj, 500.
De partibus omnibus corporis. vij, 502.
De hominis partibus: & ibi de oculis, & auribus. viij, 504.
De ſenſibus, eorumq; vi. ix, 507.
De hominis membris ex terroribus, eorumque vſu. x, 508.
De inteſtinis in homine, eorumq; vſu. xi, 512.
De vtero & conceptione, & ſexibus. xij, 515.
De mēbris inferioribus. xiij, 517.
De inteſtinorū quorundam ignota ratione. xiiij, 518.
De voce. xv, 519.
De mente, & eius ſede. xvj, 520.
De anima: deq; ea ſententia philoſophorum. xvij, 523.
De anima, & animo, eorumque affectionibus. xviij, 524.
De anima, eaque à Deo data. xix, 526.
De ſeipſo, & veritate. xx, 527.

CAP. VIII. EPITOME.

DE iuſtitia, ſapientia, ſtultitia. i, 529.
De viis vitæ: atque ibi de iuſtitiæ officiis, & primis mundi temporibus. ij, 532.
De voluptatibus ſenſuum coërcendis. iij, 535.
De innocentia: atq. ibi præcepta eorum, quæ vetantur. iiij, 536.
Præcepta eorum, quæ iubentur: ibiq. de miſericordia. v, 538.
De fide in religione: & fortitudine: deque fide in matrimonio. vi, 540.
De Deo, mundo, & homine, animæ immortalitate. vij, 544.
De poſtremis tēporibus. viij, 547.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER I.

De falſa religione.

MAGNO, *& excellenti ingenio viri, cùm ſe doctrinæ penitus dedidiſſent; quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & priuatis, & publicis actionibus, ad inquirendæ veritatis ſtudiū contulerunt; exiſtimantes, multo eſſe præclarius, humanarum, diuinarumq; rerum inueſtigare, ac ſcire rationem: quàm ſtruendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles, terrenæq; ſunt, & ad ſolius corporis pertinent cultum; nemo melior, nemo iuſtior* fieri poteſt. Erant illi quidem veritatis* efficis *cognitione digniſſimi; quam ſcire tantopere cupiuerunt; atque ita, vt eam rebus omnibus anteponerent. nam & abieciſſe quoſdam res familiares ſuas, & renuntiaſſe vniuerſis voluptatibus cōſtat; vt ſolam, nudamq; virtutem, nudi, expeditiq; ſequerētur: tantumq; apud eos virtutis nomen, & auctoritas valuit; vt in ipſa ſummi boni præmium eſſe iudicarent. Sed neque adepti ſunt id, quod volebant: & operam ſimul, atque induſtriam perdiderūt: quia veritas, id eſt arcanum ſummi dei, qui fecit omnia; ingenio, ac proprius ſenſibus non poteſt comprehendi. alioqui nihil inter Deum, hominemq; diſtaret; ſi conſilia, & diſpoſitiones illius maieſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, vt homini per ſeipſum ratio diuina noteſceret: non eſt paſſus hominem Deus lumen ſapientiæ requirentem, diutius oberrare; ac ſine vllo laboris*

 boris

*boris eſſectu vagari per tenebras inextricabiles. aperuit oculos eius aliquando; & notionem veritatis munus ſuum fecit: vt & humanam ſapientiam nullam eſſe monſtraret; & erranti, ac vago viam conſequendæ immortalitatis oſtenderet. Verùm quoniam pauci vtuntur hoc cæleſti beneficio, ac munere; quòd obuoluta in obſcuro veritas latet; eaq; vel contemptui doctis eſt, quia idoneis *aſſertionibus eget; vel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem; quam natura hominum procliuis in vitia pati non poteſt: (nam quia virtutibus amaritudo permiſta eſt; vitia verò voluptate condita ſunt; illa offenſi, hac deliniti feruntur in præceps; ac bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi: vt & docti ad veram ſapientiam dirigantur; & indocti ad veram religionem. Quæ profeſſio multo melior, vtilior, glorioſior putanda eſt; quā illa oratoria, in qua diu verſati, nō ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cæleſtibus diſſeremus; quibus ad cultum veræ maieſtatis mentes hominum inſtituere poſſimus. nec tam de rebus humanis bene meretur, qui ſcientiam benè dicendi affert; quàm qui piè, atque innocenter docet viuere. icirco maiore in gloria philoſophi, quàm oratores fuerunt apud Græcos. Illi enim rectè viuendi doctores ſunt exiſtimati: quod eſt lōge præſtabilius: quoniā bene dicere, ad paucos pertinet; bene autem viuere, ad omnes. Multum tamē nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, vt nunc maiori copia, & facultate dicendi cauſam veritatis peroremus. quæ licet poſſit ſine eloquentia defendi, vt eſt à multis ſæpe defenſa: tamen claritate, ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodam modo diſſerenda eſt; vt potentius in animos influat & vi ſua, & inſtructa religione, & luce orationis ornata. De religione itaque nobis, rebuſq; diuinis inſtituitur diſputatio.*

* aſſertoribus

Nam

*Nam ſi quidã maximi oratores ꝓfeßionis ſuæ quaſi veterani, decurſis operib. actionũ ſuarũ, poſtremo ſe philoſophiæ tradiderunt; eamq́ ſibi requiem laborũ iuſtißimam putauerunt, ſi animos ſuos in earũ rerũ, quæ inueniri non poterant, inquiſitione torquerent; vt non tam otium ſibi, quàm negotium quæſiſſe videantur, & quidem multo moleſtius, quàm in quo fuerant ante verſati: quanto iuſtius ego me ad illam piam, veram, diuinãq́ ſapientiam, quaſi ad portum aliquem tutißimum, cõferam; in qua omnia dictu prona ſunt, auditu ſuauia, facilia intellectu, honeſta ſuſceptu? Et, ſi quidam prudentes, & arbitri æquitatis, inſtitutiones ciuilis iuris compoſitas ediderunt; quibus ciuium dißidentiũ lites, contentionesq́ ſopirent; quãto melius nos, & rectius diuinas inſtitutiones literis perſequemur; in quibus non de ſtillicidijs, aut aquis arcendis, aut de manu conſerenda, ſed de ſpe, de vita, de ſalute, de immortalitate, de deo loquemur; vt ſuperſtitiones mortiferas, erroresq́ turpißimos ſopiamus? * Quod opus nunc nominis tui auſpicio* vi.n.
inchoamus Conſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorũ principum, repudiatis erroribus, maieſtatẽ Dei ſingularis, ac veri, & cognouiſti, & honoraſti. Nã cùm ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperij culmẽ euexit: ſalutarẽ vniuerſis, & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es; cũ euerſam ſublatamq́ iuſtitiã reducens, teterrimũ aliorum facinus expiaſti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatẽ, virtutẽ, diuturnitatem: vt eadem iuſtitia, qua iuuenis exorſus es, gubernaculum Reipub. etiam ſenex teneas; tuiſq́ liberis, vt ipſe à patre accepiſti, tutelã Romani nominis tradas. Nã malis, qui adhuc aduerſus iuſtos in alijs terrarum partibus ſæuiunt; quanto ſerius, tanto vehementius idẽ omnipotens mercedem ſceleris exoluet: quia vt eſt erga pios indulgẽtißimus pater, ſic aduerſus impios rectiſ-

ſimus iudex. Cuius religionem, cultumq́ diuinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia, & ſapientia reſtituta eſt? Omiſſis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ auctoribus, nihil certi afferentibus, aggrediamur viam rectam. quos equidem, ſi putarem ſatis idoneos ad bene viuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer; & alios, vt ſequerentur, hortarer. Sed cùm inter ſe magna concertatione diſſideant, ſecumq́ ipſi plerunque diſcordent: apparet eorum iter nequaquam eſſe directum: ſiquidem ſibi quique, vt eſt libitum, proprias vias impreſſerũt, confuſionemq́ magnam quærentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui ſacramentum veræ religionis accepimus; cùm ſit veritas reuelata diuinitus; cùm doctorem ſapientiæ, ducemq́ veritatis Deum ſequamur: vniuerſos ſine vllo diſcrimine vel ſexus, vel ætatis ad cœleſte pabulum conuocamus. Nullus enim ſuauior animo cibus eſt, quã cognitio veritatis.*cuius* cui *aſſerendæ, atq́ illuſtrãdæ ſeptem volumina deſtinauimus: quamuis ea res infiniti penè ſit operis, & immenſi. vt ſi quis hæc dilatare, atque exequi pleniſſimè velit: tanta illi rerum copia exuberet; vt nec libri modum, nec finem reperiat oratio. ſed nos iccirco breuiter omnia colligemus; quòd ea, quæ allaturi ſumus, tam clara ſunt, & lucida; vt magis mirũ eſſe videatur, tã obſcuram videri hominibus veritatem, & ijs præcipuè, qui ſapientes vulgo putantur: vel quòd tantummodo inſtituendi nobis homines erunt, hoc eſt, ab errore, quo ſunt implicati, ad rectiorem viam reuocandi. Quod ſi fuerimus (vt ſpero) aſſecuti: mittemus eos ad ipſum doctrinæ vberrimum, ac pleniſſimum fontem: cuius hauſtu,* atque potu, conceptam viſceribus ſitim ſedent, ardoremq́ reſtinguant. Eruntq́ illis omnia facilia, prona, manifeſta: modo ne pigeat ad percipiendam ſapientiæ diſciplinam, legendi, vel audiendi patientiam commodare.* ac

*dare. Multi enim ſuperſtitionibus vanis pertinaciter in-
hærentes, obdurant ſe contra manifeſtam veritatem, non
tã de ſuis religionibus quas prauè aſſerunt, benemeriti, quã
de ſe male: qui cùm habeant iter rectum; deuios ſequun-
tur anfractus; planum deſerunt, vt per præcipitiũ labãtur;
lucem relinquunt, vt in tenebris cæci, ac debiles iaceant.
His conſulendum eſt, ne contra ſe pugnent; velintq; ſe tan-
dem ab inueteratis erroribus liberari. quod vtiq; facient;
ſi, quare ſint nati, aliquando peruiderint. Hæc enim praui-
tatis eſt cauſa, ignoratio ſui. quam ſiquis cognita veritate
diſcuſſerit: ſciet quò referenda, & quemadmodum ſibi vi-
ta degenda ſit. Cuius ſcientiæ ſummam breuiter circun-
ſcribo: vt neque religio vlla ſine ſapientia ſuſcipienda ſit;
nec vlla ſine religione probanda ſapientia.*

Suſcepto igitur illuſtrandæ veritatis officio, non putaui 2
*adeo neceſſariũ ab illa quæſtione principium ſumere, quæ
videtur prima eſſe; natura ſit ne prouidentia, quæ rebus
omnibus conſulat; an fortuitu vel facta ſint omnia, vel
regantur. Cuius ſententiæ auctor eſt Democritus, confir- gerantur
*mator Epicurus. Sed & antea Protagoras, qui deos in du-
bium vocauit; & poſtea Diagoras, qui excluſit; & alij
nonnulli, qui non putauerunt deos eſſe: quid aliud effece-
runt, niſi vt nulla eſſe prouidentia putaretur? quos tamen
& ceteri philoſophi, ac maximè Stoici acerrimè retude-
runt, *dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratione po-* docentes
*tuiſſe; nec conſtare, niſi ſumma ratione regeretur. Sed &
M. Tullius, quamuis academicæ diſciplinæ defenſor eſſet,
de prouidentia gubernatrice rerum & multa & ſæpe diſ-
ſeruit, Stoicorum argumenta cõfirmans; & noua ipſe affe-
rens plurima. quod facit tũ in omnibus ſuæ philoſophiæ li-
bris, tum maximè in ijs, qui ſunt de natura deorum. Nec
difficile ſanè fuit, paucorum hominũ prauè ſentientium re-
darguere mẽdacia teſtimonio populorũ, atq; gentiũ in hac*

vna re non diſſidentium. Nemo eſt enim tam rudis, tam feris moribus; quin oculos ſuos in cælum tollens, tametſi neſciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur; non aliquam tamen eſſe intelligat ex ipſa rerum magnitudine, motu, diſpoſitione, conſtantia, vtilitate, pulchritudine, temperatione: nec poſſe fieri, quin id, quod mirabili ratione conſtat, conſilio maiori aliquo ſit vtique *inſtructum. Et nobis*itaque facillimum eſt, exequi hanc partem quamlibet copioſe. Sed quia multum inter philoſophos agitata res eſt, & prouidentiam tollentibus, ſatis reſponſum videtur ab hominibus argutis, & eloquentibus; & de ſolertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod ſuſcepimus, ſparſim nos dicere neceſſe eſt: omittamus in præſenti hanc quæſtionem. quæ cum cæteris ſic cohæret; vt nihil à nobis differi poſſe videatur, vt non ſimul de prouidentia differatur.*

3 *Sit igitur noſtri operis exordiũ quæſtio illa conſequens, ac ſecũda: Vtrum poteſtate vnius dei mundus regatur, án ne multorũ. Nemo eſt quidem, qui ſapiat, rationeq́ ſecum putet; qui non vnum eſſe intelligat, qui & condiderit omnia, & eadem, qua cõdidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus eſt ad mundi regimen ſuſtinendum? niſi fortè arbitremur; ſi plures ſint, minus habere ſingulos neruorum, atque virium. Quod quidẽ faciunt ij, qui eſſe multos volunt. quia neceſſe eſt imbecilles eſſe: ſiquidem ſinguli ſine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum ſuſtinere non poſſent. Deus autẽ, qui eſt æterna mens; ex omni vtiq́ parte perfectæ, conſummatæq́ virtutis eſt. Quod ſi verum eſt; vnus ſit, neceſſe eſt. Poteſtas enim, vel virtus abſoluta, retinet ſuam propriam firmitatem. Id autem ſolidum exiſtimandum eſt, cui nihil decedere; id perfectum, cui nihil poſſit accedere. Quis dubitet potentiſſimum eſſe regem, qui totius orbis habeat imperium? neque immerito: cùm*

illius

*illius ſint, quæ vbiq; ſunt omnia: cùm ad eum ſolum omnes vndiq; copiæ congerantur. At ſi plures partiantur orbem: minus certè opum, minus virium ſinguli habebunt, cùm intra præſcriptam portionem ſe quiſque contineat. Eodem etiam modo dij, ſi plures ſint, minus valebunt, aliis tantundem in ſe habentibus. Virtutis autem perfecta natura non poteſt eſſe niſi in eo, in quo totum eſt; non in eo, in quo pars exigua de toto eſt. Deus verò, ſi perfectus eſt (*nam perfectus eſt) vt eſſe debet: nō poteſt eſſe niſi vnus,* quia *vt in eo ſint omnia. Deorum igitur virtutes, ac poteſtates infirmiores ſint neceſſe eſt: quia tantum ſingulis deerit, quantum in cæteris fuerit. ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quòd ſumma illa rerum poteſtas, ac diuina vis ne ſemel quidem diuidi poteſt? Quicquid enim capit diuiſionē; & interitum capiat neceſſe eſt. Si autem interitus procul eſt à Deo, quia incorruptibilis eſt, & æternus: conſequens eſt, vt diuidi poteſtas diuina non poßit. Deus ergo vnus eſt; ſi nihil eſſe aliud poteſt, quod tantundem capiat poteſtatis. & ij tamen, qui multos eſſe arbitrantur, officia inter ſe dicunt eſſe partitos. de quibus omnibus ſuo loco diſputabimus. Illud interim, quod ad præſentem locum pertinet, teneo. Si partiti ſunt inter ſe officia, eodem reuoluitur res, vt ex ijs quilibet ſufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur non erit, qui ceſſantibus cæteris, non poteſt omnia gubernare. Ita fit, vt ad regendum mundum vnius perfecta virtute magis opus ſit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non poſſe ab vno regi, fallitur. *Nec quanta* neque *ſit vis, poteſtasq; diuinæ maieſtatis, intelligit; ſi exiſtimat, ſingularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non poſſe, quem fecit. At ſi concipiat animo, quanta ſit diuini huius operis immenſitas, cùm antea nihil eſſet, tamē virtute, atq; cōſilio Dei ex nihilo eſſe conſlatā: quod*

opus niſi ab vno inchoari, perficiq; non potuit : Iam intelliget, multo facilius eſſe ab vno regi, quod eſt ab vno conſtitutum. Dicat fortaſſe aliquis, ne fabricari quidem tam immenſum opus mundi, niſi à pluribus potuiſſe. quamlibet multos, quamlibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis, poteſtatis, virtutis, maieſtatiſq; poſuerit; id totum in vnum cõfero, & in vno eſſe dico: vt tantum in eo ſit iſtarum rerum, quantũ nec cogitari, nec dici poteſt. Qua in re, quoniam & ſenſu deficimus, & verbis; quia neque tantam *tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum; neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipſum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rurſus quid è contrario dici poſſit. Tales eſſe illos plures, qualẽ nos volumus vnum. At hoc fieri nullo pacto poteſt,* quoniam *quòd ſingulorum poteſtas progredi longius non valebit, occurrentibus ſibi poteſtatibus cæterorum. Neceſſe eſt enim, vt ſuos quiſque limites aut tranſgredi nequeat; aut ſi tranſgreſſus fuerit, ſuis alterum finibus pellat. Non vident, qui deos multos eſſe credunt, fieri poſſe, vt aliquid diuerſum velint: ex quare diſceptatio inter eos, & certamen oriatur. ſicut Homerus bellantes inter ſe deos finxit; cùm alij Troiam capi vellent; alij repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi, neceſſe eſt. Niſi enim ſingularũ partium poteſtas ad vnam prouidentiam referatur: non poterit ſumma ipſa conſtare; vnoquoque nihil curãte amplius, quàm quod ad eum propriè pertineat : ſicut ne res quidem militaris, niſi vnum habeat ducem, atque rectorem. Quòd ſi in vno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ: primùm nec inſtrui poterit acies, vnoquoque periculum recuſante; nec regi facilè, aut temperari; quòd ſuis propriis conſiliis vtantur omnes; quorũ diuerſitate plus noceant, quàm proſint. ſic in hoc rerum naturæ imperio, niſi vnus fuerit, ad quem totius ſummæ cura referatur:*

vniuerſa

*vniuerſa ſoluentur, & corruent. Dicere autem, multorum arbitrio regi mundũ: tale eſt, quale ſi quis affirmet, in vno corpore multas eſſe mentes; quoniam multa, & varia ſunt miniſteria membrorum; vt ſingulos corporis ſenſus, ſingulæ mentes regere credantur: item multi affectus; quibus commoueri ſolemus vel ad iram, vel ad cupiditatẽ, vel ad lætitiam, vel ad metum, vel ad miſerationem; vt in his omnibus totidem mentes putentur operari. quod ſi quis profectò dicat: ne ipſam quidẽ, quæ vna eſt, habere videatur. Quòd ſi in vno corpore tantarum rerũ gubernationem mens*humana poßidet, & vniuerſis ſimul intenta eſt: cur aliquis exiſtimet, mundum non poſſe ab vno regi, à pluribus poſſe? Quod quia intelligunt iſti aſſertores Deorum: ita eos præeſſe ſingulis rebus, ac partibus dicunt; vt *tantum vnus ſit rector eximius. Iam ergo cæteri non dij erunt, ſed ſatellites, ac miniſtri; quos ille vnus maximus, & potens omnium officiis his præfecit; *vt ipſi eius imperio, ac nutibus*ſeruiãt. Si vniuerſi pares non ſunt: non igitur Dij omnes ſunt. Nec enim poteſt hoc idem eſſe, quod ſeruit, & quod dominatur. Nam ſi Deus eſt nomen ſummæ poteſtatis; incorruptibilis eſſe debet, perfectus, impaßibilis, nulli rei ſubiectus. Ergo Dij non ſunt, quos parêre vni maximo Deo neceßitas cogit. Sed quia non fruſtra falluntur, qui hoc ita putant: cauſam huius erroris paulò pòſt aperiemus. Nunc vnitatem diuinæ poteſtatis teſtimoniis comprobemus.*

vna vi.n. — tamen — & — ſeruient

*Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, vnum Deum prædicant, vnum loquuntur: quippe qui vnius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eſſent, pari, & conſona voce prædixerunt. At enim veritatis expertes, non putant his eſſe credendum. Illas enim non diuinas, ſed humanas voces fuiſſe aiunt. Videlicet quia de vno Deo præconium faciunt; aut inſani, aut*mendaces fuerunt. Atque impleta eſſe in pleriſque quotidie illorum vaticinia videmus: & in vnam ſen-* 4

fallaces

tentiam congruens diuinatio, docet nõ fuiſſe furioſos. Quis enim mentis emota, nõ modo futura præcinere, ſed etiã cohærẽtia loqui poſſit? Nũ ergo fallaces erãt, qui talia loquebãtur? quid ab his tã lõge alienũ, quàm ratio fallendi; cùm cæteros ab omni fraude cohiberẽt? Iccirco enim à Deo mittebãtur; vt & præcones eſſent maiſtatis eius; & correctores prauitatis humanæ. Præterea volũtas fingẽdi, ac mentiendi eorũ eſt, qui opes appetunt, qui lucra deſyderãt. quæ res procul ab illis ſanctis viris abfuit. Ita enim delegato ſibi officio functi ſunt, vt derelictis omnibus ad tutelã vitæ neceſſariis, nõ modò in futurũ, ſed ne in diẽ quidem laborarent, contenti extemporali cibo; quẽ Deus ſubminiſtraſſet. & hi non modò quæſtũ nullum habuerunt, ſed etiam cruciatus, atq; mortem. Amara ſunt enim vitioſis, ac malè viuentibus præcepta iuſtitiæ. Itaq; ij, quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur; excruciatos eos acerbiſſimè necauerunt. Ergo à quibus abfuit ſtudium lucri; abfuit etiã voluntas, & cauſa fallendi. Quid, quòd aliqui eorum poteſt *principes aut etiã reges fuerunt, in quos cadere non *poſſet ſuſpicio cupiditatis, ac fraudis; & tamen præconium dei ſingularis, eadem, qua cæteri, diuinatione fecerunt?*

5 *Sed omittamus ſane teſtimonia prophetarum: ne minus idonea probatio videatur eſſe ab his, quibus omnino nõ creditur. Veniamus ad auctores: & eos ipſos ad veri probationem teſtes citemus, quibus cõtra nos vti ſolẽt: poëtas dico, ac philoſophos. ex his vnũ Deum probemus neceſſe eſt. non quòd illi habuerint cognitã veritatem: ſed quòd veritatis ipſius tanta vis eſt, vt nemo poſſit eſſe tã cæcus, qui non videat ingerentem ſe oculis diuinam claritatem. Poëtæ igitur, quamuis deos carminibus ornauerint, & eorũ res geſtas amplificauerint ſummis laudibus: ſæpiſſimè tamẽ confitentur, ſpiritu, vel mente vna cõtineri, regiq́; omnia. Orpheus, qui & vetuſtiſſimus poëtarum, & æqualis ipſorum*

deorum

*deorum (ſiquidẽ traditur inter Argonautas cũ Tyndaridis
& Hercule nauigaſſe) deum verũ & magnum* πρωτόγο-
νον, *primogenitũ appellat; quòd ante ipſum nihil ſit geni-
tũ, ſed ab ipſo ſint cuncta generata: eundẽ etiam* φάνητα,
*nominat. quòd, cùm adhuc nihil eſſet, primus ex infinito
apparuerit, & extiterit. Cuius originem, atque naturam,
quia cõcipere animo non poterat, ex aëre immenſo natum
eſſe dixit.* πρωτόγονος φαέθων περὶ μήκεος ἠέρος υἱός. *Aliud
enim amplius, quod diceret, nõ habebat. Hunc ait eſſe om-
nium deorum parentem, quorum cauſa cælum condiderit,
liberiſq́; proſpexerit, vt haberẽt habitaculũ, ſedemq́; com-
munẽ.* ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. *Natura igitur &
ratione ducẽte, intellexit eſſe præſtantiſſimã potentiã cæli,
ac terræ cõditricem. Nõ poterat enim dicere Ioue͂ eſſe prin-
cipem rerum, qui erat Saturno genitus; neq; Saturnum
ipſum, qui cælo natus ferebatur: Cælum autem tanquam
Deum primũ cõſtituere nõ audebat; quòd videbat eſſe ele-
mentum mundi, quod ipſum eguerit auctore. Hæc eum ra-
tio perduxit ad illum Deum primogenitũ, cui aſſignat, &
tribuit principatũ. Homerus nihil nobis dare potuit, quod
pertineat ad veritatem, qui humana potius quàm diuina
cõſcripſit. potuit Heſiodus, qui Deorum generationẽ vnius
libri opere complexus eſt. Sed tamen nihil dedit, non à Deo
conditore ſumens exordiũ, ſed à Chao, quod eſt rudis, inor-
dinatæq́; materiæ confuſa congeries: cùm explanare antè
debuerit, Chaos ipſum vnde, quãdo, quomodo*eſſe, aut con-* eſſet
*ſtare cœpiſſet. Nimirum ſicut ab aliquo artifice diſpoſita,
ordinata,*effecta ſunt omnia: ſic ipſam materiam*fictam* facta
*eſſe ab aliquo neceſſe eſt. Quis igitur hanc, niſi Deus,*fe-* factam fecit
*cerit? cuius poteſtati ſubiacẽt omnia. Sed refugit hoc ille;
dum horret incognitã veritatem. Nõ enim Muſarũ inſtin-
ctu, ſicut videri volebat, in Helicone carmẽ illud effudit; ſed
meditatus venerat, & paratus. Noſtrorũ primus Maro non*

longè

*longè fuit à veritate : cuius de ſummo Deo, quē ſpiritum,
ac mentem nominauit, hæc verba ſunt:*

Principio cælum, ac terras, campoſq; liquentes
Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; aſtra,
Spiritus intus alit : totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

ignoraret *Ac ne quis forte *ignoret, quis nam eſſet ille ſpiritus, qui
tantum haberet poteſtatis: declarauit alio loco, dicens:*

Deûm namque ire per omnes
Terraſq;, tractuſq; maris, cælumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque ſibi tenues naſcentem arceſſere vitas.

*Ouidius quoque in principio præclari operis ſine vlla nominis diſsimulatione à Deo, quem fabricatorē mundi, quem
rerum opificem vocat, mundum fatetur inſtructum. Quòd
ſi vel Orpheus, vel hi noſtri, quæ natura ducente ſenſerūt,
in perpetuum defendiſſent: eandem, quam nos ſequimur,
doctrinam comprehenſa veritate tenuiſſent. Sed hactenus
de poëtis: ad philoſophos veniamus. quorum grauior eſt
auctoritas, certiuſq; iudicium: quia non rebus commentitijs, ſed inueſtigandæ veritati ſtuduiſſe creduntur. Thales
Mileſius, qui vnus è ſeptem ſapientum numero fuit; quiq;
primus omnium quæſiſſe de cauſis naturalibus traditur: a-*
ex *quā eſſe dixit, *à qua nata ſunt omnia: Deum autem eſſe
mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiā om-*
conſtituit *nium poſuit in humore: principiū, cauſamq; naſcendi *poſuit in Deo. Pythagoras ita definiuit, quid eſſet Deus:
Animus, qui per vniuerſas mundi partes, omnemq; naturā cōmeans, atque diffuſus; ex quo omnia quæ naſcuntur,
animalia vitā capiunt. Anaxagoras Deum eſſe dixit infinitā mentē, quæ per ſeipſum moueatur. Antiſthenes multos quidem eſſe populares Deos, vnū tamen naturalē, id eſt
ſummæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera*

dicunt

dicunt eſſe ſummũ Deũ. cui opinioni poëta noſter aſſenſit:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ deſcendit; & omnes
Magnus alit magno permiſtus corpore fœtus.

Chryſippus naturalem vim diuina ratione præditã, interdum diuinam neceſſitatem Deum nuncupat. Item Zenon diuinam, naturalemq́ legem. Horum omnium ſententia, quamuis ſit incerta; eodem tamen ſpectat, vt prouidentiam vnam eſſe conſentiant. ſiue enim natura, ſiue æther, ſiue ratio, ſiue mens, ſiue fatalis neceſſitas, ſiue diuina lex, ſiue quid aliud dixeris: idẽ eſt, quod à nobis dicitur Deus. nec obſtat appellationum diuerſitas; cùm ipſa ſignificatione ad vnum omnia reuoluantur. Ariſtoteles, quamuis ſecum ipſe diſsideat; ac repugnantia ſibi & dicat, & ſentiat: in ſummũ tamen vnam mentẽ mundo praeſſe teſtatur. Plato, qui omnium ſapientiſsimus iudicatur: monarchiã planè, apertéq́ defendit: nec æthera aut rationẽ, aut naturam, ſed, vt eſt, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum, atque mirabilem eſſe fabricatũ. Quẽ Cicero ſecutus atque imitatus in plurimis, Deũ frequenter confitetur, ac ſupremum vocat in iis libris, quos de legibus ſcripſit: ab eoq́ regi mundum argumentatur, cùm diſputat de natura Deorum, hoc modo: Nihil eſt præſtantius Deo. ab eo igitur mundũ regi neceſſe eſt. Nulli igitur eſt natura obediens, aut ſubiectus Deus. omnẽ ergo regit ipſe naturã. *Quid autẽ ſit Deus, in conſolatione definit.* Nec vero Deus ipſe, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædã, & libera, ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens, & mouens. *Annæus quoque Seneca, qui ex Romanis vel accerrimus Stoicus fuit, quàm ſæpe ſummũ Deum merita laude proſequitur! Nam cùm de immatura morte diſſereret:* nõ intelligis, inquit, *auctorẽ, ac maieſtatẽ iudicis tui, rectoris orbis terrarum, cæliq́, & deorum omnium auctoritate

Dei:

Dei: à quo iſta numina, quæ ſingula adoramus, & colimus, ſuſpenſa ſunt. Item in exhortationibus. Hic, cùm prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret; & hoc ordiretur, quo neq; maius quicquã nouit natura, nec melius; vt omnia ſub ducibus ſuis irent, quamuis ipſe per totum ſe corpus intenderat, tamẽ miniſtros regni ſui deos genuit. Et quam multa alia de Deo noſtris ſimilia locutus eſt: quæ nunc differo, quòd aliis locis opportuniora ſunt. Nunc ſatis eſt demonſtrare, ſummo ingenio viros attigiſſe veritatem, ac
pene *prope tenuiſſe; niſi eos retrorſum fucata prauis opinionibus conſuetudo rapuiſſet: quæ & deos alios eſſe opinabãtur; & ea, quæ in vſum hominis Deus fecit, tanquã ſenſu prædita eſſent, pro diis habenda, & colenda credebant.

6 Nunc ad diuina teſtimonia tranſeamus. ſed prius vnum proferam; quod eſt ſimile diuino & ob nimiã vetuſtatem;
in & quod is, quem nominabo, ex hominibus *inter deos relatus eſt. Apud Ciceronẽ C. Cotta pontifex diſputans contra Stoicos de religionibus, & de varietate opinionum, quæ ſolent eſſe de diis: vt more Academicorum omnia faceret incerta; quinq; fuiſſe Mercurios ait: & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuiſſe eũ, à quo occiſus ſit Argus: ob eamq; cauſam in Aegyptum profugiſſe; atq; Aegyptiis
Thoyth leges, ac litteras tradidiſſe. Hunc Aegyptij *Thoth appellant. à quo apud eos primus anni ſui menſis, id eſt September, nomen accepit. Idem oppidum cõdidit; quod etiã nunc
Pheneatæ Græcè vocatur ἑρμόπολις: & *Saitæ colunt eum religioſe.
vi.n. Qui tametſi homo, fuit tamen antiquiſſimus & inſtructiſſimus omni genere doctrinæ: adeò, vt ei multarũ rerum, & artium ſcientia, Triſmegiſto cognomẽ imponeret. Hic ſcripſit libros, & quidem multos, ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes. in quibus maieſtatem ſummi, ac ſingularis Dei aſſerit: iiſdemq; nominibus appellat, quibus nos, Deum, & patrem. ac nequis nomen eius requireret:

reret: ἀνώνυμον, eſſe dixit; eo quòd nominis proprietate non egeat, ob ipſam ſcilicet vnitatem. Ipſius hæc verba ſunt: ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δ᾽ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται. ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non eſt; quia ſolus eſt: nec opus eſt proprio vocabulo; niſi cū diſcrimē exigit multitudo; vt vnamquamq; perſonam ſua nota, & appellatione deſignes. Deo autem, quia ſemper vnus eſt, proprium nomen eſt Deus. Supereſt de reſponſis, carminibusq; ſacris teſtimonia, quæ ſunt multo certiora, proferre. Nam fortaſſe ij, cōtra quos agimus, nec poëtis putāt eſſe credendum, tanquam vana fingentibus; nec philoſophis, quòd errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo vnquam doctior, ne apud Græcos quidē, nedum apud Latinos; in libris rerum diuinarum, quos ad C. Cæſarem pontificem maximum ſcripſit: cùm de quindecim viris loqueretur, Sibyllinos libros ait nō fuiſſe vnius Sibyllæ; ſed appellari vno nomine Sibyllinos, quòd omnes fœminæ vates, Sibyllæ ſunt à veteribus nuncupatæ, vel ab vnius Delphidis nomine; vel à conſiliis deorum denuntiandis. σιοὺς enim deos non θεοὺς, & conſilium non βουλὴν, ſed βυλὴν appellabant Aeolico genere ſermonis. Itaque Sibyllam dictam eſſe quaſi θεοβούλην. Cæterum Sibyllas decem numero fuiſſe: eaſq; omnes enumerauit ſub auctoribus, qui de ſingulis ſcriptitarūt: Primam fuiſſe de Perſis; cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res geſtas Alexandri Macedonis ſcripſit: Secundam Libyſſam; cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo: Tertiam Delphicā, de qua Chryſippus loquitur in eo libro, quē de diuinatione compoſuit: Quartam Cumæam in Italia; quam Næuius in libris belli Punici, Piſo in annalibus nominat: Quintā Erythræam; quam Apollodorus Erythræus affirmat ſuam fuiſſe ciuem: eamq; Graijs Ilium petentibus vaticinatam, & perituram eſſe Troiam; & Homerum mendacia ſcripturum: Sextam Samiam;

Samiam; de qua ſcripſit Eratoſthenes in antiquis annalibus Samiorum reperiſſe ſe ſcriptum: Septimã Cumanam, nomine Amaltheam : quæ ab alijs Demophile, vel Herophile nominatur: eamq́ꝫ nouem libros attuliſſe ad Regem Tarquiniũ Priſcum; ac pro eis trecentos philippeos poſtulaſſe; Regemq́. aſpernatũ pretij magnitudinẽ, deriſiſſe mulieris inſaniam. illã in cõſpectu Regis tres cõbuſiſſe; ac pro popoſciſſe *reliquis idẽ pretiũ* postulaſſe: Tarquiniũ multo magis mulierẽ inſanire putaſſe. Quæ denuo tribus aliis exuſtis, cùm in eodẽ pretio perſeueraret; motum eſſe regem; ac reſiduos trecentis aureis emiſſe, quorum poſtea numerus ſit auctus, Capitolio refecto; quod ex omnibus ciuitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipuè Erythræis coacti, allatiq́ꝫ ſunt Romam, cuiuſcunque Sibyllæ nomine* fuerunt : Octauam* fuerint *Helleſpontic[ã] in agro Troiano natã, vico Marpeſſo, circa oppidum Gergithium; quam ſcribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuiſſe temporibus: Nonã Phrygiam; quæ vaticinata ſit Ancyræ: Decimã Tiburtẽ, nomine Albuneã; quæ Tiburi colitur, vt dea, iuxta ripas amnis Anienis: cuius in gurgite ſimulachrũ eius inuentũ eſſe dicitur, tenẽs in manu librũ. Cuius ſacra ſenatus in Capitoliũ tranſtulerit. Harum omniũ Sibyllarũ carmina & feruntur, & habẽtur præterquã Cumææ: cuius libri à Romanis occuluntur; nec eos ab vllo, niſi à quindecim viris, inſpici fas eſt. Et ſunt ſingularũ ſinguli libri: qui quia Sibyllæ nomine inſcribuntur; vnius eſſe creduntur; ſuntq́ꝫ confuſi: nec diſcerni, ac ſuũ cuique aſsignari poteſt, niſi Erythrææ, quæ & nomen ſuum verum carmini inſeruit; & Erythræam ſe* nominatum* iri, prælocuta eſt; cũ eſſet orta Babylonia. ſed & nos* nomine vbi *cõfuſe Sibyllã dicemus; ſicubi teſtimoniis earũ fuerit abutẽdũ. Omnes igitur hæ Sibellæ vnũ Deũ prædicãt, maximè tamẽ Erythræa: quæ celebrior inter cæteras, ac nobilior habetur: ſiquidẽ Feneſtella diligentiſsimus ſcriptor de XV viris*

ris dicens, ait, reſtituto Capitolio retuliſſe ad ſenatū C. Curionē Cos. vt legati Erythras mitterentur; qui carmina Sibyllæ conquiſita, Romam deportarent: itaq; miſſos eſſe, P. Gabinium, M. Octaciliū, L. Valerium: qui deſcriptos à priuatis verſus circa mille Romam deportarunt. idē ſupra oſtendimus dixiſſe Varronem. In ijs ergo verſibus, quos legati Romam attulerunt, de vno Deo hæc ſunt teſtimonia:

εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπὲρ μεγέθης ἀγένητος.

Hunc eſſe ſolum Deum, ſummum; qui cœlum fecerit, luminibusq; diſtinxerit.

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniā ſolus ſit ædificator mundi, & artifex rerū, vel quib. cōſtat, vel quæ in eo ſunt; ſolū coli oportere, teſtatur.

αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ᾽ ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia Sibylla, quæcunque eſt, cùm perferre ſe ad homines Dei vocem diceret; ſic ait:

εἷς μόνος εἰμὶ θεός· καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc teſtimonia cæterarum: niſi & hæc ſufficerent; & illa opportunioribus locis reſeruarem. Sed cùm defendamus cauſam veritatis apud eos, qui aberrantes à veritate, falſis religionibus ſeruiunt: quod genus probationis aduerſus eos magis adhibere debemus; quā vt eos deorum ſuorum teſtimoniis reuincamus?

Apollo enim, quem præter cæteros diuinum, maximeq; 7
fatidicū exiſtimant; Colophone reſpondens, *quòd Delphis quo
credo emigrauerat, Aſiæ ductus amœnitate: quærenti cuidam, quis eſſet, aut quid eſſet omnino Deus; reſpondit viginti & vno verſibus. Quorum hoc principium eſt:

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.

τυτὶ θεός, μικρὰ δ' θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Nunquid poteſt ſuſpicari de Ioue eſſe dictum, qui & matrem habuit, & nomẽ? Quid, quòd Mercurius ille ter maximus; cuius ſuprà mẽtionem feci; non modò ἀμήτωρ, vt Apollo, ſed ἀπάτωρ, quoque appellat Deum; quòd origo illi non ſit aliunde? Nec enim poteſt ab vllo eſſe generatus, generauit *qui ipſe vniuerſa *generauerit. Satis (vt opinor) & argumentis docui, & teſtibus confirmaui, quod per ſe ſatis clarum eſt, Vnum eſſe regem mundi, vnũ patrẽ, vnũ Deum. Sed fortaſſe quærat aliquis à nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortenſius. Si Deus vnus eſt: quæ eſſe beata ſolitudo queat? Tanquã nos, qui vnum eſſe dicimus, deſertum ac ſolitariũ eſſe dicamus. habet enim miniſtros: quos vocamus nuntios. Et eſt illud verum, quod dixiſſe in exhortationibus Senecam ſupra retuli: genuiſſe regni ſui miniſtros Deum. Verũ hi neque dij ſunt, neque deos ſe vocari, aut coli volunt: quippe qui nihil præter iuſſum, ac voluntatẽ Dei faciant. Nec tamen illi ſunt, qui vulgo coluntur: quorum & exiguus, & certus eſt numerus. Quòd ſi cultores Deorũ, eos ipſos ſe colere putant, quos ſummi Dei miniſtros appellamus: nihil eſt, quòd nobis faciãt inuidiam, qui vnũ Deum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat: non duodecim dicimus, aut trecentos ſexaginta quinq; (vt Orpheus) ſed innumerabiles eſſe arguimus eorum errores in diuerſum, qui tã paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent:* explodunt *cuius nomen *exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini ſuo; qui eodem illo reſponſo vt Ioui principatum, ſic etiam cæteris diis abſtulit nomen. Tertius enim verſus oſtendit, Dei miniſtros, non Deos, verùm angelos appellari oportere. De ſe quidem ille mentitus eſt, qui cùm ſit è numero dæmonum, angelis ſe Dei aggregauit: deniq; in aliis reſponſis, dæmonem ſe eſſe, confeſſus eſt. Nam cùm interrogaretur,*

rogaretur, quomodo ſibi ſupplicari vellet, ita reſpondit:

πάνσοφε παντοδίδακτ' ἐνολοίςροφε κέκλυθι δαῖμον.

Item rurſus cùm preces in Apollinem Smyntheum rogatus expromeret, ab hoc verſu exorſus eſt:

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον.

Quid ergo ſupereſt, niſi vt ſua confeßione verberibus veri Dei, ac pœnæ ſubiaceat ſempiternæ? Nam in alio reſponſo ita dixit:

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

De vtriſque generibus in I I. *lib. diſſeremus. Interim nobis ſat eſt, quòd dũ ſe honorare vult, & in cælo collocare, confeſſus eſt, id quod res habet, quomodo ſint appellandi, qui Deo aßiſtunt. Retrahant ergo ſe homines ab erroribus; & abiectis religionibus prauis, parentem ſuum, dominumq́ cognoſcãt: cuius nec virtus æſtimari poteſt, nec magnitudo perſpici, nec principium comprehendi. cùm ad illum mentis humanæ intentio, & acumẽ, & memoria peruenerit quaſi ſubductis, & conſumptis omnibus viis: ſubſiſtit, hæret, deficit: nec eſt aliquid vlterius, quò progredi poßit. Verùmquia fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquando eſſe cœperit: conſequens eſt, vt *quando nihil ante illum fuit, ipſe ante* quoniam
omnia ex ſeipſo ſit procreatus. ideoq́ ab Apolline αὐτοφυὴς, *à Sibylla* αὐτογενὴς, *&* ἀγέννητος, *&* ἀποίητος *nominatur. quod Seneca vir acutus in exhortationibus vidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem reſpicimus, cui, quod eſt optimum in nobis, animam debeamus. Alius nos edidit; alius inſtruxit: Deus ipſe ſe fecit.*

His igitur tot & tantis teſtibus comprobatur, vnius 8
Dei poteſtate, ac prouidẽtia mundũ gubernari. cuius vim, maieſtatemq́ tantam eſſe dicit in Timæo Plato; vt eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quiſquam poßit ob nimiam & inæſtimabilẽ poteſtatem. Dubitet ergo* verò

aliquis, an quicquam difficile, aut impoſſibile ſit Deo: qui tanta, tamq; mirifica opera prouidentia excogitauit, virtute conſtituit, ratione perfecit; nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij ſatis notus quàm ſibi? Vnde mihi de tanta maieſtate ſæpius cogitanti; qui Deos colunt, interdū videri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differentes; qui credant, eos, qui geniti ſunt maris ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis, diuinæq; virtutis habere potuiſſe: cùm Sibylla Erythræa dicat,

ὀυ δύνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετοπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt verū, ſicuti eſt: apparet, Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Iouēq; ipſum cum cæteris homines fuiſſe; quoniam ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum à Deo, quàm id opus, quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit? & quod ſine ſubſtantia corporali nullum poteſt eſſe? Dij ergo, ſi ſunt im-
vi.n. *mortales, & æterni; quid opus eſt altero ſexu?* cū ſucceſſione nō egeāt, qui futuri ſunt ſemper? Nā profectò in hominibus, cæteriſq; animantibus diuerſitas ſexus, & coitio, & generatio nullā habet aliam rationē, niſi vt omnia genera viuentium, quando ſunt conditione mortalitatis obitura, mutua poſſint ſucceſſione ſeruari. Deo autē, qui eſt ſempiternus; neq; alter ſexus, neq; ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis; vt habeat vel miniſtros, vel in quos ipſe poſſit dominari. Quid igitur opus eſt ſexu fœmineo: cùm Deus, qui*
vi.n. *eſt omnipotens,* ſine vſu, & opera fœminæ poſſit filios procreare? Nā ſi quibuſdā minutis animalibus id præſtitit; vt ſibi è folijs natos & ſuauibus herbis ore legant: cur exiſtimet aliquis, ipſum Deū niſi ex permiſtione ſexus alterius non poſſe generare? Illos igitur, quos imperiti & inſipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant; nemo eſt tam incon-*

inconſideratus;qui non intelligat fuiſſe mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti ſunt? Nimirũ quia reges maximi; ac potentiſſimi fuerunt: ob merita virtutum ſuarum, aut munerum, aut artium repertarũ, cùm chari fuiſſent iis, quibus imperitauerant; in memoriam ſunt conſecrati. quod ſi quis dubitet: res eorum geſtas, & facta conſideret; quæ vniuerſa tam poëtæ, quàm hiſtorici veteres prodiderunt.

Hercules,qui ob virtutem clariſſimus,& quaſi Africa- 9
*nus inter deos habetur: nónne orbẽ terræ,quem peragraſſe, ac purgaſſe narratur; ſtupris,libidinibus,adulterijs,inquinauit? nec mirũ:cũ eſſet adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo eſſe diuini; qui ſuis ipſe vitijs mancipatus,& mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem,quæ magna, & mirabilia geſſit; talia iudicãda ſunt; vt virtutibus diuinis tribuenda videãtur. Quid enim tã magnificũ;ſi leonem, aprumq; ſuperauit? ſi aues ſagittis deiecit? ſi regiũ ſtabulũ eggeſſit? ſi viraginẽ vicit; cingulumq; detraxit? ſi equos feroces cum domino interemit? Opera ſunt iſta fortis viri; hominis tamen. Illa enim,quæ vicit, fragilia,& mortalia fuerunt. Nulla enim eſt (vt ait Orator) tanta vis; quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangiq; poſſit. At animũ vincere, iracundiam cohibere; fortiſſimi eſt. quæ ille nec fecit vnquam, nec potuit. Hæc qui faciat: non modò ego eũ cum ſummis viris comparo: ſed ſimillimum Deo iudico. Vellem, adieciſſet de libidine, luxuria, cupiditate, inſolentia; vt virtutem eius impleret, quem ſimilẽ Deo iudicabat. Nõ enim fortior iudicandus eſt, qui leonem, quàm qui *violentiam, in ſeipſo incluſam feram ſuperat iracundiam: aut qui rapaciſſimas volucres deijcit; quàm qui cupiditates auidiſſimas coërcet: aut qui Amazonẽ bellatricem, quàm qui libidinem vincit, pudoris, ac famæ debellatricem: aut qui*

violentam vi.n.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

ſimum de ſtabulo, quàm qui vitia de corde ſuo eggerit quæ magis ſunt pernicioſa; quia domeſtica, & propria mala ſunt: quā illa, quæ & vitari poterāt, & caueri. Ex quo fit; vt ille ſolus, vir fortis debeat iudicari, qui tēperans eſt, & moderatus, & iuſtus. Quòd ſi cogitet aliquis, quæ ſint Dei opera: iā hæc omnia, quæ mirantur homines ineptiſſimi, ridicula iudicabit. Illa enim nō diuinis virtutibus, quas ignorant, ſed infirmitate ſuarū viriū metiuntur. Nā illud quidem nemo negabit; Herculē nō tātū Euryſtheo ſeruiſſe regi, quod aliquatenus honeſtum videri poteſt; ſed etiam impudicæ mulieri Omphalæ: quæ illū veſtibus ſuis indutum, ſedere ad pedes ſuos iubebat penſa facientem. deteſtabilis turpitudo. ſed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poëtis ne credendū putas? Quid ni putem? Non enim iſta Lucilius narrat, aut Lucianus; qui Dijs & hominibus non pepercit: ſed hi potiſſimū, qui Deorū laudes canebant. Quibus igitur credemus, ſi fidē laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, quibus credamus, auctores: qui nos doceant, qui ſint iſti Dij; quomodo, vnde orti: quæ ſit vis eorum: qui numerus: quæ poteſtas: quid in his admirabile: quid cultu dignum: quod deniq; certius veriusq; myſteriū. nullos dabit. Credamus igitur iſtis; qui non vt reprehenderent, ſunt locuti; ſed vt prædicarent. Nauigauit ergo cū Argonautis; expugnauitq; Troiā, iratus Laomedonti ob negatam ſibi pro filiæ ſalute mercedem. vnde, quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atque inſania percitus, vxorem ſuam cum liberis interemit. Hunc homines deum putant? ſed Philoctetes eius hæres non putauit; qui facem ſuppoſuit arſuro; qui artus eius, & neruos cremari, ac diffluere vidit; qui oſſa eius, ac cineres in Oeta monte ſepeliuit: pro quo munere ſagittas eius accepit.

10 *Aeſculapius & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignū; niſi quod ſanauit Hippolytum?*

*Hippolytum? mortem ſane habuit clariorem; quòd à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illuſtribus viris diſſerens, ait, incertis parentibus natum; expoſitum, & à venatoribus inuentũ; canino lacte nutritum; Chironi traditum, didiciſſe medicinam: fuiſſe autem Meſſenium; ſed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynoſuris ait ſepultum. Quid Apollo pater eius? Nõ ne ob amorem, quo*flagrauit,* flagrabat *turpiſsimè gregem pauit alienum; & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus. quæ illi negari potuit impunè: ab eoq́; primo Rex perfidus, quicquid cum Dijs pepigiſſet, didicit abnegare. Idem formoſum puerum & dum amat, violauit; &, dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Athenienſibus liberatus; ne videretur nimis ferus, & immanis; adulterium cum Venere commiſit. Caſtor & Pollux, dum alienas ſponſas rapiunt, eſſe gemini deſierunt. nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio tranſuerberauit; & eoſdem poëtæ alternis viuere, alternis mori narrãt: vt iam ſint non Deorum tantùm, ſed omnium mortalium miſerrimi; quibus ſemel mori non licet. hos tamen Homerus ambos ſimpliciter (non vt poëtæ ſolent) mortuos eſſe teſtatur. Nam cùm faceret in muris aſsidẽtem Priamo Helenam, cunctos Græciæ principes recognoſcere; ſolos autem ſe fratres ſuos requirere: ſubiecit orationi eius huiuſmodi verſum.*

Hæc ait. aſt illos retinebat terra ſepultos.

*Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam ſui reliquit, niſi memoriã fraudum ſuarum? Cælo ſcilicet dignus; quia palæſtram docuit; & lyram primus inuenit. Liberũ patrẽ, in ſenatu Deorum ſummæ auctoritatis, primæq́; eſſe ſententiæ, neceſſe eſt: quia præter Iouem ſolus omnium triumphauit; exercitum duxit; Indos debellauit. ſed inuictus ille Imperator Indicus maximus*ab amore ac libidine turpiſ-* vl. n.

 ſimè

Cretam ſimè victus eſt. Delatus enim * Diam cum ſemiuiro comitatu, nactus eſt impudicam mulierem in litore: ac fiducia victoriæ Indicæ vir eſſe voluit; ne nimiũ mollis videretur: atque illam patris proditricem, fratris interemptricem, ab alio relictam, & repudiatam, in coniugium ſibi vendicauit; & liberam fecit; & cum ea pariter aſcendit in cælum. Quid horum omnium pater Iupiter, qui in ſolenni precatione Optimus Maximus nominatur? nónne à prima ſua pueritia impius, ac pene paricida deprehenditur? cùm patrem regno expulit, ac fugauit: nec expectauit mortem decrepiti ſenis, cupiditate regnandi, & cùm paternum ſoliũ per vim, per arma cepiſſet: bello eſt à Titanibus laceſſitus. quod humano generi principium fuit malorum: quibus victis, & pace in perpetuum comparata, reliquam ſuam vitam in ſtupris, adulteriiſq; conſumpſit. Omitto virgines, quas imminuit. id enim tolerabile iudicari ſolet. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non poſſum: quorum domos dedecore, atque infamia pleniſſimas reddidit. illud verò ſummæ impietatis, ac ſceleris, quòd regium puerum rapuit ad ſtuprum. Parum enim videbatur; ſi in expugnanda fœminarum pudicitia maculoſus eſſet, ac turpis: niſi etiam ſexui ſuo iniuriam faceret, hoc eſt verum adulterium: quod fit contra naturam. hæc qui fecit; viderimus, an maximus; certe optimus non eſt. quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt: niſi forte nos erramus homines; qui talia facientes, ſceleratos vocamus, ac perditos; omnibusq; pœnis digniſſimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius, qui C. Verri adultèria obiecit: eadem enim Iupiter, quem colebat, admiſit: qui P. Clodio ſororis inceſtum: at illi Optimo Maximo eadem fuit & ſoror, & coniux.

11 Quis eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet; qui ne in terra quidem debuit? Non inſulsè quidam

*poëta triumphũ Cupidinis ſcripſit. quo in libro non modò potentiſſimum Deorum Cupidinem, ſed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus ſingulorum; quibus in poteſtatem Cupidinis, ditionemq́ꝫ veniſſent: inſtruit pompam; in qua Iupiter cum cæteris Diis ante currum triumphantis ducitur cathenatus. eleganter id quidem à poëta figuratum: ſed tamen nõ multum diſtat à vero. Qui enim virtutis eſt expers; qui * cupiditatibus, ac libidinibus malis vincitur: nõ Cupidini (vt ille finxit) ſed morti ſubiectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rẽ conſideremus: vt intelligant homines, in quibus miſeri verſentur erroribus. Regnare in cælo Iouẽ vulgus exiſtimat. id & doctis pariter, & indoctis perſuaſum eſt. quod & religio ipſa, & precationes, & hymni, & delubra, & ſimulachra demonſtrant. Eundem tamen Saturno, & Rhea genitum confitentur. Quomodo poteſt Deus videri; aut credi (vt ait poëta) hominũ, rerumq́ꝫ repertor; ante cuius ortũ infinita hominũ millia fuerunt? Eorum ſcilicet, qui Saturno regnante vixerunt; ac priores luce, quàm Iupiter, ſunt potiti. Video aliũ Deũ regẽ fuiſſe primis temporibus, aliũ conſequentibus. Poteſt ergo fieri, vt alius ſit poſtea futurus. Si enim regnum prius mutatum eſt: cur deſperemus etiam poſterius poſſe mutari? niſi forte Saturnus generare potuit fortiorem: Iupiter non poteſt. Atqui diuinũ imperium aut ſemper immutabile eſt: aut, ſi eſt mutabile, quod fieri non poteſt; ſemper vtiqꝫ mutabile eſt. Poteſt ergo Iupiter regnum amittere; ſicut pater eius amiſit. ita planè. nam cùm idem neqꝫ virginibus, neque maritatis vnquã pepercisset: abſtinuit ſe tamẽ vna Thetide: quòd reſponſum fuit, maiorem patre ſuo futurũ, quiſquis ex illa natus eſſet. Primùm in eo prudentia nõ Dei: cui niſi Themis futura dixiſſet; ipſe neſciret. ſi autẽ diuinus non ſit: ne deus quidẽ ſit; vnde ipſa diuinitas nominatur, vt ab homine humanitas. Deinde*

* cupiditate

conſcientia imbecillitatis; qui timuit vtiq; maiorem. quod qui facit; ſcit profecto non eſſe ſe maximum; quando quidem poteſt aliquid maius exiſtere. Idem per Stygiam paludem ſanctiſsimè iurat,

Vna ſuperſtitio, ſuperis quæ reddita diuis.

Quæ eſt iſta ſuperſtitio? aut à quo reddita? Eſt ergo aliqua poteſtas maxima; quæ peierantes deos puniat? quæ tanta formido eſt paludis infernæ; ſi ſunt immortales? quid metuunt eam; quam viſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt? Quid igitur homines oculos ſuos in cælũ tollunt? quid per ſuperos deierant; cùm ipſi ſuperi ad inferos deuoluantur? ibiq; habeant quod venerentur, & adorent? Illud verò quale eſt? eſſe fata, quibus dij omnes & ipſe Iupiter pareat. Si Parcarum tãta vis eſt, vt plus poſsint quã cæleſtes vniuerſi, quãque ipſe rector, ac dominus: cur nõ illæ potius regnare dicãtur; quarũ legibus, ac ſtatutis parêre omnes deos neceſsitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin is, qui alicui rei obſequitur, maximus non ſit? nam ſi ſit; non accipiat fata, ſed faciat. Nũc ad illud, quod omiſerã, redeo. In vna vtiq; ſola fuit continentior, cũ eam deperiret; & non virtute aliqua, ſed metu ſucceſſoris. Quæ formido vtiq; eius eſt; qui ſit & mortalis & imbecillis, & nihili. quippe qui potuit & tunc, cùm naſceretur, extingui; ſicut frater eius antè genitus extinctus eſt. qui ſi viuere potuiſſet; nunquam minori conceſsiſſet imperium. ipſe autem furto ſeruatus, furtimq; nutritus, ζεύς ſiue ζῆν appellatus eſt; non, vt iſti putant, à feruore cæleſtis ignis; vel quòd vitæ ſit dator; vel quòd animantibus inſpiret animas, quæ virtus, ſolius dei eſt (quam enim poſſit inſpirare animam, qui ipſe accipit aliũde?) ſed quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit. Potuerũt
rectorem *igitur homines alium Deum habere *regem; ſi Saturnus non fuiſſet ab vxore deluſus. At enim poëtæ iſta finxerunt. Errat quiſquis hoc putat. illi enim de hominibus loquebantur:*

*tur: ſed vt eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabant; deos eſſet dixeruut. Itaq; illa potius ficta ſunt, quæ tanquam de diis; non illa, quæ tanquã de hominibus locuti ſunt. quod clarum fiet exemplo, quod inferemus. Danaen violaturus, aureos numos largiter in ſinum eius infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poëtæ, qui quaſi de deo loquebantur; ne auctoritatem creditæ maieſtatis infringerent; finxerunt ipſum in aureo imbre delapſum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt; cùm multitudinem telorum, ſagittarumq; deſcribunt. Rapuiſſe dicitur in aquila Catamitum. poëticus color eſt. ſed aut per legionẽ rapuit; cuius inſigne aquila eſt: aut nauis, in qua eſt impoſitus, tutelam habuit in aquila figuratam; ſicut taurum, cùm rapuit, & tranſuexit Europam. Eodẽ modo conuertiſſe in bouem traditur Io Inachi filiam. quæ vt iram Iunonis effugeret; vt erat iã ſetis obſita, iam bos tranaſſe dicitur mare; in Aegyptumq; veniſſe; atque ibi recepta priſtina forma, dea facta; quæ nunc Iſis vocatur. Quo igitur argumento probari poteſt, nec Europam in Tauro ſediſſe; nec Io factam bouem? Quòd certus dies habetur in faſtis; quo Iſidis nauigium celebratur. quæ res docet non tranaſſe illam, ſed nauigaſſe. Igitur qui ſapere ſibi videntur: quia intelligunt viuum, terrenumq; corpus in cælo eſſe non poſſe: totã Ganymedeam fabulam pro falſo repudiant; *nec ſentiunt, in terra id eſſe factum; quia res, ac libido ipſa terrena eſt. Non ergo res ipſas geſtas finxerunt poëtæ: quod ſi facerent; eſſent vaniſſimi: ſed rebus geſtis addiderunt quendam colorem. Nõ enim obtrectantes illa dicebãt, ſed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maximè quòd dum hæc omnia ficta eſſe arbitrãtur à poëtis; colunt quod ignorant. neſciũt enim, qui ſit poëticæ licentiæ modus; quouſq; progredi fingendo liceat: cũ officium poëtæ ſit in eo, vt ea, quæ geſta ſunt verè, in aliquas ſpecies obliquis figurationibus*

cum

* ac

*cum decore aliquo conuerſa traducat. Totum autē, quod referas, fingere; id eſt, ineptū eſſe, & mēdacē potius quàm poëtam. ſed *finxerunt iſta, quæ fabuloſa creduntur, num etiam illa, quæ de dijs fœminis, deorumq́ connubijs dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur, ſic coluntur? niſi forte non tantùm poëtæ, ſed pictores etiā imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à vobis dicitur Deus, non is eſt, qui ex Saturno, & Ope natus eſt: non oportuit niſi ſolius ſimulachrum in templis omnibus collocari. quid ſibi mulierum effigies volunt? quid ſexus infirmus? in quem ſi cecidit Iupiter: *tum vero ipſi lapides hominē fatebuntur. Mentitos aiūt eſſe poëtas; & his tamē credūt; immo verò non eſſe mentitos, re ipſa probant. Ita enim deorū ſimulachra confingunt; vt ex ipſa diuerſitate ſexus appareat vera eſſe, quæ dicunt poëtæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ; cùm ante pedes Iouis ponuntur in templis; & cum ipſo pariter adorantur: niſi vt nefandi ſceleris, ac ſtupri memoria maneat in æternum? Non igitur à poëtis totum fictum eſt. aliquid fortaſſe traductum, & obliqua figuratione obſcuratum; quo veritas inuoluta tegeretur: ſicut illud de ſortitione regnorū. Aiunt enim Ioui cælum obtigiſſe, Neptuno mare, inferna Plutoni. cur nō terra potius in ſortē tertiā venit? niſi quòd in terra geſta res eſt. Ergo illud in vero eſt; quòd regnū orbis ita partiti, ſortitiq́ ſunt; vt Oriētis imperiū Ioui cederet; Plutoni, cui cognomē Ageſilao fuit, pars Occidētis obtingeret: eo quòd plaga *Oriens, ex qua lux mortalibus datur, ſuperior, Occidētis autē, inferior eſſe videatur. Sic veritatem mendacio velauerūt; vt veritas ipſa perſuaſioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni ſorte manifeſtum eſt, cuius regnum tale fuiſſe dicimus, quale *M. Antonij fuit infinitum illud imperiū; cui totius oræ maritimæ poteſtatē ſenatus decreuerat; vt prædones perſequeretur, ac mare omne pacaret.*

finxerint

cum

orientis

Pompeij vi. n.

pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum inſulis obue-
nerunt. Quomodo id probari poteſt? Nimirū veteres hiſto-
ria docet. Antiquus auctor Euhemerus, qui fuit ex ciuitate
Meſſana; res geſtas Iouis, & cæterorum, qui dij putantur,
collegit; hiſtoriamq; contexuit ex titulis, & inſcriptionibus
ſacris, quæ in antiquiſsimis templis habebātur, maximeq;
in fano Iouis Triphylij; vbi aureā columnam poſitā eſſe ab
ipſo Ioue, titulus indicabat: in qua columna geſta ſua per-
ſcripſit; vt monimentū eſſet poſteris rerum ſuarum. Hanc
hiſtoriam interpretatus eſt Ennius, & ſecutus. cuius hæc
*verba ſunt ibi. * Iupiter imperium Neptuno dat maris, vt* vi.n.
*inſulis omnibus, &, quæ *ſecundū mare loca ſunt, omnibus* ſecundum
regnaret. Vera ſunt ergo, quæ loquuntur poëtæ; ſed obtentu mare loca
aliquo, ſpecieq; velata. Poteſt & mons Olympus figuram eſſent
poëtis dediſſe; vt Ioue diceret cæli regnū eſſe ſortitum; quòd
Olympus ambiguū nomē eſt & montis, & cæli. In Olympo
autem Iouem habitaſſe, docet hiſtoria eadem: quæ dicit.
Ea tempeſtate Iupiter in monte Olympo maximā partem
vitæ colebat; & eò ad eum in ius veniebant, ſiqua res in
controuerſia erant. Item, ſiquis quid noui inuenerat, quod
ad vitam humanam vtile eſſet; eò veniebat; atq; Ioui oſten-
debat. Multa in hunc modū poëtæ transferunt; non vt in
*deos mentiantur, quos colunt; ſed vt figuris, *variisq; colo-* verſicoloribus
ribus venuſtatem, ac leporem carminibus ſuis addant. Qui
*autē non intelligunt, quomodo, aut quare quidq; *figure-* fingatur
tur: poëtas velut mendaces, & ſacrilegos inſequuntur. Hoc
errore decepti etiā philoſophi, quòd ea, quæ de Ioue ferun-
tur, minimè in deū cōuenire videbātur; duos Ioues fecerūt,
vnū naturalē, alterū fabuloſum. Viderunt ex parte, quod
erat verū, eum ſcilicet, de quo poëtæ loquuntur, hominem
fuiſſe: in illo autem naturali Ioue, vulgari cōſuetudine re-
ligionis inducti, errauerunt; quòd in deum nomen homi-
nis tranſtulerunt; qui (vt ſupra diximus) quia ſolus eſt, non
indiget

indiget nomine. Iouem autẽ illum eſſe, qui ſit ex Ope, Saturnoq́; natus, negari nõ poteſt. Vana igitur perſuaſio eſt eorum, qui nomẽ Iouis ſummo Deo tribuunt. Solent enim quidã errores ſuos hac excuſatione defendere; qui conuicti de vno Deo, cùm id negare non poſſunt, ipſum ſe colere affirmant: verum hoc ſibi placere, vt Iupiter nominetur. quo quid abſurdius? Iupiter enim ſine contubernio coniugis, filiæq́; coli nõ ſolet. Vnde quid ſit, apparet: nec fas eſt id nomen eò transferri, vbi nec Minerua eſt vlla, nec Iuno. Quid? quòd huius nominis proprietas nõ diuinam vim exprimit, ſed humanam? Iouem enim, Iunonemq́; à iuuando eſſe dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter, quaſi iuuans pater, dicitur; quod nomẽ in Deum minimè cõgruit; quia iuuare hominis eſt, opis aliquid conferentis in eum, qui ſit alienus, & exigui beneficij. Nemo ſic Deum precatur, vt ſe adiuuet; ſed vt ſeruet, vt vitam, ſalutemq́; tribuat: quod multo plus, ac maius eſt, quàm iuuare. Et quoniã de patre loquimur; nullus pater dicitur filios iuuare; cùm eos generat, aut educat. Illud enim leuius eſt, quàm vt eo verbo magnitudo paterni beneficij exprimatur. Quãto id magis inconueniens eſt Deo, qui verus eſt pater; per quẽ ſumus, & cuius toti ſumus; à quo fingimur, animamur, illuminamur; qui nobis vitam impertit, ſalutem tribuit, victũ multiplicem ſubminiſtrat. Non intelligit beneficia diuina, qui ſe iuuari tantummodo à Deo putat. Ergo non imperitus modò, ſed etiam impius eſt, qui nomine Iouis virtutẽ ſummæ poteſtatis imminuit. Quare ſi Iouem ex rebus geſtis, & ex moribus hominẽ fuiſſe, in terraq́; regnaſſe deprehendimus: ſupereſt, vt mortem quoq́; eius inueſtigemus. Ennius in ſacra hiſtoria, deſcriptis omnibus, quæ in vita ſua geſſit, ad vltimum ſic ait: Deinde Iupiter poſtquam terrã quinquies circuiuit, omnibusq́; amicis, atque cognatis ſuis imperium diuiſit, reliquitq́; hominibus leges; mores, frumentaq́; parauit,

rauit, multaq; alia bona fecit, immortali gloria, memoriaq; affectus; ſempiterna monimenta ſuis reliquit: ætate peſſum acta, in Creta vitam cõmutauit, & ad Deos abijt. eumq; Curetes filij ſui curauerunt; decorauerúntq; eum: & ſepulchrum eius eſt in Creta in oppido Gnoſo: & dicitur Veſta hanc vrbem creauiſſe: inq; ſepulchro eius eſt inſcriptum antiquis literis Græcis, ὁ ζεὺς τοῦ κρόνου, id eſt Latinè: Iupiter Saturni. Hoc certè non poëtæ tradunt, ſed antiquarum rerum ſcriptores. quæ adeo vera ſunt, vt ea Sibyllinis verſibus confirmentur; qui ſunt tales:

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων
ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.

*Cicero de natura deorum, cũ tres Ioues à theologis *nominari diceret, ait, tertium fuiſſe Cretenſem, Saturni filium; cuius in illa inſula ſepulchrũ oſtenditur. Quomodo igitur poteſt Deus alibi eſſe viuus, alibi mortuus; alibi habere templũ, alibi ſepulchrũ? Sciant ergo Romani, Capitoliũ ſuum.i. ſummum caput religionũ publicarũ, nihil eſſe aliud, quàm inane monimentũ. Veniamus nunc ad eius patrẽ, qui antè regnauit, & qui fortaſſe plus habebat in ſe; quòd ex coitu tantorum elementorũ genitus eſſe dicatur. Videamus, quid in eo fuerit Deo dignum: In primis illud, quòd aureum ſeculum narratur habuiſſe; quòd iuſtitia ſub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in *eo, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam cõueniens Deo, quàm iuſtum regimen, ac pium ſeculũ? Sed cùm eadẽ ratione natum eſſe cogito: nõ poſſum putare Deum ſummũ; *quòd videã eſſe aliquid antiquius, cælũ ſcilicet, atq; terrã. At ego Deum quæro; vltra quẽ nihil *eſt omnino; qui fons, & origo ſit rerum. Hic ſit neceſſe eſt, qui cœlum ipſum condidit, terramq; fundauit. Saturnus autem ſi ex his natus eſt (vt putatur) quemadmodum poteſt Deus eſſe principalis, qui aliis ortũ ſuum debet? aut quis præfuit mũdo, antequã Saturnus gigneretur? Sed hoc poëticum*

Marginal notes: enumerari (at "nominari"); hoc (at "eo"); quo (at "quòd videã"); fit (at "eſt omnino")

*poëticum eſt (vt dicebam paulò antè) figmentum. nec enim fieri poterat, vt elementa inſenſibilia, tantoq́; interuallo ſeparata, in vnū coirent, ac filium procrearēt; aut is, qui natus eſſet, nō potiſſimū genitoribus ſimilis exiſteret; ſed eam formam gereret, quam parentes ſui non habebant. Quaramus ergo, quid veritatis ſub hac figura lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octauius inſcribitur, ſic argumentatus eſt: Saturnum, cùm fugatus eſſet à filio, in Italiamq́; veniſſet; Cæli filium dictū: quòd ſoleamus eos, quorum virtutē miremur, aut qui *repentino aduenerint, de cœlo cecidiſſe, dicere: terræ autem; quòd ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidē ſimilia veri, nō tamē vera: quia conſtat etiā tunc, cùm regnaret, ita eſſe habitum. Potuit & ſic argumentari: Saturnū, cū potentiſſimus rex eſſet, ad retinendā parentum ſuorum memoriam nomina eorū cælo, terræq́; indidiſſe; cùm hæc prius aliis vocabulis appellarētur. qua ratione & montibus, & fluminibus nomina ſcimus impoſita. Neq; enim cùm dicunt poëtæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis; id potiſſimum dicunt, homines ex rebus ſenſu carentibus potuiſſe generari; ſed eos vtiq; ſignificant, qui nati ſunt ex iis hominibus, qui vel viui, vel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximeq́; Græcos vſitatum fuit. ſic maria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in ea, vt Aegæum, Icarium, Helleſponticum. & in Latio Auentinus vocabulum monti dedit; in quo ſepultus eſt: Tyberinus vel Tybris amni, in quo merſus eſt. Non ergo mirandum, ſi nomina eorum cælo, terræq́; attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos. Apparet ergo, non ex cælo natum eſſe: quod fieri non poteſt: ſed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit. quod eſſe verum, Triſmegiſtus auctor eſt. qui cùm diceret admodum paucos extitiſſe, in quibus eſſet perfecta doctrina, in his Vranū, Saturnum, Mercu-*

*repentine

*Mercurium cognatos ſuos nominauit. Hæc ille quia ignorauit; aliò traduxit hiſtoriam. qui quoniam quomodo potuerit argumentari, oſtendi: nunc dicam, quomodo, vbi, à quo ſit hoc dictum. non enim Saturnus hoc, ſed Iupiter fecit. In ſacra hiſtoria ſic Ennius tradit, Deinde * Pantum deducit in montem; qui vocatur cæli ſtella. Poſtquàm eò aſcendit; contemplatus eſt latè terras; ibiq́ in eo monte aram creat cælo: primusq́ in ea ara Iupiter ſacrificauit, in eo loco ſuſpexit in cælum, quod *nūc nos nominamus: idq́ quod ſupra mundum erat, quod æther *vocatur, de ſui aui nomine cælo nomen indidit: idq́ Iupiter, quod æther vocatur, *precans, primū cælum nominauit: *eamq́ hoſtiam, quam ibi ſacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum ſacrificaſſe Iupiter inuenitur. Cæſar quoq́ in Arato refert, Aglaoſthenem dicere, Iouem cùm ex inſula Naxo aduerſus Titanas proficiſceretur; & ſacrificium faceret in litore: aquilam ei in auſpicium aduolaſſe: quam victor bono omine acceptā tutelæ ſuæ ſubiugarit. Sacra verò hiſtoria etiam ante conſediſſe illi aquilam in capite, atq́ illi regnum portendiſſe, teſtatur. Cui ergo ſacrificare Iupiter potuit, niſi Cælo auo? quem dicit Euhemerus in Oceano mortuum, & in oppido Aulatia ſepultum.*

Pan eum | al. vi. n. | vocabatur | placans | al. terræ

Quoniam reuelauimus myſteria poëtarum; & Saturni parentes inuenimus: ad virtutes eius, & facta redeamus. Iuſtus in regno fuit. Primum ex hoc ipſo iam deus non eſt, quòd fuit: Deinde quòd ne iuſtus quidem fuit, ſed impius non modò in filios, quos necauit, verùm etiam in patrem; cui dicitur abſcidiſſe genitalia. quod forſitan verè acciderit. Sed homines reſpectu elementi, quod dicitur cælum, totam fabulam explodunt tanquam ineptiſſimè fictam. quam tamen Stoici (vt ſolent) ad rationem phyſicam conantur traducere. quorum ſententiam Cicero, de natura deorum differens, poſuit. Cæleſtē, inquit, altiſſimam, æthe- 12

riamq́ naturam, id eſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. quæ ratio in Veſtam potuit conuenire, ſi mas diceretur. Iccirco enim virginem putant Veſtam, quia ignis inuiolabile ſit elementum, nihilq́ naſci poſſit ex eo. quippe qui omnia, quæ arripuerit, abſumat. Ouidius in Faſtis.

Nec tu aliud Veſtam quàm viuam intellige flammam:
Nataq́ de flamma corpora nulla vides.
Iure igitur virgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites virginitatis amat.

Vulcano quoq; id potuit aſcribi; qui quidem putatur ignis. cum *& tamen *eam poëtæ non abſciderunt. potuit & Soli; in quo eſt natura, & cauſa gignentium. nam ſine Solis igneo calore neque naſci quicquam, neque augeri poteſt: vt nulli alij elemento magis opus ſit genitalibus, quàm calori; cuius fœtu cõcipiuntur, naſcuntur, ſuſtentantur omnia. Poſtremo etiam ſi ita ſit (vt volunt) qui magis abſciſſum eſſe cælum putemus, quàm omnino ſine genitalibus natum? Nam ſi per ſe gignit: non indigebat vtique genitalibus, cùm Saturnum ipſum procrearet. Si verò habuit; & à filio abſciſſa ſunt: ortus rerum, & natura omnis interiſſet. Quid, quòd ipſi Saturno non diuinum modò ſenſum, ſed humanum quoque adimunt? cùm affirmant eſſe eum Saturnum, qui curſum, & conuerſionem ſpatiorum, & temporum continet; eumq́ græcè idipſum nomen habere.* κρόνος *enim dicitur, quod eſt idem, quod* χρόνος, *id eſt ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quòd ſaturetur annis. Hæc Ciceronis verba ſunt exponentis ſententiam Stoicorum. quæ quàm vana ſit; cuiuis intelligere promptiſſimum eſt. Si enim Saturnus cæli eſt filius: quomodo potuit aut tempus à cælo gigni; aut cælum à tempore abſcidi; aut poſtea tempus imperio ſpoliari à filio Ioue? Aut quomodo Iupiter*

natus eſt ex tempore? Aut quibus annis ſaturari poſſit
æternitas, cui nullus eſt finis?

Si ergo vanæ ſunt iſtæ rationes philoſophorum: quid ſu- 13
pereſt, niſi vt verè factum eſſe credamus, id eſt hominem
ab homine abſciſſum? niſi forte aliquis exiſtimet Deum
fuiſſe, qui timuit cohæredem: cùm, ſiquid diuinitatis ha-
buiſſet, non patris genitalia debuerit amputare, ſed pro-
pria, ne Iupiter naſceretur, qui eum regni poſſeſſione pri-
uauit. Idem ſororem ſuam Rheam, quam latinè Opem di-
cimus, cum haberet vxorem: reſponſo vetitus eſſe dicitur,
mares liberos educare: quòd futurum eſſet, vt à filio pelle-
retur. quam rem metuens, natos ſibi filios non vtiq; deuo-
rabat (vt ferunt fabulæ) ſed necabat. quanquam ſcriptum
ſit in hiſtoria ſacra, Saturnum, & Opem, cæteroſq; tunc
homines humanam carnem ſolitos eſitare: verùm primum
Iouem leges hominibus, moreſq; condentem, edicto prohi-
buiſſe, ne liceret eo cibo veſci. quod ſi verum eſt; quæ poteſt
in eo fuiſſe iuſtitia? Sed fictum ſanè putemus, Saturnum
filios deuoraſſe, modo cum aliqua ratione: *nunc iccirco, num
quod ait vulgus, comediſſe filios ſuos eum, qui extulerit,
ſepulturæq; mandauerit? Ops autē cùm Iouem peperiſſet,
ſubtraxit infantem; eumq; nutriendum furtim miſit in
Cretam. Rurſum imprudentiam reprehendam, neceſſe eſt.
Cur enim reſponſum ab alio potius accepit? Cur in cælo
conſtitutus, quæ gerebantur in terra, non videbat? Cur
eum Corybantes cymbalis feſellerunt? Poſtremo, cur exti-
tit aliqua vis potentior, aut maior, quæ illius vinceret po-
teſtatem? Nimirum ſenex à iuuene facilè victus eſt, ac ſpo-
liatus imperio. Fugit igitur expulſus; & in Italiam naui-
gio venit, cùm erraſſet diu; ſicut Ouidius in Faſtorum li-
bris refert.

Cauſa ratis ſupereſt. Thuſcum rate venit ad amnem,
Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atque inopem Ianus excepit. cuius rei argume͂ta ſunt nummi veteres. in quibus eſt cu͂ duplici fronte Ianus, & in altera parte nauis; ſicut ide͂ poëta ſubiecit.

At bona poſteritas puppim formauit in ære,
Hoſpitis aduentum teſtificata Dei.

Omnes ergo non tantum poëtæ, ſed hiſtoriarum quoque ac rerum antiquarum ſcriptores, hominem fuiſſe co͂ſentiunt, qui res eius in Italia geſtas memoriæ prodiderunt. Græci, Diodorus, & Thallus: Latini, Nepos, & Caßius, & Varro. Nam cùm agreſti quodam more in Italia viueretur:

Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis
Compoſuit; legesq́; dedit; Latiumq́; vocari
Maluit; his quoniam tutus latuiſſet in oris.

Cenſet ne aliquis deum eſſe, qui pulſus eſt, qui fugit, qui latuit? nemo tam ſtultus eſt. qui enim fugit, aut latet: & vim, & mortem timeat, neceſſe eſt. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit: apertè, Saturnum in terra, & apud homines regnaſſe, commemorat.

πρώτιστος μὲν ἄναξ ἐξ ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρυόπα ζεύς.

Item Maro noſter.

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat. & alio loco,
Aureaq́; (vt perhibent) illo ſub rege fuêre
Sæcula: ſic placida populos in pace regebat.

Neq; ſuperius dixit in cælo egiſſe vitam; neq; inferius ſuperos in pace rexiſſe. vnde apparet, illum regem fuiſſe terrenum. quod alibi apertius declarat.

—Aurea condet
Sæcula; quæ rurſus Latio regnata per arua
Saturno quondam.

Ennius quidem in Euhemero no͂ primum dicit regnaſſe Saturnum. ſed Vranum patrem. Initio, inquit, primus in terris imperium ſummum Vranus habuit. is id regnum

unà cum fratribus ſuis inſtituit, atq; parauit. non magna diſſenſio. ſiquidem maximorum auctorum de filio, ac patre dubitatio eſt. ſed tamen vtrumque fieri poteſt; vt & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere, non regnum; poſtea Saturnus maiores ſibi opes comparauerit, ac regium nomen aſciuerit.

Nunc quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulum ſa- 14
cra hiſtoria diſſentit: aperiamus ea, quæ veris literis continentur; ne poëtarum ineptias in accuſandis religionibus ſequi, ac probare videamur. Hæc Ennij verba ſunt. Exin Saturnus vxorem duxit Opē. Titan, qui maior natu erat, poſtulat vt ipſe regnaret. ibi Veſta mater eorum, & ſorores Ceres, atque Ops ſuadent Saturno, vt de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facilè deterior eſſet, quàm Saturnus: iccirco, & quòd videbat matrem, atq; ſorores ſuas operam dare, vt Saturnus regnaret; cōceſſit ei, vt is regnaret. Itaq; pactus eſt cum Saturno; vti ſiquid liberum virilis ſexus ei natum eſſet, ne educaret. id eius rei cauſa fecit, vti ad ſuos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus eſt, eum necauerunt. Deinde poſterius nati ſunt gemini, Iupiter, atq; Iuno. Tum Iunonem Saturno in conſpectum dedêre; atq; Iouem clàm abſcondunt; dantq; eum Veſtæ educandum, celantes Saturnum. Item Neptunum clàm Saturno Ops parit; eumq; clanculum abſcondit. ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem, & Glaucam. Pluton latinè eſt dieſpiter. alij Orcum dicunt. ibi Glaucam filiam Saturno oſtendunt; ac filium Plutonem celant, atq; abſcondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (vt ſcripta ſunt) Iouis, fratrumq; eius ſtirps, atque cognatio in hunc modum nobis ex ſacra ſcriptione tradita eſt. Item paulò pòſt hæc refert. Deinde Titan, poſtquam reſciuit Saturno filios procreatos, atq; educatos eſſe clàm: ſeducit ſecum filios ſuos, qui Titani vocantur;

cantur; fratremq; ſuum Saturnum, atq; Opem comprehendit; eoſq; muro circumegit: & cuſtodiam his apponit. Hæc hiſtoria quàm vera ſit, docet Sibylla Erythræa, eadem ferè dicens; niſi quòd in paucis, quæ ad rem non pertinent, diſcrepat. Iupiter ergo liberatur ſummi ſceleris crimine; quòd patrem vinxiſſe compedibus perhibetur. id enim Titan patruus fecit; quòd ille contra pactionem, iuſq; iurandum mares liberos ſuſtuliſſet. Reliqua hiſtoria ſic contexitur: Iouem adultum, cùm audiuiſſet patrem, atq; matrem cuſtodiis circunſeptos, atque in vincula coniectos; veniſſe cum magna Cretenſium multitudine; Titanumq;, ac filios eius pugnando viciſſe: parentes vinculis exemiſſe: patri regnum reddidiſſe: atq; ita in Cretam remeaſſe: Poſt hæc deinde Saturno datam ſortem, vt caueret, ne filius eum regno expelleret: illum eleuandæ ſortis, atque effugiendi pericli gratia inſidiatū Ioui, vt eum necaret: Iouem cognitis inſidiis regnum ſibi denuo vendicaſſe; ac fugaſſe Saturnum: qui cùm iactatus eſſet per omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, vel necandum Iupiter miſerat: vix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

15 *Quibus ex rebus cùm conſtet illos homines fuiſſe: non eſt obſcurum, qua ratione Dij cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum, vel Vranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agreſtem vitam ſine vllo rectore viuebant: non eſt dubium, quin illis temporibus homines regem ipſum, totamq; gentem ſummis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, vt etiam Deos appellarent, ſiue ob miraculum virtutis (hoc verè putabant rudes adhuc, & ſimplices) ſiue (vt fieri ſolet) in adulationem præſentis potentiæ: ſiue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compoſiti. Deinde ipſi reges, cū chari fuiſſent iis, quorum vitam compoſuerant: magnum ſui deſiderium mortui re-*

liquerunt. Itaque homines eorum ſimulachra finxerunt; vt haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium. progreſsiq́ longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt; vt & gratiam referre benemeritis viderentur; & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. quod Cicero de natura Deorum docet, dicens. Suſcepit autem vita hominum, conſuetudoq́ communis, vt beneficiis excellentes viros in cælum fama, ac voluntate tolleret. Hinc Hercules, hinc Caſtor, hinc Pollux, hinc Aeſculapius, hinc Liber. Et alio loco, atq́ alio in pleriſque ciuitatibus intelligi poteſt, acuendæ virtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ cauſa periculum adiret optimus quiſque virorum fortium memoriam honore deorum immortalium conſecratam. Hac ſcilicet ratione Romani Cæſares ſuos conſecrauerunt, & Mauri reges ſuos. Sic paulatim religiones eſſe cœpêre; dum illi primi, qui eos nouerant, eo ritu ſuos liberos, ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob celebritatem nominis in prouinciis omnibus colebantur. Priuatim verò ſinguli populi gentis aut vrbis ſuæ conditores, ſeu viri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ caſtitate mirabiles; ſumma veneratione coluerunt, vt Aegyptij Iſidē, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum. Eodem vtiq́ modo Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerē, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinē Delphi. Sic per populos, atq́ regiones varia ſacra ſuſcepta ſunt; dum grati homines eſſe in ſuos principes cupiunt; &, quos alios honores vita carentibus deferant, inuenire non poſſunt. Præterea pietas eorum, qui ſucceſſerant, plurimum contulit ad errorem. qui (vt diuina ſtirpe nati viderentur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq́ iuſſerunt. An ne poteſt aliquis dubitare, quomodo religio-

nes deorum ſint inſtituta? cùm apud Maronem legat Aeneæ verba ſocijs imperantis.

Nunc pateras libate Ioui, precibuſq́ vocate
Anchiſen genitorem.

Cui non tantùm immortalitatem, verùm etiam ventorum tribuit poteſtatem.

Poſcamus ventos; atq́ hæc mea ſacra quotannis,
Vrbe velit poſita templis ſibi ferre dicatis.

Idem ſcilicet de Ioue Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo, fecerunt: ac poſtea de his ipſis ſucceſſores eorum. Acceſſerunt etiam poëtæ, & compoſitis ad voluptatem carminibus, in cœlum eos ſuſtulerunt: ſicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mēdacibus adulantur. quod malum à Græcis ortum eſt. quorum leuitas inſtructa dicendi facultate, & copia, incredibile eſt quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq́ admirati eos, & ſuſceperunt primi ſacra illorum; & vniuerſis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla ſic eos increpat.

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθάς ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσί;
Πρός τί δέ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης;
θύεις εἰδώλοις. τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥστέ σε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου.

M. Tullius, qui non tantùm perfectus orator, ſed etiam philoſophus fuit; ſiquidem ſolus extitit Platonis imitator: in eo libro, quo ſeipſum de morte filiæ conſolatus eſt; non dubitauit dicere, Deos, qui publicè colerentur, homines fuiſſe. Quod ipſius teſtimonium eò debet grauiſſimum iudicari, quòd & augurale habuit ſacerdotium; & eoſdem ſe colere, venerariq́ teſtatur: Itaque intra paucos verſiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginē filiæ eodem ſe modo cōſecraturum eſſe profiteretur; quo illi à veteribus ſunt conſecrati: & illos mortuos eſſe docuit; & originem

vanæ ſuperſtitionis oſtendit. Cùm verò,inquit, & mares, & fœminas complures ex hominibus in deorum numero eſſe videamus; & eorum in vrbibus, atq; agris auguſtiſſima delubra veneremur: aſſentiamur eorum ſapientiæ;quorum ingeniis, & inuentis omnem vitam legibus, & inſtitutis excultam, conſtitutamq; habemus. Quòd ſi vllum vnquam animal conſecrandum fuit: illud profectò fuit. Si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in cælum tollenda fama fuit: huic idem honos certè dicandus eſt. quod quidem faciam: teqúe omnium optimam, doctiſſimamq;, approbantibus diis immortalibus ipſis in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium conſecrabo. Fortaſſe dicat aliquis,præ nimio luctu deliraſſe Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrina & exemplis,& ipſo loquendi genere perfecta,non ægri, ſed cōſtantis animi,ac iudicij fuit.& hæc ipſa ſententia nullum præfert indiciū doloris. Neq; enim puto illum tam variè, tam copiosè, tam ornatè ſcribere potuiſſe; niſi luctum eius & ratio ipſa, & conſolatio amicorum, & temporis longitudo mitigaſſet. Quid, quòd idem dicit in libris de Republica?idē de gloria? Nam de Legibus; quo in opere Platonem ſecutus, leges voluit ponere, quibus putaret vſuram eſſe iuſtam, & ſapientem ciuitatem: de religione ita ſanxit. Diuos, & eos, qui cæleſtes ſemper habiti ſunt,colunto; & illos,quos in cælo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aeſculapium,Pollucē,Caſtorem, Quirinum.Item in Tuſculanis; cùm diceret totum penè cælum humano genere completum. Si voluero,inquit,ſcrutari vetera,& ex illis ea, quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner: ipſi illi maiorum gentium Dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cælum reperientur. Quære, quorum demonſtrantur ſepulchra in Græcia; reminiſcere, quoniam es initiatus,quæ traduntur myſteriis: tum denique, quàm

hoc latè pateat, intelliges. Teſtatus eſt, videlicet Attici conſcientia ex ipſis myſteriis intelligi poſſe, quòd omnes illi homines fuerunt, qui coluntur: & cùm de Hercule, Libero, Aeſculapio, Caſtore, Polluce, incunctanter fateretur: de Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentium Deos appellauit, timuit apertè cōſiteri. Et iccirco ait, latè hoc patere: vt idem de Ioue, cæteriſq; antiquioribus diis intelligamus. quorum memoriam ſi eadem ratione veteres conſecrauerunt; qua ſe imaginē, nomenq; filiæ conſecraturum eſſe dicit: ignoſci mœrentibus poteſt, credētibus non poteſt. Quis enim tā demens, qui conſenſu, & placito innumerabilium ſtultorum, aperiri cælum mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipſe non habeat, dare alteri poſſe? Apud Romanos Deus Iulius, quia hoc ſcelerato homini placuit Antonio; Deus Quirinus, quia hoc paſtoribus viſum eſt: cùm alter germani fratris extiterit, alter patriæ paricida. quòd ſi Cos. non fuiſſet Antonius: C. Cæſar pro ſuis in rēpublicam meritis etiam defuncti hominis honore caruiſſet; & quidem conſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui: qui vetabant funus fieri: & Dolabellæ Cos. qui columnam in forò, id eſt, titulum eius euertit; ac forum expiauit. Nam Romulum deſiderio ſuis fuiſſe, declarat Ennius, apud quem populus amiſſum regem dolens, hæc loquitur.

O' Romule Romule dic, ô,
Qualem te patriæ cuſtodem dij genuerunt?
Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O' pater, ô genitor, ô ſanguen diis oriundum.

Ob hoc deſiderium facilius creditū eſt Iulio Proculo mentiēti; qui ſubornatus à patribus eſt, vt nuntiaret plebi ſuæ, vidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem; eumq; mandaſſe ad populum, vt ſibi delubrum fieret, ſe Deum eſſe, & Quirinum vocari. Quo facto & ipſi populo perſuaſit, Ro-

mulum ad deos abiiſſe: & ſenatum ſuſpicione cædis regiæ liberauit.

Poterã iis, quæ retuli, eſſe contẽtus: ſed ſuperſunt adhuc 16
multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam quamuis ipſo religionum capite deſtructo, vniuerſa ſuſtulerim: libet tamẽ proſequi cætera, & redarguere plenius inueteratã perſuaſionem; vt tandem homines pudeat ſuorum, ac pæniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.
Religionum animos nodis exoluere pergo, vt ait Lucretius, qui quidẽ hoc efficere non poterat; quia nihil veri afferebat. Noſtrum eſt hoc officium, qui & verũ Deum aſſerimus, & falſos refutamus. Illi ergo, qui poëtas finxiſſe de diis fabulas opinantur, & deas fœminas eſſe credunt & colunt: reuoluuntur imprudẽtes ad id, quod negauerant coire illos, ac parere. Nec enim fieri poteſt, quin duo ſexus generandi cauſa ſint inſtituti. Recepta verò ſexuũ diuerſitate, non intelligũt conſequens eſſe, vt cõcipiant. quod in Deum cadere non poteſt, vt iſti putant. nã & Iouis eſſe filios dicunt, & cæterorũ deorũ. Naſcuntur ergo, & quotidie quidem Dij noui. nec. n. vincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet moriente. Nam cùm hominum vis incredibilis, numerus ſit inæſtimabilis; quos tamen ſicuti naſcuntur, mori neceſſe eſt: quid Deorum eſſe tandem putemus; qui tot ſeculis nati ſunt, immortaléſque manſerunt? Cur ergo tam pauci coluntur? niſi forte arbitramur, non generãdi cauſa, ſed tantummodo capiendæ voluptatis duos eſſe ſexus Deorum; & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet. Cũ verò dicãtur aliqui ex aliquibus nati: cõſequens eſt, vt ſemper naſcantur; ſiquidẽ aliquãdo ſunt nati: vel, ſi aliquãdo naſci deſierunt; ſcire nos conuenit, cur, aut quãdo deſierint. Non illepidè Seneca in libris moralibus philoſophiæ. Quid ergo eſt, inquit, quare apud poëtas ſalaciſſimus Iupi-

Iupiter deſierit liberos tollere? Vtrum ſexagenarius factus eſt; & illi lex Papia fibulam impoſuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandem illi venit in mentem. Ab alio expectes, alteri quod feceris? & timet, ne quis ſibi faciat, quod ipſe Saturno? At iſti, qui Deos aſſerunt; videant quomodo reſpondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo ſunt ſexus Deorum: ſequitur concubitus: & ſi coeunt; & domos habeant, neceſſe eſt. nec enim carent virtute, ac pudore; vt hoc promiſcuè, aut in propatulo faciant; ſicut muta videmus facere animalia. ſi domos habent; conſequens eſt, vt & vrbes habeant; & quidem auctore Naſone, qui ait,

Plebs habitat diuerſa locis; hac fronte potentes
Cælicolæ, clariq; ſuos poſuêre penates.

Si habent vrbes: & agros igitur habebunt. Iam, quis non videat, quæ ſequantur? arare illos, & colere: quod quidem victus cauſa fit. ergo mortales ſunt. Quod argumentum retrouerſum idem valet. Si enim agros non habent; ne vrbes quidem: ſi vrbes non habent; ne domos quidem. Si domibus carent; ergo & concubitu. Si concubitus ab his abeſt; & ſexus igitur fœmineus: in diis autem videmus, & fœminas eſſe. ergo Dij non ſunt. Diſſoluat hoc argumentum, ſi quis poteſt. Ita enim res rem ſequitur; vt hæc vltima neceſſe ſit confiteri. Sed ne illud quidem diſſoluet aliquis: Ex duobus ſexibus alter fortior, alter infirmior eſt. Robuſtiores enim mares ſunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum: ergo nec fœmineus ſexus. Huic additur ſuperioris argumẽti extrema illa concluſio; vt Dij non ſint, quoniam in Diis & fœminæ ſunt.

17 *Ob has rationes Stoici aliouerſus Deos interpretantur. & quia non peruident, quid ſit in vero; conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere. quos Cicero ſecutus, de Diis, ac religionibus eorum hanc ſententiam tulit. Vide-*

Videtíſne igitur, vt à phyſicis rebus bene, atq; vtiliter inuẽtis tracta ratio ſit ad commentitios, ac fictos deos? quæ res genuit falſas opiniones, erroresq; turbulentos, ſuperſtitiones penè aniles. & formæ enim deorum nobis, & ætates, & veſtitus, ornatusq; noti ſunt. genera præterea, coniugia, cognationes omnes, omniaqúe traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid verius dici poteſt? Romanæ philoſophiæ princeps, & ampliſsimo ſacerdotio præditus, commentitios, ac fictos deos redarguit. quorum cultus, ſuperſtitiones penè aniles eſſe teſtatur: falſis opinionibus, erroribusq; turbulentis implicatos eſſe homines queritur. Nam totus liber tertius de natura Deorum omnes funditus religiones euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquentia ſuperare poſſumus Ciceronem? minimè id quidem: ſed fiducia illi defuit ignoranti veritatem. quod ipſe ſimpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius ſe poſſe dicere, quid non ſit, quàm quid ſit; hoc eſt, falſa ſe intelligere, vera neſcire. Clarum eſt igitur, homines fuiſſe illos, qui dij putantur; & eorum memoriã poſt mortem conſecratam eſſe. ideo etiam ætates diuerſæ ſunt, & certè imagines ſingulorum; quòd in eo habitu, & ætate ſingulorum ſimulachra configurata ſunt, in qua quemq; mors deprehendit. Conſideremus (ſi placet) ærumnas infelicium deorum. Iſis filium perdidit. Ceres filiam. expulſa, & per orbem terræ iactata Latona, vix inſulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deûm mater & amauit formoſum adoleſcentem; & eundem cum pellice deprehenſum, exectis virilibus ſemiuirum reddidit: & ideo nunc ſacra eius à Gallis ſacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrimè perſecuta eſt; quia parere ipſa non potuit ex fratre. Inſulam Samum ſcribit Varro prius Partheniam nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiam Ioui nupſerit. Itaq; nobiliſsimum, & antiquiſsimum templum

plum eius eſt Sami,& ſimulachrũ in habitu nubentis figuratum: & ſacra eius anniuerſaria nuptiarũ ritu celebrantur. Si ergo adoleuit; ſi virgo fuit primo, poſtea mulier: hominẽ fuiſſe, qui non intelligit; pecudẽ ſe fatetur. Quid loquar obſcœnitatẽ Veneris omnium libidinibus proſtitutæ non Deorũ tantum, ſed & hominũ? Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniã, ex Mercurio Hermaphroditũ; qui eſt natus Androgynus: ex Ioue Cupidinẽ, ex Anchiſe Aeneã, ex Bute Erycen; ex Adone quidẽ nullum potuit, quòd etiam tum puer ab apro ictus, & occiſus eſt. quæ prima (vt in hiſtoria ſacra continetur) artem meretriciam inſtituit; auctorq́; mulieribus in Cypro fuit, vti vulgo corpore quæſtum facerẽt. quod iccirco imperauit; ne ſola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiámne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, quàm partus. Sed ne illæ quidẽ virgines illibatam caſtitatẽ ſeruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthonium eſſe natum? an ex terra, vt poëtæ videri volunt? At rés ipſa clamat. Nam cùm Vulcanus diis arma feciſſet; eiq́; Iupiter optionem dediſſet præmij, quod vellet, poſtulandi; iuraſſetq́; (vt ſolebat) per infernã paludem, ſe nihil negaturum: tum faber claudus Mineruæ nuptias poſtulauit. Hic Iupiter Opt. Max. tanta religione conſtrictus, abnuere non potuit: Mineruam tamen monuit repugnare; pudicitiámque defendere. tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudiſſe aiunt ſemen, vnde ſit Erichthonius natus. idqúe illi nomen impoſitum ἀπὸ τῆς ἔριδος, καὶ χθονός, id eſt, ex certamine, atq́; humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone concluſum, & obſignatum, tribus virginibus Cecropidis cõmendauit? euidens (vt opinor) inceſtum; quod nullo modo poſſit colorari. Altera cùm penè amatorem ſuum perdidiſſet; qui erat turbatis diſtractus equis; præſtãtiſſimum medicum Aeſculapium curan-

curando iuueni aduocauit; eumq́ue ſanatum,

Secretis alma recondit
Sedibus; & nymphæ Egeriæ, nemoriq́; relegat:
Solus vbi in ſiluis Italis, ignobilis æuum
Exigeret; verſoq́; vbi nomine Virbius eſſet.

Quid ſibi vult hæc tam diligẽs, tã ſolicita curatio? quid ſecreta ſedes? quid relegatio vel tã longè, vel ad mulierẽ, vel in ſolitudinẽ? quid deinde nominis cõmutatio? Poſtremo, quid equorũ tã pertinax abominatio? Quid ſignificant hæc omnia niſi cõſciẽtiã ſtupri, & amorẽ minimè virginalem? Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli iuuene ſuſciperet; qui amanti nouercæ obſequium pernegaret.

Hoc in loco refellendi ſunt etiã ij, qui Deos ex hominibus 18
eſſe factos, non tantum fatentur; ſed, vt eos laudent, etiam glorientur, aut virtutis gratia, vt Herculẽ; aut munerum, vt Cererem ac Liberum; aut artiũ repertarum, vt Aeſculapium, vel Mineruã. Hæc vero quàm inepta ſint, quámq́; non digna, propter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere contaminent, hoſteſq́; Deo vero fiant; quo contẽpto, mortuorum ſacra ſuſcipiunt: ex ſingulis rebus oſtendã. Virtutem eſſe dicunt, quæ hominem tollat in cælum; nõ illam, de qua philoſophi dixerunt, quæ poſita eſt in bonis animi; ſed hanc* differunt
*corporalem, quæ dicitur fortitudo. quæ quoniam præcipua in Hercule fuit: immortalitatem meruiſſe creditur. Quis tam ſtultè ineptus eſt, vt corporis vires diuinum, vel etiam humanum bonum iudicet; cùm ſint & maiores pecudibus attributæ; & vno morbo ſæpe frangantur, vel ipſa ſenectute minuantur, & corruant? Itaq; idẽ ille, cùm deformari vlceribus toros ſuos cerneret: nec *ſanari ſe voluit, *nec ſenem fieri; ne quãdo ſeipſo minor, aut deformior videretur. Hunc à rogo quo viuũ ſeipſum cõbuſſerat; aſcẽdiſſe in cælũ putauerũt: eaq́; ipſa, quæ ſtultiſſimè admirati ſunt; ſimulacbris & imaginibus expreſſa, & conſecrata poſuerunt; vt*

ſanum al. ne ſenex, aut deformior videretur. vi.n.

in

in perpetuum vanitatis eorum monimenta perſtarent, qui ob necem beſtiarum deos fieri credidiſſent. Sed hæc Græcorum fortaſſe culpa ſit, qui res leuiſſimas pro maximis ſemper habuerũt. Quid noſtri, num ſapiẽtiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obeſt; ſed regiam, quia latè ſolet nocere, ſic admirantur, vt fortes, & bellicoſos duces in Deorum cœtum locari arbitrentur; nec eſſe vllam aliam ad immortalitatem viam, quàm exercitus ducere, aliena vaſtare, vrbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut ſubĳcere ſeruituti. videlicet quò plures homines afflixerint, ſpoliauerint, occiderint; eò ſe nobiliores, & clariores putant: & inanis gloriæ ſpecie capti, ſceleribus ſuis nomen virtutis imponunt. Iam mallẽ, vt à ferarum cædibus Deos ſibi fingerent; quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis vnum hominem iugulauerit; pro contaminato, ac nefario habetur; nec ad terrenum hoc domiciliũ Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit; flumina infecerit: non modò in templum, ſed etiam in cælum admittitur. Apud Ennium ſic loquitur Africanus.

Si fas cædendo cæleſtia ſcandere cuiquam eſt:
Mi ſoli cæli maxima porta patet.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit. O quantis in tenebris Africane verſatus es: vel potius ô poëta, qui per cædes, & ſanguinem patere hominibus in cælum aſcenſum putaueris! Cui vanitati & Cicero aſſenſit. Eſt verò, inquit, Africane: nam & Herculi eadem ipſa porta patuit. Tanquam ipſe planè, cùm id fieret, ianitor fuerit in cælo. Equidem ſtatuere non poſſum, dolẽdúmne potius, an ridendum putẽ; cùm videam graues, & doctos, & (vt ſibi videntur) ſapientes viros, in tam miſerandis errorum fluctibus volutari. Si hæc eſt virtus, quæ

nos immortales facit: mori equidem malim, quàm exitio eſſe quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non poteſt, niſi per ſanguinem: quid fiet, ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certè fieri poterit; ſi pernicioſo, & impio furore proiecto, innocentes eſſe ac iuſti velint. Num igitur nemo erit cælo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines ſæuire non dabitur? Sed iſti, qui euerſiones vrbium, populorumq́ summam gloriam computãt: otium publicum non ferent; rapient; ſæuient; & iniuriis inſolenter illatis, humanæ ſocietatis fœdus irrumpent; vt habere hoſtem poßint, quem ſceleratius deleant, quàm laceßierint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum diuinis docere literis, vinum, atq; fruges ante progeniem cæli, atq; Saturni fuiſſe in vſu hominum: ſed ab his ſanè inuenta eſſe fingamus. Num poteſt plus, aut maius videri, collegiſſe fruges; hisq́ fractis, panem facere docuiſſe; aut vuas de vitibus lectas expreßiſſe; vinumq́ feciſſe: quàm fruges ipſas, aut vites generaſſe, aut protuliſſe de terra? Reliquerit hæc ſanè Deus humanis ingeniis eruenda: tamen fieri non poteſt, quin ipſius ſint omnia, qui & ſapientiam tribuit homini, vt inueniret; & ipſa illa, quæ poſſent inueniri. Ar-* vi.n. *tes quoque ſuis inuentoribus immortalitatem peperiſſe dicuntur, vt Aeſculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicam, ſutrinamq́ docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia iſti diuites vaſa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes; quarum repertores humanæ vitæ plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa ſunt templa? ſed nimirum Minerua eſt, quæ omnes reperit: ideoq́ illi opifices ſupplicant. Ergo ab his ſordibus Minerua aſcendit in cælum. Eſt verò, cur quiſquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cælum cum aſtris, & luminibus exorſus eſt; vt eam*

veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus ſanare docuit? num poteſt eſſe præſtantior, quàm qui corpora ipſa formauit? ſentiendi, ac viuendi rationem dedit? herbas deniq; ipſas, & cætera, quibus medendi ars conſtat, excogitauit, ac protulit?

19 *At enim dicet aliquis, & huic ſummo, qui fecit omnia; & illis, qui partim profuerunt; ſuam venerationem eſſe tribuendam. Primum nec factum eſt vnquam, vt qui hos* coluit **colit, etiam Deum coluerit; neq; fieri poteſt. quoniam ſi honos idem tribuitur aliis: ipſe omnino non colitur. cuius religio eſt, illum eſſe vnũ, ac ſolum Deum credere. Clamat ſummus poëta, eos omnes, qui inuentas vitam excoluere per artes, apud inferos eſſe, ipſumq; illum medicinæ artis repertorem ad ſtygias vndas fulmine eſſe detruſum: vt intelligamus, quantum valeat Pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. Sed homines ingenioſi hanc ſecum habebant fortaſſe rationem. quia Deus fulminari non poteſt: apparet non eſſe factum. immo verò, quia factum eſt: apparet hominem fuiſſe, non Deum. Mendacium enim poëtarum non in facto eſt, ſed in nomine. Metuebant enim malum, ſi contra publicam perſuaſionem faterentur, quod erat verum. Quòd ſi hoc conſtat inter ipſos, ex hominibus Deos factos: cur ergo non credunt poëtis, ſiquando illorum fugas, & vulnera, & mortes, & bella, & adulteria deſcribunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuiſſe vllo pacto fieri Deos: quia ne homines quidem probi fuerunt: eaq́ue in vita ſua geſſerunt, quæ mortem pariunt ſempiternam.*

20 *Venio nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus eſt affecta diuinis. Et ferrem, ſi animal ipſum fuiſſet, cuius figurā gerit. Auctor eſt Liuius, Larentiæ eſſe ſimulachrum, & quidem non corporis, ſed mentis, ac morum. Fuit enim*

Fau-

*Fauſtuli vxor, & propter vulgati corporis vilitatem, Lupa inter paſtores, id eſt meretrix nuncupata eſt, vnde etiam Lupanar dicitur. exemplum ſcilicet Athenienſium in ea figuranda Romani ſecuti ſunt. apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cùm tyrannum occidiſſet; quia nefas erat, ſimulachrum conſtitui meretricis in templo; animalis effigiem poſuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; vt illi monumentũ ex nomine, ſic iſti ex profeſſione fecerunt. Huius nomini etiam dies feſtus dicatus eſt; & Larentinalia conſtituta. Nec hanc *ſolum Romani meretricem colunt, ſed* ſolam *Faulam quoque; quã Herculis ſcortum fuiſſe, Verrius ſcribit. Iam quanta iſta immortalitas putanda ſit, quam etiam meretrices aſſequantur? Flora, cùm magnas opes ex arte meretricia quæſiuiſſet; populum ſcripſit hæredem; certamq; pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editionẽ ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia ſenatui flagitioſum videbatur: ab ipſo nomine argumentum ſumi placuit; vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt eſſe, quæ floribus præſit; eamq; oportere placari; vt fruges cum arboribus, aut vitibus bene, proſpereq; floreſcerent. Eum colorem ſecutus in Faſtis poëta, non ignobilem nympham fuiſſe narrauit, quæ ſit Chloris vocitata; eamq; Zephyro nuptam, quaſi dotis loco id accepiſſe muneris à marito, vt haberet omnium florũ poteſtatem. Honeſtè quidem iſta dicuntur; ſed inhoneſtè, turpiterq; creduntur. Nec debent (cùm veritas quæritur) huiuſmodi nos velamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni laſciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obſcœnitas omnis effunditur; exuuntur etiam veſtibus populo flagitante meretrices; quæ tunc mimorum funguntur officio; & in conſpectu populi vſque ad ſatietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.*

 Cloa-

*Cloacinæ ſimulachrum in cloaca maxima repertum Tatius conſecrauit: & , quia cuius eſſet effigies ignorabat; ex loco illi nomen impoſuit. Pauorem, Palloremque Tullus Hoſtilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, niſi dignum fuiſſe, qui ſemper deos ſuos (ſicut optari ſolet) *præſentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de conſecratione honoris, atque virtutis, honeſtate nominum differt, re congruit. Eadem vanitate Mentem quoque inter deos collocauit Senatus. quam profectò ſi habuiſſet; eiuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet. Magnum Cicero, audaxque conſilium ſuſcepiſſe Græciam dicit; quòd cupidinũ, & amorum ſimulachra in gymnaſiis conſecraſſet. adulatus eſt videlicet Attico; & irriſit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino conſilium dicendum fuit, ſed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia; qui liberos ſuos, quos erudire ad * honeſta deberent; proſtituerunt libidini iuuentutis: à quibus flagitiorum Deos & in illis potiſſimum locis, vbi nuda corpora corruptorum luminibus patent; & in illa coli ætate voluerunt, quæ ſimplex, & improuida prius irretiri, & in laqueos poteſt cadere, quàm cauere. Quid mirum, ſi ab hac gente vniuerſa flagitia manarunt? apud quam ipſa vitia religioſa ſunt, eaque non modò non vitantur, verùm etiam coluntur. Et ideo huic ſententiæ, tanquam Græcos prudentia vinceret, adiecit. Virtutes enim oportet, non vitia conſecrari. Quod ſi recipis ô M. Tulli: non vides * forte, vt irrumpant vitia cum virtutibus: quia mala bonis adhærent; & in animis hominum potentiora ſunt. quæ ſi vetas conſecrari: reſpondebit tibi illa eadem Græcia; ſe alios deos colere, vt proſint; alios, ne noceant. Hæc enim ſemper excuſatio eſt eorum, qui mala ſua pro diis habent; vt Romani Rubiginem, ac Febrem. Si ergo vitia conſecranda non ſunt; in quo tibi aſſentior: ne virtutes quidem. Non enim per ſe ſapiunt,*

Margin notes: ſecum: vi. n. (beside "præſentes"); honeſtatem (beside "honeſta"); fore (beside "forte")

aut

*aut ſentiunt: neque intra parietes, aut ædiculas luto factas, ſed intra pectus collocandæ ſunt, & interius comprehendendæ; ne ſint falſæ, ſi extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his verbis. Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cælum; mentem, virtutem, pietatem, fidem; earumq́ laudum delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine non poſſunt. Si enim colenda ſunt: in homine ipſo ſint, neceſſe eſt. Si autem ſunt extra hominem: quid opus eſt ea colere, quibus *careamus? Virtus colenda eſt, non imago virtutis; & colenda, non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſolenni, ſed voluntate ſola, atque propoſito. Nam quid eſt aliud colere virtutem, niſi eam comprehendere animo, & tenere? quod vnuſquiſque ſimul accepit velle; conſequitur. Hic ſolus virtutis eſt cultus. nam religio & veneratio nulla alia niſi vnius Dei tenẽda eſt. Quid igitur opus eſt, ô vir ſapientiſſime, ſuperuacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis vſibus cedere? quid ſacerdotes conſtituere, vana, & inſenſibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos ſumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius, & incorruptius templum eſt pectus humanum. hoc potius ornetur: hoc veris illis numinibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes *ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim virtutes ſic colunt; id eſt, qui vmbras, atque imagines virtutum conſectantur: ea ipſa, quæ vera ſunt, tenere non poſſunt. Itaque nulla in quoquam virtus eſt, vitiis vbique dominantibus; nulla fides, omnia pro ſe vnoquoque rapiente; nulla pietas, nec conſanguineis, nec parentibus parcente auaritia, & cupiditate in venenum & ferrum ruente; nulla pax, nulla concordia; publicè bellis ſæuientibus; priuatim verò inimicitiis vſque ad ſanguinem furentibus; nulla pudicitia, libidinibus effrenatis om-*

careas

al. ſequi quid neceſſe eſt?

nem ſexum, & omnes corporis partes contaminantibus. nec tamen deſinunt ea colere; quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac ſummis digitis, quæ ſenſibus inti-
horrere *mis * colere debuerunt. qui error omnis ex illius principalis, ac ſummi boni ignoratione deſcendit. Vrbe à Gallis occupata, obſeſſi in Capitolio Romani, cùm ex mulierum capillis tormenta feciſſent; ædem Veneri Caluæ conſecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm vanæ ſint religiones, vel ex eo ipſo, quòd eas his ineptiis cauillantur. A Lacedæmoniis fortaſſe didicerant, Deos ſibi ex euentis fingere. qui cùm Meſſenios obſiderent; & illi furtim deceptis obſeſſoribus egreſſi, ad diripiendam Lacedæmonem cucurriſſent: à Spartanis mulieribus fuſi, fu-*
dolis *gatíque ſunt. Cognitis autem hoſtium * inſidiis, Lacedæmonij ſequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exierunt. quæ cùm viros ſuos cernerent parare ſe ad pugnam; quòd putarent Meſſenios eſſe: corpora ſua nudauerunt. At illi vxoribus cognitis, & aſpectu in libidinem concitati; ſicut erant, armati permiſti ſunt vtique promiſcuè. nec enim vacabat diſcernere. ſic iuuenes ab*
antea miſſi *iiſdem * ante admiſſi, cum virginibus, ex quibus ſunt Parthenij nati; propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ, ſimulachrúmque poſuerunt. quod tametſi ex cauſa turpi venit, tamen honeſtius videtur, armatam Venerem conſecraſſe, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoque Piſtori ara poſita eſt; quòd eos in quiete monuiſſet;*
habebant *vt ex omni frumento, quod * haberent, panem facerent, & in hoſtium caſtra iactarent: eóque facto ſoluta eſt obſidio, deſperantibus Gallis inopia ſubigi poſſe Romanos. Quæ iſta religionum deriſio eſt? ſi earum defenſor eſſem; quid tam grauiter queri poſſem; quàm deorum numen in tantum veniſſe contemptum; vt turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem*

*cem deam? vel potius doctos viros celebrandis fornacali-
bus operari? quis, cùm audiat deam Mutam, tenere ri-
ſum queat? Hanc eſſe dicunt, ex qua ſint nati Lares: &
ipſam, Laram nominant, vel Larundam. Quid præſtare
colenti poteſt, quæ loqui non poteſt? Colitur & Caca; quæ
Herculi fecit indicium de furto boum; diuinitatem con-
ſecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina; quæ infantes in
cunis tuetur; ac faſcinum ſummouet: Et *Sterculius; qui* Sterculus
*ſtercorandi agri rationem primus induxit: Et *Mutinus;* Tutinus
*in cuius ſinu pudendo nubentes præſident; vt illarum pu-
dicitiam prior Deus delibaſſe videatur: Et mille alia por-
tenta: vt iam vaniores qui hæc colenda ſuſceperint, quàm
Aegyptios eſſe dicamus, qui monſtruoſa, & ridicula
quædam ſimulachra venerantur. Et hæc tamen habent
aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt infor-
mem, atque rudem; cui nomen eſt Terminus? Hic eſt,
quem pro Ioue Saturnus dicitur deuoraſſe: nec imme-
ritò illi honos tribuitur. Nam cùm Tarquinius Capito-
lium facere vellet; eóque in loco multorum deorum ſa-
cella eſſent: conſuluit eos per auguria; vtrum Ioui *ce-* cęderẽt vi.n.
*dere, & cedentibus cæteris, ſolus Terminus manſit. Vn-
de illum poëta Capitoli immobile ſaxum vocat. Iam ex
hoc ipſo quàm magnus Iupiter inuenitur, cui non ceſſit
lapis, ea fortaſſe fiducia, quòd illum de paternis faucibus
liberauerat. Facto itaque Capitolio, ſupra ipſum Ter-
minum foramen eſt in tecto relictum: vt, quia non ceſ-
ſerat; libero cælo frueretur. quo ne ipſi quidem frueban-
tur, qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publicè
ſupplicatur, quaſi cuſtodi finium Deo: qui non tan-
tùm lapis, ſed etiam ſtipes interdum eſt. Quid de iis
dicam, qui colunt talia? niſi ipſos potiſſimùm lapides, ac
ſtipites eſſe?*

Diximus de Diis ipſis, qui coluntur: nunc de ſacris, ac 21

myſteriis eorum pauca dicenda ſunt. Apud Cypri Salaminem, humanam hoſtiam Ioui Theucrus immolauit: idque ſacrificium poſteris tradidit: quod eſt nuper Hadriano imperante ſublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam, & feram gentem; vti Dianæ hoſpites immolarentur: & id ſacrificium multis temporibus celebratum eſt. Galli Eſum, atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec Latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. ſiquidem Latialis Iupiter etiam nunc ſanguine colitur humano. Quid ab his boni precatur, qui ſic ſacrificant? Aut quid tales Dij hominibus præſtare poſſunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non eſt adeò mirandum; quorum religio cum moribus congruit. Noſtri verò, qui ſemper manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi vendicarunt: nónne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiuntur? Hi enim potius ſcelerati ſunt habendi, qui, cùm ſint liberalium diſciplinarum ſtudiis expoliti, ab humanitate deſciſcunt, quàm qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamen, antiquum eſſe hunc immolandorum hominum ritum. ſiquidem Saturnus in Latio eodē genere ſacrificij cultus eſt: non quidem vt homo ad aram immolaretur; ſed vti in Tyberim de ponte Miluio mitteretur. quod ex reſponſo quodam factitatum, Varro auctor eſt. cuius reſponſi vltimus verſus eſt talis.

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia videtur ambiguum: & fax illi, & homo iaci ſolet. Verùm id genus ſacrificij ab Hercule, cùm ex Hiſpania rediret, dicitur eſſe ſublatum, ritu tamen permanente, vt pro veris hominibus imagines iacerentur ex ſcirpo: vt Ouidius in Faſtis docet.

Donec in hæc venit Tirynthius arua, quotannis
Triſtia Leucadio ſacra peracta modo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe Quirites:

Herculis

Herculis exemplo corpora falſa iace.

Hæc ſacra Veſtales virgines faciunt: vt ait idem.

Tum quoq; priſcorum virgo ſimulachra virorum
Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis; quid dicam, non inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines; vt paricidium ſuum, id eſt tetrum, atque execrabile humano generi facinus, ſacrificium vocarent: cùm teneras, atque innocentes animas, quæ maximè eſt ætas parentibus dulcior, ſine vllo reſpectu pietatis extinguerent; immanitatemque omnium beſtiarum, quæ tamen fœtus ſuos amant, feritate ſuperarent. O` dementiam inſanabilem! quid illis iſti Dij amplius facere poſſent, ſi eſſent iratiſſimi; quàm faciunt propitij? cùm ſuos cultores paricidiis inquinãt; orbitatibus mactant; humanis ſenſibus ſpoliant? Quid poteſt eſſe his hominibus ſancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera committunt? Peſcenius Feſtus in libris hiſtoriarum per ſatyram refert, Carthaginienſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare: & cũ victi eſſent ab Agathocle rege Siculorum; iratũ ſibi Deum putauiſſe: itaq; vt diligentius piaculum ſoluerent; ducentos nobilium filios immolaſſe.

Tantum relligio potuit ſuadere malorum:
Quæ peperit ſæpe ſceleroſa atq; impia facta.

Cui ergo dementiſſimi homines illo ſacrificio conſulebant? cùm tantam partem ciuitatis occiderent; quantam fortaſſe ne Agathocles quidem victor occiderat. Ab iſto genere ſacrorum non minoris inſaniæ iudicanda ſunt publica illa ſacra; quorum alia ſunt matris Deûm; in quibus homines ſuis ipſi virilibus litant: amputato enim ſexu, nec viros ſe, nec fœminas faciunt: Alia Virtutis; quam eandem Bellonam vocant: in quibus ipſi ſacerdotes non alie-

no, ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis nanque humeris, & vtraque manu districtos gladios exerentes, currunt; efferuntur; inſaniunt. Optimè igitur Quintilianus in Fanatico. Iſtud, inquit, ſi Deus cogit; iratus eſt. Etiámne hæc ſacra ſunt? Nónne ſatius eſt pecudum more viuere; quàm Deos tam impios, tam profanos, tam ſanguinarios colere? Sed vnde iſti errores, & hæc tanta flagitia manauerunt; ſuo loco diſſeremus. interim videamus & cætera, quæ carent ſcelere: ne ſtudio inſectandi videamur eligere peiora. Iſidis Aegyptia ſacra ſunt, quatenus filium paruulum vel perdiderit, vel inuenerit. Nam primo ſacerdotes eius deglabrato corpore ſua pectora tundunt; lamentantur, ſicut ipſa, cùm perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quaſi inuentus; & in lætitiam luctus ille mutatur.
Ouidius. vi.n. *ideo *Lucanus,*

-Nunquamq́ ſatis quæſitus Oſiris.

*Semper enim perdunt; & ſemper inueniunt. Refertur ergo in ſacris imago rei, quæ *vera geſta eſt, quæ profectò, ſiquid ſapimus, declarat mortalem mulierem fuiſſe, ac penè orbam; niſi vnicum reperiſſet. quod illum ipſum poëtam minimè fugit. apud quem Pompeius adoleſcens, morte patris audita, hæc loquitur.* vere

Euoluam buſto iam numen gentibus Iſim;
Et tectum ligno ſpargam per vulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quem Seraphin & Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis conſecratis nomina immutari; credo, nequis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortẽ Quirinus dictus eſt; & Leda Nemeſis; & Circe Marica; & Ino, poſtquam ſe præcipitauit, Leucothoa; materq́, Matuta; & Melicertes filius eius, Palæmon, atque Portunnus. Sacra verò Cereris Eleuſina, non ſunt his diſsimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer planctu matris inquiritur: ita hic ad inceſtum patrui matrimonium rapta Proſerpina.

*ſerpina. quam quia facibus ex Aetnæ vertice accenſis quæſiſſe in Sicilia Ceres dicitur: iccirco ſacra eius ardentium tedarum iactatione celebrantur. Apud Lampſacum Priapo *litabilis victima eſt aſellus. Cuius ſacrificij ratio in Faſtis hæc redditur. Cùm Dij omnes ad feſtum matris magnæ conueniſſent; epulisq; ſatiati, noctem luſibus ducerent: quieuiſſe humi Veſtam, ſomnumque cepiſſe: ibi Priapum ſomno eius, ac pudicitiæ inſidiatum: ſed illam intempeſtiuo clamore aſelli, quo Silenus vehebatur, excitatam: libidinem verò inſidiatoris eſſe detectam: Hac de cauſa Lampſacenos aſellum Priapo quaſi in vltionem mactare conſueuiſſe: apud Romanos verò eundem Veſtalibus ſacris in honorem pudicitiæ conſeruatæ panibus coronari. Quid turpius? quid flagitioſius? quàm ſi Veſta beneficio aſini virgo eſt? At poëta fabulam finxit. Num ergo illud eſt verius, quod referunt ij, qui φαινόμενα cõſcripſerunt; cùm de duabus Cancri ſtellis loquuntur, quas Græci ὄνους vocant? aſellos fuiſſe, qui Liberum patrem tranſuexerint, cùm amnem tranſire non poſſet: quorũ alteri hoc præmiũ dederit; vt humana voce loqueretur: itaq; inter eum, Priapumq; ortum eſſe certamen *de obſcœni magnitudine: Priapum victum, & iratum, interemiſſe victorem. Hoc verò multo magis ineptum eſt: ſed poëtis licet quicquid velint. Non excutio tam deforme myſterium; nec Priapum denudo; ne quid appareat riſu dignum. Finxerunt hæc ſanè poëtæ: ſed neceſſe eſt, alicuius maioris turpitudinis tegendæ gratia ficta ſint. Quæ *ſint ergo quæramus. At ea profectò manifeſta eſt. Nam ſicut Lunæ taurus mactatur; quia ſimiliter habet cornua; &*

litalis

vi n.

ſit

Placat equo Perſis radiis Hyperiona cinctum;
Ne detur celeri victima tarda Deo:

ita in hoc quia magnitudo membri virilis enormis eſt; non potuit ei monſtro aptior victima reperiri, quàm quæ

ipſum,

ipſum, cui mactatur, poſſet imitari. Apud Lindum, quod eſt oppidum Rhodi; Herculis ſacra ſunt: quorum à cæteris longè diuerſus eſt ritus. ſiquidem non εὐφημίᾳ *(vt Græci appellant) ſed maledictis, & execratione celebrantur: eaque pro violatis habent, ſiquando inter ſolennes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cuius rei hæc ratio redditur; ſi tamen vlla eſſe ratio in rebus vaniſſimis poteſt. Hercules, cùm eò delatus eſſet; famemq́ pateretur: aratorem quendam aſpexit operantem; ab eoq́ petere cœpit, vt ſibi vnum bouem venderet. Ille negauit fieri poſſe; quia ſpes ſua omnis colendæ terræ, duobus illis iumētis niteretur. Hercules ſolita violētia vſus, quia vnum accipere non potuit, vtrumque ſuſtulit. at ille infelix, cùm boues ſuos mactari videret; iniuriam ſuam maledictis vltus eſt. quod homini eleganti, & vrbano gratiſſimum fuit. Nam dum comitibus ſuis epulas apparat; dumq́ alienos boues deuorat: illum ſibi amariſſimè cōuiciantem, cum riſu, & cachinnis audiebat. Sed poſtquam Herculi diuinos honores ob admirationē virtutis deferri placuit: à ciuibus ei ara poſita eſt; quā de facto,* βόζυγον *id eſt, bouis iugum nominauit: ad quam duo iuncti boues immolarentur, ſicut illi, quos abſtulerat aratori. eumq́ ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem; ac præcepit, vt iiſdem maledictis ſemper in celebrandis ſacrificiis vteretur; quòd negaret ſe vnquam epulatum eſſe iucundius. Hæc iam non ſacra ſunt, ſed ſacrilegia; in quibus id ſanctum ducitur, quod in aliis ſi fiat, etiam ſeueriſſimè vindicatur. Ipſius autē Cretici Iouis ſacra quid aliud, quàm quomodo ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus, oſtendunt? Capella eſt Amalthææ nymphæ; quæ vberibus ſuis aluit infantem. de qua Germanicus Cæſar in Aratæo carmine ſic ait.* *Illa putatur*

Nutrix eſſe Iouis; ſi verè Iuppiter infans
Vbera Cretææ mulſit fidiſſima capra:

Sidere

Sidere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Huius capellæ corio vſum eſſe pro ſcuto Iouē cōtra Titanas dimicantē, Muſæus auctor eſt. vnde à poëtis αἰγίοχος nominatur. Ita quicquid eſt geſtum in abſcondendo puero: id ipſum per imaginem geritur in ſacris. ſed & matris eius myſterium idem continet, quod Ouidius exponit in Faſtis.

Ardua iam dudum reſonat tinnitibus Ide;
Tutus vt infanti vagiat ore puer.
Pars clypeos ſudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit; priſciq́; manent imitamina facti
Aera deæ; comites raucaq́; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant:
Tibia dat Phrygios, vt dedit ante, modos.

*Hanc totā opinionem, quaſi à poëtis fictam, Salluſtius reſpuit: voluitq́; ingenioſè interpretari; cur altores Iouis dicantur Curetes fuiſſe: & ſic ait. Quia principes intelligendi *diuina fuerunt; vetuſtatē vt cætera in maius cōponenteis, altores Ioui celebrauiſſe.* diuini *Quantū errauerit homo eruditus; iam res ipſa declarat. ſi enim princeps eſt Iupiter & deorum, & religionum; ſi ante illum Dij nulli colebantur vulgo, quia nondū nati fuerant, qui coluntur: apparet, Curetes ex diuerſo principes fuiſſe *diuina non intelligēdi; per* diuini *quos error omnis inductus eſt, & Dei veri memoria ſublata. Ex ipſis itaque myſteriis, & ceremoniis intelligere debuerunt, hominibus ſe mortuis ſupplicare. Non igitur exigo, vt aliquis poëtarum fictionibus credat. qui hos mentiri putat: Pontificum ipſorum ſcripta conſideret; &, quicquid eſt literarum ad ſacra pertinentium, reuoluat: plura fortaſſe, quàm nos afferimus, inueniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia eſſe omnia, quæ pro ſanctis habentur. Siquis autē percepta ſapientia depoſuerit errorem: profecto ridebit ineptias hominum pene dementium. illos*

dico,

dico, qui vel inhoneſto ſaltatu tripudiant; vel qui nudi, vncti, coronati, perſonati, aut luto obliti currunt. Quid de ſcutis iam vetuſtate putridis dicam? quæ cum portãt; Deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. qui cum Prætor eſſet: tamẽ lictoribus præeuntibus, ancyle portauit; cũ haberet magiſtratus beneficio, muneris eius vacationẽ. Nõ ergo ille Furius, ſed plane furioſus fuit, qui præturã hoc miniſterio ſe putauit ornare. Meritò igitur, cùm hæc à viris nõ imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat,

O ſtultas hominum mentes, ô pectora cæca!
Quamlibet in teneris vitæ, quantiſq; periclis
Degitur hoc æui, quodcunq; eſt!

*Quis hæc ludibria non derideat, qui habeat aliquid ſanitatis? cùm videat homines velut mente captos ea ſeriò facere; quæ ſi quis faciat in luſu, *nimis laſciuus, & ineptus eſſe videatur.*

*minus ſanus vi[illegible]

22 *Harum vanitatum apud Romanos auctor, & conſtitutor Sabinus ille rex fuit; qui maximè animos hominum rudes, atque imperitos, nouis ſuperſtitionibus implicauit. quod vt faceret aliqua cum auctoritate; ſimulauit cũ dea Egeria nocturnos ſe habere congreſſus. Erat quædam ſpelunca peropaca in nemore Ariano, vnde riuus perenni fonte manabat. huc remotis arbitris, ſe inferre conſueuerat, vt mentiri poſſet, monitu Deæ coniugis ea ſacra populo ſe tradere, quæ acceptiſſima Diis eſſent. videlicet aſtutiam Minois volunt imitari; qui ſe in antrum Iouis recondebat; & ibi diu moratus, leges tanquam ſibi à Ioue traditas afferebat, vt homines ad parendum non modò imperio, ſed etiam religione conſtringeret. Nec difficile ſanè fuit perſuadere paſtoribus. Itaque pontifices, flamines, ſalios, augures creauit; Deos per familias deſcripſit. ſic noui populi feroces animos mitigauit, & ad ſtudia pacis à rebus bellicis auo-*

auocauit. Sed cùm alios falleret; ſeipſum tamen non fefellit. Nam poſt annos plurimos, Cornelio, & Bebio COSS. *in agro ſcribæ Petilij ſub ianiculo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ à foſſoribus: quarum in altera corpus Numæ fuit; in altera ſeptem latini libri de iure pontificio; item græci totidem, de diſciplina ſapientiæ ſcripti: quibus religiones, non eas modò, quas ipſe inſtituerat, ſed omnes præterea diſſoluit. Qua re ad Senatum delata, decretum eſt, vt hi libri abolerentur. ita eos Q. Petilius Prætor Vrbis in concione populi concremauit. inſipienter id quidem. quid enim profuit, libros eſſe combuſtos? cùm hoc ipſum, quòd ſunt ideo combuſti, quia religionibus derogabant; memoriæ ſit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non ſtultiſſimus. Potuerunt enim & libri aboleri; & res tamen in memoriam non exire. Ita dum volunt etiam poſteris approbare, quanta pietate defenderint religiones: auctoritatem religionum ipſarum, teſtando minuerunt. Sed vt Pompilius apud Romanos inſtitutor ineptarum religionum fuit: ſic ante Pompilium Faunus in Latio. qui & Saturno auo nefaria ſacra conſtituit: & Picum patrem inter Deos honorauit: & ſororem ſuam*Fatuam Faunam, eamq́; coniugem cõſecrauit.* Fantuam *quam C. Baſſus Fatuam nominatam tradit, quòd mulieribus fata canere conſueuiſſet, vt Faunus viris. eandẽ Varro ſcribit tantæ pudicitiæ fuiſſe; vt nemo eam, quo ad vixerit, præter virum ſuum màs viderit, nec nomen eius audierit. Iccirco illi mulieres in *operto ſacrificant; & Bo-* vi n. *nam deam nominant. & Sex. Clodius in eo libro, quem græcè ſcripſit, refert Fauni hanc vxorem fuiſſe: quæ quia contra morem, decusq́; regium clàm vini ollam ebiberat, & ebria facta erat; virgis myrtheis à viro vſq; ad mortem cæſa. poſtea verò cùm eum facti ſui pœniteret; & deſiderium eius ferre non poſſet: diuinum illi honorem detuliſſe.*

Iccirco

*Iccirco in ſacris eius obuolutam vini amphoram poni. Reliquit ergo poſteris Faunus quoq; non parum erroris. quem tamen prudentes quiq; perſpiciunt. Nã Lucilius eorũ ſtultitiã, qui ſimulachra Deos putant eſſe, deridet his *verbis.* verſibus

Terricolas Lamias Fauni quas, Pompiliuſq;
Inſtituère Numa; tremit has; hic omnia ponit.
Vt pueri infantes credunt ſigna omnia ahena
Viuere; & eſſe homines: ſic iſti omnia ficta,
Vera putant; credunt ſignis cor ineſſe ahenis.
Pergula pictorum. veri nihil: omnia ficta.

Poëta quidem ſtultos homines infantibus comparauit: At ego multo imprudentiores eſſe dico. Illi enim ſimulachra homines putant eſſe, hi Deos. Illos ætas facit putare quod non eſt; hos ſtultitia. Illi vtique breui deſinunt falli: horum vanitas & durat, & ſemper creſcit. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, primuſq; celebrauit in monte Bœotiæ Thebis, vbi Liber natus eſt proximo. qui cùm frequenter citharæ cantu perſonaret; Citheron appellatus eſt. Ea ſacra etiam nunc Orphica nominantur. in quibus ipſe poſtea dilaceratus, & carptus eſt. & fuit per eadem ferè tempora, quibus Faunus. ſed quis ætate præceſſerit; dubitari poteſt. ſiquidem per eoſdem annos Latinus, Priamuſq; regnauerunt; item patres eorum Picus, & Laomedon. quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium litus acceſſit. Procedamus igitur vlterius; & quæramus, quis omnino colendorum Deorum primus auctor extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait, Meliſſea Cretenſium regem primum Diis ſacrificaſſe; ac ritus nouos, ſacrorumqúe pompas introduxiſſe. Huius duas fuiſſe filias, Amalthæam, & Meliſſam: quæ Iouem puerum caprino lacte, ac melle nutrierunt. vnde poëtica illa fabula originem ſumpſit; aduolaſſe apes, atque os pueri melle compleſſe. Meliſſam

verò

*verò à patre primam ſacerdotem Matri magnæ conſtitutam. vnde adhuc eiuſdem Matris antiſtites Meliſſæ nuncupantur. Hiſtoria vero ſacra teſtatur, ipſum Iouem, poſtquam rerum potitus eſt, in tantam inſolentiam veniſſe; vt ipſe ſibi fana multis in locis conſtitueret. Nam cùm terras circuiret; in quamcumq; regionem venerat, reges, principésve populorũ hoſpitio ſibi, & amicitia copulabat: & cùm à quoq; digrederetur; iubebat ſibi fanum creari hoſpitis ſui nomine; quaſi ita poſſet amicitiæ, & fœderis memoria conſeruari. Sic conſtituta ſunt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim & Labradeus hoſpites eius, atque adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Caſsio, & quæ ſunt in eundem modum. quod ille aſtutiſsimè excogitauit; vt & ſi honorem diuinum, & hoſpitibus ſuis perpetuum nomẽ acquireret cum religione coniunctum. Gaudebant ergo illi; & huic imperio eius libenter obſequebantur; & nominis ſui gratia ritus annuos, & feſta celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas; cùm conditæ vrbi, Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit; vt eam poſt modum lætus, ac libens Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus ſui per orbem terræ Iupiter ſeminauit; & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Meliſſeo, ſicut Didymus, colendorũ Deorum ritus effluxit, ſiue ab ipſo quoque Ioue, vt Euhemerus tradit: de tempore tamen conſtat, quando Dij coli cœperint. Meliſſeus quidem multum anteceſsit ætate: quippe qui educauerit Iouem *nepotem. Et iccirco fieri poteſt, vel vt antè, vel* pronepotem *adhuc puero Ioue Deos colere inſtituerit, id eſt alumni ſui matrem, & auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux; & patrem Saturnum: & ipſe hoc exemplo, atque inſtituto Iouem ad tantam ſuperbiam prouexerit, vt poſtea ſibi diuinos honores auderet aſſumere.*

Nunc quoniam vanarum ſuperſtitionum originem 23

deprehendimus: ſupereſt, vt etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum ſcripto ait, in hiſtoria ſua Thalum dicere, quòd Belus, quẽ Babylonij, & Aſsyrij colunt, antiquior Troiano bello fuiſſe inuenitur CCCXXII *annis: Belum autem Saturno æqualem fuiſſe; & vtrumque vno tempore adoleuiſſe. Quod adeò verum eſt, vt ratione ipſa colligi poſsit. Nam & Agamemnon, qui geſsit bellum Troicum, Iouis abnepos fuit; & Achilles, Aiaxq́; pronepotes; & Vlyſſes eodem gradu proximus fuit: Priamus quidem longa ſerie. ſed auctores quidã tradunt, Dardanum, & Iaſium Coriti filios fuiſſe, non Iouis. Nec enim, ſi ita fuiſſet, ad vſus impudicos Ganymedem pronepotem ſuum habere potuiſſet. Ita parentibus illorum, quos ſupra nominaui, ſi congruenter annos diuidas, numerus conſentiet. Ab excidio antẽ Troianæ vrbis colliguntur anni* MCCCCLXX. *Ex hac temporum ratione manifeſtum eſt, ante annos non amplius quàm* MDCCC. *natum eſſe Saturnum, qui & ſator omnium Deorum fuit. Non ergo iſti glorientur ſacrorum vetuſtate: quorum & origo, & ratio, & tempora deprehenſa ſunt. Reſtant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falſas plurimum valent. Sed iam finem facere libro decreui; ne modũ excedat. Ea enim plenius ſunt exequenda; vt omnibus refutatis, quæ veritati videntur obſtare; homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad religionem veram poſsimus imbuere. Primus autem ſapientiæ gradus eſt, falſa intelligere; ſecũdus, vera cognoſcere. Ergo apud quem hæc prima inſtitutio noſtra profecerit, quæ falſa deteximus; excitabitur ad veri cognitionem. qua nulla eſt homini iucundior voluptas: & erit iam ſapientia cæleſtis diſciplinæ dignus, qui ad cognoſcenda cætera libens, ac paratus acceſſerit.*

L. COELII

L. COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER II.

De origine erroris.

QVANQVAM *primo libro religiones* 1
*deorum falſas eſſe monſtrauerim; quòd
ij, quorum varios, diſſimilesq́; cultus per
vniuerſam terram conſenſus hominum
ſtulta perſuaſione ſuſcepit, mortales
fuerint; functiq́; vita, diuinæ neceſſitati morte conceſſerint:
tamen ne qua dubitatio relinquatur; hic ſecundus liber fontem ipſum patefaciet errorum; cauſasq́; omnes explicabit,
quibus decepti homines, & primitus deos eſſe crediderunt,
& poſtmodum inueterata perſuaſione in ſuſceptis prauiſſimè religionibus perſeuerarunt. Geſtio enim* * Conſtan- vi.n.
*tine Imperator conuictis inanibus, & hominum impia
vanitate detecta, ſingularis Dei aſſerere maieſtatem, ſuſcipiens vtilius, & maius officium reuocandi homines à
prauis itineribus, & in gratiam ſecum ipſos reducendi; ne
ſe (vt quidam philoſophi faciunt) tantopere deſpiciant;
néue ſe infirmos, & ſuperuacuos, & fruſtra omnino natos putent. Quæ opinio pleroſque ad vitia compellit. Nam
dum exiſtimant, nulli Deo nos eſſe curæ; aut poſt mortem nihil eſſe futuros: totos ſe libidinibus addicunt; &
dum licere ſibi putant, hauriendis voluptatibus ſitienter
incumbunt. per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. ignorant enim, quæ ſit hominis ratio. quam
ſi tenere vellent: in primis Deum ſuum agnoſcerent;
virtutem, iuſtitiámque ſequerentur; terrenis figmentis*

ſuauitates *animas ſuas non ſubſternerent; mortiferas libidinum *voluptates non appeterent; deniq; ſeipſos magni æſtimarent; atq; intelligerent, plus eſſe in homine, quàm videtur, cuius*
poſſint retinere *vim, conditionemq; non aliter *poſſe retineri; niſi cultum veri parentis ſui, depoſita prauitate, ſuſceperint. Equidem, ſicut oportet, de ſumma rerum ſæpenumero cogitans, admirari ſoleo, maieſtatem Dei ſingularis, quæ continet, regitq; omnia, in tantam veniſſe obliuionem; vt quæ ſola coli debeat, ſola potiſſimùm negligatur: homines autem ipſos ad tantam cæcitatem eſſe deductos; vt vero, ac viuo Deo mortuos præferant; terrenos autem, in terraq; ſepultos, ei præponant, qui fundator ipſius terræ fuit. Et tamen huic impietati hominum poſſet venia concedi. ſi omnino ab ignorantia diuini nominis veniret hic error. cũ vero ipſos deorum cultores ſæpè videamus Deum ſummum & confiteri, & prædicare: quam ſibi veniam ſperare poßint impietatis ſuæ? qui non agnoſcunt cultum eius, quem prorſus ignorari ab homine fas non eſt. Nam & cũ iurant; & cùm optant; & cùm gratias agunt: non Iouem, aut Deos multos, ſed Deum nominant: adeo ipſa veritas, cogente natura; etiam ab inuitis pectoribus erumpit. quod quidem non faciunt in proſperis rebus. Nam tum maximè Deus ex memoria hominum elabitur; cùm beneficiis eius fruentes, honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent. At vero ſi qua neceßitas grauis preſſerit: tunc Deum recordantur. ſi belli terror infremuerit; ſi morborum peſtifera vis incubuerit; ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegauerit; ſi ſæua tempeſtas,*
confugitur *ſi grando ingruerit: ad Deum *confugiunt; à Deo petitur auxilium; Deus, vt ſubueniat, oratur. ſiquis in mari vento ſæuiente iactatur: hunc inuocat. ſiquis aliqua vi afflictatur: hunc protinus implorat. ſiquis ad extremam mendicandi neceßitatem deductus, victum precibus expoſcit: Deum ſolum obteſtatur; & per eius diuinum, atque*

vnicum

*vnicum * numen hominum ſibi miſericordiam quærit. Nunquam igitur Dei meminerunt, niſi dum in malis ſunt. Poſtquam metus deſeruit; & pericula receſſerunt: tum verò alacres ad Deorum templa concurrunt; his libant; his ſacrificant; hos coronant. Deo autem, quem in ipſa neceſſitate implorauerant; ne verbo quidem gratias agunt. adeo ex rerum proſperitate luxuria; ex luxuria verò, vt vitia omnia, ſic impietas aduerſus deum naſcitur. Quanã iſtud ex cauſa fieri putemus? niſi eſſe aliquam peruerſam poteſtatem, quæ veritatis ſit ſemper inimica; quæ humanis erroribus gaudeat; cui vnicum, ac perpetuum ſit opus, * effundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem videant, ne deniq; in cælum aſpiciant, ac naturam corporis ſui ſeruent, cuius originem ſuo loco narrabimus, nunc fallacias arguamus. * Nam cùm cæteræ animantes pronis corporibus in humum ſpectent, quia rationem, ac ſapientiam non acceperunt; nobis autem ſtatus rectus, ſublimis vultus ab artifice Deo datus ſit: apparet, iſtas religiones deorum non eſſe rationis humanæ; quia curuant cæleſte animal ad veneranda terrena. Parens enim noſter ille vnus & ſolus, cùm fingeret hominem .i. animal intelligens, & rationis capax: *enimuero ex humo *ſubleuauit, ad contemplationem ſui artificis erexit. quod optimè ingenioſus poëta ſignauit.*

nomen

effundere

vi.n.

cum vero ſubleuatum vi.n.

Pronaq; cum ſpectent animalia cætera terram:
Os homini ſublime dedit; cælumq; videre
Iuſsit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Hinc vtiq; ἄνθρωπον Græci appellarunt, quòd ſurſum ſpectet. Ipſi ergo ſibi renuntiant, ſeq; hominum nomine abdicant, qui non ſurſum aſpiciunt, ſed deorſum. niſi forte idipſum, quod recti ſumus; ſine cauſa homini attributum putant. ſpectare nos cælum deus voluit, vtique non fruſtra. nam & aues, & ex mutis penè omnia cælum vident:

*ſed nobis propriè datum eſt, cælum rigidis, ac ſtantibus in-
tueri; vt religionem ibi quæramus; vt Deum, cuius ſedes illa*
quoniam *eſt, *quem oculis non poſſumus, animo cõtemplemur. quod
profectò non facit, qui æs, aut lapidem, quæ ſunt terrena,
veneratur. eſt autem prauiſsimum, cùm ratio corporis
recta ſit, quod eſt temporale: ipſum verò animum, qui eſt
æternus, humilem fieri: cùm figura, & ſtatus nihil aliud ſi-
gnificent, niſi mentem hominis eò ſpectare oportere, quò
vultum; & animum tam rectum eſſe debere, quàm corpus;*
vt **ne id, cui dominari debet, imitetur. Verùm homines &
nominis ſui, & rationis obliti, oculos ſuos ab alto deijciunt,
ſoloq; defigunt; atque timent opera digitorũ ſuorum: quaſi
quicquam eſſe poſſit artifice ſuo maius.*

2 *Quæ igitur amentia eſt, aut ea fingere, quæ ipſi poſt-
modum timeant; aut timere, quæ finxerint?* Non ipſa, in-
quiunt, timemus, ſed eos, ad quorum imaginem ficta, &
quorum nominibus conſecrata ſunt. *Nempe ideo timetis,
quòd eos eſſe in cælo arbitramini. neque enim, ſi Dij ſunt,
aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cælum non tollitis?
& aduocatis deorum nominibus, in aperto ſacrificia cele-
bratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potiſsimùm,
quàm illò ſpectatis, vbi eos eſſe creditis? Quid ſibi templa?
quid aræ volunt? quid denique ipſa ſimulachra: quæ aut
mortuorum, aut abſentium monimenta ſunt? Nam omni-
no fingendarum ſimilitudinum ratio iccirco ab hominibus
inuenta eſt, vt poſſet eorum memoria retineri, qui vel
morte ſubtracti, vel abſentia fuerant ſeparati. Deos igi-
tur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum: quis
tam ſtultus, vt colat? Si in abſentium: colendi ergo non
ſunt: ſi nec vident, quæ facimus; nec audiunt, quæ pre-
camur. Si autem dij abſentes eſſe non poſſunt; qui, quo-
niam diuini ſunt, in quacunque mundi parte fuerint, vi-
dent, & audiunt vniuerſa: ſuperuacua ergo ſunt ſimula-
chra,*

*chra, illis vbique præſentibus; cùm ſatis ſit, audientium no-
mina precibus aduocare. At enim præſentes non niſi ad
imagines ſuas adſunt. Ita planè: quemadmodum vulgus
exiſtimat mortuorum animas circa tumulos, & corpo-
rum ſuorum reliquias oberrare. Sed tamen poſtquam
Deus ille præſto eſſe cœpit; iam ſimulachro eius opus non
eſt. Quæro enim, ſiquis imaginem hominis peregre conſti-
tuti contempletur ſæpius, *vt ex ea ſolatium capiat abſen-* &
*tis, num idem ſanus eſſe videatur; ſi eo reuerſo, atque præ-
ſente, in contemplanda imagine perſeueret; eaque potius,
quam ipſius hominis aſpectu, frui velit? Minimè profectò.
Etenim hominis imago neceſſaria tum videtur, cùm pro- & tamen
*cul abeſt; ſuperuacua futura, cùm præſto eſt: Dei autem,
cuius ſpiritus ac numen vbique diffuſum, abeſſe numquam
poteſt; ſemper vtique imago ſuperuacua eſt. ſed verentur,
ne omnis eorum religio inanis ſit, & vana, ſi nihil in præ-
ſenti videant, quod adorent: & ideo ſimulachra conſti-
tuunt. quæ quia mortuorum ſunt imagines: ſimilia mor-
tuis ſunt. omni enim ſenſu carent. Dei autem in æternum
viuentis viuum, & ſenſibile debet eſſe ſimulachrum. quod
ſi à ſimilitudine id nomen accepit: quomodo poſſunt iſta ſi-
mulachra deo ſimilia iudicari, quæ *nihil ſentiunt, nec mo-* nec
*uentur? Itaq; ſimulachrum Dei non illud eſt, quod digitis
hominis ex lapide, aut ære, aliáue materia fabricatur; ſed
ipſe homo; quoniam & ſentit, & mouetur, & multas ma-
gnaſq́; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptiſſi-
mi, quòd ſi ſentire ſimulachra, & moueri poſſent; vltrò
adoratura *homines fuiſſent, à *quibus ſunt expolita: quæ* hominem quo
*eſſent aut incultus, & horridus lapis, aut materia infor-
mis, & rudis; niſi fuiſſent ab homine formata. Homo igi-
tur illorum quaſi parens putandus eſt; per cuius manus
nata ſunt; per quem ſpeciem, figuram, pulchritudinem ha-
bere cœperunt. Et ideo melior eſt, qui fecit, quàm illa,*

ſuſpicit *quæ facta ſunt. Et tamen factorem ipſum nemo *ſuſcipit, aut veretur. quæ fecit, timet, tanquam plus poßit eſſe in opere, quàm in opifice. Rectè igitur Seneca in libris moralibus. Simulachra, inquit, deorum venerantur. illis ſupplicant genu poſito; illa adorant; illis per totum aßident diem, aut aſtant; illis ſtipem iaciunt, victimas cædunt & cùm hæc tantopere ſuſpiciant: fabros, qui illa fecêre, contemnunt. Quid inter ſe tam contrarium, quàm ſtatuarium deſpicere, ſtatuam adorare; & eum ne in conuictum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo vim, quam poteſtatem habere poſſunt; cùm ipſe, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat; videre; audire; loqui; moueri. Quiſquám ne igitur tam ineptus eſt, vt putet aliquid eſſe in ſimulachro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam eſt præter vmbram? ſed hæc nemo conſiderat. infecti ſunt enim perſuaſione: ac mentes eorum penitus *fucum ſtultitiæ perbiberunt.*

al. ſuccum. vi. n.

Adorant ergo inſenſibilia, qui ſentiunt; irrationabilia, qui ſapiunt; exanima, qui viuunt; terrena, qui oriuntur è cælo. Iuuat ergo, velut in aliqua ſublimi ſpecula conſtitutum, vnde vniuerſi exaudire poßint; Perſianum illud proclamare,

vi. n. *O curuæ in terras animæ, & cæleſtium inanes.*

*Cælum potius intuemini: ad cuius ſpectaculum vos excitauit ille artifex *verus Deus. Ille vobis ſublimem vultum dedit: vos in terram curuamini: vos altas mentes, & ad *patrem ſuum cum corporibus ſuis erectas, ad inferiora deprimitis; tanquam vos pœniteat, non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt, cæleſte animal cum terrenis, in terramq́ue vergentibus *verſari. quid vos beneficijs cæleſtibus *orbati, proniq́ue in humum veſtra ſponte procumbitis? Humi enim miſeri volutamini; cùm deorſum quæritis quod in ſublimi quærere debuiſtis. Nam iſta mortalium*

veſter. vi. n. — parentem — coæquari vi. n. — orbatis

digitorum

digitorum ludicra, & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata, quid, quid aliud ſunt niſi terra, ex qua nata ſunt? quid ergo rebus inferioribus ſubiacetis? quid capitibus veſtris terram ſuperponitis? Cùm enim vos terræ ſubmittitis, humilioresq́; facitis: ipſi vos vltrò ad inferos mergitis, ad mortemq́; damnatis. quia nihil terra inferius & humilius, niſi mors, & inferi. quæ ſi effugere velletis: ſubiectam pedibus veſtris terram contemneretis, corporis ſtatu ſaluo. quod iccirco rectum accepiſtis; quò oculos atq; mentem cum eo, qui fecit, conferre poſſetis. Contemnere autem, & calcare terram, nihil aliud eſt, quàm ſimulachra non adorare; quia de terra ficta ſunt: item diuitias non concupiſcere; voluptates corporis ſpernere: quia opes & corpus ipſum, cuius hoſpitio vtimur, terra eſt. Viuum colite, vt viuatis: moriatur enim neceſſe eſt, qui ſe ſuamq́; animam mortuis adiudicauit.

Sed quid prodeſt ad vulgus, & ad homines imperitos hoc modo concionari? cùm videamus etiam doctos, & prudentes viros, cùm religionum intelligant vanitatem, nihilo minus tamen in iis ipſis, quæ damnant, colendis neſcio qua prauitate perſtare. Intelligebat Cicero *falſa eſſe, quæ homines adorarent. nam cùm multa dixiſſet, quæ ad euerſionem religionum valerent: ait tamen non eſſe illa vulgo diſputanda, ne ſuſceptas publicè religiones diſputatio talis extinguat. Quid ei facies, qui, cùm errare ſe ſentiat, vltrò ipſe in lapides impingat, vt populus omnis offendat? ipſe ſibi oculos eruat, vt omnes cæci ſint? qui nec de aliis bene mereatur, quos patitur errare; nec de ſe ipſo, qui alienis accedit erroribus? nec vtitur tandem ſapientiæ ſuæ bono, vt factis impleat, quod mente percepit; ſed prudens, & ſciens pedem laqueo inſerit, vt ſimul cum ceteris, quos liberare vt prudẽtior debuit, & ipſe capiatur? Quin potius, ſiquid tibi* Cicero *virtutis eſt; experire,* 3

E 5 *populum*

populum facere ſapientem. digna res eſt, vbi omnes eloquentiæ tuæ vires exeras. Non enim verendum eſt, ne te in tam bona cauſa deficiat oratio; qui ſæpe etiam malas copioſe, ac fortiter defendiſti. Sed nimirum Socratis carcerem times; ideóq; patrocinium veritatis ſuſcipere non audes. At mortem, vt ſapiens, contemnere debuiſti. Et erat benedicta potius. vi.n. *quidem multo pulchrius, vt ob *bene potius dicta, quàm ob maledicta morereris. nec tibi laudis plus Philippicæ afferre potuerunt, quàm diſcuſſus error humani generis, & mentes hominum ad ſanitatem tua diſputatione reuocatæ. ſed concedamus timiditati: quæ in ſapiente eſſe non debet. Quid ergo ipſe in eodem verſaris errore? Video te terrena, & manufacta venerari. vana eſſe intelligis: & tamen eadem facis, quæ faciunt ipſi, quos ipſe ſtultiſſimos confiteris. Quid igitur profuit, vidiſſe te veritatem, quam nec defenſurus eſſes, nec ſecuturus? Si libenter errant etiam ij, qui errare ſe ſentiunt: quanto magis vulgus indoctum? quod pompis inanibus gaudet; animiſq; puerilibus ſpectat omnia; oblectatur friuolis; & ſpecie ſimulachrorum capitur; nec ponderare ſecum vnamquamque rem poteſt; vt intelligat, nihil colendum eſſe, quod oculis mortalibus* eſſe *cernitur; quia neceſſe eſt, mortale ſit. Nec mirandum*eſt, ſi Deum non videant; cùm ipſi ne hominem quidem videant, quem videre ſe credunt. Hoc enim, quod oculis ſubiectum eſt; non homo, ſed hominis receptaculum eſt: cuius qualitas, & figura non ex lineamentis vaſculi, quo continetur, ſed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo co-* hominibus vi.n. dediderunt *lunt ſimulachra; corpora ſunt*animabus carentia; quia ſe corporalibus * dederunt; nec vident plus aliquid mente, quàm corpore; cùm ſit animi officium, ea ſubtilius cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idem ille philoſophus, ac poëta grauiter accuſat, tanquam humiles, & abiectos, qui contra naturæ ſuæ rationem ad vene-*

veneranda terrena ſe proſternant. ait enim:

Et faciunt animos humiles formidine Diuûm,
Depreſſosq́; premunt ad terram.

*Aliud quidem ille, cùm *hoc diceret, ſentiebat; nihil vtiq; eſſe colendum; quia Dij humana non curent.* hæc

Denique alio loco religiones Deorum, & cultus, inane eſſe officium confitetur.

*Nec pietas vlla eſt, *velatum ſæpe videri* al. vulgatum
**Vertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,* Vertere ſe
**Nec procumbere humi proſtratũ, & pandere palmas* Et
Ante Deûm delubra, nec aras ſanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota.

*Quæ profectò ſi caſſa ſunt: non oportet ſublimes, & excelſos animos aduocari, atque in terram premi, ſed nihil aliud, quàm cæleſtia cogitare. Impugnatæ ſunt ergo à prudentioribus falſæ religiones; quia ſentiebant eſſe falſas: ſed non eſt inducta vera; quia, qualis; aut vbi eſſet, ignorabant. Itaque ſic habuerunt, tanquam nulla eſſet omnino; quia veram non poterant inuenire. * & eo modo inciderunt in errorem multo maiorem, quàm illi, qui falſam tenebant. Nam iſti fragilium cultores, quamuis ſint inepti, quia cæleſtia conſtituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis: aliquid tamen ſapientiæ retinent; & habere veniam poſſunt; quia ſummum hominis officium etſi non reipſa, tamen propoſito tenent. ſiquidem hominum, atque mutorum vel ſolum, vel certè maximum in religione diſcrimen eſt. Hi verò quanto fuerunt ſapientiores; quòd intellexerunt falſæ religionis errorem: tanto facti ſunt ſtultiores; quòd eſſe aliquam veram non putauerunt. Itaque quoniam facilius eſt, de alienis iudicare, quàm de ſuis: dum aliorum præcipitium vident; non proſpexerunt, quid ante ſuos pedes eſſet. In vtraque igitur* v.n.

parte

*parte & ſumma ſtultitia inuenitur, & odor quidam ſapientiæ: vt poßis dubitare, quos dicas potiſſimũ ſtultiores, illos ne, qui falſam religionem ſuſcipiunt; an eos, qui nullam. Sed (vt dixi) venia concedi *poſſet imperitis, & qui ſe non eſſe ſapientes fateantur: his verò non poteſt, qui ſapientiam profeßi, ſtultitiam potius exhibent. Non ſum equidem tam iniquus, vt eos putem diuinare debuiſſe, vt veritatem per ſeipſos inuenirent. quod fieri ego non poſſe confiteor. ſed hoc ab his exigo, quod ratione ipſa præſtare potuerunt. Facerent enim prudentius, ſi & intelligerent eſſe aliquam *religionem; & falſis impugnatis, apertè pronuntiarent, eam, quæ vera eſſet, ab hominibus non teneri. Sed mouerit eos fortaſſe illud; quòd ſi qua vera eſſet religio, exereret ſe, ac vindicaret; nec pateretur eſſe aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut à quo, & quemadmodum religio vera opprimeretur. quod eſt diuini ſacramenti, & cæleſtis arcani. Id verò, niſi doceatur, aliquis ſcire nullo pacto poteſt. Summa rei hæc eſt: Imperiti, & inſipientes falſas religiones pro veris habent; quia neque veram ſciunt, neque falſam intelligunt. Prudentiores verò, quia veram neſciunt; aut in iis, quas falſas eſſe intelligunt, perſeuerant, vt aliquid tenere videantur: aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem: cùm id ipſum maximi ſit erroris, vitam pecudum ſub figura hominis imitari. Falſum verò intelligere; eſt quidem ſapientiæ, ſed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non poteſt. itaque multi philoſophorum, religiones (vt docui) ſuſtulerunt, verum autem ſcire, diuinæ eſt ſapientiæ. Homo autem per ſeipſum peruenire ad hanc ſcientiam non poteſt, niſi doceatur à Deo. Ita philoſophi, quod ſummum fuit humanæ ſapientiæ, aſſecuti ſunt, vt intelligerent, quid non ſit: illud aſſequi nequiuerunt, vt dicerẽt, quid ſit. Nota Ciceronis vox eſt: Vtinam tam facilè vera inuenire poſſem*

quàm

Margin notes: "poteſt. vi. n." (beside "lam. Sed (vt dixi)…"); "vi. n." (beside "eſſe aliquam religionem…").

quàm falſa conuincere. Quod quia vires humanæ conditionis excedit: eius officij facultas nobis eſt attributa, quibus tradidit Deus ſcientiam veritatis. cui explicandæ quatuor poſteriores libri ſeruient. Nunc interim falſa, vt cœpimus, detegamus.

*Quid igitur maieſtatis poſſunt habere ſimulachra, quæ fuerunt in homunculi poteſtate, vel vt *aliud fierent, vel vt omnino non fierent? iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur:* 4 aliquid

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum;
Cùm faber incertus, ſcamnum faceretne Priapum,
Maluit eſſe Deum. Deus inde ego, furum, auiumq́ꝫ
Maxima formido.

*Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus? Fures enim tam ſtulti ſunt, vt Priapi tentiginem timeant; cùm aues ipſæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi exiſtimant, ſimulachris fabrefactis, id eſt, hominum planè ſimilibus, *inſideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, vt ſatyrici carminis ſcriptor, deriſit hominum vanitatem. Verum ij, qui faciunt, ſeriam ſe facere rem opinantur. Denique poëta maximus, homo in cæteris prudens, in hoc ſolùm non poëticè, ſed aniliter deſipuit; cùm in illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc iubet:* inſidant

Et cuſtos furum, atque auium cum falce ſaligna,
Helleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, vt à mortalibus facta. frangi enim, cremari poſſunt, ac perire. nam & tectis vetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent: & conſumpta incendio, dilabuntur in cinerem: & plerumque (niſi ſua illis magnitudo ſubuenerit, aut cuſtodia diligens ſepſerit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? Quæ vanitas, aliquam ab his ſpectare tutelam, quæ tueri ſemetipſa non poſſunt?

poſſunt? Quæ peruerſitas, ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa, cùm violantur, inulta ſunt niſi à colentibus vindicentur? Vbi ergo veritas eſt? vbi nulla vis adhiberi poteſt religioni; vbi nihil, quod violari poſſit apparet; vbi ſacrilegium fieri nõ poteſt. Quicquid autẽ oculis, manibusq́; ſubiectum eſt; id vero, quia fragile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt, & exornant; quaſi verò ex his rebus vllam poſſint capere voluptatem. Quis vſus eſt pretioſorum munerũ nihil ſentientibus? an ille, qui mortuis? pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, ac pretioſis veſtibus illita, & conuoluta humi condunt; qua Deos honorant: qui neque, cùm fierent, ſentiebant; neq;, cùm coluntur, ſciunt. nec enim ſenſum conſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quòd aurea vaſa templis inferantur, ſuperuacuum putanti, eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis, ſed auaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo, quem rectè colas, inferre pro munere,

Compoſitum ius, faſq́; animi, ſanctosq́; receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

ridicule *Egregiè, ſapienterq́; ſenſit. Verùm illud *ridiculum ſubdidit: hoc eſſe aureum in templis, quod ſint Veneri donatæ à virgine pupæ. quas ille ob minutiem fortaſſe contempſerit. Non videbat enim, ſimulachra ipſa, & effigies Deorum, Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud eſſe, quàm grandes pupas, non à virginibus, quarum luſibus venia dari poteſt, ſed à barbatis hominibus conſecratas. Meritò igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri ſumus (vt vulgo dicitur) ſed ſemper. Verum hoc intereſt, quòd maiora nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis, & vnguenta, & thura, & odores inferunt; his opimas, & pingues*
hoſtias

hoſtias immolant: quibus eſt quidem os, ſed carens officio dentium: his peplos, & indumenta pretioſa: quibus vſus velaminis nullus eſt: his aurum, & argentum conſecrant: quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immeritò Dionyſius Siciliæ tyrannus poſt victoriam Græcia potitus, Deos tales contempſit, ſpoliauit, illuſit. ſiquidem ſacrilegia ſua iocularibus etiam dictis proſequebatur. Nam cùm Ioui Olympio aureum amiculum detraxiſſet; laneum iuſſit imponi, dicens, æſtate graue eſſe aureum, hyeme frigidum, laneum verò vtrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Aeſculapio, incongruens, & iniquum eſſe ait, cùm Apollo pater eius imberbis eſſet adhuc, ac leuis; priorem filium, quàm patrem, barbatum videri. Item pateras, & exuuias, & parua quadam ſigilla, quæ ſimulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat; & accipere ſe illa, non auferre dicebat. perquam enim ſtultum eſſe, & ingratum, nolle accipere ab his vltrò porrigentibus, à quibus bona ſibi homines precarentur. hæc ille fecit impune; quia rex, & victor fuit. quin etiam ſecuta eſt eum ſolita felicitas. vixit enim vſque ad ſenectutem; regnúmque per manus filio tradidit. In eo igitur, quia homines ſacrilegia vindicare non poterant; oportuit Deos ipſos ſui vindices eſſe. At ſi humilis quiſpiam tale quid commiſerit: huic præſto ſunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cùm puniunt deprehenſos in ſacrilegio: ipſi de Deorum ſuorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimùm non relinquant vlciſcendi ſui locum; ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidiſſe, vt prædones rerum ſacrarum deprehenſi tenerentur: & ſæuiunt non tam ira, quàm metu; ne ſi deorum iniuriam non vendicauerint, ipſos expetant pœnæ,

incredibili

incredibili ſcilicet vanitate, qui nocituros ſibi Deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis, à quibus violati, ſpoliatiq́; ſunt, per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoq; in ſacrilegos vindicauerunt: poteſt id vel caſu accidiſſe: quod aliquando, non ſemper. Sed tamen paulò pôſt, quomodo id acciderit, oſtendam. Nunc interim quæro, cur illi tot, & tanta ſacrilegia in Dionyſio non vindicauerunt; qui non furtim, ſed palam Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem ſacrilegum à templis, à cerimoniis, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis, proſperè nauigauit? quod ioco ipſe teſtatus eſt (vt ſolebat.) Videtis ne, inquit comitibus ſuis naufragium timentibus, quàm proſpera ſacrilegis nauigatio ab ipſis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe à Platone didicerat, Deos nihil eſſe. Quid C. Verres? quem Tullius accuſator eius eidem Dionyſio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat. nónne omnẽ Siciliam compilauit, ſublatis Deorum ſimulachris, ornamentisq́; fanorum? Otioſum eſt perſequi ſingula. vnum libet commemorare; in quo accuſator omnibus eloquẽtiæ viribus, omni denique conatu vocis, & corporis deplorauit, de Cerere Catanenſi, vel Ennenſi. quarum alterius tanta fuit religio, vt adire templi eius ſecreta penetralia, viris nefas eſſet: alterius antiquitas tanta, vt omnes hiſtoriæ loquantur, ipſam Deam fruges in Ennæ ſolo primùm reperiſſe; filiamq́; eius virginem ex eodem loco raptam. Denique Gracchanis temporibus turbata republica & ſeditionibus, & oſtentis, cùm repertum eſſet in carminibus Sibyllinis, antiquiſſimam Cererem debere placari; legati ſunt Ennam miſſi. Hæc igitur Ceres vel religioſiſſima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratia licebat; vel antiquiſſima, quam S. P. Q. R. ſacrificijs, donisq́; placauerat: ex arcanis, & vetuſtis penetralibus, à C. Verre immiſſis latronibus ſeruis, impune ſublata eſt. Idem verò,

*verò, cùm affirmaret, ſe à Siculis, vt cauſam prouinciæ ſuſciperet, oratū, his verbis vſus eſt: Seſe iam ne deos quidem in ſuis vrbibus, ad quos confugerent, habere; quòd eorum ſimulachra ſanctiſsima C. Verres ex delubris religioſiſsimis ſuſtuliſſet: quaſi verò ſi Verres ex vrbibus, delubriſq; ſuſtulerat, de cælo quoque ſuſtuliſſet. Vnde apparet, iſtos deos nihil habere in ſe amplius, quàm materiam, de qua ſunt fabricati. Nec immeritò ad te M. Tulli, hoc eſt, ad *hominem Siculi confugerunt; quoniam triennio ſunt experti, Deos illos nihil valere. eſſent enim ſtultiſsimi, ſi ad eos ob defendendas iniurias hominum confugiſſent, qui C. Verri nec pro ſeipſis irati eſſe poterāt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus eſt. Non ergo dij vindicauerunt, ſed Ciceronis induſtria: qua vel defenſores eius oppreſſit, vel gratiæ reſtitit. Quid, quòd apud ipſum Verrem non fuit illa damnatio, ſed vacatio? vt quemadmodum Dionyſio deorum ſpolia geſtanti, dij immortales bonam dederant nauigationem: ſic etiam Verri bonam quietem tribuiſſe videantur; in qua ſacrilegiīs ſuis trāquillè frui poſſet. Nam frementibus poſtea ciuilibus bellis, ſub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorum graues caſus, & miſerabiles exitus audiebat: & qui cecidiſſe ſolus omnibus ſtantibus videbatur; is verò vniuerſis cadentibus ſolus ſtetit; donec illum & opibus ſacrilegio partis, & vita ſatiatum, ac ſenectute confectum proſcriptio triumuiralis auferret, eadem. ſ. quæ Tullium violatæ deorum maieſtatis vltorem. Quin etiam felix in eo ipſo fuit, quòd ante ſuam mortem crudeliſsimum exitum ſui accuſatoris audiuit; dijs videlicet prouidentibus, vt ſacrilegus, ac prædo ille religionum ſuarum non antè moreretur, quàm ſolatium de vltione cepiſſet.*

vi. n.

Quanto igitur rectius eſt, omiſsis inſenſibilibus, & vanis, oculos eò tendere, vbi ſedes, vbi habitatio eſt Dei veri; 5

F qui

qui terram ſtabili firmitate ſuſpendit; qui cælum diſtinxit aſtris fulgentibus; qui ſolem rebus humanis clariſſimum, ac ſingulare lumen, in argumentum ſuæ vnicæ maieſtatis accendit; terris autem maria circunfudit; flumina ſempiterno lapſu fluere præcepit;

Iuſſit & extendi campos, ſubſidere valles,
Fronde tegi ſiluas, lapidoſos ſurgere montes.

Quæ vtique omnia non Iupiter fecit, qui ante annos mille ſeptingentos natus eſt; ſed idem

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui vocatur Deus. cuius principium, quoniam non poteſt comprehendi; ne quæri debet quidem. Satis eſt homini ad plenam, perfectamq́; prudentiam; ſi Deum eſſe intelligat. cuius intelligentiæ vis, & ſumma hæc eſt; vt ſuſpiciat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis, obtuſiq́; cordis, elementa, quæ & facta ſunt, & carent ſenſu, tanquam Deos adorant. qui cum Dei opera mirarentur, id eſt cælum cum luminibus varijs, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus, & ſtagnis, & fontibus: earum rerum admiratione obſtupefacti, & ipſius artificis obliti, quem videre non poterant, eius opera venerari, & colere cœperunt; nec vnquam intelligere quiuerunt, quanto maior, quantoq́; mirabilior ſit, qui illa fecit ex nihilo. quæ cum videant diuinis legibus obſequentia, commodis, atq; vſibus hominum perpetua neceſſitate famulari: tamen illa Deos exiſtimant eſſe, ingrati aduerſus beneficia diuina, qui Deo & patri indulgentiſſimo ſua ſibi opera prætulerunt. Sed quid mirum, ſi aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam philoſophi ſtoicæ diſciplinæ in eadem ſint opinione; vt omnia cæleſtia, quæ mouentur, in Deorum numero habenda eſſe cenſeant.
Lucilius *ſiquidem * Lucillus Stoicus apud Ciceronem ſic loquitur.*

Hanc

*Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam tam variis curſibus in omni æternitate conuenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio. quæ cum in ſyderibus * eſſe videamus: non poſſumus ea ipſa non in Deorum numero reponere. Item paulo ſuperius, Reſtat, inquit, vt motus aſtrorum ſit voluntarius. quæ qui videat: non indoctè ſolum, verùm etiam impiè faciat; ſi Deos eſſe neget. Nos vero quidem & conſtanter negamus; ac vos ô philoſophi non ſolum indoctos, & impios, verum etiam cæcos, ineptos, deliroſq; probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate viciſtis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam ſidera Deos putatis. Tradite igitur nobis ſtellarum myſteria; vt aras, & templa ſingulis erigamus; vt ſciamus, quo quamq; ritu, quo die colamus; quibus nominibus, quibus precibus aduocemus: niſi forte nullo diſcrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos aceruatim colere debemus. Quid quòd argumentum illud, quo colligunt vniuerſa cæleſtia Deos eſſe, in contrarium valet? nam ſi Deos eſſe iccirco opinantur; quia certos, & rationabiles curſus habent: errant. ex hoc enim apparet Deos non eſſe; quod exorbitare illis à præſtitutis itineribus non licet. Cæterum ſi Dij eſſent: huc atq; illuc paſſim ſine vlla neceſſitate ferrentur, ſicut animantes in terra. quarum quia liberæ ſunt voluntates: huc atq; illuc vagantur, vt libuit; & quo quamq; mens duxerit, eò fertur. Non eſt igitur aſtrorum motus voluntarius, ſed neceſſarius; quia præſtitutis legibus, officiiſq; deſeruiunt. Sed cum diſputaret de curſibus ſiderum; quos ex ipſa rerum, ac temporum congruentia intelligebat non eſſe fortuitos: exiſtimauit voluntarios eſſe, tamquam non poſſent tam diſpoſite, tam ordinate moueri, niſi ſenſus illis ineſſet officij ſui ſciẽs. O quàm difficilis eſt ignorãtibus veritas, & quã facilis ſciẽtibus. Si motus, inquit, aſtrorũ fortuiti nõ ſunt: nihil*

* ineſſe

aliud reſtat; niſi vt voluntarij ſint: immo verò vt non eſſe fortuitos manifeſtum eſt, ita nec voluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus conſtantiam ſuam ſeruant? Nimirum Deus vniuerſi artifex ſic illa diſpoſuit, ſic machinatus eſt; vt per ſpatia cæli, diuina, & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas ſuccedentium ſibi temporum varietates. An Archimedes Siculus concauo ære ſimilitudinem mundi, ac figuram potuit machinari; in quo ita ſolem, ac lunam compoſuit; vt inæquales motus & cæleſtibus ſimiles, conuerſionibus ſingulis quaſi diebus efficerent: & non modò acceſſus ſolis, & receſſus, vel incrementa, diminutionesq́ lunæ, verùm etiam ſtellarum vel errantium, vel vagarum diſpares curſus, orbis ille dum vertitur, exhiberet? Deus ergo illa vera non potuit machinari, & efficere, quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare? Vtrum ne igitur Stoicus, ſi aſtrorum figuras in illo ære pictas, effictasq́ vidiſſet; ſuo illa conſilio moueri diceret, ac non potius artificis ingenio? Ineſt ergo ſyderibus ratio, ad peragendos meatus ſuos apta: ſed Dei eſt illa ratio, qui & fecit, & regit omnia; non ipſorum ſyderum, quæ mouentur. Nam ſi ſolem ſtare voluiſſet: perpetuus dies vtique eſſet. Item ſi motus aſtra non haberent: quis dubitet, ſempiternam noctem fuiſſe futuram? Sed vt diei, ac noctis vices eſſent; moueri ea voluit, & tam variè moueri, vt non modò lucis, ac tenebrarum mutuæ viciſſitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna ſpatia conſtarent; ſed etiam frigoris, & caloris, vt diuerſorum temporum vis, ac poteſtas vel generandis, vel maturandis frugibus conueniret. Quam ſolertiam diuinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum quia philoſophi non videbant; animalia eſſe ſydera putauerunt; tanquam pedibus & ſponte, non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis non intelligit?

telligit? Scilicet ne ſolis lumine decedente, nimium cæca nox tetris, atque horrentibus tenebris ingraueſceret, noceretq́; viuentibus. Itaque & cælum ſimul mira varietate diſtinxit: & tenebras ipſas multis, minutisq́; luminibus temperauit. Quanto igitur Naſo prudentius, quàm illi, qui ſapientiæ ſtudere ſe putant; qui ſentit à deo lumina illa, vt horrorem tenebrarum depellerent, inſtituta. Is eum librum, quo φαινόμενα breuiter comprehendit, his tribus verſibus terminauit.

Tot numero, taliq́; Deus ſimulachra figura
Impoſuit cælo: perq́; atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ iuſſit dare lumina nocti.

Quòd ſi fieri non poteſt, vt ſtellæ Dij ſint: ergo nec ſol quidem, nec luna Dij eſſe poſſunt, quoniam luminibus aſtrorum non ratione differunt, ſed magnitudine. Quòd ſi hi Dij non ſunt: ergo nec cælum quidem; in quo illa omnia continentur. Simili modo ſi terra, quam calcamus, quam ſubigimus ad victum, Deus non eſt: nec campi quidem, ac montes Dij erunt. ſed ſi hi non ſunt: ergo ne tellus quidem vniuerſa Deus videri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſeruit animantibus ad vſum bibendi, aut lauandi, Deus non eſt: nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. ſi fontes non ſunt; ne flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. ſi flumina quoque Dij non ſunt: ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quòd ſi neque cælum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, Dij eſſe poſſunt: ergo ne mundus quidem totus Deus eſt; quem ijdem ipſi Stoici & animantem, & ſapientem eſſe contendunt, & propterea Deum. ita quotam inconſtantes fuerunt, vt nihil dictum ſit ab his, quod non ab ijſdem fuerit euerſum. Sic enim argumentantur: Fieri non poſſe, vt ſenſu careat, quod ſenſibilia

ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus: ergo & ipſum ſenſibilem eſſe. Item, Sine ſenſu eſſe non poſſe, cuius pars habeat ſenſum: igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cuius pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidem veræ ſunt; & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat; & habere ſenſum, cuius pars ſenſu aucta ſit: ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta concludunt. quia neque mundus generat hominem: neque mundi homo pars eſt. nam hominem à principio idem Deus fecit; qui & mundum: & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum. poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut vrbs, & domus. Atqui vt domus, vnius hominis habitaculum eſt, & vrbs vnius populi: ſic & mundus domicilium totius generis humani.
incolit *Et aliud eſt, quod incolitur; aliud, quod *colit. Sed illi, dum ſtudent id, quod falſo ſuſceperant, confirmare: & ſenſibilem eſſe mundum, & Deum, argumentorum ſuorum conſequentia non viderunt. Nam ſi mundi pars eſt homo; & ſenſibilis eſt mundus, quia homo ſentit: ergo quia mortalis eſt homo, mortalis ſit & mundus, neceſſe eſt; nec tantùm mortalis, ſed etiam omnibus morbis, & paſsionibus ſubiectus. Et è contrario, ſi Deus eſt mundus, & partes eius vtique immortales ſunt: ergo & homo Deus eſt, quia pars eſt (vt dicitis) mundi. ſi homo: ergo iumenta, & pecudes, & cætera genera beſtiarum, & auium, & piſcium; quoniam & illa eodem modo ſentiunt, & mundi partes ſunt. At hoc tolerabile eſt. nam & hæc colunt Aegyptij. Sed res eò peruenit, vt ranæ, & culices, & formicæ Dij eſſe videantur; quia & ipſis ineſt ſenſus, & partes mundi ſunt. Ita ſemper argumenta ex falſo petita, ineptos, & abſurdos exitus habent. Quid, quòd ijdem ipſi aiunt, Deorum & hominum cauſa mundum eſſe conſtructum, quaſi communem domum? ergo nec mundus Deus eſt; nec animans, ſi*
conſtru-

*conſtructus eſt; animans enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus ſic vtique tanquam domus, tanquam nauis: eſt ergo aliquis artifex mundi Deus. & ſeorſum erit mundus, qui factus eſt; ſeorſum ille, qui fecit. Iam, illud quàm repugnans & abſurdum? quòd *cùm cæleſtes ignes, cæteraq; mundi elementa Deos eſſe affirmant: item ipſum Deum mundum dicunt. Quomodo poteſt ex deorum multorum aceruo vnus Deus confici? Si aſtra dij ſunt: mundus ergo non Deus, ſed domicilium Deorum eſt. Si verò Deus mundus eſt: ergo omnia illa, quæ ſunt in eo, Dij non ſunt, ſed Dei membra; quæ vtique ſolius Dei nomen accipere non poſſunt. Nec enim rectè quis dixerit, membra hominis vnius, multos homines eſſe. ſed tamē non eſt ſimilis comparatio animalis, & mundi. Animal enim quia ſenſu præditum eſt: etiam membra eius habent ſenſum; nec, niſi à corpore diuulſa, putreſcunt. Cuius igitur rei ſimilitudinem gerit mundus? Nimirum ipſi docēt, cùm factum eſſe nō diffitentur, vt eſſet Dijs, & hominibus quaſi communis domus. Si ergo eſt conſtructus, vt domus: nec ipſe Deus eſt, nec elementa, quæ ſunt partes eius. quia neque domus habere *dominum ſui poteſt; neque illa, de quibus domus conſtat. Non tantùm igitur veritate, ſed etiam verbis ſuis reuincuntur. Sicut enim domus in vſum habitandi facta, per ſe nihil ſentit, dominoq; ſubiecta eſt; qui eam fecit, aut incolit: ita mundus per ſe nihil ſentiens, factori Deo ſubiacet, qui eum in vſum ſui fecit.*

qui

dominium. v.n.

Duplici ergo ratione peccatur ab inſipientibus: Primū, quòd elementa, id eſt, Dei opera Deo præferūt: Deinde, quòd elementorū ipſorum figuras humana ſpecie cōprehenſas colunt. Nam ſolis, lunæq; ſimulachra humanum in modū formant: item ignis, & terræ, & maris: quæ illi Vulcanum, Veſtam, Neptunum vocant; nec elementis ipſis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet; vt 6

iam viliora ducantur illa, quæ vera ſunt: auro.ſ. gemmis, & ebore delectantur. Horum pulchritudo, ac nitor præſtringit oculos: nec vllam religionē putant, vbicunque illa non fulſerint. Itaque ſub obtentu deorum, auaritia, & cupiditas colitur. Credunt enim Deos amare, quicquid ipſi concupiſcunt; quicquid eſt, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quotidie ſæuiunt; propter quod bella per totum orbem populos, vrbesq́; ſubuertunt. Conſecrant ergo dijs manubias, & rapinas ſuas. quos certè neceſſe eſt imbecilles eſſe, ac ſummæ virtutis expertes, ſi ſubiecti ſunt cupiditatibus. Cur enim cæleſtes eos putemus; ſi deſiderant aliquid de terra? vel beatos, ſi aliqua re indigent? vel incorruptos, ſi voluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immeritò damnatur? Veniunt igitur ad deos non tam religionis gratia, quæ nulla poteſt eſſe in rebus malè partis, & corruptibilibus; quàm vt aurum oculis hauriant; nitorem leuigati marmoris, aut eboris aſpiciant; vt inſignes lapillis, & coloribus veſtes, vel distincta gemmis fulgentibus pocula inſatiabili contemplatione contrectent. & quanto fuerint ornatiora templa, & pulchriora ſimulachra: tanto plus maieſtatis habere credūtur. adeò

eorum *religio *Deorum nihil aliud eſt, quàm quod cupiditas humana miratur. Hæ ſunt religiones, quas ſibi à maioribus ſuis traditas, pertinaciſsimè tueri, ac defendere perſeuerāt: nec conſiderant quales ſint, ſed ex hoc probatas, atque veras eſſe confidunt, quòd eas veteres tradiderūt: tantaq́; eſt*

dicatur. vi. n. *auctoritas vetuſtatis, vt inquirere in eam, ſcelus eſſe* ducatur. Itaque creditur ei paſsim, tanquam cognitæ veritati. Denique apud Ciceronem ſic dicit Cotta Lucillo: Habes Balbe, quid Cotta, quid pontifex ſentiat. fac nunc ego intelligam, quid tu ſentias. à te enim philoſopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem noſtris, etiam nulla ratione reddita rationis, eſt credere. Si credis, cur*

ergo

*ergo rationem requiris, quæ poteſt efficere, ne credas? Si verò rationem requiris, & quærendam putas: ergo non credis. ideo enim quæris, vt eã ſequaris, cùm inueneris. Docet ecce te ratio non eſſe veras religiones deorum. Quid facies? maiores ne potius, an rationem ſequeris? quæ quidem tibi non ab alio inſinuata, ſed à teipſo inuenta, & *electa eſt;* elata *cùm omnes religiones radicitus eruiſti. Si rationem mauis; diſcedere te neceſſe eſt ab inſtitutis, & auctoritate maiorum: quoniam id ſolum rectum eſt, quod ratio præſcribit. Sin autem *pietas maiores ſequi ſuadet: fateris igitur &* al. vi. n. veritas maior eſt quæ ſuadet, *ſtultos illos fuiſſe, qui excogitatis contra rationẽ religionibus *ſeruierint; & te ineptum, qui id colas, quod falſum eſſe* fatete ſeruierunt **conuinceris. Sed tamen quoniã nobis tantopere maiorum* conuiceris *nomen opponitur: videamus tandem, qui fuerint maiores* vi. n. *illi, à quorum auctoritate diſcedi, nefas ducitur. Romulus vrbem conditurus, paſtores, inter quos adoleuerat, conuocauit. cumq́; is numerus condendæ vrbi parum idoneus videretur: conſtituit aſylum. Eò paſſim confugerunt ex finitimis locis peſſimi quique ſine vllo conditionis diſcrimine. Ita conflauit ex his omnibus populum; legitq́; in ſenatum eos, qui ætate anteibãt; & patres appellauit: quorum conſilio gereret omnia. de quo ſenatu Propertius elegiarum ſcriptor hæc loquitur:*

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta ſenatu,
Pellitos habuit, ruſtica corda, patres.
Buccina cogebat priſcos ad verba Quirites.
Centum illi in prato ſæpe ſenatus erat.

Hi ſunt patres; quorum decretis eruditi, ac prudentes viri deuotiſſimè ſeruiunt. idq́; verum, ac immutabile omnis poſteritas iudicet, quod centum pelliti ſenes ſtatutum eſſe voluerunt. quos tamen (vt in primo libro dictum eſt) Pompilius illexit, vt vera crederent eſſe ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt verò, cur illorum auctoritas tanti habeatur à poſteris;

ſteris, quos nemo, cùm viuerent, neque ſummus, neque infimus affinitate dignos iudicauit.

7 *Quare oportet, in ea re maximè, in qua vitæ ratio verſatur, ſibi quemque confidere, ſuoq́; iudicio, ac propriis ſenſibus niti ad inueſtigandam, & perpendendam veritatem; quàm credentem alienis erroribus, decipi, tanquam ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione ſapientiam; vt & inaudita inueſtigare poſſent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus anteceſſerunt, ſapientia quoque anteceſſerunt. quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt. Illibabilis eſt tanquam lux, & claritas ſolis. quia vt ſol oculorum, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani. Quare cùm ſapere, id eſt, veritatem quærere, omnibus ſit innatum: ſapientiam ſibi adimunt, qui ſine vllo iudicio inuenta maiorum probant, & ab aliįs pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quòd maiorum nomine poſito, non putant fieri poſſe, vt aut ipſi plus ſapiant, quia minores vocantur; aut illi deſipuerint, quia maiores nominantur. Quid ergo impedit, quin ab ipſis ſumamus exemplum; vt quomodo illi, qui falſa inuenerant, poſteris tradiderunt: ſic nos, qui verum inuenimus, poſteris meliora tradamus? Supereſt ingens quæſtio: cuius diſputatio non ab ingenio, ſed à ſcientia venit. quæ pluribus explicanda erit, ne quid dubium omnino relinquatur. Nam fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ à multis, & non dubiįs traduntur auctoribus; Eos ipſos, quos docuimus Deos non eſſe, maieſtatem ſuam perſæpè oſtendiſſe & prodigiįs, & ſomniis, & auguriis, & oraculis. Et ſanè multa enumerari poſſunt digna miraculo. in primis illud, quòd Accius Nauius ſummus Augur, cùm Tarquinium Priſcum commoneret, vt nihil noui facere inciperet, niſi prius eſſet inauguratus; eiq́; rex artis eius eleuans fidem diceret,*

vt

vt conſultis auibus renuntiaret ſibi, vtrum ne fieri poſſet id, quod ipſe animo concepiſſet, affirmaretq; Nauius poſſe: Cape igitur hanc, inquit, cotem; eamq; nouacula diſiice. At ille incunctanter accepit, ac ſecuit. Deinde illud, quòd Castor, & Pollux bello Latino apud Lacum Iuturnæ viſi ſunt equorum ſudorem abluentes; cùm ædes eorum, quæ iuncta fonti erat, ſua ſponte patuiſſet. ijdem bello Macedonico equis albis inſidentes P. Vatinio Romam nocte venienti ſe obtuliſſe dicuntur, nuntiantes, eo die regem Perſen victum, atque captum. quod paucis poſt diebus literæ Pauli verum fuiſſe docuerunt. Illud etiam mirabile, quòd ſimulachrum Fortunæ muliebris non ſemel locutum eſſe traditur. itē Iunonis Monetæ; cùm captis Veijs vnus ex militibus ad eam transferendam miſſus, iocabundus, ac ludens interrogaret, vtrum ne Romam migrare vellet: reſpondit, velle. Claudia quoque proponitur in exemplo miraculi. Nam cùm ex libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita; & in vado Tyberini fluminis nauis, qua vehebatur, hæſiſſet; nec vlla vi commoueretur: Claudiam ferunt, quæ ſemper impudica eſſet habita ob nimios corporis cultus, Deam ſubmiſſis genibus oraſſe, vt, ſi ſe caſtam iudicaret, ſuum cingulum ſequeretur: ita nauim, quæ ab omni iuuentute non valuit commoueri, ab vna muliere eſſe commotam. Illud æquè mirum, quòd lue ſæuiente Aeſculapius Epidauro accitus, vrbem Romam diuturna peſtilentia liberaſſe perhibetur. Sacrilegi quoque numerari poſſunt, quorum præſentibus pœnis iniuriam ſuam dij vindicaſſe creduntur. Appius Claudius Cenſor, cùm aduerſus reſponſum ad ſeruos publicos ſacra Herculis tranſtuliſſet: luminibus orbatus eſt; & Potitiorum gens, quæ prodidit, intra vnius anni tempus extincta eſt. Item Cenſor Fuluius, cùm ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet, quibus ædem Fortunæ equeſtris, quam

Romæ fecerat, tegeret: & mente captus eſt; & amiſsis duobus filijs in Illyrico militantibus, ſummo animi mœrore conſumptus eſt. Præfectus etiam M. Antonij Turullius, cùm apud Coos euerſo Aeſculapij luco claſſem feciſſet; eodem poſtea loco à militibus Cæſaris eſt interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus; qui ſublata ex theſauro Proſerpinæ Locrenſis pecunia, naufragium fecit; ac vicinis Deæ litoribus illiſus eſt; vt nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoque Mileſia multum ſibi apud homines venerationis adiecit. Nam cùm ab Alexandro capta ciuitas eſſet, ac milites ad eam ſpoliandam irrupiſſent: omnium oculos repentè obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam ſomnia, quæ vim Deorum videantur oſtendere. Tiberio namque Attinio homini plebeio per quietem obuerſatus eſſe Iupiter dicitur, & præcepiſſe, vt Coss. & ſenatui nuntiaret, ludis Circenſibus proximis præſultorem ſibi diſplicuiſſe, quòd Antronius Maximus quidam diuerberatum ſeruum ſub furca medio circo ad ſupplicium duxerat; ideoq; ludos inſtaurari oportere. quod cùm ille neglexiſſet, eodē die filium perdidiſſe; ipſum autem graui morbo eſſe correptum. & cùm rurſus eandem imaginem cerneret, quærentem, ſatis ne pœnarū pro neglecto imperio pendiſſet: lectica delatus ad Coss. & omni re in ſenatu expoſita, recepiſſe corporis firmitatem, ſuisq; pedibus domum rediſſe. Illud quoque ſomnium non minoris fuit admirationis, quo Cæſar Auguſtus dicitur eſſe ſeruatus. Nam cùm bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo, abſtinere prœlio ſtatuiſſet: medico eius Artorio Mineruæ ſpecies obuerſata eſt, monens, ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret Cæſar. Itaque in aciem lectica perlatus eſt: & eodē die à Bruto caſtra capta ſunt. Multa præterea exempla ſimilia poſſunt proferri: ſed vereor, ne, ſi fuero in propoſitione rerum contrariarū diutius

immo-

immoratus, aut oblitus eſſe propoſiti videar, aut crimen loquacitatis incurram.

*Exponam igitur omnium iſtorum rationem: quò facilius res difficiles, & obſcuræ intelligantur. & has omnes ſimulati numinis præſtigias reuelabo; quibus inducti homines, à veritatis via longius receſſerunt. ſed repetam longe altius; vt ſi quis ad legendum expers veri, & ignarus acceſſerit, *inſtituatur, atque intelligat, quod tandem ſit caput horum, & cauſa malorum; & lumine accepto, ſuos, ac totius generis humani perſpiciat errores. *Cum eſſet Deus ad excogitandum prudentiſſimus, ad faciendum ſolertiſſimus, antequã ordiretur hoc opus mundi: *Quoniam pleni, & conſummati boni fons in ipſo erat, ſicut eſt ſemper; vt ab eo *bono tanquam riuus oriretur, longeq́ proflueret, produxit ſimilem ſui ſpiritum, qui eſſet virtutibus Dei patris præditus. Quomodo autẽ id *fecerit, in quarto libro docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ ſtirpis non permanſit. Itaque ſuapte inuidia tanquam veneno infectus eſt, & ex bono ad malũ tranſcendit, ſuoq́ arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, cõtrarium ſibi nomen adſciuit. Vnde apparet, cunctorum malorum fontem eſſe liuorem. Inuidit enim illi anteceſſori ſuo, qui Deo patri perſeuerando, *tum probatus, tum etiam charus eſt. Hunc ergo ex bono per ſe malum effectum Græci διάϐολον appellãt, nos criminatorem vocamus, quòd crimina, in quæ ipſe illicit, ad Deum deferat. *Exorſus igitur Deus fabricam mundi, illum primũ, & maximũ filium præfecit operi vniuerſo; eoq́ ſimul & cõſiliatore vſus eſt, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendiſq́ rebus: quoniam is & prouidẽtia, *& ratione, & poteſtate perfect⁹ eſt. de quo nunc parcius; quòd alio loco & virtus, & nomẽ eius, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat, ex quibus iſta materiis tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit. omnia enim*

[Margin notes: 8 (beside "Exponam"); inſtruatur; vi.n.; bonum; voluerit. vi.n.; cum; vi.n.; vi n.]

*enim fecit ex nihilo. Nec audiendi ſunt poëtæ, qui aiunt chaos in principio fuiſſe.i.confuſionem rerum, atque elementorũ; poſtea verò Deum diremiſſe omnem illam congeriem; ſingulisq́; rebus ex confuſo aceruo ſeparatis, in ordinemq́; deſcriptis, inſtruxiſſe mundum pariter, & ornaſſe. Quibus facile eſt reſpõdere poteſtatẽ Dei non intelligentibus; quẽ *credunt nihil efficere poſſe, niſi ex materia ſubiacente, ac parata. in quo errore etiã philoſophi fuerũt. Nam Cic. de natura Deorũ diſputans, ſic ait: Primũ igitur non eſt probabile, eam materiam rerũ, vnde ortæ ſunt omnia, eſſe diuina prouidentia effectã; ſed habere, & habuiſſe vim, & naturam ſuam. Vt igitur faber, cùm quid ædificaturus eſt, nõ ipſe facit materiam, ſed ea vtitur, quæ ſit parata; fictorq́; item cera: ſic iſti prouidentiæ diuinæ materiã præſto eſſe oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quam haberet paratã. Quòd ſi nõ eſt à Deo materia facta; ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus eſt. O quàm multa ſunt vitia in his decem verſibus: Primum, quòd is, qui in aliis diſputationibus, & libris fere omnibus prouidentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non eſſe dixerunt; idem nunc quaſi proditor aliquis, aut transfuga, prouidentiam conatus eſt tollere. in quo ſi contradicere velis: nec cogitatione opus eſt, nec labore: ſua illi dicta recitanda ſunt. Nec enim ab vllo poterit Cicero, quàm à Cicerone vehementius refutari. Sed concedamus hoc *more, & inſtituto Academicorum; vt liceat hominibus valde liberis dicere, ac ſentire quæ velint. ſententias ipſius conſideremus. Non eſt, inquit, probabile, materiam rerum à Deo factam. Quibus hoc argumentis*probas? Nihil enim dixiſti, quare hoc non ſit probabile. Itaque mihi è cõtrario vel maximè probabile videtur: nec tamen temerè videtur, cogitanti plus eſſe aliquid in Deo, quẽ profectò ad imbecillitatẽ hominis redigis:*

credant

mori

doces

cui

*cui nihil aliud, quàm opificium concedis. Quo igitur ab homine diuina illa vis *differet; ſi vt homo, ſic etiam Deus* differt
*ope*indigeat aliena? Indiget autem, ſi nihil moliri poteſt;* indiget
*niſi ab altero illi materia miniſtretur. quod ſi fit: imperfectæ vtique virtutis eſt: & erit iam potentior iudicandus materiæ inſtitutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum vincit? ſiquidem maius eſt, propria facere, quàm aliena diſponere. Si autem fieri non poteſt, vt ſit potentius Deo quicquam; quem neceſſe eſt perfectæ eſſe virtutis, poteſtatis, rationis: idem igitur materiæ fictor eſt, qui & rerum ex materia conſtantiũ. Neq; enim Deo non faciente, & inuito, eſſe aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile eſt, inquit, materiam rerum habere, & habuiſſe ſemper naturam ſuam, & vim. Quam vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habuit vim: ab aliquo eam aſſumpſit. A quo autem ſumere, niſi à Deo, potuit? *Porro ſi habuit naturam; quæ vtiq; à* vi.n.
*naſcendo dicitur: nata eſt. A quo autem, niſi à Deo, potuit procreari? Natura enim quæ dicitur orta eſſe omnia, ſi conſilium non habet, efficere nihil poteſt. ſi autẽ generandi, *aut faciendi potens eſt: habet ergo conſilium; & propter-* &
*ea Deus ſit, neceſſe eſt. Nec alio nomine appellari poteſt ea vis; in qua ineſt & prouidentia excogitandi, & ſolertia, poteſtaſq; faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoicorũ acutiſſimus: qui vidit nil aliud eſſe naturã, quã Deum. Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis eſt virtus? nec illam didicit ex vllo. Immo laudabimus. quamuis enim naturalis *illa ſibi illã dedit: quoniam Deus*ipſa na-* illi ſit ipſe
tura eſt. Cùm igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis Deo; in eodem luto hæſitans, verſuram ſoluis. A quo enim fieri mundum negas; ab eodẽ planè fieri mutato nomine cõfiteris. Sequitur ineptiſſima comparatio. Vt faber, inquit, cùm quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam,

ſed

ſed vtitur ea, quæ ſit parata; fictorq́; item cera: ſic iſti pro-
uidentiæ diuinæ materiam eſſe præſto oportuit, non quam
ipſe faceret, ſed quam haberet paratam. Immo verò non
oportuit. erit enim Deus minoris poteſtatis, ſi ex parato
ædificabit facit, quod eſt hominis. faber enim ſine ligno nihil *ædifi-
cat: quia lignum ipſum facere non poteſt, non poſſe autem,
imbecillitatis eſt humanæ. Deus verò facit ſibi ipſe mate-
riam; quia poteſt. Poſſe enim, Dei eſt: nam ſi non poteſt;
Deus non eſt. Homo facit ex eo, quod eſt. quia per morta-
litatem imbecillis eſt; per imbecillitatem, definitæ, ac mo-
dicæ poteſtatis. Deus autem fecit ex eo, quod non eſt. quia
per æternitatem fortis eſt; per fortitudinem, poteſtatis im-
menſæ. quæ fine, ac modo caret, ſicut vita factoris. Quid
ergo mirū, ſi facturus mundū Deus, prius materiā, de qua
vi n. faceret, præparauit, & *præparauit ex eo, quod non erat?
eſt quia nefas *eſſet Deū aliunde aliquid mutuari; cùm in ipſo,
vel ex ipſo ſint omnia. Nam ſi eſt aliquid ante illū, ſi eſt fa-
vi.n. ctum; * & quicquam non ab illo *iam poteſtatem ei, &
nomen amittet. At enim materia nunquam facta eſt, ſicut
Deus, qui ex materia fecit hūc mundum. Duo igitur con-
ſtituuntur æterna, & quidem inter ſe contraria; quod fieri
ſine diſcordia, & pernicie non poteſt. Collidāt enim neceſ-
ſe eſt ea, quorum vis, & ratio diuerſa eſt: ſic vtraq; æter-
poterunt na eſſe nō *potuerunt, ſi repugnant, quia ſuperare alterum,
neceſſe eſt. Ergo fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſim-
plex; vt inde omnia, velut ex fonte, deſcenderint. Itaque
aut Deus ex materia ortus eſt; aut materia ex Deo. quid
horum ſit verius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus
alterum ſenſibile eſt; alterum caret ſenſu. Poteſtas facien-
di aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo, quod ſentit; quod ſapit;
quod cogitat; quod mouetur. Nec incipi, aut fieri, aut con-
prouiſum & ſummari quicquā poteſt, niſi fuerit ratione *præuiſum, aut
&.vi.n. quemadmodum fiat ante quàm eſt, *aut quemadmodum
conſtet

*conſtet poſtquam fuerit effectum. Deniq; is facit aliquid, qui habet voluntatẽ ad faciendum, & manus ad id, quod voluit, implendum. Quod autem inſenſibile eſt; iners, & torpidum ſemper iacet, & nihil inde oriri poteſt, vbi nullus eſt motus voluntarius. nam ſi omne animal ratione conſtat: certè naſci ex eo non poteſt, quod ratione præditum non eſt. nec aliunde accipi poteſt id, quod ibi, vnde petitur, non eſt. Nec tamen commoueat aliquẽ, quòd animalia quædam de terra naſci videntur. Hæc enim nõ terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei: ſine quo nihil gignitur. Non ergo Deus ex materia, quia ſenſu præditum ex inſenſibili, ſapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam poteſt oriri: ſed materia potius ex Deo eſt. Quicquid enim eſt ſolido, & contractabili corpore; accipit externã vim. quod accipit vim; diſſolubile eſt. quod diſſoluitur; interit. quod interit; ortum ſit, neceſſe eſt. quod ortũ eſt; habuit fontẽ, vnde oriretur, id eſt factorẽ aliquem ſentientem, prouidũ, peritumq; faciendi. is eſt profecto, nec vllus alius quàm Deus. Qui quoniã ſenſu, ratione, *prouidentia, poteſtate, virtute præditus eſt: & animantia, & inanima creare, & efficere poteſt: quia tenet, quomodo quidque ſit faciendum. Materia verò ſemper fuiſſe non poteſt. quia mutationem nõ caperet; ſi fuiſſet. Quod enim ſemper fuit: non deſinit. & vnde abfuit principium: abeſſe hinc etiam finem, neceſſe eſt. Quin etiam facilius eſt, vt id, quod habuit initium, ſine careat; quàm vt habeat finem, quod initio caruit. Materia ergo ſi facta non eſt: nec fieri ex ea quicquam poteſt. Si fieri ex ea non poteſt: nec materia quidem erit. Materia enim eſt, ex qua fit aliquid. Omne autem, ex quo fit: quia recepit opificis manum, deſtruitur; & aliud eſſe incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum, cùm factus eſt ex ea mundus: & initium quoque habuit. Nam quod deſtruitur; ædificatũ eſt. quod ſoluitur,*

prudentia

uitur; alligatũ.quod finitur; inceptum eſt. Si ergo ex commutatione, ac ſine materia colligitur habuiſſe principium: à quo alio fieri, niſi à Deo, potuit? Solus igitur Deus eſt, qui factus non eſt: & iccirco deſtruere alia poteſt; ipſe deſtrui non poteſt. permanebit ſemper in eo, quod fuit: quia non eſt aliunde generatus: nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quæ illum mutata diſſoluat. Ex ſeipſo eſt, vt in primo diximus libro. & ideo talis eſt, qualẽ ſe eſſe voluit; impaſſibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus. Iã verò illa concluſio, qua ſententiã terminauit Tullius, multo abſurdior. Quòd ſi materia, inquit, à Deo non eſt facta: nec terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus eſt. Quàm callidè periculum præteruolauit. Sic enim ſuperius illud aſſumpſit; tanquam probatione non indigeret: cùm id multo eſſet incertius; quàm illud, propter quod aſſumptum eſt. Si non eſt, inquit, à Deo facta materia: nec mundus à Deo factus eſt. Ex falſo maluit colligere, quod falſum eſt; quàm ex vero, quod verum. Et cùm debeant incerta de certis probari: hic probationem ſumpſit ex incerto, ad euertendũ, quod erat certũ. Nam diuina prouidentia effectum eſſe mundũ, vt taceã de Triſmegiſto, qui hoc prædicat; taceã de carminibus Sibyllarũ, quæ idem nuntiant; taceã de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei vno ſpiritu, ac pari voce teſtantur. etiam inter philo-
id enim pythagoræi. v.n. *ſophos penè vniuerſos cõuenit.* idẽ etiã Pythagorici, Stoici, Peripatetici,* qui ſunt principes* omnis diſciplinæ. De-*
quæ omniũ. v.n. *nique à primis illis ſeptem ſapientibus, à Socrate vſque ad Platonem pro confeſſo, & indubitato habitum eſt: donec vnus multis poſt ſæculis extitit delirus Epicurus; qui auderet negare id, quod eſt euidentiſſimũ, ſtudio ſcilicet inueniendi noua; vt nomine ſuo conſtitueret diſciplinã. Et quia nihil noui potuit reperire: vt tamẽ diſſentire à cæteris videretur; vetera voluit euertere. in quo illum circumlatran-*

tes

tes philoſophi omnes coarguerunt. Certius eſt igitur, mundum prouidentia inſtructum, quàm materia *prouidentia conglobatum. Quare non oportuit putare, iccirco mundum non eſſe diuina prouidẽtia factum, quia materia eius diuina prouidentia facta non ſit: ſed quia mundus diuina prouidentia ſit effectus; & materiam eſſe factam diuinitus. Credibilius eſt enim, materiam potius à Deo factam; quia deus omnia poteſt: quàm mundum à Deo non eſſe factum: quia ſine mente, ratione, conſilio nihil fieri poteſt. Verũ hæc nõ Ciceronis eſt culpa, ſed ſecta. Cũ enim ſuſcepiſſet diſputationem, qua Deorum naturã tolleret; de qua philoſophi garriebant: omnem diuinitatem ignorantia veri putauit eſſe tollendam. Itaque Deos potuit tollere; quia non erant. Cùm autẽ prouidentiam diuinã, quæ eſt in vno Deo, conaretur euertere: quia contra veritatem niti cœperat; deficientibus argumentis, in hanc foueã neceſſario decidit, vnde ſe extricare non poſſet. Hic ergo illũ teneo hærentem, teneo defixum, *quo Lucillus, qui contra differebat, obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerum; hic vertuntur omnia. Explicet C. Cotta, ſi poteſt, ex hac voragine. proferat argumenta, quibus doceat, ſemper fuiſſe materiam, quam nulla prouidentia effecerit. Oſtendat, quomodo quicquam ponderoſum, & graue aut eſſe potuerit ſine auctore; aut immutari valuerit, ac deſierit eſſe, quod ſemper fuit; vt inciperet eſſe, quod nunquam fuit. Quæ ſi docuerit: tum demum aſſentiar, ne mundum quidem diuina prouidentia conſtitutum: & tamen ſic aſſentiar; vt alijs illum laqueis teneam. Eodem enim, quò nollet, reuoluetur, vt dicat & materiam, de qua mundus eſt, & mundum, qui de materia eſt, natura extitiſſe: cùm ego ipſam naturam Deum eſſe contendam. Nec enim poteſt facere mirabilia, id eſt maxima ratione conſtantia, niſi qui habet mentem, prouidentiam, poteſtatem. Ita fiet, vt Deus fecerit omnia,

prouidentiã cõglobatam v.n.

quia Lucillius

*nec quicquam eſſe poſſit omnino, quod nō originem à Deo traxerit. At idem quoties Epicureus eſt;& non vult à Deo factum eſſe mundum: quærere ſolet, quibus manibus, quibus machinis, quibus vectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. *Videret fortaſſe ſi eo tempore *potuiſſet eſſe, quo fecit. Sed ne perſpiceret homo Dei opera; noluit eum inducere in hunc mundum, niſi perfectis omnibus. ſed ne induci quidem poterat. quomodo enim ſubſiſteret, cùm fabricaretur deſuper cælū, terraq́; ſubterfundaretur; cùm fortaſſe humida vel nimiis rigoribus *torporata concreſcerent; vel igneis caloribus incocta, & ſolidata, dureſcerent. Aut quomodo viueret, *ſole nondum inſtituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaque neceſſe fuit hominem poſtremo fieri; cùm iam mundo, cæteriſq́; rebus manus ſumma eſſet impoſita. Denique ſanctæ literæ docent, hominem fuiſſe vltimum Dei opus; & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi in domum iam paratam, & inſtructam. illius enim cauſa facta ſunt omnia. Idem etiam poëtæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo, & vniuerſis animalibus figuratis, hoc addidit:*

Videre potuiſſes potuiſſes

al. corporata

ſolo. v. n.

Sanctius his animal, mentiſq́; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet,
Natus homo eſt.

adeò nefas exiſtimandum eſt, ea ſcrutari, quæ Deus voluit eſſe celata. Verùm ille non audiendi, aut diſcendi ſtudio requirebat, ſed refellendi: quia confidebat, neminem id poſſe dicere. Quaſi verò ex hoc putandum ſit, non eſſe hæc diuinitus facta; quia quomodo facta ſint, non poteſt peruideri. An tu, ſi educatus in domo fabrefacta, & ornata, nullam vnquam fabricam vidiſſes: domum illam putaſſes non ab homine eſſe ædificatam; quia, quomodo ædificatur, ignorares? idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris: quibus manibus, quibus ferramentis ho-

mo tanta eſſet opera molitus; maximè ſi ſaxa ingẽtia, immenſa cementa, vaſtas columnas, opus totum ſublime, & excelſum videres. non ne hæc tibi humanarum virium modum viderentur excedere; quia illa non tam viribus, quàm ratione, atque artificio facta eſſe neſcires? Quòd ſi homo, in quo nihil perfectum eſt; tamen plus efficit ratione, quàm vires eius exiguæ patiantur; quid eſt, cur incredibile tibi eſſe videatur, cùm mundus dicitur factus à Deo? in quo, quia perfectus eſt; nec ſapientia poteſt habere terminum, nec fortitudo menſuram. Opera ipſius videntur oculis. quomodo autem illa fecerit; ne mente quidem videtur. quia (vt Hermes ait) mortale immortali, temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non poteſt, id eſt propius accedere, & intelligentia ſubſequi. & ideo terrenum adhuc animal rerũ cæleſtium perſpectionem non capit. quia corpore quaſi cuſtodia ſeptum tenetur, quò minus ſoluto, ac libero ſenſu cernat omnia. Sciat igitur quàm ineptè faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc eſt enim modum conditionis ſuæ tranſgredi; nec intelligere, quouſque homini liceat accedere. Deniq; cùm aperiret homini veritatem Deus; ea ſola ſcire nos voluit, quæ interfuit hominem ſcire ad vitam cõſequendam. quæ verò ad curioſam & profanã cupiditatem pertinebãt, reticuit, vt arcana eſſent. Quid ergo quæris, quæ nec potes ſcire; nec ſi ſcias, beatior fias? Perfecta eſt in homine ſapientia; ſi & Deum eſſe vnum, & ab ipſo eſſe facta vniuerſa cognoſcat.

*Nunc quoniam refutauimus eos, qui de mundo, & fa- 9
ctore eius Deo aliter ſentiunt, quàm veritas habet: ad diuinam mundi fabricã reuertamur: de qua in arcanis ſanctæ religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cælum, & in ſublime ſuſpendit: quòd eſſet ſedes ipſius Dei conditoris. Deinde terram fundauit, ac cælo ſubdidit: quam homo cum cæteris animaliũ generibus incoleret.*

Eam voluit humore circunfluí, & contineri. Suum verò habitaculum diſtinxit claris luminibus, & impleuit; ſole ſcilicet, lunaq́ orbe fulgenti, & aſtrorum micantium ſplendentibus ſignis adornauit: tenebras autem, quod eſt his contrarium, conſtituit in terra. nihil enim per ſe continet luminis, niſi accipiat à cælo. in quo poſuit lucem perennem, & ſuperos & vitam perpetuam: & contrà in terra tenebras, inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis ſuperioribus diſtant, quantum mala à bonis, & vitia à virtutibus. Ipſius quoque terræ binas partes contrarias inter ſe, diuerſasq́ conſtituit, ſcilicet orientem, occidentemq́. ex adcenſitur v.n. *quibus oriens, Deo *cenſetur; quia ipſe luminis fons, & illuſtrator eſt rerum, & quod oriri nos faciat ad vitam ſempiternam. Occidens autem conturbatæ illi, prauaq́ menti adſcribitur; quòd lumen abſcondat; quòd tenebras ſemper inducat; & quòd homines faciat occidere, atque interire peccatis. Nam ſicut lux orientis eſt; in luce autem vitæ ratio verſatur: ſic occidentis tenebræ ſunt: in tenebris autem & mors, & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimenſus eſt meridiem, ac ſeptentrionem. quæ partes illis duabus ſocietate iungũtur. Ea enim, quæ eſt Solis calore flagrãtior, proxima eſt, & cohæret oriẽti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet; eiuſdem eſt, cuius extremus occaſus. Nam ſicut contraria ſunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini eſt proximus, ſic meridies orienti: vt frigus tenebris, ita plaga eſt ſeptentrionis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuum tẽpus attribuit. Ver ſcilicet orienti, æſtas meridionali plagæ, occidenti autumnus eſt, ſeptentrioni hyems. In his quoque duabus* meridiana *partibus, *meridionali, & ſeptẽtrionali, figura vitæ & mortis continetur: quia vita in calore eſt, mors in frigore. ſicut autem calor ex igne eſt, ita frigus ex aqua. Secundũ harum partiũ dimenſionẽ, diem quoq́ fecit, ac noctem; qui ſpatia,*

&

*& orbes temporum perpetuos, ac volubiles, quos vocamus annos, alterna per vices ſucceſsione conficiant. dies, quem primus Oriens ſubminiſtrat; Dei ſit, neceſſe eſt, vt omnia, quæcunque meliora ſunt. Nox autem, quam Occidens extremus inducit; eius ſ. quem Dei eſſe æmulum diximus. Quæ duo præſcius futurorum Deus fecit; vt ex ijs & veræ religionis, & falſarum ſuperſtitionum imago quædã oſtenderetur. Nam ſicut ſol, qui oritur in die, licet ſit vnus, vnde ſolem eſſe appellatum Cicero vult videri; quòd obſcuratis ſideribus, ſolus appareat: tamen quia verum, ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore *potiſsimo, & fulgore clariſsimo illuſtrat omnia: ita in Deo, licet ſit vnus, & maieſtas, & virtus, & claritudo perfecta eſt. Nox autem, quam prauo illi antitheo dicimus attributam, eius ipſius multas, & varias religiones per ſimilitudinem demonſtrat. Quamuis enim ſtellæ innumerabiles micare, ac radiare videantur: tamen, quia non ſunt plena, ac ſolida lumina; nec caloris *perferunt quicquã; nec tenebras multitudine ſua vincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur, quæ diuerſam, & contrariam ſibi habent poteſtatem; calor, & humor. quæ mirabiliter Deus ad ſuſtentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nam cùm virtus Dei ſit in calore, & igni: niſi ardorẽ, vimq́; eius admiſta humoris, ac frigoris materia temperaſſet; nec naſci quicquã, nec cohærere potuiſſet: quin ſtatim cõflagratione interiret, quicquid eſſe cœpiſſet. Vnde & philoſophi quidam, & poëtæ diſcordi concordia mundum conſtare dixerunt: ſed rationem penitus non viderunt. Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit; Thales Mileſius ex aqua. Vterque vidit aliquid: ſed errauit tamen vterque: quòd alterutrum ſi ſolum fuiſſet, neque aqua naſci ex igne potuiſſet, neque rurſus ignis ex aqua. Sed eſt verius, ſimul ex vtroque permiſto cuncta generari. Ignis quidem permiſceri cum aqua non poteſt: quia*

* potẽtiſſimo

* præferunt

ſunt vtraque inimica, & ſi cominus venerint, alterutrum, quod ſuperauerit, conficiat alterum, neceſſe eſt: ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis, calor eſt; aquæ, humor. Rectè igitur Ouidius:

Quippe, vbi temperiem ſumpſere humorq́ᵹ, calorq́ᵹ,
Concipiunt: & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cumq́ᵹ ſit ignis aquæ pugnax: vapor humidus omnes
Res creat: & diſcors concordia fœtibus apta eſt.

Alterum enim quaſi maſculinum elementum eſt, alterum quaſi fœmininum, alterum actiuum, alterum patibile. ideoq́ᵹ à veteribus inſtitutum eſt, vt ſacramento ignis, & aquæ nuptiarum fœdera ſanciantur; quòd fœtus animantium calore, & humore corporentur, atque animentur ad vitam. Cùm enim conſtet omne animal ex anima, & corpore: materia corporis in humore eſt, animæ in calore. quod ex auium fœtibus datur ſcire: quos craſſi humoris plenos,
corporari *niſi opifex calor fouerit; nec humor poteſt *corporare, nec*
animari. v. n. *corpus *animare. Exulibus quoque ignis, & aqua interdici ſolebat. adhuc enim videbatur nefas, quamuis malos tamen, homines ſupplicio capitis afficere. Interdicto igitur vſu earum rerum, quibus vita conſtat hominum, perinde habebatur, ac ſi eſſet, qui eam ſententiam exceperat, morte multatus. adeò iſta duo elementa prima ſunt habita, vt nec ortū hominis, nec ſine his vitam crediderint poſſe conſtare. Horum alterum nobis commune eſt cum cæteris animantibus; alterum ſoli homini datum. Nos enim quoniam cæleſte, atque immortale animal ſumus, igne vtimur; qui nobis in argumentum immortalitatis datus eſt: quoniam ignis è cælo eſt. cuius natura, quia mobilis eſt, & ſurſum nititur, vitæ continet rationē. Cætera verò animalia, quoniam tota ſunt mortalia, tātummodo aqua vtuntur. quod eſt elementum corporale, atque terrenum. Cuius natura,*
immobilis vi. n. *quia *mobilis eſt, ac deorſum vergens, figurā mortis oſtendit.*

dit. Ideo pecudes neque in cælum ſuſpiciunt, neque religiones ſentiunt. quoniam ab his vſus ignis alienus eſt. Vnde autem, vel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem, & aquam vel accenderit; vel eliquauerit, ſolus ſcire poteſt, qui fecit.

*Conſummato igitur mūdo, animalia varij generis, diſsimilibus formis, & magna, & minora vt fierēt, imperauit. Et facta ſunt bina, id eſt diuerſi ſexus ſingula: ex quorum fœtibus & aër, & terra, & maria completa ſunt. Deditq́; his omnibus generatim Deus alimenta de terra, vt vſui hominibus eſſe poſſent: alia nimirum ad cibos, alia verò ad *veſtimentum: quæ autem magnarum ſunt virium, vt in excolenda terra iuuarent. vnde dicta ſunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili deſcriptione compoſitis, regnum ſibi æternum parare conſtituit; & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipſe ſibi ſimulachrum ſenſibile, atque intelligens, id eſt ad imaginis ſuæ formam, qua nihil poteſt eſſe perfectius; hominem figurauit ex limo terræ. vnde homo nuncupatus eſt; quòd ſit factus ex humo. Denique Plato humanam formam* θεοειδῆ *eſſe ait; & Sibylla, quæ dicit:* 10

* veſtitum

εἰκὼν ἔσ' ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

De hac hominis fictione poëtæ quoque, quamuis corruptè, tamen non aliter tradiderunt. namque hominem de luto à Prometheo factum eſſe dixerunt. Res eos non fefellit, ſed nomen artificis. Nullas enim literas veritatis attigerant: ſed quæ prophetarum vaticinio tradita, in ſacrario Dei continebātur; ea de fabulis & obſcura opinione collecta, & deprauata, vt veritas à vulgo ſolet variis ſermonibus diſsipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus ſuis comprehenderunt. & hoc quidem ineptè; quòd tam mirabile, tamq́; diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit, hominem de luto

*fingi; cùm poſſet eadem ratione generari, qua ipſe Prometheus ex Iapeto natus eſt? qui ſi fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De Dijs autem illum non fuiſſe, pœna eius in Caucaſo monte declarat. Sed neq; patrem ipſius Iapetum, patruumq; Titana quiſquam Deos nuncupauit: quia regni ſublimitas penes Saturnum ſolum
fuit *fuerit: per quam diuinos honores cum omnibus ſuis poſteris conſecutus eſt. Multis argumentis hoc figmentũ poëtarũ coargui poteſt. Factũ eſſe diluuium ad perdendã, tollendamq; ex orbe terræ malitiã, conſtat inter omnes. Idem enim & philoſophi, poëtæ, ſcriptoreſq; rerum antiquarum loquuntur; in eoq; maximè cum prophetarũ ſermone conſentiunt. Si ergo cataclyſmus à Deo ideo factus eſt, vt malitia, quæ per nimiam multitudinẽ increuerat, perderetur: quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius filiũ Deucalionem iſdem ipſi ob iuſtitiã ſolum eſſe dicunt ſeruatum. quomodo vnus gradus, & vna progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicet hoc quoque ſic corruperunt, vt illud ſuperius; cùm ignorarent, in quo tempore cataclyſmus ſit factus in terra; & quis ob iuſtitiam meruerit genere humano pereunte ſaluari; & quomodo, aut cum quibus ſeruatus ſit. quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falſum eſſe, quod de opificio itidem Promethei narrant. Verùm quia poëtas dixeram non omnino mentiri ſolere, ſed figuris inuoluere, & obſcurare quæ dicant: non dico eſſe mentitos, ſed primum omnium Prometheum ſimulachrum hominis formaſſe de pingui, & molli luto; ab eoq; natam primo artem, & ſtatuas, & ſimulachra fingendi. ſiquidem Iouis temporibus fuit. quibus primum templa conſtituit: & noui Deorum cultus eſſe cœperunt. ſic veritas fucata mendacio eſt: & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus eſt, etiam cœpit adſcribi. Cæterùm fictio veri, ac viui

viui hominis è limo Dei eſt. quod Hermes quoque tradit: qui non tantùm hominem ad imaginem Dei factum eſſe dixit à Deo;ſed etiam illud explanare tentauit,quàm ſubtili ratione ſingula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cùm eorum nihil ſit, quod nõ tantundem ad vſus neceßitatem, quantum ad pulchritudinem valeat. Id verò etiam Stoici, cùm de prouidentia diſſerunt, facere conantur;& ſecutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copioſam, & vberem ſtrictim contigit. quam ego nunc iccirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum ſcripſi. Illud hoc loco præterire non poſſum; quòd errantes philoſophi quidam aiunt, homines, cæteraq; animalia ſine vllo artifice orta eſſe de terra. vnde illud Virgilianum eſt:

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

& ij maximè fuerunt in ea ſententia, qui eſſe prouidentiam negant. Nam Stoici animantium fabricam diuinæ ſolertiæ tribuunt. Ariſtoteles autem labore ſe, ac moleſtia liberauit, dicens, ſemper mundũ fuiſſe: itaq; & humanum genus, & cætera, quæ in eo ſunt, initiũ non habere, ſed fuiſſe ſemper, ac ſemper fore. Sed cùm videamus, ſingula quæque animalia, quæ ante non fuerant, incipere eſſe, & eſſe deſinere: neceſſe eſt, totum genus aliquando eſſe cœpiſſe, & aliquando deſiturum eſſe, quia cœperit. Omnia enim tribus temporibus contineri neceſſe eſt, præterito, præſenti, futuro. Præteriti eſt origo, præſentis ſubſtantia, futuri diſſolutio. Quæ omnia in ſingulis hominibus apparent. & incipimus enim, cùm naſcimur; & ſumus, cùm viuimus; & deſinimus, cùm interimus. Vnde etiam tres Parcas eſſe voluerunt: vnam, quæ vitam hominibus ordiatur: alteram, quæ contexat: tertiam, quæ rumpat, ac finiat. In toto autem genere hominũ quia ſolũ præſens tempus apparet: ex eo tamen & præteritũ, id eſt, origo colligitur; & futurũ, id eſt, diſſolutio.

diſſolutio. Nam quoniam eſt, apparet aliquando cœpiſſe. eſſe enim nulla res ſine exordio poteſt. & quia cœpit, apparet quandoque deſitura. Nec enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus cõſtat. Nam ſicut vniuerſi per ſingulos interimus: fieri poteſt, vt aliquo caſu omnes ſimul, vel ſterilitate terrarum, quæ accidere particulatim ſolet, vel peſtilentia vbique diffuſa, quæ ſingulas vrbes, atque regiones plerunque populatur; vel incendio in orbem miſſo, quale iam fuiſſe ſub Phaëtonte dicitur; vel diluuio aquarum, quale ſub Deucalione traditur, cũ præter vnum hominem genus omne deletum eſt. Quod diluuium ſi caſu accidit, profectò potuit accidere, vt & vnus ille, qui ſuperfuit, interiret. Si autem diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſeruatus eſt; apparet, in Dei poteſtate eſſe vel vitam, vel interitum generis humani. quod ſi poteſt occidere in totum; quia per partes occidit: apparet, aliquando eſſe ortum: & vt fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi vera ſunt:
poterit *non *potuit defendere Ariſtoteles, quò minus habuerit & mundus ipſe principium. quod ſi Ariſtoteli Plato, & Epicurus extorquẽt; & Platoni, & Ariſtoteli, qui ſemper fore*
ingratis *mundum putauerunt, licet ſint eloquentes, *ingrate tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur, vt habeat & finem. Sed hæc in vltimo libro pluribus exequemur. Nunc ad hominis originem recurramus.*

11 *Aiunt, certis conuerſionibus cæli, & aſtrorum motibus maturitatem quandam extitiſſe animalium ſerendorum: itaque terram nouam ſemen genitale retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in vterorum ſimilitudinem protuliſſe. de quibus Lucretius:*

Creſcebant vteri terræ radicibus apti.

eosq́; , cùm maturaſſent, natura cogente ruptos animalia tenera profudiſſe. Deinde terram ipſam humore quodam,

qui

qui eſſet lacti ſimilis, exuberaſſe; eoq; alimento animantes eſſe nutritos. Quomodo autẽ vim frigoris, aut caloris ferre, igitur. v. n. *aut vitare potuerunt; aut omnino naſci, cùm ſol exureret, frigus aſtringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems, & æſtas, ſed perpetua temperies, & ver æquabile. Cur ergo nihil horum fieri etiam nunc videmus? Quia ſemel, aiunt, fieri neceſſarium fuit, vt animalia naſcerentur. poſtquam verò eſſe cœperunt; conceſſa his facultate generandi, & terra parere deſiit, & temporis conditio mutata eſt. O quàm facile eſt, mendacia redarguere! Primùm, quòd nihil poteſt eſſe in hoc mundo, quod non ſic permaneat, vt cœpit. nec enim ſol & luna, & aſtra tunc non erant; aut cùm eſſent, meatus non habebant, aut non diuina moderatio, quæ curſus eorum temperat, & gubernat, cum ipſis ſimul cœperit: Deinde, quòd ſi ita ſit, vt dicunt; prouidentiam eſſe, neceſſe eſt. & in idipſum incidunt, quod maximè fugiunt. Nondum enim natis animalibus, aliquis vtiq; prouidit, vt naſcerentur; ne orbis terræ deſertus, atq; incultus horreret. vt autem de terra ſine officio parentum naſci poſſent, neceſſe eſt magna ratione eſſe prouiſum: deinde vt humor ille concretus de terra in varias imagines corporum fingeretur: item vt è folliculis, quibus tegebantur, accepta videndi, ſentiendiq; ratione, tanquam ex aluo matrum profunderentur. Mira, *inexplicabiliſq; prouiſio* inextricabilis *eſt. ſed putemus id quoque caſu accidiſſe: illa certè, quæ ſequuntur, fortuita eſſe non poſſunt; vt terra continuo lacte manaret; vt aëris temperies eſſet æqualis. Quæ ſi conſtat iccirco eſſe facta, vt animalia recens edita vel haberent alimentum, vel non haberent periculum: neceſſe eſt, vt aliquis diuina neſcio qua ratione prouiderit. quis autẽ poteſt prouidere, niſi Deus? Videamus tamen, an id ipſum, quod dictitant, fieri potuerit: vt homines naſcerentur è terra. Si conſideret aliquis, quamdiu, & quibus modis educetur*

tur infans; intelliget profectò, non potuiſſe terrigenas illos pueros ſine vllo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe, quamplurimis menſibus iacere proiectos, donec cõfirmatis neruis mouere ſe, locumq; mutare poſſent. quod vix intra vnius anni ſpatium fieri poteſt. Iam, vide vtrúmne infans eodem modo, & eodẽ loco, quo eſt effuſus, iacere per multos menſes valuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in vnum miſtis obrutus, corruptusq; moreretur? Itaq; nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus. niſi fortè animalia omnia non tenera nata ſunt, ſed excreta. quod vt dicerent, nunquam venit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impoßibilis, & vana eſt: ſi tamen ratio dici poteſt, qua id agitur, vt nulla ſit ratio. Qui enim dicit omnia ſua ſponte eſſe nata; nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit: hic profectò rationem non aſſerit, ſed euertit. Quòd ſi neque quicquam fieri ſine ratione, neq; naſci poteſt: apparet diuinam eſſe prouidentiam; cuius eſt propriũ, quod dicitur ratio. Deus igitur rerũ omniũ machinator fecit hominẽ. quod Cicero quamuis expers cæleſtium literarum, vidit tamen; qui libro de Legibus primo, hoc idẽ tradidit, quod prophetæ. cuius verba ſubieci: Hoc animal prouidum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & conſilij, quẽ vocamus hominem, præclara quadam cõditione generatum eſſe à ſummo Deo: ſolum eſt enim ex tot animantiũ generibus, atque naturis, particeps rationis, & cogitationis, cùm cætera ſint omnia expertia. Vidésne hominem quamuis longè à veritatis notitia remotum; tamen, quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe non niſi à Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen diuinis opus eſt teſtimoniis; ne minus humana ſufficiant. Sibylla hominem Dei opus eſſe teſtatur:

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων,
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε

αὐτὸς

αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενεῆς βιότοιο.
Eadem ſancta litera continent. Deus ergo veri patris officio functus eſt. Ipſe corpus effinxit; ipſe animam, qua ſpiramus, infudit. Illius eſt totum, quicquid ſumus. Quomodo id fecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & priſtini erroris, & veri luminis attulerunt.

Cùm ergo marem ad ſimilitudinem ſuam primùm finxiſſet, tum etiam fœminam configurauit ad ipſius hominis effigiem; vt duo inter ſe permiſti ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine opplere. In ipſius autem hominis fictione, illarum duarum* materierū, quas inter ſe diximus eſſe contrarias, ignis, & aquæ concluſit, perfecitq; rationem. Ficto enim corpore, ſpirauit ei animam de vitali fonte ſpiritus ſui, qui eſt perennis; vt ipſius mundi ex contrariis cōſtantis elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex anima, & corpore, id eſt, quaſi è cælo & terra. quandoquidem anima, qua viuimus, velut è cælo oritur à Deo; corpus è terra, cuius è limo diximus eſſe formatum. Empedocles, quem neſcias vtrúmne inter poëtas, an inter philoſophos numeres, quòd de rerum natura verſibus ſcripſit, vt apud Romanos Lucretius, & Varro; quatuor elemēta conſtituit, id eſt, Ignem, Aërem, Aquam, & Terram. fortaſſe Triſmegiſtum ſecutus, qui noſtra corpora ex his quatuor elementis conſtituta eſſe dixit à Deo. habere namq; in ſe aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aquæ, aliquid terræ; & neque ignē eſſe, neque aërem, neque aquam, neque terrā. quæ quidem falſa non ſunt. Nā terræ ratio in carne eſt; humoris, in ſangnine; aëris, in ſpiritu; ignis, in calore vitali. Sed neque ſanguis à corpore ſecerni poteſt, ſicut humor à terra, neque calor vitalis à ſpiritu, ſicut ignis ab aëre. adeo rerū omnium duo ſola reperiuntur elementa: quorum omnis ratio in noſtri corporis fictione concluſa

12 (margin, beside "Cùm ergo marem")

*materiarum

concluſa eſt. Ex rebus igitur diuerſis, ac repugnantibus homo factus eſt, ſicut ipſe mũdus ex luce, ac tenebris, ex vita, & morte. quæ duo inter ſe pugnare in homine præcepit; vt ſi anima ſuperauerit, quæ ex Deo oritur, ſit immortalis, & in perpetua luce verſetur: ſi autem corpus vicerit animam, ditioniq́ ſubiecerit; ſit in tenebris ſempiternis, & in morte. Cuius non ea vis eſt, vt iniuſtas animas extinguat omnino, ſed vt puniat in æternum. Eam pœnam, ſecundam mortem nominamus; quæ eſt & ipſa perpetua. ſicut & immortalitas. Primam ſic definimus: Mors eſt naturæ animantium diſſolutio. vel ita: Mors eſt corporis, animæq́ ſeductio. Secunda verò ſic: Mors eſt æterni doloris perpeſſio. vel ita: Mors eſt animarum pro meritis ad æterna ſupplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit: quarum animæ non ex Deo conſtantes, ſed ex communi aëre, morte ſoluuntur. In hac igitur ſocietate cæli, atque terræ, quorum effigies in homine expreſſa eſt, ſuperiorem partem
vi n. *tenent ea, quæ ſunt Dei, anima ſcilicet, *quæ dominiũ corporis habet: inferiorem autem ea, quæ ſunt diaboli, corpus vtiq́. quod quia terrenum eſt; animæ debet eſſe ſubiectum,*
vi. n. *ſicut terra cælo. Eſt enim *quaſi vaſculum, quo tanquam domicilio tẽporali ſpiritus cæleſtis vtatur. vtriuſque officia ſunt; vt hoc, quod eſt ex cælo, & Deo, imperet; illud verò,*
&. *quod ex terra*eſt, diabolo ſeruiat. Quod quidem non fugit hominem nequam Salluſtium, qui ait: Sed omnis noſtra vis in animo, & corpore ſita eſt. animi imperio, corporis ſeruitio, magis vtimur. Rectè, ſi ita vixiſſet, vt locutus eſt. Seruiuit enim fœdiſſimis voluptatibus; ſuamq́ ipſe ſententiam vitæ prauitate diſſoluit. Quòd ſi anima ignis eſt, vt oſtendimus; in cælum debet eniti, ſicuti ignis, ne extinguatur. hoc eſt ad immortalitatẽ, quæ in cælo eſt. Et ſicut ardere, ac viuere non poteſt ignis; niſi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum: ſic anima materia, &*

cibus

*cibus eſt ſola iuſtitia, qua tenetur ad vitam. Poſt hæc Deus hominem, qua expoſui ratione generatum, poſuit in Paradiſo, id eſt, in horto fœcundiſsimo, & amœniſsimo: quem in partibus Orientis omni genere ligni, arborumq́; *conſeruit; vt ex earum varijs fructibus aleretur, expersq́; omnium laborum, Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mandata: quæ ſi obſeruaſſet, immortalis maneret; ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, vt ex arbore vna, quæ fuit in medio Paradiſi, non guſtaret: in qua poſuerat intelligentiam boni, & mali. Tum criminator ille inuidens operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, vt ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, vt vetitum cibum ſumeret: & per eam ipſi quoque homini perſuaſit, vt tranſcenderet Dei legem. Percepta igitur ſcientia boni, & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſconditq́ue ſe à facie Dei: quod antea non ſolebat. *Tum Deus eiecit hominem de Paradiſo, ſententia in peccatores lata, vt victum ſibi labore conquireret: ipſumq́; Paradiſum igni circumuallauit: ne homo poſſet accedere; donec ſummum iudicium faciat in terra; & iuſtos viros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata: ſicut ſacræ literæ docent, & Sibylla Erythræa, cùm dicit:*

conſeuit

Tum deus ſententia in peccatorem lata, eiecit hominem de paradiſo. vi.n.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Verùm quoniã hæc extrema ſunt, in extrema operis huius parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaque ſecuta eſt hominem ſecundum Dei ſententiam. quod etiam Sibylla in carmine ſuo docet, dicens:

ἄνθρωπον πεπλάσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅντε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν

τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis vita eſt temporaria, ſed tamē longa, quæ in mille annos propagaretur. quod diuinis literis proditum, & per omnium ſcientiam publicatum cùm Varro nō ignoraret; argumentari nixus eſt, cur putarentur antiqui mille annos victitaſſe. Ait enim, apud Aegyptios pro annis menſes haberi, vt non Solis per XII ſigna circuitus faciat annum, ſed luna, quæ orbem illum ſigniferum XXX dierum ſpatio illuſtrat. quod argumentum perſpicuè falſum eſt. Nemo enim tunc milleſimum annum tranſgreſſus eſt. Nunc verò qui ad centeſimum perueniunt, quod fit ſæpiſſime; mille certè, ac ducentis menſibus viuunt. Et auctores idonei tradunt, ad CXX annos peruenire ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur, aut quando vita hominis eſſet diminuta; ipſe diminuit; cùm ſciret mille & quadringētis menſibus poſſe viuere hominem.

13 *Deus autem poſtea, cùm videret orbem terræ malitiæ, & ſceleribus oppletum, ſtatuit humanum genus diluuio perdere: ſed tamen ad multitudinem reparandam delegit vnum, quod corruptis omnibus ſingulare iuſtitiæ ſupererat exemplum. Hic cùm ſexcentorum eſſet annorum, fabricauit arcam, ſicut præceperat ei Deus; in qua ipſe cum coniuge, ac tribus filiis, totidemq; nuribus ſeruatus eſt; cùm aqua vniuerſos montes altiſſimos operuiſſet. Deinde orbe ſiccato, execratus iniuſtitiam prioris ſeculi Deus, ne rurſus longitudo vitæ, cauſa eſſet excogitandorum malorum; paulatim per ſingulas progenies diminuit hominis ætatem, atq; in centum & XX annis metā collocauit, quam tranſgredi non liceret. Ille verò, cùm egreſſus eſſet ex arca, vt ſanctæ literæ docent, terram ſtudioſè coluit, atque vineam ſua manu ſeuit. Vnde arguuntur, qui auctorem vini Liberum putant. Ille enim non modò Liberum, ſed etiam Saturnum, atque Vranum multis anteceſſit ætatibus. quæ*

ex

ex vinea cùm primum fructum cepiſſet; lætus factus, bibit vſque ad ebrietatem, iacuitq́ nudus. Quod cùm vidiſſet vnus ex filiis, cui nomen fuit Cham; non texit patris nuditatem: ſed egreſſus, etiam fratribus indicauit. At illi ſumpto pallio, intrauerunt auerſis vultibus, patrémque texerunt. Quæ cũ facta recognouiſſet pater; abdicauit, atque expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte conſedit, quæ nunc Arabia nominatur. eáque terra de nomine ſuo Chanaan dicta eſt; & poſteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignorauit; quoniam princeps eius, & conditor cultum Dei à patre non accepit, maledictus ab eo. itaque ignorantiam diuinitatis minoribus ſuis reliquit. Ab hac gente proximi quique populi multitudine increſcente fluxerunt. Ipſius autem patris poſteri, Hebræi dicti; penes quos religio dei reſedit. ſed & ab his poſteà multiplicato in immenſum numero, cùm eos anguſtiæ locorum ſuorum capere non poſſent; tum adoleſcentes vel miſſi à parentibus, vel ſua ſponte, cùm rerũ penuria cogeret, profugi ad quærendas ſibi nouas ſedes, huc atque illuc diſperſi, omnes inſulas, & orbem totum replerunt; & à ſtirpe ſanctæ radicis auulſi, nouos ſibi mores, ac inſtituta pro arbitrio condiderũt. Sed omnium primi qui Aegyptum occupauerunt; cæleſtia ſuſpicere, atque adorare cœperunt. Et quia neq; domicilijs tegebantur propter aëris qualitatem; *nec vllis in ea regione nubibus ſubtexitur cælum; curſus ſiderum, & defectus notauerunt; dum ea ſæpè venerantes, curioſius, atque liberius intuerentur. Poſtea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti ſunt, quibuſdam prodigijs inducti. quorum mox auctores aperiemus. Cæteri autem, qui per terrã diſperſi fuerunt; admirantes elementa mundi, cælum, ſolem, terram, mare, ſine vllis imaginibus, ac templis venerabantur; & his ſacrificia in aperto celebrabant, donec proceſſu

Vi.*.

H 2 tempo-

temporum potentiſſimis regibus templa,& ſimulachra fecerunt; eaque victimis,& odoribus colere inſtituerunt, ſic aberrantes à notitia Dei, gentes eſſe cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuiſſe contendunt,& priorem eſſe gentilitatem, quàm Dei religionem: quam putāt poſterius inuentā; quia fontem, atq; originem veritatis ignorant. Nunc ad principiū mundi reuertamur.

14 *Cùm ergo numerus hominū cœpiſſet increſcere; prouidens Deus, ne fraudibus ſuis Diabolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatē, vel corrumperet, vel *diſpergeret homines, *quos in exordio *rerū fecerat; miſit angelos ad tutelam, cultumq; generis humani. quib. quia liberū arbitrium erat datum, præcepit ante omnia; ne terræ contagione maculati, ſubſtantiæ cæleſtis amitterent dignitatem. ſcilicet id eos facere probibuit, quòd ſciebat eſſe facturos, vt veniam ſperare non poſſent. Itaq; illos cū hominibus commorantes dominator ille terræ fallaciſſimus, conſuetudine ipſa paulatim ad vitia pellexit, & mulierū congreſſibus inquinauit. Tum in cælum ob peccata, quibus ſe immerſerant, nō recepti, ceciderunt in terram. ſic eos Diabolus ex angelis Dei ſuos fecit ſatellites, ac miniſtros. Qui autē ſunt ex his procreati; quia neq; angeli, neq; homines fuerūt, ſed mediam quandam naturam gerentes; non ſunt ad inferos recepti, ſicut in cælum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta ſunt, vnum cæleſte, alterum terrenum. Hi ſunt immundi ſpiritus, malorum, quæ geruntur, auctores. quorum idem Diabolus eſt princeps. Vnde Triſmegiſtus illum* δαιμονάρχην *vocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiunt, quaſi* δαήμονας, *id eſt peritos, ac rerum ſcios. hos autem putant Deos eſſe. Sciunt illi quidem futura multa, ſed nō omnia; quippe quibus penitus conſiliū Dei ſcire nō licet. & ideo ſolēt reſpōſa in ambiguos exitus tēperare. Eos poëtæ & ſciunt eſſe dæmonas; & loquuntur. Heſiodus ita tradit.*

diſperderet
qnod
vi.n.

οἱ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

*Quod iccirco dictum eſt; quoniam cuſtodes eos humano generi Deus miſerat. ſed ipſi, cùm ſint perditores hominum; cuſtodes tamen ſe videri volunt, vt ipſi colantur, & Deus non colatur. Philoſophi quoq; de his dixerunt. Nam Plato etiam naturas eorum in ſympoſio exprimere conatus eſt. Et Socrates eſſe circa ſe aſſiduum dæmona loquebatur; qui ſibi puero adhæſiſſet; cuius arbitrio, & nutu ſua vita regeretur. Magorum quoq; ars omnis, ac potentia horum aſpirationibus conſtat. à quibus inuocati, viſus hominum præſtigijs obcæcantibus fallunt; vt non videant ea, quæ ſunt; & videre ſe putent illa, quæ non ſunt. Hi, vt dico, ſpiritus contaminati, ac perditi per omnem terram vagantur; & ſolatiũ perditionis ſuæ perdendis hominibus operantur. itaq; omnia inſidijs, fraudibus, dolis, erroribus complent. adhærent enim ſingulis hominibus; & omnes oſtiatim domos occupant; ac ſibi geniorum nomen aſſumunt. ſic enim latino ſermone dæmonas interpretantur. Hos in ſuis penetralibus *conſecrant. his quotidie *profundunt; & ſcientes, dæmonas venerantur, quaſi terreſtres Deos, & quaſi depulſores malorum quæ ipſi faciunt & irrogant. Qui quoniam ſunt ſpiritus tenues, & incomprehenſibiles; inſinuant ſe corporibus hominum; & occultè in viſceribus *operti valetudinem vitiant, morbos citant; ſomnijs animos terrent; mentes furoribus quatiunt; vt homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.*

al. collocant
f. procũbunt
operati,

Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obſcura eſt. Prodeſſe enim eos putant, cùm nocere deſinunt; qui nihil aliud poſſunt, quàm nocere. Dicat fortaſſe aliquis, colendos eſſe ergo, ne noceant, ſiquidem poſſunt nocere. Nocent illi quidẽ; ſed ijs, à quibus timentur; quos manus Dei potens & excelſa non protegit; qui profani ſunt à 15

ſacramento veritatis. Iuſtos autem, id eſt cultores Dei metuunt. cuius nomine adiurati, de corporibus excedũt. quorum verbis, tanquam flagris verberati, non modò dæmonas ſe eſſe confitentur; ſed etiam nomina ſua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerunque coram cultoribus ſuis faciunt, non vtique in opprobrium religionis, ſed honoris ſui. quia nec Deo, per quẽ adiurantur; nec iuſtis, quorum voce torquentur, mentiri poſſunt. Itaq; maximis ſæpè vlulatibus editis, verberari ſe, & ardere, & iam, iamq; exire proclamant. tantum habet Dei cognitio, ac iuſtitia poteſtatis. Cui ergo nocere poſſunt, niſi ijs, quos habent in ſua poteſtate? Deniq; affirmat eos Hermes, qui cognouerint Deum, non tantùm ab incurſionibus dæmonum tutos eſſe; verùm etiam ne fato quidem teneri. μία, *inquit*, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὐ δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν, καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. *Quid ſit autem* εὐσέβεια, *alio loco his verbis teſtatur, dicẽs:* ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. *Aſclepius quoque auditor eius, eandẽ ſententiam latius explicauit in illo ſermone perfecto, quem ſcripſit ad regem. Vterque verò dæmonas eſſe affirmat inimicos, & vexatores hominum: quos ideo Triſmegiſtus* ἀγγέλους πονηροὺς *appellat. adeò non ignorauit ex cæleſtibus deprauatos terrenos eſſe cœpiſſe.*

16 *Eorum inuenta ſunt aſtrologia, & aruſpicina, & auguratio, & ipſa, quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines vel palam, vel occultè. quæ omnia per ſe falſa ſunt; vt Sibylla Erythræa teſtatur:*

ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστὶν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

ſed ijdem ipſi auctores præſentia ſua faciunt, vt vera eſſe credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt;

*deludunt, quòd illis verum aperire non expedit. Hi ſunt, qui imagines, & ſimulachra fingere docuerunt; qui, vt hominum mentes à cultu veri Dei auerterent, & fictos mortuorum regum vultus, & ornatos, exquiſita pulchritudine ſtatui, conſecrariq́ fecerunt; & illorum ſibi nomina quaſi perſonas aliquas *induerunt. Sed eos magi, & ij, quos verè maleficos vulgus appellat, cùm artes ſuas execrabiles exercent, veris ſuis nominibus cient, illis cæleſtibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porro inceſti, ac vagi ſpiritus, vt turbent omnia, & errores humanis pectoribus *infundant; ſerunt, ac miſcent falſa cum veris. ipſi enim cæleſtes multos eſſe finxerunt, vnumq́ omnium regem Iouem; eo quòd multi ſunt ſpiritus angelorũ in cælo, & vnus parens, ac Dominus omnium Deus: ſed veritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abſtulerũt. Nam Deus (vt principio docui) neque nomine, cùm ſolus ſit, eget.: neque angeli, cùm ſint immortales, dici ſe Deos aut patiuntur, aut volunt. quorum vnum, ſolumq́ officium eſt ſeruire nutibus Dei; nec omnino quicquam, niſi *iuſſu facere. Sic enim mundum regi à Deo dicimus, vt à rectore prouinciam. cuius apparitores nemo ſocios eſſe in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum miniſterio res *geratur. Et hi tamen poſſunt aliquid præter iuſſa rectoris, per ipſius ignorantiam, quæ eſt conditionis humanæ. ille autem præſes mundi, & rector vniuerſi, qui ſcit omnia; cuius diuinis oculis nihil ſeptum eſt: ſolus habet rerum omnium cum filio ſuo poteſtatem: nec eſt in angelis quicquam, niſi parendi neceſſitas. Itaque nullum ſibi honorem tribui volunt; quorum omnis honor in Deo eſt. Illi autẽ, qui deſciuerunt à Dei miniſterio, quia ſunt veritatis inimici, & præuaricatores Dei, nomen ſibi, & cultũ Deorum vendicare conantur: non quòd vllum honorem deſiderent (quis enim honor perditis eſt?) nec vt Deo noceant, cui noceri non poteſt, ſed*

induxerunt

offundant

iuſſum

gerantur

vt hominibus, quos nituntur à cultura, & notitia veræ maieſtatis auertere, ne immortalitatem adipiſci poſſint, quam ipſi ſua nequitia perdiderunt. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine obducunt; ne dominum, ne patrem ſuum norint. & vt illiciant, facilè in templis ſe occulunt, & ſacrificiis omnibus præſto adſunt; eduntq́ſæpè prodigia, quibus obſtupefacti homines, fidẽ commodent ſimulachris diuinitatis, ac numinis. Inde eſt, quòd ab augure lapis nouacula inciſus eſt; & quòd Iuno Veienſis migrare ſe Romam velle reſpondit; quòd Fortuna muliebris periculum denuntiauit; quòd Claudiæ manum nauis ſecuta eſt; quòd in ſacrilegos & Iuno nudata, & Locrenſis Proſerpina, & Ceres Mileſia vindicauit; & Hercules de Appio, & Iupiter de Atinio, & Minerua de Cæſare. Hinc, quòd ſerpens vrbem Romam peſtilentia liberauit Epidauro accerſitus. Nam illuc δαιμονιάρχης ipſe in figura ſua ſine vlla diſsimulatione perductus eſt. ſiquidem legati ad eam rem miſſi, draconem ſecum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem vel maximè fallunt. quorũ præſtigias profani à veritate intelligere non poſſunt: ideoq́ ab illis attribui putant & imperia, & victorias, & opes, & euentus proſperos rerum; denique ipſorum nutu ſæpè rempublicam periculis imminentibus liberatam. quæ pericula & reſponſis denuntiauerunt, & ſacrificiis placati, auerterunt. Sed omnia iſta fallaciæ ſunt. Nam cùm diſpoſitiones Dei præſentiant, quippe qui miniſtri eius fuerunt: interponunt ſe in his rebus; vt quæcunque à Deo vel facta ſunt, vel fiunt, ipſi potiſsimùm facere, aut feciſſe videantur. & quoties alicui populo, vel vrbi ſecundum Dei ſtatum boni quid impendet: illi ſe id facturos vel prodigiis, vel ſomniis, vel oraculis pollicentur; ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuantur. quibus datis, cũ illud acciderit, quod neceſſe eſt, ſummam ſibi pariunt venerationem. Hinc templa deuouẽtur,

*& nouæ imagines conſecrantur; mactantur greges hoſtiarum. Sed cùm hæc facta ſunt; nihilo minus tamen & vita, & ſalus eorum, qui hæc fecerint, immolatur. Quoties autem pericula impendent; ob aliquam ſe ineptam, & leuem cauſam profitētur iratos; ſicut Iuno Varroni, quòd formoſum puerum in templo Iouis ad *excubias tenendas collocarat: & ob hanc cauſam Romanum nomen apud Cannas penè deletum eſt. Quòd ſi Iuno alterum Ganymedem verebatur: cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel ſi dij tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt: cur Varro ſolus euaſit, qui hoc fecit? & Paulus, qui nihil meruit, occiſus eſt? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis iniquæ; cùm Annibal duos exercitus populi Romani & aſtu, & virtute confecit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere, vbi arma eius, & currus fuit; aut Romanis nocere, quia* exuuias

progeniem Troiano à ſanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.

Sed illorum ſunt iſti luſus; qui ſub nominibus mortuorum deliteſcentes, viuentibus plagas tendunt. itaque ſiue illud periculum, quod imminet, vitari poteſt; videri volunt id placati auertiſſe: ſiue non poteſt; id agunt, vt propter illorum contemptum accidiſſe videatur. ita ſibi apud homines, qui eos neſciunt, auctoritatem, ac timorem pariunt. Hac verſutia, & his artibus notitiam veri, ac ſingularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim vitijs perditi, ſæuiunt, & craſſantur, vt perdant. Iccirco etiam humanas hoſtias excogitauerunt ipſi hoſtes humani generis, vt quàm multas deuorarent animas.

Dicet aliquis, Cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis ſuccurrit erroribus? Vt mala cũ bonis pugnent; vt vitia ſint aduerſa virtutibus, vt habeat alios, quos puniat; alios, quos honoret. Vltimis enim tēporibus ſtatuit de viuis 17

ac mortuis iudicare: de quo iudicio mihi erit in vltimo libro diſputatio. Differt ergo, donec veniat temporum finis; quo effundat irã ſuam in poteſtate, ac virtute cæleſti, ſicut Vatum prædicta priorum terribili monitu horrificãt. Nunc autem patitur homines errare, & aduerſum ſe quoq; impios eſſe, ipſe iuſtus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri poteſt, vt non is, in quo perfecta ſit virtus, ſit etiam perfecta patientia. Vnde quidã putant, ne iraſci quidem Deum omnino; quòd affectibus, qui ſunt perturbationes animi, ſubiectus nõ ſit: quia fragile eſt omne animal, quod afficitur, & commouetur. Quæ perſuaſio veritatẽ, atq; religionẽ funditus tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de ira Dei diſſerendi; quòd & vberior eſt materia, & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequiſſimos ſpiritus quiſquis veneratus fuerit, & ſecutus; nec cælo, nec luce potietur; quæ ſunt Dei; ſed in illa decidet, quæ in diſtributione rerum attributa eſſe ipſi malorum principi diſputauimus; in tenebras ſcilicet, & inferos, & in ſupplicium ſempiternũ. Docui, religiones Deorũ triplici ratione vanas eſſe: vna, quòd
iſta *ſimulachra*ipſa, quæ coluntur, effigies ſint hominum mor-*
eſſe *tuorum: *eſt autẽ peruerſum, & incongruens, vt ſimulachrũ hominis à ſimulachro Dei colatur. colit enim quod eſt deterius, & imbecillius. tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere viuentẽ, vt defunctorũ monimentis ſeruias; qui nec vitam, nec lucẽ dare cuiquam poſſunt, qua ipſi carent. nec eſſe alium quenquam Deum, præter vnum, cuius iudicio, ac poteſtati omnis anima ſubiecta ſit. Altera, quòd ipſæ imagines ſacræ, quibus inaniſſimi homines ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniã terra ſint. Quis autem non intelligat, nefas eſſe, rectum animal curuari, vt adoret terrã? quæ iccirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, vt calcanda nobis, nõ ado-*
ca. vi. n. *rãda ſit: qui ſumus ideo excitati, ex*eo ſtatumq; ſublimem præter cæteras animantes accepimus; vt non reuoluamur*
deorſum

*deorſum: ne hunc cæleſtem vultũ proijciamus ad terram; ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ conditio direxit, nihilq́ʒ aliud adoremus, nihil colamus, niſi *ſolum artificis, parentisq́ʒ noſtri vnicum *numen, qui propterea hominem rigidum figurauit, vt ſciamus nos ad ſuperna, & cæleſtia prouocari. Tertia, quòd ſpiritus, qui præſunt ipſis religionibus, cõdemnati, & abiecti à Deo, per terram volutentur. qui non tantùm nihil præſtare cultoribus ſuis poſſint; quoniam rerum poteſtas penes vnum eſt: verùm etiam mortiferis eos illecebris, & erroribus perdant; quoniam hoc illis quotidianum eſt opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis verus Deus. Non igitur colendi ſunt; quia ſententiæ Dei ſubiacent. Eſt enim piaculum maximum, addicere ſe poteſtati eorum, quibus, ſi iuſtitiam ſequare, potentior eſſe poßis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quòd ſi apparet, religiones iſtas tot modis eſſe vanas, quibus docui: manifeſtum eſt, eos, qui vel mortuis ſupplicant, vel terram venerantur, vel ſpiritibus impuris animas ſuas mancipant; rationem hominum non tenere; eosq́ʒ impietatis, ac ſceleris ſui ſupplicia penſuros, qui rebelles aduerſus parentem generis humani Deum, ſuſceptis inexpiabilibus ſacris fas omne violarunt.*

*ſolius
*nomen

Quicunque igitur ſacramentum hominis tueri; rationemq́ʒ naturæ ſuæ nititur obtinere: ipſe ſe ab humo ſuſcitet; & erecta mente oculos ſuos tendat in cælũ; non ſub pedibus quærat Deum; nec à veſtigiis ſuis eruat, quod adoret (quia quicquid homini ſubiacet, infra hominem ſit, neceſſe eſt) ſed quærat in ſublimi, quærat in ſummo. quia nihil poteſt homine maius eſſe, niſi quod fuerit ſupra hominem; Deus autem maior eſt homine; ſupra ergo, non infra eſt. nec in ima potius, ſed in ſumma regione quærendus eſt. Quare non eſt dubium, quin religio nulla ſit, vbicunq́ʒ ſimulachrum eſt. Nam ſi religio ex diuinis rebus eſt; diuini autem 18

nihil

nihil eſt, niſi in cæleſtibus rebus: carent ergo religione ſimulachra. quia nihil poteſt eſſe cæleſte in ea re, quæ fit ex terra. Quicquid enim ſimulatur, id falſum ſit, neceſſe eſt. nec poteſt vnquam veri nomen accipere, quod veritatē fuco, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio, non res potiſſimùm ſeria, ſed quaſi ludus, ac iocus eſt: non religio in ſimulachris, ſed mimus religionis eſt. Præferendū eſt igitur verum omnibus falſis. calcanda terrena, vt cæleſtia conſequamur. Ita enim res ſe habet, vt quiſquis animam ſuam, cuius origo de cælo eſt, ad inferna, & ima proſtrauerit; eò cadat, quò ſe ipſe deiecerit. ideoq́ oportet rationis, ac ſtatus ſui memorē, non niſi ad ſuperna niti ſemper, ac tendere. quod qui fecerit; hic planè ſapiens, hic iuſtus, hic homo, hic
denique.v.n. **Deo, cæloq́ dignus iudicabitur quem ſuus parens nō humilem, nec ad terram more quadrupedum abiectum, ſed ſtantem potius, ac rectum, ſicut eum fecit, agnouerit.*

19 *Peracta eſt igitur (ni fallor) magna & difficilis ſuſcepti operis portio: & maieſtate cæleſti ſuggerente nobis dicendi facultatē, inueteratos depulimus errores. Nunc verò maior nobis, ac difficilior cum philòſophis propoſita luctatio eſt. quorum ſumma doctrina, & eloquentia, quaſi moles aliqua mihi opponitur. Nam vt illic multitudine, ac prope conſenſu omnium gentium veritas premebatur; ita hic auctoritate præſtantium omni genere laudis virorum. Quis autē neſciat, plus eſſe momenti in paucioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non eſt deſperandum; iſtos quoq́ de ſententia, Deo, ac veritate ducibus, poſſe depelli. nec tam pertinaces fore arbitror, vt clariſſimum ſolem ſanis, ac patentibus oculis videre ſe negent. Modò illud verum ſit, quod ipſi ſolent profiteri, ſtudio inueſtigandæ veritatis ſe teneri: efficiam profectò, vt quæſitam veritatem diu & aliquando inuentam eſſe credant; & humanis ingeniis inueniri non potuiſſe, fateantur.*

L. COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER III.

De falſa ſapientia.

VELLEM mihi, quando veritas in obſcuro latere adhuc exiſtimatur, vel errore, atque imperitia vulgi, variis & ineptis ſuperſtitionibus ſeruientis; vel philoſophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius, quàm illuſtrantibus; etſi non qualis in M.T. fuit; quia præcipua, & admirabilis fuit: aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem: vt quantũ veritas vi ſua propria valeat, tantum ingenij quoque viribus nixa, exerceret ſe aliquando; & diſcuſſis, conuictisq; tam publicis, quàm eorum, qui ſapientes putantur, erroribus, humano generi clariſſimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex cauſis fieri vellem; vel quòd magis poſſent credere homines ornatæ veritati, qui etiam mẽdacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioq; verborum; vel certè, vt ipſi philoſophi ſuis armis potiſſimùm, quibus placere ſibi, & confidere ſolent, opprimerentur à nobis. Sed quoniam Deus hanc voluit rei eſſe naturam, vt ſimplex, & nuda veritas eſſet luculentior, quia ſatis ornata per ſe eſt; ideoq; ornamentis extrinſecus additis fucata, corrumpitur; mendacium verò ſpecie placet aliena; quia per ſe corruptum vaneſcit, ac defluit, niſi aliunde* or-* diffluit ornetur. v.n. *natu: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuiſſe conceſſum. Verùm ego non eloquentiæ, ſed veritatis fiducia ſuſcepi hoc opus, fortaſſe maius, quàm vt poſſit meis viribus ſuſtineri: quod tamẽ etiam ſi ego defecerim, Deo, cuius*

eſt

eſt hoc munus, adiuuante, veritas ipſa complebit. Etenim cùm ſciam maximos quoq; oratores à cauſidicis mediocribus ſæpe victos; quòd tãta eſt potentia veritatis, vt ſeipſam, quamuis in rebus exiguis, ſua claritate defendat: cur hanc ego in maxima cauſa ab ingenioſis quidem illis, ac diſertis viris, ſed tamen falſa dicentibus oppreſſum iri putem? ac non illa, ſi minus oratione noſtra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat; lumine tamen ſuo clara, & illuſtris appareat? Nec ſi philoſophi doctrina literarum mirabiles extiterunt: ego etiam illis ſcientiam veri, cognitionemq; conceſſerim. quam nemo cogitando, aut diſputando aſſequi
v.in. *poteſt. Neque ego nunc reprehendo eorum ſtudium, *qui veritatem ſcire voluerunt; quia naturam hominis Deus veri adipiſcendi cupientiſſimã fecit: ſed id arguo, id reuinco; quòd honeſtam illorum & optimam voluntatem non ſit ſecutus effectus; quia neq;, quid eſſet verum ipſum, ſciebant, neque quomodo, aut vbi, aut qua mẽte quærendum. Ita dum ſuccurrere humanis erroribus cupiunt; ipſi ſe in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philoſophiam, ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cũ error omnis aut ex religione falſa oriatur, aut ex ſapientia: in eo conuincendo neceſſe eſt vtrunque ſubuertere. Cùm enim ſit nobis diuinis literis tradi-*
vi.n. *tum, cogitationes*philoſophorum ſtultas eſſe: id ipſum re, & argumentis docendum eſt· ne quis honeſto ſapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ ſplendore deceptus, humanis malit quàm diuinis credere. quæ quidem tradita ſunt breuiter, ac nudè. nec enim decebat aliter: vt cùm Deus ad hominem loqueretur, argumentis aſſereret ſuas voces, tanquam fides ei non haberetur: ſed, vt oportuit, eſt locutus, quaſi rerum omnium maximus iudex; cuius eſt non argumentari, ſed pronuntiare verum. Ipſe vt Deus. nos autem, cùm ad res ſingulas teſtimonia diuinæ*

vocis

vocis habeamus: profectò monſtrauimus, quanto certioribus argumentis poſſint vera defendi; cùm etiam falſa ſic defendantur, vt vera ſoleant videri. Quare non eſt, quòd philoſophis tantum honoris habeamus; aut eorum eloquentiam pertimeſcamus. Loqui enim bene potuerunt, vt homines eruditi; verè autem loqui nullo modo; quia veritatem non didicerant ab eo, qui eius potens eſſet. Nec ſanè magnum aliquid efficiemus; quòd illos ignorantiæ redarguemus. quam ipſi ſæpiſſimè confitentur in eo ſolo, quoniam eis non creditur, in quo ſolo credi debuit. conabor oſtendere nunquam illos tam veridicos fuiſſe; quàm cùm ſententiam in ſe de ſua ignoratione dixerunt.

Nunc quoniã duobus ſuperioribus libris religionum falſitas demonſtrata eſt, nec non origo ipſa totius erroris expoſita: huius libri munus eſt philoſophiam quoque oſtendedere, quàm inanis, & falſa ſit; vt omni errore ſublato, veritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaq; à commum philoſophiæ nomine; vt ipſo capite deſtructo, facilior nobis aditus pateat ad excindendũ omne corpus: ſi tamẽ poteſt corpus vocari, cuius partes, ac mẽbra diſcordent; nec vlla compage inter ſe cohæreant; ſed quaſi diſiecta, & diſſipata, palpitare potius quàm viuere videantur. Philoſophia eſt (vt nomen indicat, ipſiq; definiunt) ſtudium ſapientiæ. Vnde igitur probem magis philoſophiam non eſſe ſapientiam, quàm ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet; vtiq; non dum ſapit; ſed, vt ſapere poſſit, ſtudet. In cæteris artibus, ſtudium quid efficiat, & quò tendat, apparet. quas cùm diſcendo aliquis aſſecutus eſt; iam non ſtudioſus artificij, ſed artifex nominatur. At enim verecundiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes vocauerunt. Immo verò Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit; cùm paulò plus ſaperet, quàm illi priores, qui ſe ſapientes putauerũt; intellexit, nullo humano ſtudio poſſe ad ſapien- 2

ſapientiam perueniri;& ideo non oportere incomprehenſæ; atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quemnā ſe profiteretur, reſpondit, philoſophū, id eſt, quæſitorem ſapientiæ. Si ergo philoſophia ſapientiā quærit: nec ipſa ſapientia eſt; quia neceſſe eſt aliud
vi.n* *eſſe, quod quærit; aliud, quod quæritur: nec quæſitio *ipſa recta eſt; quia nihil poteſt inuenire. Ergo verò ne ſtudioſos quidem ſapientiæ philoſophos eſſe conceſſerim. quia illo ſtudio ad ſapientiā non peruenitur. Nam ſi facultas inueniendæ veritatis huic ſtudio ſubiaceret, & ſi eſſet id ſtudium tanquam iter ad ſapientiam, aliquando eſſet inuenta. Cùm verò tot temporibus, tot ingeniis in eius inquiſitione contritis, non ſit comprehenſa: apparet, nullam eſſe ibi ſapientiam. Non ergo ſapientiæ ſtudent, qui philoſophantur: ſed ipſi ſtudere ſe putant: quia illud, quod quærunt, vbi, aut quale ſit, neſciunt. Siue ergo ſapientiæ ſtudent, ſiue nō ſtudent, ſapientes non ſunt. quia nunquam reperiri poteſt, quod aut non rectè quæritur, aut omnino non quæritur. Videamus tamen id ipſum, poſſit ne hoc ſtudio reperiri aliquid, an nihil.*

3 *Duabus rebus videtur philoſophia conſtare; ſcientia, & opinatione; nec vlla alia re. Scientia ab ingenio venire non poteſt, nec cogitatione comprehendi. quia in ſeipſo habere propriam ſcientiā, nō hominis, ſed Dei eſt. Mortalis autem natura non capit ſcientiam, niſi quæ veniat extrinſecus. Iccirco enim oculos, & aures, & cæteros ſenſus patefecit in corpore diuina ſolertia, vt per eos aditus ſcientia perueniret ad mentem. Nam cauſas naturalium rerum diſquirere, aut ſcire velle: Sol vtrùm ne tantus, quantus videtur, an multis partibus maior ſit, quàm omnis hæc terra: item,*
adhæreant *Luna globoſa ſit, an cōcaua: & ſtellæ vtrùm ne *cohæreāt cælo, an per aërem libero curſu ferantur: cælum ipſum qua magnitudine, qua materia conſtet; vtrum quietum ſit, an*

*an mobile; an incredibili celeritate voluatur: quanta ſit terræ craßitudo; aut quibus fundamẽtis librata, & ſuſpenſa ſit. Hæc inquam diſputando, & coniecturis velle comprehendere; tale eſt profectò; quale ſi diſſerere velimus, qualem eſſe arbitramur cuiuſpiam remotiſſimæ gentis vrbem, quam nunquam vidimus, cuiusq; nihil aliud, quàm nomen, audiuimus. Si nobis in ea re ſcientiam vendicemus; quæ non poteſt ſciri: non ne inſanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci poßimus? Quanto magis, qui naturalia, quæ ſciri ab homine non poſſunt, ſcire ſe putant; furioſi, dementesq; ſunt iudicandi. Rectè ergo Socrates, & eum ſecuti Academici ſcientiã ſuſtulerunt, quæ non diſputantis, ſed diuinãtis eſt. Supereſt, vt opinatio in philoſophia ſola ſit. Nam vnde abeſt ſcientia; id totum poßidet opinatio. Id enim opinatur quisq;, quod neſcit. Illi autem, qui de rebus naturalibus diſputant; opinantur ita eſſe, vt diſputant. Neſciunt igitur veritatem: quoniam ſcientia, certi eſt; opinatio, incerti. Redeamus ad illud ſuperius exemplum. Age, opinemur de ſtatu, & qualitate vrbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota eſt. Veriſimile eſt; in plano ſitam lapideis mœnibus, ædificijs ſublimibus, vijs pluribus, magnificis, ornatisq; delubris. Deſcribamus, ſi placet, mores, habitumq; ciuium. Sed cùm hæc dixerimus; alius contraria diſputabit, & cùm hic quoque perorauerit; ſurget & tertius, & alij deinceps; & opinabuntur multo diſparia, quàm nos ſumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortaſſe nihil. At omnia ſunt dicta, quæ in rerum natura cadunt; vt neceſſe ſit aliquid eorum eſſe verum. At neſcietur, quis verum dixerit. Poteſt fieri, vt omnes ex parte aliqua errauerint; ex parte attigerint veritatem. Stulti ergo ſumus, ſi hoc diſputatione quæramus. poteſt enim ſuperuenire aliquis, qui opiniones noſtras derideat, nosq; pro inſanis habeat, qui velimus id,

*& immobile vi.n.

quod neſcimus, quale ſit opinari. Verùm non opus eſt longè poſita conquirere: vnde nemo fortaſſe veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia. longū eſt id quoque. dicamus, interpoſito vno pariete quid fiat: nemo poteſt id ſcire, niſi qui audiuerit, aut viderit. Nullus enim audet id dicere: quia ſtatim non verbis, ſed re ipſa præſenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philoſophi; qui diſputant, in cælo quid agatur. ſed eo ſe id impunè facere arbitrantur; quia nullus exiſtit, qui errores eorum coarguat. Quòd ſi exiſtimarēt deſcenſurum eſſe aliquem, qui eos delirare, ac mentiri doceret: nunquam quicquam de ijs rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideo felicior putanda eſt eorum impudentia, & audacia, quia non redarguuntur. redarguit enim Deus; cui
conticere ſoli veritas nota eſt: licet *conniuere videatur: eamq́; hominum ſapientiam pro ſumma ſtultitia computat.

4 Rectè igitur Zeno, ac Stoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te ſcire, quod neſcias; non eſt ſapientis, ſed temerarij potiùs, ac ſtulti. Ergo ſi neq; ſciri quicquam poteſt (vt Socrates docuit) nec opinari oportet (vt Zeno) tota philoſophia ſublata eſt. Quid, quòd nō tantū ab his duobus euertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus? vt iam videatur, iampridē ſuis armis eſſe confecta. In multas ſectas philoſophia diuiſa eſt: & omnes varia ſentiunt. In qua ponimus veritatem? in omnibus certè non poteſt. Deſignemus quamlibet. nempe in cæteris omnibus ſapientia non erit. Tranſeamus ad ſingulas. eodē modo, quicquid vni dabimus; cæteris auferemus. Vnaquæq; enim ſecta omnes alias euertit, vt ſe, ſuaq́; confirmet: nec vlli alteri ſapere concedit; ne ſe deſipere fateatur. ſed ſicut alias tollit; ſic ipſa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilo minus enim philoſophi ſunt, qui eā ſtultitiæ accuſant. Quæcunq; laudaueris, verámque dixeris; à philoſophis vituperatur, vt

falſa.

falſa. Credemus ne igitur vni ſeſe ſuamq́; doctrinã laudanti; an multis vnius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ſit neceſſe eſt, quod plurimi ſentiũt, quàm quod vnus. Nemo enim poteſt de ſe rectè iudicare. quod nobilis poëta teſtatur. Ita enim comparatam eſſe hominum naturam omnium; vt aliena melius videant, & dijudicent, quàm ſua. Cũ igitur omnia incerta ſint; aut omnibus credendum eſt, aut nemini. ſi nemini: ſapientes ergo non ſunt: quia ſinguli diuerſa affirmantes, ſapientes eſſe ſe putãt. ſi omnibus æquè non ſunt ſapientes: quia ſinguli ab omnibus: eſſe negãtur ſapiẽtes. Pereunt igitur vniuerſi hoc modo; & tanquam Spartiatæ illi poëtarũ. ſic ſe inuicẽ iugulant; vt nemo ex omnibus reſtet. quod eo fit; quia gladium habent, ſcutum non habent. Si ergo ſingulæ ſectæ multarum ſectarum iudicio ſtultitiæ conuincuntur: omnes igitur vanæ, atque inanes reperiuntur. ita ſeipſam philoſophia conſumit, & conficit. Quod cùm intelligeret Arceſilas Academiæ conditor; reprehenſiones omnium inter ſe collegit, confeſſionemq́; ignorantiæ clarorum philoſophorum; armauitq́; ſe aduerſus omnes. ita conſtituit nouam non philoſophandi philoſophiam. Eo igitur auctore duo philoſophiæ genera eſſe cœperunt: Vnum, illud vetus; quod ſcientiam ſibi vendicat: Alterum, nouum repugnans; quod eam diſtrahit. In his duobus generibus video diſſidium, & quaſi ciuile bellum. Sapientiam, quæ diſtrahi non poteſt; in qua parte ponemus? Si natura rerum ſciri poteſt; hæc tironum cætetua interibit: ſi non poteſt; veterani conficientur. ſi pares fuerint; nihilo minus peribit dux omnium philoſophia; quia diſtracta eſt. nihil enim poteſt ſine interitu ſibi eſſe contrarium. Si autem (vt docui) nulla poteſt eſſe in homine interna, & propria ſcientia ob fragilitatem conditionis humanæ: Arceſilæ manus vicit. Sed ne ipſa quidem ſtabit, quia non poteſt omnino nihil ſciri.

5 *Sunt enim multa, quæ natura ipſa nos ſcire & vſus frequens, & vitæ neceſſitas cogit. Itaq; pereundum eſt, niſi ſcias; quæ ad vitã ſunt vtilia, vt appetas; quæ periculoſa, vt fugias, & vites. Præterea multa ſunt, quæ vſus inuenit. Nam ſolis, ac lunæ varij curſus, & meatus ſiderum, & ratio temporum deprehenſa eſt; & natura corporũ à medicis, herbarumq; vires; & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla deniq; ars eſt, quæ non ſcientia conſtet. Debuit ergo Arceſilas, ſiquid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæve neſciri. Sed ſi id feciſſet; ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam vulgus interdum plus ſapit: quia tantùm, quantum opus eſt, ſapit. A quo ſi quæras, vtrum ſciat aliquid, an nihil; dicet ſe ſcire, quæ ſciat; fatebitur ſe neſcire, quæ neſciat. Rectè ergo aliorum ſuſtulit diſciplinas; ſed non rectè fundauit ſuam. Ignoratio enim rerũ omniũ nõ poteſt eſſe ſapientia: cuius eſt ſcire proprium. Ita cùm philoſophos expugnauerit; ac docuerit, eos nihil ſcire; ipſe quoque nomen philoſophi perdidit: quia doctrina eius eſt, nihil ſcire. Nam qui alios reprehendit, quòd neſciant; ipſe debet ſciens eſſe. cùm autem nihil ſciat; quæ peruerſitas, quæve inſolentia eſt, ob id ipſum ſe philoſophum conſtituere, propter quod cæteros tollat? Poſſunt enim ſic reſpondere. Si nihil nos ſcire conuiceris; & ideo non eſſe ſapientes, quia nihil ſciamus: ergo ne tu quidem es ſapiens: quia te quoque confiteris nihil ſcire. Quid ergo promouit Arceſilas; niſi quòd confectis omnibus philoſophis, ſeipſum quoque eodem mucrone transfixit?*

6 *Nuſquam ne igitur ſapiẽtia eſt? Immo vero inter* philoſophos fuit: ſed nemo vidit. Alij putauerunt, ſciri poſſe omnia. hi ſapientes vtiq; non fuerunt. Alij nihil. ne hi quidem ſapientes fuerunt. illi, quia plus homini dederunt: hi, quia minus. vtriſq; in vtrãq; partẽ modus defuit. Vbi ergo*

ipſos

ſapientia

ſapientia eſt? Vt neque te omnia ſcire putes; quod Dei eſt: neq; omnia neſcire: quod pecudis. Eſt enim aliquid mediũ, quod ſit hominis, id eſt ſcientia cum ignoratione coniuncta, & temperata. Scientia in nobis ab anima eſt; quæ oritur è cælo: ignoratio à corpore: quod eſt è terra. vnde nobis & cum Deo, & cum animalibus eſt aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus conſtamus elementis; quorum alterum luce præditum eſt, alterũ tenebris: pars nobis data eſt ſcientiæ, pars ignorantiæ. per hunc quaſi pontem tranſire ſine cadendi periculo licet. nam illi omnes, qui ſe in alteram partem inclinauerunt; aut dextra, aut ſiniſtrouerſus ceciderunt. vtraq; autem pars quomodo errauerit, dicam. Academici contra phyſicos ex rebus obſcuris argumentati ſunt, nullam eſſe ſcientiam; & exemplis paucarum rerum & incomprehenſibilium contenti, amplexi ſunt ignorantiam; tanquam ſcientiam totam ſuſtuliſſent, quia in parte ſuſtulerant. Phyſici contra ex ijs, quæ aperta ſunt, argumentum trahebãt, omnia ſciri poſſe; contentiq; perſpicuis, retinebant ſcientiã; tanquam totam defendiſſent, quia ex parte defenderant. itaq; neq; hi clara, neq; illi obſcura viderunt: ſed vtriq;, dum ſolam ſcientiam conſertis manibus vel retinent, vel eripiunt, non viderunt, in medio conſtitutam fore, quæ illos ad ſapientiam traſmitteret. Verũ Arceſilas ignorantiæ magiſter, cùm Zenoni obtrectaret principi Stoicorum; vt totam philoſophiam euerteret (auctore Socrate) ſuſcepit hanc ſententiã, vt affirmaret nihil ſciri poſſe. Itaq; coarguit æſtimationem philoſophorum, qui putaſſent ingenijs ſuis erutã eſſe, atq; inuentam veritatem. videlicet, quia mortalis fuerat illa ſapiẽtia; paucisq; ante temporibus inſtituta, ad ſummũ iam incrementũ peruenerat, vt iam neceſſario conſeneſceret, ac periret: repentè extitit academia tanquam ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret iam defloreſcentem. Recteq; vidit Arceſilas, arro-

 gantes,

gantes,vel potius ſtultos eſſe,qui putent,ſcientiam veritatis cõiectura poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere non poteſt,niſi qui ſcierit antè,quid ſit verum. quod Arceſilas veritate non cognita facere conatus, introduxit genus philoſophiæ ἀσύστατον; quod Latinè inſtabile, ſiue inconſtans poſſumus dicere. Vt enim,nihil ſcire poſſe, ſciendum ſit; aliquid ſciri,neceſſe eſt. Nam ſi omnino nihil ſcias, id ipſum,nihil ſciri poſſe,tolletur. Itaque qui velut ſententiæ loco pronuntiat,nihil ſciri; tanquam præceptum profitetur,& cognitũ; ergo aliquid ſciri poteſt. Huic ſimile eſt illud, quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplum;ſomniaſſe quendã,ne ſomniis crederet. Si enim crediderit,tum ſequitur,vt credendum non ſit. Si autẽ non crediderit,tunc ſequitur,vt credendum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt,id ipſum ſciri,quòd nihil ſciatur. Si autem ſcitur,poſſe nihil ſciri: falſum eſt ergo, quod dicitur, nihil poſſe ſciri. Sic inducitur dogma ſibiipſi repugnans,ſeq́; diſſoluens. Sed homo verſutus, cæteris philoſophis voluit ſcientiam eripere,vt eam domi abſconderet. nam ſibi illam profectò nõ adimit,qui aliquid affirmat,vt cæteris adimat: ſed nihil agit. apparet enim,ac furtũ ſuum prodit. Quanto faceret ſapientius, ac verius, ſi exceptione facta, diceret, cauſas,rationesq́; duntaxat rerum cæleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt abditæ, neſciri poſſe, quia nullus doceat; nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non poſſunt. Qua exceptione interpoſita, & Phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ; & ſeipſum calumniæ inuidia liberaſſet; & nobis certè aliis *dediſſet aliquid,quod ſequeremur. Nunc autẽ cùm ab *his ſequendis nos retraxerit, ne velimus plus ſcire,quàm poſſimus: non minus à ſe quoque ipſo retraxit. Quis enim velit laborare, ne quicquam ſciat? aut eiuſmodi ſuſcipere doctrinam, vt etiam communem ſcientiam perdat? Quæ ſi*

doctrina

doctrina eſt; ſcientia cōſtet, neceſſe eſt: ſi non eſt; quis tam ſtultus eſt, vt diſcendum id putet, in quo aut nihil diſcitur, aut omnino dediſcitur? Quare ſi neq; omnia ſciri poſſunt, quod phyſici putauerunt; neque nihil, quod academici: philoſophia omnis extincta eſt.

Transeamus nunc ad alterā philoſophiæ partem; quam 7
ipſi moralem vocant; in qua totius philoſophiæ ratio continetur. ſiquidem in illa phyſica ſola oblectatio eſt, in hac etiam vtilitas. Et quoniam in diſponendo vitæ ſtatu, formandiſq; moribus, periculo maiori peccatur: maiorem diligentiam neceſſe eſt adhiberi; vt ſciamus, quomodo nos oporteat viuere. Illic enim poteſt venia concedi. quia ſiue aliquid dicunt; nihil proſunt: ſiue delirant; nihil nocēt. Hic verò nullus diſſidio, nullus errori eſt locus. omnes vnum ſentire oportet, ipſamq; philoſophiam vno quaſi ore præcipere. quia ſiquid fuerit erratum; vita omnis euertitur. In illa priori parte vt periculi minus, ita plus difficultatis eſt; quòd obſcura rerum ratio cogit diuerſa, & varia ſentire. Hic vt periculi plus, ita minus difficultatis; quòd ipſe vſus rerum, & quotidiana experimenta poſſunt docere, quid ſit verius, & melius. Videamus ergo, vtrùm ne conſentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius vita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire: vnum eligamus, ac potiſſimum; quod eſt ſummum, ac principale; in quo totius ſapientiæ cardo verſatur. Epicurus ſummum bonum in voluptate animi eſſe cenſet: Ariſtippus in voluptate corporis. Calliphon, & Dinomachus Cyrenaici, honeſtatem cum voluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris ſummum bonum poſuit: Hieronymus in non dolendo: Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli ſummū bonū eſt ſcientia: Zenonis, cum natura cōgruenter viuere: quorundam Stoicorum, virtutem ſequi. Ariſtoteles in honeſtate, ac virtute ſummū bonum collocauit.

Hæ ſunt ferè omnium ſententiæ. In tanta diuerſitate quem ſequimur? cui credimus? Par eſt in omnibus auctoritas. Si eligere poſſumus, quod eſt melius; iam non eſt philoſophia nobis neceſſaria; quia ſapiẽtes iam ſumus, qui de ſapientum ſententiis iudicemus. Cùm verò diſcendæ ſapientiæ cauſa veniamus; qui poſſumus iudicare, qui nondum ſapere cœperimus? maximè cùm præſto aſſit academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere; nec tamen afferat ipſe, quod ſequamur.

8 *Quid ergo ſupereſt, niſi vt omiſſis *litigationibus furio-*
litigatoribus vi.n. *ſis, ac pertinacibus, veniamus ad iudicem illum, ſcilicet da-*
quæ *torem ſimplicis, & quietæ ſapientiæ? *qui non tantùm formare nos, ac inducere in viam poßit; verùm etiam de con-*
hæc *trouerſiis iſtorum ferre ſententiam. *Hic nos docet, quid ſit hominis verum, ac ſummum bonum. de quo prius quàm dicere incipio, illæ omnes ſententiæ ſunt refellendæ; vt appareat, neminem illorum fuiſſe ſapientem. Cùm de officio hominis agatur; oportet ſummum ſummi animalis bonum in eo conſtitui, quod commune cum cæteris animalibus eſſe non poßit. Sed vt feris dentes, armentis cornua, volucribus pennæ, propria ſunt: ſic homini aliquid ſuum debet adſcribi, ſine quo rationẽ ſuæ conditionis amittat. Nam quod viuendi, aut generandi cauſa datũ eſt omnibus; eſt quidem bonum naturale, ſummũ tamen non eſt; niſi quod eſt vnicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui ſummum bonum credidit animi voluptatem. quoniam illa ſiue ſecuritas, ſiue gaudium eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendum quidẽ duco; quem in corporis ſemper voluptates ruentem, nihilq́ aliud quàm ventri, & Veneri ſeruientem, nemini dubium eſt, hominem non fuiſſe. ſic enim vixit, vt nihil inter eum, pecudemq́ diſtaret, niſi vnum, quòd loquebatur. Quòd ſi aſino, aut cani, aut ſui facultas loquendi tribuatur, quæraſq́ ab his, quid ſibi velint,*

*lint, cùm fœminas tam rabidè conſectantur, vt vix diuelli queant, cibos etiam, potumq́ negligant; cur aut alios mares violenter abigant, aut ne victi quidem abſiſtant; ſed à fortioribus ſæpe contriti, eò magis inſectentur; cur nec imbres, nec frigora pertimeſcant; laborem ſuſcipiant; periculum non recuſent: Quid aliud reſpondebunt, niſi ſummum bonum eſſe corporis voluptatem? eam ſe appetere, vt afficiantur ſuauiſsimis ſenſibus; eosq́ eſſe tanti, vt aſſequendorum cauſa, nec laborem ſibi vllum, nec vulnera, nec mortem ipſam recuſandam putent. Ab his ne igitur præcepta viuendi petemus, qui hoc idem ſentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici, virtutem ipſam ex eo eſſe laudandam, quòd ſit efficiens voluptatis. Verum inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lutulentus: nam ideo cum aduerſario ſumma virium contentione depugno, vt virtus mea pariat mihi voluptatem: cuius expers ſim neceſſe eſt, ſi victus abſceſſero. Ab his ergo ſapere diſcemus, quos à pecudibus, ac belluis non ſententia, ſed lingua diſcernit? Priuationem doloris ſummum bonum putare, nō planè Peripateticorum, ac Stoicorum, ſed Cynicorum philoſophorum eſt. Quis enim non intelligat, ab ægrotis, & in aliquo dolore poſitis eſſe hoc diſputatum? Quid tam ridiculū, quàm id habere pro ſummo bono, quod medicus poſsit dare? Dolendum eſt ergo, vt fruamur bono, & quidem grauiter, ac ſæpe; vt ſit poſtea, non dolere, iucundius. Miſerrimus eſt igitur, qui nunquam doluit; quia bono caret. quem nos feliciſsimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non longè abfuit, qui, omnino nihil dolere, ſummū bonum dixit: Nam præter quòd omne animal doloris eſt fugiens; *qui poteſt ſibi hoc bonum præſtare, quod nobis vt eueniat, nihil aliud poſſumus quàm optare? Summum autē bonum non poteſt efficere quenquam beatum, niſi ſemper fuerit in ipſius poteſtate. hoc autem non virtus homini, nō doctrina,*

quis

 non

non labor, ſed natura ipſa cunctis animantibus præſtat. Qui voluptatem cum honeſtate iunxerunt; communionem hanc effugere voluerunt. ſed effecerunt repugnans bonum. quoniam qui voluptati deditus eſt, honeſtate careat, neceſſe eſt: qui honeſtati ſtudet, voluptate. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipſa quæ ſint, magna contentio eſt: commune cum belluis poteſt videri. Nam corporis bona, id eſt, incolumitas, indolentia, valetudo, non minus ſunt mutis, quàm homini neceſſaria; ac neſcio, an etiam magis. quia homo & medelis, & miniſteriis ſubleuari poteſt, muta non poſſunt. Item, quæ appellant fortunæ bona? nam ſicut homini opibus ad vitã tuen-

sic *dam, *ita illis præda, & pabulis eſt opus. Ita inducendo bonum, quod non ſit in hominis poteſtate, totũ hominem alienæ ditioni ſubiugaruut. Audiamus etiam Zenonem. nam is interdum virtutem ſomniat. Summum, inquit, eſt bonum, cũ natura conſentaneè viuere. Belluarũ igitur nobis more viuendum eſt. Nam quæ abeſſe debent ab homine, iis*

omnia *his*omnibus deprehendũtur. voluptates appetũt, metuunt, fallunt, inſidiantur, occidunt: &, quod ad rem maximè attinet, Deum neſciunt. Quid ergo me docet, vt viuã ſecun-*

quæ *dum naturam; *quia ipſa in deterius prona eſt; & qui-*

vel *buſdã blandimentis lenioribus in vitia præcipitat? *Sed ſi aliam mutorum, aliam hominis dicit eſſe naturã; quòd homo ad virtutem ſit genitus: non nihil dicit: ſed tamen non erit definitio ſummi boni. quia nullum eſt animal, quod non ſecundũ naturã ſuam viuat. Qui ſcientiam ſummum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit. ſed ſcientiam alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipſam. Quis enim ſcire contentus eſt, non expetens aliquem fructum ſcientiæ? Artes ideo diſcuntur, vt exerceantur. exercentur autem vel ad ſubſidia vitæ, vel ad voluptatẽ, vel ad gloriam. Non eſt igitur ſummum bonum, quod nõ propter*

ſe

ſe expetitur. Quid ergo intereſt, vtrum ſcientiã ſummum bonũ putemus; an illa ipſa, quæ ſcientia ex ſe parit, id eſt, victum, gloriam, voluptatem? quæ non ſunt homini propria, & ideo ne ſumma quidem bona. Nam voluptatis, & victus appetentia non homini ſolùm, ſed etiam mutis ineſt. Quid cupiditas gloriæ? nónne in equis deprehenditur, cum victores exultant, victi dolent?

Tantus amor laudum, tantæ eſt victoria curæ.

Nec immeritò ſummus poëta experiendum eſſe ait,

Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.

Quòd ſi ea, quæ parit ſcientia, communia ſunt cum aliis animalibus: non eſt ergo ſummum bonum ſcientia. Præterea non mediocre huius * diſputationis eſt vitium, quòd ſcientia nuda ponitur. Incipient enim * beatiores videri, qui artem aliquam ſcierint, immo verò qui & res malas ſcierint, vt tam beatus ſit, qui venena didicerit temperare, quàm qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem ſcientia referenda ſit. ſi ad cauſas rerum naturalium: quæ beatitudo erit mihi propoſita, ſi ſciero vnde Nilus oriatur, vel quicquid de cælo Phyſici delirant? Quid, quòd earum rerum non eſt ſcientia, ſed * opinio; quæ pro ingenijs varia eſt? Reſtat, vt ſcientia bonorum, ac malorum ſummum bonum ſit. Cur ergo ſcientiam maluit, quàm ipſam ſapientiã ſummum bonũ dicere; cùm ſit vtriuſque ſignificatio, & vis eadem? Nemo tamẽ vſque adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapientiam. quod melius dici potuit. Nam ſcientia parum eſt ad bonum ſuſcipiendum, malúmque fugiendum, niſi accedat & virtus. Multi enim philoſophorum, cùm de bonis, malisq; diſſererent; aliter tamen, quàm loquebãtur, natura cogente vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autem cum ſcientia cõiuncta, eſt ſapientia. Supereſt, vt eos etiam refellamus, qui virtutem ſummũ bonũ putauerũt. in qua opinione etiam M. Tullius fuit. in quo multum incon-

ſiderati

[Margin notes: definitionis vi.n — beati omnes vi.n. — opinatio]

*ſiderati fuerunt. non enim virtus ipſa eſt ſummũ bonum, ſed effectrix, & mater eſt ſummi boni: quoniam perueniri ad illud ſine virtute non poteſt. Vtrunque intellectu eſt facile. Quæro enim, vtrúmne ad præclarum illud bonum facile perueniri putent; an cum difficultate, ac labore. Expediant acumen ſuum, erroremq́ defendant. Si facile ad illud, ac ſine labore perueniri poteſt; ſummum bonum non eſt. quid enim nos cruciemus, quid conficiamus enitendo diebus, & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, iacet; vt illud quilibet ſine vlla contentione animi *deprehendat. Sed ſi commune quoque, ac mediocre quodlibet bonum non niſi labore aſſequimur; quoniam bonorũ natura in arduo poſita eſt, malorum in præcipiti: ſummo igitur labore ſummum bonum aſſequi neceſſe eſt. quod ſi veriſſimum eſt: ergo altera virtute opus eſt, vt perueniamus ad eam virtutẽ, quæ dicitur ſummum bonum. quod eſt incongruens, & abſurdum; vt virtus per ſeipſam perueniat ad ſeipſam. Si non poteſt ad vllũ bonum niſi per laborem perueniri: apparet virtutẽ eſſe, per quam perueniatur: quoniam in ſuſcipiendis, perferendisq́ laboribus, vis, officiumq́ virtutis eſt. Ergo ſummum bonum non poteſt eſſe id, *propter quod neceſſe eſt ad aliud perueniri. Sed illi, cùm ignorarent quid efficeret virtus, aut quò tenderet; honeſtius autem nihil reperirent: ſubſtiterũt in ipſius virtutis nomine; quam nullo propoſito emolumento, appetendam eſſe dixerunt; & bonum ſibi conſtituerunt, quòd bono indigerent. Ariſtoteles ab ijs nõ longè receſſit; qui virtutem cum honeſtate ſummum bonum putauit: quaſi vlla virtus poſſit eſſe inhoneſta; ac non, ſi quid habuerit turpitudinis, virtus eſſe deſinat. ſed vidit fieri poſſe, vt de virtute prauo iudicio malè ſentiatur. & ideo exiſtimationi hominum ſeruiendum putauit. quod qui facit, à recto, bonoq́ diſcedit. quia non eſt in noſtra poteſtate, vt virtus pro ſuis*

cõprehendat vi.n.

per.vi.n.

meritis

meritis honeſtetur. Nam quid eſt honeſtas, niſi honor perpetuus, ad aliquem ſecundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, ſi errore, ac prauitate hominum, mala exiſtimatio ſubſequatur? abijciemúsne virtutem, quia flagitioſa, & turpis ab inſipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac vexari poteſt; vt ſit ipſum propriũ, ac perpetuum bonum, nullo extrinſecus adiumento indigere debet, quin ſuis per ſe viribus nitatur, & conſtet. Itaque nec vllum ei ab homine bonum ſperandum eſt, nec vllum malum recuſandum.

*Venio nunc ad vera ſapientiæ ſummum bonum. cuius natura hoc modo determinanda eſt: Primùm, vt ſolius hominis ſit, nec cadat in vllum aliud animal: Deinde, vt ſolius ſit animi, nec communicari poſſit cum corpore: Poſtremò, vt non poſſit cuiquam ſine ſcientia, & virtute contingere. Quæ circumſcriptio illas omnes ſententias excludit, ac ſoluit. eorum enim, *qui dixerũt, nihil tale eſt. Dicam nunc,* quæ. vi. n. *quid ſit: vt doceam (quod inſtitui) philoſophos omnes cæcos, atque inſipientes fuiſſe; qui, quod eſt homini ſummum bonum conſtitutum, nec videre, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cuius rei cauſa natus eſſet, reſpondit, Cæli, ac Solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid reſponderet, effudiſſe hoc paſſim, ne taceret. quod quidem ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum, & meditatum habere debuit. quia ſi quis rationem ſui neſciat, non homo ſit quidem. ſed putemus non ex tempore dictũ illud effuſum. Videamus, in tribus verbis quot, & quanta peccauerit: Primum, quòd omne hominis officiũ in ſolis oculis poſuit, nihil ad mentem referens, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuiſſet? officiúmne hominis amitteret; quod fieri ſine occaſu animæ nõ poteſt? Quid cæteræ corporis partes? *an ne* num

carebunt

quęque.vi.n. *carebunt ſuis *quoque muneribus? Quid, quòd plus eſt in*
auribus, quàm in oculis ſitum? quoniam & doctrina, &
ſapientia percipi auribus ſolis poteſt, oculis ſolis non poteſt.
Cæli, ac Solis videndi cauſa natus es? Quis te in hoc ſpe-
ctaculum induxit? aut quid cælo, rerumq́ natura viſio
tua confert? Nimirum vt hoc immenſum, & admirabile
opus laudes. Confitere ergo rerum omnium eſſe conſtitu-
torem Deum: qui te in hunc mundũ quaſi teſtem, lauda-
toremq́ tanti ſui operis induxit. Magnum eſſe credis, vi-
dere Cælum, ac Solẽ. cur ergo gratias non agis ei, qui huius
beneficij auctor eſt? cur non ipſius virtutẽ, prouidentiam,
poteſtatem metiris animo, cuius opera miraris? etenim ne-
ceſſe eſt, vt multo mirabilior ſit, qui mirabilia perfecit. Si
te quiſpiam vocaſſet ad cœnam, in eáque optimè acceptus
num ſanus *eſſes: *non inſanus viderere, ſi pluris faceres ipſam volu-*
ptatẽ, quàm voluptatis auctorem? Adeo philoſophi ad cor-
pus omnia referunt, nihil prorſus ad mentem: nec vident
amplius, quàm quod ſub oculos venit. Atqui remotis omni-
bus officiis corporis, in ſola mente ponẽda eſt hominis ratio.
Non ergo ideo naſcimur, vt ea, quæ ſunt facta, videamus;
ſed vt ipſum factorem rerum omnium contemplemur, id
eſt, mente cernamus. Quare ſi quis hominem, qui verè ſa-
pit, interroget, cuius rei gratia natus ſit: reſpondebit intre-
pidus, ac paratus, colendi ſe Dei gratia natum; qui nos ideo
generauit, vt ei ſeruiamus. Seruire autem Deo, nihil aliud
eſt, quàm bonis operibus tueri, & conſeruare iuſtitiam. Sed
ille, vt homo diuinarum rerum imperitus, rem maximam
deligendo *redegit ad minimum, duo ſola *deligens, quæ ſibi diceret in-*
tuenda. Quòd ſi natum ſe eſſe dixiſſet, vt mundũ intuere-
tur: quanquam omnia comprehenderet, ac maiori vtere-
tur ſono; tamen non impleſſet hominis officiũ quia quanto
pluris eſt anima, quàm corpus: tanto pluris eſt Deus, quàm
mundus: quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergo

mundus

mundus oculis, quia vtrunque eſt corpus, ſed Deus anima contemplandus eſt: quia Deus, vt eſt ipſe immortalis, ſic animum voluit eſſe ſempiternum. Dei autem contemplatio eſt, venerari, & colere communem parentem generis humani. Quod ſi à philoſophis abfuit. proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando: exiſtimandus eſt Anaxagoras ad ea, ad quæ videnda natū ſe eſſe dixit, nec cælum vidiſſe, nec Solē. Expedita eſt igitur hominis ratio, ſi ſapiat. cuius propria eſt humanitas. nam ipſa humanitas quid eſt, niſi iuſtitia? quid eſt iuſtitia, niſi pietas? pietas autem nihil aliud eſt, quàm Dei parentis agnitio.

Summum igitur bonum hominis in ſola religione eſt. 10 *nam cætera, etiā quæ putantur eſſe homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cùm enim ſuas voces propriis inter ſe notis diſcernunt, atque dignoſcunt; colloqui videntur, ridendi*q; ratio apparet in his aliqua, cùm* quoque *demulſis auribus, contractoq; rictu, & oculis in laſciuiam reſolutis, aut homini alludunt, aut ſuis quiſque coniugibus, ac fœtibus propriis. Nónne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ ſimile impartiunt? Iam illa, quæ ſibi proſpiciunt in futurum, & cibos reponunt; habent vtiq; prouidentiam. Rationis quoq; ſigna in multis deprehenduntur. Nā quando vtilia ſibi appetunt, mala cauent, pericula vitant, latibula ſibi parant in plures exitus diſparentia: profectò aliquid intelligunt. Poteſt aliquis negare illis ineſſe rationem, cùm hominē ipſum ſæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium eſt; cū aſsignatas incolunt ſedes; caſtra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi ſuo ſeruiunt; neſcio, an in his perfecta ſit prudentia. Incertū eſt igitur, vtrùm ne illa, quæ homini tribuuntur, communia ſint cum aliis viuentibus: religionis certè ſunt expertia. Equidē ſic arbitror, vniuerſis animalib. eſſe datā rationem, ſed mutis tantummodo ad vitam tuendam, homini autem*

ad

ad propagãdam. Et quia in homine ipſa ratio perfecta eſt, ſapientia nominatur. quæ in hoc eximium facit hominem, quòd ſoli datum eſt intelligere diuina. Qua de re Ciceronis vera eſt ſententia. Ex tot, inquit, generibus nullum eſt animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam
vi n. *Dei. ipſisq; in hominibus nulla gens eſt neque tam *manſueta, neque tam fera, quæ non, etiam ſi ignoret, qualem Deum haberi deceat; tamen habendum ſciat. Ex quo efficitur, vt is agnoſcat Deum, qui, vnde ortus ſit, quaſi recordetur. Qui ergo philoſophi volunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religionem, & orbant hominem ſuo proprio, ac ſingulari bono. quod eſt à rectè viuendo, atque ab omni humanitate diſiunctum. quia vt Deus cuncta viuentia ſubiecit homini, ſic ipſum hominem ſibi. Nam quid eſt, cur ijdem ipſi diſputent, eò dirigendam eſſe mentem, quò vultus erectus eſt? Si enim nobis in cælum ſpectandum eſt: ad nihil aliud vtique quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cælo eſt. Itaque aut eò eſt ſpectandum, aut in terram procumbendum. In terrã pro-*
ne ſi *cumbere, *niſi velimus, quidem poſſumus: quorum ſtatus*
vi.n. *rectus eſt. In cælum igitur ſpectandum eſt, quò natura corporis prouocat. quod ſi conſtat eſſe faciendum: aut ideo eſt faciendum, vt religioni ſeruiamus; aut ideo, vt rationem rerum cæleſtium cognoſcamus. Sed rationem rerum cæleſtium cognoſcere nullo modo poſſumus. quia nihil eiuſmodi poteſt cogitando inueniri, ſicut ſupra docui. Religioni ergo ſeruiendũ eſt. quã qui nõ ſuſcipit, ipſe ſe proſternit in terram, & vitã pecudum ſecutus, humanitate ſe abdicat. Sapientiores ergo imperiti: qui etiam ſi errant in religione deligenda; tamen naturæ ſuæ, conditionisq; meminerunt.*

11 *Conſtat igitur totius humani generis conſenſu, religionem ſuſcipi oportere. ſed quomodo in ea erretur, explicandum eſt. Naturã hominis hanc Deus eſſe voluit, vt duarum*

rerum

rerum cupidus, & appetens eſſet; religionis, & ſapientiæ. Sed homines ideo fallũtur, quòd aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia; aut ſapientiæ ſoli ſtudent omiſſa religione; cùm alterum ſine altero eſſe non poſſit verum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, ſed ideo falſas, quia ſapientiam reliquerunt; quæ illos docere poterat, Deos multos eſſe non poſſe. aut ſtudent ſapientiæ, ſed ideo falſæ, quia religionẽ ſummi Dei omiſerunt; qui eos ad veri ſcientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum ſuſcipiunt; vitam deuiam, maximiſq; erroribus plenã ſequuntur: quoniam in his duobus inſeparabiliter connexis & officium hominis, & veritas omnis incluſa eſt. Miror itaque nullum omnino philoſophorum extitiſſe, qui ſedem, ac domicilium ſummi boni reperiret. Potuerunt enim ſic quærere: Quodcunq; eſt ſummum bonum; neceſſe eſt omnibus eſſe propoſitum. Voluptas eſt; quæ appetitur à cunctis: ſed hæc & communis eſt cum belluis; & honeſti vim non habet; & ſatietatem affert; & nimia nocet; & proceſſu minuitur ætatis; & multis non contingit. nam qui opibus carent; quorũ maior eſt numerus; etiã voluptate careant, neceſſe eſt. Non eſt igitur ſummũ bonũ, ſed ne bonũ quidem voluptas. Quid diuitiæ? Multò magis. Nã & paucioribus, & plerunq; caſu, & inertibus ſæpè, & nonnunquam ſcelere contingunt; & optantur ab ijs, qui eas iam tenent. Quid regnum ipſum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare poſſunt: & neceſſe eſt vniuerſos ſummi boni capaces eſſe. Quæramus igitur aliquid, quod propoſitũ ſit omnibus. Num virtus? Negari non poteſt, quin & bonum ſit, & omniũ certe bonũ. Sed ſi beata eſſe non poteſt; quia vis, & natura eius in malorũ perferentia poſita eſt: nõ eſt profectò ſummum bonum. Quæramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil ſapientia dignius inueniri poteſt. Si enim vitia ob turpitudinẽ fugienda ſunt: virtus igitur appetenda

 eſt

*eſt ob decorem. quid ergo? poteſt ne fieri, vt quod bonum,
quod honeſtum eſſe conſtat; mercede, ac præmio careat;
ſitq; tam ſterile, vt nihil ex ſe commodi pariat? Labor ille
magnus, & difficultas, & eluctatio aduerſus mala, quibus
hæc vita plena eſt; aliquid magni boni pariat, neceſſe eſt.
Id vero quid eſſe dicemus? num voluptatem? at nihil turpe
ex honeſto naſci poteſt. Num diuitias? nũ poteſtates? At
ea quidẽ fragilia ſunt, & caduca. Num gloriam? num ho-
norem? num memoriã nominis? At hæc omnia non ſunt in
ipſa virtute, ſed in aliorum exiſtimatione, atque arbitrio
poſita. Nã ſæpe virtus & inuiſa eſt; & malo afficitur. De-
bet autem id bonum, quod ex eo naſcitur, ita cohærere:*
abſtrahi *vt diuelli, atque *diſtrahi nequeat. nec aliter ſummum
bonum videri poteſt, quàm & ſi proprium ſit virtutis; &
tale, vt neq; adiici quicquam, nec detrahi poſſit. Quid,
quòd in his omnibus contemnendis virtutis officia conſi-
ſtunt? Nam voluptates, opes, potentias, honores, atque
omnia, quæ pro bonis habentur, non concupiſcere, non ap-
petere, non amare, quod cæteri faciunt victi cupiditate, id*
virtus *eſt profectò *virtutis. Aliud ergo ſublimius, atque præcla-
rius efficit; nec fruſtra his præſentibus bonis reluctatur; niſi
quòd maiora, & veriora deſiderat. non deſperemus inue-
niri poſſe; modò verſet ſe cogitatio in omnia. Neque enim
leuia, aut ludicra petuntur præmia.*

12 *Sed quæritur quid ſit, propter quod naſcimur; quid effi-
ciat virtus. poſſumus ſic inueſtigare. Duo ſunt, ex quibus
homo conſtat; animus, & corpus. Multa ſunt propria ani-
mi, multa propria corporis, multa vtriq; communia; ſicut
eſt ipſa virtus: quæ quoties ad corpus refertur; diſcernendi
gratia fortitudo nominatur. Quoniã igitur vtrique ſubia-
cet fortitudo; vtriq; propoſita dimicatio eſt, & vtrique ex
dimicatione victoria: corpus, quia ſolidum eſt, & compre-
henſibile; cum ſolidis, & cõprehenſibilibus confligat neceſſe
eſt:*

eſt: animus autem, quia tenuis, & inuiſibilis eſt; cum ijs congreditur hoſtibus, qui videri, tangiq́; non poſſunt. Qui ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, vitia, peccata? quæ ſi vicerit virtus, ac fugauerit; immaculatus erit animus, ac purus. Vnde ergo colligi poteſt, quid efficiat animi fortitudo? Nimirũ ex coniuncto, & pari, hoc eſt, ex corporis fortitudine. quod cùm in aliquã congreſſionem, certamenque venerit; quid aliud ex victoria, quàm vitã petit? Siue enim cũ homine, ſiue cum beſtia dimices; pro ſalute certatur. Ergo vt corpus vincẽdo id aſſequitur, vt non intereat: ſic etiam animus, vt permaneat. & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis victum, morte multatur; ita ſuperatus à vitijs animus, moriatur neceſſe eſt. Quid ergo intererit inter animi, corporisq́; dimicationem, niſi quòd corpus temporalem vitam expetit, animus ſempiternam? Si ergo virtus per ſeipſam beata nõ eſt; quoniã in perferendis (vt dixi) malis, tota vis eius eſt; ſi omnia, quæ pro bonis concupiſcuntur, negligit; ſi ſummus eius gradus ad mortẽ patet; quandoquidẽ vitam, quæ optatur à cæteris, ſæpe reſpuit; mortemq́;, quam cæteri timent, fortiter ſuſcipit. ſi neceſſe eſt, aliquid ex ſe magni boni pariat; quia ſuſcepti, & ſuperati vſq; ad mortẽ labores, ſine præmio eſſe non poſſunt: ſi nullum præmiũ, quod ea dignum ſit, in terra reperitur; quandoquidem cuncta, quæ fragilia ſunt, & caduca, ſpernit. quid aliud reſtat, niſi vt cæleſte aliquid efficiat, quia terrena vniuerſa contẽnit? & ad altiora nitatur, quia humilia deſpicit? Id verò nihil aliud poteſt eſſe, quàm immortalitas. Meritò ergo philoſophorũ non obſcurus Euclides, qui fuit cõditor Megaricorum diſciplinæ; diſſentiens à cæteris, id eſſe ſummum bonum dixit, quod ſimile ſit, & idem ſemper. Intellexit profectò, quæ ſit natura ſummi boni; licet id non explicauerit quid ſit. id eſt autem immortalitas, nec aliud omnino quicquam. quia ſola nec imminui, nec augeri, nec immutari

 poteſt.

poteſt. Seneca quoq; imprudens incidit, vt fateretur, nullum eſſe aliud virtutis præmiũ, quàm immortalitatẽ. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conſcripſit; Vna, inquit, res eſt virtus, quæ nos immortalitate donare poßit, & pares Dijs facere. Sed & Stoici, quos ſecutus eſt; negant ſine virtute effici quenquã beatum poſſe. Ergo virtutis præmium beata vita eſt, ſi virtus (vt rectè dictum eſt) beatam vitam facit. Non eſt igitur (vt aiunt) propter ſeipſam virtus expetenda, ſed propter vitam beatam, quæ virtutem neceſſario ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autẽ vita præſens, & corporalis, beata eſſe non poteſt; quia malis eſt ſubiecta per corpus. Epicurus Deũ beatũ & vi.n *incorruptũ vocat, *quia ſempiternus eſt. Beatitudo enim* aut *perfecta eſſe debet; vt nihil ſit, quod eã vexare, *ac imminuere, aut immutare poßit. Nec aliter quicquam exiſtimari beatũ poteſt, niſi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. Sola ergo immortalitas beata eſt; quia corrumpi, ac diſſolui non poteſt. Quòd ſi cadit in hominem virtus; quod negare nullus poteſt; cadit & beatitudo. Non poteſt enim fieri, vt ſit miſer; qui virtute eſt præditus. Si cadit beatitudo; ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt. Summũ igitur bonũ ſola immortalitas inuenitur; quia nec aliud animal, nec corpus attingit; nec poteſt cuiquam ſine ſcientiæ virtute,* prouenire *id eſt ſine Dei cognitione, ac iuſtitia*peruenire. cuius appetitio quàm vera, quàm recta ſit, ipſa vitæ huiuſce cupiditas indicat: quæ licet ſit temporalis, & labore pleniſſima; expetitur tamen ab omnibus, & optatur. hanc enim tã ſenes quàm pueri, tam reges quàm infimi, tam deniq; ſapientes quàm ſtulti cupiunt. Tanti eſt (vt Anaxagoræ viſum eſt) contemplatio cæli, ac lucis ipſius; vt quaſcumq; miſerias libeat ſuſtinere. Cũ igitur laborioſa hæc, & breuis vita, non*

tantùm

*tantùm hominum, ſed etiam cæterorum animantium conſenſu magnum bonum eſſe ducatur: manifeſtum eſt, eandem ſummum, ac perfectum fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo. Deniq; nemo vnquam extitiſſet, qui hanc ipſam breuem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe vitæ longioris. nam illi, qui *propter ſalutem ciuium, voluntariæ ſe neci obtulerunt, ſicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, *Mures & duo Decij, nūquam mortem vitæ cōmodis prætuliſſent; niſi ſe immortalitatem opinione ciuiū conſequi putauiſſent. qui tametſi neſcierunt immortalitatis viam: res tamē eos nō fefellit. Si enim virtus diuitias, & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt; voluptates ideo, quia breues: ergo & vitam fragilē, breuemq; ideo cōtemnit; vt ſolidam, & perpetuam conſequatur. Ipſa ergo cogitatio per ordinē gradiens, & vniuerſa cōſiderans, perducit nos ad eximium illud, & ſingulare, cuius cauſa naſcimur, bonū. quod ſi feciſſent philoſophi; ſi non, quod ſemel apprehenderant, tueri pertinaciter maluiſſent: profectò perueniſſent ad verū hoc, vt oſtendi modò. quod ſi non fuit eorum, qui cæleſtes animas vnà cum corporibus extingunt: illi tamen, qui de immortalitate diſputant animi, intelligere debuerunt, ideo propoſitam nobis eſſe virtutem, vt perdomitis libidinibus, rerumq; terreſtrium cupiditate ſuperata, puræ, ac victrices animæ ad Deum, id eſt, ad originem ſuam reuertantur. Icirco enim ſoli animantium ad aſpectum cæli erecti ſumus; vt ſummum bonum noſtrum in ſummo eſſe credamus. Ideo religionem ſoli capimus; vt ex hoc ſciamus, humanum ſpiritum non eſſe mortalem, quòd Deum, qui eſt immortalis; & deſiderat, & agnoſcit. Igitur ex omnibus philoſophis; qui aut pro ſummo bono ſcientiam, aut virtutem ſunt amplexi; tenuerunt quidem viam veritatis; ſed non peruenerunt ad ſummum. Hæc enim duo ſunt, quæ ſimul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id*

pro ſalute

Mutius. v.n.

 præſtat;

*præſtat; vt quomodo, & quo perueniendum ſit, nouerimus, virtus, vt perueniamus. Alterum ſine altero nihil valet. ex ſcientia enim virtus, ex virtute ſummũ bonum naſcitur. Beata igitur vita, quã philoſophi quæſiuerunt ſemper, & quærunt; ſiue in cultu deorum, ſiue in philoſophia nulla eſt. & ideo ab his non potuit reperiri; quia ſummũ bonum non in ſummo quæſiuerũt, ſed in imo. Summum autẽ quid eſt, niſi cælum, & Deus, vnde animus oritur? Imum quid eſt, niſi terra, vnde corpus eſt? Itaque licet quidam philoſophi ſummum bonum non corpori, ſed animo dederint: tamen, quoniam*ad illum hanc vitam retulerũt, quæ cum corpore terminatur; ad corpus reuoluti ſunt: cuius eſt omne hoc tẽpus, quod tranſigitur in terra. Quare non immeritò ſummum bonum non comprehenderunt. quia quicquid ad corpus ſpectat, & immortalitatis eſt expers, vanũ ſit, neceſſe eſt. Non cadit ergo in hominẽ beatitudo illo modo, quo philoſophi putauerũt; ſed ita cadit, non vt tunc beatus ſit, cùm viuit in corpore; quod vtique, vt diſſoluatur, neceſſe eſt corrumpi; ſed tunc, cũ anima ſocietate corporis liberata, in ſolo ſpiritu viuit. Hoc vno beati eſſe in hac vita poſſumus, ſi minimè beati eſſe videamur, ſi fugientes illecebras voluptatum, ſoliq́ue virtuti ſeruientes, in omnibus laboribus, miſeriiſq́ue viuamus: quæ ſunt exercitia, & corroboramenta virtutis: ſi denique aſperam illã viam, difficilemq́ue teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum, quod beatũ facit, nõ poteſt eſſe, niſi in ea religione, atque doctrina; cui ſpes immortalitatis adiuncta eſt.*

* illud ad. vi. n.

13 *Res exigere videtur hoc loco, vt quoniam docuimus immortalitatẽ eſſe ſummum bonũ; id ipſum immortalem eſſe animam comprobemus. Qua de re ingens inter philoſophos diſceptatio eſt: nec quicquam tamẽ explicare, aut probare potuerunt. Ii, qui verum de anima ſentiebant; expertes enim huius diuinæ eruditionis; nec argumenta vera, quibus*

*busvincerent, attulerunt; nec teſtimonia, quibus probarent. ſed oportunius hanc quæſtionem tractabimus in vltimo libro, cùm de vita beata nobis erit differēdum. Supereſt pars illa philoſophiæ tertia, quam vocant *logicam: in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio non deſiderat: quia non in lingua, ſed in corde ſapientia eſt: nec intereſt, quali *vtatur ſermone. res enim, non verba quæruntur. & nos non de grāmatico, aut oratore, quorum ſcientia eſt, quomodo loqui deceat; ſed de ſapiente diſſerimus; cuius doctrina eſt, quomodo viuere oporteat. Quòd ſi neque phyſica illa ratio neceſſaria eſt, neque hæc logica; quia beatum facere non poſſunt: reſtat, vt in ſola ethica totius philoſophiæ vis cōtineatur: ad quam ſe abiectis omnibus Socrates cōtuliſſe dicitur. In qua etiam parte quoniam philoſophos erraſſe docui; qui ſummum bonum, cuius capiendi gratia generati *ſunt, nō comprehenderunt: apparet, falſam, & inanem eſſe philoſophiam; quia nec inſtruit ad iuſtitiæ munera; nec officium hominis, rationemq́ confirmat. Sciant igitur errare ſe, qui philoſophiam putant eſſe ſapientiam. non trahantur auctoritate cuiuſquā; ſed veritati potius faueant, & accedant. Nullus hic temeritati locus eſt: in æternū ſtultitiæ pœna ſubeunda eſt; ſi aut perſona inanis; aut opinio falſa deceperit. Homo autē, qualiſcunq́ eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt, ſi homini credit (vt nō dicam ſtultus, qui ſuum non videat errorē) certè arrogans eſt, qui ſibi audeat vendicare, quod humana cōditio non recipit. Ille ipſe Romanæ linguæ ſummus auctor quantum fallatur, licet ex illa ſentētia peruidere. qui cū in libris officiorum philoſophiam nihil aliud eſſe dixiſſet, quàm ſtudium ſapientiæ; ipſam autem ſapientiam, rerū diuinarum, & humanarum ſcientiam; tum adiecit. cuius ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſi oblectatio quæritur animi, requiesq́ cura-*

λογικὴν vi.n.

vtare

ſumus

poteſt *curarum: quæ conferri cum eorũ ſtudiis *poſſunt, qui ſemper aliquid inquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene, beateq́ vivendum. Si verò ratio conſtantiæ, virtutisq́ ducitur: aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam dicere maximarum rerũ artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit; hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis: vbi ea quæretur, cùm ab iſto genere diſcẽdi diſceſſeris? Equidem tametſi operam dederim, vt quantulamcunque dicendi aſſequerer facultatem propter ſtudium docendi; tamen eloquens nunquã fui: quippe qui forum ne attigerim quidem. ſed neceſſe eſt, ipſa me faciat cauſæ bonitas eloquentem. ad quam diſertè, copioſeq́ defendendam, ſcientia diuinitatis, & ipſa veritas ſufficit. Vellem igitur Ciceronem paullſper ab inferis ſurgere; vt vir eloquentiſſimus ab homunculo non diſerto doceretur: Primùm quidnam ſit, quod laudandum putet; qui vituperat id ſtudium, quod vocatur philoſophia. Deinde neque illam eſſe artem, qua virtus, & iuſtitia diſcatur; nec aliam vllam, ſicut putauit. Poſtremò quoniam eſt virtutis diſciplina; vbi quærenda ſit, cùm ab illo diſcendi genere diſceſſeris. quod ille non audiendi, diſcendiq́ gratia quærebat. A quo enim poſſet audire, cùm ſciret id nemo? Sed, vt in cauſis facere ſolebat, interrogatione voluit vrgere, ad conperducere feſſionemq́ *deducere; tanquam confideret, reſpõderi prorſus nihil poſſe, quo minus philoſophia eſſet magiſtra virtutis. quod quidem in Tuſculanis diſputationibus apertè profeſſus eſt, ad eam ipſam conuerſa oratione, tanquam ſe declamatorio dicendi genere iactaret. O vitæ philoſophia dux, inquit; ô virtutis indagatrix, expultrixq́ vitiorum: quid non modò nos, ſed omnino vita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu inuentrix legum, tu magiſtra morum, ac diſciplina fuiſti. Quaſi verò aliquid per ſe ipſa ſentiret; ac

non

non potius ille laudandus eſſet, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui; quia ſine his rebus vita conſtare non poſſit; in quibus vt ſenſus, ita beneficij nihil eſt. Atqui vt illa, corporis alimenta ſunt; ſic animæ, ſapientia.

Rectius itaque Lucretius, cùm eum laudat, qui ſa- 14
pientiam primus inuenit: ſed hoc ineptè, quòd ab homine inuentam putauit. Quaſi verò illam alicubi iacentem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontem, vt poëtæ aiunt; quòd ſic repertorem ſapientiæ, vt Deum, laudauit. ita enim dicit:

Nemo (vt opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam ſi vt ipſa petit maieſtas cognita rerum,
Dicendum eſt: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi.

Tamen non erit ſic laudandus Deus, quòd ſapientiam inuenerit; ſed quòd hominem fecerit, qui poſſet capere ſapientiam. Minuit enim laudem, qui partẽ laudat ex toto. Sed ille, vt hominem, laudauit. qui tamen ob id ipſum deberet pro Deo haberi, quòd ſapere inuenerit. nam ſic ait:

Nonne decebit,
Hunc hominem numero diuûm dignarier eſſe?

*Vnde apparet, aut Pythagorã voluiſſe laudare, qui ſe primus (vt dixi) philoſophum nominauit; aut Mileſium Thalem, qui de rerum natura primus traditur diſputaſſe. Sed dum hominem quærit extollere, rem ipſam depreſſit. non eſt enim magna, ſi ab homine potuit inueniri. Verũ poteſt, vt poëtæ, dari venia. At ille idem perfectus orator, idem ſummus philoſophus, *ne Græcos *reprehendam, quorum leuitatem ſemper accuſat, & tamen ſequitur; ipſam ſapientiam, quam aliàs donum, aliàs inuentum Deorũ poëticè vocat, figuratam laudat in faciem. Grauiter etiã queritur extitiſſe aliquos, qui eam vituperarẽt. Quiſnam ne, inquit, vituperare vitæ parentem, & hoc paricidio ſe in-*

& reprehendit vi.a.

 quinare

quinare audeat, & tam impiè ingratus eſſe? Nos ergo M.Tulli paricidæ ſumus, & inſuendi te iudice in culeum, qui philoſophiam negamus parentem eſſe vitæ? An tu, qui aduerſus Deum tam impiè ingratus es (nō hunc, cuius effigiem veneraris in capitolio ſedentē; ſed illum, qui mundum
generauit vitæ. *fecit, hominemq́; *figurauit; qui ſapientiam quoque ipſam inter cætera cæleſtia beneficia largitus eſt) magiſtrā tu virtutis, aut parentem vitæ vocas; ad quam ſi quis acceſſerit, multo ſit incertior neceſſe eſt, quàm prius fuerit? cuius enim virtutis? quæ ipſa, vbi ſita ſit, adhuc philoſophi non expediunt. cuius vitæ? cùm ipſi doctores ante fuerint ſenectute, ac morte confecti, quàm conſtituerint, quomodo viui deceat. cuius veritatis indagatricē profiteri poteſt? qui ſæpe teſtaris, cùm tanta multitudo fuerit philoſophorū, ſapientem tamen extitiſſe adhuc neminem. Quid ergo te magiſtra illa vitæ docuit? An vt potentiſſimum conſulem maledictis inceſſeres? eumq́; hoſtem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſūt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nempe philoſophiæ, & quidē ſic, vt nullus vnquā diligentius: quippe qui omnes cognoueris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles; eamq́; ipſam Latinis literis illuſtraueris, imitatoremq́; te Platonis oſtenderis. Cedo igitur quid didiceris; aut in qua ſecta veritatem deprehenderis. In academia ſcilicet, quā ſecutus es, quam probaſti. At hæc nihil docet, niſi vt ſcias, te nihil ſcire. Tui ergo te libri arguunt, quàm nihil à philoſophia diſci poſſit ad vitam. Hæc tua verba ſunt: Mihi autem nō modò ad ſapientiā cæci videmur; ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes, & obtuſi. Si ergo philoſophia eſt magiſtra vitæ: cur tibi ipſe cæcus, & hebes, & obtuſus videbare; quem oportuit illa docentem, & ſentire, & ſapere, & in*
cōſēſus.v.n. *clariſſima luce verſari? At quam *confeſſus fueris philoſophiæ veritate, docent ad filium compoſita præcepta: quibus*

mones,

mones, philoſophiæ quidem præcepta noſcenda, viuendum autem eſſe ciuiliter. Quid tam repugnans dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ; ideo vtique noſcenda ſunt, vt rectè, ſapienterq́; viuamus. Vel, ſi ciuiliter viuẽdum eſt: non eſt igitur philoſophia ſapientia: ſiquidẽ melius eſt ciuiliter, quàm philoſophicè viuere. Nam ſi ſapientia eſt, quæ dicitur philoſophia, ſtultè profectò viuit, qui non ſecundum philoſophiam viuit. Si autem non ſtultè viuit, qui ciuiliter viuit: ſequitur vt ſtultè viuat, qui philoſophicè viuit. Tuo itaque iudicio philoſophia ſtultitiæ, inanitatisq́; damnata eſt. Idẽ in cõſolatione, id eſt, in opere nõ ioculari, hanc de philoſophia ſententiam tuliſti. Sed neſcio quis nos teneat error, ac miſerabilis ignoratio veri. Vbi eſt ergo philoſophiæ magiſteriũ? aut quid te docuit illa vitæ parens, ſi verũ miſerabiliter ignoras? Quòd ſi hæc erroris, ignorationisq́; confeſſio, penè inuito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt: cur nõ tibi verum *fatebaris aliquando, philoſophiam, fatearis quam tu nihil docentem in cælum laudibus extuliſti, magiſtram virtutis eſſe non poſſe?

15 Eodem ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone?) Philoſophia, inquit, nihil aliud eſt, quàm recta viuendi ratio, vel honeſtè viuendi ſcientia, vel ars rectæ vitæ agendæ. Nõ errabimus, ſi dixerimus philoſophiam eſſe legem bene, honeſteq́; viuendi. Et qui *dixit illam regulam vitæ; dixerit ſuum illi nomẽ reddidit. Hic planè non reſpexit ad commune philoſophiæ nomen. quæ cùm ſit in plures ſectas, diſciplinasq́; diffuſa; nihilq́; habeat certi, nihil deniq́;, de quo vniuerſi vna mẽte, ac voce cõſentiant: quid poteſt eſſe tam falſum, quàm regulam vitæ, philoſophiam *vocari, in qua diuerſitas præceptorum rectum iter nominari impediat, & turbet? aut legem bene viuendi, cuius capita longè diſſonant? aut ſcientiam vitæ agendæ, in qua nihil aliud efficitur, contraria ſæpe dicendo; quàm vt nemo quic-

quicquam ſciat? Quæro enim,vtrúmne academiam philoſophiam putet eſſe,an non? Negaturum non arbitror.quod ſi eſt: nihil ergo illorum cadit in philoſophiam.quæ vt omnia reddat incerta,legem abrogat,artem nullam putat,rationem ſubuertit; regulam deprauat,ſcientiã funditus tollit. Falſa igitur illa omnia: quia in rem ſemper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non poſſunt. Nulla itaque ratio, vel ſcientia,vel lex bene viuẽdi,niſi in hac vnica & vera,& cæleſti ſapientia conſtituta eſt; quæ philoſophis fuit ignota. Nam illa terrena, quoniam falſa eſt; varia, & multiplex, ſibiq; tota contraria eſt. & ſicut vnus eſt huius mundi conſtitutor, & rector Deus; vna veritas: ita vnam eſſe,ac ſimplicem ſapientiam,neceſſe eſt: quia quicquid eſt verum, ac bonum, id perfectum eſſe non poteſt, niſi fuerit ſingulare. Quòd ſi philoſophia vitam poſſet inſtruere: nulli alij niſi philoſophi eſſent boni: & qui eam non didiciſſent,eſſent omnes ſemper mali: cùm verò innumerabiles exiſtant, & ſemper extiterint, qui ſint, aut fuerint ſine vlla doctrina boni; ex philoſophis autẽ perrarò fuerit, qui aliquid in vita fecerit laude dignum: Quis eſt tandem, qui non videat,eos homines virtutis,qua ipſi egent,nõ eſſe doctores? Nam ſi quis mores eorũ diligẽter inquirat,inueniet iracundos,cupidos, libidinoſos,arrogantes, proteruos, & ſub obtentu ſapientiæ ſua vitia celantes; domi facientes ea, quæ in ſcholis arguiſſent. Fortaſſe mentior accuſandi gratia. nónne id ipſum Tullius & fatetur, & queritur? Quotus quiſque, inquit, philoſophorum inuenitur, qui ſit ita moratus,ita animo,& vita conſtitutus, vt ratio poſtu-
vi.n. *lat? qui diſciplinam, non oſtentationem *ſuæ ſcientiæ,ſed legem vitæ putet? qui obtemperet ipſe ſibi, & decretis pa-*
licet *reat ſuis? Videre *liceat alios tanta leuitate,& iactatione, vt his fuerit nõ didiciſſe melius: alios pecuniæ cupidos: alios gloriæ,multos libidinum ſeruos; vt cum eorum vita mira-*

biliter

biliter pugnet oratio. Nepos*q; Cornelius ad eundem Ci- quoque
ceronem ita ſcribit: Tantum abeſt, vt ego magiſtram eſſe
putem vitæ philoſophiam, beatæq; vitæ perfectricẽ; vt nul-
lis magis exiſtimem opus eſſe magiſtris viuendi, quàm ple-
riſq;, qui in ea diſputanda verſantur. Video enim magnam
partem eorum, qui in ſchola de pudore, & cõtinentia præ-
cipiant argutiſsimè; eoſdem in omnium libidinum cupidi-
tatibus viuere. Item Seneca in exhortationibus: Plerique,
inquit, philoſophorum tales ſunt. diſerti in conuitiũ ſuum,
quos ſi audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem
perorantes, *iudicium profeſſos putes. adeo redundant ad indicium
ipſos maledicta in publicum miſſa. quos non aliter intueri vi.n.
decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, pyxi-
des venena. Quoſdam verò nec pudor vitiorum tenet; ſed
patrocinia turpitudini ſuæ fingunt; vt etiã honeſtè peccare
videantur. Faciet ſapiens (inquit idem Seneca) etiam quæ
non probabit, vt etiam ad maiora tranſitum inueniat: nec
relinquet bonos mores; ſed tempori aptabit: * vt quibus &
alij vtuntur in gloriam, aut voluptatem; *vtatur agendæ vtetur
rei cauſa. Deinde paulò pòſt: Omnia, quæ luxurioſi fa-
ciunt, quæq; imperiti; faciet & ſapiens, ſed non eodẽ modo,
eodemq; propoſito. Atqui nihil intereſt, quo animo facias,
quod feciſſe vitioſum eſt. quia facta cernuntur; animus non
videtur. Ariſtippo Cyrenaicorum magiſtro cum Laide no-
bili ſcorto fuit conſuetudo. quod flagitium grauis ille phi-
loſophiæ doctor ſic defendebat; vt diceret, multum inter ſe,
& cæteros Laidis amatores intereſſe, quòd ipſe haberet
Laidem, alij verò à Laide haberentur. O præclara, & imi-
tanda bonis ſapientia? Huic vero liberos in diſciplinam da-
res, vt diſcerent habere meretricem. Aliquid inter ſe, ac
perditos intereſſe dicebat; ſcilicet quòd illi bona ſua perde-
rent, ipſe gratis luxuriaretur. In quo *ſane ſapientior me- tamen
retrix fuit, quæ philoſophum habuit pro lenone; vt ad ſe

omnis

omnis iuuentus doctoris exemplo, & auctoritate corrupta, ſine vllo pudore concurreret. Quid ergo interfuit, quo animo philoſophus ad meretricem famoſiſſimam commearet; cùm eum populus, & riuales ſui viderent omnibus perditis nequiorem? Nec ſatis fuit ita viuere; ſed docere etiam libidines cœpit; ac mores ſuos de lupanari ad ſcholam tranſtulit, diſſerens, voluptatem corporis eſſe ſummum bonũ. Quæ doctrina execrabilis, & pudenda, non in corde philoſophi, ſed in ſinu meretricis eſt nata. Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit. Quid mirum, ſi à canibus, quorum vitam imitantur; etiam vocabulum, nomenq́; traxerunt? Nullum igitur in hac diſciplina magiſterium virtutis eſt; cùm etiam illi, qui honeſtiora præcipiunt; aut non faciant ipſi quæ ſuadent; aut ſi faciunt (quod raró accidit) non diſciplina eos ad rectum, ſed natura perducat; quæ ſæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

16 *Verùm enim cùm ſe perpetuæ deſidiæ tradant; nullamq́; virtutẽ capeſſant; & omnem ſuam vitam nihil aliud, quàm in eloquendo peragant: quid aliud quàm inertes putari debent? Sapiẽtia autem niſi in aliquo actu fuerit, quo vim ſuam exerceat, inanis, & falſa eſt. recteq́; Tullius ciuiles viros, qui remp. gubernent; qui vrbes aut nouas conſtituant, aut conſtitutas æquitate tueantur; qui ſalutem, libertatemq́; ciuium vel bonis legibus, vel ſalubribus cõſilijs, vel iudicijs grauibus conſeruent: philoſophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet potius, quàm incluſos in angulũ facienda præcipere, quæ ne ipſi quidem faciunt, qui loquuntur. & quoniam ſe à veris actibus remouerunt: apparet, eos exercendæ linguæ cauſa, vel aduocandi gratia, artem ipſam philoſophiæ reperiſſe. qui autem docent tantùm, nec faciunt; ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus. quis enim obtemperet, cùm ipſi præceptores doceant non*

obtempera-

obtemperare? Bonum eſt autem recta, & honeſta præcipere: ſed niſi & facias, mendacium eſt: & incongruens, atq; ineptum eſt, non in pectore, ſed in labijs habere bonitatem. Non ergo vtilitatem ex philoſophia, ſed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero teſtatus eſt. Profectò, inquit, omnis *iuſtorum diſputatio, quanquam vberrimos fontes virtutis, & ſcientiæ contineat; tamen collata cum horum actis, perfectiſq; rebus, vereor ne tantum videatur attuliſſe negotijs hominũ vtilitatis, quantũ oblectationem quandam otij. Vereri quidẽ non debuit, cùm verum diceret: ſed quaſi timeret, ne proditi myſterij reus à philoſophis citaretur; non eſt auſus confidenter pronuntiare, quod fuit verũ, illos non ideo diſputare, vt doceant; ſed vt ſe oblectent in otio. qui quoniam auctores ſunt rerũ gerendarũ; nec ipſi quicquam gerunt: pro loquacibus ſunt habẽdi. Sed profectò, quia nihil boni ad vitã afferebant: nec ipſi decretis ſuis obtemperauerunt; nec quiſquam per tot ſecula inuentus eſt, qui eorum legibus viueret. Abijcienda eſt igitur omnis philoſophia: quia non ſtudendum eſt ſapientiæ, quòd fine, ac modo careat; ſed ſapiendum eſt, & quidem maturè. Non enim nobis altera vita conceditur, vt, cùm in hac ſapientiã quæramus, in illa ſapere poſsimus: in hac vtrunque fieri neceſſe eſt. cito inueniri debet, vt cito ſuſcipi poſsit; nequid pereat ex vita, cuius finis incertus eſt. Ciceronis Hortenſius contra philoſophiam diſſerens, circunuenitur arguta concluſione; quòd cùm diceret philoſophandum non eſſe, nihilo minus philoſophari videbatur: quoniam philoſophi eſt, quid in vita faciendum, vel non faciendũ ſit, diſputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi ſumus, qui philoſophiã tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio eſt; ſophiã defendimus, quia diuina traditio eſt; eamq; ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cũ philoſophiã tolleret; nec melius aliquid afferret: ſapientiam tollere putabatur: eoq; facilius

*iſtorum

de

de ſententia pulſus eſt; quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci. Præterea illud quoque argumentum contra philoſophiam valet plurimum; quo idem eſt vſus Hortenſius; ex eo poſſe intelligi, philoſophiam non eſſe ſapientiam, quòd principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philoſophi eſſe cœperunt? Thales (vt opinor) primus. recens hæc quidem ætas. vbi ergo apud antiquiores latuit amor iſte inueſtigandæ veritatis? Idem Lucretius ait:

Denique natura hæc rerum, ratioq́ reperta eſt
Nuper: & hanc, primus cum primis ipſe repertus
Nunc ego ſum, in patrias qui poſſum vertere voces.

Et Seneca, Nondum ſunt, inquit, mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Multis ergo ſeculis humanũ genus ſine ratione vixit. Quod irridens Perſius, Poſtquam, inquit, ſapere vrbi Cum pipere, & palmis venit: tanquam ſapientia cum ſaporis mercibus fuerit inuecta. quæ ſi ſecundum hominis naturam eſt, cum homine ipſo cœperit, neceſſe eſt: ſi verò non eſt, nec capere quidem illam poſſet humana natura. Sed quia recepit, igitur à principio fuiſſe ſapientiam neceſſe eſt. ergo philoſophia, quia non à principio fuit, non eſt eadem vera ſapientia. ſed videlicet Græci, qui ſacras veritatis literas non attigerant; quemadmodum deprauata eſſet ſapientia, neſciuerunt. Et ideo cùm vacare ſapientia humanam vitam putarent, philoſophiam commenti ſunt, id eſt, latentem, atque ignotam ſibi veritatem diſſerendo eruere voluerũt. quod ſtudium per ignorantiam veri, ſapientiam putauerunt.

17 *Dixi de philoſophia ipſa, quàm breuiter potui: nunc ad philoſophos veniamus, nõ vt cum his decertemus, qui ſtare non poſſunt; ſed vt eos fugientes, atq; deiectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multo celebrior ſemper fuit, quàm cæterorum: non quia veri aliquid afferat; ſed*

quia

quia multos populare nomen voluptatis inuitat. Nemo enim non in vitia pronus eſt. *Propterea, *vt ad ſe multitudinem contrahat; appoſita ſingulis quibuſque moribus loquitur. Deſidioſum vetat literas diſcere; auarum populari largitione liberat; ignauum prohibet accedere ad remp. pigrum exercere; timidum militare. irreligioſus, audit Deos nihil curare; inhumanus, & ſuis cõmodis ſeruiens, iubetur nihil cuiquã tribuere: omnia enim ſua cauſa facere ſapiẽtem. fugienti turbam, ſolitudo laudatur. qui nimium parcus eſt; diſcit aqua, & polenta vitã poſſe tolerare. qui odit vxorem; huic enumerantur cœlibatus bona: habenti malos liberos, orbitas prædicatur: aduerſus impios parẽtes nullum eſſe vinculũ naturæ. impatienti, ac delicato, dolorẽ eſſe omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum eſſe ſapientem. qui claritati, ac potentiæ ſtudet, huic præcipitur reges colere: qui moleſtiã ferre non poteſt; huic regiam fugere. Ita homo aſtutus ex varijs, diuerſisq́ue* *modis *circulum cogit; & dum ſtudet placere omnibus, maiore diſcordia ſecum ipſe pugnauit, quàm inter ſe vniuerſi. Vnde autem diſciplina eius tota deſcendat, quam originem habeat; explicandum eſt. Videbat Epicurus bonis aduerſa ſemper accidere, paupertatem, labores, exilia, carorum amiſſiones; malos contrà, beatos eſſe; augeri potentia; honoribus affici: videbat innocentiã minus tutam; ſcelera impunè committi: videbat, ſine delectu morum, ſine ordine, ac diſcrimine annorum, ſæuire mortẽ; ſed alios ad ſenectutem peruenire; alios infantes rapi; alios iam robuſtos interire; alios in primo adoleſcentiæ flore immaturis funeribus extingui; in bellis potius meliores & vinci, & perire. maximè autem commouebat, homines in primis religioſos grauioribus malis affici. is autem qui aut Deos omnino negligerent, aut non piè colerent; vel minora incommoda euenire, vel nulla: ipſa etiam ſæpè templa ful-*

præterea

—

moribus

minibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cùm dicit de Deo:

Tum fulmina mittat: & ædeis
Ipſe ſuas diſturbet: & in deſerta recedens,
Sæuiat exercens telum: quod ſæpe nocenteis
Præterit, exanimatq́ indignos, inq́ merenteis.

Quòd ſi vel exiguam veritatis auram colligere potuiſſet, nunquam diceret, ædes illum ſuas diſturbare; cùm ideo diſturbet, quòd non ſunt ſuæ. Capitolium, quod eſt Romanæ vrbis, & religionis caput ſummum, non ſemel, ſed ſæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingenioſi quid de hoc exiſtimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: qui ait, diuinitus extitiſſe illam flammam, non quæ terreſtre illud domicilium Iouis deleret; ſed quæ ſublimius, magnificentiusq́ depoſceret. Qua de re etiam in libris conſulatus ſui eadem dixit, quæ Lucretius:

Nam pater altitonans ſtellanti nixus Olympo,
Ipſe ſuas arces, atq́ inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit ſedibus ignes.

Pertinaci ergo ſtultitia non modò vim, maieſtatemq́ veri Dei non intellexerunt; ſed etiam impietatem ſui erroris auxerunt; qui templum cæleſti iudicio ſæpe damnatum reſtituere contra fas omne contenderint. Cũ hæc igitur cogitaret Epicurus; earum rerum velut iniquitate inductus (ſic enim cauſam, rationemq́ ignorãti videbatur) exiſtimauit nullam eſſe prouidentiã. quod cùm ſibi perſuaſiſſet; ſuſcepit etiam defendendum. ſic in errores inextricabiles ſe ipſe coniecit. Si enim prouidentia nulla eſt; quomodo tam ordinatè, tam diſpoſitè mundus effectus eſt? Nulla, inquit, diſpoſitio eſt. multa enim facta ſunt aliter, quàm fieri debuerunt. & inuenit homo diuinus, quæ reprehẽderet. Quæ ſingula ſi vacaret refellere; facilè oſtenderem, nec ſapientem hunc fuiſſe, nec ſanum. item ſi nulla prouidentia eſt; quomodo

*modo animalium corpora tam prouidenter ordinata ſunt, vt ſingula quæq; membra mirabili ratione diſpoſita, ſua officia conſeruent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus prouidentiæ ratio molita eſt. nam neq; oculi facti ſunt ad videndum; neque aures ad audiendum; neq; lingua ad loquendum; neque pedes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata ſunt, quàm eſſet, loqui, audire, videre, ambulare. Itaq; non hæc ad vſum nata ſunt; ſed vſus ex illis natus eſt. Si nulla prouidentia eſt; cur imbres cadunt; fruges oriuntur; arbuſta frondeſcunt? Non, inquit, ſemper animantium cauſa iſta fiunt: quoniam prouidentia nihil proſunt. ſed omnia ſua ſponte fieri, neceſſe eſt. Vnde ergo naſcuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur? Non eſt, inquit, prouidentiæ opus. ſunt enim ſemina per inane volitantia; quibus inter ſe temerè conglobatis, vniuerſa gignuntur, atque concreſcunt. Cur igitur illa non ſentimus, aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem vllum, nec odorem; ſaporis quoque, & humoris expertia ſunt, & tam minuta, vt ſecari, ac diuidi nequeant. Sic eum, quia in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim ſunt, aut vnde iſta corpuſcula? Cur illa nemo præter vnũ Leucippum ſomniauit? à quo Democritus eruditus, hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſint corpuſcula, & quidem ſolida, vt dicunt; ſub oculos certè venire poſſunt. Si eadem eſt natura omnium; quomodo res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine, ac poſitione conueniunt, ſicut literæ: quæ cùm ſint paucæ; variè tamen collocatæ, innumerabilia verba conficiunt. At literæ varias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipſa primordia. nam ſunt aſpera, ſunt hamata; ſunt leuia. Secari ergo, & diuidi poſſunt, ſi aliquid ineſt illis, quod emineat. Si autem leuia ſunt, & *humoris indigent; cohærere non poſſunt. Hamata igitur eſſe oportet, vt* hamis. v. n.

 poſſint

*poßint inuicem concathenari. Cùm verò tam minuta eſſe
dicantur, vt nulla ferri acie diſiici valeant; quomodo hamos,
aut angulos habent? Quos, quia extant; neceſſe eſt
poſſe diuelli. Deinde quo fœdere inter ſe, quæ mente conueniunt,
vt ex his aliquid conſtituatur? ſi ſenſu carent; nec
coire tam diſpoſitè poſſunt. quia nō poteſt quicquam rationale
perficere niſi ratio. Quàm multis coargui hæc vanitas
poteſt! ſed properat oratio.*

Hic eſt ille,

Qui genus humanum ingenio ſuperauit; & omnes
Reſtinxit ſtellas, exortus vti ætherius ſol.

*quos equidem verſus nunquam ſine riſu legere poſſum.
Non enim de Socrate, aut Platone hoc ſaltem dicebat; qui
velut reges habentur philoſophorum. ſed de homine: quo
ſano, & vigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poëta
inaniſſimus leonis laudibus murem non ornauit, ſed obruit,
& obtriuit. At idem nos metu liberat mortis. de qua
hæc ipſius verba ſunt expreſſa. Quando nos ſumus; mors
non eſt. quando mors eſt, nos non ſumus; mors ergo nihil
ad nos. Quàm argutè nos fefellit. quaſi verò tranſacta
mors timeatur, quia iam ſenſus ereptus eſt; ac non ipſum
mori, quo ſenſus eripitur. Eſt enim tempus aliquod, quo
& nos iam nō ſumus; & mors tamen nondum eſt. idq; ip-*
quo *ſum videtur miſerum eſſe, *cùm & mors eſſe incipit; &
nos eſſe deſinimus. Nec fruſtra dictum eſt:* MORS *miſera
non eſt. aditus ad mortem eſt miſer, hoc eſt morbo tabeſcere,
ictū perpeti, ferrū corpore excipere, ardere igni, dentibus
beſtiarum laniari. Hæc ſunt, quæ timentur; non
quia mortem afferant, ſed quia dolorē magnum. Quæ res
potius efficit, vt dolor malum ſit. Omnium, inquit, malorum
maximū eſt. Qui ergo nō poſſum nō timere; ſi id, quod
mortem antecedit, aut efficit, malū eſt? Quid, quod totum
illud argumentum falſum eſt? quia non intereunt animæ.*

Verè

Verè inquit.nam quod cum corpore naſcitur; cum corpore intereat, neceſſe eſt.Iam ſuperius dixi,differre me hunc locum melius,& operi vltimo reſeruare;vt hanc Epicuri perſuaſionẽ,ſiue illa Democriti,ſiue Dicaarchi fuit; & argumentis,& diuinis teſtimonijs redarguam. Verùm ille fortaſſe impunitatem vitijs ſuis ſpopondit. fuit enim turpiſſimæ voluptatis aſſertor: cuius capiendæ cauſa,naſci hominem putauit. Quis, cùm hoc affirmari audiat; vitijs, & ſceleribus abſtineat? Nam ſi perituræ ſunt animæ; appetamus diuitias, vt omnes ſuauitates capere poſſimus. quæ ſi nobis deſunt; ab ijs qui habent, auferamus clàm, dolo, vi; eo magis, ſi humanas res Deus nullus curat, quandocunq; ſpes impunitatis arriſerit, rapiamus, necemus. Sapientis eſt enim,malefacere; ſi & vtile ſit,& tutum: quoniam ſiquis in cælo Deus eſt,nõ iraſcitur cuiquã. Aequè ſtulti eſt, & benefacere:quia ſicut ira nõ commouetur;ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur, quoquomodo poſſumus, ſeruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis ſine voluptate patiamur;ne,quia ipſi quandoq; perituri ſumus;id ipſum,quod viximus,pereat. Hoc ille tametſi non dicit verbo;re tamen ipſa docet. Nam cùm diſputat, omnia ſapientem ſua cauſa facere; ad vtilitatem ſuam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia; nec boni quicquam faciendum putabit; quoniam benefacere ad vtilitatem ſpectat alienam:nec à ſcelere abſtinendum: quia maleficio præda coniuncta eſt. Archipirata quiſquam,vel latronum ductor, ſi ſuos ad graſſandum cohortetur;quo alio ſermone vti poteſt; quàm vt eadẽ dicat,quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare,non ira,non gratia tangi:inferorum pœnas non eſſe metuendas;quòd animæ poſt mortem occidant ,nec vlli omnino ſint inferi: voluptatem eſſe maximum bonum:nullam eſſe humanam ſocietatem:

ſibi quemque cōſulere: neminem eſſe, qui alterū diligat, niſi ſua cauſa: mortem non eſſe metuendam forti viro, nec vllum dolorem, quin, etiam ſi torqueatur, ſi vratur, nihil ſe curare dicat. Eſt planè, cur quiſquam putet hanc vocē viri eſſe ſapientis, quæ poteſt latronibus aptiſſimè commodari?

18 *Alij autem contraria his diſſerūt; ſupereſſe animas poſt mortem. & hi ſunt maximè Pythagorici, ac Stoici: quibus & ſi ignoſcendum eſt; quia verum ſentiunt: nō poſſum tamen non reprehendere eos; quia non ſcientia, ſed caſu inciderunt in veritatem. itaq; in eo ipſo, quod rectè ſentiebāt, aliquid errarunt. Nam cùm timerent argumentum illud, quo colligitur, neceſſe eſſe, vt occidant animæ cum corporibus, quia cū corporibus naſcuntur: dixerunt non naſci animas, ſed inſinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare. Non putauerunt aliter fieri poſſe, vt ſuperſint animæ poſt corpora, niſi videātur fuiſſe ante corpora. Par igitur, ac prope ſimilis error eſt partis vtriuſque. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa in futuro. Nemo enim vidit, quod eſt veriſſimū, & naſci animas, & non occidere: quia, cur id fieret, aut quæ ratio eſſet *homines neſcierūt. Multi ergo ex iis, quia æternas eſſe animas ſuſpicabantur; tanquam in cœlum migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerunt, vt Cleanthes, vt Chryſippus, vt Zenon, vt Empedocles, qui ſe in ardentis Aetnæ ſpecum intempeſta nocte deiecit, vt, cùm repentè non apparuiſſet, abiiſſe ad Deos crederetur: & ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua vita Socraticæ vanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit perſuaſione. Sed tamen Sponte ſua leto caput obuius obtulit ipſe. quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nam ſi homicida, nefarius eſt; quia hominis extinctor eſt: eidem ſceleri obſtrictus eſt, qui ſe necat; quia hominem necat. Immo verò maius eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cuius vltio Deo ſoli ſubiacet. Nam ſicut in hanc vitā nō noſtra ſponte venimus, ita rurſus*

* hominis. vi.n.

*ſus ex hoc domicilio corporis, quod tuẽdũ nobis aſſignatum eſt; eiuſdẽ iuſſu recedendũ eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tãdiu habitaturos, donec iubeat emitti. & ſi vis aliqua inferatur, æqua mente id ferendum eſt; cùm extincta innocentis anima inulta eſſe non poſſit; habeamusq́; *vindicem magnũ; cui ſoli vindicta integra ſemper eſt. Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, & ipſe Romanæ ſapiẽtiæ princeps Cato: qui ante quã ſe occideret; perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum; & ad ſummum nefas philoſophi auctoritate cõpulſus eſt. & hic tamen aliquam moriendi cauſam videtur habuiſſe, odium ſeruitutis. Quid Ambraciotes ille; qui, cùm eundem librum perlegiſſet; præcipitem ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi quòd Platoni credidit? Execrabilis prorſus, ac fugienda doctrina, ſi abigit homines à vita. Quòd ſi ſciſſet Plato, atque docuiſſet, à quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur; nec Cleombrotum impegiſſet in mortem voluntariam, nec Catonem; ſed eos ad vitam, & iuſtitiam potius erudiſſet. Nam Cato videtur mihi cauſam quæſiſſe moriendi, non tam vt Cæſarem fugeret, quàm vt Stoicorum decretis obtemperaret, quos ſectabatur; nomenq́; ſuum grandi aliquo facinore clarificaret. cui quid mali accidere potuerit, ſi viueret; non inuenio. C. enim Cæſar, vt clemens erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipſo belli ciuilis ardore; quàm vt bene mereri de Repub. videretur, duobus optimis ciuibus, Cicerone & Catone, ſeruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De vita quereris: quaſi vixeris, aut vnquam tibi ratio conſtiterit, cur omnino ſis natus. Non ne igitur tibi verus ille, & communis omnium pater Terentianum illud iure increpauerit? Prius diſce, quid ſit viuere. ſi diſplicebit vita; tum iſtoc vtitor. Indignaris te malis eſſe ſubiectum: quaſi quicquam*

iudicem

merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum neſcis: qui quamuis clariſsimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorantiæ tenebris iaces. quæ ignorantia effecit, vt quoſdam dicere non puderet, idcirco nos eſſe natos, vt ſcelerum pœnas lueremus.
video *quo quid delirius dici poſsit, non* * *inuenio. Vbi enim, vel quæ ſcelera potuimus admittere, qui omnino non ſumus? Niſi forte credemus inepto illi ſeni, q̄ui ſe in priori vita Euphorbum fuiſſe mentitus eſt. Hic credo, quòd erat ignobili genere natus, familiā ſibi ex Homeri carminibus adoptauit. O miram, & ſingularem Pythagoræ memoriam! O miſeram obliuionem noſtrûm omnium, qui neſciamus, qui antè fuerimus! Sed fortaſſe vel errore aliquo, vel gratia ſit effectum, vt ille ſolus lethæum gurgitem non attigerit, nec obliuionis aquam guſtauerit. videlicet ſenex vanus (ſicut otioſæ aniculæ ſolent) fabulas tanquam infantibus credulis finxit. Quòd ſi bene ſenſiſſet de ijs, quibus hæc locutus eſt; ſi homines eos exiſtimaſſet: nunquam ſibi tam petulanter mentiendi licentiam vendicaſſet. ſed deridenda eſt hominis leuiſsimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cùm in principio conſolationis ſuæ dixiſſet, luendorum ſcelerum cauſa naſci homines: iterauit id ipſum poſtea, quaſi obiurgans eum, qui vitam, pœnam non eſſe putet. rectè*
præfatus *ergo* **profatus eſt, errore, ac miſerabili veritatis ignorantia ſe teneri. At illi, qui de mortis bono diſputant, quia nihil veri ſciunt, ſic argumentantur: Si nihil eſt poſt mortem; non eſt malum mors; aufert enim ſenſum mali. Si autem ſuperſunt animæ; eſt etiam bonum, quia immortalitas ſequitur. Quam ſententiam Cicero de Legibus ſic explicauit: Gratulamurq́; nobis, quoniam mors aut meliorem, quàm qui eſt in vita, aut certè non deteriorem allatura eſt ſtatum. Nam ſine corpore animo vigente, diuina vita eſt;*
pereunte *ſenſu* * *carente, nihil profectò eſt mali. Argutè, vt ſibi videbatur,*

batur, quaſi nihil eſſe aliud poßit. Atqui vtrumque hoc falſum eſt. Docent enim diuinæ literæ, non extingui animas, ſed aut pro iuſtitia præmio affici, aut pœna pro ſceleribus ſempiterna. Nec enim fas eſt, aut eum, qui ſceleratus in vita feliciter fuerit, effugere quod meretur; aut eum, qui ob iuſtitiã miſerrimus fuerit, ſua mercede fraudari. Quod adeo verum eſt, vt idem Tullius in conſolatione, nõ eaſdem ſedes incolere iuſtos, atque impios, prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, ijdem illi ſapientes arbitrati ſunt eundem curſum in cælum patere. nam vitiis, & ſceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno iacere docuerunt; caſtos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam ſtudiis, atque artibus expolitos, leui quodam, & facili lapſu ad Deos, id eſt, ad naturã ſui ſimilem peruolare. Quæ ſententia ſuperiori illi argumento repugnat. Illud enim ſic aſſumptum eſt, tanquam neceſſe ſit, omnem hominem natum, immortalitate donari. Quod igitur erit diſcrimẽ virtutis, ac ſceleris; ſi nihil intereſt, vtrúmne Ariſtides ſit aliquis, an Phalaris? vtrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum, ſententiarumq́ nõ cernit, niſi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, vtrúmne bonum ſit mors, an malum; reſpondebimus, qualitatẽ eius ex vitæ ratione pendere. Nam ſicut vita ipſa bonum eſt, ſi cum virtute viuatur; malum, ſi cum ſcelere: ſic & mors ex præteritis vitæ actibus ponderanda eſt. Ita fit, vt ſi vita in Dei religione tranſacta ſit, mors malum nõ ſit; quia tranſlatio eſt ad immortalitatem. Sin aliter, malum ſit, neceſſe eſt; quoniã ad æterna (vt dixi) ſupplicia tranſmittit. Quid ergo dicemus, niſi errare illos, q̃ aut mortem appetunt, tanquam bonum; aut vitam fugiunt, tanquam malũ? Niſi quòd ſunt iniquißimi, qui pauciora mala non penſant bonis pluribus. Nam cùm omnem vitam per exquiſitas, & varias traducant voluptates, mori cupiunt; ſi quid fortè his

*amaritudinis ſuperuenit: & ſic habent; tanquam illis nunquam fuerit bene, ſi aliquando fuerit malè. Damnant igitur vitam omnem; plenamq́ nihil aliud, quàm malis opinantur. Hinc nata eſt inepta illa ſententia; hanc eſſe mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum eſſe, nō naſci; ſecundum, citius mori. Quæ, vt maioris ſit auctoritatis, Sileno attribuitur. Cicero ſic in conſolatione: Non naſci, inquit, longè optimum, nec in *his ſcopulos incidere vitæ: Proximum autem, ſi natus ſis, quàm primum, tanquā ex incendio effugere fortunæ. Crediſſe illū vaniſſimo dicto exinde apparet, quòd adiecit aliquid de ſuo, vt ornaret. Quæro igitur, cui eſſe optimum putet non naſci, cùm ſit nullus omnino, qui ſentiat. nam vt bonum ſit aliquid, aut malum, ſenſus efficit. Deinde cur omnem vitam nihil aliud eſſe, quàm ſcopulos, & incendium putauerit; quaſi aut in noſtra fuerit poteſtate, ne naſceremur; aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus; aut viuendi ratio quicquam ſimile incendio habere videatur. Non diſſimile Platonis illud eſt, quòd aiebat, ſe gratias agere naturæ: Primùm, quòd homo natus eſſet, potius quàm mutum animal: Deinde, quòd *maſculus potius, quàm fœmina; quòd Græcus, quàm Barbarus: Poſtremò, quòd Athenienſis, & quòd tēporibus Socratis. Dici non poteſt, quantā mentibus cæcitatē, quantosq́ pariat errores ignoratio veritatis. Ego planè cōtenderim, nunquam quicquam dictū eſſe in rebus humanis delirius. Quaſi verò ſi aut Barbarus, aut mulier, aut aſinus denique natus eſſet; idem ipſe Plato eſſet, ac non ipſum illud, quod natum fuiſſet. Sed videlicet Pythagoræ credidit; qui vt vetaret homines animalibus veſci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeare. quod & vanum, & impoſſibile eſt: Vanum, quia neceſſe non fuit, veteres animas in noua corpora inducere; cùm idem artifex, qui*

[margin: hos] [margin: mas]

*primas aliquando fecerat, potuerit ſemper nouas facere:
Impoßibile, quia rectæ rationis anima, tam immutare na-
turam ſtatus ſui non poteſt, quàm ignis aut deorſum niti,
aut in tranſuerſum, fluminis modo, flammã ſuam fundere.
Exiſtimauit igitur homo ſapiens, potuiſſe fieri, vt anima,
quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal in-
cluderetur; eſſetq́ humano ſenſu prædita; vt intelligeret,
ac doleret, incongruenti ſe corpore oneratam. Quanto ſa-
nius faceret, ſi gratias agere ſe diceret, quòd ingenioſus,
quòd docilis natus eſſet, quòd in ijs opibus, vt liberaliter
erudiretur. Nam quòd Athenis natus eſt, quid in eo bene-
ficij fuit? An non plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus
excellenti ingenio, atque doctrina viri, qui meliores ſingu-
li, quàm omnes Athenienſes fuerunt? Quanta hominum
millia fuiſſe credamus, qui & Athenis nati, & temporibus
Socratis, indocti tamen, ac ſtulti fuerunt? Non enim aut
parietes, aut locus, in quo quiſque eſt effuſus ex vtero, con-
ciliat homini ſapientiam. Quid verò attinuit, Socratis ſe
temporibus natum* gloriari? Num Socrates ingenia diſcen-* gratulari
tibus potuit commodare? Non venit in mentem Platoni, vi. n.
*Alcibiadem quoque, & Critiam eiuſdem Socratis aßiduos
auditores fuiſſe; quorum alter hoſtis patriæ acerrimus fuit;
alter crudeliſſimus omnium tyrannorum.*

Videamus nũc, quid in Socrate ipſo tam magnũ fuerit, 19
*vt homo ſapiens meritò gratias ageret, illius ſe temporibus
eſſe natum. Nõ inficior, fuiſſe illum paulò cordatiorẽ, quàm
cæteros, qui naturam rerum putauerunt ingenio poſſe
comprehendi. In quo illos non excordes tantùm fuiſſe ar-
bitror, ſed etiam impios; quòd in ſecreta cæleſtis illius prò-
uidentiæ, curioſos oculos voluerint immittere. Romæ, &
in pleriſque vrbibus ſcimus eſſe quædam ſacra, quæ aſpi-
ci à viris nefas habeatur. Abſtinent igitur aſpectu, qui-
bus contaminare illa non licet: & ſi fortè vel errore, vel*

caſu

caſu quiſpiam vir aſpexerit; primò pœna eius, deinde inſtauratione ſacrificij ſcelus expiatur. Quid his facias, qui inconceſſa ſcrutari volunt? Nimirum multò ſceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cæleſte templum profanare impiis diſputationibus quærunt; quàm qui ædem Veſtæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire viris non liceat, tamen à viris fabricata ſunt. Hi verò non tantùm impietatis crimen effugiunt; ſed, quod eſt multò indignius, eloquentiæ famam, & ingenij gloriam conſequuntur. Quid, ſi aliquid inueſtigare poſſent? Sunt enim tam ſtulti in aſſeuerando, quàm improbi in quærendo; cùm neque inuenire quicquam poßint; nec defendere, etiam ſi inuenerint. Nam ſi verum vel fortuito viderint, quod ſæpius contingit; committunt, vt ab aliis id pro falſo refellatur. Non enim deſcendit aliquis de cælo, qui ſententiam de ſingulorum opinionibus ferat. quapropter nemo dubitauerit, eos, qui iſta conquirant, ſtultos, ineptos, inſanos eſſe. Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani; qui cùm intelligeret hæc non poſſe inueniri, ab eiuſmodi quæſtionibus ſe remouit. vereorq́ ne in eo ſolo. Multa enim ſunt eius non modò laude indigna, ſed etiam reprehenſione digniſſima: in quibus fuit ſuorum ſimillimus. Ex his vnum eligam, quod ab omnibus ſit probatum. celebre hoc prouerbium Socrates habuit: QVOD *ſupra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram; & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cælum, ad cuius contemplationẽ ſumus excitati; nihil deniq́ lux ipſa pertineat. certè victus noſtri cauſa de cœlo eſt. Quòd ſi hoc ſenſit, nõ eſſe de rebus cæleſtibus diſputãdum; ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ ſub pedibus habebat. Quid ergo? nũ errauit in verbis? Veriſimile non eſt: ſed nimirum id ſenſit, quod locutus eſt, religioni minimè ſeruiendum. quod ſi aperte diceret, nemo pateretur.*

pateretur. Quis enim non ſentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? quandoquidem nihil eſt, quod poſſit ſine vllo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur nauis ſine gubernatore abit peſſum. & corpus relictum ab anima defluit: nedum putemus tantam illam molem aut conſtrui ſine artifice, aut ſtare tandiu ſine rectore potuiſſe. Quòd ſi publicas illas religiones voluit euertere; nō improbo; quin etiam laudabo, ſi ipſe quod eſt melius inuenerit. Verum idem per canem, & anſerem deierabat. O hominem ſcurram (vt ait Zeno Epicureus) ineptum, perditū, deſperatum, ſi cauillari voluit religionem; dementem, ſi hoc ſerio fecit, vt animal turpiſſimū pro Deo haberet. Quis iam ſuperſtitiones Aegyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis auctoritate confirmauit ſua? Illud verò nonne ſummæ vanitatis; quòd ante mortem familiares ſuos rogauit, vt Aeſculapio gallum, quem vouerat, pro ſe ſacrarent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum* recuperatorem, voti reus fieret ab Aeſculapio. Dementiſſimum hominem putarem, ſi morbo affectus periſſet. Cùm verò hoc ſanus fecerit; eſt ipſe inſanus, qui eum putet eſſe ſapientem. En, cuius temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratulatur.

*receptorem

Videamus tamē, quid illum Socrates docuerit: qui cùm totam Phyſicam repudiaſſet; eò ſe contulit, vt de virtute, atque officio quæreret. itaq; nō dubito, quin auditores ſuos iuſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, nō fugit Platonem, iuſtitiæ vim in æquitate conſiſtere. ſiquidem omnes pari conditione naſcuntur. Ergo nihil, inquit, priuati ac proprij habeant; ſed vt pares eſſe poſſint, quod iuſtitiæ ratio deſiderat, omnia in commune poſſideant. Ferri hoc poteſt, quamdiu de pecunia dici videtur. Quod ipſum quàm impoſſibile ſit, & quàm iniuſtum, poteram multis 20

rebus

rebus oſtendere. Concedamus tamen, vt poſſit fieri. Omnes enim ſapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quò ergo illum communitas iſta perduxit? Matrimonia quoque, inquit, communia eſſe debebunt: ſcilicet vt ad eandem mulierem multi viri, tanquam canes confluant; & is vtique obtineat, qui viribus vicerit: aut ſi ſapientes ſunt, vt philo-
vt *ſophi; expectent,* & vicibus tanquã lupanar obeãt. O miram Platonis æquitatem! Vbi eſt igitur virtus caſtitatis? vbi fides cõiugalis? quæ ſi tollas, omnis iuſtitia ſublata eſt. at idem dixit, beatas ciuitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarent, aut reges philoſopharẽtur. Huic verò tam iuſto, tam æquo viro regnum dares: aliis abſtuliſſet ſua; aliis condonaſſet aliena: proſtituiſſet pudicitiam fœminarum. quæ nullus vnquam non modo rex, ſed ne tyrannus*
Quam *quidem fecit.* Cum verò intulit rationẽ turpiſſimi huius conſilij, ſic inquit: Ciuitas concors erit, & mutui amoris conſtricta vĩnculis, ſi omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & vxores, & liberi. Quæ iſta confuſio generis humani eſt? Quomodo ſeruari poteſt caritas, vbi nihil eſt certum quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diliget, niſi habitauerint ſemper vnà? niſi deuota mens, & ſeruata inuicem fides indiuiduam fecerit caritatem? quæ virtus in illa promiſcua voluptate locum non habet. Item ſi omnes omnium liberi ſint, quis amare liberos, tanquam ſuos, poterit, cùm ſuos eſſe aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum vnde natus ſit, neſciat? Ex quo fit, vt non tantùm alienum pro patre habeat, ſed etiam patrem pro alieno. Quid, quòd vxor poteſt eſſe communis, filius non poteſt? quem concipi non niſi ex vno neceſſe eſt. Perit ergo illi vna communitas, ipſa reclamante natura. Supereſt, vt tantũmodo concordiæ cauſa vxores velint eſſe communes. At nulla vehementior diſcordiarum cauſa eſt, quàm vnius fœminæ à multis mari-*

bus

bus appetitio. In quo Plato ſi ratione non potuit, exemplis certè potuit admoneri & mutorũ animalium, quæ ob hoc vel acerrimè pugnant; & hominum, qui ſemper ob eam rem grauiſsima inter ſe bella geſſerunt.

*Reſtat, vt cõmunio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria, & libidines, propter quas funditus eruendas, virtus eſt vel maximè neceſſaria. Itaque nõ inuenit concordiam, quam quærebat; quia non videbat, vnde oriatur. Nam iuſtitia in extra poſitis nihil momenti habet, ne in corpore quidem; ſed tota in hominis mente verſatur. Qui ergo vult homines adæquare; non matrimonia, non opes ſubtrahere debet, ſed arrogantiam, ſuperbiam, tumorem; vt illi potentes, & elati pares eſſe ſe etiam mendiciſsimis ſciãt. Detracta enim diuitibus inſolentia, & iniquitate, nihil intererit, vtrúmne alij diuites, alij pauperes ſint, cùm animi pares ſint; quod efficere nulla res alia præter religionem Dei poteſt. Putauit igitur ſe inueniſſe iuſtitiam, cùm eam prorſus euerterit; quia non rerum fragilium, ſed mentium debet eſſe communitas. Nam ſi iuſtitia virtutum omnium mater eſt; cùm illæ ſingulæ tolluntur, ipſa ſubuertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem; quæ vtiq; nulla eſt, vbi proprij nihil habeatur. Tulit abſtinentiam; ſiquidem*nihil fuerit, quod abſtineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit caſtitatem; quæ virtutes in vtroq; ſexu maximæ ſunt. Tulit verecundiã, pudorem, modeſtiã; ſi honeſta, & legitima eſſe incipiũt, quæ ſolent flagitioſa, & turpia iudicari. Sic virtutem dum vult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietas, & vitiorum, & virtutum materiam continet; communitas autem nihil aliud, quàm vitiorum licentiam. Nam viri, qui multas mulieres habent; nihil aliud dici poſſunt, quàm luxurioſi, ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur; non vtiq; adulteræ, quia certũ matrimoniũ nullũ eſt; ſed proſtitutæ, ac meretrices* 21

* nullus fuerit qui abſtineat alieno. V. u.

trices

trices ſint neceſſe eſt. Redegit ergo humanam vitam ad ſimilitudinem non dico mutorum, ſed pecudum, ac belluarum. Nam volucres penè omnes faciunt matrimonia; & paria iungunt; & nidos ſuos tanquam genitales toros concordi mente defendunt; & fœtus ſuos, quia certi ſunt, amant; & ſi alienos obieceris, abigunt. At homo ſapiens contra morem hominum, cōtraq; naturam, ſtultiora ſibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam videbat in cæteris animalibus officia marium, fœminarumq; non eſſe diuiſa; exiſtimauit oportere etiam mulieres militare, & conſiliis publicis intereſſe, & magiſtratus gerere, & imperia ſuſcipere. itaq; his arma, & equos aſſignauit. conſequens eſt, vt lanam, & telam viris, & infantium geſtationes. Nec vidit impoßibilia eſſe, quæ diceret; ex eo, quòd adhuc in orbe terræ neque tam ſtulta, neque tam ſapiens vlla gens extiterit, quæ hoc modo viueret.

22 *Cùm igitur in tanta vanitate ipſi philoſophorum pricipes deprehendantur; quid illos minores putabimus, qui nunquam ſibi tam ſapientes videri ſolent, quàm cùm pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant; & quò ille contemptus euadat. Tradita ſibi à parentibus patrimonia, tanquam malum fugiunt, ac deſerunt. Et ne in tempeſtate naufragium faciant; in trāquillo ſe vltrò præcipitant; non virtute; ſed peruerſo metu fortes; ſicut illi, qui, cùm timent ne ab hoſte iugulentur, ipſi ſe iugulant, vt mortem morte deuitent. Sic iſti, vnde *putant* poſſent *gloriam liberalitatis acquirere, ſine honore, ſine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quòd agros ſuos reliquerit; eosq; paſcua publica fieri paſſus ſit. Probarem, ſi donaſſet. Nihil autem ſapienter fit, quod ſi ab omnibus fiat, inutile eſt, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numos redactum effudit in mare? Ego dubito vtrúmne ſanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profun-*

*profundum malæ cupiditates; ego vos mergã, ne ipſe mergar à vobis. Si tantus pecuniæ contemptus eſt; fac illam beneficium, fac humanitatem; largire pauperibus. poteſt hoc, quod perditurus es, multis ſuccurrere, ne fame, aut ſiti, aut nuditate moriãtur. Imitare inſaniam ſaltem, furoremq́ Tuditani; ſparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare; quia ſaluum eſt quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod eſt ab omnibus ſemper irriſum. Illud ſatis eſt ad coarguendum furioſi hominis errorem; quòd inter vitia, & morbos, miſericordiam ponit. Adimit nobis affectum; quo ratio humanæ vitæ penè omnis cõtinetur. Cùm enim natura hominis imbecillior ſit, quàm cæterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incurſiones à ſuis corporibus arcendas, naturalibus munimentis prouidentia cæleſtis armauit; homini autem quia nihil iſtorum datum eſt; accepit pro iſtis omnibus miſerationis affectum; qui planè vocatur humanitas; qua noſmet inuicem tueremur. Nam ſi homo * ad conſpectum alterius hominis * efferaretur; quod facere * videmus animantes, quarum natura ſoliuaga eſt; nulla eſſet hominum ſocietas; nulla vrbium condendarum vel cura, vel ratio. ſic neque vita quidem ſatis tuta, cùm & cæteris animalibus expoſita eſſet imbecillitas hominum; & ipſi inter ſemetipſos belluarum more ſæuirent. Non minor in alijs dementia. Quid enim dici poteſt de illo, qui nigram dixit eſſe niuem? quã conſequens erat, vt etiam picem albã eſſe diceret! Hic eſt ille, qui ſe iccirco natum eſſe dicebat, vt cœlum, ac ſolem videret; qui in terra nihil videbat ſole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbẽ lunæ duodeuiginti partibus maiorẽ eſſe, quàm terrã, ſtultiſſimè credidit. & quod huic leuitati fuit cõſentaneum, dixit, intra concauum lunæ ſinũ eſſe aliã terram*

al. à conſpectu auferretur
videntur
vi n.

& ibi aliud genus hominum ſimili modo viuere, quo nos in hac terra viuimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſſe noſter hic orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, vtrum ne Soli quoq; ſuos populos daret; ineptè ſcilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, ſi dediſſet? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne ſi æſtu nimio periiſſent, ipſius culpa eueniſſe tanta calamitas diceretur.

23 *QVID illi, qui eſſe cōtrarios veſtigijs noſtris Antipodas putant; nū aliquid loquuntur? aut eſt quiſquā tam ineptus, qui credat eſſe homines, quorū veſtigia ſint ſuperiora, quā capita? aut ibi quæ apud nos iacēt, inuerſa pēdere? fruges, & arbores deorſum verſus creſcere? pluuias, & niues, & grandinem ſurſum verſus cadere in terram? Et miratur aliquis hortos penſiles inter ſeptem mira narrari; cùm philoſophi & agros, & maria, & vrbes, & montes penſiles faciant? Huius quoque erroris aperienda nobis origo eſt. Nam ſemper eodem modo falluntur. Cùm enim falſum aliquid in principio ſumpſerint, veri ſimilitudine inducti; neceſſe eſt, eos in ea, quæ conſequuntur, incurrere. Sic incidūt in multa ridicula; quia neceſſe eſt falſa eſſe, quæ rebus falſis congruunt. Cùm autem primis habuerint fidem; qualia* ſunt ea, quæ ſequuntur, non circunſpiciunt, ſed defendunt omni modo; cùm debeant prima illa, vtrū ne vera ſint, an falſa, ex conſequentibus iudicare. Quæ igitur illos Antipodas ratio perduxit? Videbant ſiderum curſus in occaſum meantiū; ſolē, atq; lunā in eandem partem ſemper occidere, atq; oriri ſemper ab eadem. Cùm autem non perſpicerent, quæ machinatio curſus eorū temperaret; nec quomodo ab occaſu ad orientē remearēt; cælum*

* ſint

autem

*autem ipſum in omnes partes putarent eſſe deuexum; quod ſic videri, propter immenſam latitudinē neceſſe eſt: exiſtimauerunt, rotundū eſſe mundum, ſicut pilam; & ex motu ſiderū opinati ſunt cælum volui; ſic aſtra, ſolemq́, cū occiderint, volubilitate ipſa mundi ad ortum referri. Itaque & æreos orbeis fabricati ſunt, quaſi ad figuram mundi; eosq́ cælarunt portentoſis quibuſdam ſimulachris, quæ aſtra eſſe dicerent. Hanc igitur cæli rotunditatē illud ſequebatur; vt terra in medio ſinu eius eſſet *concluſa. Quod ſi* inclusa *ita eſſet, etiam ipſam terram globo ſimilem. neq; enim fieri poſſet, vt non eſſet rotundum, quod rotundo concluſum teneretur. Si autē rotunda etiam terra eſſet; neceſſe eſſe, vt in omnes cæli partes eandem faciē gerat; id eſt montes erigat; campos tēdat, maria cōſternat. Quod ſi eſſet, etiā ſequebatur illud extremū; vt nulla ſit pars terræ, quæ non ab hominibus, cæteriſq́ animalibus incolatur. Sic pēdulos iſtos Antipodas cæli rotūditas adinuenit. Quòd ſi quæras ab ijs, qui hæc portenta defendunt; quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cæli partem: reſpondent, hanc rerum eſſe naturam, vt pondera in medium ferantur; & ad medium connexa ſint omnia, ſicut radios videmus in rota: quæ autem leuia ſunt, vt nebula, fumus, ignis, à medio differantur, vt cælum petant. Quid dicam de ijs neſcio, qui, cùm ſemel aberrauerint, conſtanter in ſtultitia perſeuerant, & vanis vana defendunt; niſi quòd eos interdū puto aut ioci cauſa philoſophari; aut prudētes, & ſcios mendacia defendenda ſuſcipere; quaſi vt ingenia ſua in malis rebus exerceāt, vel oſtentēt. At ego multis argumētis probare poſſem, nullo modo fieri poſſe, vt cælum terra ſit inferius; niſi & liber iam concludendus eſſet, & adhuc aliqua reſtarent, quæ magis ſunt præſenti operi neceſſaria. & quoniā ſingulorū errores percurrere nō eſt vnius libri opus: ſatis ſit pauca enumeraſſe, ex quibus poſſit, qualia ſint cætera, intelligi.*

24 NVNC *pauca nobis de philoſophia in *communi di-*
commune *cenda ſunt; vt confirmata cauſa peroremus. Summus ille noſter Platonis imitator exiſtimauit philoſophiam non eſſe vulgarem; quòd eam nõ niſi docti homines aſſequi poſſent. Eſt, inquit, philoſophia paucis cõtenta iudicibus, multitudinem conſulto ipſa fugiens. Non eſt ergo ſapientia, ſi ab hominũ cœtu abhorret. quoniã ſi ſapiẽtia homini data eſt; ſine vllo diſcrimine omnibus data eſt; vt nemo ſit prorſus, qui eam capere non poſſit. At illi virtutem humano generi datam ſic amplexantur, vt ſoli omnium publico bono frui velle videantur, tam inuidi, quàm ſi velint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne ſolem videant. Nam quid eſt aliud hominibus negare ſapientiam; quã mentibus eorũ verum, ac diuinum lumen auferre? Quòd ſi natura hominis ſapientiæ capax eſt; oportuit opifices, & ruſticos, & mulieres, & omnes deniq;, qui humanã formam gerunt, doceri, vt ſapiant; populumq; ex omni lingua, & conditione, & ſexu, & ætate conflari. Maximum itaq; argumentum eſt,*
oſtendere *philoſophiam neq; ſapientiã *tendere, neque ipſam eſſe ſapientiam; quòd myſterium eius barba tantum celebratur, & pallio. Senſerunt hoc adeo Stoici; qui & ſeruis, & mulieribus philoſophandum eſſe dixerunt: Epicurus quoq;, qui rudes omniũ literarũ ad philoſophiam inuitat: item Plato; qui ciuitatẽ de ſapientibus voluit cõponere. Conati quidem illi ſunt facere, quod veritas exigebat; ſed non potuit vltra verba procedi. Primùm, quia multis artibus opus eſt, vt ad philoſophiam poſſit accedi. Diſcendæ iſtæ cõmunes literæ, propter vſum legendi; quia in tanta rerum varietate, nec diſci audiẽdo poſſunt omnia, nec memoria cõtineri. Grammaticis quoq; non parum operæ dandum eſt; vt rectam loquendi rationem ſcias. Id multos annos auferat neceſſe eſt. Nec oratoria quidem ignoranda eſt; vt ea, quæ didiceris, proferre, atq; eloqui poſſis. Geometria quoq; ac muſica, &*

aſtrolo gia

aſtrologia neceſſaria eſt; quòd hæ artes cum philoſophia habent aliquã ſocietatem. quæ vniuerſa perdiſcere neq; fœminæ poſſunt, quibus intra puberes annos officia mox vſibus domeſticis profutura diſcenda ſunt; neque ſerui, quibus per eos annos vel maximè ſeruiendũ eſt, quibus poſſunt diſcere; neq; pauperes, aut opifices, aut ruſtici, quib. in diem victus labore eſt quærendus. Ob eam cauſam Tullius ait, abhorrere à multitudine philoſophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principijs rerum dicuntur, intelligent? quæ perplexa, & inuoluta, vix etiam politi homines aſſequũtur. In rebus igitur obſcuritate implicitis, & ingeniorum varietate confuſis, & eloquentium virorum exquiſito ſermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus eſt? Deniq; nullas vnquam mulieres philoſophari docuerunt, præter vnam ex omni memoria Themiſten; neque ſeruos, præter vnum Phædonem, quem malè ſeruientem redemiſſe, ac docuiſſe Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem: qui tamen ſerui non fuerunt: ſed his ſeruitus euenerat: ſunt enim capti. Platonem quidem redemiſſe Aniceris quidam traditur HS VIII. *itaque inſectatus eſt conuicijs hunc ipſum redemptorẽ Seneca, quod paruo Platonem æſtimauerit. furioſus, vt mihi quidem videtur, qui homini fuerit iratus, quòd non *multum pecuniæ perdidit. ſcilicet aurum *pendere debuit, tanquam pro mortuo Hectore; aut tantũ ingerere numorum, quantum venditor non popoſcit. Ex Barbaris verò nullum præter vnum Anacharſim Scytham: qui philoſophiã ne ſomniaſſet quidem, niſi & linguã, & græcas literas ante didiciſſet.*

multam pecuniam appendere

25 QVOD *ergo illi poſcente natura faciendum eſſe ſenſerunt; ſed tamen neq; ipſi facere potuerunt; neq; à philoſophis fieri poſſe viderunt: ſola hæc efficit doctrina cæleſtis; quia ſola ſapiẽtia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiquã potuerunt*

*runt; qui nihil perſuadent etiam ſibi, aut cuiuſquam cupiditates oppriment; iram tẽperabunt, libidinem coercebũt: cùm ipſi & cedant vitijs; & fateantur, plus valere naturam. Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & vera ſunt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonſtrant. Da mihi virũ, qui ſit iracũdus, maledicus, effrenatus: pauciſſimis Dei verbis tam placidum, quàm ouem, reddam. Da cupidum, auarum, tenacem: iam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam ſuam plenis manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis: iam cruces, & ignes, *taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem: iam ſobrium, caſtum, continentem videbis. Da crudelem, & ſanguinis appetentẽ: iam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da iniuſtũ, inſipientem, peccatorem: continuò & æquus, & prudens, & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ ſapiẽtiæ vis eſt; vt in hominis pectus infuſa, matrem delictorum ſtultitiam vno ſemel impetu expellat. ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt. facilè, citò; modò pateant aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo vereatur nos, aquam non vendimus; nec ſolem mercede præſtamus. Dei fons vberrimus, atque pleniſſimus patet cunctis; & hoc cæleſte lumen vniuerſis oritur, quicunq; oculos habent. Num quis hæc philoſophorũ aut vnquam præſtitit, aut præſtare, ſi velit, poteſt? Qui cùm ætates ſuas in ſtudio philoſophiæ conterant; neq; alium quemquã, neq; ſeipſos (ſi natura paululũ obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaq; ſapientia eorum, vt plurimũ efficiat, non excindit vitia, ſed abſcondit. Pauca vero Dei præcepta ſic totum hominem immutant, & expoſito vetere nouum reddunt; vt non cognoſcas eundem eſſe.*

* periculum omne &

QVID

QVID ergo? nihilne illi ſimile præcipiunt? Immo permulta: & ad verum frequenter accedunt. ſed nihil ponderis habent illa præcepta; quia ſunt humana; & auctoritate maiori, id eſt diuina illa carent. Nemo igitur credit; quia tam ſe hominem putat eſſe, qui audit; quā eſt ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil, quod à ſcientia veniat. Sed cū omnia coniecturis agantur; multa etiā diuerſa, & varia proferantur: ſtultiſſimi eſt hominis, præceptis eorum velle parere: quæ vtrum vera ſint, an falſa, dubitatur. & ideo nemo paret, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem eſſe, Stoici aiunt, quæ ſola efficiat vitam beatam. Nihil poteſt verius dici. Sed quid, ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit ne quiſquam inter carnifices beatus eſſe? Immo verò illatus corpori dolor, materia virtutis eſt. itaq; ne in tormētis quidem miſer eſt. Epicurus multo fortius, Sapiens, inquit, ſemper beatus eſt; & vel incluſus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet. Suaue eſt, & nihil curo. Quis eum non irriſerit? Maximè; quòd homo voluptarius perſonam ſibi viri fortis impoſuit, & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt, vt quiſquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat; cùm ſatis ſit, ad officium virtutis implendum perferre, ac ſuſtinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiens, etiam cùm torquetur. Si propter gloriam * patientia non fruetur: in tormentis enim fortaſſe morietur. Si propter memoriā; aut non ſentiet, ſi occidunt animæ; aut ſi ſentiet, nihil ex ea conſequetur. Quis ergo alius fructus eſt in virtute? quæ beatitudo vitæ? vt æquo animo moriatur? Bonum mihi affertis vnius horæ, aut fortaſſe momēti, propter quod nō expediat in tota vita miſeriis, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cùm venit, vtrum æquo animo, eam ſubieris, iam nihil refert. Ita fit, vt nihil aliud ex virtute captetur niſi gloria. Sed hæc aut

patientiæ vi. n.

ſequetur vi n. *ſuperuacua, & breuis eſt, aut prauis hominum iudicijs non *ſequenda. Nullus igitur ex virtute fructus eſt, vbi virtus mortalis eſt, & caduca. Ita qui hæc locuti ſunt; vmbram quandam virtutis viderunt, ipſam virtutem non viderunt. Defixi enim fuerunt in terram; nec vultus ſuos in altum erigebant, vt eam poſſent intueri; quæ ſeſe à cæli regionibus oſtentabat. Hæc cauſa eſt, cur præceptis eorum nullus obtemperet; quoniam aut ad vitia erudiunt, ſi voluptatem defendunt; aut ſi virtutem aſſerunt; neque peccato pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis; neque virtute vllum præmium pollicentur, niſi ſolius honeſtatis, & laudis; cũ dicant, non propter aliud, ſed propter ſeipſam expetendam eſſe virtutem. Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis: ſed cùm torquetur pro fide, pro iuſtitia, pro Deo, illa patientia doloris beatiſsimum faciet. Eſt enim Deus, qui ſolus poteſt honorare virtutem; cuius merces immortalitas ſola eſt. quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubiacet vita, profectò neq; virtutis vim ſciunt, cuius præmium ignorant; neq; in cælum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cùm res non*veſtigabiles quærunt; quia ratio in cælũ ſpectandi nulla alia eſt, niſi aut religionem ſuſcipere, aut animam ſuam immortalem eſſe credere. Quiſquis enim aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpem ſibi propoſitam habet; mens eius in cælo eſt: & licet id non aſpiciat oculis; anima tamen lumine aſpicit. Qui autem religionem non ſuſcipiunt; terreni ſunt; quia religio de cælo eſt. & qui animã putant cum corpore interire; æquè in terram ſpectant; quia vltra corpus, quod eſt terra, nihil amplius vident, quod ſit immortale. Nihil igitur prodeſt, hominem ita eſſe fictum, vt recto corpore ſpectet in cælum; niſi erecta mente Deum cernat; & cogitatio eius in ſpe vitæ perpetuæ tota verſetur.*

vi.n.

QVAPRO-

QVAPROPTER nihil aliud eſt in vita, quo ra- 27
tio, quo conditio noſtra nitatur; niſi Dei, qui nos genuit,
agnitio, & religioſus ac pius cultus. vnde quoniam philo-
ſophi aberrauerunt; ſapientes vtiq; non fuerunt. Quæſie-
runt illi quidem ſapientiam: ſed quia non ritè quærebant;
prolapſi ſunt longius; & in tantos errores inciderunt, vt
etiam communē ſapientiam non tenerent. Non enim tan-
tùm religionem aſſerere noluerunt; verùm etiam ſuſtule-
runt; dum ſpecie virtutis falſæ inducti, conantur animos
omni metu liberare. quæ religionis euerſio, naturæ nomen
inuenit. Illi enim, cùm aut ignorarent, à quo eſſet effectus
mundus; aut perſuadere vellent, nihil eſſe diuina mente
perfectum; naturam eſſe dixerunt rerum omniū matrem;
quaſi dicerent, omnia ſua ſponte eſſe nata: quo verbo planè
imprudentiam ſuam confitentur. Natura enim, remota
prouidentia & poteſtate diuina, prorſus nihil eſt. Quòd ſi
Deum naturam vocant; quæ peruerſitas eſt, naturam po-
tius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio eſt,
vel neceſſitas, vel conditio naſcendi; non eſt per ſeipſam ſen-
ſibilis; quia neceſſe eſt, mentem eſſe diuinam, quæ ſua pro-
uidentia naſcendi principium rebus omnibus præbeat. Aut
ſi natura eſt cælum, atque terra, & omne, quod natū eſt,
non eſt Deus natura, ſed Dei opus. Non diſſimili errore
credunt eſſe fortunam, quaſi deam quandam res humanas
varijs caſibus illudentem; quia neſciunt, vnde ſibi bona, &
mala eueniant. Cum hac ſe compoſitos ad præliandum pu-
tant; nec vllam tamen rationem reddunt, à quo, & quam
ob cauſam; ſed tantùm cum fortuna ſe digladiari momen-
tis omnibus gloriantur. Iam quicumque aliquos conſolati
ſunt ob interitum, amiſſionemq; carorum; fortunæ nomen
acerrimis accuſationibus proſciderūt: nec omnino vlla eo-
rum diſputatio de virtute eſt, in qua non fortuna vexetur.
M. Tullius in ſua conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra

fortunam loquitur; eamq́ à ſe eſſe ſuperatam, cùm fortiter inimicorum impetus recudiſſet; ne tum quidem ſe ab ea fractum, cùm domo pulſus patria caruit. tum autem, cùm amiſerit cariſſimam filiam, victum ſe à fortuna turpiter
& *confitetur. Cedo, inquit, *en manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic iaceat? Inſipienter, inquis; ſed qui profitetur ſe eſſe ſapientẽ. Quid ergo ſibi vult aſſumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omni-*
datis *no præcepta ſapientiæ *dantur; ſi nemo, qui ſapiat, adhuc inuentus eſt? Et quiſquam nobis inuidiam facit, quia philoſophos negamus eſſe ſapientes? cùm ipſi nec ſcire ſe quicquam, nec ſapere fateantur. Nam ſiquando ita defecerint, vt ne effingere quidem quicquam poſſint; quod faciunt in rebus cæteris: tum verò ignorantiæ admouentur; & quaſi furibundi exiliunt; & exclamãt, ſe cæcos eſſe, & excordes. Anaxagoras pronuntiat, circumfuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe ſenſuum ſemitas queritur; tanquam illi ad cogitãdum rheda, & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, vt fundus ſit nũllus, veritatem iacere demerſam: nimirum ſtultè, vt cætera. Non enim tanquam in puteo demerſa eſt veritas; quò vel deſcendere, vel etiam cadere illi licebat; ſed tanquam in ſummo montis excelſi vertice, vel potius in cælo. quod eſt veriſſimum. Quid enim eſt, cur eam potius in imum depreſſam diceret, quàm in ſummũ leuatam? niſi fortè mentem quoq́ in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere malebat potius quàm in pectore, aut in capite. Adeò remotiſſimi fuerunt ab ipſa veritate; vt eos ne ſtatus quidem ſui corporis admoneret, veritatem in ſummo illis eſſe quærendam. Ex hac deſperatione confeſſio illa Socratis nata eſt; qua ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc vnum, quòd nihil ſciat. Hinc academiæ diſciplina manauit: ſi tamẽ diſciplina dici*

poteſt

poteſt, in qua ignoratio & diſcitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerunt, id ipſum, quod ſe ſcire putabant, conſtanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat; per ignorantiam rerum diuinarum tam varij, tam incerti fuerunt, ſibiq; ſæpè contraria differentes, vt quid ſentirent, quid vellent, ſtatuere, ac dijudicare non poſſis. Quid igitur pugnes aduerſus eos homines, qui ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, vt eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit, atq; affligit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) veteres philoſophos accuſans, ait eos aut ſtultiſſimos, aut glorioſiſſimos fuiſſe, qui exiſtimaſſent philoſophiã ſuis ingeniis eſſe perfectam: ſed ſe videre, quòd paucis annis magna acceſſio facta eſſet, breui tempore philoſophiam planè abſolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quando eſt, aut à quibus abſoluta? Nam quòd ait ſtultiſſimos fuiſſe, qui putaſſent ingenijs ſuis perfectam eſſe ſapientiam; verum eſt: ſed ne ipſe quidem ſatis prudenter, qui aut à veteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putauit. nunquam enim poteſt inueſtigari, quod non per viam ſuam quæritur.

Sed repetamus id, quod omiſimus. Fortuna ergo per 28
ſe nihil eſt: nec ſic habendum eſt, tanquam ſit in aliquo ſenſu. Siquidem fortuna eſt accidentium rerũ ſubitus, atq; inopinatus euentus. Verùm philoſophi, ne aliquando non errent, in re ſtulta volunt eſſe ſapientes; qui fortunæ ſexum mutant; eamq; non deam, ſicut vulgus, ſed Deum eſſe dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdum fortunam vocãt; quòd multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis propter obſcuritatem, ignorationémque cauſarum. Cùm igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid; & ipſum, qui faciat, ignorent, neceſſe eſt. Idem in opere valde ſerio, in quo præcepta vitæ deprompta ex philoſophia

philoſophia filio dabat, magnam, inquit, eſſe fortunæ vim in vtranque partem, quis neſciat? Nam &, cùm proſpero flatu eius vtimur, ad exitus peruenimus optatos; &, cùm reſlauerit, affligimur. Primùm, qui negat ſciri poſſe quicquam, ſic hoc dixit, tanquam & ipſe, & omnes ſciant. Deinde, qui, etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere; hoc putauit eſſe clarũ, quod illi eſſe debuit vel maximè dubium, nam ſapienti omnino falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego verò neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ ſit illa vis, qui flatus iſte, & qui reflatus. Turpe igitur eſt, hominem ingenioſum dicere id, quod, ſi neges, probare non poſſit. Poſtremò, quòd is, qui dicit, aſſenſus eſſe retinendos; quòd ſtulti ſit hominis, rebus incognitis temerè aſſentiri: is planè vulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putant eſſe, quæ hominibus tribuat bona, & mala. nam ſimulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt; tanquam hæc & opes tribuat; & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius aſſentit, qui fortunã omnipotentẽ vocat: & hiſtoricus, qui ait: Sed profectò fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris dijs loci ſupereſt? Cur nõ aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt; aut ſola colitur, ſi omnia? Vel, ſi tantùm mala immittit; aliquid cauſæ proferant, cur, ſi dea ſit, hominibus inuideat, eosq; perditos cupiat, cũ ab his religioſe colatur: cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis. cur inſidietur; affligat; decipiat, & exterminet: quis illam generis hominum vexatricem perpetuã conſtituerit: cur deniq; tam malam ſortita ſit poteſtatẽ, vt res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero celebret, obſcuretq́;. Hæc inquam philoſophos inquirere oportuit potius, quàm temerè innocentem accuſare fortunam: quæ etiam ſi ſit aliqua; nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tam inimica ſit, quàm putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lace-

*lacerant, ſuaſq́ue virtutes contra fortunam ſuperbiſſimè iactant; nihil aliud ſunt, quàm deliramenta inconſideratæ leuitatis. Quare non inuideant nobis; quibus aperuit veritatem Deus: qui ſicut ſcimus, nihil eſſe fortunam; ita ſcimus, eſſe prauum ac ſubdolum ſpiritum, qui ſit inimicus bonis, hoſtiſq́ue iuſtitiæ; qui cōtraria faciat, quàm Deus. cuius inuidiæ cauſam in ſecūdo libro explicauimus. Hic ergo inſidiatur vniuerſis: ſed eos, qui neſciunt Deum, errore impedit; ſtultitia obruit; tenebris circunfudit; ne quis poſſit ad diuini nominis peruenire notitiam: in quo vno & ſapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui deū ſciūt, dolis, & * aſtutia aggreditur; vt cupiditate, ac libidine irretiat; ac * peccati blandimentis deprauatos, impellat ad mortem, vel, ſi dolo nihil profecerit, vi & violentia deijcere conatur. Iccirco enim in primordijs tranſgreſſionis non ſtatim ad pœnam detruſus à Deo eſt, vt hominem malitiæ ſuæ exerceat ad virtutem. quæ niſi agitetur, ni aſſidua vexatione roboretur; non poteſt eſſe perfecta. ſiquidem virtus eſt perferendorum malorum fortis ac inuicta patientia. Ex quo fit, vt virtus nulla ſit, ſi aduerſarius deſit. Huius itaq́ue peruerſæ poteſtatis cùm vim ſentirent virtuti repugnantem, nomenq́ue ignorarent; fortunæ vocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quàm longe à ſapientia ſit remotum, declarat Iuuenalis his verſibus.*

aſtu
peccatis blandicendis bus

Nullum numen abeſt, ſi ſit prudentia: ſed nos
Te facimus Fortuna deam, cæloq́ue locamus.

Stultitia igitur, & error, & cæcitas, (& vt Cicero ait) ignoratio rerū, atq́ue cauſarū; Naturæ, ac Fortunæ nomina induxit. Sed vt aduerſariū ſuum neſciunt; ſic nec virtutem quidem ſciunt; cuius ſcientia ab aduerſarij notione deſcendit. Quæ ſi coniuncta eſt cum ſapientia, vel (vt ipſi dicunt) eadē ipſa ſapientia eſt: ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo enim poteſt veris armis inſtrui, ſi hoſtem,

ſtem, contra quem fuerit armandus, ignorat: nec aduerſarium vincere; qui in dimicando non hoſtem verum, ſed vmbram petit. Proſternetur enim, qui aliò intẽtus, venientem vitalibus ſuis ictum nec præuiderit antè, nec cauerit.

29 DOCVI, *quantum mea mediocritas tulit, longè deuium philoſophos iter à veritate tenuiſſe. Scio tamen, quàm multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſario diuertendum fuit; vt oſtenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falſis eſſe cõſumpta; ne quis forte à prauis religionibus excluſus, ad eos ſe conferre vellet, tanquã certi aliquid reperturus. Vna igitur ſpes homini, vna ſalus in hac doctrina, quam defendimus, poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc vno eſt, vt Deum cognoſcat, & colat. hoc noſtrum dogma, hæc ſententia eſt. Quanta itaque voce poſſum, teſtificor,* Hic hic *proclamo, denuntio. *Hoc eſt illud, quod philoſophi omnes in tota ſua vita quæſierunt; nec vnquam tamen inueſtigare, comprehendere, tenere valuerunt; quia religionẽ aut* retinuerunt *prauam*tenuerunt, aut totam penitus ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi omnes, qui humanam vitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enim docent? aut quem inſtruunt; qui ſeipſos nondum inſtruxerunt? Quem ſanare ægroti, quem regere cæci poſſunt? Huc ergo nos omnes, quibus eſt cura ſapientiæ, conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid ſciat? aut Anaxagoras in tenebris lumẽ inueniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas, & Carneades videant, ſentiant, percipiant? Ecce vox de cælo veritatem docens, & nobis ſole ipſo clarius lumẽ oſtendens. Quid nobis iniqui ſumus? & ſapientiam ſuſcipere cunctamur, quam docti homines contritis in quærendo ætatibus ſuis, nunquam reperire potuerunt. Qui vult ſapiens, ac beatus*

eſſe,

*eſſe, audiat Dei vocem; diſcat iuſtitiam; ſacramentum natiuitatis ſuæ norit; humana contemnat, diuina ſuſcipiat; vt ſummum illud bonum, ad quod natus eſt, poßit adipiſci. Diſſolutis religionibus vniuerſis; & omnibus, quæcunq; in earum defenſionem dici vel ſolebant, vel poterant, refutatis; deinde conuictis philoſophiæ diſciplinis, ad veram nobis religionem, ſapientiamq; veniendum eſt; quoniam eſt (vt docebo) vtrumq; coniunctum; vt eam vel argumentis, vel exemplis vel idoneis teſtibus aſſeramus; & ſtultitiã, quam nobis iſti Deorum cultores obiectare non deſinunt, vt nullam penes nos, ſic totam penes ipſos eſſe doceamus. Et quamquam prioribus libris, cùm falſas arguerem religiones; & *hic, cùm falſam ſapientiam tollerem, vbi veritas ſit oſtenderim: planius tamen, quæ religio, & quæ ſapientia vera ſit, liber proximus indicabit.* hoc

L. COELII

L. COELII FIRMIANI LACTANTII DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER IIII.

De vera ſapientia & religione.

1 COGITANTI *mihi Conſtantine Imp. & cum animo meo ſæpe reputanti priorem illum generis humani ſtatum; & mirum pariter, & indignum videri ſolet, quòd vnius ſeculi ſtultitia, religiones varias ſuſcipientis, Deoſque multos eſſe credentis, in tantam ſubito ignorationem ſui ventum eſt, vt ablata ex oculis veritate, neque religio Dei veri, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cælo ſummum bonum quærentibus, ſed in terra. Quam ob cauſam profectò ſeculorum veterum mutata felicitas eſt. Cœperunt enim relicto parente, & conſtitutore omnium Deo, inſenſibilia digitorum ſuorum figmenta venerari. quæ prauitas quid effecerit, aut quid malorum attulerit, res ipſa declarat. auerſi namque à ſummo bono; quod ideo beatum, ac ſempiternum eſt, quia videri, tangi, comprehendi non poteſt; & à virtutibus ei bono congruentibus, quæ ſunt æquè immortales; ad hos corruptos, & fragiles Deos lapſi; & ſtudentes ijs rebus, quibus ſolum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem ſibi perpetuam cum Dijs, & cum bonis corporalibus quæſierunt, quia morti corpus omne ſubiectum eſt. Inſecuta eſt igitur huiuſmodi religiones iniuſtitia, & impietas; ſicuti fuerat neceſſe. deſierunt enim vultus ſuos in cælum tollere, * ſed deorſum mentes hominum depreſſæ, terrenis vt religionibus, ſic etiam bonis *inhærebant. ſecutum eſt diſsidium generis humani, & fraus, & nephas omne; quia ſpretis æternis

(margin: considerantis; &; adhæserunt)

*nis, atque incorruptis bonis, quæ ſola debent ab homine concupiſci; temporalia, & breuia maluerunt; maiorq́; hominibus ad malum fides fuit; qui prauum recto, quia præſentius fuerat, prætulerunt. Sic humanam vitam prioribus ſeculis in clariſſima luce verſatam caligo, ac tenebræ comprehenderunt. &, quod huic prauitati congruens erat; poſtquam ſublata ſapientia eſt; tum demum ſibi homines ſapientum nomen vendicare cœperunt. Tum autem nemo ſapiens vocabatur, cùm omnes erant. Vtinámque nomen illud aliquando publicum quamuis ad paucos redactum, tamen vim ſuam retineret. Poſſent enim fortaſſe pauci illi vel ingenio, vel auctoritate, vel aſſiduis hortamentis liberare populum vitiis, & erroribus. ſed adeò in totum ſapientia ceciderat; vt ex ipſa nominis arrogãtia nullum eorum, qui vocarentur, *apparuerit fuiſſe ſapientem. Et tamen* apparea*t* *prius, quàm hæc, philoſophia quæ dicitur eſſe, inueniretur; ſeptem fuiſſe traduntur; qui primi omnium, quia de rebus naturalibus quærere, ac diſputare ſunt auſi, ſapientes haberi, appellariq́; meruerunt. O miſerum, calamitoſumq́; ſeculum; quo per orbem totum ſeptem ſoli fuerunt, qui hominum vocabulum cierentur. nemo enim poteſt iure dici homo, niſi qui ſapiens eſt. Sed ſi cæteri omnes, præter ipſos, ſtulti fuerunt; ne illi quidem ſapientes; quia nemo ſapiens eſſe verè, iudicio ſtultorum poteſt. Adeò ab his abſuit ſapientia; vt ne poſtea quidem increſcente doctrina, & multis, magniſq́; ingeniis in id ipſum ſemper intentis, potuerit perſpici veritas, & comprehendi. Nam poſt illorum ſeptem ſapientum gloriam, incredibile eſt, quãto ſtudio inquirendæ veritatis Græcia omnis exarſerit. Ac primùm, nomen ipſum *ſapientiæ arrogans putauerunt; ſeq́; nõ ſapientes, ſed ſtudioſos ſapientiæ vocauerunt. Quo facto & illos, qui temerè ſapientum ſibi nomẽ aſciuerant, erroris, ſtultitiæq́; damnauerunt, & ſe quoque ipſos ignorantiæ; quam qui-* ſapiens

dem nō diſſitebantur. Nam vbicunq; rerum natura ingeniis eorum quaſi manus oppoſuerat, ne rationē poſſent aliquam reddere; teſtificari ſolebant, nihil ſcire ſe, nihil cernere. Vnde multo ſapientiores inueniuntur, qui ſe aliqua ex parte viderunt; quàm illi, qui ſe ſapere crediderunt.

2 *QVARE, ſi neque illi fuêre ſapientes, qui ſunt appellati; neque poſteriores, qui non dubitauerunt inſipientiam confiteri; quid ſupereſt, niſi vt alibi ſit quærenda ſapientia, quando non eſt, vbi quærebatur, inuenta? Quid autem putemus fuiſſe cauſæ, cur tot ingeniis, tótque temporibus ſummo ſtudio, & labore quæſita non reperiretur; niſi quòd eam philoſophi extra fines ſuos quæſierunt? Qui quoniam peragratis, & exploratis omnibus, nuſquā nullam ſapientiam comprehēderunt; & alicubi eſſe illam neceſſe eſt: apparet, illic potiſſimùm eſſe quærendam, vbi ſtultitiæ titulus apparet; cuius velamēto Deus, ne arcanū ſummi ſui diuini operis in propatulo eſſet, theſaurum ſapientiæ, ac veritatis abſcondit. Vnde equidem ſoleo mirari, quòd cùm Pythagoras, & poſtea Plato, amore indagandæ veritatis accenſi, ad Aegyptios, & Magos, & Perſas vſque penetraſſent, vt earum gentium ritus, & ſacra cognoſcerent (ſuſpicabantur enim, ſapientiam in religione verſari) ad Iudæos tantum non acceſſerint; penes quos tunc ſolos erat; & quò facilius ire potuiſſent. Sed auerſos eſſe arbitror diuina prouidentia, ne ſcire poſſent veritatem: quia nondum fas erat alienigenis hominibus, religionem Dei veri, iuſtitiámque* notеſcere. **cognoſcere. Statuerat enim Deus, appropinquante vltimo tempore, Ducem magnum cælitus mittere, qui eam* cæteris *perfido, ingratóque populo ablatam, *exteris gētibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar diſputare; ſi prius oſtendero ſapientiam cum religione ſic cohærere, vt diuelli vtrumque non poſſit.*

DEORVM *cultus, vt in priore libro docui, non habet ſapientiam; non modò quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibusq; ſubſternit; ſed quia nihil ibi diſſeritur, quod proficiat ad mores excolendos, vitamq; formandam, nec habet inquiſitionẽ aliquam veritatis, ſed tantummodo ritum colendi, qui nõ officio mentis, ſed miniſterio corporis conſtat. Et ideo nõ eſt illa religio vera iudicanda; quia nullis iuſtitiæ, virtutisq; præceptis erudit, efficitq; meliores. Itaq; philoſophia, quia veram religionẽ, id eſt ſummã pietatem non habet, non eſt vera ſapientia. Nam ſi diuinitas, quæ gubernat hunc mundũ, incredibili beneficentia genus hominũ ſuſtentat, & quaſi paterna indulgẽtia fouet; vult profectò gratiam ſibi referri, & honorẽ dari. nec conſtare homini ratio pietatis poteſt, ſi cæleſtibus beneficiis extiterit ingratus; quod non eſt vtiq; ſapientis. Quoniam igitur (vt dixi) philoſophia, & religio Deorum, diſiũcta ſunt, longeq; diſcreta; ſi quidem alij ſunt profeſſores ſapiẽtiæ, per quos vtiq; ad Deos non aditur; alij religionis antiſtites, per quos ſapere non diſcitur: apparet, nec illam eſſe veram ſapientiam, nec hanc religionẽ. Iccirco nec philoſophia potuit veritatem comprehendere; nec religio deorum, rationem ſui, qua caret, reddere. Vbi autem ſapientia cum religione, inſeparabili nexu cohæret; vtrumque verum eſſe neceſſe eſt. quia & in colendo ſapere debemus, id eſt ſcire, quid nobis, & quomodo ſit colendum; & in ſapiendo colere, id eſt re, & actu, quod ſcierimus, implere. Vbi ergo ſapientia cum religione coniungitur? ſcilicet, vbi Deus colitur vnus; vbi vita, & actus omnis ad vnum caput, & ad vnam ſummam refertur. Deniq; iidem ſunt doctores ſapientiæ, qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moueat quẽquam, quia ſæpe factũ eſt, & fieri poteſt, vt philoſophus aliquis, Deorum ſuſcipiat ſacerdotiũ. quod cùm ſit, non tamẽ coniungitur philoſophia cũ religione; ſed & philoſophia inter ſacra* 3

ceſſabit; & religio, quando philoſophia tractabitur. Illa enim religio muta eſt; non tantùm, quia mutorum eſt; ſed quia ritus eius in manu, & digitis eſt; non in corde, aut lingua, ſicut noſtra, quæ vera eſt. Iccirco & in ſapientia religio, & in religione ſapientia eſt. Ergo non poteſt ſegregari; quia ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum verum iuſtis, ac piis cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non eſſe ſecundum naturam, etiam hoc argumento colligi poteſt, & comprehendi: Omnem Deum, qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolennes ritus, & precationes, patrem nũcupari, non tantùm honoris gratia, verùm etiã rationis; quòd & antiquior eſt homine; & quòd vitã, ſalutem, victum præſtat, vt pater. Itaq; vt Iupiter à precatibus pater vocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps; qnod Lucilius in Deorum concilio irridet:

Vt nemo ſit noſtrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad vnum.

Quòd ſi natura non patitur, vt ſint vnius hominis plures patres (ex vno enim procreatur) ergo Deos etiam multos colere, contra naturam eſt, contraq; pietatem. Vnus igitur colendus eſt; qui poteſt verè pater nominari. Idem etiam dominus ſit, neceſſe eſt; quia ſicut poteſt indulgere, ita etiam coërcere. Pater ideo appellandus eſt, quia nobis multa, & magna largitur: dominus ideo, quia caſtigandi, ac puniendi habet maximam poteſtatem. Dominũ verò eundẽ eſſe, qui ſit pater, etiã iuris ciuilis ratio demonſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos domini poteſtatem? Nec immeritò paterfamilias dicitur, licet tãtum filios habeat. videlicet nomẽ patris complectitur etiam ſeruos, quia familias ſequitur. & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit. vnde apparet, eundẽ ipſum & patrem eſſe ſeruorum, & dominum filiorum. Denique

&

*& filius manumittitur tanquam ſeruus; & ſeruus liberatus, patroni nomẽ accipit, tanquam filius. quòd ſi propterea paterfamilias nominatur, vt appareat, eum duplici poteſtate præditum; quia & indulgere debet, quia pater; & coërcere, quia dominus: ergo idem ſeruus eſt, qui & filius; idẽ dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate non poteſt eſſe niſi vnus pater, ita nec dominus niſi vnus. quid enim faciat ſeruus, ſi multi domini diuerſa imperauerint? Ergo contra rationem, cõtraq; naturam ſunt religiones multorum Deorum. ſiquidem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini; Deos autem, & patres, & dominos nuncupari, neceſſe eſt. Teneri ergo veritas non poteſt, vbi homo idem multis patribus, dominiſq; ſubiectus eſt; vbi animus in multa diſperſus, huc, atq; illuc diuagatur. Nec habere vllam firmitatem religio poteſt, quando certo, & ſtabili domicilio caret. Cultus igitur Deorum veri eſſe non poſſunt; eodem modo, quo matrimoniũ dici non poteſt, vbi mulier vna multos viros habet; ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur. à qua enim pudor, caſtitas, fides abeſt, virtute careat neceſſe eſt. Sic & religio Deorum impudica eſt, & inceſta; quia fide caret; quia honos ille inſtabilis, & *inceſtus, caput, atque originem non habet.* incertus. v n 99.

Q V I B V S *rebus apparet, quã inter ſe coniuncta ſint ſapientia, & religio. ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem; religio ad ſeruos, quæ exigit timorem. Nam ſicut illi patrẽ diligere debent, & honorare; ſic hi dominum colere, ac vereri. Deus autẽ, qui vnus eſt, quoniam vtramque perſonã ſuſtinet, & patris, & domini; & amare eum debemus, quia filij ſumus, & timere, quia ſerui. Non poteſt igitur nec religio à ſapientia ſeparari, nec ſapientia à religione ſecerni; quia idem Deus eſt, qui & intelligi debet, quod eſt ſapientiæ; & honorari, quod eſt religionis. Sed* 4

*ſapientia præcedit; religio ſequitur: quia prius eſt, Deum ſcire; conſequens, colere. Ita in duobus nominibus vna vis eſt, quamuis diuerſa eſſe videatur. Alterum enim poſitum eſt in ſenſu, alterum in actu. Sed tamen ſimilia ſunt duobus riuis ex vno fonte manantibus. Fons autem ſapientiæ, & religionis Deus eſt: à quo hi duo riui ſi *aberrauerint, areſcant neceſſe eſt: quem qui neſciunt, nec ſapientes eſſe poſſunt, nec religioſi. ſic fit, vt philoſophi, & qui Deos colunt, ſimiles ſint aut filiis abdicatis, aut ſeruis fugitiuis; quia neq; illi patrem quærunt, neq; hi dominum. & ſicut abdicati, hæreditatem patris non aſſequuntur, & fugitiui impunitatem; ita neque philoſophi immortalitatem *accipiunt, quæ eſt regni cæleſtis hæreditas, id eſt ſummum bonum; quod illi maximè quærunt; neque cultores Deorum, pœnam ſempiternæ mortis effugient; quæ eſt animaduerſio veri Domini aduerſus fugitiuos ſuæ maieſtatis, ac nominis. Deũ verò eſſe patrem, eundemq; Dominũ, vtriq; ignorauerunt, tam cultores Deorũ, quàm ipſi ſapientiæ profeſſores: quia aut nihil omnino colendũ putauerunt; aut religiones falſas approbauerũt; aut, etiã ſi vim, poteſtatemq; ſummi Dei intellexerunt, vt Plato, qui ait vnũ eſſe fabricatorem mundi Deũ; & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam cõditione à ſummo Deo eſſe generatum; tamen ei debitum cultum tanquam ſummo patri nõ reddiderunt: quod erat conſequens, ac neceſſariũ. Deos autem neq; patres, neq; dominos eſſe poſſe, non tantum multitudo (vt ſupra oſtendi) ſed etiam ratio declarat: quia neq;, fictum eſſe à Dijs hominem, traditur, neq;, Deos ipſos antecedere originem hominis, inuenitur. ſiquidem fuiſſe in terra homines, ante quàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipſe Iupiter naſcerentur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neq; Cælo patri eius aſsignari ſolet. Quòd ſi nullus eorum, qui coluntur, formaſſe à principio, atque inſtituiſſe*

oberrauerint

accipient

tuiſſe hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari poteſt; ita ne Deus quidem. Ergo fas non eſt, venerari eos, à quibus non ſit homo generatus; quia neque à multis generari poteſt. Vnus igitur, ac ſolus coli debet, qui Iouem, qui Saturnum, qui Cælum ipſum, terramq́; anteceſſit. Is enim neceſſe eſt hominem figurauerit, qui ante hominem, cælum, terrámque perfecit. Solus pater vocandus eſt, qui creauit; ſolus Dominus nuncupandus, qui regit, qui habet vitæ, ac necis veram, & perpetuam poteſtatem. quem qui non adorat; & inſipiens ſeruus eſt, qui dominum ſuum aut fugiat, aut neſciat; & impius filius, qui ſuum verum patrem vel oderit, vel ignoret.

NVNC, *quoniam docui ſapiētiam, & religionem non poſſe diduci; ſupereſt, vt de ipſa religione, ac ſapientia diſſeramus. Sentio quidem, quàm ſit difficilis de rebus cæleſtibus diſputatio: ſed tamen audendum eſt; vt illuſtrata veritas pateat; multiq́; ab errore, atq́; interitu liberentur; qui eā ſub velamine ſtultitiæ latentē aſpernantur, ac reſpuunt. Sed prius quàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere; mihi pauca de prophetis ante dicenda ſunt. quorum teſtimoniis nunc vti neceſſe eſt. quod in prioribus libris ne facerem, temperaui. Ante omnia, qui veritatem ſtudet cōprehendere, non modò intelligendis prophetarum vocibus animum debet intendere; ſed etiam tēpora, per quæ quiſq́; illorum fuerit, diligentiſſimè inquirere; vt ſciat & quæ futura prædixerint; & poſt quot annos prædicta cōpleta ſint. Nec difficultas in his colligendis ineſt vlla. teſtati ſunt enim, ſub quo quiſque rege diuini ſpiritus fuerit paſſus inſtinctum. Multiq́; ſcriptores libros de temporibus ediderunt, initium facientes à propheta Moyſe; qui * Troianum bellum* vi. n. 100.
*nongentis ferè annis anteceſſit. Is autē, cùm per annos quadraginta populum rexiſſet, ſucceſſorem habuit * Ioſuem; qui* Ieſum

N 4 *ſeptem,*

ſeptem, & viginti annis tenuit principatum. Exinde ſub
vi.n.101. *iudicibus* *fuerũt per annos trecẽtos ſeptuaginta. tũ* *mu-
vi.n.102. *tato ſtatu reges habere cœperunt. quibus imperium tenen-*
quinquaginta *tibus per annos quadringentos* * L X. *vſque ad Sedechiæ regnum, oppugnati à rege Babylonio, captiq́ꝫ Iudæi, diuturnum ſeruitium pertulerunt; donec ſeptuageſimo poſt anno eos Cyrus maior terris, ac ſedibus ſuis redderet; qui per idem tempus in Perſas ſuſcepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cùm omnis temporum ſeries & ex Iudaicis, & ex Græcis, Romaniſq́ꝫ hiſtoriis colligatur; etiam ſingulorum prophetarum tempora colligi poſſunt; quorum ſanè vltimus Zacharias fuit; quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni eius, octauo menſe ceciniſſe. Adeò antiquiores etiam Græcis ſcriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero; vt errorem ſuum ſentiant, qui ſcripturam ſacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam; ignorantes ex quo fonte ſanctæ religionis origo manauerit. Quòd ſiquis collectis, perſpectiſq́ꝫ temporibus, fundamentum doctrinæ ſalubriter iecerit; & veritatem penitus comprehendet; & errorem cognita veritate, deponet.*

6 DEVS *igitur machinator, conſtitutorq́ꝫ rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus; ante quàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum, & incorruptibilem ſpiritum genuit, quem filium nuncuparet. Et quamuis alios poſtea innumerabiles per ipſum creauiſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus eſt, patria ſcilicet virtute, ac maieſtate pollentem. eſſe autem ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, non tantùm congruentes in vnum voces prophetarum, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum vaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro,*

qui

qui ὁ λόγος τέλειος inſcribitur, his vſus eſt verbis, ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν (αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν, περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦν) ἐπεὶ τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δέ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. *Sibylla Erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei, Ducē & Imperatorē omnium his verſibus prædicat.*

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο, χ᾽ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Et rurſus in fine eiuſdem carminis:

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci:

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα.

Videlicet ipſe eſt Dei filius, qui per Solomonem ſapientiſſimum regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt, ea quæ ſubiecimus: Deus condidit me in initio viarum ſuarum, in opera ſua ante ſecula. Fundauit me in principio, ante quàm terram faceret, & ante quàm abyſſos conſtitueret; prius quàm prodirent fontes aquarum. ante omnes colles genuit me Dominus: fecit regiones, & terras inhabitabiles ſub cælo. Cùm pararet cælum, aderam illi; & cùm ſecerneret ſuam ſedem; cùm ſuper ventos faceret validas nubes, & cùm confirmatos poneret montes ſub cælo. quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego eram, cui adgaudebat; quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cùm lætaretur orbe perfecto. Iccirco autem Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ *dixit. & Sibylla* σύμβουλον *appellat; * qui tanta ſapientia, & virtute ſit inſtructus à Deo patre, vt & conſilio eius, & manibus vteretur in fabricatione mundi.* quod

7 FORTASSE *quærat aliquis hoc loco, quis ſit iſte tam potens, tam Deo carus, & quod nomen habeat; cuius prima natiuitas non modò anteceſſerit mundum, verùm etiam prudentia diſpoſuerit, virtute conſtruxerit. Primùm ſcire nos conuenit, nomen eius neque angelis quidem notum eſſe, qui morantur in cælo; ſed ipſi ſoli, ac Deo patri. nec antè id publicabitur, vt eſt ſanctis literis traditum; quàm diſpoſitio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari poſſe hominis ore: ſicut Hermes docet, hæc dicens:*

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις, ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. *Et paulò pòſt ad filium.*

ἔστι τίς ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τὸν μόνον κύριον πάντων, καὶ προεννοούμενον * κυρίου. ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. θεοῦ *Sed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat; habet tamen & inter angelos aliud vocabulũ, & inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines nominatur. nam Chriſtus non propriũ nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis, & regni. ſic enim Iudæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio eſt propter ignorantiũ errorem; qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat Iudæis antè præceptum, vt ſacrũ conficerent vnguentũ; quo perungi poſſent ij, qui vocabantur ad ſacerdotium, vel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ, inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ; ſic illis vnctio ſacri vnguenti, nomen, ac poteſtatem regiam conferebat. Verùm quoniam Græci veteres* χρίεσθαι *dicebant vngi, quod nunc* ἀλείφεσθαι, *ſicut indicat Homericus verſus ille,*

ἀυτὰς δὲ δμωαὶ λοῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, id eſt, vnctum, qui hebraicè Meßias dicitur. Vnde in quibuſdam Græcis ſcripturis, quæ malè de Hebraicis interpretatæ ſunt,

ſunt, ἠλειμμένος, id eſt vngendo curatus, ſcriptum inuenitur, ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen vtrolibet nomine rex ſignificatur; non quòd ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, ſed quòd cæleſte, ac ſempiternum. de quo diſſeremus in vltimo libro. nunc verò de prima eius natiuitate dicamus.

IN *primis enim teſtificamur, illum bis eſſe natum;* 8
primùm in ſpiritu, poſtea in carne. Vnde apud Hieremiā ita dicitur: Prius quàm te formarem in vtero, noui te. Et item apud ipſum: Beatus qui erat ante, quàm naſceretur; quod nulli alij contigit, præter Chriſtū. Qui cū eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuo ſecundum carnē. quæ duplex natiuitas eius magnū intulit humanis pectoribus errorem; circunfuditq; tenebras etiā iis, qui veræ religionis ſacramenta retinebāt. Sed nos id planè, dilucideq; monſtrabimus; vt amatores ſapientiæ facilius, ac diligentius inſtituantur. Qui audit, Dei filium dici; non debet tantum nefas mēte concipere, vt exiſtimet ex cōnubio, ac permiſtione fœminæ alicuius Deum procreaſſe; quod non facit niſi animal corporale, mortiq; ſubiectū. Deus autē, cùm ſolus ſit, cui permiſcere ſe potuit? aut cū eſſet tāta poteſtatis, vt quicquid vellet, efficeret; vtiq; ad creandū ſocietate alterius non indigebat. niſi fortè exiſtimabimus, Deum, ſicut Orpheus putauit, & marē eſſe, & fœminā, quòd aliter generare nequiuerit, niſi haberet vim ſexus vtriuſq;: quaſi aut ipſe ſecum coierit; aut ſine coitu nō potuerit procreare. Sed Hermes in eadē fuit opinione, cū dicit αὐτοπάτορα, καὶ ἀυτομήτορα. Quod ſi ita eſſet; vt à prophetis pater dicitur, ſic etiam mater diceretur. Quomodo igitur procreauit? Primùm nec ſciri à quoquā poſſunt, nec narrari opera diuina; ſed tamen ſanctæ literæ docēt; in quibus cautum eſt illum Dei filium, Dei eſſe ſermonē; itemq; cæteros angelos Dei ſpiritus eſſe. Nam

Nam ſermo eſt ſpiritus cum voce aliquid ſignificante prolatus. Sed tamen quoniam ſpiritus, & ſermo diuerſis partibus proferuntur; ſiquidem ſpiritus naribus, ore ſermo procedit; magna inter hunc Dei filium, & cæteros angelos differentia eſt. Illi enim ex Deo taciti ſpiritus exierunt; quia non ad doctrinam Dei tradendam, ſed ad miniſterium creabantur. Ille verò cùm ſit & ipſe ſpiritus; tamen cum voce, ac ſono ex Dei ore proceſſit, ſicut verbum, ea ſcilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat vſurus; id eſt, quòd ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei, & cæleſtis arcani ad homines perferendi. quod ipſum primo locutus eſt, vt per eum ipſe ad nos loqueretur; & ille vocem Dei, ac voluntatem nobis reuelaret. Meritò igitur ſermo, & verbum dei dicitur: quia Deus procedentem de ore ſuo vocalem ſpiritum, quem non vtero, ſed mente conceperat; inexcogitabili quadam maieſtatis ſuæ virtute ac potentia in effigiem, quæ proprio ſenſu, ac ſapientia vigeat; comprehendit; & alios item ſpiritus in angelos figurauit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, quia mortales ſumus. Dei autem ſpiritus & viuunt, & manent, & ſentiunt; quia ipſe immortalis eſt, & ſenſus, & vitæ dator. Noſtræ voces licet auræ miſceantur, atq; euaneſcant; tamē plerunq; permanent literis comprehenſæ. quanto magis Dei vocem credendum eſt & manere in æternum; & ſenſu, ac virtute comitari; quam de Deo patre tanquam riuus de fonte traduxerit. Quòd ſiquis miratur ex Deo Deum prolatione vocis, ac ſpiritus potuiſſe generari; ſi ſacras voces prophetarum cognouerit, deſinet profectò mirari. Solomonem, patremq; eius Dauid potentiſſimos reges fuiſſe, & eoſdem prophetas, etiam iis fortaſſe ſit notum, qui diuinas literas
vi.n. 103. *non attigerunt; quorum alter, *qui poſterius regnauit, Troianæ vrbis *excidium centum & quadraginta annis anteceſſit. Huius pater diuinorum ſcriptor hymnorum in*
pſalmo

pſalmo XXXII. *ſic ait: Verbo Dei cæli ſolidati ſunt, & in ſpiritu oris eius omnis virtus eorum. Item rurſus in pſalmo quadrageſimoquarto: Eructauit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Conteſtans videlicet, nulli alij opera Dei eſſe nota, niſi filio ſoli; qui eſt verbum Dei; & quem regnare in perpetuum, neceſſe eſt. Item Solomon ipſum, verbum Dei eſſe demonſtrat, cuius manibus opera iſta mundi fabricata ſint. Ego, inquit, ex ore altiſſimi prodiui ante omnem creaturam; ego in cælis feci vt oriretur lumen indeficiens; & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui; & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoque ita tradidit: In principio erat verbum; & verbum erat apud Deum; & Deus erat verbum. Hoc fuit in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.*

SED *melius Græci* λόγον *dicunt, quàm nos verbum, ſiue ſermonem.* λόγος *enim & ſermonem ſignificat, & rationem; quia ille eſt & vox, & ſapientia Dei. Hunc ſermonem diuinum ne philoſophi quidem ignorauerunt. ſiquidem Zenon rerum naturæ diſpoſitorem, atq; opificem vniuerſitatis* λόγον *prædicat; quem & fatum, & neceſſitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat; ea ſcilicet conſuetudine, qua ſolent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obſtant verba; cum ſententia congruat veritati. Eſt enim ſpiritus Dei; quem ille animum Iouis nominauit. nam Triſmegiſtus, qui veritatem penè vniuerſam neſcio quomodo inueſtigauit; virtutem, maieſtatemq; verbi ſæpe deſcripſit; ſicut declarat ſuperius illud exemplum; in quo fatetur eſſe ineffabilem quendam, ſanctumq; ſermonem, cuius enarratio modũ hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, vt potui. Nunc de ſecunda, quoniam controuerſia eſt in ea maxima, latius differendum eſt;* 9

eſt; vt veritatem ſcire cupientibus, lumen intelligentiæ præferamus.

10 IN *primis igitur ſcire homines oportet, ſic à principio proceßiſſe diſpoſitionē ſummi Dei, vt eſſet neceſſe, appropinquante ſeculi termino, Dei filium deſcēdere in terram: vt conſtitueret Deo templum, doceretq́; iuſtitiam: veruntamen non in virtute angeli, aut poteſtate cæleſti; ſed in figura hominis, & cōditione mortali: vt cū magiſterio functus fuiſſet; traderetur in manus impiorū, mortemq́; ſuſciperet; vt ea quoq; per virtutem domita reſurgeret; & homini, quē induerat, quem gerebat, & ſpem vincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo diſpoſitionem nequis ignoret, docebimus prædicta eſſe omnia, quæ in Chriſto videmus eſſe cōpleta. Nemo aſſeuerationi noſtræ fidē cōmodet; niſi oſtendero prophetas ante*
annorum *multam *temporum ſeriē prædicaſſe, fore aliquando vt filius Dei naſceretur ſicut homo; & mirabilia faceret; & cultum Dei per totā terram ſeminaret; & poſtremò, patibulo figeretur; & tertia die reſurgeret. Quæ omnia cū probauero eorum ipſorum litteris, qui Deum ſuum mortali corpore vtentē violauerunt; quid aliud obſtabit, quo minus veram ſapientiam, clarū ſit, in hac ſola religione verſari? Nunc à principio totius ſacramēti origo narranda eſt. Maiores noſtri, qui erāt principes Hebræorū, cùm ſterilitate, atq; inopia laborarēt, tranſierunt in Aegyptū rei frumentariæ gratia; ibiq́; diutius commorantes, intolerabili ſeruitutis iugo premebantur. tum miſertus eorum Deus, eduxit eos, ac li-*
quadringentos *berauit de manu regis Aegyptiorum, poſt annos *trecentos*
vi.n.104. *triginta, duce Moyſe; per quem poſtea illis lex *à Deo data eſt. in qua eductione oſtendit virtutem ſuæ maieſtatis Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro, præcedente angelo, & ſcindente aquam, vt populus per ſiccum gradi poſſet; quem verius (vt ait poëta)*

Curuæ

Curuata in montis faciem circunſtetit vnda.

*Qua re audita, tyrannus Aegyptiorum cũ magna ſuorum manu inſecutus, & mare adhuc patens temerè ingreſſus, coëuntibus aquis cũ omni exercitu deletus eſt. Hebræi verò egreſſi, in ſolitudine multa mirabilia viderunt. Nam cũ ſitim paterẽtur; ictu virgæ rupe percuſſa, proſilijt fons aquæ, populumq́; recreauit. Quo rurſus eſuriente, cæleſtis alimẽti pluuia deſcẽdit. quin etiam coturnices in caſtra eorũ ventus *induxit; vt nõ modò pane cæleſti, ſed etiã inſtructioribus epulis ſaturarẽtur. Pro his tamen diuinis beneficiis honorem Deo nõ reddiderũt. ſed depulſa iam ſeruitute; iã ſiti, fameq́; depoſita, in luxuriam prolapſi, ad prophanos Aegyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cùm enim Moyſes dux eorũ aſcendiſſet in montem, atq; ibi 40. diebus moraretur; aureũ caput bouis, quẽ vocant Apin, quod eos ſigno præcederet, figurarunt. Quo peccato, ac ſcelere offenſus Deus, impium, & ingratum populum pro merito pœnis grauibus affecit; & legi, quam per Moyſen dederat ſubiugauit. Poſtea verò cũ in deſerta quadã parte Syriæ conſediſſent, amiſerunt vetus nomẽ Hebræi. & quoniã princeps examinis eorum Iudas erat, Iudæi ſunt appellati; & terra, quam incoluère, Iudæa. Et primò quidẽ nõ dominio regum ſubiecti fuerunt; ſed populo, ac legi ciuiles iudices præſidebant; non tamen in annuum conſtituti ſunt, ſicut Romani conſules, ſed perpetua iuriſdictione ſubnixi. Tũ ſublato iudicum nomine, poteſtas regalis inducta eſt. Verũ iudicibus regimẽ eorum tenentibus, prauas religiones ſæpe *ſuſcepe-rant; atq; offenſus ab his Deus, toties eos alienigenis ſubiugabat, donec rurſus pœnitentia populi mitigatus, liberaret eos ſeruitute. Item ſub regibus finitimorum bellis, ob delicta vexati, poſtremo capti, abductiq́; Babylonem, pœnas impietatis ſuæ, graui ſeruitio pependerunt; donec Cyrus veniret in regnum; qui ſtatim Iudæos reſtituit edicto.*

innexit.

ſuſceperunt

Exinde

*Exinde Tetrarchas habuerunt vſq; ad Herodem; qui fuit ſub imperio Tiberij Cæſaris; cuius anno quintodecimo, id eſt duobus geminis conſulibus, ante diem *ſeptimam Calendarum Aprilium Iudæi Chriſtum cruci affixerunt. hic rerum textus, hic ordo in arcanis ſanctarũ literarum continetur. Sed prius oſtendam, qua de cauſa in terram venerit Chriſtus; vt fundamentum diuinæ religionis, & ratio clareſcat.*

al. decimum. vi.n. 105.

11 CVM *ſæpe Iudæi præceptis ſalutaribus repugnarent, atque à diuina lege deſciſcerent aberrantes ad impios cultus Deorum; tum Deus iuſtos, & electos viros ſpiritu ſancto implebat, prophetas in media plebe cõſtituens; per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet; & nihilominus hortaretur ad pœnitentiam ſceleris agendam. quam niſi egiſſent; atque abiectis vanitatibus ad Deum ſuum rediſſent; fore, vt teſtamentum ſuum mutaret, id eſt, hæreditatem vitæ immortalis ad exteras conuerteret nationes; aliumq; ſibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, non modò verba eorum reſpuerunt; ſed quòd ſibi peccata exprobrarentur, offenſi, eos ipſos exquiſitis cruciatibus necauerunt. quæ omnia diuinæ literæ ſignata cõſeruãt. Dicit enim propheta Ieremias: Miſi ad vos ſeruos meos prophetas: ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neq; intendebatis auribus veſtris, cùm dicerẽ vobis: Conuertatur vnuſquiſq; à via ſua mala, & à nequiſſimis affectationibus veſtris; & habitabitis in terra iſta, quam dedi vobis, & patribus veſtris à ſeculo vſque in ſeculum. Nolite ambulare poſt Deos alienos, vt ſeruiatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum, ad diſperdendos vos. Heſdras etiam propheta, qui fuit eiuſdem Cyri temporibus, à quo Iudæi ſunt reſtituti; ſic loquitur: Deſciuerunt à te; & abiecerunt legem*

*gem tuam poſt *cor ſuum; & prophetas tuos interfece-* corpus.
runt, qui obteſtabantur eos, vt reuerterentur ad te. Item Helias in libro βασιλειῶν *tertio: Aemulans æmulatus ſum Domino Deo omnipotēti; quia dereliquerunt te filij Iſraël; & altaria tua demolierunt; & prophetas tuos interfecerunt gladio; & remanſi ego ſolitarius; & quærunt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum; itaque deſiit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorem ſuum delabi iuſsit è cælo, vt religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, id eſt, ad eos, qui Deum ignorabant; doceretq́; iuſtitiam, quam perfidus populus abiecerat; quod iampridem denuntiauerat ſe facturum: ſicut Malachias propheta indicat dicens: Non eſt mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & ſacrificium acceptum non habeo ex manibus veſtris; quoniam à ſolis ortu vſque ad occaſum clarificabitur nomen meum apud gentes. Item Dauid in pſalmo* XVII. *Conſtitues me in caput gentium: populus, quem non cognoui, ſeruiet mihi. Eſaias quoque ſic loquitur: Venio colligere omnes gentes, & linguas; & venient, & videbunt claritatem meam; & dimittam ſuper eos ſignum; & mittam ex his conſeruatos in gentes, quæ longè ſunt; quæ non audierunt gloriam meam; & nuntiabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram; noluit eum in poteſtate, & claritate cæleſti mittere; vt ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur; ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret; qui dominum, ac Deum ſuum non recepiſſet; quòd olim prophetæ cecinerant, ſic eſſe facturum. Eſaias enim quem ipſi Iudæi ſerra conſectum crudeliſsimè necauerunt; ita dicit: Audi cælum, & percipe auribus terra, quoniam dominus locutus eſt: filios genui, & exaltaui; ipſi autem ſpreuerunt*

me. agnouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium Domini ſui; Iſraël autem me non cognouit; & populus meus me non intellexit. Hieremias quoque ſimiliter ait: Cognouit tempus ſuum turtur, & hirundo; & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora introitus ſui; populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quomodo dicitis, Sapientes ſumus, & lex Domini nobiſcum eſt? Incaſſum facta eſt metatura; falſi ſcribæ, & confuſi ſunt; ſapientes trepidauerunt, & capti ſunt, quoniam verbum Domini reprobauerunt. Ergo (vt cœperam dicere) cùm ſtatuiſſet Deus, doctorem virtutis mittere ad homines; renaſci eum denuo in carne præcepit; & ipſi homini ſimilem fieri; cui dux, & comes, & magiſter eſſet futurus. Sed tamen quoniam clemens eſt, & pius erga ſuos Deus; ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuum ſalutis viam clauderet; ſed daret his liberam facultatem ſequendi Deum; vt & præmium vitæ adipiſcerentur, ſi ſecuti fuiſſent; quod plurimi eorum faciunt, atque fecerunt: & culpa ſua in pœnam mortis incurrerent, ſi regem ſuum repudiaſſent, quod ſciebat eſſe facturos. Apud illos igitur, & ex eorum ſemine regenerari eũ iuſſit, ne, ſi fuiſſet alienigena, iuſtam poſſent excuſationem de lege prætẽdere, quòd eum non ſuſcepiſſent; ſimul, vt nulla omnino gens eſſet in terra, cui ſpes immortalitatis negaretur.

12 DESCENDENS *itaque de cælo ſanctus ille ſpiritus Dei, ſanctam Virginẽ, cuius vtero ſe inſinuaret, elegit. At illa diuino ſpiritu hauſto repleta concepit, & ſine vllo attactu viri repẽtè virginalis vterus intumuit. Quòd ſi animalia quædam vento,*aut aura concipere ſolere, omnibus notum eſt; cur quiſquam mirum putet, cùm ſpiritu Dei, cui facile eſt quicquid velit; grauatam eſſe Virginẽ dicimus? Quod ſane incredibile poſſet videri, niſi hoc futurum ante*

&

multa

multa ſecula prophetæ ceciniſſent. Solomon ita dicit: Infirmatus eſt vterus Virginis, & accepit fœtū; & grauata eſt, & facta eſt in multa miſeratione mater Virgo. Itē propheta Eſaias; cuius verba ſunt hæc: Propter hoc dabit Deus ipſe vobis ſignum; Ecce Virgo accipiet in vterum, & pariet filium; & vocabitis nomen eius Hemanuel. Quid hoc maniſeſtius dici poteſt? Legebāt iſta Iudæi, qui eū negauerunt: ſi quis nos hæc fingere arbitratur; ab his requirat, ab his potiſſimū ſumat. Satis firmum teſtimoniū eſt ad probandam veritatē, quod ab ipſis perhibetur inimicis. Hemanuel autem nunquā vocitatus eſt, ſed Ieſus; qui latinè dicitur ſalutaris, ſiue ſaluator; quia cunctis gētibus ſalutifer venit. Sed propheta declàrauit hoc nomine, quòd Deus ad homines in carne venturus eſſet. Hemanuel enim ſignificat nobiſcum Deus; ſcilicet quia illo per virginē nato, confiteri homines oportebat, Deū ſecum eſſe, id eſt, in terra, & in carne mortali. Vnde Dauid in pſalmo 84: Veritas, inquit, de terra orta eſt; quia Deus, in quo veritas eſt, terrenum corpus accepit; vt terrenis viam ſalutis aperiret. Item Eſaias ipſe: Ipſi autem non crediderunt, & exarcerbauerunt ſpiritum ſanctum. & conuerſus eſt eis ad inimicitiam. Et ipſe expugnauit; & recordatus eſt dierum ſeculi; qui ſuſcitauit de terra paſtorem ouium. Quis autem futurus eſſet ille paſtor, declarauit alio loco, dicens: Exultent cæli deſuper; & nubes induant iuſtitiam; aperiatur terra, & pullulet ſaluatorem. Ego enim Dominus Deus creaui eum. Saluator verò eſt (vt ſupra diximus) Ieſus. Sed & alio loco idē propheta ſic prædicauit: Ecce natus eſt nobis puer; & datus eſt nobis filius; cuius imperium ſuper humeros eius: & vocatum eſt nomen eius, magni cōſilij nuntius. Iccirco enim miſſus eſt à Deo patre; vt vniuerſis gentibus, quæ ſub cælo ſunt, ſingularis, & veri Dei ſanctum myſterium reuelaret, ablatum perſido populo, qui aduerſus Deum ſæpe deliquit.

Daniel quoque ſimilia prælocutus eſt: Videbam, inquit, in viſu noctis; & ecce in nubibus cæli vt filius hominis veniens; & vſque ad vetuſtum dierum peruenit. Et qui aſsiſtebant, obtulerunt eum; & datum eſt ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, linguæ ſeruient ei; & poteſtas eius æterna, quæ nunquã tranſibit; & regnum eius, quod non corrumpetur. Quomodo igitur Iudæi & confitentur, & ſperant Chriſtum Dei? qui hunc iccirco reprobauerunt, quia ex homine natus eſt. Nam cùm ita ſit à Deo conſtitutum, vt idem Chriſtus bis veniat in terram; ſemel, vt vnum Deum gentibus nuntiet, deinde rurſus, vt regnet: quomodo in ſecundum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui Propheta vtroſque aduentus eius paucis verbis comprehendit: Ecce, inquit, in nubibus cæli, vt filius hominis veniens. non dixit, vt filius Dei, ſed filius hominis; vt oſtenderet, quòd carne indui haberet in terra; vt ſuſcepta hominis figũra, & conditione mortali, doceret homines iuſtitiam: & cùm mandatis Dei functus, veritatem gentibus reuelaſſet; multaretur etiã morte; vt inferos quoque vinceret, ac reſignaret; atque ita demum reſurgens, ad Patrem proficiſceretur in nube ſublatus. Adiecit enim propheta, & ait: Et vſq; ad antiquum dierum peruenit; & oblatus eſt ei. Antiquum dierum appellauit Deum ſummum; cuius ætas, & origo non poteſt comprehendi; quia ſolus à ſeculis fuit, & erit ſemper in ſecula. Chriſtum autem poſt paſsionem, ac reſurrectiouem aſcenſurum eſſe ad Deum patrem, Dauid in pſalmo centeſimonono conteſtatus eſt his verbis: Dixit Dominus Domino meo, ſede à dexteris meis; quoaduſq; ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedum tuorum. qui propheta, cùm rex eſſet; quem appellare Dominum ſuum poſſet, qui ſederet ad dexteram Dei, niſi Chriſtum filium Dei; qui eſt Rex regum, & Dominus dominorum? Quod

Eſaias

Eſaias apertius oſtendit dicens: Sic dicit Dominus Deus Chriſto Domino meo, cuius tenui dexteram; Obaudire ante eum gẽtes faciam; & fortitudinem regum diſrumpam. Aperiam ante illum portas; & ciuitates non claudentur. Ego ante ibo; & montes deplanabo; & fores æreas conteram; & ſeras ferreas confringam; & dabo tibi theſauros abſconditos & inuiſibiles; vt ſcias, quia ego ſum Dominus Deus, qui voco nomen tuum, Deus Iſraël. Denique ob virtutem, ac fidem, quam Deo exhibuit in terra; datum eſt ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, linguæ, ſeruient ei; & poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit; & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur; quia & nunc habet perpetuam poteſtatem, cùm omnes gentes, & omnes linguæ nomeǹ eius venerantur, maieſtatem confitentur, doctrinam ſequuntur, virtutem imitantur: habet imperium, atque honorem, cùm omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant. & idem poſtea, cùm rurſus aduenerit, in poteſtate, ac claritate, vt omnem animam iudicet, & iuſtos reſtituat ad vitam: tunc verè totius terræ regimen obtinebit: tunc ſublato de rebus humanis omni malo, aureum ſeculum (vt poëtæ vocant) id eſt iuſtum, ac pacificum tempus orietur. Sed hæc vberius in vltimo libro diſſeremus, cùm de ſecundo aduentu loquemur: nunc de primo, vt cœpimus, explicemus.

SVMMVS *igitur Deus, ac parens omnium, cùm religionem ſuam transferre voluiſſet; doctorem iuſtitiæ miſit è cælo; vt nouis cultoribus nouam legem in eo, vel per eum daret: non ſicut antè fecerat per hominem; ſed tamen naſci eum voluit tanquam hominem; vt per omnia ſummo patri ſimilis exiſteret. Ipſe enim pater Deus, & origo, & principium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτορ,* 13

atq; ἀμήτωρ à Triſmegiſto veriſsimè nominatur; quod ex nullo ſit procreatus. Iccirco etiam filium bis naſci oportuit, vt ipſe fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. In prima enim natiuitate ſpiritali ἀμήτωρ fuit; quia ſine officio matris, à ſolo Deo patre generatus eſt. In ſecunda verò carnali ἀπάτωρ fuit; quoniam ſine patris officio, virginali vtero procreatus eſt; vt mediam inter Deum, & hominem ſubſtantiam gerens, noſtram hanc fragilem, imbecillemq; naturam quaſi manu ad immortalitatē poſſet educere. factus eſt & Dei filius per ſpiritum, & hominis per carnem, id eſt, & Deus, & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit; fragilitas hominis, ex paſsione, quam pertulit. quam cur ſuſceperit, paulò poſt docebo. Interim & Deum fuiſſe, & hominem ex vtroque genere permiſtum, prophetis vaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his verbis: Fatigata eſt Aegyptus, & natio Aethiopū, & Saba; viri alti ad te tranſgredientur; & tui erunt ſerui; & poſt te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te; & te precabuntur; quoniā in te Deus eſt; & non alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & neſciebamus, Deus Iſraël ſaluator. Confundentur, & reuerebuntur omnes, qui aduerſantur tibi; & cadent in confuſionem. Item propheta Hieremias ſic ait: Hic Deus noſter eſt, & non deputabitur alius abſq; illo; qui inuenit omnem viam prudentiæ; & dedit eā Iacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſibi. Poſt hæc in terris viſus eſt; & cum hominibus verſatus eſt. Item Dauid in pſalmo XLIIII: Thronus tuus Deus in ſecula ſeculorū, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam, & odio habuiſti iniuſtitiam; propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo verbo etiam nomen oſtendit. ſiquidem (vt ſuprà docui) ab vnctione appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominem fuiſſe eūdem, Hieremias docet, dicens: Et homo eſt; & quis cognouit eum? Item Eſaias: Et mittet eis Deus homi-

hominem, & ſaluabit eos: & iudicans ſanabit eos. Sed & Moyſes in Numeris ita loquitur: Orietur ſtella ex Iacob; & exurget homo ex Iſraël. Propterea Mileſius Apollo cõſultus vtrúmne Deus, an homo fuerit, hoc modo reſpondit:* qui

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις.
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo verſu verum quidem dixit; ſed argutè conſultorem fefellit, ſacramentum veritatis penitus neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deum. ſed cùm fatetur ſecundum carnem fuiſſe mortalem; quod etiam nos prædicamus; conſequens eſt, vt ſecundum ſpiritum Deus fuerit; quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem? cùm ſatis eſſet dicere, fuiſſe mortalem. Sed veritate preſſus negare non potuit quemadmodum res ſe haberet; ſicut illud, quod ait, fuiſſe ſapientem. Quid ad hoc Apollo reſpondes? Si ſapiens eſt; ergo doctrina eius ſapientia eſt, nec vlla alia; & ſapientes, qui ſequuntur, nec vlli alij. Cur igitur vulgo pro ſtultis, & vanis, & ineptis habemur; qui ſectamur magiſtrũ, etiam ipſorum Deorum confeſſione ſapientem? Nam quòd ait, portentifica illum opera feciſſe, quo maximè diuinitatis fidem meruit; aſſentiri nobis iam videtur; cùm dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cùm enim verum neceſſitate dixiſſet, iam Deorum, ac ſui proditor videbatur; niſi quod ab eo veritas extorſerat, mendacio fallente celaſſet. Ait ergo, illum feciſſe quidẽ opera miranda, verũ, non diuina virtute, ſed magica. Quid mirum, ſi hoc Apollo veritatẽ ignorantibus perſuaſit; cùm Iudæi quoq; cultores (vt videbantur) ſummi Dei, idem putauerint? cùm antè oculos eorum quotidie fierent illa miracula quæ eis prophetæ futura prædixerãt: nec tamẽ tantarum virtutum contẽplatione impelli potuerũt, vt Deum* vi.n.ic6.

 crede-

crederent, quem videbant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas vel maximè legunt; in pſalmo XXVII. *ſic eos damnat: Redde illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt opera Domini. Ex huius ipſius domo Chriſtum generatũ iri ſecundum carnem, & ipſe Dauid, & alij prophetæ annuntiauerunt. Apud Eſaiam ita ſcriptum eſt: Et erit illa die radix Ieſſe; & qui exurget principari in nationes, in eum gentes ſperabunt; & erit requies eius in honore. & alio loco: Exiet virga de radice Ieſſe; & flos de radice eius aſcendet, & requieſcet ſuper eum ſpiritus Dei, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus, ſpiritus conſilij, & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ, & pietatis, & implebit eum ſpiritus timoris Domini. Ieſſe autem fuit pater Dauid; ex cuius radice aſcenſurum eſſe florem, prælocutus eſt; eum ſcilicet, de quo Sibylla dicit:*

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρὸν-

*Item in βασιλειῶν libro ſecundo. Propheta Nathan miſſus eſt ad Dauid volentem Deo templum fabricare: & fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic ſeruo meo Dauid, Hæc dicit Dominus omnipotens: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; ſed cùm impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te; & parabo * ſemen eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo; & erigam thronum eius vſque in ſeculum; & ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium; & fidem conſequetur domus eius, & regnum eius vſque in ſeculum. Sed hæc vt Iudæi non intelligerent, illa fuit cauſa, quòd Solomon filius Dauid Deo templum ædificauit, & ciuitatem, quam de ſuo nomine Hieroſolyma nuncupauit. Itaq; ad ipſum, quæ à propheta dicta ſunt, retulerunt. Solomon autem ab ipſo patre ſuo imperij regimen accepit. Prophetæ verò de eo loquebantur, qui tum naſceretur, poſtquàm Dauid cùm patribus ſuis requieuiſſet. Præterea Solomonis impe-*

* regnum

imperium perpetuum non fuit. annis enim XL. regnauit. Deinde quòd nunquam filius Dei dictus eſt, ſed filius Dauid; & domus, quam ædificauit, non eſt fidem conſecuta, ſicut eccleſia; quæ eſt verum templum Dei; quod non in parietibus eſt, ſed in corde, ac fide hominum; qui credũt in eum, ac vocantur fideles. Illud verò Solomonium templum, quia manu factum eſt, manu cecidit. Denique pater eius in pſalmo CXXVI. de operibus filij ſui prophetauit hoc modo: Si Dominus non ædificauerit domum; in vanum laborauerunt, qui illam ædificauerunt. ſi Dominus non cuſtodierit ciuitatem; in vanum vigilauit, qui eam cuſtodiuit.

QVIBVS *ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiaſſe de Chriſto, fore aliquando, vt ex genere Dauid corporaliter natus conſtitueret æternum templum Deo, quod appellatur eccleſia; & vniuerſas gentes ad religionem Dei veram conuocaret. Hæc eſt domus fidelis, hoc immortale templum; in quo ſiquis non ſacrificauerit, immortalitatis præmium non habebit. Cuius templi & magni, & æterni quoniam Chriſtus fabricator fuit; idem, neceſſe eſt, habeat in eo ſacerdotium ſempiternum. Nec poteſt niſi per eum, qui conſtituit ad *templum, & ad conſpectũ Dei perueniri. Dauid in pſalmo CIX. id ipſum docet dicens: Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum. tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melſchiſedech. Item in* βασιλειῶν *lib. primo: Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelẽ; qui omnia, quæ ſunt in corde meo, faciat; & ædificabo ei domũ fidelẽ; & tranſibit in conſpectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus eſſet, cui Deus æternum ſacerdotiũ pollicebatur, Zacharias etiam nomine poſito, apertiſſimè docuit: Et oſtendit mihi Dominus Deus Ieſum ſacerdotem magnum ſtantem ante faciem angeli* 14

vi.n.107.

Domini; & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, vt aduerſaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Imperet Dominus in te; qui elegit Hieruſalem. & ecce titio eiectus ab igne; & Ieſus erat indutus veſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciem Angeli; & reſpondit, & dixit ad circunſtantes ante faciem ipſius dicens: Auferte veſtimenta ſordida ab eo; & induite eum tunica talari; & ponite cydarim mundam ſuper caput ipſius; & cooperuerunt eum veſtimento; & impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput eius; & Angelus Domini ſtabat, & teſtificabatur, ad Ieſum dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens; ſi in viis meis ambulaueris; & præcepta mea ſeruaueris; tu iudicabis domum meam, & dabo tibi, qui conuerſentur in medio horum circunſtantium. Audi itaque Ieſu ſacerdos magne. *Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe Iudæos arbitretur, qui cùm hæc legerent, & audirent, nefandas manus Deo ſuo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit; vſque ad annum quintumdecimum imperij Tiberij Cæſaris; quo Chriſtus crucifixus eſt; propè quingenti anni numerantur. ſiquidē Darij, & Alexādri adoleuit ætate; qui fuerunt nō multo pòſt, quàm Tarquinius Superbus exactus eſt. ſed illi rurſus eodē modo falſi, deceptiq́; ſunt, putantes hæc de Ieſu eſſe dicta filio* Naue; *qui ſucceſſor fuit Moſi; aut de ſacerdote Ieſu filio Ioſedech; in quos nihil congruit eorum, quæ propheta narrauit.* Non enim *ſordidati illi vnquam fuerunt; cùm alter eorum princeps potentiſſimus fuerit; alter ſacerdos: aut perpeſſi ſunt aliquid aduerſi, vt, tanquam titio eiectus ex igne, putarentur. Aut aliquando in conſpectu Dei, & Angelorum ſteterunt; aut propheta de præteritis loquebatur potius, quàm de futuris. Locutus eſt igitur de Ieſu filio Dei; vt oſtenderet, eum primò in humilitate, & carne eſſe venturum. Hæc enim eſt veſtis ſordida; vt pararet templum Deo; & ſicut titio igni combureretur,*

*veretur; id eſt, ab hominibus cruciamenta perferret; & ad vltimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem ſemiuſtum, extinctum. Quomodo autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declarauit ſpiritus Dei per prophetam, docens futurum, vt cùm voluntatem ſummi patris fideliter, & conſtanter impleſſet; acciperet iudicium, atque imperium ſempiternum. Si in viis meis, inquit, ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris; tu iudicabis domum meam. Quæ fuerint viæ Dei, & quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obſcurum eſt. Deus enim, cùm videret malitiam, & falſorum Deorum cultus per orbem terræ ita inualuiſſe; vt iam nomen eius ex hominum memoria fuiſſet penè ſublatum (ſiquidem Iudæi quoque, quibus ſolis arcanum Dei creditum fuerat; relicto Deo viuo, ad colenda figmenta, irretiti dæmonum fraudibus aberraſſent; nec increpiti per prophetas reuerti ad Deum vellent) filium ſuum legauit ad homines; vt eos conuerteret ab impiis, & vanis cultibus, ad cognoſcendum, & colendum Deum verum: item, vt eorum mentes à ſtultitia ad ſapientiam, ab iniquitate ad iuſtitiæ opera traduceret. Hæ ſunt viæ Dei; in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta, quæ ſeruanda mandauit. ille verò exhibuit Deo fidem. docuit enim quòd vnus Deus ſit; eumq́; ſolum coli oportere: nec vnquam ſe ipſe Deum dixit: quia non ſeruaſſet fidem; ſi miſſus, vt Deos tolleret, & vnum aſſereret; induceret alium, præter vnum. Hoc erat, non de vno Deo facere præconiũ; nec eius, qui miſerat, ſed ſuum proprium negotium gerere; ac ſe ab eo, quem *illuſtratũ venerat, ſeparare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia ſibi nihil prorſus aſſumpſit, vt mandata mittentis impleret: & ſacerdotis perpetui dignitatem, & regis ſummi honorem, & iudicis poteſtatem, & Dei nomen accepit.*

vi.n.108.

*illuſtraturus

QVO-

15 QVONIAM de ſecunda natiuitate diximus, quæ ſe hominibus in carne monſtrauit; veniamus ad opera illa miranda, quæ cùm eſſent cæleſtis indicia virtutis, magum Iudæi putauerunt. Cùm primùm cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Ioanne propheta in Iordane flumine; vt lauacro ſpiritali peccata non ſua, quæ vtique non habebat; ſed carnis; quam gerebat, aboleret: vt quemadmodum Iudæos ſuſcepta circunciſione, ſic etiam gentes baptiſmo, id eſt *purificati roris perſuſione ſaluaret. Tunc vox audita de cælo eſt: Filius meus es tu: ego hodie genui te. Quæ vox apud Dauid prædicta inuenitur. & deſcendit ſuper eum ſpiritus Dei, formatus in ſpeciem columbæ candidæ. Exinde maximas virtutes cœpit operari, non præſtigijs magicis, quæ nihil veri, ac ſolidi oſtentant; ſed vi, ac poteſtate cæleſti: quæ iampridem prophetis nuntiantibus canebantur. Quæ opera tam multa ſunt, vt vnus liber ad complectenda omnia ſatis non ſit. Enumerabo igitur illa breuiter, & generatim, ſine vlla perſonarum, ac locorum deſignatione; vt ad exponendam paſſionis eius, crucisq́ rationem poſſim peruenire; quò iamdudum feſtinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit: quòd quacunque iter faciebat, ægros, ac debiles, & omni morborum genere laborantes, vno verbo, vnóque momento reddebat incolumes; adeò vt membris omnibus capti, receptis repentè viribus roborati, ipſi lectulos ſuos reportarent, in quibus fuerant paulò antè delati. Claudis verò, ac pedum vitio afflictis, non modò gradiendi, ſed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altiſsimis tenebris erant, eorum oculos in priſtinum reſtituebat aſpectum. Mutorum quoque linguas in eloquium, ſermonemq́ ſoluebat. Item ſurdorum patefactis auribus inſinuabat auditũ: pollutos, ac ſparſos maculis, repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, ſed verbo, ac iuſsione facie-

purifici

faciebat ſicut etiam Sibylla prædixerat.

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec vtique mirum, quòd verbo faciebat mirabilia; cùm ipſe eſſet Dei verbum, cæleſti virtute, ac poteſtate ſubnixum. Nec ſatis fuit, quod vires imbecillis redderet, quod debilibus integritatem, quod ægris & languentibus ſanitatem, niſi etiam mortuos ſuſcitaret, velut è ſomno ſolutos; ad vitamq́ reuocaret. Quæ vidẽtes tunc Iudæi, dæmoniaca potentia fieri arguebant: cùm omnia ſic futura, vt facta ſunt, arcanæ illorum literæ continerent. Legebant quippe cùm aliorum prophetarum, tum Eſaiæ verba dicentis; Confortamini manus reſolutæ; & genua debilia conſolamini. Qui eſtis puſilli animi, nolite timere, nolite metuere: Dominus noſter iudicium retribuet: ipſe veniet, & ſaluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum: & aures ſurdorum audient. Tunc ſaliet claudus ſicut ceruus; & plana erit lingua mutorũ, quia rupta eſt in deſerto aqua, & riuus in terra ſitienti. Sed & Sibylla, eadem cecinit his verſibus:

νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσαι
καὶ χωλῶν δρόμος ἔσ' ὠκὺς καὶ κωφὸς ἀκούσει.
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Ob has eius virtutes, & opera diuina, cùm magna illum multitudo ſequeretur vel debilium, vel ægrorum, vel eorum, qui curandos ſuos offerre cupiebant, aſcendit in montem quendam deſertum, vt ibi adoraret: vbi cùm triduo moraretur, ac fame populus laboraret; vocauit diſcipulos, quærens, quantos ſecum cibos geſtarent: At illi quinque panes, & duos piſces in pera ſe habere dixerunt. Afferri ea iuſſit, ac multitudinem per quinquagenos diſtributam diſcumbere. Quod cùm diſcipuli facerent, frangebat ipſe panem minutatim; carnémque piſcium comminuebat: & vtraque in manibus eius augebantur. Et cùm apponi illa populo, diſcipulis imperaſſet, ſaturata ſunt quinque hominum

num millia, & inſuper duodecim cophini de reſiduis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri poteſt mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim: Cuius verſus tales feruntur:

εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δυοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro igitur quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia nihil aliud, quàm ad circunſcribendos oculos valet. idem ſeceſſurus orandi gratia, ſicut ſolebat, in montem; præcepit diſcipulis, vt nauiculã ſumerent, ſeq; præcederent. At illi vrgente iam veſpere profecti, contrario vento laborare cœperunt. cúmque iam medium fretum tenerent; tum pedibus mare ingreſſus conſecutus eſt eos, tamquam in ſolido gradiens; non vt poëtæ Orionem mentiuntur in pelago incedentem, qui demerſa corporis parte, humero ſupereminet vndas. Et rurſus cùm obdormiſſet in naui; & ventus vſque ad extremum periculum ſæuire cœpiſſet: excitatus ſomno, ſilere ventum protinus iuſſit; & fluctus, qui maximi ferebantur, conquieſcere: ſtatimq; ſub verbo eius, tranquillitas inſecuta eſt. Mentiuntur fortaſſe literæ ſanctæ, docentes tantam fuiſſe in eo poteſtatem, vt imperio ſuo cogeret ventos obſequi, maria ſeruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quòd eadem Sibyllæ carminibus ſuis ante docuerunt? quarum vna, cuius ſupra fecimus mentionem, ſic ait:

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνῃ πίστει τε πατήσας.

Et rurſus alia, quæ dicit:

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνειῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πήρης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His

His teſtimoniis quidã reuicti, ſolent eò confugere, vt aiant, non eſſe illa carmina Sibyllina, ſed à noſtris conficta, atq; compoſita. Quod profectò non putabit qui Ciceronem, Varronemq; legerit, aliosq; veteres; qui Erythræam Sibyllam, cæterasq; commemorant. quarum ex libris iſta exempla proferimus, qui auctores antè obierunt, quàm Chriſtus ſecundum carnem naſceretur. Verùm non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramentis habita ſint, cùm ea nemo tũ intelligeret: Denuntiabant enim mõſtruoſa quædam miracula: quorum nec ratio, nec tempus, nec auctor deſignabatur. Denique Erythræa fore ait, vt diceretur inſana, & mendax. Ait enim:

-φήσουσι σιβύλλην ———

μαινομένην ψεύστριαν· ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα,

τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε κ᾽ οὐκ ἔτι μ᾽ οὐδεὶς

μαινομένην φήσει μα θεοῦ μεγάλοιο προφήτην.

Latuerunt igitur multis ſeculis; poſtea verò animaduerſa ſunt, quàm Chriſti natiuitas, & paßio patefecit arcana; ſicut etiam voces prophetarum, quæ cùm per annos mille quingentos, & eò amplius lecta fuiſſent à populo Iudæorum, nec tamẽ intellecta ſunt, niſi poſtquam illas Chriſtus & verbo, & operibus interpretatus eſt. Illum enim prophetæ annuntiauerunt: nec vllo modo poterant, quæ illi loquebantur, intelligi, niſi fuiſſent vniuerſa completa.

VENIO nunc ad ipſam paßionem: quæ velut opprobrium nobis obiectari ſolet, quòd & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio affectum, & excruciatum colamus: vt doceam, eam ipſam paßionem ab eo cum magna, & diuina ratione ſuſceptam; & in ea ſola & virtutem, & veritatem, & ſapientiam contineri. Neque enim, ſi beatißimus in terra fuiſſet, & per omnem vitam in ſumma felicitate regnaſſet; quiſquam illum ſapiens, aut 16

Deum

*Deum crediſſet, aut honore diuino dignum iudicaſſet: quod faciunt veræ *religionis expertes: qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantùm ſuſcipiunt, verùm etiam conſecrant; & ſcientes, memoriæ mortuorum deſeruiunt, fortunam iam extinctam colentes: quam ne viuam quidem, præſentémque ſapientes colendam ſibi vnquam putauerunt. Nec enim poteſt aliquid in rebus terrenis eſſe venerabile, cæló que dignum: ſed ſola eſt virtus, ſola iuſtitia, quæ poteſt verum bonum; & cæleſte, & perpetuũ iudicari; quia nec datur cuiquam, nec aufertur. qua virtute, ac iuſtitia quoniam Chriſtus inſtructus venit in terram; imò verò, quoniam ipſe virtus, & ipſe iuſtitia eſt, deſcendit, vt eam doceret, hominémque formaret. quo magiſterio, ac Dei legatione perfunctus, ob eam ipſam virtutem, quam ſimul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. ergo cùm magnus populus ad eum vel ob iuſtitiam, quam docebat, vel ob miracula, quæ faciebat, ſubinde conflueret; & præcepta eius audiret; & à Deo miſſum, Deíque filium crederet: tum primores Iudæorum, & ſacerdotes ira ſtimulati, quòd ab eo tãquam peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, quod confluente ad eum multitudine contemni ſe, ac deſeri videbant; & (quod caput ſceleris illorum fuit) ſtultitia, & errore cæcati, & immemores præceptorum cæleſtium, ac prophetarum, coierunt aduerſus eum; impiúmque conſilium de eo tollendo, cruciandóque ceperunt: quod prophetæ multo antè deſcripſerant. Nam & Dauid in principio pſalmorum ſuorum prouidens in ſpiritu, quantum facinus admiſſuri eſſent, beatum eſſe ait, qui non abierit in conſilio impiorum. Et Solomon in libro ſapientiæ, his verbis vſus eſt: Circumueniamus iuſtum, quoniam inſuauis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis. promittit ſe ſcientiam Dei habere; & filium Dei ſe nominat:*

*divinitatis vi.n. 109.

nominat: factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum: grauis eſt nobis etiam ad videndum; quoniam diſsimilis eſt alijs vita illius; & immutatæ ſunt viæ illius. tanquam nugaces æſtimati ſumus ab eo. continet ſe à viis noſtris, quaſi ab immundiciis; & præfert nouiſsima iuſtorum; & gloriatur, patrem ſe habere Deum: Videamus ergo ſi ſermones illius veri ſunt; & tentemus quæ ventura ſunt illi: contumelijs & tormentis interrogemus eum: vt ſciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius; morte turpiſsima condemnemus eum. Hæc cogitauerunt; & errauerunt. Excæcauit enim illos ſtultitia ipſorum: & neſcierunt ſacramenta Dei. Nónne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impiis initum contra Deum, vt planè interfuiſſe videatur? Atqui à Solomone, qui hæc cecinit, vſque ad id tempus, quo geſta res eſt, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus. Habebant hæc, qui fecerunt. legebant, in quos hæc dicta ſunt. ſed & nunc hæredes nominis, ac ſceleris illorum hæc & habent; & damnationem ſuã prophetarum voce prædictam quotidianis lectionibus perſonant; nec aliquando in cor ſuum, quæ pars eſt & ipſa damnationis, admittunt. Increpiti ergo à Chriſto ſæpe Iudæi, exprobrante illis peccata, & iniuſtitias, & à populo penè deſerti, concitati ſunt ad eum necandum. Cuius rei audaciam dedit illis humilitas eius: Nam cùm legerent, cum quanta virtute, & claritate filius Dei venturus eſſet è cælo; Ieſum autem cernerent, humilem, quietum, ſordidum, informem; non credebant, filium Dei eſſe; ignorantes, duos eius aduentus à prophetis eſſe prædictos: Primum in humilitate carnis obſcurũ: Secundum in fortitudine maieſtatis manifeſtum. De primo Dauid in pſalmo ſeptuageſimo primo ſic ait: *Deſcendet ſicut pluuia in vellus: & orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis; donec extollatur luna: Sicut enim plu-*

 uia, ſi

uia, ſi deſcendat in vellus, animaduerti non poteſt, quia ſtrèpitum non facit: ita Chriſtum in terram ſine cuiuſquam ſuſpicione venturum eſſe dixit, vt iuſtitiam doceret, & pacem. Eſaias quoq; ita tradidit: Domine quis credidit auditui noſtro? & brachiũ Domini cui reuelatum eſt? Annuntiauimus coram ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terra ſitienti. non eſt figura eius, neq; claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram, neq; decorem; ſed figura eius, ſine honore, & deficiens præter cæteros homines. homo in plaga poſitus eſt, ſciens ferre imbecillitatem, quia auerſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro nobis hic dolet: & nos putauimus, ipſum eſſe in dolore, & in plaga, & in vexatione. Ipſe autem vulneratus eſt propter facinora noſtra; & infirmatus eſt propter peccata noſtra. doctrina pacis noſtræ ſuper illum. liuore eius nos ſanati ſumus. Omnes ſicut oues errauimus: & Deus tradidit illum pro peccatis noſtris: Et Sibylla eodem modo locuta eſt:

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Propter hanc humilitatem, Deum ſuum non agnoſcentes, inierunt conſilium deteſtandum, vt priuarent eum vita, qui, vt eos viuificaret, aduenerat.

17 *Sed iræ, atque inuidiæ ſuæ, quàm in cordibus ſuis gerebant, intus incluſa malitia, cauſas præferebant, quòd legem Dei per Moſen datam ſolueret; id eſt, quòd ſabbatis non vacaret, operans in ſalutem hominum; quòd circunciſionem vacuè faceret; quòd abſtinentiam ſuillæ carnis auferret. In quibus rebus Iudaicæ religionis ſacramenta conſiſtũt. Ob hac itaq; cætera pars populi, quæ nõ dũ ad Chriſtum*receſſerat, à ſacerdotibus incitabatur, vt impiũ iudicaret eũ, quòd legẽ Dei ſolueret; cùm hoc ille non ſuo iudicio, ſed ex Dei voluntate, & ſecundum prædicta faceret prophetarũ. Micheas enim nouã legem daturũ denuntiauit*

*acceſſerat

uit hoc modo: Lex de Sion proficiſcetur, & ſermo Domini ex Hieruſalē; & iudicabit inter plurimos populos; & reuincet, & deliget validas nationes. Illa enim prior lex, quæ per Moſen data eſt; non in monte Sion, ſed in monte Oreb data eſt: quam Sibylla, fore vt à filio Dei ſolueretur, oſtendit:

ἀλλ᾽ ὅτε ταῦτ᾽ ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύεται νόμος.———

Sed & ipſe Moſes, per quem datam ſibi legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt à Deo, & Deum non agnouerunt; prædixerat, fore, vt propheta maximus mittatur à Deo, qui ſit ſupra legem; qui voluntatem Dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita ſcriptum reliquit: Et dixit Dominus ad me: prophetā excitabo eis de fratribus eorum, ſicut te; & dabo verbum meum in os eius: & loquetur ad eos ea, quæ præcepero ei: & quiſquis non audierit ea, quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego vindicabo in eum. Denuntiauit ſcilicet Dominus per ipſum legiferum, quod filium ſuum, id eſt, viuam, præſentémque legem miſſurus eſſet; & illam veterem per mortalem datam ſoluturus; vt denuo per eum, qui eſſet æternus, legem ſanciret æternam. Item de circunciſione ſoluenda Eſaias ita prophetauit: Hæc dicit Dominus viris Iuda, qui inhabitant Hieruſalem. Renouate inter vos nouitatem: & ne ſeminaueritis in ſpinis. Circuncidite vos Domino Deo veſtro; & circuncidite præputiū cordis veſtri; ne exeat ira mea ſicuti ignis, & exurat, & non ſit qui extinguat. Item Moſes ipſe: In nouiſsimis diebus circuncidet Dominus cor tuum ad Dominum Deum tuum amandū. Item Ieſus Naue ſucceſſor eius: Et dixit Domin⁹ ad Ieſum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & ſede, & circuncide ſecūdo filios Iſraël. Secundam circunciſionem futuram eſſe dixit, non carnis, ſicut fuit prima, qua etiam nunc Iudæi vtuntur; ſed cordis, ac ſpiritus, quam tradidit Chriſtus, qui verus Ieſus fuit.

Non enim propheta ſic ait: Et dixit Ieſus ad me, ſed ad Ie-
ſe *ſum; vt oſtenderet quod non de*eo loqueretur, ſed de Chri-*
ſto, ad quem tunc Deus loquebatur. Chriſti enim figuram gerebat ille Ieſus: qui cùm primum Auſes vocaretur, Moſes futura præſentiẽs, iuſſit eum Ieſum vocari; vt quoniam dux militiæ delectus eſſet aduerſus Amalech, qui oppugnabat filios Iſraël, & aduerſarium debellaret per nominis figuram, & populum in terram promiſſionis induceret. Et iccirco etiam Moſi ſucceſſit; vt oſtenderet, nouam legem per Chriſtum Ieſum datam, veteri legi ſucceſſuram, quæ data per Moſem fuit. Nam illa carnis circunciſio caret vtique ratione; quia ſi Deus id vellet, ſic à principio formaſſet hominem, vt præputium non haberet. ſed huius ſecundæ circunciſionis figura erat, ſignificans, nudandum eſſe pectus, id eſt, aperto, & ſimplici corde oportere nos viuere: quoniam pars illa corporis, quæ circunciditur, habet quandam ſimilitudinem cordis, & eſt pudenda. Ob hanc cauſam Deus nudari eam iuſſit; vt hoc argumento nos admoneret, ne inuolutum pectus haberemus, id eſt, ne quod pudendum facinus intra conſcientiæ ſecreta velemus.

Hæc eſt cordis circunciſio, de qua prophetæ loquuntur; quam Deus à carne mortali ad animam tranſtulit, quæ ſola manſura eſt. Volens enim vitæ, ac ſaluti noſtræ pro æterna ſua pietate conſulere, pœnitentiam nobis in illa circunciſione propoſuit, vt ſi cor nudauerimus, id eſt, ſi peccata noſtra confeſſi ſatis Deo fecerimus, veniam conſequamur; quæ contumacibus, & admiſſa ſua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem, ſicut homo, ſed intima, & arcana pectoris intuetur. Eodem ſpectat etiam carnis ſuillæ interdictio; à qua cum eos abſtinere Deus iuſſit, id potiſſimùm voluit intelligi; vt ſe à peccatis, atque immunditijs abſtinerent. Eſt enim lutulentum hoc animal, & immundum; nec vnquam cælum aſpicit, ſed in terra toto & cor-

pore

pore & ore proiectum, ventri ſemper, & pabulo ſeruit; nec vllum alium, dum viuit; præſtare vſum poteſt, ſicut cætera animantes; quæ vel ſedendi vehiculum præbent; vel in cultibus agrorum iuuant; vel plauſtra collo trahunt; vel onera tergo geſtant; vel indumentum exuuiis ſuis exhibent; vel copia lactis exuberant; vel cuſtodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne vterentur, id eſt, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad ſolam mortem nutriuntur; ne ventri, ac voluptatibus ſeruientes, ad faciendam iuſtitiam inutiles eſſent, ac morte afficerentur. Item ne ſe fœdis libidinibus immergerent, ſicut ſus, quæ ſe ingurgitat cœno: vel ne terrenis ſeruiant ſimulacbris, ac ſe luto inquinent. luto enim ſe oblinunt, qui Deos, id eſt, qui lutum, terrámque venerantur. ſic vniuerſa præcepta Iudaicæ legis ad exhibendam iuſtitiam ſpectant, quoniam per ambagem data ſunt; vt per carnalium figuram ſpiritalia noſcerentur.

CVM *igitur ea, quæ Deus fieri voluit, quæq; per pro-* 18
phetas ſuos multis ſeculis antè prædixit, Chriſtus impleret; ob ea incitati, & diuinas literas neſcientes, coierunt, vt Deum ſuum condemnarent. Quod cùm ſciret futurum; ac ſubinde diceret, oportere ſe pati, ac interfici pro ſalute multorum; ſeceſſit tamen cum diſcipulis ſuis; non vt vitaret, quod neceſſe erat perpeti, ac ſuſtinere; ſed vt oſtenderet, quòd ita fieri oporteat in omni perſecutione, ne ſua quis culpa incidiſſe videatur: ac denuntiauit fore, vt ab vno eorum proderetur. Itaque Iudas præmio illectus tradidit eum Iudæis. At illi comprehenſum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi poſtulauerunt; obiicientes ei nihil aliud, niſi quòd diceret ſe filium Dei eſſe, & regem Iudæorum: item quod dixerat: Si ſolueritis hoc templum, quod ædificatũ eſt annis *XLVI. XL

ego illud in triduo ſine manibus ſuſcitabo; ſignificans, breui futuram paſſionem ſuam; & ſe à Iudæis interfectum, tertio die reſurrecturum. Ipſe enim erat verum Dei templum. Has voces eius tanquam infauſtas, & impias inſectabantur. Quæ cùm Pilatus audiſſet, & ille in defenſionem ſui nihil diceret; pronuntiauit, nihil in eo damnatione dignum videri. At illi iuſtiſſimi accuſatores cum populo, quem incitauerant, ſucclamare cœperunt, & crucem eius violentis vocibus flagitare. Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis tetrarchæ inſtigatione, metuentis ne regno pelleretur, victus eſt. Nec tamen ipſe ſententiam protulit; ſed tradidit eum Iudæis, vt ipſi de illo ſecundum legem ſuam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis verberatum; & prius quàm cruci affigerent, illuſerunt: indutum enim coloris punicei veſte, ac ſpinis coronatum, quaſi regem ſalutauerunt; & dederunt ei cibum fellis; & miſcuerunt ei aceti potionem. Poſt hæc, conſpuerunt faciem eius, & palmis ceciderunt. Cumq; ipſi carnifices de veſtimentis eius contenderent, ſortiti ſunt inter ſe de tunica, & pallio. Et cùm hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore ſuo, tanquam ſi mutus eſſet, emiſit. Tum ſuſpenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant; crucíq; affixerunt. Quid ego hic in tanto facinore deplorem? aut quibus verbis tantum nefas cõquerar? Non enim Gauianam crucem deſcribimus, quam M. Tul. vniuerſæ eloquentiæ ſuæ neruis, ac viribus, velut effuſis totius ingenij fontibus proſecutus eſt; facinus indignum eſſe proclamans, ciuem Romanum contra omnes leges in crucem eſſe ſublatum. Qui quamuis innocens fuerit, & illo ſupplicio indignus; mortalis tamẽ, & ab homine ſceleſto, qui iuſtitiam ignoraret, affectus eſt. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei ſuſpenſus eſt, atq; ſuffixus? Quis tam facundus, & tanta rerum, verborumq;

borumq; copia inſtructus exiſtet? quæ oratio tantæ affluentiæ vbertate decurrens, vt illam crucem meritò deploret; quam mundus ipſe, & mundi tota elemẽta luxerunt? Hæc autem ſic futura fuiſſe, & prophetarũ vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatũ eſt. Apud Eſaiam ita ſcriptum inuenitur: Non ſum contumax, neq; contradico: dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autem meam non auerti à fœditate ſputorũ. Similiter Dauid in pſalmo XXXIIII. *Congregata ſunt ſuper me agella, & ignorauerunt: diſſoluti ſunt, nec cõpuncti ſunt: tentarunt me, & deriſerunt deriſu: & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis. Sibylla quoque eadem futura monſtrauit:*

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα,
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

Item de ſilentio eius, quod vſque ad mortem pertinaciter tenuit, Eſaias iterũ ſic locutus eſt: Sicut ouis ad immolandum ductus eſt; & ſicut agnus coram tondentibus ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. Et Sibylla ſupradicta:

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον. ——

De cibo vero, & potu, quem, antequã eum figerent, illi obtulerunt, Dauid in pſalmo LXVIII. *ſic ait: Et dederunt in eſcam meam fel: & in ſiti mea potum mihi dederunt acetum. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata eſt:*

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν κ' εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

& alia Sibylla Iudæam terram his verſibus increpat:

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ κ' ἀκάνθαις,
ἔστρεψας στεφάνῳ φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

Fore autem vt Iudæi manus inferrent Deo ſuo, eumq́ interficerent, teſtimonia prophetarum hæc anteceſſerunt. Apud Eſdram ita ſcriptum eſt: Et dixit Eſdras ad populum: Hoc paſcha Saluator noſter eſt, & refugium noſtrum. cogitate, & aſcendat in cor veſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno: & poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque exaudieritis annuntiationem eius; eritis deriſio in gentibus. Vnde apparet, Iudæos nullam aliam ſpem habere, niſi ſe abluerint à ſanguine, ac ſperauerint in eum ipſum, quem necauerunt. **negauerunt. Eſaias quoque facinus eorum deſignat, & dicit: In humilitate eius iudicium ſublatum eſt. Natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam auferetur à terra vita eius: à facinoribus populi mei adductus eſt ad mortem. & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius: quia facinus non fecit, neque inſidias ore ſuo locutus eſt. Propterea ipſe conſequetur multos, & fortium diuidet ſpolia: propterea quòd traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt: & ipſe* peccata **peccatum multorum pertulit: & propter facinora illorum traditus eſt. Dauid quoque in pſalmo* XCIII. *Captabunt in animam iuſti: & ſanguinem innocentem condemnabunt: & factus eſt mihi dominus in refugium. Et Hieremias: Domine ſignifica mihi, & cognoſcam. tunc vidi meditationes eorum: ego ſicut agnus ſine macula perductus ſum ad victimam: in me cogitauerunt cogitationem, dicentes: Venite, mittamus lignum in panem eius; & eradamus è terra vitam eius: & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum autem crucem ſignificat, & panem corpus eius: quia ipſe eſt cibus, & vita hominum, qui credũt in carnem, quam portauit, & in crucẽ in qua pependit. De qua tamẽ apertius ipſe Moſes in Deuteronomio ita prædicauit: Et erit pendens*

vita tua ante oculos tuos: & timebis die, ac nocte: & non credes vitæ tuæ. Idem rurſus in Numeris: Non quaſi homo Dominus ſuſpenditur; neque quaſi filius hominis minas patitur. Zacharias etiam ſic tradidit: Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. Item Dauid in pſalmo XXI*: Effoderunt manus meas, & pedes meos: dinumerauerunt omnia oſſa mea: ipſi autem contemplati ſunt, & viderunt me: diuiſerunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam ſortem miſerunt. Quæ vtique Propheta non de ſe locutus eſt. Fuit enim Rex, & nunquam perpeſſus eſt illa. Sed ſpiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa paſſurus poſt annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid vſq; ad crucem Chriſti. Sed & Solomon filius eius, qui Hieroſolymam condidit, eam ipſam perituram eſſe in vltionem ſanctæ crucis, prophetauit: Quòd ſi auertimini à me, dicit Dominus, & non cuſtodieritis veritatem meam: reiiciam Iſraël à terra, quam dedi illis: & domum hanc, quam edificaui illis in nomine meo, proiiciam illam ex omnibus: & erit Iſraël in perditionem, & in opprobrium populo; & domus hæc erit deſerta; & omnis, qui tranſibit per illam, admirabitur, & dicet: Propter quam rem fecit Dominus terræ huic, & huic domui hæc mala? Et dicent: Quia reliquerũt Dominum Deum ſuum; & perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimum Deo; & cruciauerunt illum in humilitate magna; propter hoc importauit illis Deus mala hæc.*

QVID amplius iam de facinoribus Iudæorum dici po- 19
teſt, quàm excæcatos tum fuiſſe, atque inſanabili furore correptos; qui hæc quotidie legentes neque intellexerunt; neque quin facerent, cauere potuerunt? Suſpenſus igitur, atque affixus exclamauit ad Dominum voce magna, & vltro ſpiritum poſuit. Et eadem hora terræmotus factus

eſt. Et velum templi, quod ſeparabat duo tabernacula; ſciſſum eſt in duas partes; & Sol repentè ſubductus eſt; & ab hora ſexta vſque in nonam tenebræ fuerunt. Qua de re Amos propheta teſtatur: Et erit in illo die dicit Dominus, occidet Sol meridie; & obtenebrabitur dies lucis; & conuertam dies feſtos veſtros in luctum, & cantica veſtra in lamentationem. Item Hieremias: Exterrita eſt, quæ parit, & tæduit animã; & occidit Sol ei, cùm adhuc medius dies eſſet; confuſa eſt, & maledicta; reliquos eorũ in gladium dabo, in conſpectu inimicorum eorum; & Sibylla:

ναοῦ δὲ χισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cùm hæc facta eſſent, ne prodigiis quidem cæleſtibus facinus ſuum intelligere quiuerunt. Sed quoniam prædixerat ſe tertio die ab inferis reſurrecturum; metuentes, ne à diſcipulis ſurrepto, & amoto corpore, vniuerſi reſurrexiſſe eum crederent, & fieret multo maior in plebe confuſio; detraxerunt eum cruci; & concluſum in monumento firmiter militari cuſtodia circundederunt. Verùm tertio die ante lucem terræmotu facto, repentè patefactum eſt ſepulchrum; & cuſtodibus, quos attonitos obſtupefecerat pauor, nihil videntibus, integrè è ſepulchro, ac viuus egreſſus, in Galilæam profectus eſt, vt diſcipulos ſuos quæreret: in ſepulchro verò nihil repertum eſt, niſi exuuiæ, quibus conuolutum corpus incluſerant. Illum autem apud inferos non remanſurum, ſed die tertio reſurrecturum, prophetæ cecinerant. Dauid in pſalmo XV. Non derelinques animam meam apud inferos; nec dabis ſanctum tuum videre interitum. Item in tertio: Ego dormiui, & ſomnum cepi, & reſurrexi; quoniam Dominus auxiliatus eſt mihi. Oſeas quoque primus XII. prophetarum de reſurrectione eius teſtificatus eſt: Hic filius meus ſapiens; propter quod nunc reſiſtet in contribulatione filiorum

liorum ſuorum; & de manu inferorum eruam eum. Vbi eſt iudicium tuum mors, aut vbi eſt aculeus tuus? Idem alio loco: Viuificabit nos poſt biduum die tertio. Et ideo Sibylla, impoſiturum eſſe morti terminum dixit poſt tridui ſomnum:

ϗ θάνατον μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,
ϗ τότ᾽ ἀποφθιμένον ἀναδείξας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata.

Nulla igitur ſpes alia conſequendæ immortalitatis homini datur, niſi crediderit in eum; & illam crucem portandam, patiendámque ſuſceperit.

PROFECTVS *ergo in Galilæam (noluit enim ſe* 20
Iudæis oſtendere, ne adduceret eos in pœnitentiam, atque impios reſanaret) diſcipulis iterum congregatis, ſcripturæ ſanctæ literas, id eſt, prophetarum arcana patefecit; quæ ante, quàm pateretur, perſpici nullo modo poterant; quia ipſum, paſſionemq́; eius annũtiabant. Icciico Moſes, & ijdem ipſi prophetæ, legem, quæ Iudæis data erat, teſtamentum vocãt; quia niſi teſtator mortuus fuerit, nec confirmari teſtamentum poteſt, nec ſciri quid in eo ſcriptũ ſit; quia clauſum, & obſignatũ eſt. Itaq; niſi Chriſtus mortem ſuſcepiſſet; aperiri teſtamentum, id eſt, reuelari, & intelligi myſteriũ Dei non potuiſſet. Verùm ſcriptura omnis in duo teſtamenta diuiſa eſt. Illud, quod aduentũ Domini paſſionemq́; anteceſſit, id eſt lex, & prophetæ; vetus dicitur. Ea verò, quæ poſt reſurrectionẽ eius ſcripta ſunt, nouum teſtamentum nominatur. Iudæi veteri vtũtur, nos nouo. ſed tamen diuerſa non ſunt; quia nouum veteris adimpletio eſt, & in vtroque idẽ teſtator eſt Chriſtus; qui pro nobis morte ſuſcepta, nos hæredes regni æterni fecit, abdicato, & exhæredato populo Iudæorum; ſicut Hieremias propheta teſtatur,

Ier. cap. 31. *teſtatur, cùm loquitur talia: Ecce dies veniunt dicit Dominus, & cõſummabo domui Iſraël, & domui Iuda teſtamentum nouũ; non ſecundum teſtamentum, quod diſpoſui patribus eorũ, in die, qua apprehendi manum eorũ, vt educerẽ illos de terra Aegypti; quia ipſi non perſeuerauerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Itẽ alio loco ſimiliter ait: Dereliqui domũ meã: dimiſi hæreditatem meã in manus inimicorũ eius. Facta eſt hæreditas mea mihi, ſicut leo in ſilua: dedit ipſa ſuper me vocem ſuam; ideo odi eam. cùm ſit hæreditas eius, cæleſte regnum; non vtique ipſam hæreditatem ſe dicit odiſſe, ſed hæredes, qui aduerſus eum ingrati, & impij extiterunt. Facta eſt, inquit, mihi hæreditas meá, ſicut leo; id eſt, præda & deuoratio factus ſum hæredibus meis, qui me immolauerunt ſicut pecus. dedit ſuper me vocem ſuam, id eſt, ſententias aduerſus me mortis, crucisq; dixerunt. Nam quod ſuperius ait, conſumaturum ſe domui Iuda teſtamentum nouum; oſtendit, vetus illud teſtamentum, quod per Moſen eſt datum, non fuiſſe perfectum; id autem, quod per Chriſtum dari haberet, conſummatũ fore. Domum autem Iuda, & Iſraël non vtique Iudæos ſignificat, quos abdicauit; ſed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus, in illorum locum adoptione ſucceſſimus, & appellamur filij Iudæorum, quod declarat Sibylla cùm dicit:*

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Eſa. cap. 42. *Quod autem futurum eſſet id genus, Eſaias docet; apud quem pater ſummus ad filium loquitur, dicens: Ego dominus Deus vocaui te in iuſtitiam; & tenebo manum tuam, & confirmabo; & dedi te in teſtamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris. Cùm igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum,*

&

& veritatem; illuminati ab eo ſumus, qui nos teſtamento ſuo adoptauit; & liberatos malis vinculis, atque in lucem ſapientiæ productos, in hæreditatem regni cæleſtis aſciuit.

ORDINATA *verò diſcipulis ſuis euangelica, ac nominis ſui prædicatione, circunfudit ſe repēte nubes, eumq́ in cælum ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſsionem die; ſicut Daniel fore oſtenderat, dicens: Et ecce in nubibus cæli vt filius hominis veniens, vſque ad vetuſtum dierum peruenit. Diſcipuli verò per prouincias diſperſi, fundamenta Eccleſiæ vbique poſuerunt; facientes & ipſi nomine magiſtri Dei magna, & penè incredibilia miracula; quia diſcedens inſtruxerat eos virtute, ac poteſtate, qua poſſet nouæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari: ſed & futura aperuit illis omnia; quæ Petrus, & Paulus Romæ prædicauerunt; & ea prædicatio in memoriam ſcripta permanſit; in qua cùm multa alia mira, tum etiam hoc futurum eſſe, dixerunt; vt poſt breue tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret Iudæos, & ciuitates eorum ſolo adæquaret, ipſos autem fame, ſitiq́ confectos obſideret. Tum fore, vt corporibus ſuorum veſcerentur, & conſumerent ſe inuicem. Poſtremò vt capti venirent in manus hoſtium; & in conſpectu ſuo vexari acerbiſſimè coniuges ſuas cernerent; violari, ac proſtitui virgines; diripi pueros; allidi paruulos; omnia denique igni, ferroq́ vaſtari; captiuos in perpetuum terris ſuis exterminari; eo quòd exultauerint ſuper amantiſſimum, & probatiſſimum Dei filium. Itaque poſt illorum obitum, cùm eos Nero interemiſſet, Iudæorum nomen, & gentem Veſpaſianus extinxit; fecitq́ omnia, quæ illi futura prædixerant.* 21

CONFIRMATA *ſunt (vt opinor) quæ falſa, & incredibilia putantur ab iis, quos vera cæleſtium literarum doctrina* 22

doctrina nō imbuit: ſed tamen vt refellantur à nobis etiam illi, qui nimium non ſine malo ſuo ſapiunt, rebusq; diuinis fidem detrahunt; argumentis quoq; illorum coarguamus errorem; vt tandem aliquando peruideant ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factum. Et quāquam apud bonos iudices ſatis habeant firmitatis vel teſtimonia ſine argumētis, vel argumenta ſine teſtimoniis; nos tamen nō contenti alterutro ſumus, cū ſuppetat nobis vtrūq;; ne cui peruerſe ingenioſo aut non intelligendi, aut contra diſſerendi locum relinquamus. Negant fieri potuiſſe, vt naturæ immortali quicquam decederet. Negant deniq; deo dignum, vt homo fieri vellet, ſeq́ue infirmitate carnis oneraret; vt paſſionibus, vt dolori; vt morti ſeipſe ſubiiceret: quaſi non facile illi eſſet, citra corporis imbecillitatem, ſe hominibus oſtenderet, eosq; iuſtitiam doceret (ſiquidem id volebat)
præceptis *maiore auctoritate vt * profeſſi Dei. Tunc enim cunctos*
vi.n.110. *fuiſſe præceptis cæleſtibus parituros; ſi ad ea virtus, ac poteſtas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines non vt Deus venit? Cur ſe tam humilem, imbecillemq; conſtituit; vt ab hominibus & contemni, & pœna affici poſſet? cur vim ab imbecillis, & mortalibus paſſus eſt? cur non manus hominum aut virtute repulit, aut diuinitate vitauit? cur non maieſtatem ſuam ſub ipſa ſaltem morte patefecit? ſed vt inualidus in iudicium ductus eſt; vt nocens damnatus; vt mortalis occiſus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquam patiar errare. Illa enim magna,*
quam *& mirabili ratione ſunt facta. * quæ quicunque perceperit, non tantùm mirari deſinet, Deum ab hominibus eſſe cruciatum; verùm etiam facilè peruidebit, ne Deum quidem potuiſſe credi, ſi ea ipſa, quæ arguit, facta non eſſent.*

23 QVICVNQVE *præcepta dat hominibus, ac vitam, moresq; fingit aliorum; quæro, debéatne ipſe facere, quæ præcipit,*

*præcipit, an non debeat? Si nõ fecerit; ſoluta præcepta ſunt. Si enim bona ſunt, quæ præcipiuntur; ſi vitam hominum in optimo ſtatu collocãt; non ſe debet ipſe præceptor à numero, cœtuq́ hominũ ſegregare, inter quos agit; & ipſi eodem modo viuendum eſt, quo docet eſſe viuendum; ne ſi aliter vixerit, ipſe præceptis ſuis fidem detrahat; leuiorémque doctrinam ſuam faciat, ſi reipſa reſoluat, quod verbis nitatur aſtruere. Vnuſquiſque enim, cùm audit præcipientem, non vult imponi ſibi neceſſitatem parendi; tanquam ſibi ius libertatis adimatur. * reſpondebit itaq; doctori hoc modo: Non poſſum facere, quæ iubes, quoniam ſunt impoſſibilia. Vetas me iraſci; vetas cupere; vetas libidine commoueri; vetas dolorem; vetas mortem timere: ſed hoc adeò contra naturam eſt, vt his affectibus animalia vniuerſa ſubiecta ſint; vel ſi adeò putas repugnari poſſe naturæ; tu ipſe *quæ præcipis, fac vt ſciam, fieri poſſe. Cùm autem ipſe non facias; quæ inſolẽtia eſt, vt homini libero imponere velis leges, quibus ipſe non pareas? Prius diſce, qui doces; & ante quàm mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget iuſtam eſſe hanc reſponſionem? quin etiam in contemptum veniet huiuſmodi doctor, & deludetur viciſſim; quia videbitur & ipſe deludere. Quid ergo faciet ille præceptor, ſi hæc ei fuerint oppoſita? quomodo adimet excuſationem contumacibus; niſi vt præſentibus factis doceat, poſſibilia ſe docere? Inde euenit, vt philoſophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla, quàm » verba; quia loqui facile eſt, præſtare difficile. Vtinámque » tam multi bene facerent, quàm multi loquuntur bene. » Sed qui præcipiunt, nec faciunt; abeſt ab iis fides. Et ſi ho- » mines fuerint, contemnẽtur, vt leues; ſi Deus, opponetur ei excuſatio fragilitatis humanæ. Supereſt, vt factis verba firmẽtur; quod philoſophi facere nequeũt: itaq; cùm ipſi præceptores vincãtur affectibus, quos vinci prædicãt oportere: nemi-*

[margin: * reſpondet; * qui]

neminem poſſunt ad virtutem, quam falſo prædicant, erudire; ob eamq; cauſam putant, neminem adhuc perfectum extitiſſe **eſſe ſapientem; id eſt, in quo ſumma doctrina, ac ſcientia ſumma virtus, & perfecta iuſtitia conſenſerit. quod quidem verum fuit. Nemo enim poſt mundum conditum talis extitit, niſi Chriſtus; qui & verbo ſapientiam tradidit; & doctrinam præſenti virtute firmauit.*

24 *A G E nunc conſyderemus, an doctor è cælo miſſus, poſſit non eſſe perfectus. Non dum de hoc loquor, quem veniſſe à Deo negant. Fingamus aliquem de cælo eſſe mittendum; qui vitam hominum, rudimẽtis virtutis inſtituat, & ad iuſtitiam formet. Nemini dubium poteſt eſſe; quin is doctor, qui cælitus mittitur, tam ſcientia ſit rerum omnium, quàm virtute perfectus; ne nihil inter cæleſtem, terrenumq; differat. Nam in homine interna, & propria doctrina eſſe nullo pacto poteſt. Nec enim mens terrenis viſceribus incluſa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per ſe poteſt, aut capere veritatem, niſi aliunde doceatur. Et ſi maximè poßit; ſummam tamen virtutem capere nequeat, & omnibus vitiis reſiſtere, quorum materia in viſceribus continetur. Eo fit, vt terrenus doctor perfectus eſſe non poßit. At verò cæleſtis, cui ſcientiam diuinitas, virtutem immortalitas tribuit; in docendo quoque, ſicut in cæteris, perfectus, & cõſummatus ſit neceſſe eſt. At id omnino fieri non poteſt, niſi mortale ſibi corpus aſſumat. cur autem fieri non poßit, ratio clara eſt. Nam ſi veniat ad homines, vt Deus; vt omittam, quòd mortales oculi claritatem maieſtatis eius conſpicere, ac ſuſtinere non poſſunt; ipſe certe Deus virtutem docere non poterit; quia expers corporis non faciet, quæ docebit; ac per hoc doctrina eius, perfecta non erit. Alioqui ſi ſumma virtus eſt, dolorem patienter pro iuſtitia, officioq; perferre; ſi virtus eſt,*

*eſt, mortem ipſam & intentatã non metuere, & illatam fortiter ſuſtinere: debet ergo doctor ille perfectus & docere iſta præcipiendo, & confirmare faciendo: quia qui dat præcepta viuendi, amputare debet omnium *excuſationum vias; vt imponat hominibus parendi neceßitatem, non vi aliqua, ſed pudore; & tamẽ libertatem relinquat; vt & præmium ſit conſtitutum parentibus, quia poterant non parere, ſi vellent: & non parentibus pœna; quia poterant parere ſi vellent. Quomodo ergo poterit amputari excuſatio, niſi vt qui docet, faciat quæ docet; & ſit quaſi præuius; & manũ porrigat ſecuturo? quẽadmodum autem poteſt facere quæ docet, ſi non ſit ſimilis ei quẽ docet? nam ſi nulli ſubiectus ſit paßioni, poteſt ei docenti homo ſic reſpondere: Volo equidem non peccare, ſed vincor; indutus ſum enim carne fragili, & imbecilla; hæc eſt, quæ concupiſcit, quæ *iraſci, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus; & pecco, non quia volo, ſed quia cogor. Sentio me & ipſe peccare; ſed neceßitas fragilitatis impellit: cui repugnare nõ poßũ. Quid ad hæc reſpõdebit præceptor ille iuſtitiæ? quomodo refutabit, ac redarguet hominẽ, qui delictis ſuis excuſationẽ carnis obtẽdet, niſi & ipſe carne fuerit indutus; vt oſtendat, etiã carnẽ poſſe capere virtutẽ? Contumacia enim redargui non poteſt, niſi exemplo. Nã habere non poſſunt, quæ doceas, firmitatẽ, niſi ea prior feceris; quia natura hominũ procliuis in vitia, videri vult nõ modò cum venia, ſed etiam cum ratione peccare. Oportet magiſtrum, doctoremq; virtutis, hominum ſimillimum fieri; vt vincendo peccatum, doceat hominem, vinci ab eo poſſe peccatum. Si verò ſit immortalis; exemplum proponere homini nullo modo poteſt. Exiſtet enim conſtans aliquis, ac dicet: Tu quidẽ non peccas, quia liber es ab hoc corpore; non concupiſcis, quia immortali nihil eſt neceſſarium. Mihi verò multis rebus opus eſt, vt tuear hanc vitam. Mortem non times;*

iraſcitur

Q quia

quia valere in te non poteſt. Dolorem cõtemnis; quia nullam vim pati potes. At ego mortalis vtrumq; timeo; quia cruciatus mihi grauiſſimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non poteſt. Doctor itaq; virtutis etiam hanc excuſationẽ debuit hominibus auferre; ne quis, quòd peccat, neceſſitati potius aſcribat, quàm culpæ ſuæ. Ergo vt perfectus eſſe poſſit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docendus eſt: vt ſi fortè dixerit, impoſſibilia præcipis; reſpondeat, ecce ipſe facio. At ego carne indutus ſum, cuius eſt peccare proprium. Et ego eandem carnem gero; & tamẽ peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile eſt, quia aliter non poteſt in hoc corpore. Ecce & mihi corpus eſt, & tamen pugno contra omnem cupiditatem. Non poſſum pro iuſtitia nec dolorem ferre, nec mortem; quia fragilis ſum. Ecce & in me dolor, ac mors habet poteſtatem; & ea ipſa, quæ times, vinco; vt victorem te faciã doloris, ac mortis. Prior vado per ea, quæ ſuſtineri non poſſe, prætendis; ſi præcipientem ſequi non potes, ſequere at recedentem. Sublata eſt hoc modo omnis excuſatio; & fateri hominem neceſſe eſt, ſua culpa iniuſtum eſſe, qui doctorem virtutis, & eundem ducẽ nõ ſequatur. Vides ergo quanto perfectior ſit mortalis doctor, quia dux eſſe mortali poteſt; quàm immortalis; quia patientiam docere non poteſt, qui ſubiectus paſſionibus non eſt. Nec hoc tamen eò pertinet, vt hominem Deo præferam; ſed vt oſtendã, neq; hominem perfecta doctrina eſſe poſſe, niſi ſit idem Deus; vt authoritate cæleſti neceſſitatem parendi, hominibus imponat; neque Deum, niſi mortali corpore induatur; vt præcepta ſua factis adimplendo, cæteros parendi neceſſitate conſtringat. Liquido ergo apparet, eum, qui vitæ dux, & iuſtitiæ ſit magiſter, corporalem eſſe oportere; nec aliter fieri poſſe, vt ſit illius plena & perfecta doctrina, habeatq; radicẽ, & fundamentum, ſtabiliſq; apud homines, ac fixa permaneat.

ipſum

*ipſum autem ſubire carnis, ac corporis imbecillitatem;vir-
tutemq́ in ſe recipere, cuius doctor eſt; vt eã ſimul & ver-
bis doceat, & factis. Item, ſubiectum eſſe morti, & paſſio-
nibus cunctis; quoniã & in paſſione toleranda, & in mor-
te ſubeunda, virtutis officia verſantur; quæ omnia, vt dixi,
cõſummatus doctor perferre debet, vt doceat poſſe perferri.*

DISCANT *igitur homines, & intelligant, quare* 25
*Deus ſummus, cũ legatũ, ac nuntium ſuũ mitteret, ad eru-
diendam præceptis iuſtitiæ ſuæ mortalitatem, mortali vo-
luerit eũ carne indui, & cruciatu affici, & morte multari.
Nam cùm iuſtitia nulla eſſet in terra; doctorẽ miſit, quaſi
viuam legem; vt nomen, ac templũ nouum conderet; vt ve-
rum, ac pium cultum per omnẽ terram verbis, & exemplo
ſeminaret. Sed tamen, vt certum eſſet, à Deo miſſum; non
ita illum naſci oportuit, ſicut homo naſcitur, ex mortali
vtroq́ cõcretus; ſed vt appareret, etiã *in homine illum eſſe* hominem
*cæleſtem * creatus eſt ſine opera genitoris. Habebat enim* vi.n.112.
ſpecialem patrem Deum. & ſicut pater ſpiritus eius Deus ſpiritalem vi.n.113.
*ſine matre; ita mater corporis eius virgo ſine patre. Fuit igi-
tur & Deus, & homo, inter Deũ, atque hominem medius
conſtitutus. Vnde illum Græci* μεσίτην *vocãt; vt hominem
perducere ad Deum poſſet, id eſt ad immortalitatem: quia
ſi Deus tantùm fuiſſet (vt ſupradictum eſt) exempla vir-
tutis homini præbere non poſſet; ſi homo tantùm, non poſ-
ſet homines ad iuſtitiam cogere, niſi auctoritas, ac virtus
homine maior accederet. Etenim cùm cõſtet homo ex car-
ne, & ſpiritu; & oporteat ſpiritũ iuſtitiæ operibus emereri,
vt fiat æternus: caro, quoniã terrena eſt, ideoq́ mortalis,
copulatum ſibi ſpiritum trahit ſecum, & ab immortalitate
ducit ad mortem. Ergo ſpiritus carnis expers, dux eſſe ho-
mini ad immortalitatem nullo pacto poterat; quoniã caro
impedit ſpiritum, quò minus Deum ſequatur. Eſt enim*

*fragilis,& ſubiecta peccato:peccatum autem pabulũ mor-
tis eſt. Itaq; iccirco mediator aduenit, id eſt Deus in car-
ne; vt caro eũ ſequi poſſet; & vt eriperet morti hominem,
cuius eſt dominatio in carne. Ideo carne ſe induit; vt deſide-
rijs carnis edomitis, doceret, non neceſſitatis eſſe peccare,
ſed propoſiti, ac voluntatis. Vna enim nobis, & magna, &
præcipua cum carne luctatio eſt; cuius infinitæ cupiditates
premunt animam, nec dominũ retinere patiuntur; ſed eam
voluptatibus, & illecebris ſuauibus mancipatã, morte affi-
ciunt ſempiterna. Quibus vt repugnare poſſemus, Deus
nobis viã ſuperãdæ carnis & aperuit, & oſtendit. Quæ vir-
tus perfecta, & omnibus numeris abſoluta, coronam vin-*
vi.n.114. *centibus, & *mercedem nobis immortalitatis impertit.*

26 *DIXI de humilitate, & fragilitate, & paſſione, cur
hæc Deus ſubire maluerit: nunc ipſius crucis ratio redden-
da eſt, & vis enarranda. Quid ſummus pater à principio
diſpoſuerit, & quemadmodum cuncta, quæ geſta ſunt, or-
dinarit; non tantum diuinatio prophetarum, quæ in Chri-
ſtum vera præceſſit, ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet.
Quæcunq; enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habue-
runt figuram, & ſignificantiam magnam, ſicut etiam di-
uina illa opera, quæ fecit: quorum vis, & potentia valebat
quidem in præſens, ſed declarabat aliquid in futurum.
Aperuit cæcorum lumina cæleſtis virtus, & lucem non vi-
dentibus reddidit. Et hoc facto ſignificabat fore, vt conuer-
ſus ad gentes, quæ Deum neſciebant, inſipientium pectora
illuminaret luce ſapientiæ, & ad veritatem contemplan-
dam oculos cordis aperiret. Verè enim cæci ſunt, qui cæle-
ſtia nõ videntes, & tenebris ignorantiæ circunfuſi, terrena,
& fragilia venerantur. Patefecit aures ſurdorum. Non
vtique hactenus vis illa cæleſtis operata eſt: ſed declarabat
breui fore, vt qui erant veritatis expertes, & audirent,*

&

*& intelligerent diuinas Dei voces. Verè enim ſurdos dixeris, qui cæleſtia, & vera, & facienda non audiunt. Mutorũ linguas in eloquiũ ſoluit: admirabilis, etiã cùm fieret, potẽtia: ſed inerat huic virtuti alia ſignificatio, quæ oſtenderet, mox futurum, vt rerum cæleſtium nuper ignari, percepta ſapiẽtiæ diſciplina, de Deo, & veritate diſſererent. Nam qui rationem diuinitatis ignorat, is verè elinguis, & mutus eſt, licet omnium diſertiſſimus. Lingua enim cùm verum loqui cœperit, id eſt virtutẽ, maieſtatemq́ Dei ſingularis interpretari; tum demum officio naturæ ſuæ fungitur. quandiu autẽ falſa loquitur, in vſu ſuo non eſt: & ideo infans ſit, neceſſe eſt, qui diuina proloqui non poteſt. Pedes quoq́ claudorum ad officium gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: ſed figura id cõtinebat: quòd cohibitis erroribus vitæ ſecularis, ac deuiæ, iter veritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad Dei gratiam conſequendam. Is enim verè claudus exiſtimandus eſt, qui caligine, ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offenſilibus & caducis greſſibus per viam mortis incedit. Item labes, & maculas inquinatorum corporum repurgauit. non exigua immortalis potentiæ opera. verùm id portendebat hæc vis, quòd peccatorum labibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina eius purificatura eſſet, eruditione iuſtitiæ. Leproſi enim verè, atque *elephantici debent haberi; quos vel infinitæ cupiditates ad ſcelera, vel inſatiabiles voluptates ad flagitia compellunt; & dedecorum maculis inuſtos, labe afficiunt ſempiterna. Iacentia mortuorum corpora erexit; eóſque nominibus ſuis inclamatos à morte reuocauit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium ſeculorum; quàm decurſam vitam reſignaſſe; completisq́ hominum temporibus tempora adieciſſe, arcana mortis reuelaſſe? Sed hæc inenarrabilis poteſtas, imago virtutis maioris fuit;*

* elephantiaci

*quæ demonſtrabat, tantam vim habituram eſſe doctrinam ſuam; vt gentes in orbe toto, quæ alienæ à Deo, ſubiectæ morti fuerũt; cognitione veri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia peruenirent. Eos enim rectè mortuos exiſtimaueris, qui datorem vitæ Deum neſcientes, atque animas ſuas à cælo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præſens; imagines erant futurorum. quæ illæſis, affectisq́; corporibus *adhibebat; ea ſpiritalium figuram gerebant; vt & in præſenti, virtutis nobis non terrena opera monſtraret; & in futurum, poteſtatem cæleſtis ſuæ maieſtatis oſtenderet. Ergo ſicut opera eius ſignificantiam quoque maioris poteſtatis habuerunt; ita etiam paſſio non ſimplex, nec ſuperuacua, nec fortuita præceſſit. Sed vt illa, quæ fecit, magnam virtutem, ac poteſtatem doctrinæ eius ſignificabant; ſic ea, quæ paſſus eſt, odio futuram eſſe ſapientiam nuntiabant. aceti enim potus, ac fellis cibus, acerbitates, & amaritudines, in hac vita, ſectatoribus veritatis pollicebatur. Et quanquã paſſio ipſa per ſe acerba, & amara, ſpecimen nobis futurorum tormentorum dabat; quæ morantibus in hoc ſeculo, virtus ipſa proponit: tamen illiuſmodi potus, & cibus, in os doctoru noſtri veniens, preſſurarum nobis ac laborum, & miſeriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerare, ac perpeti neceſſe eſt eos, qui veritatem ſequuntur; quoniam veritas acerba eſt, & inuiſa omnibus, qui virtutis expertes, vitam ſuam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona ſpinea, capiti eius impoſita, id declarabat; fore, vt diuinam ſibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur, circunſtans in orbem populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei, fuimus, iniuſti, ſpinæ, id eſt mali, & nocentes eramus; ignorantes, quid eſſet bonum; & à iuſtitiæ notione, atque operibus alieni, omnia ſcelere, ac libidine polluebamus. Electi ergo ex dumis,*

exhibebat

*lumis, & ſentibus ſanctum Dei caput cingimus; quia conuocati ab ipſo, & circunfuſi vndiq; ad eum, magiſtro, ac doctori Deo aſſiſtimus; regemq; illum mundi, & omnium viuentium Dominũ coronamus. Quod verò ad crucem ſpectat; magna in ea vis, ac ratio eſt; quam nunc conabor oſtendere. Deus namq; (ſicut ſuperius expoſui) cùm ſtatuiſſet hominem liberare, magiſtrum virtutis legauit in terram; qui & præceptis ſalutaribus formaret homines ad innocentiam; & operibus, factis præſentibus, iuſtitiæ vim panderet; qua gradiens homo, & doctorem ſuum ſequens, ad vitam æternam peruenit. Is igitur corporatus eſt, & veſte carnis indutus; vt homini, ad quem docendum venerat, virtutis & exẽpla, & incitamenta præberet. Sed cùm in omnibus vitæ officijs, iuſtitiæ ſpecimen præbuiſſet; vt doloris quoq; patientiã, mortisq; contemptum, quibus perfecta, & cõſummata ſit virtus, traderet homini; venit in manus impiæ nationis; cùm & vitare potuiſſet, ſcientia futuri, quam gerebat; & repellere eadem virtute, qua mirabilia faciebat. Suſtinuit ergo cruciatus, & verbera, & ſpinas. Poſtremò etiã mortẽ ſuſcipere non recuſauit; vt homo illo duce ſubactã, & cathenatã mortẽ cũ ſuis terroribus triumpharet. Cur autẽ ſummus pater id potiſſimũ genus mortis elegerit, quo affici eũ ſineret; hæc ratio eſt. Dicat enim fortaſſe aliquis; cur ſi Deus fuit, & mori voluit, non ſaltem honeſto aliquo mortis genere affectus eſt? cur potiſſimũ cruce? cur infami genere ſupplicij? quod etiam homine libero, quamuis nocente videatur indignũ. Primùm quòd is, qui humilis aduenerat, *vt humilibus, *& infimis opẽ *ferret, & omnibus ſpẽ ſalutis *oſtẽderet; eo genere afficiendus fuit, quo humiles, & infimi ſolẽt; nequis eſſet omnino, qui eũ non poſſet imitari. Deinde; vt integrum corpus eius conſeruaretur, quẽ die tertio reſurgere ab inferis oportebat. Nec enim hoc cuiquã ignorandum eſt, quòd ipſe ante de ſua paſſione*

& ac ferebat oſtendebat

prædicans, etiam id notum fecerit; habere ſe poteſtatem, cùm vellet, deponendi ſpiritum, & reſumendi. fixus itaque
quia depoſuerat *cùm ſpiritum *depoſuiſſet, neceſſarium carnifices non
vi.n.115. putauerunt, oſſa eius ſuffringere (ſicut mos eorum ferebat) ſed tantummodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum eſt, & ſepulchro diligenter incluſum. Quæ omnia iccirco facta ſunt, ne læſum, ac diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit cauſa, cur Deus crucem maluerit; quòd illa exaltari eum fuit neceſſe; & omnibus gentibus paßionē Dei noteſcere. Nā quoniā is, qui patibulo ſuſpenditur, & conſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior; crux potius electa eſt, quæ ſignificaret illum tam conſpicuum, tamq; ſublimem futurū, vt ad eū cognoſcendum, pariter & colendū, cuncta nationes ex omni orbe concurrerēt. Denique nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paßio eius, aut ſublimitas maieſtatis ignota ſit. Extendit ergo in paßione manus ſuas, orbemq; dimenſus eſt; vt iā tunc oſtēderet, ab ortu ſolis, vſq; ad occaſum, magnum populū ex omnibus linguis, & tribubus cōgregatum, ſub alas ſuas eſſe venturum; ſignumq; illud maximum, atq; ſublime, frontibus ſuis ſuſceptura. Cuius rei figuram Iudæi etiam nunc exhibent; cùm limina ſua de cruore agni notant. Deus enim percuſſurus Aegyptios, vt ab ea plaga immunes faceret Hebræos; præceperat his, vt agnum cādidum, ſine macula immolarent; ac ſignum liminibus ſuis de ſanguine eius imponerent. Itaq; cùm Aegyptiorum primogeniti vna nocte interiſſent; Hebræi ſoli, ſigno ſanguinis, tuti fuerunt; non quia cruor pecudis tantam in ſe vim gerebat, vt hominibus ſaluti eſſet; ſed imago fuerat rerum futurarum. Nam agnus cādidus, ſine macula, Chriſtus fuit, id eſt innocens, & iuſtus, & ſanctus, qui ab iiſdem Iudæis immolatus, ſaluti eſt omnibus, qui ſignū ſanguinis, id eſt crucis,

cis, qua ſanguinem fudit, in ſua fronte cōſcripſerint. Frons enim ſummū limen eſt hominis; & lignum ſanguine delibutum, crucis ſignificatio eſt. Deniq; immolatio pecudis ab ijs ipſis, qui faciunt, paſcha nominatur, quia paſſionis figura eſt; quam Deus præſcius futurorum, tradidit per Moſen populo ſuo celebrandam. Sed tum figura valuit in præſenti ad depellendū periculū; vt appareret, quantum veritas ipſa valitura ſit, ad plebem Dei protegendam, in extrema totius orbis neceſſitate. Quomodo autem, vel in qua plaga tuti omnes ſint futuri, qui ſignū hoc veri, & diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerint; in nouiſſimo libro docebo.

NVNC *ſatis eſt, huius ſigni potentiā, quātum valeat,* 27 *exponere. Quanto terrori ſit dæmonibus hoc ſignum, ſciet, qui viderit, quatenus adiurati per Chriſtū, de corporibus, quæ obſederint, fugiant. Nam ſicut ipſe, cùm inter homines ageret, vniuerſos dæmones verbo fugabat; hominūq; mentes emotas, & malis incurſibus furiatas, in ſenſus priſtinos reponebat: ita nunc ſectatores eius, eoſdem ſpiritus inquinatos, de hominibus, & nomine magiſtri ſui, & ſigno paſſionis excludunt. Cuius rei non difficilis eſt probatio. Nam cùm Dijs ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontē gerens, ſacra nullo modo litant. Nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpe cauſa præcipua iuſtitiam perſequendi, malis regibus fuit. Cùm enim quidā miniſtrorū noſtrorū ſacrificātibus dominis aſſiſterēt; impoſito frontibus ſigno, Deos illorum fugauerunt; ne poſſent in viſceribus hoſtiarū futura depingere. Quod cū intelligerent aruſpices; inſtigantibus ijſdem dæmonibus, quibus proſecrant; conquerentes, profanos homines ſacris intereſſe; egerunt principes ſuos in furorē; vt *expurgarent Dei templū; ſeq; vero ſacrilegio contaminarēt; quod grauiſſimis perſequentium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipſo cæci homines*

*expugnarent VI. n. 116.

nes intelligere poſſunt; aut hanc eſſe veram religionem, cui ad vincendum tanta vis ineſt; aut illam falſam, quæ ſubſiſtere, aut congredi non poteſt. Sed aiunt, hoc Deos non nutu, verùm odio facere: quaſi quiſquam poſſit odiſſe niſi eũ, qui aut noceat, aut poſſit nocere. immo verò congruens maieſtati fuit, vt eos, quos oderant præſentibus pœnis afficerent potius, quàm fugerent. Sed quoniam neq; accedere ad eos poſſunt in quibus cæleſtẽ notã viderint; nec iis nocere, quos ſignũ immortale munierit, tanquã inexpugnabilis murus; laceſſunt eos per homines, & manibus perſequuntur alienis; quos profectò ſi eſſe cõſitẽtur, vicimus. Neceſſe eſt enim veram eſſe hanc religionẽ, quæ & rationẽ dæmonum nouit, & aſtutiam intelligit, & vim retũdit; & eos ſpiritalibus armis domitos, ac ſubactos, cedere ſibi cogit. Si negant; teſtimoniis poëtarum, ac philoſophorum refellentur. Quòd ſi eſſe, & malos eſſe, inficias non eunt, quid ſupereſt, niſi vt alios dicant eſſe Deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentias generis vtriuſq; ; vt ſciamus quid colendũ quid execrãdum ſit. Habeant ne inter ſe aliquod conſortiũ; an verò inimici ſint. Si ſunt aliqua neceſſitudine copulati; quatenus eos diſcernemus? aut quomodo vtriuſq; generis honorem, cultumq; miſcebimus? Si autem ſunt inimici; cur aut dæmones Deos nõ timent, aut Dii dæmones fugare non poſſunt? Ecce aliquis inſtinctu dæmonis percitus dementit, effertur, inſanit. ducamus hunc in Iouis optimi maximi templum, vel, quia ſanare homines Iupiter neſcit, in Aeſculapii; vel Apollinis fanum. Iubeat vtriuſlibet ſacerdos, Dei ſui nomine, vt nocens ille ſpiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri poteſt. Quæ igitur vis Deorum eſt, ſi ſubiectos ſibi dæmonas non habent? At verò iidẽ dæmones adiurati per nomẽ Dei veri, protinus fugiunt. Quæ ratio eſt, vt Chriſtum timeant; Iouem autem non timeant, niſi quod iidem ſunt dæmones, quos vulgus Deos

eſſe

*eſſe opinatur? Deniq; ſi conſtituatur in medio & is, quem conſtat incurſum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis vates, eodẽ modo Dei nomen horrebunt; & tã celeriter excedet de vate ſuo Apollo, quã ex homine ſpiritus ille dæmoniacus; & adiurato, fugatoq; Deo ſuo, vates in perpetuum cõticeſcet. Ergo ijdẽ ſunt dæmones, quos fatẽtur execrãdos eſſe; ijdẽ dij, quibus ſupplicant. Si nobis credendũ eſſe nõ putant, credant Homero; qui ſummũ illum Iouẽ dæmonibus aggregauit; ſed & alijs poëtis, ac philoſophis; qui eoſdẽ modò dæmonas, modò Deos nuncupant; quorũ alterũ verum, alterũ falſum eſt. Illi enim nequiſſimi ſpiritus, vbi adiurantur, ibi ſe dæmonas confitentur; vbi coluntur, ibi ſe Deos mentiuntur; vt errores hominibus immittant, & auocent à veri Dei notione; per quã ſolam poteſt mors æterna vitari. Iidẽ ſunt, qui deiiciẽdi hominis cauſa, varios ſibi cultus, per diuerſa*regionum condiderunt; mẽtitis tamen, aſſumptiſq; nominibus, vt fallerẽt. Nã quia diuinitatẽ per ſeipſos affectare non poterant; aſciuerunt ſibi nomina potentium regum; ſub quorũ titulis honores ſibi Deorum vendicarent. Qui error diſcuti poteſt; & in lucẽ veritatis protrahi. Nam ſiquis ſtudet altius inquirere; congreget eos, quibus peritia eſt ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremq; omnium Saturnũ. Reſpõdebũt ab inferis omnes; & interrogati loquentur; & de ſe ac Dèo fatebuntur. Poſt hæc euocẽt Chriſtum; non aderit, non apparebit; quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri poteſt? Ego verò non dubito, quin ad veritatem Triſmegiſtus *hac aliqua ratione peruenerit; qui de Deo patre *omnia, de filio locutus eſt multa; quæ diuinis continentur arcanis.*

al. religionum

hanc

omnium & vi.n. 117.

28 QVAE *cũ ita ſe habeãt vt oſtendimus; apparet, nullam aliam ſpẽ vitæ, homini eſſe propoſitã, niſi vt abiectis vanitatibus,*

tibus, & errore miſerabili, Deum cognoſcat, & Deo ſeruiat; niſi huic temporali renuntiet vitæ; ac ſe rudimẽtis iuſtitiæ ad cultum veræ religionis inſtituat. Hac enim conditione gignimur; vt generanti nos Deo, iuſta, & debita obſequia præbeamus; hunc ſolũ nouerimus; hunc ſequamur. Hoc vinculo pietatis obſtricti, Deo religati ſumus; vnde ipſa religio nomen accepit; non vt Cicero interpretatus eſt, à relegendo; qui in libro de natura Deorum ſecundo dicit ita: Non enim philoſophi ſolùm, verùm etiã maiores noſtri ſuperſtitionẽ à religione ſeparauerunt. Nam qui totos dies precabãtur, & immolabant, vt ſui ſibi liberi ſuperſtites eſſent ſuperſtitioſi ſunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultũ Deorũ pertinerent, retractarent, & tanquã relegerent; ij dicti ſunt religioſi ex religendo, tanquã ex eligendo elegantes, & ex deligẽdo diligentes, intelligendo intelligentes. His enim omnibus ineſt vis legendi, eadem, quæ in religoſo. ita factum eſt in ſuperſtitioſo, & religioſo, alterum vitij nomen; alterũ laudis. Hæc interpretatio quàm inepta ſit, ex re ipſa licet noſcere. Nam ſi in ijſdem Dijs colendis & ſuperſtitio, & religio verſatur; exigua, vel potius nulla diſtãtia eſt. Quid enim mihi afferet cauſæ, cur precari pro ſalute filiorũ ſemel, religioſi; & idẽ decies facere, ſuperſtitioſi eſſe hominis arbitretur? Si enim ſemel facere optimum eſt; quanto magis ſæpius? Si hora prima; ergo & tota die. Si vna hoſtia placabilis; placabiliores vtique hoſtiæ plures, quia multiplicata obſequia demerentur potius, quàm offendunt. Non enim nobis odioſi videntur ij famuli, qui aſſidui, & frequentes ad obſequiũ fuerint, ſed magis cari. Cur igitur ſit in culpa, & nomen reprehenſibile ſuſcipiat, qui
magis *aut filios ſuos magis diligit, aut Deos*ſatis honorat; laudetur autem qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario valet. Si enim totos dies precari, & immolare criminis eſt; ergo & ſemel. Si ſuperſtites filios ſubinde optare, vi-*

tioſum

tioſum eſt; ſuperſtitioſus igitur & ille, qui etiam raro id optauerit. Aut cur vitij nomẽ ſit ex eo tractũ, quo nihil honeſtius, nihil iuſtius optari poteſt? Nam quòd ait, religioſos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultũ Deorum pertineant: cur ergo illi, qui hoc ſæpè in die faciant, religioſorum nomen amittant; cùm multo vtiq; diligentius ex aſſiduitate ipſa relegant ea, quibus dij coluntur? Quid ergo eſt? Nimirũ religio veri cultus eſt, ſuperſtitio falſi. Et omnino quid colas, intereſt; nõ quemadmodum colas, aut quid precere. Sed quia Deorum cultores religioſos ſe putant, cùm ſint ſuperſtitioſi: nec religionem poſſunt à ſuperſtitione diſcernere; nec ſignificantiã nominum exprimere. Diximus nomen religionis à vinculo pietatis eſſe deductum; quòd hominem ſibi Deus religauerit, & pietate conſtrinxerit: quia ſeruire nos ei, vt domino; & obſequi, vt patri, neceſſe eſt. melius ergo id nomẽ Lucretius interpretatus eſt; quia ait, religionũ ſe nodos exſoluere. Superſtitioſi autem vocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optant (omnes enim optamus) ſed aut ij, qui ſuperſtitẽ memoriã defunctorũ colunt; aut qui parentibus ſuis ſuperſtites, vi.n.118. *colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Nam qui nouos ſibi ritus aſſumebant, vt Deorum vice mortuos honorarent; quos ex hominibus in cælum receptos putabant; hos ſuperſtitioſos vocabant. Eos verò, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religioſos nominabant. Vnde Virgilius:*

Vana ſuperſtitio, veterumq; ignara Deorum.

Sed cùm veteres quoq; Deos inueniamus eodẽ modo conſecratos eſſe poſt obitum; ſuperſtitioſi ergo qui multos, ac falſos Deos colunt. Nos autem religioſi, qui vni, & vero Deo ſupplicamus.

FORTASSE *quærat aliquis, quomodo, cùm Deũ nos vnũ colere dicamus, duos tamen eſſe aſſeueremus, Deũ pa-* 29

trem

trem, & Deum filiũ; quæ aſſeueratio pleroſq; in maximum
impegit **impingit errorẽ. Quibus cũ probabilia videãtur eſſe, quæ*
vi.n.119. *dicimus; in hoc vno labare nos arbitrantur; quod & *alterũ, & mortalẽ Deũ fateamur. De mortalitate iã diximus: nunc de vnitate doceamus. Cùm dicimus Deum patrẽ, & Deum filiũ, nõ diuerſum dicimus, nec vtrumq; ſecernimus; quia nec pater ſine filio poteſt; nec filius à patre ſecerni; ſiquidem nec pater ſine filio nuncupari, nec filius poteſt ſine patre generari. Cũ igitur & pater filiũ faciat, & filius patrem; vna vtrique mens, vnus ſpiritus, vna ſubſtantia eſt. ſed ille quaſi exuberans fons eſt; hic tanquam defluens ex eo riuus. ille tanquam ſol; hic quaſi radius à ſole porrectus. qui quoniam ſummo patri & fidelis, & carus eſt, nõ ſeparatur, ſicut nec riuus à fonte, nec radius à ſole; quia & aqua fontis in riuo eſt, & ſolis lumen in radio. æquè neque vox ab ore ſeiungi, nec virtus, aut manus à corpore diuelli poteſt. Cùm igitur à prophetis idem manus Dei, & virtus, & ſermo dicatur, vtiq; nulla diſcretio eſt; quia & lingua ſermonis miniſtra eſt, & manus, in qua eſt virtus, indiuiduæ ſunt corporis portiones. Propiore vti exemplo libet. Cùm quis habet filium, quem vnicè diligit, qui tamen ſit in domo, & manu patris; licet ei nomem Domini, poteſtatemq; cõcedat; ciuili tamẽ iure & domus vna, & vnus Dominus nominatur. Sic hic mundus, vna Dei domus eſt; & filius ac pater, qui vnanimes incolunt mundũ, Deus vnus, quia & vnus eſt tanquam duo, & duo tanquã vnus. Neq; id mirum; cùm & filius ſit in patre, quia pater diligit filium; & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret, nec vnquam faciat aut fecerit, niſi quod pater aut voluit, aut iuſsit. Deniq; vnum Deum eſſe tam patrem quàm filium, Eſaias in illo exẽplo, quod ſuperius poſuimus, oſtendit, cùm diceret: Adorabunt te, & in te precabuntur; quoniam in te Deus eſt; & non eſt alius Deus præter te. Sed*

&

& alio loco ſimiliter ait: Sic dicit Deus Rex Iſraël; & qui eruit eum Deus æternus. ego primus, & ego nouiſſimus; & præter me nemo eſt Deus. Cùm duas perſonas propoſuiſſet Dei regis, id eſt Chriſti; & Dei patris, qui eum poſt paſſionem ab inferis excitauit, ſicut oſtendiſſe diximus Oſeam prophetam, qui ait; Et de manu inferorum eruam eum: tamen ad vtranque perſonam referens, intulit, & præter me non eſt Deus; cùm poſſet dicere præter nos. ſed fas non erat plurali numero, ſeparationem tantæ neceſſitudinis fieri. Vnus eſt enim ſolus, liber, Deus ſummus, carens origine; quia ipſe eſt origo rerum; & in eo ſimul & filius & omnia continentur. Quapropter cùm mens, & voluntas alterius in altero ſit, vel potius vna; in vtroq; merito vnus Deus vterq; appellatur; quia quicquid eſt in patre, ad filium transfluit; & quicquid in filio, à patre deſcendit. Non poteſt igitur ille ſummus, ac ſingularis Deus niſi per filium coli. qui ſolum patrem ſe colere putat; ſicut filium non colit, ita ne patrem quidem. Qui autem filium ſuſcipit, & nomen eius gerit; is verò cum filio ſimul & patrem colit; quoniam legatus, & nuntius, & ſacerdos ſummi patris eſt filius. Hic templi maximi ianua eſt, hic lucis via, hic dux ſalutis, hic oſtium vitæ.

SED *quoniã multæ hæreſes extiterunt; & inſtinctibus dæmonũ, populus dei ſciſſus eſt; determinanda eſt nobis veritas breuiter, & in ſuo proprio domicilio collocanda; vt ſi quis aquam vitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam; ſed vberrimum Dei nouerit fontem, quo irrigatus, perenni luce potiatur. Ante omnia ſcire nos conuenit, & ipſum, & legatos eius prædixiſſe, quòd plurimæ ſectæ, & hæreſes haberent exiſtere; quæ concordiam ſancti corporis rumperent: ac monuiſſe, vt ſumma prudẽtia caueremus, ne quãdo in laqueos, & frau-* 30

des illius aduerſarij noſtri, cũ quo nos Deus luctari voluit, incideremus. Tũ dediſſe certa mandata, quæ in perpetuum cuſtodire deberemus. Quorum pleriq; immemores, deſerto itinere cæleſti, vias ſibi deuias per anfractus, & præcipitia condiderunt; per quas partem plebis incautam, & ſimplicẽ, ad tenebras, mortemq́; deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam noſtrorum vel minus ſtabilita fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui diſſidium facerent vnitatis, & eccleſiam diſſiparent. Sed ij, quorum fides fuit lubrica, cùm Deum noſſe ſe, & colere ſimularent; augendis opibus, & honori ſtudentes, affectabãt maximũ ſacerdotium; & à potioribus victi, ſecedere cum
nec *ſuffragatoribus ſuis maluerunt, *quã eos ferre præpoſitos, quibus concupierant ipſi antè præponi. Quidam verò nõ ſatis cæleſtibus literis eruditi, cùm veritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent, obijcientibus vel impoſſibile, vel incongruens eſſe, vt Deus in vterũ ſe mulieris includeret; nec cæleſtem illã maieſtatẽ ad tantam infirmitatẽ potuiſſe deduci, vt hominibus contemptui, deriſui, contumeliæ, & ludibrio eſſet; poſtremò etiam cruciamenta perferret, atque execrabili patibulo figeretur: quæ omnia cũ neq; ingenio,*
nec **ne doctrina defendere, ac refutare poſſent (nec enim vim, rationemq́; penitus peruidebant) deprauati ſunt ab itinere recto, & cæleſtes literas corruperũt; vt nouã ſibi doctrinam ſine vlla radice, ac ſtabilitate componerent. Non nulli autem falſorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus & veri prophetæ, & ipſe prædixerat, exciderũt à doctrina Dei, & traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas proſpicere, & cauere debuerant, diuinum nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cùm enim Phryges, aut Nouatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, ſeu quilibet alij nominantur; Chriſtiani eſſe deſierunt, qui Chriſti*

nomine

nomine amiſſo, humana, & externa vocabula induerunt. Sola igitur catholica Eccleſia eſt, quæ verum cultum retinet. Hic eſt fons veritatis; hoc eſt domicilium fidei; hoc templum Dei: quò ſiquis non intrauerit, vel à quo ſiquis exiuerit; à ſpe vitæ, ac ſalutis æternæ alienus eſt. Neminem ſibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita, & ſalute. cui niſi cautè, ac diligenter conſulatur; amiſſa & extincta erit. Sed tamen, quia ſinguli quique cœtus hæreticorum, ſe potiſſimùm Chriſtianos, & ſuam eſſe catholicam Eccleſiam putant; ſciendum eſt, illam eſſe veram, in qua eſt confeſſio, & pœnitentia; quæ peccata, & vulnera, quibus ſubiecta eſt imbecillitas carnis, ſalubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli; nequis errorem fugere cupiens, maiori implicetur errore; dum penetrale veritatis ignorat. Poſtea plenius, & verius contra omnes mendaciorum ſectas proprio, ſeparatoq́ opere pugnabimus. Sequitur, vt, quoniam ſatis de religione vera, & ſapientia locuti ſumus; in proximo libro de iuſtitia diſſeramus.

L. COELII FIRMIANI LACTANTII DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER V.

De Iuſtitia.

* NON eſt apud me dubium, * [Conſtantine Imperator Max.] quin hoc opus noſtrum, quo ſingularis ille rerum conditor, & huius immenſi rector aſſeritur, ſiquis attigerit ex iſtis inepte religioſis (vt ſunt nimiæ ſuperſtitione impatientes) inſectetur etiam maledictis, & vix lecto fortaſſe principio, affligat, proiiciat, execretur; ſeq́ inexpiabili ſcelere contaminari, atq́ aſtringi putet, ſi hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, ſi fieri poteſt, humanitatis iure poſtulamus, vt non prius damnet, quàm vniuerſa cognouerit. nam ſi ſacrilegis, & proditoribus, & veneficis poteſtas defendendi ſui datur; nec prædamnari quenquàm incognita cauſa licet: non iniuſtè petere videmur, vt ſi quis erit ille, qui inciderit in hæc; ſi leget, perlegat; ſi audiet, ſententiam differat in extremum. Sed noui hominum pertinaciam; nunquam impetrabimus. Timent enim ne à nobis reuicti, manus dare aliquando, clamante ipſa veritate cogantur. Obſtrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant; & oculos ſuos opprimunt, ne lumen videant, quod offerimus. Quo planè ipſi diffidentiam ſuæ perditæ rationis oſtendunt; cum neque cognoſcere, neque congredi audent, quia ſciunt ſe facilè ſuperari. Et iccirco diſceptatione ſublata,

Pellitur è medio ſapientia, vi geritur res,

Vt ait Ennius: & quia ſtudent damnare tanquã nocentes,

quos

*quos vtique ſciunt innocentes; conſtare de ipſa innocentia nolunt. quaſi vero maior inquitas ſit, probatam innocentiam damnaſſe, quàm inauditam. Sed, vt dixi, verentur, ne ſi audierint, damnare non poßint. Et ideo cultores Dei ſummi, hoc eſt, iuſtos homines torquent, interficiunt, exterminant; nec cauſas odiorum reddere ipſi poſſunt, qui tam vehementer oderunt; quia ipſi errant; iraſcuntur ijs, qui veram viam ſequuntur; & cũ corrigere ſe poßint, errores ſuos inſuper crudelibus factis *coaceruãt; innocẽtium* coacerbant. *cruore maculantur; & dicatas Deo mentes euiſceratis cor-* vi.n.120. *poribus extorquẽt. cum talibus nunc congredi, & diſputare contendimus; hos ad veritatem ab inepta perſuaſione traducere; qui ſanguinẽ facilius hauſerint, quàm verba iuſtorum. Quid igitur? operámne perdemus? Minimè. Nam ſi lucrari hos à morte, ad quam concitatißime tendunt, non potuerimus; ſi ab illo itinere deuio ad vitam, lucemq́; reuocare; quoniam ipſi ſaluti ſuæ repugnant: noſtros tamen confirmabimus, quorum non eſt ſtabilis, ac ſolidis radicibus fundata, & fixa ſententia. Nutant enim plurimi, ac maximè qui literarum aliquid*attigerint. Nam &* attigerunt. *in hoc philoſophi, & oratores, & poëtæ pernicioſi ſunt; quòd incautos animos facile irretire poſſunt ſuauitate ſermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Mella ſunt hæc venenum tegentia. Ob eamq́; cauſam volui ſapientiam cum religione cõiungere; nequid ſtudioſis inanis illa doctrina poßit officere; vt iam ſcientia litterarum non modo nihil noceat religioni, atque iuſtitiæ, ſed etiam proſit quamplurimum; ſi is, qui eas didicerit, ſit virtutibus inſtructior, & in veritate ſapientior. Præterea, etiam ſi nulli alij, nobis certe proderit. delectabit ſe cõſcientia, gaudebitq́; mens, in veritatis ſe luce verſari; quod eſt animæ pabulum, incredibili quadã iucunditate perfuſum. Verum non eſt deſperandũ. Fortaſſe nõ canimus ſurdis. Nec enim*

tam in malo ſtatu res eſt, vt deſint ſanæ mentes; quibus & veritas placeat; & monſtratum ſibi rectum iter & videant, & ſequantur. Circumlinatur modo poculum cæleſti melle ſapientiæ; vt poſſint ab imprudentibus amara remedia ſine offenſione potari; dum illiciens prima dulcedo acerbitatem ſaporis aſperi, ſub prætextu ſuauitatis occultat. Nam hæc in primis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctos, & principes huius ſeculi, ſcriptura ſancta fide careat; quòd Prophetæ communi, ac ſimplici ſermone, vt ad populum, ſunt locuti. Contemnuntur itaq; ab ijs, qui nihil audire, vel legere niſi expolitum, ac diſertum volunt; nec quicquam inhærere animis eorum poteſt, niſi quod aures blandiori ſono permulcet. Illa verò, quæ ſordida videntur; anilia, inepta, vulgaria exiſtimantur. Adeò nihil verum putant, niſi quod auditu ſuaue eſt; nihil credibile, niſi quod poteſt incutere voluptatem: nemo rem veritate ponderat, ſed ornatu. Non credunt ergo diuinis, quia fuco carent; ſed ne illis quidem, qui ea interpretãtur, quia ſunt & ipſi aut omninò rudes, aut certè parum docti. Nam vt planè ſint eloquentes, perrarò contingit; cuius rei cauſa in aperto eſt. Eloquentia enim ſeculo ſeruit; populo ſe iactare, & in rebus malis placere geſtit. ſiquidem veritatem ſæpius expugnare conatur, vt vim ſuam monſtret; opes expetit; honores concupiſcit; ſummum denique gradum dignitatis expoſcit. Ergo hæc quaſi humilia deſpicit; arcana tanquam contraria ſibi fugit; quippe quæ publico gaudeat; & multitudinem, celebritatemq; deſideret. Eo fit, vt ſapientia, & veritas idoneis præconibus indigeat. Et ſiqui fortè literatorum ſe ad eam contulerunt, defenſioni eius non ſuffecerunt. Ex ijs, qui mihi noti ſunt, Minutius Felix, non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus eſt, declarat, quàm idoneus veritatis aſſertor eſſe potuiſſet; ſi ſe totum ad id ſtudium

*dium contuliſſet. Septimus quoque Tertullianus fuit omni genere literarum peritus; ſed in eloquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obſcurus fuit. Ergo ne hic quidem ſatis celebritatis inuenit. Vnus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus; quoniam & magnam ſibi gloriam ex artis oratoriæ profeſſione quæſierat; & admodum multa conſcripſit in ſuo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioſo, ſuaui, & (quæ ſermonis maxima eſt virtus) aperto; vt diſcernere nequeas, vtrum ne ornatior in eloquendo, an facilior in explicando, an potentior in perſuadendo fuerit. Hic tamen placere vltra verba, ſacramentum ignorantibus non poteſt, quoniam myſtica ſunt, quæ locutus eſt; & ad id præparata, vt à ſolis fidelibus audiantur. Denique à doctis huius ſeculi, quibus fortè ſcripta eius innotuerunt, derideri ſolet. Audiui ego quendam hominem ſane * diſertum, qui eum immutata* ſacrilegum *vna litera Coprianum vocaret; quaſi quòd elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad anileis fabulas contuliſſet. Quòd ſi accidit hoc ei, cuius eloquentia non inſuauis eſt; quid tandem putemus eis accidere, quorum ſermo ieiunus eſt, & ingratus; qui neque vim perſuadendi, neq; ſubtilitatem argumentandi, neq; vllam prorſus acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt?*

ERGO *quia defuerunt apud noſtros idonei, peritiq; doctores; qui vehementer, qui acriter errores publicos redarguerent; qui cauſam omnem veritatis ornatè, copioſeq; defenderent: prouocauit quoſdam hæc ipſa penuria, vt auderent ſcribere contra ignotam ſibi veritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam laceſſerunt. Ego cùm in Bithynia oratorias literas accitus docerem; contigiſſetq; vt eodem tempore Dei templum euerteretur: duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atque abiectæ* II

veritati, neſcio vtrum ſuperbius, an importunius inſultarent; quorum alter antiſtitem ſe philoſophiæ profitebatur: verum ita vitioſus; vt continentiæ magiſter, nõ minus auaritia, quàm libidinibus arderet; in victu tam ſumptuoſus, vt in ſchola virtutis aſſertor, parſimoniæ, paupertatisq́; laudator, in palatio peius cœnaret, quàm domi. tamẽ vitia ſua capillis, & pallio, & (quod maximum eſt velamentum) diuitijs prætegebat, quas vt augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat; eosq́; ſibi repente auctoritate falſi nominis obligabat; non modo, vt eorum ſententias vẽderet; verum etiã vt confines ſuos, quos ſedibus, agrisq́; pellebat, à ſuo repetendo, hac potentia retardaret. Hic vero, qui ſuas diſputationes moribus deſtruebat, vel mores ſuos diſputationibus arguebat; ipſe aduerſus ſe grauis cenſor, & accuſator acerrimus, eodẽ ipſo tempore, quo iuſtus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit cõtra religionem, nomenq́; Chriſtianum. Profeſſus ante omnia, philoſophi officium eſſe, erroribus hominum ſubuenire; atq; illos ad veram viam reuocare, id eſt, ad cultus Deorum; quorum numine, ac maieſtate (vt ille dicebat) mũdus gubernetur; nec pati, homines imperitos quorundã fraudibus illici; ne ſimplicitas eorũ, prædæ, ac pabulo ſit hominibus aſtutis. Itaque ſe ſuſcepiſſe hoc munus, philoſophia dignũ; vt præferret non videntibus lumẽ ſapiẽtiæ; non modo vt ſuſceptis Deorũ cultibus reſaneſcant, ſed etiã vt pertinaci obſtinatione depoſita, corporis cruciamenta deuitent; neu ſæuas membrorũ lacerationes fruſtra perpeti velint. Vt autem appareret, cuius rei gratia opus illud elaboraſſet; effuſus eſt in principũ laudes; quorum pietas, & prouidẽtia (vt quidem ipſe dicebat) cùm in cæteris rebus humanis, tum præcipuè in defendẽdis Deorum religionibus claruiſſet; conſultum eſſe tandem rebus humanis, vt cohibita impia, & anili ſuperſtitione, vniuerſi homines legitimis ſacris vacarent, ac propitios ſibi

Deos

Deos experirenter. Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat, infirmare voluit rationem; ineptus, vanus, ridiculus apparuit: quia grauis ille conſultor vtilitatis alienæ, non modo quid oppugnaret, ſed etiam quid loqueretur neſciebat. Nam ſi qui noſtrorum affuerunt; quamuis temporis gratia conniuerent, animo tamen deriſere, vtpote cum viderent hominem profitentem, ſe illuminaturum alios, cum ipſe cæcus eſſet; reducturum alios ab errore, cum ipſe ignoraret, vbi pedes ſuos poneret; eruditurum alios ad veritatem, cuius ille ne ſcintillam quidem vnam vidiſſet aliquando; quippe cum ſapientiæ profeſſor, profligare ſapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant; quòd illo potiſſimum tempore id operis eſſet aggreſſus, quo furebat odioſa crudelitas. O philoſophum adulatorem, ac tempori ſeruientem. Verum hic pro ſua inanitate contemptus eſt; qui & gratiam, quam ſperauit, non eſt adeptus; & gloria, quam captauit, in culpam, reprehenſionémque conuerſa eſt. Alius eandem materiam mordacius ſcripſit; qui erat tum è numero iudicũ;& qui auctor in primis faciendæ perſecutionis fuit: quo ſcelere non contentus, etiam ſcriptis eos, quos afflixerat, inſecutus eſt. compoſuit enim libellos duos, non contra Chriſtianos; ne inimice inſectari videretur; ſed ad Chriſtianos; vt humane, ac benigne conſulere putaretur. in quibus ita falſitatem ſcripturæ ſacræ arguere conatus eſt, tanquam ſibi eſſet tota contraria: nam quædam capita, quæ repugnare ſibi videbantur, expoſuit; adeo multa, adeo intima enumerans, vt aliquando ex eadem diſciplina fuiſſe videatur. Quod ſi fuit; quis eum Demoſthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat aſſenſus; & fidei, cuius nomen induerat; & ſacramenti, quod acceperat, proditor factus eſt. niſi forte caſu in manus eius diuinæ literæ inciderunt. Quæ igitur temeritas

erat, id audere diſſoluere, quod illi nemo interpretatus eſt? Bene, quòd aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abeſt à diuinis literis repugnantia; quantum ille abfuit à veritate, & fide. præcipuè tamẽ Paulum, Petrumq́; lacerauit, cæteroſq; diſcipulos, tãquam fallaciæ ſeminatores; quos eoſdem tamen rudes, & indoctos fuiſſe, teſtatus eſt: nam quoſdam eorum piſcatorio artificio feciſſe quæſtum: quaſi ægrè ferret, quòd illam rem non Ariſtophanes aliquis, aut Ariſtarchus commentatus ſit.

3 ABFVIT ergo ab his fingendi voluntas, & aſtutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis poſſit indoctus, apta inter ſe, & cohærentia fingere; cùm Philoſophorũ doctiſſimi, Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zenon, ipſi ſibi repugnantia, & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, vt cohærere non poſſint. Illorum autem traditio, quia vera eſt, quadrat vndique, ac ſibi tota conſentit; & ideo perſuadet, quia conſtanti ratione ſuffulta eſt. enim non *igitur quæſtus, & commodi gratia, religionem iſtam commenti ſunt; quippe qui & præceptis, & re ipſa eam vitam ſecuti ſunt, quæ & voluptatibus caret; & omnia, quæ habentur in bonis, ſpernit; & qui non tantùm pro fide mortem ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe & ſcierint, & prædixerint; & poſtea vniuerſos, qui eorum diſciplinam ſecuti eſſent, acerba, & nefanda paſſuros. Ipſum autem Chriſtum affirmauit à Iudæis fugatum, collecta noningentorum hominum manu, latrocinia feciſſe. Quis tantæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc planè. nam fortaſſe hoc illi in ſomnis Apollo aliquis nuntiauit. Tot ſemper latrones perierunt, & quotidie pereunt; vtique multos & ipſe damnaſti; quis eorum poſt crucem ſuam, non dicam Deus, ſed homo appellatus eſt? Verùm tu forſitan ex eo credidiſti, quia vos homicidam Martem conſe-

*conſecraſtis, vt Deum: quod tamen non feciſſetis, ſi illum Areopagitæ in crucem ſuſtuliſſent. Item cùm facta eius mirabilia deſtrueret, nec tamen negaret; voluit oſtendere, Apollonium vel paria, vel etiam maiora feciſſe. Mirum quòd Apuleium prætermiſit; cuius ſolent & multa, & mira memorari. Cur igitur ò delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? niſi fortè tu ſolus, illo ſcilicet Deo dignus; cum quo te in ſempiternum verus Deus puniet. Si magus Chriſtus, quia mirabilia fecit; peritior vtiq; Apollonius, qui (vt deſcribis) cùm Domitianus eum punire vellet, repentè in iudicio non comparuit; quàm ille, qui & comprehenſus eſt, & cruci affixus. At enim ex hoc ipſo fortaſſe inſolentiam Chriſti voluit arguere, quòd Deum ſe conſtituerit; vt ille verecundior fuiſſe videatur, qui cùm maiora faceret, vt hic putat; tamen id ſibi non arrogauerit. Omitto nunc ipſa opera *computare; quia in ſecundo, & ſuperiore libro de fraude, ac præſtigijs artis magicæ dixi. Nego eſſe quenquam, qui non optet in primis id ſibi poſt mortem contingere, quod etiam Reges maximi concupiſcunt. Cur enim ſibi homines ſepulchra magnifica, cur ſtatuas, cur imagines comparant? cur aliquibus claris factis, aut etiam pro ciuibus morte ſuſcepta, ſtudent opiniones hominum promereri? Cur denique ipſe ingenij tui monimentum hoc deteſtabile, ſtultitia, tanquam cœno ædificatum, conſtituere voluiſti; niſi quòd immortalitatem de memoria nominis ſperas? Stultum igitur eſt, id putare Apollonium noluiſſe, quod optaret vtique, ſi poſſet. quia nemo eſt, qui immortalitatem recuſet, maximè cùm eum dicas & adoratum eſſe à quibuſdam, ſicut Deum; & ſimulachrum eius ſub Herculis Alexicaci nomine conſtitutum, ab Epheſiis etiam nunc honorari. Non potuit ergo poſt mortem Deus credi, quia & hominem, & magum fuiſſe conſtabat; & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinita-*

* comparare. vi.n.123.

*uinitatem, quia ſuo nec poterat, nec audebat. Noſtri vero & potuit Deus credi, quia magus non fuit; & creditus eſt, quia verus fuit. Non, inquit, hoc dico, iccirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit; ſed vt appareat nos ſapientiores eſſe, qui mirabilibus factis non ſtatim fidem diuinitatis adiunximus, quàm vos; qui ob exigua portenta Deum credidiſtis. Non eſt mirum. ſi tu, qui à Dei ſapientia longe remotus es, nihil prorſus intelligis eorum, quæ legiſti; cum Iudæi, qui à principio prophetas lectitauerant, quibuſque ſacramentum Dei fuerat aſſignatum; tamen quid legerint, ignorauerint. Diſce igitur, ſiquid tibi cordis eſt, non ſolum icciro à nobis Deum creditum Chriſtum, quia mirabilia fecit; *ſed quia *vidimus in eo facta eſſe omnia, quæ nobis annuntiata ſunt vaticinio prophetarũ. Fecit mirabilia: magũ putaſſemus; vt & vos nuncupatis; & Iudæi tunc putauerũt; ſi non illa ipſa facturũ Chriſtũ prophetæ omnes vno ſpiritu prædicaſſent. Itaq; Deum credimus, non magis ex factis; operibusq; mirandis; quàm ex illa ipſa cruce, quã vos ſicut canes lambitis; quoniam ſimul & illa prædicta eſt. Non igitur ſuo teſtimonio (cui enim de ſe dicenti poteſt credi?) ſed prophetarũ teſtimonio, qui omnia, quæ fecit, ac paſſus eſt, multo ante cecinerunt; fidem diuinitatis accepit; quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquã magorũ potuit, aut poteſt aliquando contingere. Cùm igitur talia ignorantiæ ſuæ deliramenta fudiſſet, cùm veritatem penitus * excidere connixus eſſet; auſus eſt libros ſuos nefarios, ac Dei hoſtes φιλαληθεῖς annotare. O cæcum pectus, ò mentẽ cimmerijs, vt aiunt, tenebris atriorem. Diſcipulus hic fortaſſe Anaxagoræ fuerit, cui niues atramentum fuerunt. Atqui eadẽ cæcitas eſt, & vero, falſitatis; & mẽdacio, veritatis nomen imponere. Videlicet homo ſubdolus voluit lupum ſub ouis pelle celare; vt fallaci titulo poſſet irretire lectorem. Verum eſto; inſcitia hoc,*

verùm etiam videmus vi n. 124.

exſcindere

hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attuliſti veritatem? niſi quòd aſſertor Deorum, eos ipſos ad vltimum prodidiſti. Proſecutus enim ſummi dei laudes, quē Regem, quem maximum, quem opificē rerum, quem fontē bonorum, quem parentem omnium, quem factorem, altoremq́; viuentium confeſſus es; ademiſti Ioui tuo regnum; eumq́; ſumma poteſtate depulſum, in miniſtrorum numerum redegiſti. Epilogus itaq; te tuus arguit ſtultitiæ, vanitatis, erroris. Affirmas Deos eſſe; & illos tamen ſubiicis, & mancipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

*II ergo, de quibus dixi, cum præſente me, ac dolente, ſacrilegas ſuas literas explicaſſent: & illorum ſuperba impietate ſtimulatus, & veritatis ipſius conſcientia, & (vt ego arbitror) Deo, ſuſcepi hoc munus; vt omnibus ingenij mei viribus accuſatores iuſtitiæ refutarem; non vt contra hos ſcriberem, qui paucis verbis obteri poterant; ſed vt omnes, qui vbiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, vno ſemel impetu profligarē. Non dubito enim, quin & alij plurimi, & multis in locis, & nō modo græcis, ſed etiam latinis literis, monimentum iniuſtitiæ ſuæ *ſtruxerint. quibus ſingulis quoniam reſpondere non poteram, ſic agendam mihi hanc cauſam putaui, vt & priores cū omnibus ſuis ſcriptis peruerterem; & futuris omnem facultatem ſcribendi, aut reſpondendi amputarem. præbeant modo aures. efficiam profectò, vt quicūq; iſta cognouerit; aut ſucipiat quod ante damnauit; aut, quod eſt proximū, deridere aliquando deſiſtat. Quanquam Tertullianus eandem cauſam plene perorauerit in eo libro, cui Apologetico nomen eſt: tamen quoniam aliud eſt, accuſantibus reſpōdere, quod in defenſione, aut negatione ſola poſitum eſt; aliud inſtituere, quod nos facimus; in quo neceſſe eſt, doctrinæ totius ſubſtantiā contineri; non defugi hunc laborem, vt implerem materiam,* 4

*inſtruxerint.

quam

*quam Cyprianus non executus eſt in eâ oratione, qua Demetrianum (ſicut ipſe ait) oblatrantem, atque obſtrepentem veritati, redarguere conatur. qua materia non eſt vſus, vt debuit. non enim ſcripturæ teſtimonijs, quam ille vtique vanam, fictam, commentitiamq́; putabat; ſed argumentis, & ratione fuerat refellendus. Nam cùm ageret contra hominem veritatis ignarum, dilatis pauliſper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanquam rudem debuit; eiq́; paulatim lucis principia*monſtrare; ne toto lumine obiecto caligaret. Nam ſicut infans, ſolidi, ac fortis cibi capere vim non poteſt, ob ſtomachi teneritudinem; ſed liquore lactis, ac mollitudine alitur; donec firmatis viribus, veſci fortioribus poſſit: ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina, prius humana teſtimonia offerri, id eſt, philoſophorum & hiſtoricorũ; vt ſuis potiſſimùm refutaretur auctoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum; vt ijs ſolis cõtentus eſſet, quibus fides conſtat: acceſſi Deo inſpirante, vt ego facerem; & ſimul, viam cæteris ad imitandum pararem.*

demonſtrare

**At ſi hortatu noſtro docti homines, ac diſerti huc ſe cõferre cœperint; & ingenia ſua, vimq́; dicendi in hoc veritatis campo iactare maluerint: euanituras breui religiones falſas, & occaſuram eſſe omnem philoſophiam, nemo dubitauerit; ſi fuerit omnibus perſuaſum, cùm hanc ſolam religionem, tum etiam ſolam veram eſſe ſapientiam. Sed euagatus ſum longius, quàm volebam.*

5 NVNC *reddenda eſt de Iuſtitia propoſita diſputatio; quæ aut ipſa eſt ſumma virtus; aut fons eſt ipſa virtus: quam non modò philoſophi quæſierunt, ſed poëtæ quoque, qui & priores multo fuerunt, & ante natum philoſophiæ nomen pro ſapientibus habebantur. Hi planè intellexerunt, abeſſe hanc à rebus humanis; eámque finxerunt offenſam*

vitijs.

vitijs hominum, ceſſiſſe terra, in cælúmque migraſſe: atque vt doceant, quid ſit iuſte viuere (ſolent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi vocant aurea, repetunt exempla iuſtitiæ; narrántque in quo ſtatu fuerit humana vita, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poëtica fictione, ſed pro vero habendum eſt. Saturno enim regnante, nondum Deorum cultibus inſtitutis, nec adhuc vlla gente ad diuinitatis opinionem conſecrata, Deus vtique colebatur. Et ideo non erant neque diſſenſiones, neque inimicitiæ, neque bella.

Non dum veſanos rabies nudauerat enſeis,

Vt Germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine:

Nec conſanguineis fuerat diſcordia nota:

Imò ne alienigenis quidem. ſed neque vlli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præſente, ac vigente Iuſtitia, aut de tutela ſui, cùm nemo inſidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cùm nemo quicquam concupiſceret?

Malebant tenui contenti viuere cultu,

vt Cic. in ſuo narrat; quod eſt proprium noſtræ religionis.

Ne ſignare quidem, aut partiri limite campum

Fas erat: in medium quærebant. quippe cùm Deus communem omnibus terram dediſſet, vt communem degerent vitam; non vt rabida, & furens auaritia ſibi omnia vendicaret; nec vlli deeſſet, quod omnibus naſceretur. Quod poëtæ dictum ſic accipi oportet; non vt exiſtimemus nihil omnino tum fuiſſe priuati; ſed more poëtico figuratum: vt intelligamus, tam liberales fuiſſe homines, vt natas ſibi fruges non includerent, nec ſoli abſconditis incubarent; ſed pauperes ad communionem proprij laboris admitterent.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

Nec mirum; cùm promptuaria iuſtorum benignè paterent omnibus; nec auaritia intercipiens beneficia diuina,

famem,

famem, ſitimq́; vulgo faceret; ſed omnes æqualiter abundarent; cum habentes non habentibus large, copioſeq́; donarent. Sed poſtquam Saturnus à filio pulſus, in Latiumq́; delatus eſt,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis,

Cum iam populus vel noui regis metu, vel ſua ſponte deprauatus, Deum colere deſiſſet; Regemq́; pro Deo habere cœpiſſet; cum ipſe propemodum paricida, exemplo cæteris eſſet ad violandam pietatem:

Deſeruit propere terras iuſtiſsima virgo.

Sed non, vt ait Cicero:

Et Iouis in regno, cæliq́; in parte reſedit.

Quomodo enim poterat in eius regno reſidere, aut commorari; qui patrem regno expulit, bello perſecutus eſt, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum virus ſerpentibus addidit atris,

prædariq́ue lupos iuſsit. id eſt, odium, & inuidiam, & dolum hominibus inſeuit, vt tam eſſent, quàm ſerpentes venenati; tam rapaces, quàm lupi. Quod quidem vere faciunt ij, qui iuſtos, ac fideles Deo, perſequuntur, dántque iudicibus ſæuiendi aduerſus innoxios poteſtatem. Fortaſſe aliquid eiuſmodi Iupiter*fecerit ad expugnandam, tollendámque iuſtitiam; & iccirco efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe tradatur.

*fecerat

Tum belli rabies, & amor ſucceſsit habendi:

Neque immerito. ſublata enim Dei religione, boni quoq́;, ac mali ſcientiã perdiderunt. ſic hominibus intercidit communitas vitæ; & diremptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus conſerere cœperunt, & inſidiari, & gloriam ſibi ex humano ſanguine comparare.

6 QVORVM omnium malorum fons, cupiditas erat: quæ ſcilicet ex contemptu veræ maieſtatis erupit. non tantum

*tum enim non participabant aliis ij, quibus aliquid affluebat; ſed aliena quoq; rapiebant, in priuatum lucrũ trahentes omnia; & quæ antea in vſus hominum etiã ſinguli laborabant, in paucorũ domos conferebantur. Vt enim ſeruitio cæteros ſubiugarent, in primis neceſſaria vitæ ſubducere, & colligere cœperunt; eaque firmiter concluſa ſeruare; vt beneficia cæleſtia, facerent ſua; non propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat; ſed vt omnia cupiditatis, & auaritiæ inſtrumẽta corraderent. leges etiam *ſibi nomine iuſtitiæ, iniquiſſimas, iniuſtiſſimáſque ſanxerunt; quibus rapinas, & auaritiam ſuam contra vim multitudinis tuerentur. Tantum igitur auctoritate, quantum viribus, aut opibus, aut malitia præualebant. Et quoniam nullum in his veſtigiũ iuſtitiæ fuit; cuius officia ſunt humanitas, æquitas, miſericordia; iam ſuperba, & tumida inæqualitate gaudebant; altioréſque ſe cæteris hominibus, ſatellitum comitatu, & ferro, & inſigni veſte faciebant. Hinc honores ſibi, & purpuras, & faſces inuenerũt; vt ſecurium, gladiorumq; terrore ſubnixi, quaſi iure dominorum perculſis, ac pauentibus imperarent. In hac conditione humanam vitam rex ille conſtituit, qui debellato, ac fugato parente, non regnum, ſed impiam tyrannidem vi, & hominibus armatis occupauit; & aureum illud, iuſtumq; ſeculum ſuſtulit; coëgitq; homines, malos & impios fieri, vel ex hoc ipſo; quòd ipſos auertit à Deo ad ſe adorandum: quod terror inſolentiſſimæ poteſtatis expreſſerat. Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant; quem ferri, & gladiorum fulgor inſuetus circundabat? aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem ſuo pepercerat? Quem vero metueret, qui Titanum robuſtam, & excellentem viribus gentẽ bello vicerat, occidione delauerat? Quid mirum, ſi omnis multitudo, inſolito metu preſſa, in vnius adulationem conceſſerat? hunc venerabantur; huic honorem*

* ſub vi. n. 125.

maximum

maximum deferebant. Et quoniam mores, ac vitia regis imitari, genus obſequij iudicatur; abiecerunt omnes pietatem; ne exprobrare regi ſcelus viderentur, ſi piè viuerent. Sic aſsidua imitatione corrupti, diuinum fas reliquerunt; & paulatim malè viuendi conſuetudo, mos factus eſt. Nec iam quicquam ex antecedentis ſeculi pio, atque optimò ſtatu manſit; ſed exploſa iuſtitia, & veritatem ſecum trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudenter igitur poëtæ, qui eam confugiſſe cecinerunt ad Iouis regnum. Si enim ſeculo, quod vocant aureum, iuſtitia in terra fuit; à Ioue vtique pulſa eſt, qui aureum ſeculum commutauit. Seculi autem commutatio, & expulſio iuſtitiæ, nihil aliud, vt dixi, quàm deſertio diuinæ religionis putanda eſt; quæ ſola efficit, vt homo hominem carum habeat; eumq́ue ſibi fraternitatis vinculo ſciat eſſe conſtrictum: ſiquidem pater idem omnibus Deus eſt, vt Dei, patrisq́ue communis beneficia cum ijs, qui non habent, partiatur; nulli noceat; nullum premat, non fores claudat hoſpiti, non aurem precanti; ſed ſit largus, beneficus, liberalis: quas regias eſſe laudes Tullius exiſtimauit. Hæc eſt profectò iuſtitia, & hoc aureum ſeculum, quod Ioue primum regnante corruptum; mox & ipſo, & omni eius progenie conſecrata, Deorúmque multorum ſuſcepto cultu; fuerat omne ſublatum.

7 S E D *Deus, vt parens indulgentiſsimus, appropinquante vltimo tempore, nuntium ſuum miſit; qui vetus illud ſeculum, fugatámq́ue iuſtitiam reduceret; ne humanum genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo ſpecies illius aurei temporis; & reddita quidem terræ, ſed paucis aſſignata Iuſtitia eſt; quæ nihil aliud eſt, quàm Dei vnici pia & religioſa cultura. Sed moueat aliquem fortaſſe; cur ſi hæc ſit iuſtitia, non omni humano generi ſit*

data

data; nec in ea multitudo vniuerſa conſenſerit. Magna hoc diſputationis eſt; cur à Deo, cùm iuſtitiam terræ daret, ſit retenta diuerſitas: quod & alio loco declaraui; & vbicunque oportunè inciderit, explicabitur. Nunc deſignare id breuiſſimè ſatis eſt: Virtutem aut cerni non poſſe, niſi habeat vitia contraria; aut non eſſe perfectam, niſi exerceatur aduerſis. Hanc enim Deus bonorum, ac malorum voluit eſſe diſtantiam; vt qualitatem boni ex malo ſciamus, item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, ſublato altero poteſt. Deus ergo *non excluſit malum; vt ratio virtutis conſtare poſſet. Quomodo enim patientia vim ſuam, nomênque retineret, ſi nihil eſſet, quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur deuota Deo ſuo fides; niſi eſſet aliquis, qui à Deo vellet auertere? Nam ideo potentiores eſſe iniuſtos permiſit, vt cogere ad malum poſſent; ideo plures, vt virtus eſſet pretioſa, *quòd rara eſt. Quod quidem ipſum Quintilianus egregiè, ac breuiter oſtendit in capite obuoluto. Nam quæ, inquit, virtus eſſet innocentia; niſi laudem raritas dediſſet? Verùm quia natura ſic comparatum eſt, vt odium, cupiditas, ira, in id, quod incubuerint, agant cæcos; ſupra hominem videtur culpa vacare. Alioqui ſi natura pares omnibus *affectibus dediſſet, pietas nihil erat. Hoc quàm verum ſit, docet neceſſitas ipſa rationis. Si enim virtus eſt, malis, ac vitijs fortiter repugnare; apparet; ſine malo, ac vitio nullam eſſe virtutem, quam Deus vt abſolutam, perfectamq́ redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium; cum quo depugnare poſſet. Agitata enim malis quatientibus; ſtabilitatem capit; & quantò frequentius impellitur, tantò firmius roboratur. Hæc nimirum cauſa efficit, vt quamuis ſit hominibus miſſa iuſtitia, tamen aureum ſeculum non eſſe dicatur; quia malum non ſuſtulit, vt retineret diuerſitatem; quæ ſacramentum diuinæ religionis continet ſola.

vi.n.116. quæ affectus.

8 QVI ergo putant, iuſtum eſſe neminem; ante oculos habent iuſtitiam; ſed eam nolunt cernere. Quid eſt enim, cur illã vel in carminibus, vel in omni ſermone deſcribant, conquerentes eius abſentiam; cum ſit facillimum, bonos eſſe, ſi velint? Quid vobis inanem iuſtitiam depingitis, & optatis cadere de cælo, tanquam in aliquo ſimulachro figuratam? Ecce in conſpectu veſtro eſt; ſuſcipite, ſi poteſtis; eámque in domicilio veſtri pectoris collocate. nec difficile, aut alienum à temporibus exiſtimetis. Eſtote æqui, ac boni; & ſequetur vos ſua ſponte iuſtitia, quam quæritis. Deponite omnem malam cogitationem de cordibus veſtris, & ſtatim vobis illud tempus aureum reuertetur. quod aliter conſequi non poteſtis, quàm ſi Deum verum colere cœperitis. Vos autem manente cultu Deorum, iuſtitiam deſideratis in terra; quod fieri nullo pacto poteſt; ſed ne tum quidem potuit, cum putatis; quia nondum natis Dijs eſtis, quos impie colitis, neceſſe eſt vnius Dei cultum fuiſſe per terram; eius ſcilicet qui execratur malitiam, exigitq; bonitatem; cuius templum eſt, non lapides, aut lutum, ſed homo ipſe, qui figuram Dei geſtat. Quod templum non auro, & gemmarum donis corruptibilibus, ſed æternis virtutum muneribus ornatur. diſcite igitur (ſiquid vobis reliquæ mentis eſt) homines ideo malos, & iniuſtos eſſe, quia Dij coluntur; & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingraueſcere, quia Deus huius mundi effector, & gubernator derelictus eſt; quia ſuſceptæ ſunt, contra quàm fas eſt, impiæ religiones: poſtremo, quia ne coli quidem vel à paucis Deum ſinitis. Quòd ſi ſolus Deus coleretur, non eſſent diſſentiones, & bella; cum ſcirent homines vnius ſe Dei filios eſſe; ideoq; diuinæ neceſſitudinis ſacro, & inuiolabili vinculo copulatos. nullæ fierent inſidiæ; cum ſcirent cuiuſmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clandeſtina ſcelera, & ipſas etiam cogitationes præuidet.

*non eſſent fraudes, neque rapinæ; ſi Deo præcipiente didiciſſent & ſuo & paruo eſſe contenti; fragilibus, & caducis ſolida, & æterna præferrent. Non eſſent adulteria, & ſtupra, & mulierum proſtitutiones, ſi omnibus notum eſſet damnari à Deo, quicquid appetitur vltra generandi cupiditatem. Nec fœminam neceſſitas cogeret pudorem ſuum profanare, vt victum ſibi obſcœniſſimum quærat; cum & mares libidinem *contemnerẽt; & habentium pia, & religioſa collatio, non habentibus ſubueniret.* continerent. **Non eſſent mutua, vt dixi, hæc omnia in terris mala; ſi ab hominibus in legem Dei coniuraretur; ſi ab vniuerſis fierent, quæ vnus noſter populus operatur. quam beatus eſſet, quamq́ aureus humanarum rerum ſtatus, ſi per totum orbem manſuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur. Denique ad regendos homines, non opus eſſet tam multis, & tam varijs legibus; cùm ad perfectam innocentiam, Dei lex vna ſufficeret: neq; carceribus, neq; gladijs præſidum, neq; terrore pœnarum; cùm præceptorum cæleſtium ſalubritas, humanis pectoribus infuſa, vltro iuſtitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali ſunt ignoratione recti, ac boni. quod quidem Cicero vidit. diſputãs enim de legibus, Sicut vna, inquit, eademq́ natura, mundus omnibus partibus inter ſe congruentibus cohæret, ac nititur; ſic omnes homines inter ſe natura confuſi, prauitate diſſentiunt; nec ſe intelligunt eſſe conſanguineos, & ſubiectos omnes ſub vnam, eandémque tutelam. quod ſi teneretur, Deorum profecto vitam homines viuerent. Vniuerſa igitur mala, quibus humanum genus ſeipſum inuicem conficit, iniuſtus, atque impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegaſſent.*

9 NONNVNQVAM *tamen ſentiunt, ſe malos eſſe; & veterum ſeculorum ſtatum laudant; & de ſuis moribus, meritiſq; coniectant, abeſſe iuſtitiam: quam obuerſantem oculis ſuis non tantùm non ſuſcipiunt, nec agnoſcunt; verùm etiam violenter oderunt, & perſequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non eſſe iuſtitiam, quam nos ſequimur; quomodo, ſi illa venerit, quam veram putant, eam recipient? qui laniant, & occidunt eos, quos & ipſi fatentur, imitatores eſſe iuſtorum, quia bona operentur, & iuſta; cùm ſi tantummodo malos occiderent, digni eſſent, ad quos iuſtitia nõ veniret; cui nulla fuit alia cauſa linquendi terram, quàm humani cruoris effuſio. Quanto magis, cùm pios interficiãt, & ipſos iuſtitiæ ſectatores pro hoſtibus ducant; imò verò plus quàm pro hoſtibus? quibus, vtiq; cùm animas eorum, & opes, & liberos ferro, & igni appetant, tamen parcitur victis; & eſt locus inter arma clementiæ: aut ſi adeò ſæuire placuit, nihil plus in eos fit, quàm vt occidantur, vel in ſeruitutem abducantur. Hoc verò inenarrabile eſt, quòd fit aduerſus eos, qui malefacere neſciunt. Et nulli nocentiores habẽtur, quàm qui ſunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbiſſimi, iuſtitiæ facere mentionem, qui feras immanitate vincunt; qui placidiſſimum Dei gregem vaſtant, -lupi ceu Raptores atra in nebula, quos improba ventris Exegit cæcos rabies. Verũ hos non vẽtris, ſed cordis rabies efferauit; nec atra in nebula, ſed aperta prædatione graſſantur; nec eos vnquam conſcientia ſcelerum reuocat, ne ſanctum, ac pium nomen iuſtitiæ, ore illo violent, quod cruore innocentium tanquã rictus beſtiarum madet. Huius tanti, & tam pertinacis odij quam potiſſimùm cauſam eſſe dicamus? Vtrúmne veritas odium parit, vt ait Poëta, quaſi diuino ſpiritu inſtinctus: an erubeſcunt coram iuſtis, & bonis eſſe nequã? an potius vtrumq;? Nam & veritas ideo*

ſemper

ſemper inuiſa eſt; quòd is, qui peccat, vult habere liberum peccandi locum; nec aliter ſe putat malefactorũ voluptate ſecurius perfrui poſſe; quàm ſi nemo ſit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam ſcelerũ, & malitiæ ſuæ teſtes extirpare funditus nitũtur, & tollere; grauesq́; ſibi putant tanquam vita eorum coarguatur. Cur enim ſint aliqui intempeſtiuè boni, qui corruptis moribus publicis, conuitium benè viuendo faciant? cur nõ omnes ſint æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, *quos coram malè viuere, pudet; qui peccantium frontem, & ſi non verbis, quia tacent, tamen ipſo vitæ genere diſsimili feriunt, & verberãt. Caſtigare enim videtur, quicunq; diſſentit. Nec eſt magnoperè mirandũ, ſi aduerſus homines iſta fiunt; cùm aduerſus ipſum Deum, propter eandẽ cauſam, inſurrexerit etiam populus in ſpe conſtitutus, nec Dei neſcius; ſequiturq́; iuſtos eadem neceſſitas, quæ ipſum iuſtitiæ violauit auctorem. Vexant ergo, & exquiſitis pœnarũ generibus excruciant; parumq́; habent interficere, quos oderunt; niſi etiam crudelitas corporibus illudat. Si qui autẽ doloris, vel mortis metu, vel ſuapte perfidia, cæleſte ſacramentum deſeruerint, & ad funeſta ſacrificia conſenſerint; eos laudant, & honoribus mactant; vt eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autẽ magni æſtimauerint fidem; cultoresq́; ſe Dei non abnegauerint, in eos verò totis carnificinæ ſuæ viribus, veluti ſanguinem ſitiant, incumbunt; & deſperatos vocant; quia corpori ſuo minimè parcunt: quaſi quicquam deſperatius eſſe poſſit, quàm torquere, ac dilaniare eum, quem ſcias eſſe innocentem. Adeò nec pudor vllus apud eos ſupereſt, à quibus abeſt omnis humanitas: & retorquent in homines iuſtos conuitia ſibi cõgruentia. Impios enim vocant ipſi ſcilicet pij, & ab humano ſanguine abhorrẽtes, cùm ſi & actus ſuos conſiderent, & illorum, quos tanquam impios damnant; iam

* quibus

intelligent *intelligant, quàm mendaces ſint; & ijs omnibus, quæ aduerſus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de noſtro, ſed ex illorum numero ſemper exiſtunt, qui vias obſideāt armati, maria prædētur; vel ſi palàm graſſari non licuit, venena clàm temperent; qui vxores necent, vt dotes earum lucrentur; aut maritos, vt adulteris nubant; qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimium pij fuerint, exponant, qui libidines inceſtas nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacerdote contineant; qui aduerſus ciues ſuos, patriámque coniurent; qui nec culeum metuant; qui deniq; ſacrilegia committant; & Deorum, quos illis vſitata colunt, templa diſpoliēt; &, vt quæ leuia ſunt, atque *inuſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant; iuſtos hæredes vel auferant, vel excludant; qui corpora ſua libidinibus proſtituant; qui denique immemores, quid nati ſint, cum fœminis patientia certent; qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant, & profanent; qui virilia ſua ferro metant, &, quod eſt ſceleratius, vt ſint religionis antiſtites; qui ne vitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publice animas ſuas vendant; qui ſi iudices ſedeāt, aut immeritos perdant mercede corrupti; aut noxios impune dimittant; qui cælum quoque ipſum veneficijs appetant, tanquam illorum malitiam terra non capiat. Hæc inquam, & his plura ſcelera vtiq; ab ijs fiunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot, ac tanta iuſtitiæ locus eſt? Et ego de multis pauca collegi; non vt arguerem, ſed vt oſtenderē. Qui volent ſcire omnia, Senecæ libros in manum ſumant; qui morum, vitiorumq; publicorum & deſcriptor veriſſimus, & accuſator accerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam iſtam vitam circumſcripte, breuiterq; depinxit his verſibus:

vi.n.127.

Nunc vero à mane ad noctem, feſto, atque profeſto
Totus item pariterq; die, populúſque, patréſque

Iactare,

*Iactare, *induſori ſe omnes; decedere nuſquam.* al. induforum
Vni ſe, atque eidem ſtudio omnes dedere, & arti,
Verba dare vt caute poßint; pugnare, doloſe
Blandiri; certare, bonum ſimulare virum ſe;
Inſidias facere, vt ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

*Noſtro autem populo quid horum poteſt obiici; cuius omnis religio eſt, ſine ſcelere, ac ſine macula viuere? Cum igitur videant & ſe, ac ſuos ea, quæ diximus gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum, & bonum; poterant, ſiquid ſaperent, ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe; & ſe impios; qui nefanda committunt, neque enim fieri poteſt, vt qui in omnibus vitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in religione; quæ rerum omniũ caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum per cætera vniuerſa *ſequeretur.* al. ſequitur eoq. *Aeque fieri non poteſt, vt ipſi, qui errant in omni vita, & in religione fallantur. quoniam pietas in ſummo regulam* al. quæreretur? atquin. *tenens, tenorem ſuum ſeruaret in cæteris. Ita fit vt in* vi.n.128. *vtraque parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.*

OPERÆPRETIVM *eſt, cognoſcere illorum pietatem; vt ex iis, quæ clementur, ac pie faciunt, poßit intelligi, qualia ſint, quæ ab his contra iura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer inceſſere, aliquam mihi perſonam poëticam ſumam, quæ ſit vel maximum pietatis exemplum: Apud Maronem rex ille* 10

-- Quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,
Quæ nobis documenta iuſtitiæ protulit?
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret vmbris,
Inferias cæſo ſparſurus ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hac pietate clemẽtius: quàm mortuis hu-

manas victimas immolare; & ignem cruore hominum, tanquam oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc non ipſius vitium fuerit, ſed poëtæ, qui illum inſignem pietate virum, inſigni ſcelere fœdauerit. Vbi eſt igitur, ô poëta, pietas illa, quam
Tum ſæpiſſimè laudas? * Ecce pius Aeneas,

- - Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuenteis rapit: inferias quos immolet vmbris;
Captiuoq; rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodem ipſo tempore, quo vinctos homines ad immolationem mittebat? Equidem & viuis concedere vellem; cùm quos viuos habebat in poteſtate, vice pecudum iuberet occidi? Sed hæc, vt dixi, culpa non illius fuit, qui literas fortaſſe non didicerat, ſed tua; qui, cùm eſſes eruditus, ignoraſti tamen, quid eſſet pietas; & illud ipſum, quod nefariè, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officium credidiſti. videlicet ob hoc vnum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quòd bonus Aeneas haud aſpernanda precanteis trucidauit? adiuratus enim per eũdem patrem, & ſpes ſurgentis Iuli, nequaquam pepercit, furijs accenſus, & ira. Quiſquámne igitur hunc putet aliquid in ſe virtutis habuiſſe; qui & furore, tanquam ſtipula, exarſerit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus, iram frenare nequiuerit? Nullo igitur modo pius; qui non tantùm non repugnantes, ſed etiam precantes interemit. Dicet hic aliquis: Quæ ergo, aut vbi, aut qualis eſt pietas? Nimirum apud eos, qui bella neſciunt; qui concordiam cum omnibus ſeruant; qui amici ſunt etiam inimicis; qui omnes homines pro fratribus diligunt; qui cohibere iram ſciunt, omnemq; animi furorem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum, & errorum nubes, hominum pectora obduxit; qui cùm ſe maximè pios putant, tum maximè fiunt impij. Quanto enim

religio-

*religioſius, terrenis iſtis ſimulachris inſeruiunt; tanto magis ſcelerati aduerſus nomen veræ diuinitatis exiſtunt. Itaque pro merito impietatis ſuæ grauioribus malis ſæpè vexantur; quorũ cauſam quia neſciũt, fortunæ culpa omnis aſcribitur; & locum inuenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cenſentis; nec gratia eos tangi, nec ira moueri; quia & contemptores eorum ſæpe videant beatos, & cultores ſæpè miſeros. Quod eo fit; quia cùm religioſi videantur, & natura boni; nihil tale creduntur mereri, quale ſæpè patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione fortunæ; nec ſentiunt, quòd ſi eſſet vlla, cultoribus ſuis nunquam noceret. Merito igitur huiuſmodi pietatem pœna conſequitur; & offenſa diuinitas ſcelere hominum prauè religioſorum, graui eos infortunio mactat; qui licet ſanctis moribus viuant, in ſumma fide, atque innocentia; tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impios, ac profanos Deus verus odio habet, à iuſtitia, & à nomine veræ pietatis alieni ſunt. Nec eſt difficile docere, cur Deorum cultores, boni, & iuſti eſſe non poſſint. Quomodo enim ſanguine abſtinebunt; qui colunt cruentos Deos, Martem, atque Bellonam? quomodo aut parentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Iouem? aut natis ex ſe infantibus, qui Saturnum? quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, & quaſi apud Deos proſtitutam? quomodo ſe à rapinis, & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docentis, non fraudis eſſe, decipere, ſed aſtutiæ? quomodo libidines coërcebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæteróſque venerantur; quorum adulteria, & ſtupra in mares, & fœminas nõ tantùm doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, vt ſint omnibus notiora? Poſſúntne inter hæc iuſti eſſe homines; qui etiam ſi natura ſint boni, ab ipſis tamen dijs erudiantur ad *iuſtitiam? Ad placandum enim* iniuſtitiam?

Deum, quem colas, ijs rebus opus eſt, quibus illum gaudere, ac delectari ſcias. Sic ſit, vt vitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet; quoniam religioſiſſimus eſt cultus; imitari.

11 *Iis igitur hominibus, qui Deorum ſuorum moribus congruunt, quia grauis eſt, & acerba iuſtitia, eandem impietatem ſuam, qua in cæteris rebus vtuntur, aduerſus iuſtos violenter exercent. Nec immerito à prophetis beſtiæ nominantur. Præclare itaq; M. Tullius: Etenim ſi nemo eſt, inquit, quin emori malit, quàm cõuerti in aliquam figuram beſtiæ, quãuis hominis mentem ſit habiturus; quanto eſt miſerius, in hominis figura, animo eſſe efferato? mihi quidem tanto videtur, quanto præſtabilior eſt animus corpore. Aſpernantur itaque corpora bellnarum, quibus ſunt ipſi ſæuiores; ſibiq; adeo placent, quòd homines nati ſunt; quorum nihil, niſi liniamenta, & ſummam figuram gerunt. Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias vnquam beſtias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies vſque ad ventris ſatietatem furit; fameq; ſedata, protinus conquieſcit. Illa eſt vera beſtia, cuius vna iuſſione*

Funditur ater vbique cruor, crudelis vbique
Luctus, vbique pauor, & plurima mortis imago.

Nemo huius tantæ bellnæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere; quæ vno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſæuit; & nõ tantum artus hominum diſsipat, ſed & oſſa ipſa comminuit; & in cineres furit; nequis extet ſepulturæ locus. quaſi vero id affectent, qui Deum confitentur, vt ad eorũ ſepulchra veniatur, ac nõ vt ipſi ad Deũ perueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucẽ viuis, terrã mortuis denegaſſe? Dico igitur, nihil eſſe miſerius ijs hominibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ iuſſionis neceſſitas aut inuenit,

*nit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit; ſed hominis damnatio ad carnificinã, Dei vero ad pœnam ſempiternam. Quæ autẽ per totum orbem ſinguli geſſerint, enarrare, impoſſibile eſt. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim poteſtate pro ſuis moribus quiſq; *ſæuiuit.* ſæuiit. *Alij præ nimia timiditate, plus auſi ſunt, quam iubebatur. Alij ſuo proprio aduerſus iuſtos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli vt placerent, & hoc officio viam ſibi ad altiora munirent; aliqui ad occidendum præcipites extiterũt, ſicut vnus in Phrygia, qui vniuerſum populum cum ipſo pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto ſæuior, tanto clementior inuenitur. Illud vero peßimum genus eſt, cui clemẽtiæ ſpecies falſa blãditur; ille grauior, ille ſæuior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere. Itaq; dici non poteſt, huiuſmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorũ genera excogitauerint, vt ad effectum propoſiti ſui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt, vt gloriari poßint, nullum ſe innocentium peremiſſe (nam & ipſe audiui aliquos gloriantes, *quia adminiſtratio ſua, in hac parte, fuerit incruẽta)* quod *ſed & inuidiæ cauſa; ne aut ipſi vincãtur, aut illi virtutis ſuæ gloriã conſequantur. Itaq; in excogitandis pœnarum generibus, nihil aliud, quàm victoriam excogitant. Sciunt enim, certamen eſſe illud, & pugnã. Vidi ego in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatũ, tanquam Barbarorũ gentem aliquam ſubegiſſet; quòd vnus, qui per bienniũ magna virtute reſtiterat, poſtremo cedere viſus eſt. Contẽdunt igitur, vt vincãt; & exquiſitos dolores corporibus immittunt; & nihil aliud deuitãt, quàm vt ne torti moriãtur. Quaſi vero mors tantummodo beatos faciat; ac non etiã tormenta, quæ quanto fuerint grauiora, tanto *maiorem virtutũ gloriam pariãt.* maioris *Illi autem pertinaci ſtultitia iubent, curam tortis diligẽter adhibe-*

*adhiberi, vt ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſſent tam ſolicitè, quos amarent. Hæc eſt Deorum diſciplina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiunt; hæc ſacra deſiderant. Quin etiam ſceleratiſſimi homicidæ contra pios iura impia condiderunt. nam & conſtitutiones ſacrilegæ, & diſputationes Iuriſperitorum leguntur iniuſtæ. Domitius de officio. Procõſulis *libris ſeptem reſcripta principum nefaria collegit; vt doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.*

* libro ſeptimo Vi.n.129.

12 QVID iis facias, qui ius vocant carnificinas veterum tyrannorum aduerſus innocentes rabidè ſæuientium? *Et cùm ſint iniuſtitiæ, crudelitatisq́ue doctores; iuſtos ſe eſſe tamen, ac prudentes videri volunt; cæci, & hebetes, & rerum, & veritatis ignari. Adeóne vobis ò perditæ mentes, inuiſa iuſtitia eſt, vt eam ſummis ſceleribus adæquetis? Adeóne apud vos perit innocentia, vt ne morte quidem ſimplici dignam iudicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere; pectúſque, purum ab omni ſceleris contagione præſtare. Et quoniam communiter cum Deorum cultoribus loquimur; liceat per vos benefacere vobiſcũ. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si vobis ſapientes videmur, imitamini: Si ſtulti, contemnite, aut etiam ridete, ſi libet: nobis enim ſtultitia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? non inuidemus ſapientiæ veſtræ. Hanc ſtultitiam malumus: hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, vt vos diligamus; & in vos ipſos, qui odiſtis, omnia conferamus. Eſt apud Ciceronem non abhorrens à vero locus, in ea diſputatione, quæ habetur à Furio contra iuſtitiam: Quæro, inquit, ſi duo ſint; quorum alter optimus vir, æquiſſimus, ſumma*

ſumma iuſtitia, ſingulari fide; alter inſigni ſcelere, & audacia; & ſi in eo ſit errore ciuitas, vt bonũ illum virũ, ſceleratum, facinoroſum, nefarium putet; contrà autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur eſſe ſumma probitate, ac fide; próque hac opinione omnium ciuium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, dãnetur, vinciatur, vratur, exterminetur, egeat; poſtremo, iure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe videatur: contrà autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur; omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiæ conferantur; vir denique optimus omnium exiſtimatione, & digniſſimus omni fortuna iudicetur: Quis tandem erit tam demens, qui dubitet, vtrum ſe eſſe malit? Profectò quaſi diuinaret, quæ nobis mala, & quo modo ventura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exemplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas, vel potius orbis ipſe totus, vt bonos, & iuſtos viros tanquam malos, & impios perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quòd ait, neminem eſſe tam dementem, qui dubitet, vtrum ſe eſſe malit; ille quidem, vt is, qui contra iuſtitiam diſſerebat, hoc ſenſit, malle ſapientem malum eſſe cum bona exiſtimatione, quàm bonum cum mala. A nobis autem abſit hæc amentia, vt falſum vero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quàm ex conſcientia noſtra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos illiciet vnquam felicitas, vt non potius veram bonitatem cum omni malo, quàm falſam cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna Reges, ſuas diuitias diuites (vt loquitur Plautus) ſuam verò prudentiam prudentes, relinquant nobis ſtultitiam noſtram; quam vel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quòd eam nobis inuidet. Quis enim ſtulto inuideat, niſi qui ipſe ſit ſtultiſſimus? Illi autem

*tem non ſunt adeo ſtulti, vt ſtultus inuideãt; ſed ex eo, quòd accurate, quòd ſolicite perſequuntur, ſtultos non eſſe concedunt. cur enim tã crudeliter ſæuiant, niſi quia metuunt, ne in dies inualeſcente iuſtitia, cùm Dijs ſuis *carioſis relinquantur? ſi ergo cultores Deorum ſapientes ſunt, & nos ſtulti; quid metuant, ne ſapientes illiciantur à ſtultis?*

al. marinoſis vi. n. 130.

13 CVM *autem noſter numerus ſemper Deorum cultoribus augeatur; nunquam vero, ne in ipſa quidem perſecutione minuatur; (quoniam peccare homines, & inquinari ſacrificio poſſunt; auerti autem non poſſunt à Deo: valet enim vi ſua, veritas) quis eſt tam demens, tam excors, tamq́ cæcus, qui non videat, in vtra ſit parte ſapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne videant; ſtultosq́ arbitrantur eſſe, qui cum habeant in ſua poteſtate ſupplicia vitare, cruciari tamen, & emori malunt; cũ poſſint ex eo ipſo peruidere, non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum milia, per orbem totum, vna, & pari mẽte conſentiant. Si enim fœminæ ſexus infirmitate labuntur (nam interdum iſti muliebrem aut anilem ſuperſtitionẽ vocant) viri certe ſapiunt. Si pueri, ſi adoleſcentes, improuidi ſunt per ætatem, maturi certe, ac ſenes habent ſtabile iudicium. Si vna ciuitas deſipuerit; cæteræ, vtiq́ innumerabiles, ſtultæ eſſe non poſſunt. Si vna prouincia, vna natio*prouidentia caret; cæteras omnes habere intelligẽtiam recti, neceſſe eſt. Cum vero ab ortu ſolis vſq́ ad occaſum lex diuina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio vnitis ac paribus animis Deo ſeruiant, eadem ſit vbiq́ patientia, idẽ contẽptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quòd non ſine cauſa vſq́ ad mortem defendatur; aliquid fundamenti, ac ſoliditatis, quòd eam religionẽ non tantum iniurijs, ac vexatione non ſoluat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoq́*

prudentia

malitia

malitia illorum conuincitur; qui euertiſſe ſe funditus religionem Dei opinantur, ſi homines inquinauerint; cùm & Deo ſatisfacere liceat; & nullus ſit tam malus Dei cultor, qui data facultate, ad placandum Deum nõ reuertatur, & quidẽ deuotione maiori. Peccati enim conſcientia, & metus pœnæ religioſiorẽ facit; & ſemper multo firmior eſt fides, quam reponit pœnitẽtia. Si ergo ipſi, cùm Deos ſibi arbitrantur iratos, tamẽ donis, & ſacrificijs, & odoribus placari eos credunt: quid eſt tandẽ, quòd Deum noſtrũ tam immitem, tã implacabilem putẽt; vt videatur is iam Chriſtianus eſſe non poſſe, qui Dijs eorũ coactus, inuituſq; libauerit? niſi forte cõtaminatos ſemel putãt, animũ tranſlaturos, vt ſua ſpõte iam facere incipiant, quod per tormẽta fecerunt. Quis id officiũ libens obeat quod ab iniuria cœpit? Quis cùm videat laterum ſuorũ citatrices, non magis oderit Deos, propter quos æterna pœnarũ inſignia, & impreſſas viſceribus ſuis notas geſtet? Ita fit, vt data diuinitus pace, & qui fuerint, vniuerſi redeant; & alius propter miraculum virtutis, nouus populus accedat. Nam cum videat vulgus, dilacerari homines varijs tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiam; exiſtimant, id quod res eſt, nec cõſenſum tam multorũ, nec perſeuerantiam morientiũ vanam eſſe; nec ipſam patientiam ſine Deo cruciatus tantos poſſe ſuperare. latrones, & robuſti corporis viri eiuſmodi lacerationes perferre nequeunt; exclamant, & gemitus edunt. vincuntur enim dolore; quia deeſt illis inſpirata patientia. Noſtri autem (vt de viris taceã) pueri, & mulierculæ, tortores ſuos taciti vincunt; & exprimere illis gemitũ nec ignis poteſt. Eãt Romani, & Mutio glorietur aut Regulo: quorũ alter necandũ ſe hoſtib. tradidit, quòd captiuũ puduit viuere; alter ab hoſtib⁹ deprehẽſus, cũ videret mortẽ ſe vitare non poſſe, manũ foco iniecit; vt pro facinore ſuo ſatisfaceret hoſti, quem voluit occidere;

occidere; eáque pœna veniam, quam non meruerat, accepit. Ecce ſexus infirmus, & fragilis ætas dilacerari ſe totó corpore, vriq; perpetitur, non neceſsitate, quia licet vitare, ſi vellent; ſed voluntate, quia confidunt Deo. Hæc eſt vera virtus, quam philoſophi quoque gloriabundi, non re, ſed verbis inanibus iactant; diſſerentes, nihil eſſe tam congruens viri ſapientis grauitati, atque conſtantiæ, quàm nullis terroribus de ſententiæ propoſito poſſe depelli; ſed tanti eſſe, cruciari, & emori, ne fidem prodat, ne ab officio diſcedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo ſubactus, aliquid faciat iniuſtum. niſi fortè delirare illis videtur Flaccus in Lyricis, cùm dicit:

Iuſtum, & tenacem propoſiti virum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non vultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida.

Quo nihil verius dici poteſt; ſi hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recuſant, ne à fide, iuſtitiáque declinent; qui non tyrannicas iuſsiones; non præſidum gladios tremunt, quo minus veram, & ſolidam libertatem conſtanti mente defendant; quæ in hoc ſolo tuenda ſapientia eſt. Quis enim tam inſolens, tam elatus eſt, qui me vetet oculos in cælum tollere? quis imponat mihi neceſſitatem vel colendi, quod nolim; vel quod velim, non colendi? Quid iam nobis vlterius relinquetur; ſi etiam hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo iſtud efficiet; ſiquid nobis ad contemnendam mortem, doloremq; virtutis eſt. Quam conſtantiam ſi tenemus, cur ſtulti iudicamur, facientes ea, quæ philoſophi laudant? Rectè igitur Seneca, incongruentiam hominibus obiectans, ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et ijdem eum, qui contemnit mortem pro furioſo habent; quod eſt vtique ſummæ peruerſitatis. Sed ij vanarum religionum cultores,

*eadem ſtultitia id obijciunt, qua verum Deum non intelli-
gunt; quos Sibylla Erythræa* κωφοῦς καὶ ἀνοήτους *vocat;
ſurdos ſcilicet, & excordes; qui nec audiant diuina, nec
ſentiant, ſed terram digitis ſuis imaginatam metuant, &
adorent.*

Qᴠᴁ verò cauſa ſit, vt eos, qui ſapientes ſunt, ſtul- 14
*tos putent, magna ratio eſt. nec enim fruſtra falluntur.
Quæ nobis diligenter eſt explicanda, vt errores ſuos tan-
dem (ſi fieri poßit) agnoſcant. Iuſtitia ſuapte natura ſpe-
ciem quandam ſtultitiæ habet; quod ego & diuinis, & hu-
manis teſtimonijs confirmare poſſum. Sed nihil fortaſſe a-
pud iſtos agemus; niſi eos de ſuis doceamus auctoribus, non
poſſe quemquam iuſtum eſſe, quod eſt coniunctum cũ vera
ſapientia, niſi idem ſtultus eſſe videatur. Carneades, acade-
micæ ſectæ philoſophus, cuius in diſſerendo quæ vis fuerit,
quæ eloquẽtia, quod acumẽ, qui neſcit, *is ex prædicatione* Ipſum
*Ciceronis intelliget, aut Lucilij; apud quẽ diſſerens Nep-
tunus de re difficillima, oſtendit non poſſe id explicari, nec
ſi Carneadem ipſum orcus remittat: Is, cum legatus ab
Athenienſibus Romam miſſus eſſet, diſputauit de iuſtitia
copioſe, audiẽte Galba, & Catone Cenſorio, maximis tunc
oratoribus. Sed idem diſputationem ſuam poſtridie, cõtra-
ria diſputatione ſubuertit; & iuſtitiam, quam pridie lau-
dauerat, ſuſtulit; non quidem philoſophi grauitate, cuius
firma, & ſtabilis debet eſſe ſententia; ſed quaſi oratorio ex-
ercitij genere, in vtranq; partem diſſerendi. Quod ille fa-
cere ſolebat, vt alios *quodlibet aſſerentes poſſet refutare.* quidlibet
*Eam diſputationem, qua iuſtitia euertitur, apud Cicer.
L. Furius recordatur: credo, quoniam de Rep. diſſerebat;
vt defenſionem, laudationemq; eius induceret, ſine qua pu-
tabat regi non poſſe Remp. Carneades autem, vt Ariſtote-
lem refelleret, ac Platonem, iuſtitiæ patronos, prima illa di-
ſputatione collegit ea omnia, quæ pro iuſtitia dicebantur;*

vt poſſet illa, ſicut fecit, euertere. Erat enim facillimũ, iuſtitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra fuit; vt, quid eſſet, aut qualis, à philoſophis cerneretur. Atq; vtinam tot, ac tales viri quantum eloquentiæ; quantumque animi, tantum etiã ſcientiæ ad implendam defenſionẽ ſummæ virtutis habuiſſent; cuius origo in religione, ratio in æquitate eſt. Sed ij, qui primam illam partem neſcierunt, ne ſecundam quidem tenere potuerunt. Volo autem prius circumſcriptè, ac breuiter, quid ſit, oſtendere; vt intelligatur, philoſophos ignoraſſe iuſtitiã; nec id, quod minimè nouerant, potuiſſe defendere. Iuſtitia quãuis omnes ſimul virtutes amplectatur; tamen duæ ſunt omnium principales, quæ ab illa diuelli, ſepararíq; nõ poſſunt, pietas, & æquitas. nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cætera huiuſmodi, vel natura, vel inſtitutis parentum, poſſunt eſſe in ijs hominibus, qui iuſtitiam neſciunt, ſicuti ſemper fuerũt. nam Romani veteres, qui iuſtitia gloriari ſolebant; ijs vtiq; virtutibus gloriabantur; quæ (vt dixi) proficiſci à iuſtitia poſſunt, & ab ipſo fonte ſecerni. Pietas verò, & æquitas, quaſi venæ ſunt eius. his enim duobus fontibus conſtat tota iuſtitia. Sed caput eius, & origo in illo primo eſt, in ſecũdo vis omnis, ac ratio. Pietas autẽ nihil aliud eſt, quàm Dei notio; ſicut Triſmegiſtus veriſsimè definiuit; vt alio loco diximus. Si ergo pietas eſt, cognoſcere Deum; cuius cognitionis hæc ſumma eſt, vt eum colas: ignorat vtiq; iuſtitiam, qui religionem Dei non tenet. Quomodo enim poteſt eam noſſe, qui vnde oriatur ignorat? Plato quidem multa de vno Deo locutus eſt, à quo ait conſtitutum eſſe mundum: ſed nihil de religione: ſomniauerat enim Deum, non cognouerat. quòd ſi iuſtitiæ defenſionem vel ipſe, vel quilibet alius implere voluiſſet; in primis religiones Deorum euertere debuit, quia contrariæ ſunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentauit,

in

in carcerem coniectus eſt; vt iam tunc appareret, quid eſſet futurum ijs hominibus, qui iuſtitiam veram defendere, Deoq́; ſingulari ſeruire cœpiſſent. Altera iuſtitiæ pars eſt æquitas; æquitatem dico non vtiq; bene iudicandi, quod & ipſum laudabile eſt in homine iuſto; ſed ſe cum cæteris coæquandi; quã Cic. æquabilitatẽ vocat. Deus enim, qui homines generat, & inſpirat, omnes æquos, id eſt pares eſſe voluit. Eandẽ conditionem viuendi omnibus poſuit; omnes ad ſapientiam genuit; omnibus immortalitatem ſpopõdit. nemo à beneficijs eius cæleſtibus ſegregatur. Nã ſicut omnibus vnicum ſuum lumen æqualiter diuidit; emittit omnibus fontes; victum ſubminiſtrat; quietem ſomni dulciſſimam tribuit: ſic omnibus æquitatem virtutemq́; largitur. Nemo apud eum ſeruus eſt, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater eſt; æquo iure omnes liberi ſumus. Nemo Deo pauper eſt, niſi qui iuſtitia indiget; nemo diues, niſi qui virtutibus plenus eſt; nemo denique egregius, niſi qui bonus, & innocens fuerit; nemo clariſſimus, niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit; nemo perfectiſſimus, niſi qui omnes gradus virtutis impleuerit. Quare neque Romani, neq; Græci iuſtitiã tenere potuerunt; quia diſpares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; vſque ad regem ſublimiſſimas poteſtates. Vbi enim non ſunt vniuerſi pares, æquitas non eſt; & excludit inæqualitas ipſa iuſtitiam; cuius vis omnis in eo eſt, vt pares faciat eos, qui ad huius vitæ conditionem pari ſorte venerunt.

DVOBVS igitur illis iuſtitiæ fontibus immutatis, 15
omnis virtus, & omnis veritas tollitur; & ipſa iuſtitia remigrat in cælum. Ideo non eſt illud verum bonum à philoſophis repertum; quia ignorabant, vel vnde oriretur vel quid efficeret. quod nullis alijs, præterquam noſtro populo reuelatũ eſt. Dicet aliquis: Nonne ſunt apud vos alij pau-

*peres, alij diuites, alij ſerui, alij Domini? non ne aliquid in-
ter ſingulos intereſt? nihil; nec alia cauſa eſt, cur nobis inui-
cem fratrum nomen impertiamus, niſi quia pares eſſe nos
credimus. nam cum omnia humana non corpore, ſed ſpiri-
tu metiamur; tametſi corporum ſit diuerſa conditio, nobis
tamen ſerui non ſunt; ſed eos & habemus, & dicimus ſpi-
ritu fratres, religione conſeruos. Diuitiæ quoque non fa-*
quod *ciunt inſignes, niſi * quos poſſunt bonis operibus facere
clariores. Diuites ſunt enim, non quia diuitias habent,
ſed quia vtuntur illis ad opera iuſtitiæ. Et qui pauperes
videntur, eo tamen diuites ſunt, quia & non egent, & ni-
hil concupiſcunt. Cum igitur & liberi ſeruis, & diuites
pauperibus, humilitate animi pares ſimus; apud Deum ta-
men virtute diſcernimur. Et tanto quiſque ſublimior eſt,
quanto iuſtior. Si enim iuſtitia eſt, parem ſe etiam minori-
bus facere, quanquam hoc ipſo præcellat, quod ſe inferiori-
bus coæquauit; tamē ſi non tantum quaſi parem, ſed etiam
quaſi minorem ſe geſſerit, vtique multo altiorem dignita-
tis gradum, Deo iudice, conſequetur. Nam profecto in hac
vita ſeculari, quoniam breuia, & caduca ſunt omnia; &
præferunt ſe alteris homines; & de dignitate contendunt:*
ſapientiæ *quo nihil fœdius, nihil arrogantius, & nihil à *ſapientis ra-
tione ſemotius. Rebus enim cæleſtibus contraria ſunt iſta
vniuerſa terrena. Sicut enim ſapientia hominum, ſumma
ſtultitia eſt apud Deum; ſtultitia autem (vt docui) ſum-
ma ſapientia eſt: ſic Deo humilis, & abiectus eſt, qui fue-
rit conſpicuus, & ſublimis in terra: nam vt taceam, quod
hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur,
virtuti contraria ſunt, & vigorem mentis eneruant; quæ*
poteſt *tandem *poſt firma eſſe nobilitas, quæ opes, quæ potentia;
cum poſſit Deus reges quoq; ipſos, inferiores etiam infimis
facere? Et ideo conſulens nobis Deus, inter diuina præcep-
ta illud præcipue poſuit: Qui ſe extollit, humilitabitur; &
qui*

qui ſe humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti ſalubritas docet, quod qui ſe apud homines planum fecerit, humilemq; præbuerit; hic apud Deum præcellens, & inſignis habeatur. Nec enim falſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum. Quæ hic mala putantur, hæc ſunt in cælo bona.

EXPOSVI *cauſam, cur philoſophi nec inuenire iu-* 16
*ſtitiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma quæ à philoſophis afferebantur; ſumpſit audaciã refellendi, quia refelli poſſe intellexit. Eius diſputationis ſumma hæc fuit: Iura ſibi homines pro vtilitate ſanxiſſe, ſcilicet varia pro moribus; & apud eoſdem pro temporibus ſæpe mutata; ius autem naturale eſſe nullum: Omnes & homines, & alias animantes ad vtilitates ſuas natura ducente ferri; proinde aut nullam eſſe iuſtitiam; aut, ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam; quoniam ſibi noceret, alienis commodis conſulens. & inferebat hæc argumenta: Omnibus populis, qui florerent imperio, & Romanis quoque ipſis, qui totius orbis potirentur, ſi iuſti velint eſſe, hoc eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundũ; & in *neceſſitate, ac miſerijs* egeſtate
iacendũ. Tum omiſſis cõmunibus ad propria veniebat. Bonus vir, inquit, ſi habeat ſeruum fugitiuum, vel domũ inſalubrẽ, ac peſtilentem, quæ vitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, vt vẽdat; vtrum ne profitebitur, fugitiuum ſeruum, ac peſtilentem domum ſe vendere, an celabit emtorem? Si vi.n.131.
*profitebitur; bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus iudicabitur; quia vel paruo vendet, vel omnino non vendet. Si celauerit; erit quidẽ ſapiens, quia *rei conſulet;* ſibi
ſed idem malus, quia fallet. Rurſus, ſi reperiat aliquem, qui aurichalcum ſe putet vendere, cum ſit illud aurum; aut plumbum, cum ſit argentum: tacebit ne, vt id paruo

emat: an indicabit, vt magno? Stultũ planè videtur, malle magno. Vnde intelligi volebat, & eum, qui ſit iuſtus, ac bonus, ſtultum eſſe; & eum, qui ſapiens, malum. Et tamen
poteſt *ſine pernicie fieri*poſſe, vt ſint homines paupertate contenti. Tranſcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo poſſet ſine periculo vitæ iuſtus eſſe. Dicebat enim: Nempe iuſtitia eſt, hominem non occidere, alienum prorſus nõ attingere. Quid ergo iuſtus faciet, ſi fortè naufragium fecerit; & aliquis imbecillior viribus, tabulam ceperit? non ne illum tabula deturbabit, vt ipſe conſcendat, eaq́; nixus euadat? maximè cùm ſit nullus medio mari teſtis? Si ſapiens eſt; faciet. ipſi enim percundũ eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, quã manus inferre alteri; iam non iuſtus ille, ſed ſtultus eſt; qui vitæ ſuæ nõ parcat, dum parcit alienæ. Item, ſi acie ſuorum fuſa, hoſtes inſequi cœperint; & iuſtus ille nactus fuerit aliquem ſaucium equo inſidentem: ei ne parcet, vt ipſe occidatur; an deiiciet ex equo, vt ipſe poſſit hoſtem effugere? Quod ſi fecerit, ſapiens, ſed idem malus; ſi non fecerit, iuſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt. Ita ergo iuſtitiam cùm in duas partes diuiſiſſet, alteram ciuilem eſſe dicens, alteram naturalem; vtranq́; ſubuertit; quod illa ciuilis, ſapientia ſit quidem, ſed iuſtitia non ſit: naturalis autem illa, iuſtitia ſit quidem, ſed non ſit ſapientia. Arguta hæc planè, ac venenata ſunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nam cùm faciat Lælium Furio reſpondentem, proq́; iuſtitia dicentem, irrefutata hæc, tanquam foueam, prætergreſſus eſt: vt videatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen ſtultitiæ venerat, ſed illam ciuilem defendiſſe iuſtitiam, quam Furius ſapientiam quidẽ eſſe conceſſerat, ſed iniuſtam.*

17 Q V O D *ad præſentem diſputationẽ pertinebat, oſtendi, quomodo iuſtitia ſimilitudinem ſtultitiæ gerat, vt appareat, non ſine cauſa decipi eos, qui putant, noſtræ religionis*

*ligionis homines ſtultos eſſe: qui talia facere videantur, qualia ille propoſuit. Nunc maius à me exigi ſentio; vt oſtendũ, quare iuſtitiam Deus, ſtultitiæ ſpecie conuolutam, ex oculis hominũ voluerit auferre; ſi prius Furio reſpondero, quia parum plenè reſpondit Lælius: qui profectò licet ſapiens fuerit vt vocabatur, patrocinari tamen veræ iuſtitiæ nullo modo poterat; qui caput ipſum, fontemq́ iuſtitiæ non tenebat. Nobis autẽ facilior eſt iſta defenſio; quibus cæleſti beneficio familiaris eſt, ac penitus nota iuſtitia; quique illam non nomine, ſed re, nouimus. Nã Plato, & Ariſtoteles honeſta quidẽ voluntate iuſtitiã defendere cupierunt, effeciſſentq́ aliquid, ſi conatus eorum bonos, ſi eloquentiã, ſi virtutẽ animi & ingenij, diuinarũ quoq́ rerum doctrina iuuiſſet. Itaq́ opus illorum inane, atq́ inutile iacuit: nec cuiquã hominũ perſuadere potuerunt, vt eorum præſcripto viueret: quia fundamentũ à cælo diſciplina illa non habuit. Noſtrum opus certius ſit neceſſe eſt, quos Deus docuit. Illi enim depingebant verbis & imaginabantur iuſtitiam, quæ in conſpectu non erat; nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ *aſſerebant. Reſponderi enim* afferebant *poſſet ab audientibus, non poſſe ita viui, ſicut illi ſua diſputatione præſcriberent; adeò vt nulli adhuc extiterint, qui id genus vitæ ſequerentur. Nos autem non verbis modò, ſed etiam exemplis ex vero petitis, vera eſſe, quæ à nobis dicuntur, oſtendimus. Senſit igitur Carneades quæ ſit natura iuſtitiæ, niſi quod parum altè proſpexit, ſtultitiam non eſſe: quanquã intelligere mihi videor, qua mente id fecerit. non enim verè exiſtimauit, eum ſtultum eſſe, qui juſtus eſt: ſed cùm ſciret, non eſſe, & rationem, cur ita videretur, non comprehenderet; voluit oſtendere, latere in abdito veritatem, vt decretũ diſciplinæ ſuæ tueretur: cuius ſumma ſententia eſt, nihil percipi poſſe. Videamus ergo, vtrũ ne iuſtitia fœdus aliquod habere cũ ſtultitia poſſit. Iuſtus, inquit,*

ſi aut equum ſaucio, aut tabulam naufrago non ademerit, vt ipſe animam ſuam liberet, ſtultus eſt. Primum omnium, nego vllo modo fieri poſſe, vt homini, qui quidem verè iuſtus ſit, eiuſmodi caſus eueniat: quia iuſtus neque cuiquam nato inimicus eſt, neq; quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui ſufficit ſua? Cur autem belligeret, ac ſe alienis furoribus miſceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua verſetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur; qui nec lucrum ſciat appetere, cui ſufficit victus; & non modo ipſe cædem facere, ſed intereſſe facientibus, ac ſpectare, ducat nefas. Sed omitto iſta: quoniam fieri poteſt, vt vel inuitus ad hæc ſubeunda cogatur. Adeo ne ergo iuſtitiam ò Furi, vel potius ò Carneade, cuius eſt illa omnis oratio; tam inanem, tam ſuperuacuam, tamq; contemptam Deo putas, vt nihil poſſit, nihilq; habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiam ſui valeat? Sed videlicet, quia **qui ſacramentum hominis ignorant, ideoq; ad hanc vitam temporalem referunt omnia; quanta ſit vis iuſtitiæ, ſcire non poſſunt. Nam & cũ de virtute diſputant, quamuis intelligãt ærumnis, ac miſerijs eſſe pleniſſimam, tamen expetendã eſſe aiunt ſua cauſa. eius enim præmia, quæ ſunt æterna, & immortalia, nullo modo vident. ſic rebus omnibus ad hanc præſentem vitam relatis, virtutẽ planè ad ſtultitiam redigunt. ſiquidẽ tantos huius vitæ labores fruſtra, & inaniter ſuſcipit. Sed hæc alio loco plenius. interim de iuſtitia, vt cœpimus. cuius tanta vis eſt, vt cum oculos in cælũ ſuſtulerit, à Deo mereatur omnia. Rectè igitur Flaccus tantã eſſe dixit innocentiæ vim, vt ad tutelam ſui non egeat nec armis, nec viribus, quacunque iter fecerit:*

Integer vitæ, ſcelerisq; purus
Non eget Mauris iaculis, nec arcu,
Nec venenatis grauida ſagittis

Fuſce,

Fuſce, pharetra.
Siue per ſyrteis iter æſtuoſas,
Siue facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, vel quæ loca fabuloſus
Lambit Hydaſpes.

*Non poteſt ergo fieri, quin hominem iuſtum inter diſcrimina tempeſtatum, atq; bellorũ, cæleſtis tutela cuſtodiat; ac non, etiam ſi cum paricidis, & nocentibus nauiget, aut malis quoque parcatur, vt vna iuſta, & innocens anima liberetur; aut certe pereũtibus cæteris ſola ſeruetur. ſed cõcedamus poſſe fieri, quod proponit philoſophus: quid ergo iuſtus faciet, ſi nactus fuerit aut in equo ſaucium, aut in tabula naufragum? non inuitus confiteor; morietur potius, quàm *occidet. Nec ideo tamẽ iuſtitia, quod eſt ſingulare hominis bonũ, ſtultitiæ nomen accipiet. quid enim melius, quid carius eſſe homini debet, quàm innocentia? quæ vtique tanto perfectior ſit neceſſe eſt, quanto illam perduxeris ad extremũ; moriq; malueris, nequid de innocẽtiæ ratione minuatur. Stultitia eſt, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie ſuæ. Nũ etiã pro amicitia perire, ſtultũ* iudicabitur? Quid ergo illi familiares Pythagoræi laudãtur à vobis, quorum alter ſe tyranno vadẽ mortis pro altero dedit: alter ad præſtitutum tempus, cum iam ſponſor eius duceretur, præſentiam ſui fecit, eumq; interuentu ſuo liberauit? quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quòd alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, ſi ſtulti putarentur. Deniq; ob hanc ipſam virtutem tyrannus his gratiam retulit, vtrunque ſeruando; & hominis crudeliſſimi natura mutata eſt. Quin etiam deprecatus eſſe dicitur, vt ſe tertium in amicitiam reciperent; non vtique tanquam ſtultos, ſed tanquam bonos, & ſapientes viros. Itaque non video, quare cum pro amicitia, & fide mori, ſumma gloria computetur; non etiam pro innocentia,*

occidat

iudicabis

*centia perire, ſit homini glorioſum. Ergo ſtultiſſimi ſunt, qui nobis crimini dant, mori velle pro Deo; cùm ipſi eum, qui pro homine mori voluit, in cælum ſummis laudibus tollant. Deniq;, vt concludam diſputationem, non poſſe eundem iuſtũ eſſe, ac ſtultum, eundem ſapiẽtem, & iniuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt; quid ſit iuſtum, ac bonum neſcit; & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captiuus à vitijs; nec reſiſtere vllo modo poteſt; quia caret virtute, quam neſcit. Iuſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet; quod aliter facere non poteſt, quàm ſi habeat recti, prauiq; notitiam. Rectum autẽ diſcernere à prauo, quis poteſt niſi ſapiens? Ita fit, vt nunquam poſſit eſſe iuſtus, qui ſtultus eſt; neq; ſapiens, qui fuerit iniuſtus. Quod ſi eſt veriſſimum; manifeſtũ eſt, eum, qui aut naufrago tabulam, aut equum ſaucio non ademerit, ſtultum non eſſe; quia hæc facere peccatum eſt; à quo ſe ſapiens abſtinet. Videri tamen & ipſe confiteor, per hominum errorem, ignorantium cuiuſq; rei proprietatem. Itaq; omnis hæc quæſtio non tam argumentis, quã definitione diſſoluitur. Stultitia igitur eſt in factis, dictiſq;, per ignorantiam recti, ac boni, erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dũ ne noceat alteri; quod eſt, malum. Quod quidem nobis & ratio, & veritas ipſa præſcribit. In omnibus enim videmus animalibus, quia ſapiẽtia carẽt, conciliatricẽ ſui eſſe naturam. Nocẽt igitur alijs, vt ſibi proſint. neſciũt enim, quia malum eſt, nocere. Homo verò, *quia ſcientiã boni, ac mali habet, abſtinet ſe à nocendo, etiã cum incõmodo ſuo; quod animal irrationale facere non poteſt. & ideo inter ſummas hominis virtutes innocentia numeratur. quibus rebus apparet, ſapientiſſimum eſſe, qui mauult perire, ne noceat; vt id officium, quo à mutis diſcernitur, ſeruet. Nam qui vendentis errorem non redarguit, vt aurum paruo emat; aut qui non profitetur, fugitiuum ſeruum, vel peſtilentem ſe domum*

qui

vendere,

vendere, lucro, & commodo ſuo conſulens; non eſt ille ſapiens, vt Carneades videri volebat, ſed callidus, & aſtutus. Calliditas, & aſtutia in mutis quoq; animalibus ſunt; vel cùm inſidiantur alijs, & dolo capiunt, vt deuorent; vel cùm inſidias aliorū vario genere deludunt. Sapientia verò in hominem ſolum cadit. Sapientia eſt enim intelligentia vel ad bonum, rectúmque faciendum; vel abſtinentia dictorum, factorumq; improborum. Lucro autem nunquam ſapiens ſtudet; quia bona hæc terrena cōtemnit: nec quemquam falli patitur; quia boni viri officium eſt, errores hominum corrigere, eoſq; in viam reducere. Siquidem ſocialis eſt hominis, ac benefica natura; quo ſolo cognationem cum Deo habet.

SED nimirū hæc cauſa efficit, vt ſtultus eſſe videatur, 18 qui egere, aut mori malit, quàm noceat, vel eripiat aliquid alteri; quòd hominem morte deleri putant. Ex qua perſuaſione omnes tum vulgi, tum etiam philoſophorum naſcuntur errores. Si enim poſt mortē nihil ſumus; profectò ſtultiſſimi eſt hominis, non huic vitæ conſulere, vt ſit quamdiutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet; à iuſtitiæ regula diſcedat, neceſſe eſt. Si autē ſupereſt homini vita melior, & longior; quod & philoſophorū magnorum argumentis, & vatum reſponſis, & prophetarum diuinis vocibus diſcimus: hanc præſentem cum ſuis bonis contemnere, ſapientis eſt; cuius omnis iactura, immortalitate penſatur. Apud Ciceronem idem ille iuſtitiæ defenſor Lælius, vult, inquit, planè virtus honorem; nec eſt virtutis vlla alia merces. Eſt planè, & quidem virtute digniſſima, quam tu Læli * nequaquam poteras ſuſpicari. nihil enim nunquam diuinarum noueras literarum. Quam tamen illa, inquit, accipit facilè, exigit nō acerbè. Erras vehementer, ſi putas, ab homine præmium ſolui poſſe virtuti; cùm ipſe alio loco veriſſimè dixeris; Huic tu viro quas diuitias obiicies? quæ

imperia?

imperia? quæ regna? qui iſta putat humana; ſua bona diuina iudicat. Quis ergo te ſapientem Læli putet, cum ipſe tibi loquare contraria? & paulo poſt virtuti adimas, quæ dediſti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertam, labantemq́ ſententiã. Deinde quid adiungis? Sed ſi aut ingrati vniuerſi, aut inuidi multi, aut inimici potentes; ſuis virtutem præmijs ſpoliant. O quàm fragilẽ, quã inanẽ virtutem induxiſti, ſi ſpoliari præmio ſuo poteſt. quæ ſi bona ſua diuina iudicat, vt aiebas, qui poſſunt exiſtere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui virtutem ſpoliare valeant ijs bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Næ illa ſe, inquit, multis ſolatijs oblectat; maximeq́ ſuo decore ſeipſa ſuſtentat. Quibus ſolatijs? quo decore? cum in crimen ſæpe veniat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim, ſi (vt Furius dicebat) rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferãtur ei manus, effodiãtur ei oculi, damnetur, vinciatur, vratur, miſeris etiam modis necetur; perdet ne ſuum præmiũ virtus? An potius peribit ipſa? Minimè. Sed & mercedem ſuã Deo iudice accipiet; & viuet; & ſemper vigebit. Quæ ſi tollas; nihil poteſt in vita hominum tã inutile, tam ſtultum videri eſſe, quàm virtus; cuius naturalis bonitas, & honeſtas docere nos poteſt, animam non eſſe mortalem; diuinumq́ illi à Deo præmium conſtitutũ. Sed iccirco virtutẽ ipſam Deus, ſub perſona ſtultitiæ voluit eſſe celatam, vt myſterium veritatis, ac religionis ſuæ eſſet arcanum; vt has religiones, ſapientiamq́ terrenam extollentẽ ſe altius, ſibiq́ multum placentẽ, vanitatis, errorisq́ damnaret; vt propoſita deniq́ difficultate, anguſtiſſimus trames ad immortalitatis præmiũ ſublime perduceret. Docui, vt opinor, cur populus noſter apud ſtultos ſtultus habeatur. Nã cruciari, atq́ interfici malle, quã thura tribus digitis comprehenſa, in focũ iactare, tã ineptũ videtur, quàm in periculo vitæ, alterius animam magis curare, quàm ſuã. Neſciunt

enim

enim, quantũ ſit nefas, adorare aliud præter quàm Deum, qui condidit cælum, atq; terram; qui humanum genus finxit, inſpirauit, luce donauit. Quòd ſi ſeruorum nequiſſimus habetur, qui Dominum ſummũ fuga deſerit; isq; verberibus, & vinculis, & ergaſtulo, & cruce, & omni malo digniſſimus iudicatur; & ſi filius eodem modo perditus, atque impius exiſtimatur, qui patrem ſuum derelinquit, ne illi obſequatur; ob eamq; cauſam dignus putatur, qui ſit exhæres; & cuius nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis, qui Deũ deſerit, in quẽ duo vocabula, Domini, & patris, æque veneranda conueniunt? nam ille, qui ſeruum pretio comparat, quid in eum beneficij confert, præter quàm alimenta, quæ illi vtilitatis ſuæ gratia ſubminiſtrat? Et qui filium generat, non habet poteſtatem, vt concipiatur, vt naſcatur, vt viuat. Vnde apparet, non eſſe illum patrem, ſed tantummodo generandi miniſtrum. Quibus ergo ſupplicijs dignus eſt deſertor eius, qui & dominus verus, & pater eſt; niſi quæ Deus ipſe conſtituit? qui ſpiritibus iniuſtis æternum parauit ignem; quod ipſe per vates ſuos impijs, ac rebellibus comminatur.

DISCANT *igitur & ſuarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant:* 19 *Primum, quòd ſeipſos iugulant, perditiſſimis dæmonibus ſeruiendo, quos Deus in æterna ſupplicia damnauit: Deinde, quòd nec ab alijs Deũ coli patiuntur; ſed auertere homines ad mortifera ſacra contendunt; nituntur q; ſumma diligentia, ne qua ſit anima incolumis in terra, quæ ſaluo ſtatu ſuo ſpectet in cælũ. Quid aliud dicam quàm miſeros, qui prædonũ ſuorum inſtigationibus parent, quos Deos eſſe opinantur? quorũ neq; conditionem, neq; originem, neque nomina, neq; rationẽ ſciunt; ſed inhærẽtes perſuaſioni vulgari, libẽter errant, & ſtultitiæ ſuæ fauent. A quibus ſi perſuaſio-*

ſuaſionis eius rationem requiras, nullã poßint reddere, ſed ad maiorum iudicia cõfugiant, quòd illi ſapientes fuerint, illi probauerint, illi ſcierint, quid eſſet optimum: ſeq; ipſos ſenſibus ſpoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum omnium ignorantia, nec ſe, nec Deos ſuos norunt. Atq; vtinam ſoli errare, ſoli deſipere vellent. Alios etiam in conſortium mali ſui rapiunt, quaſi habituri ſolatiũ de perditione multorum. Sed hæc ipſa ignoratio efficit, vt in perſequendis ſapientibus tã mali ſint; fingantq; ſe illis conſulere, illos ad bonam mentem velle reuocare. Nũ igitur hoc, ſermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minimè; ſed vi, atq; tormentis. O mira, & cæca dementia. in ijs putatur mala mens eſſe, qui fidem ſeruare conantur; in carnificibus autẽ bona. in ijs nè mala mens eſt, qui contra ius humanitatis contra fas omne lacerantur? an potius in ijs, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec ſæuißimi latrones, nec iratißimi hoſtes, nec immanißimi barbari aliquando fecerũt? Adeo nè etiam ſibi mentiuntur, vt viciſſim, boni, ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non, diem, noctem vocant? ſolem, tenebras? Alioquin eadem impudentia eſt, bonis, malorum nomen imponere; ſapientibus, ſtultorum; iuſtis, impiorum. quinimmo, ſiqua illis fiducia eſt vel in philoſophia, vel in eloquentia; arment ſe, ac refellant hæc noſtra, ſi poſſunt; congrediãtur comminus, & ſingula quæque diſcutiant. Decet eos, ſuſcipere defenſionem Deorum ſuorum; ne, ſi noſtra inualuerint (vt quotidie inualeſcunt) cum delubris, ac ludibrijs ſuis deſerantur. Et quoniam vi nihil poſſunt (augetur enim religio Dei, quanto magis premitur) ratione potius, & hortamentis agant. Procedãt in medium pontifices, ſeu minores, ſeu maximi; flamines, augures, item reges ſacrificoli, quique ſunt ſacerdotes; & antiſtites religionum. Conuocent nos ad contionem;

cohortentur

*cohortentur ad ſuſcipiendos cultus Deorum; perſuadeant, multos eſſe, quorum numine, ac prouidentia regantur omnia; oſtendant, origines, & initia ſacrorum, ac Deorum quomodo ſint mortalibus tradita; qui fons, quæ ratio ſit, explicent; proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat; quare ab hominibus coli ſe velint; quid illis, ſi beati ſunt, humana pietas conferat. quæ omnia non aſſeueratione propria (nec enim valet quicquam mortalis hominis auctoritas) ſed diuinis aliquibus teſtimonijs cõfirment; ſicuti nos facimus. Non eſt opus vi, & iniuria; quia religio cogi non poteſt. verbis, potius quàm verberibus res agenda eſt, vt ſit voluntas. diſtringãt aciem ingeniorum ſuorum; ſi ratio eorum vera eſt, afferatur. parati ſumus audire, ſi doceant. tacentibus certè nihil credimus; ſicut ne ſæuientibus quidem cedimus. Imitentur nos, *aut rationem rei totius exponant. Nos enim non illicimus, vt ipſi obiectant, ſed docemus, probamus, oſtendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus. inutilis eſt enim Deo, qui deuotione, ac fide caret. Et tamen nemo diſcedit, ipſa veritate retinente. Doceant iſti hoc modo, ſiqua illis fiducia veritatis eſt; loquantur; hiſcant; audeant inquam diſputare nobiſcum aliquid eiuſmodi: iam profectò ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris noſtratibus error illorum, ac ſtultitia irridebitur. Cùm enim ſint peritiſſimi, Deorúmque progeniem, & res geſtas, & imperia, & interitus, & ſepulchra de libris nouerint; ipſoſq; ritus, quibus ſunt initiati, vel ex rebus geſtis hominum, vel ex caſibus, vel etiam ex mortibus natos ſciant: incredibilis dementia eſt, Deos putare, quos fuiſſe mortales, negare non audeant. vel ſi tam impudentes fuerint, vt negent; ſuæ illos, ac ſuorum literæ coarguant, ipſa denique illos ſacrorum initia conuincant. Sciant igitur vel ex hoc ipſo, quantum interſit inter verum, & falſum;*

* vt

quando

*quando ipſi quum ſint eloquentes, perſuadere non poſſunt; imperiti, ac rudes poſſunt; quia res ipſa, & veritas loquitur. Quid ergo ſæuiunt? vt ſtultitiam ſuam dum minuere volunt, augeant? longe diuerſa ſunt, carnificina, & pietas; nec poteſt aut veritas cum vi, aut iuſtitia cum crudelitate coniungi. Sed merito non audent de rebus quicquam docere diuinis, ne à noſtris derideantur, & à ſuis deſerantur. Nam ferè vulgus, cui ſimplex, incorruptumq́ iudicium eſt, ſi myſteria illa cognoſcat, in memoriam mortuorum conſtituta, damnabit; aliudq; verius, quod colat, quæret. Hinc fida ſilentia ſacris inſtituta ſunt ab hominibus callidis, vt neſciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis verſemur, cur nobis aut non credunt, qui vtrunq; nouimus? aut inuident, quia falſis vera prætulimus? ſed defendenda ſunt, inquiunt, ſuſcepta publice ſacra. O quàm honeſta voluntate miſeri errant. Sentiunt enim; nihil eſſe in rebus humanis religione præſtantius; eamq; ſumma vi oportere defẽdi. ſed vt in ipſa religione, ſic in defenſionis genere fallũtur. Defendẽda enim religio eſt, nõ occidendo, ſed moriendo; nõ ſæuitia, ſed patientia; nõ ſcelere, ſed fide: illa enim malorũ ſunt, hæc bonorum: Et neceſſe eſt, bonũ in religione verſari, non malũ. Nam ſi ſanguine, ſi tormentis, ſi malo religionẽ defendere velis; iam non defendetur illa, ſed polluetur, atq; violabitur. Nihil eſt enim tã voluntariũ, quàm religio: in qua ſi animus ſacrificantis auerſus eſt; *iam ſublata, iam nulla eſt. Recta igitur ratio eſt, vt religionẽ patientia, vel morte defendas. in qua fides conſeruata, & ipſi Deo grata eſt, & religioni addit auctoritatem. Nam ſi is, qui in hac terreſtri militia regi ſuo fidem ſeruat in aliquo egregio facinore; ſi poſtea vixerit; acceptior fit, & charior; ſi perierit, ſummam gloriam conſequitur, quòd pro duce ſuo mortem occubuerit: quanto magis imperatori omnium Deo fides ſeruanda eſt, qui non*

al. Iam ſupplicatio nulla eſt

*non tantùm viuentibus, ſed etiam mortuis præmium *poteſt virtutis exoluere? Igitur Dei cultus, quoniã *militia cæleſtis eſt, deuotionem maximam, ſidémque deſiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentẽ, ſi ipſe non ametur ab eo; aut quomodo præſtabit precanti, quicquid orauerit, cùm ad precandum neque ex animo, neque obſeruanter accedat? Iſti *autem, cùm ad ſacrificandum veniunt, nihil intimum, nihil proprium Dijs ſuis offerunt; non integritatem mentis, non reuerentiam, non timorem. Peractis itaque ſacrificijs inanibus, omnem religionem in templo, & cum templo, ſicut inuenerant, relinquunt; nihilq́; ſecum ex ea neque afferunt, neque referunt. Inde eſt, quòd eiuſmodi religiones neque bonos facere poſſunt, neque *firmos atque immutabiles. Traducuntur itaque ab his homines facile; quia nihil ibi ad vitam, nihil ad ſapientiam, nihil ad fidem diſcitur. Quæ eſt enim ſuperſtitio illorum Deorum? quæ vis? quæ diſciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ ſubſtantia? quò tendit? aut quid pollicetur, vt ab homine poſſit fideliter ſeruari, fortitérque defendi? In qua nihil aliud video, quàm ritum ad ſolos digitos pertinentẽ. Noſtra vero religio eo firma eſt, & ſolida, & immutabilis, quia iuſtitiam docet; quia nobiſcum ſemper eſt, quia tota in animo colentis eſt; quia mentem ipſam pro ſacrificio habet. illic nihil exigitur aliud, quàm ſanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio: hic, bona mens, purum pectus, innocens vita. illuc veniunt ſine delectu adulteræ impudicæ, lenæ procaces, obſcœnæ meretrices; veniunt gladiatores, latrones, fures, venefici, & precantur nihil aliud, quàm vt ſcelera impunè committant. Quid enim latro ſacrificans, aut gladiator roget, niſi vt occidant? Quid venenarius, niſi vt fallat? Quid meretrix, niſi vt plurimum peccet? Quid adultera, niſi aut mortem viri, aut vt ſua impudicitia celetur? Quid lena, niſi vt multos*

mortis exſoluet.
militia.
enim
al. firmæ atque immutabiles eſſe. vi.n.132.

bonis exuat? Quid fur, niſi vt plura compilet? Hic verò etiam leui, communiq; peccato locus eſt nullus. Et ſiquis ad ſacrificium non integra conſcientia venerit, audit, quæ illi Deus comminetur; ille, qui latebras cordis videt, qui peccatis ſemper infeſtus eſt; qui exigit iuſtitiam; qui fidem poſcit. Quis hic malæ menti, aut malæ preci locus eſt? At illi infelices, nec ex ſceleribus ſuis intelligunt, quàm malum ſit, quod colunt; quandoquidem flagitijs omnibus inquinati, veniunt ad precandum: & ſe piè ſacrificaſſe opinantur, ſi cutem lauerint. tanquam libidines intra pectus incluſas vlli amnes abluant, aut vlla maria purificent. Quanto ſatius eſt, mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur; & vno virtutis, ac fidei lauacro vniuerſa vitia depellere. Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum, ac ſordidum corpus gerat, ſatis purus eſt.

IPSI *autem, quia neſciunt, vel quid, vel quomodo ſit colendum; cæci, & imprudentes, in contrarium cadunt. Adorant itaque hoſtes ſuos; latrones, & interfectores ſuos victimis placant; & animas ſuas cum thure ipſo cremandas, aris deteſtabilibus imponunt. Iraſcuntur etiam miſeri, quòd non ſimiles alij pereant, incredibili mentiũ cæcitate. quid enim videant, qui ſolem non vident? Quaſi verò ſi dij eſſent, indigerent hominum auxilio, aduerſus cõtemptores ſuos. quid ergo nobis iraſcuntur, ſi illi nihil poſſunt? niſi, quòd ipſi Deos ſuos deſtruunt; quorum poteſtati diffidunt, magis irreligioſi, quàm qui omnino non colunt. Cicero in ſuis legibus, cũ caſtè ad ſacrificia præciperet accedere, Pietatẽ, inquit, adhibento, opes amouento. qui ſecus faxit, Deus ipſe vindex erit. Rectè hoc quidẽ. Neq; enim fas eſt, deſperare de Deo, quẽ ideo colas, quia potentẽ putes. Nam quomodo vindicare iniuriam colentis ſe poteſt, ſi ſuam non poteſt? Libet igitur ex his quærere, cui potiſſimum præſtare ſe putent, cogendo inuitos ad ſacrificiũ. Ipſis ne, quos cogunt?*

at non

*at nō eſt beneficium, quod ingeritur recuſanti: ſed cōſulendum eſt etiam nolentibus; quādo quid ſit bonum, neſciunt. Cur ergo tā crudeliter vexant, cruciāt, debilitant, ſi ſaluos volunt? aut vnde pietas tā impia, vt eos miſeris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint eſſe conſultum? An vero dijs præſtant? at non eſt ſacrificiū, quod exprimitur inuito. niſi enim ſponte, atque ex animo fiat, execratio eſt; cum homines proſcriptione, iniurijs, carcere, tormentis adacti, faciunt. Si dij ſunt iſti, qui ſic coluntur; vel propter hoc ſolum colendi non ſunt, quòd ſic coli volunt; digni ſcilicet deteſtatione hominū, quibus cū lachrymis, cū gemitu, cum ſanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contrà, nō expetimus, vt Deū noſtrum; qui eſt omniū *velint, *nolint; colat aliquis inuitus; nec, ſi nō coluerit iraſcimur. Confidimus enim maieſtati eius, qui tam contēptum ſui poßit vlciſci, quàm ſeruorum ſuorum labores, & iniurias. Et ideo cùm tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur: ſed Deo remittimus vltionem; nō vt ij faciunt, qui defenſores Deorum ſuorum videri volunt, & ſæuiunt efferatè aduerſus non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non ſit bonum, Deos colere; quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum eſt, etiam officium eius bono caret. At enim puniendi ſunt, qui deſtruunt religiones. Num peius nos deſtruimus, quàm natio Aegyptiorum? qui turpiſſimas beſtiarum, ac pecudum figuras colunt; quædam etiam pudenda dictu tanquam Deos adorant. Num peius quàm ijdem ipſi? qui, cùm Deos colere ſe dicant, tamen eos publicè, turpiterq́; deridēt; de quibus etiam mimos agi cum riſu, & voluptate patiuntur. Qualis hæc religio, aut quanta maieſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas violati numinis pendunt, ſed honorati etiam, laudatiq́; diſcedunt. Num* velit nolit.

peius nos deſtruimus, quàm quidam philoſophi, qui omnino nullos Deos eſſe aiunt; ſed omnia ſua ſponte nata; omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Num peius quàm Epicurei, qui eſſe quidem Deos, ſed curare quicquam negant; neque iraſci eos, neque gratia commoueri? Quibus dictis vtique perſuadent colendos omnino non eſſe. ſiquidem nec colentes reſpiciunt, neque non colentibus iraſcuntur. Præterea cùm contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quàm vt nemo Deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & diſſeruntur impunè.

21 NON *ergo ideo aduerſus nos inſaniunt, quia dij non coluntur à nobis; ſed quia veritas penes nos eſt, quæ (vt eſt veriſſimè dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos, quid patiantur? Perciti enim perferuntur cæco, & irrationabili furore; quem nos videmus, illi neſciunt. Non enim ipſi homines perſequuntur, qui cauſam, cur iraſcantur innocentibus, non habent: ſed illi ſpiritus contaminati, ac perditi, quibus veritas & nota eſt, & inuiſa; inſinuant ſe mentibus eorum, & inſtigant neſcios in furorem. Hi enim, quandiu pax eſt in populo Dei, fugitant iuſtos, & pauent: & cùm corpora hominum occupant, animáſque diuexant; adiurantur ab his, & nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, & vri ſe, verberaríque teſtantur; & interrogati, qui ſint, quando venerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur. ſic extorti, & excruciati virtute diuini nominis exulant. propter hæc verbera, & minas, ſanctos, & iuſtos viros ſemper oderunt. Et quia per ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odijs perſequuntur, quos ſibi graues ſentiunt, exercentq́; ſæuitiam, quam violentiſſime poſſunt; vt aut eorum fidem minuant per dolorem; aut, ſi id efficere non quiuerint, auferant omnino de terra; ne ſint, qui poſ-*

ſint

ſint eorum nequitiam coërcere. Non me fugit, quid reſponderi è contrario poſſit. Cur ergo Deus ille ſingularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem Dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur; nec cultores ſuos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati ſunt; & honoribus, regnóque potiuntur; eosq́; ipſos ditioni ſuæ, ac poteſtati ſubiectos habent? Reddenda & huius rei ratio eſt, nequid remaneat erroris. Nam in primis hæc cauſa eſt, cur exiſtimetur religio Dei vim non habere; quòd inducuntur homines ſpecie terrenorum, ac præſentium bonorum, quæ ad curam mentis nullo modo pertinẽt. quibus quia carere iuſtos vident, & affluere iniuſtos: & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo ineſſe illa non cernunt; & Deorum ritus æſtimant veros, quoniam cultores eorum & diuitijs, & honoribus, & regnis fruantur. Verùm ij, qui ſunt in hac exiſtimatione, non perſpiciunt altius vim, rationémque hominis; quæ non in corpore, ſed in mente eſt. Nihil enim vident amplius, quàm videtur, corpus ſcilicet; quod, quia oculis, manúque tractabile eſt; imbecillum, fragile, mortale eſt; cuius ſunt illa omnia bona, quæ cupiditati, ac miraculo ſunt, opes, honores, imperia; quoniam corpori afferunt voluptates; & ideo tam caduca ſunt, quàm corpus ipſum. Animus verò, in quo ſolo eſt homo; quoniam ſubiectis oculis non eſt; nec bona eius aſpici poſſunt, quæ in ſola virtute ſunt poſita; & ideo tam ſtabilis, & conſtans, & perpetuus ſit, neceſſe eſt, ſicut ipſa virtus, in qua eſt animi bonum.

22 LONGVM *eſt, vniuerſas virtutis ſpecies promere; vt de ſingulis doceam, quàm neceſſe ſit, ſapientem, ac iuſtum virum longè ab illis omnibus bonis abhorrere. quibus quia fruuntur iniuſti, Deorum cultus veri, & efficaces eſſe creduntur. Quod ad præſentem pertinet quæſtionem,*

 ſatis

ſatis eſt, ſi ex vna virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, & præcipua virtus eſt patientia; quam pariter & vulgi voces publicæ, & philoſophi, & oratores ſummis laudibus celebrant. Quòd ſi negari non poteſt, quin ſumma ſit virtus; neceſſe eſt, iuſtum, & ſapientem virum in poteſtate eſſe hominis iniuſti, vt capiat patientiam. Patientia eſt enim malorum, quæ aut inferũtur, aut accidũt, cum æquanimitate perlatio. Ergo iuſtus, ac ſapiens, quia virtutem capit, habet in ſe patientiam; qua carebit omnino, ſi nihil patietur aduerſi. Contrà, qui in rebus proſperis agit, impatiens eſt, & virtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoq; ſeruare non poteſt. quæ & ipſa iuſto, & ſapienti viro propria virtus eſt. Sed & nocet ſæpè, & concupiſcit aliena; & rapit, quæ cupierit, per iniuriam; quia virtutis expers, vitio, peccatoq; ſubiectus eſt, & fragilitatis oblitus, animo inſolenter elato tumet. Inde iniuſti, ac Deum neſcientes, & diuitijs, & potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta, iniuſtitiæ præmia ſunt; quia & perpetua eſſe non poſſunt, & per cupiditatem, violentiamq; quæruntur. Iuſtus verò, ac ſapiens, quia illa omnia, humana (vt eſt à Lælio dictum) ſua bona, diuina iudicat; nec alienum quicquam concupiſcit, ne quem contra ius humanitatis lædat omnino; nec vllam potentiam, honorémue deſiderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, iure fraternitatis eſſe coniunctos. Sed & ſuo contentus, & paruo; quia fragilitatis ſuæ memor, non amplius quærit, quàm vnde vitam ſuſtentet; & ex eo ipſo, quod habuerit, impertit etiam non habenti, quia pius eſt. autem
*pietas *etiam ſumma virtus eſt. Accedit, quòd voluptates caducas, vitioſasq; cõtemnit, quarum cauſa opes appetuntur, quoniam continens eſt, ac libidinum victor. Idem nihil timoris, atque inſolentiæ gerens, non extollit ſe altius, nec*
erigit

erigit ſuperbum caput; ſed placidus, & concors, & comis, & planus eſt, quia conditionem ſuam nouit. Cùm ergo iniuriam nulli faciat; nec aliena cupiat; nec ſua quoque, ſi vi auferantur, defendat, cùm ſciat etiam illatam iniuriam moderatè ferre, quia virtute præditus eſt: neceſſe eſt, iuſtum hominem ſubiectum eſſe iniuſto, & cõtumelijs affici ab inſipiente ſapientem; vt & ille peccet, quia iniuſtus eſt; & hic in ſeruitutem abeat; quia iuſtus eſt. Siquis autem volet ſcire plenius, cur malos, & iniuſtos, Deus, potentes, beatos, & diuites fieri ſinat; pios contrà humiles, miſeros, inopes eſſe patiatur: ſumat eũ Senecæ librũ, cui titulus eſt, Quare bonis viris multa mala accidant, cũ ſit prouidẽtia. in quo ille multa, nõ planè imperitia ſeculari, ſed ſapienter, ac penè diuinitus elocutus eſt. Deus, inquit, homines pro liberis habet; ſed corruptos, & vitioſos, luxurioſe, ac delicatè patitur viuere, quia non putat emẽdatione ſua dignos. Bonos autem, quos diligit, caſtigat ſæpius, & aſsiduis laboribus ad vſum virtutis exercet; nec eos caducis, ac mortalibus bonis corrũpi, ac deprauari ſinit. Vnde *nemini mirũ debet videri, ſi pro noſtris ſæpe delictis caſtigamur à Deo. Imò verò, cũ vexamur, ac premimur, tum maximè gratias agimus indulgẽtiſsimo patri; quòd corruptelã noſtram nõ patitur lõgius procedere; ſed plagis, ac verberibus emẽdat. Ex quo intelligimus, eſſe nos Deo curæ; quibus quoniã peccamus, iraſcitur. Nam cũ poſſet populo ſuo & opes, & regna largiri, ſicut dederat antè Iudæis; quorũ nos ſucceſſores, ac poſteri ſumus: iccirco eũ voluit ſub aliena ditione, atq; imperio degere, ne rerũ proſperarum felicitate corruptus, in luxuriã laberetur, ac Dei præcepta contẽneret; ſicut illi maiores noſtri, qui ſæpè terrenis, ac fragilibus his bonis eneruati, aberrarunt à diſciplina; & legis vincula ruperũt. prouidit ergo, quatenus cultorib. ſuis præſtaret quietẽ, ſi mandata ſeruaſſent; & tamen eos emendaret, ſi præceptis non

obtemperaſſent. Itaque ne tam corrumperētur otio, quàm patres eorum licentia; premi eos voluit ab ijs, in quorum manibus eos collocauit; vt & labantes confirmet; & corruptos ad fortitudinem reparet; & fidos experiatur, ac tentet. Quomodo enim poteſt Imperator militum ſuorum probare virtutē, niſi habuerit hoſtem? Et illi tamen aduerſarius exurgit inuito; quia mortalis eſt, & vinci poteſt. Deo autem quia repugnari non poteſt, ipſe aduerſarios nomini ſuo excitat; non qui contra ipſum Deum pugnent, ſed contra milites eius; vt deuotionem, ac fidem ſuorum

preſſura *vel probet, vel corroboret, donec*preſſura & verberibus defluentē corrigat diſciplinā. Eſt & alia cauſa, cur aduerſum nos perſecutiones fieri ſinat; vt Dei populus augeatur. Nec eſt difficile monſtrare, cur, aut quomodo id fiat. Primùm, fugantur à Deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis. qui enim talia ſacrificia non horreant? Deinde placet quibuſdam virtus, ac fides ipſa. Nonnulli ſuſpicantur, Deorum cultum non ſine cauſa malum putari à tam multis hominibus, vt emori malint, quàm id facere; quod alij*

quodnam *faciunt, vt viuant. Aliqui cupiunt ſcire,*quidnam ſit illud bonum, quod ad mortem vſque defenditur; quod omnibus, quæ in hac vita, iucunda ſunt, & chara, præfertur; à quo nec bonorum, nec lucis amiſſio, nec dolor corporis, nec viſcerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum; ſed illæ maximè cauſæ noſtrorū numerum ſemper auxerunt. Audit circunſtans populus, inter ipſa tormenta dicentes, non ſacrificare ſe lapidibus humana manu factis, ſed Deo viuo, qui ſit in cælo. Multi hoc verum eſſe intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, vt fieri ſolet in rebus incertis, dum inter ſe inuicem quærunt, quæ ſit huius perſeuerantiæ cauſa, multa, quæ ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem viciſſim aucupata, diſcūtur: quæ quia bona ſunt, placeant, neceſſe eſt. Præterea, vltio conſecuta, ſicut ſem-*

cut ſemper accidit, ad credendum vehementer impellit. Nec hæc quidem leuis cauſa eſt; quòd immundi dæmonum ſpiritus, accepta licentia, multorum ſe corporibus immergunt; quibus poſtea eiectis, omnes, qui reſanati fuerint, adhæreant religioni, cuius potentiam ſenſerunt. Hæ tot cauſæ in vnum collatæ, magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

QVICQVID *ergo aduerſum nos mali principes moliuntur, fieri ipſe permittit. Et tamen iniuſtiſſimi perſecutores, quibus Dei nomen contumeliæ, ac ludibrio fuit, non ſe putent impunè laturos, quia indignationis aduerſus nos eius, quaſi miniſtri fuerunt. Punientur enim iudicio Dei, qui accepta poteſtate ſupra humanum modum fuerint abuſi; & inſultauerint etiam Deo ſuperbius; eiusq́; nomen æternũ, veſtigijs ſuis ſubiecerint, impiè, nefariéque calcãdum. Propterea vindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum beſtias malas de terra. Sed idem, quamuis populi ſui vexationes & hic in præſenti ſoleat vindicare; tamen iubet nos expectare patienter illum cæleſtis iudicij diem, quo ipſe pro ſuis quenque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non ſperent ſacrilegæ animæ, contemptos & inultos fore, quos*ſic obterunt. Veniet veniet rabioſis, & voracibus lupis merces ſua; qui iuſtas, & ſimplices animas, nullis facinoribus admiſſis, excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, vt ab hominibus nihil aliud in nobis, niſi ſola iuſtitia puniatur. Demus operam totis viribus, vt mereamur à Deo ſimul & vltionem paſſionis, & præmium.* 23

* hic

LACTANTII DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER VI.

De vero cultu.

1 QVOD *erat officium ſuſcepti muneris, diuino ſpiritu inſtruẽte, ac ſuffragante ipſa veritate compleuimus. Cuius aſſerendæ, atque illuſtrandæ cauſam mihi & ſcientiam, & fides, & ipſe Dominus noſter impoſuit: ſine quo nec ſciri quicquam poteſt, nec explicari. Venio nunc ad id, quod eſt ſummum operis huius, & maximum; vt doceam quo ritu, quóue ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officium; in eoq́; ſolo ſumma rerum, & omnis beatæ vitæ ratio conſiſtit: quandoquidem propterea ficti, & inſpirati ab eo ſumus, non vt cælúm videremus, & ſolem (quod Anaxagoras putauit) ſed vt artificem ſolis, & cæli Deum pura, & integra mente coleremus. Quamuis autem præcedentibus libris, pro ingenij mediocritate defenderim veritatem; tamen ex ritu quoque ipſo elucere vel maximè poteſt. Nihil enim, ſancta, & ſingularis illa maieſtas, aliud ab homine deſiderat, quàm ſolam innocentiam: quam ſiquis obtulerit Deo; ſatis piè, ſatis religioſe litauit. Homines autem neglecta iuſtitia, cùm ſint omnibus flagitijs, ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi tẽpla, ac aras, hoſtiarum ſanguine cruentauerint; ſi focos odorati, ac veteris vini profuſione madefecerint. Quin etiã ſacras dapes apparant; & exquiſitas epulas, quaſi aliquid inde libaturis offerunt. Quicquid aſpectu rarum, quicquid opere, aut odore pretioſum eſt, id gratum eſſe Dijs ſuis nõ ex aliqua diuinitatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus iudi-*

cant;

cant; nec intelligunt, terrenis opibus Deum non indigere. Nihil enim ſapiũt, niſi terram; bonaq́ꝫ, & mala, ſolius corporis ſenſu, & voluptate perpẽdunt. Huius arbitrio, vt religionem ponderant, ſic totius vitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel à cœli contemplatione auerterunt, ſenſumq́ꝫ illum cœleſtem corpori mancipauerunt; libidinibus frena permittunt; tanquam ſecum ablaturi voluptatem, quam momentis omnibus capere feſtinant; cùm animus miniſterio corporis, non corpus miniſterio animi vti debeat. Iidem maximum bonum iudicant opes: quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequũtur; fraudant; rapiunt; ſpoliant; inſidiantur; abiurant. nihil denique moderati, aut penſi habent, dummodo auro coruſcent; argento, gemmis, veſtibus fulgeant; auidiſſimo ventri opes ingerant; ſtipati familiarium gregibus, per dimotum populũ ſemper incẽdant. Sic addicti, & ſeruientes voluptatibus, vim, vigoremq́ꝫ mentis extinguũt; & cùm viuere ſe maximè putant, ad mortem concitatiſſimè properant. Nam, ſicut in ſecundo libro docuimus; cœli ratio in animo, terræ autem in corpore eſt. qui bona negligunt animi, & corporis appetũt; in tenebris, ac morte verſantur, quæ ſunt terræ, atque corporis; quia vita, & lumen à cœlo eſt; cuius quoniã expertes ſunt, corpori ſeruiendo, longè abſunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miſeros vbiq́ꝫ cæcitas premit. ſicut enim qui ſit verus Deus, ita qui ſit verus cultus, ignorant.

MACTANT *igitur opimas, ac pingues hoſtias Deo quaſi eſurienti; profundunt vina tanquam ſitienti; accendunt lumina velut in tenebris agenti. Quòd ſi ſuſpicari, aut percipere animo poſſent, quæ ſint bona illa cœleſtia; quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obuoluti, ſenſu capere non poſſumus: iam ſe cum his officijs inanibus, ſtultiſſimos eſſe cognoſcant. *Vel ſi cœleſte lumen, quod* 2
quod
dicimus

quam dicimus ſolem, contemplari velint; iam ſentiant, *quòd non indigeat lucernis eorum Deus; qui ipſe in vſum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit. & tamen cùm in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem, non amplius, quàm humani capitis videtur habere menſuram, tantum ſit fulgoris, vt eum mortalium luminum acies non queat contueri; & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo, ac tenebræ conſequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipſum Deum, penes quem nulla nox eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucem ſic moderatus eſt, vt neque nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus; tantumq; iſtarum rerum dedit ei, quantum ad mortalia corpora pati poſſunt, aut frugum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ compos putandus eſt, qui auctori, & datori luminis, candelarum, ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud verò ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, ſed (vt ait poëta) liquidum, atq; clarum, mentis ſcilicet; propter quod à poëtis φῶς nuncupatur; quod exhibere nō poteſt, niſi qui Deum agnouerit. Illorum autem Dij, quia terreni ſunt, egent luminibus, ne in tenebris ſint. quorum cultores, quia cæleſte nihil ſapiunt; etiam religiones, quibus deſeruiunt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus eſt; quia ratio eius, & natura tenebroſa eſt. Itaq; Dijs non cæleſtem ſenſum, ſed humanum potius attribuunt. ideóque illis neceſſaria, & grata credunt eſſe, quæ nobis; quibus aut eſurientibus, opus eſt cibo; aut ſitientibus, potu, aut veſte, algentibus; aut cùm ſol deceſſerit, lumine, vt videre poſſimus. Nullis igitur ex rebus tam probari, & intelligi poteſt, Deos iſtos, cùm aliquando vixerint, mortuos eſſe, quàm ex ipſo ritu, qui eſt totus è terra. Quid enim cæleſtis in ſe boni poteſt habere pecudum ſanguis effuſus, quo aras inquinant? niſi forte Deos exiſtimant eo veſci, quod homines aſper-

aſpernantur attingere. Et quiſquis illis hanc ſaginam præſtiterit, quamuis ille graſſator, adulter, veneficus, paricida ſit; beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia, quæ optauerit, præſtant. Meritò ergo Perſius huiuſcemodi ſuperſtitiones ſuo more deridet.

- Quâ tu (inquit) mercede Deorum
Emeris auriculas; pulmone, & lactibus vnctis?

*Sentiebat videlicet, non carne opus eſſe ad placandam cæleſtem maieſtatem, ſed mente ſancta, & iuſto animo, & pectore (vt ipſe ait) quod naturali ſit honeſtate generoſum. Hæc eſt religio cæleſtis, non quæ conſtat ex rebus corruptis, ſed quæ virtutibus animi, qui oritur è cælo. Hic verus eſt cultus; in quo mens colentis, ſeipſam Deo immaculatam victimam ſiſtit. Id autem ipſum quomodo conſequendum, quomodo præſtandum ſit, docebit huius libri diſputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq́ue conueniens poteſt eſſe, quàm erudire homines ad iuſtitiam. Apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus præferens, malle ſe dicit vel vnum paruum de officio libellum, quàm longam orationem pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſententia non vtique Catuli, qui fortaſſe illud non dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit. Credo vt libellos, quos de officijs erat ſcripturus, commendaret: in quibus ipſis, nihil eſſe teſtatur in omni philoſophia melius, & fructuoſius, quàm præcepta vitæ dare. Quòd ſi hoc illi faciunt, quibus non eſt veritas cognita; quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, & illuminati, poſſumus vera præcipere? nec tamen ſic docebimus, vt quaſi prima virtutis elementa tradamus, quod eſt infinitum; ſed tanquam docendum ſuſceperimus eum, qui apud illos iam perfectus eſſe videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ ſolent ad probitatem rectè *dari,* dare, *ignota illis ſuperſtruemus, ad perficiendã, conſummandãq́ue iuſtitiam,*

iuſtitiam, quam non tenent. Ea verò, quæ poſſunt cum illis eſſe cōmunia, prætermittam; nequid ab ijs videar mutuari, quorum errores coarguere, atque aperire decreuerim.

* 3 *DVÆ ſunt viæ [Conſtantine Imp.] per quas humanam vitam progredi neceſſe eſt; vna, quæ in cælum ferat; altera, quæ ad inferos deprimat; quas & poëtæ in carminibus, & philoſophi in diſputationibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alterā virtutum eſſe voluerūt, alteram vitiorum; eamq́ quæ ſit aſsignata virtutibus, primo aditu eſſe & arduam, & confragoſam; in qua ſiquis difficultate ſuperata, in ſummum eius euaſerit, habere eum de cætero planum iter, lucidum, amœnumq́ campum, & omnes laborum ſuorum capere fructus vberes, atq́ iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit; eos in eam vitiorum viam labi, atque deflectere, quæ primo ingreſſu ſit quaſi amœna, multóque tritior: deinde cùm in eam paulò vlterius proceſſerint, amœnitatis eius ſpeciem repentè ſubduci: exoriri autem viam præcipitem, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus interciſam, vel torrentibus rapidam, vt laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferūtur, vt appareat, in virtutibus capiendis, labores eſſe maximos; in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas, atq́ incorruptas voluptates: vitia verò quibuſdam delinimentis naturalibus illicere animos hominum; & inanium iucunditatum ſpecie captos, ad acerbas amaritudines, miſeriasq́ perducere. Sapiēs prorſus diſputatio, ſi virtutum ipſarū formas, atq́ terminos ſcirēt. Non enim didicerant, vel quæ ſint, vel quid eas mercedis à Deo maneat; quod nos his duobus libris docebimus. Hi verò; quia ignorabāt, aut dubitabāt, animas hominū immortales eſſe: virtutes, & vitia terrenis honoribus, aut pœnis æſtimauerunt. Omnis ergo hæc de duabus vijs diſputatio,*

ad

*ad frugalitatem, ac luxuriam ſpectat. Dicunt enim humanæ vitæ curſum. Y. literæ eſſe ſimilem; quòd vnuſquiſque hominum, cùm *primum adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit, parteis vbi ſe via findit in ambas; hæreat nutabundus, ac neſciat in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantẽ; hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quò euadat ad bonam frugem; quod fieri ſine labore maximo non poteſt: honeſtam, ac copioſam vitam, diſputant, peracturum: Si verò doctorem frugalitatis non inuenerit; in ſiniſtram viam, quæ melioris ſpeciem mentiatur, *incedere; id eſt, deſidiæ, inertiæ, luxuriæ ſe tradere; quæ ſuauia quidem videntur ad tempus, vera bona ignoranti; poſt autem amiſſa omni dignitate, ac re familiari, in omnibus miſerijs, ignominiáque victurum. Ad corpus ergo, & ad hanc vitam quam in terra ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poëtæ fortaſſe melius, qui hoc biuium apud inferos eſſe voluerunt. Sed in eo falluntur; quòd eas vias mortuis propoſuerunt. Vtrique ergo verè, ſed tamen vtrique non rectè; quia oportuit, vias ipſas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & verius, qui duas iſtas vias, cæli, & inferorũ eſſe dicimus; quia iuſtis immortalitas, iniuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autẽ *vitæ *iſtæ vel in cælum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo; aperiamq́, quæ ſint virtutes, quas philoſophi neſcierunt: tum, earum quæ ſint præmia; ſimul etiam quæ ſint vitia, quæue eorum ſupplicia, monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis expectet, vt ſeparatim de vitijs, ac virtutibus dicam; cum de bono, aut malo differentibus nobis, etiam quod eſt contrariũ poſſit intelligi. Siue enim virtutes inferas; vitia, ſua ſponte decedent. ſiue etiã vitiã eximas; virtutes vltro ſubibunt. ſic bonorum, ac malorum conſtituta natura eſt, vt ſe inuicem*

Marginal notes: primæ; incidere; hæ viæ; vl. n. 131.

inuicem ſemper oppugnent, ſemper expellant. ita fit, vt neque vitia detrahi ſine virtutibus poſſint; nec virtutes inſeri ſine detractione vitiorum. Has igitur vias longè aliter inducimus, quàm à philoſophis induci ſolent: Primùm, quòd vtrique præpoſitum eſſe dicimus Ducem, vtrumque immortalem: ſed alterum honoratum, qui virtutibus, ac bonis præſit; alterum damnatum, qui vitijs, ac malis. Illi autem in dexteriore tantùm via ducem ponunt, neque vnum, neque perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à deſidia reuocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, niſi pueros, & adoleſcentes; videlicet quòd artes diſcantur in his ætatibus. Nos autem, omnis ſexus, & generis, & ætatis, in hoc cæleſte iter inducimus: quia Deus, qui eius viæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipſarum viarum non ita eſt, vt illi putauerunt. Quid enim opus eſt. Y. litera in rebus contrarijs, atque diuerſis? Sed altera illa melior, conuerſa eſt ad ſolis ortum; altera illa deterior, ad occaſum: quoniam qui veritatem, ac iuſtitiam ſequitur, is accepto immortalitatis præmio, perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit vitia virtutibus, mendacium veritati; neceſſe eſt, ad occaſum, & tenebras deferatur. Deſcribam igitur vtranq; & earum proprietates, habitusq; monſtrabo.

4 *VNA eſt itaque virtutis, ac bonorum via, quæ fert non in Elyſios campos (vt poëtæ loquuntur) ſed ad ipſam mundi arcem.*

- At læua, malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Eſt enim criminatoris illius, qui prauis religionibus inſtitutis, auertit homines ab itinere cæleſti, & in viam perditionis inducit. Cuius viæ ſpecies, & figura ſic eſt compoſita

*poſita in aſpectu, vt plana, & patens, & omnî genere florum, atque fructuum delectabilis eſſe videatur. in ea enim *poſuit omnia, quæ pro bonis habentur in terra; opulētiam dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: ſed cum his pariter iniuſtitiam, crudelitatem, ſuperbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, diſcordiam, ignorantiam, mendacium, ſtultitiam, cæteráque vitia. Exitus autem huius vitæ talis eſt. Cùm ventum fuerit ad extremum, vnde iam regredi non licet; cum omni ſua pulchritudine tam ſubitò præciditur, vt nòn antè quis fraudem proſpicere poſſit, quàm præcipitatus *in altitudinem *profundam cadat; Quiſquis enim præſentium bonorum ſpecie captus, & in his conſequendis, ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt; ſeq; à Deo auerterit: is verò ad inferos deiectus, in æternam damnabitur pœnam. Via vero illa cæleſtis, difficilis, & cliuoſa propoſita eſt, vel ſpinis horrentibus aſpera, vel ſaxis extantibus impedita; vt cum ſummo labore, ac pedum tritu, cumq; magna cadendi ſolicitudine ſit cuique gradiendum. In hac poſuit iuſtitiam, temperantiã, patientiam, fidem, caſtitatē, abſtinentiam, concordiam, ſciētiam, veritatē, ſapientiam, cæteraſq; virtutes; ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorē, amaritudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexerit longius, & meliora maluerit; carebit his terræ bonis; vt expeditus, ac leuis difficultatem viæ ſuperet. Nec enim poteſt, qui ſe apparatu regio circundederit, aut diuitijs onerauerit, anguſtias illas vel ingredi, vel tenere. Vnde intelligitur, iccirco malis, & iniuſtis facilius prouenire, quæ cupiant; quia prona, & decliuis eſt eorum via: bonis autem, quæ optent, difficile procedere; quia difficili, & arduo itinere gradiũtur. Iuſtus ergo, quoniam durum, aſperumq; iter ingreſſus eſt, contemptui, deriſui, odio ſit, neceſſe eſt. Omnes enim quos cupiditas, aut voluptas præ-*

poſita ſunt vi.n.134.

ex altitudine in profundo vi n.135.

cipites trahit, inuident ei, qui virtutem capere potuit; & iniquè ferunt, id habere aliquem, quod ipſi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, ſubiectus iniuriæ; & tamen omnia, quæ amara ſunt, perferens. Et ſi patientiam iugem, ad ſummum illum gradum, finemq́ perduxerit, dabitur ei corona virtutis; & à Deo pro laboribus, quos in vita propter iuſtitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt viæ, quas Deus humanæ vitæ aſsignauit; in quibus ſingulis & bona oſtendit; & mala, ſed ordine præpoſtero, atque conuerſo. In *vna enim monſtrauit temporalia prius mala cum æternis bonis; qui eſt ordo melior: in altera, temporalia prius bona, cum æternis malis; qui eſt ordo deterior: vt quicunq́ præſentia mala cum iuſtitia delegerit; maiora, & certiora conſequatur bona, quàm fuerunt illa, quæ ſpreuit: quiſquis autẽ præſentia bona præpoſuerit iuſtitiæ; in maiora, & lõgiora incidat mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita *temporalis, quia breuis eſt; iccirco & bona eius, & mala, breuia ſint, neceſſe eſt. Illa verò ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt; quoniam ſempiterna eſt; iccirco & bona eius, & mala ſempiterna ſunt. Ita ſit, vt & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna ſuccedant. Itaq́ cùm ſimul propoſita ſint homini bona, & mala; cõſiderare vnumquemq́ ſecum decet, quanto ſatius ſit, perpetuis bonis mala breuia penſare; quàm pro breuibus, & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Nam ſicut in hoc ſeculo, cùm eſt propoſitũ cum hoſte certamen, prius laborandum eſt, vt ſis poſtmodum in otio; eſuriendum, ſitiendũ; æſtus, frigora perferenda; humi quieſcendum; vigilandum; periclitandum eſt, vt ſaluis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis, ac victoriæ bonis perfrui poſsis: ſin autem præſens otium malueris, quàm laborem; malum tibi maximum facias, neceſſe eſt: præoccupabit enim aduerſarius non reſiſtentem; vaſtabuntur agri;

[Margin: * ſua; * corporalis vi.n.136.]

tur agri; diripietur domus; in prædam vxor, ac liberi venient; & tu ipſe interficiere, aut capiere: quæ omnia ne accidant, præſens commodum differendum eſt, vt maius, longiúſque pariatur: Sic in omni hac vita, quia nobis aduerſarium Deus reſeruauit, vt poſſemus capere virtutē; omittenda eſt præſens voluptas, ne hoſtis opprimat; vigilãdum, ſtationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad vltimum cruor, omnia denique amara, & *grauiora, patienter ferenda; eo quidem promptius, quo nobis Imperator noſter Deus præmia pro laboribus æterna cõſtituit. Et cùm in hac terrena militia, tantum homines laboris exhauriant, vt ea ſibi pariant, quæ poſſunt eodem modo perire, quo parta ſunt; certè nobis nullus labor eſt recuſandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo poſſit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare; & intentis acriter animis, ad vnius hoſtis inſidias, vel apertos impetus vigilare; qui nos, ſicut periti, & exercitati duces ſolent, varijs artibus captat, pro cuiuſq; natura, & moribus ſæuiēs. Alijs enim cupiditatem inſatiabilem immittit; vt opibus ſuis tanquam compedibus illigatos, à via veritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis; vt ad nocendū potius intentos, à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit; vt voluptati, & corpori ſeruientes, ad virtutem reſpicere non poſſint. Alijs verò inſpirat inuidiā, vt ſuis ipſi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, niſi eorū, quos oderint, felicitatē. Alios *inflammat ambitionibus. Ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnē vitæ ſuæ operam, curamq; conuertunt; vt faſtos ſignēt, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius; non vt prouincias tēporali gladio regant; ſed vt infinita, & perpetua poteſtate Dominos ſe dici velint vniuerſi generis humani. Quos autem pios viderit, vanis implicat religionibus, vt impios faciat.

grauia

Inflat

Iis verò, qui ſapientiam quærunt, philoſophiam in oculos impingit; vti ſpecie lucis excæcet; nequis comprehendat, ac teneat veritatem. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes, & obſepſit vias, publicis lætus erroribus: quos vt diſcutere poſſemus, ipſumq; auctorem malorum vincere, illuminauit nos Deus, & armauit vera, cæleſtiq; virtute; de qua nunc mihi diſſerendum eſt:

5 SED *prius quàm ſingulas virtutes exponere incipiam, determinanda eſt ipſa virtus; quam non rectè philoſophi definierunt, quid eſſet, aut in quibus rebus; quid operis, quid habeat officij. Nomen itaque ſolum retinuerunt; vim verò, & rationem, & effectum perdiderunt. Quæcunque autem in definitionem virtutis ſolent dicere, paucis verſibus colligit, & enarrat Lucilius: quos malo equidem ponere; ne, dum multorum ſententias refello, ſim longior, quàm neceſſe eſt:*

Virtus Albine eſt, pretium perſoluere verum;
Queis inuerſamur, queis viuimus rebus adeſſe.
Virtus eſt hominis, ſcire id, quod quæque habeat res.
Virtus, ſcire, homini, rectum, vtile, quid ſit honeſtum,
Quæ bona, quæ mala itẽ, quid inutile, turpe, inhoneſtũ.
Virtus, quærendæ finem rei ſcire, modumq;.
Virtus, diuitijs pretium perſoluere poſſe.
Virtus, id dare, quod re ipſa debetur honori:
Hoſtem eſſe, atq; inimicũ hominũ, morumq; malorum;
Contrà, defenſorem hominum, morumq; bonorum;
Hos magnifacere, his bene velle, his viuere amicum:
Commoda præterea patriæ ſibi prima putare,
Deinde parentum, tertia iam, poſtremaq; noſtra.

Ab ijs definitionibus, quas poëta breuiter comprehendit, M. Tullius traxit officia viuendi, Panætium Stoicum ſecutus; eaq; tribus voluminibus incluſit. Hæc autem quàm

falſa

*ſalſa ſint, mox videbimus; vt appareat, quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Virtutem eſſe dixit, ſcire, quid ſit bonum, & malum; quid turpe, quid honeſtum; quid vtile, quid minus. breuius facere potuit, ſi tantum bonum, ac malum diceret; quia nihil poteſt eſſe vtile, vel honeſtum, quod non idem bonum ſit; nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum. Quod & philoſophis videtur; & idem Cicero in tertio ſupradicti operis libro oſtendit. Verùm ſcientia non poteſt eſſe virtus; quia non eſt intus in nobis, ſed ad nos extrinſecus venit. Quod autem tranſire ab altero ad alterum poteſt, virtus non eſt; quia virtus ſua cuique eſt. Scientia igitur alieni beneficij eſt; quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt; quia poſita eſt in voluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodeſt, viam noſſe; niſi conatus, ac vires *ſuppeditent ambulandi: ita verò ſcientia nihil prodeſt, ſi virtus propria deficiat. Nam ferè etiam ij, qui peccant, & ſi non perfectè, tamen quid ſit bonum, & malum ſentiunt; & quoties aliquid improbè faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideo celare nituntur. Sed cùm eos, boni, & mali natura non fallat, cupiditate mala vincuntur, vt peccent; quia deeſt illis virtus, id eſt cupiditas recta, & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni, malíque; aliud virtutem; *quòd poteſt eſſe ſcientia ſine virtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniam rectè, ad culpam pertinet, non feciſſe, quæ ſcierts; rectè voluntas praua, & vitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergo ſicut virtus non eſt, bonum, ac malum ſcire; ita virtus eſt, bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum virtute coniuncta eſt, vt ſcientia præcedat virtutem, virtus ſequatur ſcientiam; quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius igitur paulò melius:*

ſuppetant

quia

Virtus eſt, vitium fugere; & ſapientia prima.

Sed ineptè, quòd eam contrario terminauit, vt ſi diceret: Bonum eſt, quod malum non eſt. Cùm enim quid ſit virtus, neſcio; ne vitium quidem quid ſit, ſcio. Vtrunq; igitur indiget definitione; quia natura rei talis eſt, vt vtrũq; aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe. Verùm nos faciamus, quod ille debuit. Virtus eſt, irã cohibere; cupiditatẽ compeſcere; libidinem refrenare. id eſt enim, vitium fugere. Nam ferè omnia, quæ fiunt iniuſtè, atque improbè, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur; omnes hominum contentiones malæ ſopientur; nemo inſidiabitur; nemo proſiliet ad nocendum. Item ſi cupiditas temperetur; nemo terra, marique graſſabitur; nemo exercitum ducet, vt rapiat, & vaſtet aliena. ardor *Item ſi *arbor libidinum comprimatur; omnis ætas & ſexus retinebit ſuam ſanctitatem; nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo vniuerſa ſcelera, & flagitia, his commotionibus virtute ſedatis, ex hominum vita, moribusq; tollentur. Quæ ſedatio cõmotionũ, & affectuum* omne *hanc habet rationem, vt omnia recta faciamus. *Omnis igitur virtutis officium eſt, non peccare. quo profectò fungi non poteſt, qui Deum neſcit: quoniam ignoratio eius; à quo bona oriuntur; imprudentem impingat in vitia, neceſſe eſt. Itaque vt breuius, & ſignificantius vtriuſque rei ſumma officia determinemus; ſcientia eſt, Deum noſſe; virtus, colere. in illo ſapientia, in hoc iuſtitia continetur.*

6 D I X I, *quod erat primum, ſcientiam boni non eſſe virtutem: deinde, quid ſit virtus, & in quo ſit. Sequitur, vt id quoque ipſum, quid ſit bonum, & malum, neſciſſe philoſophos, breuiter oſtendam; quod penè declaratum eſt libro tertio, cùm de ſummo bono diſputarem. Qui autem, quid eſſet ſummum, neſcierũt; & in cæteris bonis, maliſue,*

quæ

*quæ ſumma non ſunt: errauerint, neceſſe eſt: quæ non poteſt vero iudicio examinare, qui fontem ipſum non tenet, vnde illa deſcendunt. Fons autem bonorum Deus eſt; malorum vero ille, ſcilicet diuini nominis ſemper inimicus, de quo ſæpè diximus. Ab his duobus principijs bona, maláque oriuntur. Quæ veniunt à Deo, hanc habent rationem; vt immortalitatem pareant; quod eſt ſummum bonum: quæ autem ab illo altero; id habent officium; vt cæleſtibus auocatum, terrenisq; demerſum, *pœnam interficiant *ſempiternam; quod eſt ſummum malum. Num igitur dubium eſt, quin illi omnes, quid eſſet bonum, & malum, ignorauerint, qui nec Deum, nec aduerſarium humani generis *ſcierint? Itaq; finem bonorum, ad corpus, & ad hanc breuem vitam retulerunt; quam ſcilicet ſolui, & occidere, neceſſe eſt: non ſunt progreſſi vlterius. ſed omnia eorũ præcepta, & omnia, quæ inducunt, bona, terræ inhærẽt, & humi iacent; quoniam ſimul cũ corpore, quod eſt terra, moriuntur. pertinẽt enim non ad vitã hominis cõparandam, ſed ad quærendas, vel augendas opes, honores, gloriam, potẽtiam; quæ ſunt vniuerſa mortalia, tam ſcilicet, quàm ille, qui, vt ea ſibi contingerent, laborauit. Hinc eſt illud:*

Virtus, quærendæ finem rei ſcire, modúmq;

Præcipiũt enim quibus modis, & quibus artibus, res familiaris quærenda ſit; quia vident malè quæri ſolere. ſed huiuſmodi virtus non eſt propoſita ſapienti. Nec enim virtus eſt, opes quærere; quarum neq; inuẽtio, neq; poſſeſſio in noſtra poteſtate eſt. Itaq; & quæſtu, & obtẽtu faciliores ſunt malis, quàm bonis. Non poteſt ergo virtus eſſe in ijs rebus quærendis, in quarũ contẽptu, vis, ac ratio virtutis apparet; nec ad ea ipſa trãsfugiet, quæ magno, ac excelſo animo calcare, ac proterere geſtit: neq; fas eſt, animã cæleſtibus intentam bonis, vt hæc fragilia ſibi cõparet, ab immortalibus ſuis operibus auocari. Sed potiſſimùm in ijs rebus comparandis,

pœná ſempiterna

ſcierunt. vi. n. 137.

virtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo vllus, nec mors ipſa poſſit auferre. Cùm hæc ita ſe habeāt; illud, quod ſequitur, verum eſt: Virtus, diuitijs pretiū perſoluere poſſe. Qui verſus idem ferè ſignificat, quod primi duo. ſed neque ipſe, neque quiſquam philoſophorum ſcire potuit, pretium ipſum vel quale, vel quod ſit. Id enim poëta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putauerunt, rectè opibus vti, hoc eſt, frugi eſſe; non inſtruere conuiuia ſumptuoſe; nec largiri temere; non effundere, in res ſuperuacuas, aut turpes rem familiarem. Dicet aliquis fortaſſe: Quid tu? negáſne hanc eſſe virtutem? non equidem nego. contraria enim videar probare, ſi negem. Sed veram nego; quia non ſit illa cæleſtis, ſed tota terrena; quandoquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terra. Quid ſit autem rectè opibus vti, & qui ſit ex diuitijs fructus petendus, declarabo apertius, cùm de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera, quæ ſequuntur, nullo modo vera ſunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionem ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim probitate ficta, viam ſibi ad potentiam muniunt, faciuntq; multa, quæ boni ſolent; eo quidem promptius, quòd fallendi gratia faciunt. vtinámque tam facile eſſet præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ij, cùm eſſe cœperint propoſiti, ac voti ſui compotes, & ſummum potentiæ gradum ceperint; tum verò ſimulatione depoſita, mores ſuos detegunt; rapiunt omnia, & violant, & vexant; eoſq; ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur; & gradus, per quos aſcenderunt, amputant; ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Veruntamen putemus, hoc officium nō niſi boni eſſe, vt bonos defendat. At id ſuſcipere, facile eſt; implere, difficile: quia cùm te certamini, congreſſioniq; cōmiſeris; in arbitrio Dei, non tuo, poſita victoria eſt. Et plerumque improbi & numero, & conſpiratione ſunt potentiores quàm boni; vt ad eos ſuperandos,

*perandos, non tam virtus ſit, quàm felicitas, neceſſaria. An aliquis ignorat *aliquoties melior, iuſtiorq́; pars victa ſit?* quoties *Hinc ſemper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena eſt exemplis omnis hiſtoria; ſed nos contenti erimus vno. Cn. Pompeius bonorum voluit eſſe defenſor; ſiquidem pro republica, pro ſenatu, pro libertate arma ſuſcepit. Is tamen victus, cum ipſa libertate occidit; & à ſpadonibus Aegyptijs detruncatus, inſepultus abiectus eſt. Non eſt igitur virtus, aut hoſtem malorum eſſe, aut defenſorem bonorum; quia virtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubiecta.*

Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.
Sublata hominum concordia, virtus nihil eſt omninò.
Quæ ſunt enim patriæ commoda, niſi alterius ciuitatis, aut gentis incommoda? Id eſt, fines propagare, alijs violenter ciectis; augere imperium; vectigalia facere maiora. Quæ omnia non vtique virtutes, ſed virtutum ſunt euerſiones. In primis enim tollitur humanæ ſocietatis coniunctio, tollitur innocentia; tollitur alieni abſtinentia; tollitur denique ipſa iuſtitia, quæ diſsidium generis humani ferre non poteſt; & vbicunque arma fulſerint, hinc eam fugari, & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt enim Ciceronis illud: Qui autem ciuium rationem dicunt habendam, externorum negant; dirimunt hi communem generis humani ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. Nam quomodo poteſt iuſtus eſſe, qui nocet, qui odit, qui ſpoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum prodeſſe, quid ſit, ignorant, qui nihil putant vtile, nihil commodum, niſi quod teneri manu poteſt; quod ſolum teneri non poteſt, quia eripi poteſt. Hæc itaque (vt ipſi appellant) bona quiſquis patriæ acquiſierit, hoc eſt, qui euerſis ciuitatibus, gentibúſque deletis, ærarium pecunia referſerit,

ſerit, agros ceperit, ciues ſuos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in cælum; in hoc putatur ſumma, & perfecta eſſe virtus. Qui error non modò populi, & imperitorũ, ſed etiam philoſophorũ eſt; qui præcepta quoque dant ad iniuſtitiam; ne ſtultitiæ, ac malitiæ diſciplina, & auctoritas deſit. Itaque cùm de officijs ad rem militarem pertinentibus diſputant; neque ad iuſtitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, ſed ad hanc vitam, moremq́; ciuilem; quem non eſſe iuſtitiam, & res indicat, & ipſe Cicero teſtatus eſt: Sed nos, inquit, veri iuris, germanæq́; iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus. Vmbra, & imaginibus vtimur: eaſq́; ipſas vtinam ſequeremur feruntur enim ab optimis naturæ, ac veritatis exemplis. Vmbra eſt igitur, & imago iuſtitiæ, quam illi iuſtitiam putauerunt. Quid ſapientiam? nónne idem confitetur, in philoſophis eſſe nullam? Aut cum Fabritius, inquit, fortis, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iuſtitiæ petitur, tanquam à ſapiente, exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, vt ſapientẽ volumus intelligi. Nec ij, qui ſapientes habiti, & nominati, M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt: ne illi quidem ſeptem; ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudi-
ergo *nem quandam gerebant, ſpeciemq́; ſapientiũ. Si * & philoſophis, ipſorum confeſſione, adempta ſapientia eſt, & ijs, qui iuſti habiti ſunt, adempta iuſtitia eſt: omnes igitur illæ virtutis deſcriptiones falſæ ſint, neceſſe eſt; quia quæ ſit virtus vera, ſcire non poteſt, niſi iuſtus, ac ſapiens, quod nemo eſt, niſi quem Deus præceptis cæleſtibus erudiuit.*

7 NAM. *illi omnes qui per aliorum confeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie virtutis inducti, vmbras, & imagines apprehendunt; nihil verum, quod ea ſit ratione; quoniam via illa mendax, quæ fert ad occaſum, multos*

*multos tramites habet propter ſtudiorum, & diſciplina-
rum varietatem; quæ ſunt in vita hominis diſsimiles, atq;
diuerſæ. Nam ſicut via illa ſapientiæ habet aliquid ſimile
ſtultitiæ; quod libro præcedente monſtrauimus; ita hæc,
cùm ſit tota ſtultitia, habet aliquid ſimile ſapientiæ; quod
arripiunt ij, qui ſtultitiam publicam intelligunt: & vt ha-
bet vitia manifeſta; ſic habet aliquid, quod ſimile eſſe vi-
deatur virtuti: vt habet apertum ſcelus; ſic imaginẽ quan-
dam, ſpeciemq; iuſtitiæ. Quomodo enim *percurſor eius* præcurſor
viæ, cuius vis, & poteſtas omnis in fallendo eſt, vniuerſos v n. 138.
*in fraudẽ poſſet inducere, niſi veriſimilia hominibus oſten-
taret? Deus enim, vt immortale illud arcanũ eius in aperto
eſſet, poſuit in via ſua, quæ homines pro malis, & turpibus
aſpernarentur; vt auerſi à ſapientia, & veritate, quam ſine
vllo duce requirebant, in id ipſum inciderent, quod vitare,
ac fugere cupiebant. Itaque illam perditionis, ac mortis
viam multiplicẽ oſtendit, vel quòd multa ſunt genera vi-
tæ, vel quòd Dij multi, qui coluntur. Huius dux præuari-
cator, ac ſubdolus; vt videatur eſſe diſcrimẽ aliquod falſi, &
veri, mali, ac boni. Alia ducit luxurioſos, alia eos, qui fru-
gi appellantur; alia imperitos, alia doctos; alia inertes, alia
ſtrenuos; alia ſtultos, alia philoſophos; & eos quidem non
vno tramite. Illos enim, qui aut voluptates, aut diuitias
non refugiunt, ab hac publica, & celebri via modicè ſegre-
gat: eos autem, qui aut virtutem ſequi volunt, aut con-
temptum rerum profitentur, per confragoſa quædam præ-
cipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem
bonorum oſtentant, non ſunt aliæ viæ, ſed diuerticula, &
ſemitæ; quæ videntur quidem ab illa communi dextrouer-
ſum ſeparari; ad eandem tamen, & ad vnum omnes exi-
tum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit
omnes; vbi opus fuerat, bonos à malis, fortes ab inertibus,
ſapientes à ſtultis ſeparari; in Deorum ſcilicet cultu; in*

quo

quo ille vniuerſos, quia ſine vllo diſcrimine ſtulti fuerunt, vno mucrone iugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ eſt veritatis, & ſapientiæ, & virtutis, & iuſtitiæ; quorum omnium fons vnus eſt, vna vis, vna ſedes, ſuauis, & ſimplex eſt; quòd paribus animis, ſummáque concordia vnum ſequamur, & colamus Deum; & anguſta, quoniam paucioribus virtus data eſt; & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum, atque ſublime eſt, niſi cum ſumma difficultate, ac labore non poteſt perueniri.

8 HÆC *eſt via, quam philoſophi quærunt; ſed ideo non inueniunt, quia in terra potius, vbi apparere non poteſt, quærunt. Errant ergo velut in mari magno, nec quo ferantur intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem ſequuntur. Eadem nanque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, qua in alto iter nauibus quæritur; quæ niſi aliquod cæli lumen obſeruent, incertis curſibus vagantur. Quiſquis autem rectum iter vitæ tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed cælum, & (vt apertius loquar) non hominem ſequi debet, ſed Deum, non his terreſtribus ſimulachris, ſed Deo ſeruire cæleſti; non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem; non huic vitæ dare operam, ſed æternæ. Itaque ſi oculos in cælum ſemper intendas, & ſolem, quà oritur, obſerues, eumq́; habeas vitæ, quaſi nauigij ducem; ſua ſponte in viam pedes dirigentur; & illud cæleſte lumen, quod ſanis mentibus multo clarius ſole eſt, quàm hic, quem carne mortali videmus; ſic reget, ſic gubernabit, vt ad *ſummam ſapientiæ, virtutisq́; portum ſine vllo errore perducat. Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa ſancta, illa cæleſtis, quam Marcus Tullius in libro de Rep. tertio penè diuina voce depinxit; cuius ego, ne plura dicerem, verba ſubieci. Eſt quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna;*

* ſummum

*terna; quæ vocet ad officium, iubendo; vetando, à fraude
deterreat: quæ tamen neque probos fruſtra iubet, aut ve-
tat; nec improbos iubendo, aut vetando mouet. Huic legi
nec *propulgari fas eſt; neque derogari ex hac aliquid li-* abrogari
cet; neque tota abrogari poteſt. Nec verò aut per ſenatum, vi.n.159.
*aut per populum ſolui hac lege poſſumus. Neque eſt quæ-
rendus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia
lex Romæ, alia Athenis; alia nunc, alia poſthac; ſed &
*omnes *gentes, & omni tempore vna lex, & ſempiter-* al.
na, & immutabilis continebit; vnúſque erit communis omni gẽti & omni tem-
quaſi magiſter, & imperator omnium Deus; ille legis hu- pore vna lex
ius inuentor, diſceptator, lator; cui qui non parebit, ipſe ſe eſt, ſempiter-
*fugiet, ac naturam hominis *aſpernabitur; hoc ipſo luet* na & immutabilis, quam
maximas pœnas, etiam ſi cætera ſupplicia, quæ putantur, ſi continebit vnuſquiſque
effugerit. Quis ſacramentum Dei ſciens tam ſignificanter erit. &c.
enarrare legem Dei poſſit, quàm illam homo longe à veri- vi n.140. aſpernatus.
*tatis notitia remotus expreſſit? Ego verò eos, qui vera im-
prudenter loquuntur, ſic habendos puto, tanquam diui-
nent ſpiritu aliquo inſtincti. Quòd ſi vt legi ſanctæ vim,
rationemq́; peruidit; ita illud quoque ſciſſet, aut explicaſ-
ſet, in quibus præceptis lex ipſa conſiſteret: non philoſophi
functus eſſet officio, ſed prophetæ. Quod quia facere ille non
poterat; nobis faciendum eſt; quibus ipſa lex tradita eſt ab
illo vno magiſtro, & imperatore omnium Deo.*

HVIVS *legis caput primum eſt, ipſum Deum noſſe;* 9
*ſoli obtemperare; ſolum colere. Non poteſt enim rationem
hominis obtinere, qui parentem animæ ſuæ Deum neſcit;
quod eſt ſummum nefas. Quæ ignoratio facit, vt Dijs alie-
nis ſeruiat. quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc iam
procliuis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam veri; ac
ſingularis boni; quia Deus quem noſſe refugit, fons eſt ipſe
bonitatis. Vel ſi iuſtitiam ſequi volet Dei; diuini tamen
iuris*

iuris ignarus, gentis ſuæ leges, tanquam verum ius amplectitur; quas non vtique iuſtitia, ſed vtilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuerſa, & varia iura ſunt condita; niſi quòd vnaquæque gens id ſibi ſanxit, quod putauit rebus ſuis vtile? Quantum autem à iuſtitia recedat al. perfida *vtilitas, populus ipſe Romanus docet; qui *per feciales bella indicendo, & legitimè iniurias inferendo, ſemperq; aliena cupiendo, atque rapiendo, poſſeſſionem ſibi totius orbis comparauit. Verùm hi iuſtos putant, ſi contra leges ſuas nihil faciant; quòd etiam timori adſcribi poteſt, ſi præſentium pœnarum metu, ſceleribus abſtineant. Sed concedamus ſanè, vt id natura, vel (vt ait philoſophus) ſua ſponte faciant quod legibus facere coguntur. Num iccirco iuſti erunt; quia parent inſtitutis hominum; qui & ipſi aut errare, aut iniuſti eſſe potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores, qui certè publicæ vtilitati prò conditione temporum ſeruierunt. Aliud eſt igitur ciuile ius; quod pro moribus vbiq; variatur: aliud eſt vera iuſtitia; quam vniformem, ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus: quem qui* ipſam iuſtitiam *ignorat; & *ipſum Deum ignoret neceſſe eſt. Sed putemus* vi.n.141. *fieri poſſe, vt aliquis naturali & ingenito bono, veras virtutes capiat; qualem fuiſſe Cimonem Athenis accepimus; qui & egentibus ſtipem dedit; & pauperes inuitauit; & nudos induit. Tamen cũ illud vnũ, quod eſt maximum, deeſt, agnitio Dei: iam illa bona omnia ſuperuacua ſunt, & inania, vt fruſtra in his aſſequendis laborauerit. Omnis enim iuſtitia eius,* erit *ſimilis * eſt humano corpori caput non habenti: in quo tametſi membra omnia & locis ſuis conſtent, & figura, & habitudine; tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & vita, & omni ſenſu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, vſum nõ habent; tam ſcilicet, quàm caput ſine corpore. Cui ſimilis eſt, qui cùm Deum non ignoret, viuit iniuſtè.*

iniuſtè.id enim ſolum habet, quod eſt ſummũ; ſed fruſtra; quoniam virtutibus tanquam membris eget. Itaque vt ſit viuũ,ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt,quaſi caput; & omnes virtutes,quaſi corpus.ita fiet homo perfectus,ac viuus; ſed tamẽ ſumma omnis in capite eſt. quod quamuis conſtare non poteſt ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quidem animal vitioſum, ac debile; ſed tamen viuet; ſicut & is, qui & Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Itaque ſine membris aliquibus viui poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, vt philoſophi, etiam ſi natura ſint boni, tamen nihil ſciant, nihil ſapiant. Omnis doctrina, & virtus eorũ ſine capite eſt; quia Deum neſciunt; qui eſt virtutis, ac doctrinæ caput: quem qui non agnoſcit; licet videat, cæcus eſt, licet audiat, ſurdus; licet loquatur, elinguis eſt. Cùm verò conditorem rerum parentemq́; cognouerit; tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo ſunt ſenſus omnes collocati, hoc eſt,oculi, aures, & lingua. nam profectò is videt, qui veritatem,in qua Deus eſt, vel Deum,in quo veritas eſt, oculis cordis aſpexerit: is audit, qui diuinas voces,ac præcepta vitalia pectori ſuo affigit: is loquitur,qui cæleſtia diſſerens, virtutem, ac maieſtatem Dei ſingularis enarrat. Quare non eſt dubium,quin impius ſit, quiſquis Deum non agnouerit,omnesq́; virtutes eius, quas habere,aut tenere ſe putat,in illa mortifera via reperiuntur,quæ eſt tota tenebrarũ. Quapropter nihil eſt,quod aliquis ſibi gratuletur,ſi has inanes virtutes adeptus eſt: quia non tantũ miſer, qui bonis præſentibus careat;ſed etiã ſtultus ſit,neceſſe eſt,qui labores in vita ſua maximos ſuſcipiat incaſſum. Nã dempta ſpe immortalitatis, quam Deus pollicetur in ſua religione verſantibus; cuius aſſequendæ gratia virtus appetenda eſt, & quicquid malorum acciderit,perferẽdum,maxima erit

profectò

profectò vanitas, obſequi velle virtutibus, quæ fruſtra homini calamitates afferunt, & labores. Nam ſi virtus eſt, egeſtatem, exilium, dolorem, mortémque, quæ timentur à cæteris, pati fortiter, ac ſubire; quid tandem in ſe boni habet, cur eam propter ſeipſam philoſophi dicant expetendam? Nimirum ſupernacuis, & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquillè. Si enim mortales ſunt animæ, ſi virtus diſſoluto corpore nihil futura eſt; quid fugimus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona vt habeamus, ſceleratè, impiéq; viuendum eſt; quia virtutem, id eſt iuſtitiam paupertas ſequitur. Sanus igitur nō eſt, qui nulla ſpe maiore propoſita, ijs bonis, quibus cæteri vtuntur in vita, labores, & cruciatus, & miſerias anteponat. Si autem virtus (vt ab his rectiſſimè dicitur) capeſſenda eſt; quia cōſtat, ad eam naſci hominem; ſubeſſe debet ſpes aliqua maior, quæ malorum, & laborum, quos perferre virtutis eſt, magnum afferat, præclarumq; ſolatium. Nec aliter virtus, cū per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt; quàm ſi acerbitatem ſuam maximo bono penſet. Aeque non aliter his bonis præſentibus abſtinendum eſt, quàm ſi ſint
alia *aliqua maiora propter quæ tanti ſit & voluptates omittere, & mala omnia ſuſtinere. Ea verò nulla ſunt alia (vt in tertio docui) niſi perpetua vita. Hanc autem præſtare quis poteſt, niſi Deus, qui virtutem ipſam propoſuit? Ergò in Dei agnitione, & cultu, rerum ſumma verſatur. in hoc eſt ſpes omnis, ac ſalus hominis: hic eſt ſapientiæ gradus primus, vt ſciamus quis ſit nobis verus pater; eumq; ſolum pietate debita proſequamur; huic pareamus; huic deuotiſſime ſeruiamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

10 DIXI, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuen-

*tribuendum ſit: quanquam id ipſum, quod homini tribue-rìs, Deo tribuitur; quia homo Dei ſimulachrum eſt. Sed tamen primum officium iuſtitiæ eſt; coniungi cum Deo, ſe-cundum, cum homine. Sed illud primum, religio dicitur; hoc ſecundum, miſericordia, vel humanitas nominatur. Quæ virtus propria eſt iuſtorum, & cultorum Dei; quòd ea ſola vitæ communis in ſe continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus ſapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu, & periculo tutiora generauit. Hominem verò quia nudum, fragilémque formauit, vt eum ſapientia potius inſtrueret, dedit ei præter cetera hunc pietatis affectum, vt homo hominem tueatur, diligat, fo-ueat, contráque omnia pericula & accipiat, & præſtet auxilium. Summum igitur inter ſe hominum vinculum eſt humanitas: quod qui diſruperit, nefarius, & parricida exiſtimandus eſt. Nam ſi ab vno homine, quem Deus fin-xit, omnes orimur; certè conſanguinei ſumus; & ideo ma-ximum ſcelus putandum eſt odiſſe hominem vel nocen-tem. Propterea Deus præcepit inimicitias per nos nūquam faciendas, ſemper eſſe tollendas; ſcilicet vt eos, qui ſint no-bis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Item ſi ab vno Deo inſpirati omnes, & animati ſumus, quid aliud quàm fratres ſumus? Et quidem coniunctiores *qui ani-mis, quàm qui corporibus. Itaque nō errat Lucretius, cùm dicit: Denique, cæleſti ſumus omnes ſemine oriundi:* quod

Omnibus ille idem pater eſt.

*Ergo pro belluis immanibus ſunt habendi, qui * hominibus nocent, qui contra ius humanitatis, & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, malum nunquā facere, ſem-per bonum. Id autem ipſum bene facere, quid ſit, idem ipſe præſcribit: præſtare auxilium depreſſis, & laborantibus; impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam* homini

pius eſt, animal nos voluit eſſe ſociale. Itaque in alijs hominibus, nos ipſos cogitare debemus. non meremur in periculo liberari, ſi non ſuccurrimus: non meremur auxilium, ſi negamus. Ad hanc partem, philoſophorum nulla præcepta ſunt; quippe qui falſa virtutis ſpecie capti, miſericordiam de homine ſuſtulerunt; & dum volunt ſanare vitia, auxerunt. Et cùm ijdem plerunque fateantur, ſocietatis humanæ communionem eſſe retinendam; ab ea planè ſeipſos inhumanæ ſuæ virtutis rigore diſſociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum eſt, qui nihil cuiquam impertiendum putant. Vrbis condendæ originem, atque cauſam non vnam intulerunt; ſed alij eos homines, qui ſint ex terra primitus nati, cùm per ſiluas, & campos erraticam degerent vitam, nec vllo inter ſe ſermonis, aut iuris vinculo cohærerent; ſed frondes, & herbam pro cubilibus; ſpeluncas, & antra pro domibus haberent; beſtijs, & fortioribus animalibus prædæ fuiſſe commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi ſui, ad alios homines decurriſſe; præſidium imploraſſe; & primò nutibus voluntatem ſuam ſignificaſſe, deinde ſermonis initia tentaſſe; ac ſingulis quibusq; rebus nomina imponẽdo, paulatim loquendi perfeciſſe rationem. Cùm autem multitudinem ipſam viderẽt contra beſtias eſſe tutam; oppida etiã cœpiſſe munire; vel vt quietem noctis tutam ſibi facerent; vel vt incurſiones, atq; impetus beſtiarum non pugnando, ſed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt; miſeros, atq; miſerabiles, qui ſtultitiam ſuam literis, memoriæq; mandauerunt. Qui cùm viderent mutis quoq; animalibus ingenitã eſſe rationẽ vel conueniendi, vel inuicem appetẽdi, vel periculi fugiendi, vel mali cauẽdi, vel cubicula ſibi, & latibula parandi; homines autem ipſos exiſtimauerint non niſi exemplis admoneri, ac diſcere potuiſſe,

quid

*quid metuere ſibi, quid cauere, quid facere deberent; aut nunquam conuenturos inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſſent. Hæc alijs delira viſa ſunt (vt fuerunt) dixeruntq́, non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coëundi, ſed ipſam potius humanitatẽ: itaq́ inter ſe congregatos, quòd natura hominum ſolitudinis fugiens, & communionis, ac ſocietatis appetens eſſet. Non magna inter eos diſceptatio eſt. Siquidem cauſæ diſpares ſunt, res eadem eſt. Potuit igitur vtrunque, quia non repugnat; ſed tamen vtrunque nullo modo verum eſt; quia non per omnem terrã nati ſunt homines è terra tanquam ex draconis alicuius dentibus præſeminati (vt poëtæ ferũt) ſed vnus homo à Deo factus eſt; ab eoq́ vno omnis terra humano genere completa eſt; eadem ſcilicet ratione, qua rurſus poſt diluuium. quod certè negare non poſſunt. Nulla igitur in principio facta eſt eiuſmodi congregatio; nec vnquam fuiſſe homines in terra, qui propter infantiam non loquerẽtur, intelliget, cui ratio non deeſt. Fingamus tamen illa vera eſſe, quæ otioſi, & inepti ſenes fabulantur; vt eos ſuis potiſſimùm ſenſibus, & ſuis rationibus refellamus. Si hac de cauſa ſunt homines congregati, vt mutuis auxilijs imbecillitatem ſuam tuerentur: ſuccurrendum eſt igitur homini, qui egeat auxilio. Cùm enim præſidij cauſa homines ſocietatẽ cum hominibus inierint, & ſanxerint: fœdus illud inter homines à principio ortus ſui initiũ, aut violare, aut non conſeruare, ſummũ nefas putandũ eſt. Nam qui ſe à præſtãdo auxilio remouet; etiã ab accipiẽdo ſe remoueat, neceſſe eſt; quia nullius *ope indigere ſe putat, qui alteri ſuam denegat. Huic verò, qui ſe ipſe diſſociat, ac ſecernit à corpore; non ritu hominis, ſed ferarum more viuẽdum eſt. Quod fieri ſi nõ poteſt; retinendũ eſt igitur omni modo vinculũ ſocietatis humanæ; quia homo ſine homine nullo modo poteſt viuere. Retentio autẽ ſocietatis eſt cõmunitas, id eſt*

* opera

auxilium praſtare, vt poßimus accipere. Sin verò (vt illi alij diſputant) humanitatis ipſius cauſa, facta eſt hominum congregatio, homo certè hominem debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi rudes, & adhuc feri homines, & fecerunt nondum conſtituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitis, ſermonis *ſermone, rerumq́; omnium commercio inter ſe copulatis, eſſe faciendum; qui aſſueti hominibus, ſolitudinem ferre non poſſunt?*

II CONSERVANDA *eſt igitur humanitas, ſi homines rectè dici velimus. Id autem ipſum conſeruare humanitatem, quid aliud eſt, quàm diligere hominem, quia homo ſit, & idem, quod nos ſumus? Diſcordia igitur, atque diſſenſio non eſt ſecundum hominis rationem: Verumq́; eſt illud Ciceronis, quod ait, hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe. ergo ſi nocere homini, contra naturam eſt: prodeſſe igitur homini ſecundum naturam ſit, neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat; quia humanitatis officium eſt, neceßitati hominis, ac periculo ſubuenire. Quæro igitur ab ijs, qui flecti, ac miſereri non putant eſſe ſapientis; ſi homo ab aliqua beſtia comprehenſus, auxilium ſibi armati hominis imploret; vtrúmne ſuccurrẽdum putent, an minimè? Non ſunt tam impudentes, vt negent fieri oportere, quod flagitat, quod expoſcit humanitas. Item ſi aliquis circumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis eſſe, non auxiliari? non ſunt ipſi homines, ſi putent. Nemo enim poteſt eiuſmodi periculis non eſſe ſubiectus. Imò verò & hominis, & fortis viri eſſe dicent, ſeruare periturum. Si ergo in eiuſmodi caſibus, qui periculum vitæ homini afferunt, ſuccurrere, humanitatis eſſe concedunt: quid cauſæ eſt, cur, ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, ſuccurrendum eſſe non putent? Quæ cùm ſint paria*

natura

natura cum illis caſibus fortuitis, & vnam eandemq́ humanitatem deſiderent; tamen illa diſcernunt; quia non reipſa vera, ſed vtilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo ſurripiunt, ſperant ſibi gratiam relaturos. Egentes autem, quia non ſperant; perire arbitrantur, quicquid eiuſmodi hominibus impartiant. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia.

Malè meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit:
Et illi producit vitam ad miſeriam.

At enim poëta fortaſſe pro perſona locutus eſt.

*Quid Marcus Tullius in ſuis officialibus libris, nónne hoc idem ſuadet; non eſſe omninò largiendum? Sic enim dixit: Largitio, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit; ita *bonitate benignitas tollitur. qua quo in plures vſus ſis, eo minus in multos vti poſſis. & idem paulò pòſt: Quid autem eſt ſtultius, quàm quod libenter facias, curare, vt id diutius facere non poſſis? Videlicet profeſſor ſapientiæ refrenat homines ab humanitate: monetq́, vt rem familiarem diligenter cuſtodiant; malintq́ arcam, quàm iuſtitiam conſeruare. Quod cùm intelligeret inhumanum eſſe, ac nefarium; mox ex alio capite, quaſi actus pœnitentia, ſic ait: Nonnunquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omninò repudiandum; & ſæpè idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum. Quid eſt idoneis? nempe ijs, qui reſtituere, ac referre gratiã poſſint. Si nunc Cicero viueret, exclamarem profectò: Hic hic M. Tull. aberraſti à vera iuſtitia; eamq́ vno verbo ſuſtuliſti; cùm pietatis, & humanitatis officia vtilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum eſt, ſed quantum poteſt, non idoneis. Id enim iuſtè, id piè, id humanè fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris. Hæc eſt vera illa, & germana iuſtitia, cuius ſolidam, & expreſſam*

benignitate

 effigiem

effigiem nullam tenere vos dicitis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe virtutem; fateriſq; in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam eſſe, his verbis: Nec eſt dubiũ, quin is, qui liberalis, benignuſq; dicitur, officium, non fructum ſequatur. Cur ergo ideoneis potius largiris, niſi vt poſtea mercedem recipias? Te igitur auctore, ac præceptore iuſtitiæ, quiſquis idoneus non erit, nuditate, ſiti, fame conficietur; nec homines copioſi, & vſque ad delicias abundantes ſubuenient vltimæ neceſsitati. Si virtus iuſtitiam non exigit; ſi propter ſe (vt dicitis) expetẽda eſt: ergo iuſtitiam matrem principemq; virtutum ſuo pretio, non tuo commodo æſtima; eiq; potiſsimũ tribue, à quo nihil ſperes. Quid perſonas eligis? quid membra inſpicis? Pro homine tibi habendus eſt, quiſquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abiice vmbras illas, imaginesq; iuſtitiæ, atq; ipſam veram, & expreſſam tene. largire cæcis, debilibus, claudis, deſtitutis; quibus niſi largiare, moriendum eſt. inutiles ſunt
ęis vitam hominibus, ſed vtiles Deo; qui*eos *vita; qui *ſpiritu donat;
ſpiritum qui luce dignatur. Foue quantũ in te eſt, & animas homi-
vi n.142. num, ne extinguantur, humanitate ſuſtenta. Qui ſuccurrere perituro poteſt, ſi non ſuccurrerit, occidit. Verùm iſti, quia neque naturam retinent; neq; præmiũ in eo quod ſit, ſciunt; dum perdere timent, perdunt; & in id, quod maximè cauent, incidũt; vt quicquid largiuntur, aut pereat omnino, aut ad tempus breuiſsimum proſit. Nam qui exiguam ſtipem miſeris negant; qui conſeruare humanitatem ſine damno ſuo volunt; patrimonia ſua effundunt; vt aut peritura, & fragilia ſibi comparent; aut certè maximis ſuis damnis nihil conſequantur. Quid enim dicendum eſt de ijs, qui populari leuitate ducti, vel magnis vrbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? niſi eos dementes, ac furioſos; qui præſtent id populo, quod & ipſi perdant; & nemo eorum, quibus præſtatur, accipiat.

Itaque

Itaque vt eſt omnis voluptas caduca & breuis, oculorum maximè, & aurium; aut obliuiſcuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent; aut etiam offenduntur, ſi non eſt libidini vulgi ſatisfactum: vt etiam homines ſtultiſsimi malum ſibi malo compar auerint; vt ſi adeò placuerint, nihil amplius, quàm inanem fauorē, paucorumq́ dierum fabulas aſſequuntur. Sic quotidie leuiſsimorum hominum patrimonia in res ſuperuacuas prodiguntur. Num ergo illi ſapientius, qui vtiliora, & diuturniora ciuibus ſuis exhibent munera? ij ſcilicet, qui publicis operibus extructis, memoriam nomini ſuo quærunt? ne iſti quidem rectè bona ſua in terram ſepeliūt: quia nec memoria quicquam mortuis confert; nec opera eorum ſempiterna ſunt: ſiquidem aut vno tremore terræ diſsipantur, & corruunt; aut fortuito conſumuntur incendio; aut hoſtili aliquo impetu diruuntur; aut certe vetuſtate ipſa diſſoluta labuntur. Nihil eſt enim (vt ait orator) opere, & manu factum, quod non cōficiat, & cōſumat vetuſtas. Ad hæc iuſtitia, & lenitas floreſcit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus ſuis, aut clientibus largiuntur. aliquid enim præſtant hominibus, & proſunt. ſed nō eſt illa vera, & iuſta largitio. Beneficentia enim nulla eſt, vbicunque neceſsitas non eſt. Perit ergo quicquid gratiæ cauſa tribuitur non indigētibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt ijs, quibus datur; iuſtum tamen non eſt; quia, ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Vnum igitur certum, & verum liberalitatis officium eſt, egentes, atq; inutiles alere.

12 *HÆC eſt illa perfecta iuſtitia, quæ cuſtodit humanam, de qua philoſophi loquuntur, ſocietatē. Hic diuitiarū maximus, ac veriſsimus fructus eſt, non vti opibus ad propriam vnius voluptatem, ſed ad multorum ſalutem; non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad iuſtitiā, quæ ſola non interit.*

Tenendum eſt igitur omnimodo, vt ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit omninò. Huius enim operis, & officij merces à Deo eſt expetenda ſolo: nam ſi ab homine expectes, iã non humanitas erit illa, ſed beneficij fœneratio; nec poteſt videri bene meruiſſe, qui quod fecit, non alteri, ſed
eodem *ſibi præſtat; & tamen res * eò redit, vt quod alteri quiſque præſtiterit, nihil ab eo commodi ſperans, verè ſibi præſtet; quia mercedem capiet à Deo. Idem Deus præcepit, vt ſiquando cœnam parauerimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare non poſſint, & vicem reddere; vt omnis actus vitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquam interdictum ſibi putet aut communione cum amicis, aut caritate cum proximis. ſed notum nobis Deus fecit, quod ſit verum, & iuſtum opus; ita nos oportere cum proximis viuere, dummodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur virtus eſt hoſpitalitas; quod philoſophi quoque aiunt; ſed eam detorquent à vera iuſtitia, & ad commodum rapiunt. Rectè, inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (vt mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illuſtrium hoſpitibus illuſtribus. Eodem modo rurſus errauit, quo tum, cùm idoneis eſſe diceret largiendum. Non enim iuſti, & ſapientis viri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus, & abiectis. Nam illuſtres illi, ac potentes nulla re poſſunt indigere; quos opulentia ſua & munit, & honorat. Nihil autem à viro iuſto faciendum eſt, niſi quod ſit beneficum. Beneficium autem, ſi refertur, interit, atque finitur. nec enim poſſumus id habere integrum, cuius pretium nobis perſolutum eſt. In his itaque beneficijs iuſtitiæ ratio verſatur, quæ ſalua, & incorrupta permanſerint. permanent autem nõ aliter, quàm ſi præſtentur hominibus ijs, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud,*

niſi

*niſi vtilitatem; nec diſsimulauit homo ingenioſus, quid ex eo commodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos ſibi hoſpitij, & amicitiæ iure conſtrinxerit. O quàm multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet; nec tam noſtris, quàm ſuis verbis refelleretur. Idem quippe ait, vt quiſque maximè ad ſuum commodum referat quæcunque agit, ita minimè eſſe virum bonum. Idem etiam negat ſimplicis & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, & prætēdere, aliud agere videri, cùm aliud agat; præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet: ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet, quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas, malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circuncurſes, vt aduenientes populorum, atque vrbium principes domum tuam inuites: vt per eos apud ciues eorum potentiam conſequare; veliſque te iuſtum, & humanum, & hoſpitalem videri, cùm ſtudeas vtilitati tuæ. Verùm hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem cōuenit? Sed ignorantia veri iuris, prudens, ac ſciens in *hoc ſe laqueos *induxit.* hos induit. vi.n.143. *Quod vt ei poßit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad veram iuſtitiam, quam non teneat, præcepta ſe dare; ſed ad vmbram, imaginemq́ iuſtitiæ. Ignoſcēdum eſt igitur vmbratico & imaginario præceptori; nec ab eo veritas exigēda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redemptio magnum, atq́ præclarum iuſtitiæ munus eſt. quod idem ipſe Tullius approbauit. Itaquē hæc benignitas, inquit, etiam reipublicæ eſt vtilis, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis, largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt grauium hominum, atque magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes, ac redimere captiuos: cùm apud iniuſtos, ſi qui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Iis enim*

Y 5 *maximè*

maximè laudis eſt bene facere, quos nemo ſperauit eſſe facturos. Nam qui bonũ facit vel conſanguineo, vel proximo, vel amico; aut nullã, aut certè nõ magnam laudẽ meretur; quia facere debet; ſitq́; impius, ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, & neceſſitudo exigit; & ſi facit, nõ tam gloriæ aſſequẽdæ, quàm reprehẽſionis vitandæ gratia facit. Qui autẽ facit alieno, & ignoto; is verò dignus eſt laude; quoniã, vt faceret, ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt, vbi ad benefaciendum neceſſitatis vinculum nullũ eſt. Hoc igitur officiũ benignitatis ne anteponere quidem largitioni munerũ debuit; quod eſt comparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eligẽtis. Illa enim largitio hominũ patrimonia ſua in mare abiiciẽtium, inanis, & leuis, & ab omni iuſtitia remotiſſima eſt. Itaque ne dici quidẽ munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnũ iuſtitiæ opus eſt, pupillos, & viduas deſtitutos, & auxilio indigẽtes tueri, atque defendere. quod adeo vniuerſis diuina lex illa præſcribit, quandoquidem boni quiq́; iudices ad officium ſuum
his *iudicant pertinere; vt *eos naturali humanitate *foueant;*
faueant. *ac iiſdem prodeſſe nitantur. Verùm hæc opera, propriè noſtra ſunt; qui legem, qui verba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi ſentiant quidem naturæ eſſe iuſtum, tueri eos, qui tutela carent; ſed, cur ita ſit, non perſpiciunt. Deus enim, cuius perpetua clemẽtia eſt; iccirco viduas, pupillosq́; defendi, ac foueri iubet, nequis reſpectu, ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur, quo minus mortem pro iuſtitia, fideq́; ſuſcipiat; ſed incũctanter, ac fortiter ſubeat; cùm ſciat ſe caros ſuos Deo relinquere; nec his vnquã præſidium defuturum. Aegros quoq́;, quibus defuerit, qui aſſiſtat, curandos, fouendosq́; ſuſcipere, ſummæ humanitatis, & magnæ operationis eſt. quod qui fecerit, hic viuã hoſtiam Deo acquiret; & quod alteri dederit ad tẽpus, ipſe à Deo accipiet*

*piet in æternum. Vltimũ illud, & maximum pietatis officium eſt, peregrinorũ, & pauperũ ſepultura: quod illi virtutis, iuſtitiæq́; doctores prorſus non attigerunt. Nec enim poterant id videre, qui vtilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ ſupradicta ſunt, quamuis verum limitem non tenuerint, tamẽ quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quaſi odore quodam veritatis retenti; propius oberrauerunt. hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt. Quin etiam nõ deſuerunt, qui ſuperuacaneam facerent ſepulturam; nihilq́; eſſe dicerent mali, iacere inhumatum, atq; abiectum. quorum impiam ſapientiam cùm omne humanum genus reſpuit, tum diuinæ voces, quæ id fieri iubent. Verùm illi non audent dicere, id non eſſe faciendũ; ſed ſi fortè non fiat, nihil eſſe incõmodi. Itaq; in ea re non tam præcipientium, quàm conſolantium funguntur, officio; vt ſi fortè id ſapienti euenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapienti ferendum ſit, dicimus; ſed quid facere ipſe debeat. Itaq; nõ quærimus nunc, vtrúmne tota ſepeliendi ratio ſit vtilis, nec ne: ſed hæc, etiam ſi ſit inanis (vt illi exiſtimant) tamen facienda eſt, vel ob hoc ſolum, quòd apud homines bene, & humanè fieri videtur. Animus enim quæritur, & propoſitum põderatur. Non*enim patiemur, figuram, & figmentum Dei, feris, ac volucribus in prædam iacere; ſed reddamus id terræ, vnde ortum eſt, & quamuis in homine ignoto neceſſariorum munus implebimus, in quorum locũ, quia deſunt, ſuccedat humanitas; & vbicunq; homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo autem magis iuſtitiæ ratio conſiſtit, quàm in eo, vt quod præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem; quæ eſt multo certior, iuſtiórque? *quæ cũ ſit, iam non hominí præſtatur, qui nihil ſentit, ſed Deo ſoli: cui cariſſimum ſacrificium eſt, opus iuſtum. Dicet aliquis fortaſſe:*

[margin: *ergo ,]
[margin: *vi n.144.]

Si hæc

Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim ſi magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur; vt hæc facientem, vel vno die patrimonio exui, ſit neceſſe: perdam'ne rem familiarem, meo, aut maiorum labore quæſitam; vt iam ipſi mihi aliena miſericordia viuendum ſit? Quid, tu tam puſillo animo paupertatem times? quam etiam veſtri philoſophi laudant; nihil hac tutius, nihilque tranquillius eſſe teſtantur. Hoc, quod times, ſolicitudinum portus eſt. An ignoras, quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubiaceas? Quæ tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu verò præda onuſtus incedis, & ſpolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forſitan eripiet aut vnum latrocinium, aut exiſtens repentè proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid verere, fluxum, & fragile bonum facere ſempiternũ; aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere; vbi non furem, prædonemq́; timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum diues eſt, pauper eſſe nunquàm poteſt. Si iuſtitiam tanti putas; ſequere abiectis oneribus, quæ te premunt. libera te ipſum compedibus, & cathenis; vt expeditus ad Deum curras. Magni, & excelſi animi eſt, deſpicere, & calcare mortalia. Sed ſi hanc *aram v.n.145.* *virtutem non capis, vt diuitias tuas in *arcam Dei conferas, vt fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia iſta præcepta non tibi ſolidantur, ſed omni populo, qui mente coniunctus eſt, & cohæret ſicut homo vnus. Si ſolus magnis operibus non ſufficis; pro virili parte operare iuſtitiam; ſic tamen, vt quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neque nunc ſuaderi tibi putes, vt rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias; ſed quæ in ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora conuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime; vnde feras paſcis, hinc pauperes ale; vnde homines ad gladium comparas,*

hinc

*hinc innocenteis mortuos ſepeli. Quid prodeſt, perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium malè peritura; vt pro his veris muneribus, habeas à Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces; cui Deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & ego audiam tuas: ſi miſertus laborãtium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adiuueris; & ego animum *tuum contra te geram,* vi.n.146. *tuiſque te legibus iudicabo.*

QVOTIES igitur rogaris; tentari te à Deo crede, 13 *an ſis dignus exaudiri. Circunſpice conſcientiam tuam, & quantum potes, medere vulneribus; nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. abolentur enim, ſi Deo largiare, quia *peccaueras.* peccaueris. *nam ſi fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maximè cupit, ideoq; agere pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam, nihil aliud eſt, quàm profiteri, & affirmare, ſe vlterius non peccaturum. Ignoſcitur itaque ijs, qui ad peccatum, imprudenter, incautéque labuntur: veniam non habet, qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperandum ſibi ab opere largitionis exiſtimet; quia non habeat peccata, quæ *deleat.* al. debeat redimere. *Imò vero tum magis iuſtitiam debet operari, cùm factus eſt iuſtus; vt quod antè in medelam vulnerum fecerat, poſtmodum faciat in laudem gloriámque virtutis. Eò accedit, quòd nemo eſſe ſine delicto poteſt, quandiu indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummũ culmen iuſtitia procedit. Primus eſt virtutis gradus, malis operibus abſtinere; ſecundus, etiam malis verbis; tertius,*

etiam

etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum aſcendit, ſatis iuſtus eſt; qui ſecundum, iam perfectæ virtutis; ſiquidem neque factis, neque ſermone delinquat: qui tertium, is vero ſimilitudinem Dei aſſecutus videtur. Eſt enim penè ſupra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittere, quod ſit vel factu malũ, vel improbum dictu. Itaque etiam iuſti homines, qui frenare ſe poſſunt ab omni opere iniuſto, nonnunquam tamen ipſa fragilitate vincuntur; vt vel in ira malum dicant; vel in aſpectu rerum delectabilium, cogitatione tacita concupiſcant. Quòd ſi mortalis conditio non patitur, eſſe hominem ab omni macula purum; debent ergo largitione perpetua peccata F. ſpiritualis *carnis aboleri. Vnum eſt enim ſapientis, & iuſti, & *vitalis viri opus, diuitias ſuas in ſola iuſtitia collocare. qua profectò qui eget; licet ille Crœſum, aut Craſſum diuitijs ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt. Danda igitur opera, vt indumento iuſtitiæ, pietatiſq; velemur; quo nos exuat nemo; quod nobis ſempiternum præbet ornatum. Nam ſi Deorum cultores ſimulachra inſenſibilia excolunt, & quicquid pretioſi habent, in ea cõferunt, quibus nec vti poſſunt, nec gratias agere, qui acceperint: quanto iuſtius eſt, & verius, viuentia Dei ſimulachra excolere, vt promereare viuentem? Quæ ſicut vſui habent quicquid acceperint, & gratias agunt; ita Deus, in cuius conſpectu bonum feceris, probabit, & mercedem pietatis exoluet.*

14 *SI ergo in homine præclarum, & excellens eſt bonum miſericordia; idq; diuinis teſtimonijs, & bonorum, malorumq; conſenſu optimum iudicatur: apparet, philoſophos longe abfuiſſe ab humano bono, qui neque præceperũt eiuſmodi quicquam, neque fecerunt, ſed hanc virtutem, quæ in homine propemodum ſingularis eſt, pro vitio ſemper habuerunt,*

buerunt. Libet hic interponere vnum de philoſophia locum, vt illorum plenius coarguamus errores; qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes à vitijs diſtinguere. quod eſt ſanè facillimum. Quis enim non poſſit liberalem à prodigo ſeparare (vt illi faciunt) aut parcum à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautū à timido? quòd hæc, quæ ſunt bona, fines ſuos habeant; quos ſi exceſſerint, in vitia labuntur; ita vt conſtantia, niſi pro veritate ſuſcepta ſit, ſit impudentia. Item fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogente, aut non pro cauſa honeſta certum periculum ſubierit, in temeritatem conuertetur. Libertas quoque, ſi alios inſectetur, potius quàm inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Seueritas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentiū pœnas coërceat, fit ſæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali videantur, non ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere; ſed bonorum ſpecie lapſos, incidere in mala, dum bonorum, ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt; ſed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeuerum, virtutes ſunt quidem, ſed huius temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contẽnimus, alias nobis virtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem vlla ratione potuerunt. Itaq; & virtutes quaſdam pro vitijs, & vitia quadā pro virtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulſu animus cõmouetur, ex homine tollunt, cupiditatẽ, lætitiam, metū, mœſtitiam, quorum duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut præſentibus; poſteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor, morbos (vt dixi) vocant, non tam natura inſitos, quàm praua opinione ſuſceptos, Et iccirco eos cenſent extirpari poſſe radicitus, ſi bonorū, malorumq; opinio falſa tollatur. Si enim nihil cenſeat ſapiens bonum, nihil malum; nec cupiditate ardeſcet;

ardeſcet; nec lætitia geſtiet; nec metu terrebitur; nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod velint, aut quid efficiant: interim, propoſitum arrogans, ac penè furioſum; qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra vim, rationemq́; naturæ.

15 HÆC *enim naturalia eſſe, non voluntaria, omnium viuentium ratio demonſtrat; quæ ijſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi negant poſſe, quia nobiſcum ſimul nata ſint; & conantur oſtendere, quàm prouidenter, & quàm neceſſariò Deus, ſiue natura (ſic enim dicunt) his nos armarit affectibus; quos tamen, quia vitioſi plerunque * ſunt, ſi nimij ſint, poſſe ab homine adhibito modo ſalubriter temperari; vt tantum homini, quantum naturæ ſatis eſt, relinquatur. Non inſipiens diſputatio, ſi (vt dixi) non ad hanc vitam omnia referrentur. Stoici ergo furioſi, qui ea non temperant, ſed abſcindunt; rebusq́; à natura inſitis caſtrare hominem quodammodo volunt. Quod tale eſt, quale ſi velint aut metum detrahere ceruis, aut venenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ ſingula mutis animalibus data ſunt, ea verò vniuerſa homini ſimul. Quòd ſi, vt medici dicunt, lætitiæ affectus in ſplene eſt, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde; facilius eſt interficere animal ipſum, quã ex corpore aliquid euellere; quod eſt animantis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cùm vitia ex homine tollunt, etiam ſe virtutẽ tollere; cui ſoli locum faciunt. Nam ſi virtus eſt, in medio iræ impetu ſeipſum cohibere, ac reprimere; quod negare nõ poſſunt: caret ergo virtute, quiſquis ira caret. Si virtus eſt, libidinem corporis continere; virtute careat, neceſſe eſt, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si virtus eſt, cupiditatem ab alieni appetitione frenare;*

fiunt

*frenare; nullam certè virtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibendum, virtutis vſus adhibetur. Vbi ergo vitia non ſunt; nec virtuti quidem locus eſt; ſicut nec victoria quidem, vbi aduerſarius nullus eſt. Ita fit, vt bonum ſine malo eſſe in hac vita non poſſit. Affectus igitur, quaſi vbertas eſt naturalis animorum. Nam ſicut in ſentes ager, qui eſt natura fœcundus, exuberat; ſic animus incultus vitijs ſua ſponte inualeſcentibus, velut ſpinis obducitur. Sed cùm verus cultor acceſſerit, ſtatim cedentibus vitijs, fruges virtutis oriuntur. Deus itaque, cùm hominem primùm fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius iſtas animi commotiones, vt poſſet capere virtutem. ſicut terra culturam; poſuitq́ materiam vitiorum, in affectibus; virtutis, in vitijs. Quæ profectò aut nulla erit, aut in vſu eſſe non poterit; ſi deſint ea, per quæ vis eius aut apparet, aut conſtat. Videamus nunc, ijdem illi, qui vitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum, malorumq́ naſci putant; quibus euulſis, ſanandum eſſe animum ſapientis exiſtimant; quoniam intelligunt & natura inſitos eſſe, & ſine his nihil moueri, nihil agi poſſe; alia quædam in eorum locum, vicémque ſupponunt. vt pro cupiditate ſubſtituunt voluntatem. quaſi verò non multo ſit præſtabilius, bonum cupere, quàm malùm velle. Item pro lætitia gaudium; pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis *eius; ratio *deficit. Itaque ægritudinem penitus, id eſt, mœſtitiam, dolorémque animi ſuſtulerunt. quod fieri nequaquam poteſt. Quis enim poſſit non dolere, ſi patriam aut peſtilentia exhauſerit, aut hoſtis euerterit, aut tyrannus oppreſſerit? Poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam viderit libertatem; ſi proximos, ſi amicos; ſi bonos viros aut exterminatos, aut crudeliſſimè trucidatos? niſi cuius mens ita obſtupuerit, vt ſit ei ſenſus omnis ereptus. Quare aut omnia*

*eos. *defecit.

Z tollere

*tollere debuerunt; aut implenda fuerat curta hæc, & debilis diſputatio; id eſt, etiam pro ægritudine aliquid reponendum; quoniam ſuperioribus, ita ordinatis, hoc conſequens erat. Vt enim præſentibus lætamur bonis; ſic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ; quoniam vitioſam putabant, nomen aliud indiderunt; ſic ægritudini, quoniam & ipſam vitioſam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed verbum; cuius indigentia eum totum affectum, qui eſt vel maximus, contra quam natura pateretur, auferre voluerunt. Nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus; & oſtendere, aut ſermonis ornandi, augendæq́ copiæ gratia, multa nomina ijſdem rebus *impoſita, aut certè non multum inter ſe illa diſtare. Nam & cupiditas à voluntate incipit; & cautio à metu oritur; & lætitia nihil aliud eſt, quàm profuſum gaudium. Sed putemus, vt ipſi volunt, eſſe diuerſa. Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent, perſeuerantem, ac perpetuam voluntatem; lætitiam verò, inſolenter ſe efferens gaudium; metum autem, nimiam, & excedentem modum cautionem. Ita fit, vt ea, quæ tollenda eſſe cenſent, non tollant, ſed temperent; ſiquidem nomina tantummodo immutant, res ipſa manet. Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò peripatetici ratione perueniunt; vt vitia, quoniam tolli non poſſunt, *moderanda ſint. Ergo errant, quia non efficiunt, quod volunt; & longo, aſperoq́ circuitu in eandem viam redeunt.*

vi.n.147. al. medie temperanda

16 *AT ego ne peripateticos quidem acceſſiſſe ad veritatem puto; qui vitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. Carendum eſt enim vitijs etiam mediocribus. quin potius efficiendum fuit, primùm, ne vitia eſſent. nec enim quicquam vitioſum naſci poteſt; ſed vitia fieri, ſi malè vtamur affectibus; ſi bene, virtutes. Deinde monſtrandum eſt, non*

non ipſos affectus,ſed eorum cauſas eſſe moderandas. Non eſt, inquiunt, lætitia nimia geſtiendum, ſed modicè, ac temperatè. Hoc verò tale eſt,quale,ſi diceret,non eſſe currendum concitatè,ſed gradiendum quietè. At poteſt & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid ſi oſtendero, eſſe aliquid, vbi non tantùm modicum, ſed vel punctum gaudere, vitioſum ſit; & aliud contrà,in quo vel exultare lætitia, minimè criminoſum? Quid tandem nobis iſta mediocritas proderit? Quæro,vtrùmne ſapienti lætandum putent,ſiquid inimico ſuo mali videat accidere;aut vtrùmne lætitiam frenare debeat,ſi victis hoſtibus,aut oppreſſo tyrãno, libertas,& ſalus ciuibus parta ſit? Nemo dubitat, quin & in illo, exiguum lætari, & in hoc, parum lætari, ſit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus dicere licet. Sed, vt dixi, non in his moderandis ſapientiæ ratio verſatur, ſed in cauſis eorũ; quoniã extrinſecus commouentur; nec ipſis potiſſimùm frenos imponi oportuit, quoniam & exigui poſſint in maximo crimine, & maximi poſſunt eſſe ſine crimine. Sed aſſignandi fuerunt certis temporibus,& rebus, & locis; ne vitia ſint, quibus vti rectè licet. Sicut enim rectè ambulare bonum eſt, errare autem malum; ſic moueri affectibus in rectum, bonum eſt; in prauum, malum. Nam ſi libido extra legitimum torum non euagetur, licet ſit vehemens, tamen culpa caret. Sin verò appetit alienam, licet ſit mediocris, vitium tamen maximum eſt. Non eſt itaq; morbus iraſci, nec cupere, nec libidine commoueri; ſed iracundum eſſe, morbus eſt, cupidum, libidinoſum. Qui enim iracũdus eſt, etiã,cui non debet,aut cui non oportet,iraſcitur. Qui cupidus,etiam quod non opus eſt, concupiſcit. Qui libidinoſus, etiam quod legibus vetatur,affectat. Omnis igitur ratio in eo verſari debuit,vt quoniã earum rerum impetus inhiberi non poteſt,nec debet, quia neceſſario eſt inſitus ad tuẽda

officia vitæ; dirigeretur potius in viam rectam, vbi etiam curſus offenſione, ac periculo careat.

17 *SED euectus ſum coarguendi ſtudio longius; cũ ſit mihi propoſitũ, ea, quæ vitia philoſophi putauerunt, oſtendere, non tantùm vitia non eſſe; verùm etiã magnas eſſe virtutes. Ex alijs docendi gratia, ſumam, quæ pertinere ad rem maximè puto. Metum, ſeu timorem in maximo vitio ponunt, ſummamq́; imbecillitatem eſſe animi putant; cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum. Credit ne ergo aliquis, fieri poſſe, vt idem metus ſumma ſit fortitudo? Minimè. Neque enim videtur capere natura, vt aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua concluſione, vt apud Platonem Socrates facit; qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri; ſed ſimpliciter oſtendam, ſummum metum ſummam eſſe virtutem. Nemo dubitat, quin timidi, & imbecilli ſit animi, aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exilium, aut carcerẽ, aut mortem, quæ omnia quiſquis nõ exhorruerit, fortiſſimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa vniuerſa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non eſt; ſpectatæ ſunt enim, ſpectanturq́; adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei; in quibus excruciandis noua, & inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari; cum immanium beſtiarum, vltra ipſam mortem, carnificina ſæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix, atque inuicta patientia ſine vllo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis, atque prouincijs, & ipſis tortoribus miraculum maximum præbuit; cùm patiẽtia crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quàm metus Dei fecit. Itaque (vt dicebam) non euellendus, vt Stoici; neque temperandus timor, vt Peripatetici volunt;*

ſed

ſed in veram viam dirigendus eſt; auferendíque ſunt metus, ſed ita, vt is ſolus relinquatur. qui quoniam legitimus, ac verus eſt; ſolus efficit, vt poſſint cætera omnia non timeri. Cupiditas quoque inter vitia numeratur. ſed ſi hæc, quæ terrena ſunt, concupiſcat, vitium eſt; virtus autem, ſi cæleſtia. Qui enim iuſtitiã, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem ſempiternam, eáque omnia, quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit; opes iſtas, & honores, & potentatus, & regna ipſa contemnet. Dicet fortaſſe Stoicus, Voluntate opus eſſe ad hæc conſequenda, non cupiditate. imò verò parum eſt velle. Multi enim volunt; ſed cùm dolor viſceribus acceſſerit, voluntas cedit, cupiditas perſeuerat, quæ ſi efficit, vt contemptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma virtus eſt; ſiquidem continentiæ mater eſt. Ideóque illud potius efficere debemus; vt affectus, quibus praue vti, vitium eſt, dirigamus in rectum. Nam iſtæ concitationes animorum iuncto currui ſimiles ſunt; in quo rectè moderando ſummum rectoris officium eſt, vt viam nouerit: quam ſi tenebit; quãlibet concitatè ierit, nõ offendet. Si autem aberrauerit; licet placidè, ac leniter eat, aut per confragoſa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certè, quò non eſt opus, deferetur. Sic curſus ille vitæ, qui affectibus, velut equis pernicibus ducitur; ſi viam rectam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, ſi proiiciantur in terram, vitia fient; virtutes autem, ſi ad diuina referantur. Parſimoniam contrà virtutis loco habent. quæ ſi ſtudium eſt habendi, non poteſt eſſe virtus; quia in augendis, vel tuendis terreſtribus bonis tota verſatur. Nos autem ſummum bonum non referimus ad corpus; ſed omne officium ſolius animæ conſeruatione metimur. Quòd ſi (vt ſupra docui) patrimonio minimè parcendum eſt, vt humanitatem, iuſtitiamq́; teneamus; non eſt virtus, frugi eſſe. quod nomen virtutis ſpecie fallit, ac decipit. Eſt enim

ideò *frugalitas abſtinentia quidem voluptatum; ſed *eò vitium,
quia ex habendi amore deſcendit; cùm ſit & voluptatibus
abſtinendum, & pecuniæ minimè temperandum. Nam
parcere *parce, id eſt, mediocriter vti pecunia, quaſi quædam pu-
ſillitas animi eſt aut pertimentis, ne ſibi deſit; aut deſpe-
rantis, poſſe ſe illam reparare; aut cõtemptum terreſtrium
non capientis. Sed ille rurſus eum, qui rei familiari ſuæ
non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem diſtin-
guunt à prodigo; quod is liberalis ſit, qui cibum & beneme-
ritis, & cũ oportet, & quãtum ſatis eſt, largiatur: prodigus
verò, qui & non meritis, & cùm opus non eſt, & ſine re-
ſpectu rei familiaris effundat. Quid ergo? Prodigúmne di-
cemus eum, qui miſericordiæ cauſa tribuat egentibus vi-
ctum? Atqui multũ refert, vtrúmne ſcortis propter libidi-
nem largiare, an miſeris propter humanitatẽ: vtrum pecu-
niam tuam perductores, aleatores, lenonesq; diripiant; an
illam pietati, ac Deo præſtes: vtrúmne illam ventri, ac gulæ
ingeras; an in theſauro iuſtitiæ reponas. Vt ergo vitium eſt,
effundere in malam partem; ſic in bonam, virtus. Si virtus
eſt, nõ parcere opibus, quæ poſſunt reparari; vt hominis vi-
vtique tam ſuſtẽtes, quæ reparari non poteſt: vitium *igitur par-
ſimonia eſt. Quare nihil aliud dixerim, quàm inſanos, qui
hominem mite ac ſociale animal, orbant ſuo nomine; qui
euulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad im-
mobilem ſtuporem mentis perducere volunt; dum ſtudent
animum à perturbationibus liberare, & (vt ipſi dicunt)
quietum, tranquillũq; reddere. Quod fieri nõ tantùm non
poteſt, quia vis, & ratio eius in motu eſt; ſed ne oportet qui-
dem. quia ſicut aqua ſemper iacens & quieta, inſalubris
& magis turbida eſt; ſic animus immotus ac torpens, inu-
tilis eſt etiam ſibi; nec vitam ipſam tueri poterit, quia nec
faciet quicquã, nec cogitabit; cùm cogitatio ipſa nihil aliud
ſit, quàm mentis agitatio. Deniq; qui hãc immobilitatem*

animi

animi aſſerũt, priuare animũ vita volũt; quia vita actuoſa eſt, mors quieta. Quædã etiam rectè pro virtutibus habent; ſed earum modũ non tenent. Virtus eſt conſtantia; non, vt inferentibus iniuriã reſiſtamus; his enim cedendũ eſt; quod cur fieri debeat, mox docebo; ſed vt iubentibus facere nos contra Dei legẽ, contraq́; iuſtitiã, nullis minis, aut ſupplicijs terreamur, quo minus Dei iuſsionem hominis iuſsioni præferamus. Item virtus eſt, mortẽ contemnere; non vt appetamus, eamq́; vltrò nobis inferamus; ſicut philoſophorum plurimi, & maximi ſæpè fecerunt; quod eſt ſceleratum, ac nefarium; ſed vt coacti Deum relinquere, ac fidẽ prodere, mortem ſuſcipere malimus; libertatemq́; defendamus aduerſus impotentium ſtultam, vecordemq́; violentiam; & omnes ſeculi minas, atque terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea, quæ alij timent; excelſa & inſuperabili mente, dolorem, mortemq́; *calcamus. Hæc eſt virtus; hæc vera cõſtantia, in hoc tuenda, & conſeruanda ſolo, vt nullus nos terror, nulla vis à Deo poſsit auertere. Vera igitur Ciceronis illa ſententia eſt. Nemo, inquit, iuſtus poteſt eſſe, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet. Item Seneca in libris moralis philoſophiæ dicentis: Hic eſt ille homo honeſtus, non apice, purpuráue, non lictorum inſignis miniſterio, ſed nulla re minor, qui cùm mortem in vicinia videt, non ſic perturbatur, tanquam rem nouam viderit; qui, ſiue toto corpore tormenta patienda ſunt, ſiue flamma ore recipienda eſt, ſiue extendendæ per patibulum manus, non quærit, quid patiatur, ſed quàm bene. Qui autẽ Deum colit, hæc patitur, nec timet. Ergo iuſtus. His rebus efficitur, vt neq́; virtutes, neq́; virtutum exactiſſimos limites noſſe, aut tenere poſsit omninò, quiſquis eſt à religione Dei ſingularis alienus.

*calcabimus.

SED omittamus philoſophos, qui aut omninò nihil ſciũt, 18

præferunt idq́; ipſum pro ſumma ſcientia *præ ſe ferunt; aut qui non perſpiciunt etiam quæ ſciunt; aut qui, quoniam ſe putant ſcire, quæ neſciunt, ineptè, arrogãterq́; deſipiunt. Nos ergo (vt ad propoſitum reuertamur) quibus ſolis à Deo veritas reuelata, & cælitus miſſa ſapientia eſt; faciamus, quæ iubet illuminator noſter Deus; ſuſtineamus inuicem, & labores huius vitæ mutuis adiumẽtis perferamus: nec tamen, ſi quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. monet enim Deus, operatorem iuſtitiæ non oportere eſſe iactantem; ne non tam mandatis cæleſtibus obſequẽdi, quàm ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe videatur; habeatq́; iam pretium gloriæ, quod captauit; nec præmium cæleſtis illius, ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obſeruare cultor Dei debet, facilia ſunt, illis virtutibus comprehenſis; vt non mentiatur vnquam, decipiendi, aut nocendi cauſa. Eſt enim nefas, eum, qui veritati ſtudeat, in aliqua re eſſe fallacem; atque ab ipſa, quam ſequitur, veritate diſcedere. In hac iuſtitiæ, virtutumq́; omnium via, nullus mendacio locus eſt. Itaque viator ille verus, ac iuſtus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico, ac familiari non eſt mentiri meum: ſed etiam inimico, atque ignoto exiſtimabit non eſſe mentiri ſuum. nec aliquando cõmittet, vt lingua interpres animi,

pecuniam. à ſenſu, & cogitatione diſcordet. *Pecuniæ, ſi quam crediderit, non accipiat vſuram; vt & beneficium ſit incolume, quod ſuccurrat neceſsitati; & abſtineat ſe prorſus alieno. In hoc enim genere officij debet ſuo eſſe contentus, quem oporteat aliàs ne proprio quidem parcere, vt bonum faciat; plus autem accipere, quàm dederit, iniuſtum eſt. Quod qui facit, inſidiatur quodammodo, vt ex alterius neceſsitate prædetur. At iuſtus nunquam prætermittet, quo minus aliquid miſericorditer faciat; nec inquinabit ſe huiuſmodi quæſtu; ſed efficiet, vt ſine vllo ſuo damno, id ipſum, quod

commodat,

commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat à paupere; vt ſiquid ipſe præſtiterit, eò bonum ſit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti bene dicto reſpōdeat, nunquam ipſe male dicat; nec verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit verbum bonum. Quin etiam caueat diligenter, nequando inimicum ſua culpa faciat; & ſiquis extiterit tam proteruus, qui bono, & iuſto faciat iniuriam; clementer, ac moderatè ferat; & vltionem non ſibi aſſumat, ſed iudicio Dei ſeruet. Innocentiam ſemper, & vbique cuſtodiat. Quod præceptum non ad hoc tantùm valet, vt ipſe iniuriam non inferat; ſed vt illatam ſibi non vindicet. Sedet enim maximus, & æquiſſimus iudex, ſpeculator, ac teſtis omnium. Hunc homini præferat; hunc malit de cauſa ſua pronuntiare; cuius ſententiam nemo effugere poteſt nec defenſione cuiuſquam, nec gratia. Ita fit, vt homo iuſtus contemptui ſit omnibus: &, quia putabitur, ſemetipſum defendere nō poſſe, habebitur pro ſegni, & inerti. Qui autē fuerit vltus inimicū; hic fortis, hic ſtrenuus iudicatur; hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus verò ille tametſi prodeſſe omnibus, vel pluribus poſſit; illum tamen ſuſpiciunt, qui nocere, quàm qui prodeſſe poſſit. ſed iuſtum prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo ſtudeat obtemperare; maliſq́; contemni, dummodo ſemper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iiſdem illis officialibus libris: At verò ſiquis voluerit, inquit, animi ſui complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit, quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. O quàm ſimplicem, verámque ſententiam duorū verborū adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat, adiungere, niſi laceſſitus iniuria? vt vitiū bono viro quaſi caudam turpiſſimam apponeret; patiētiaq́;, quæ omnium virtutum maxima eſt, faceret expertem? Nociturum eſſe dixit bonum virum, ſi fuerit laceſſitus; iam ex

hoc ipſo boni viri nomen amittat, neceſſe eſt, ſi nocebit. Non minus enim mali eſt, referre iniuriam, quàm inferre. Nam vnde certamina inter homines, vnde pugnæ, contentionesq́ naſcuntur; niſi quòd improbitati oppoſita impatientia, magnas ſæpè cõcitat tempeſtates? Quòd ſi patientiam, qua virtute nihil verius, nihil homine dignius inueniri poteſt, improbitati oppoſueris; extinguetur protinus; tanquam ſi igni aquam ſuperfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas impatiẽtiam ſibi comparem nacta eſt; tanquam perfuſa oleo, tantum excitabit incendium, vt id non flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaque patientiæ ratio eſt; quam ſapiens homo ademit bono viro. Vt enim nihil malorum fiat, hæc ſola efficit. quæ ſi detur omnibus; nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid * ergo bono viro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamq́ contrarium, quàm iræ frena permittere; quæ illum non modò boni, ſed etiam hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, vt ipſe veriſſimè ait, non eſt ſecundum hominis naturam. Nam & pecudes, ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant: & ſerpentes, ac feræ, niſi perſequaris, vt occidas; negotium non exhibent; & (vt ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque, & inſipientes, ſiquando accipiunt iniuriam, cæco, & irrationabili furore ducuntur; & ijs, qui ſibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur ſapiens, ac bonus vir à malis, & inſipientibus differt; niſi quòd habet inuictam patientiam, qua ſtulti carent; niſi quòd regere ſe, ac mitigare irã ſuam nouit; quam illi, quia virtute indigent, refrenare non poſſunt? Sed videlicet hæc illum res fefellit, *quia cùm de virtute, *quæreretur in quacunque contentione vinceret, putauit eſſe virtutis: nec videre vllo modo potuit, hominem dolori, & iræ ſuccumbentem; & ijs affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari; & ruentem *quancunq́ improbitas

[Margin notes: enim; quod; loqueretur; quacunque]

probitas prouocarit; virtutis officium nō tenere. Qui enim referre iniuriam nititur; eum ipſum, à quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono, & ſapienti viro, innocentiam, patientiamq́; detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quoq; hominem canino modo viuere, vt remordeat laceſſitus. Quæ retributio contumeliæ quàm pernicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages; vnde opportunius petetur exemplum, quàm ex ipſius doctoris triſtiſſimo caſu; qui dū his philoſophorū præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit? Quòd ſi laceſſitus iniuria patiētiam tenuiſſet; ſi diſſimulare, ſi ferre contumeliam boni viri eſſe didiciſſet: nec illas nobiles orationes alieno titulo inſcriptas, impatientia, & *leuitate, & inſania profudiſſet: nunquam capite ſuo roſtra, in quibus antè floruerat, cruentaſſet: nec rempublicam funditus proſcriptio illa deleſſet. Sapientis ergo, ac boni viri non eſt, velle certare; ac ſe periculo cōmittere. quoniam & vincere non eſt in noſtra poteſtate; & eſt anceps omne certamen: ſed eſt ſapientis, atq; optimi viri, non aduerſarium velle tollere; quod fieri ſine ſcelere, ac periculo nō poteſt; ſed certamen ipſum; quod fieri & vtiliter, & iuſtè poteſt. Summa igitur virtus habenda patientia eſt. qua vt non careret homo iuſtus, voluit illum Deus (vt ſuprà dictum eſt) pro inerte contemni. Niſi enim cōtumelijs fuerit affectus; quantū habeat fortitudinis in ſeipſo cohibēdo, ignorabitur. Si autem laceſſitus iniuria, lædentem perſequi cœperit; victus eſt. Si verò motum illum ratione compreſſerit; hic planè imperat ſibi, & hic regere ſe poteſt. Quæ ſuſtentatio ſui, rectè patientia nominatur. quæ vna virtus omnibus eſt oppoſita vitijs, & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuātem animum ad tranquillitatem ſuam reuocat; hæc mitigat; hæc hominem ſibi reddit.

*leuitas

Ergo

Ergo quoniam natura repugnare impoſsibile eſt; & inutile, vt non commoueamur omnino; prius tamen quàm commotio illa proſiliat ad nocendum, quo ad fieri poteſt maturius ſopiatur. Præcepit Deus non occidere ſolem ſuper iram noſtram, ne furoris noſtri teſtis abſcedat. Deniq; M. Tullius contra ſuum præceptum, de quo paulò ante dixi, obliuionem iniuriarũ in magnis laudibus poſuit. Spero, inquit, Cæſar, qui obliuiſci nihil ſoles, niſi iniurias. Quòd ſi hoc ille faciebat, homo non à cæleſti tantùm, ſed à publica quoque, ciuilíque iuſtitia remotiſsimus: quanto magis id velut vi. n. 149. *nos facere debemus, qui immortalitatis *velamine candidati ſumus?*

19 STOICIS, *cùm affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, Peripatetici ſe opponunt; eoſq; non modo retinent, ſed etiam defendunt; nihilq; in homine eſſe dicunt, quod non magna ratione, ac prouidentia ſit innatum. Rectè id quidem, ſi ſingularum rerum veros terminos ſcirent. Itaque hanc ipſam iram, comitem dicunt eſſe virtutis, tanquam nemo poſsit aduerſus hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit ira concitatus. Quo planè oſtendunt, nec quid ſit virtus ſcire ſe; nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ ſi nobis ideo data eſt, vt ea vtamur ad occidendos homines; quid immanius homine; quid ſimilius feris belluis exiſtimandum eſt, quàm id animal, quod ad communionem, & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agunt; ira, cupiditas, libido. Propterea poëtæ tres furias eſſe dixerunt, quæ mentes hominũ exagitant; ira vltionẽ deſiderat; cupiditas opes; libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites ſtatuit. quos ſi tranſcenderint, maioréſque eſſe cœperint; neceſſe eſt naturam ſuam deprauent, & in morbos, ac vitia vertãtur. Qui autem ſint iſti limites, non* eſt

*eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad vitam neceſſaria; libido ad ſobolem propagandam; ira affectus ad coërcenda peccata eorum, qui ſunt in noſtra poteſtate; id eſt, vt arctiore diſciplina minor ætas ad probitatem, iuſtitiámque formetur. quæ niſi metu cohibeatur; licentia pariet audaciam; quæ ad omne flagitium, & facinus euadet. Itaque vt ira vti aduerſum minores, & iuſtum eſt, & neceſſarium; ſic & aduerſum pares, & pernicioſum eſt, & impiū. Impiū, quòd violatur humanitas; pernicioſum, quòd illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt, aut perire. Hanc autem, quam dixi, eſſe rationem, cur homini ſit iræ affectus datus; ex ipſius Dei præceptis intelligi poteſt; qui iubet, vti *maledictis, & lædentibus non iraſcamur; manus autem noſtras ſupra minores ſemper habeamus; hoc eſt, vt peccantes eos aſſiduis verberibus corrigamus; ne amore inutili, & indulgentia nimia educētur ad malū, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui ſunt homini ad vſus bonos dati, exterminauerunt; & latius, quàm ratio poſtulat, euagantur. Inde iniuſtè, atque impiè viuitur. Vtuntur ira contra pares. hinc diſſidia, hinc expulſiones, hinc bella contra iuſtitiam nata ſunt. Vtuntur cupiditate ad congregandas opes. hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerum genera orta ſunt. Vtuntur libidine ad capiendas tātum voluptates. hinc ſtupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicūq; igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit; quod ignorantes Deum facere non poſſunt; hic patiens, hic fortis, hic iuſtus eſt.*

maledicis vi.n. 150.

RESTAT, *vt contra *quinq; *ſenſuum voluptates dicam breuiter. nam & ipſius libri menſura iam modum flagitat. quæ omnes, quoniam vitioſæ, ac mortiferæ ſunt; virtute ſuperari, atque opprimi debent; vel (quod paulò antè* 20

iniquas ſenſus vi.n.151.

*antè dicebam de affectibus) ad rationem ſuam reuocari. Cæteræ animantes præter vnam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam ſentiunt. Vtuntur ergo ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem. vident, vt appetant ea, quibus opus eſt ad vitam tuendam. audiunt inuicem, ſeque dignoſcunt, vt poſſint congregari. Quæ vtilia ſunt ad victum; aut ex odore inueniũt, aut ex ſapore percipiunt; inutilia reſpuunt, aut recuſant. Edendi, ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini verò ſolertiſſimi artificis prouidentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia propoſuit ei virtutem, quæ cum voluptate ſemper, tanquam cum domeſtico hoſte pugnaret. Cicero in Catone maiore: Stupra verò, inquit, & adulteria, & * omne flagitium nullis excitari aliis illecebris, niſi voluptatis. Cumq́; homini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet; huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiæ locum eſſe; neq; in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere, ſed è contrario Deus idcirco virtutem dedit, vt expugnaret, ac vinceret voluptatem; eamq́; egredientem fines ſibi datos, infra præſcriptum coërceret; ne hominem ſuauitatibus delinitum, atque captum, ditioni ſuæ ſubiiceret, ac ſempiterna morte multaret. Voluptas oculorum varia, & multiplex eſt; quæ capitur ex aſpectu rerum, quæ ſunt in vſu hominum vel natura, vel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſimè ſuſtulerunt. Aiunt enim multo eſſe præclarius, & homine dignius, cælum potius, quàm cælata intueri; & hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus, tanquam floribus adornatum, quàm picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cùm disertè ad contemptum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cæli ſpectaculum excitauerunt; tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt.*

* omnia flagitia

nunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt. Quæ, quoniam maxima ſunt irritamenta vitiorum; & ad corrumpendos animos potentiſſimè valent; tollenda ſunt nobis, quia non modo ad beatam vitam nihil conferunt, ſed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo iugulari pro voluptate computat; conſcientiam ſuam polluit; tam ſcilicet quàm ſi homicidij, quod fit occultè, ſpectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeò longè ab hominibus receſſit humanitas; vt cùm animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur, nocentiores ijs omnibus quorum ſanguinem voluptati habent. Quæro nunc, an poſſint pij, & iuſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, non tantùm patiuntur occidi, ſed efflagitant; feruntq́ ad mortem crudelia, & inhumana ſuffragia, nec vulneribus ſatiati, nec cruore contenti. quin etiam percuſſos, iacentesq́ repeti iubent, & cadauera ictibus diſſipari; nequis illos ſimulata morte deludat. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter è duobus alter occiſus eſt; & tanquam humanum ſanguinem ſitiant, oderunt moras. Alios illis compares dari poſcunt recentiores, vt quamprimum oculos ſuos ſatient. Hac cõſuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt etiam innocentibus; ſed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij ſocios, & participes eſſe nõ conuenit eos, qui iuſtitiæ viam tenere nituntur. Non enim cùm occidere Deus vetat, latrocinari nos tantùm prohibet; quod ne per leges quidẽ publicas licet; ſed ea quoq; ne fiant, monet, quæ apud homines pro licitis habẽtur. Ita neq; militare iuſto licebit, cuius militia eſt in ipſa iuſtitia; neq; verò accuſare quenquã crimine capitali; quia nihil diſtat, vtrũ ne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occiſio ipſa prohibetur.

Itaque

*Itaque in hoc Dei præcepto nullam prorſus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem ſit ſemper nefas, quem Deus ſanctum animal eſſe voluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis exiſtimet, vt *recentes natos liceat *oblidere; quæ vel maxima eſt impietas. ad vitam enim Deus inſpirat animas, non ad mortem. Verùm homines, ne quod ſit facinus, quo manus ſuas non polluant; rudibus adhuc, & ſimplicibus animis abnegant lucem non à ſe datam. Expectet verò aliquis, vt alieno ſanguini parcant, qui non parcunt ſuo. ſed hi ſine vlla controuerſia ſcelerati, & iniuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Non poſſunt innocentes exiſtimari, qui viſcera ſua in prædam canibus obiiciunt; & quantum in ipſis eſt, crudelius necant, quàm ſi ſtrangulaſſent. Quis dubitet, quin impius ſit, qui alienæ miſericordiæ locum non tribuit? qui, etiam ſi contingat ei, quod voluit, vt alatur; addixit certè ſanguinem ſuum vel ad ſeruitutem, vel ad lupanar. Quæ autem poſſint, vel ſoleant accidere in vtroq; ſexu, vel per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod vel vnius Oedipodis declarat exemplum, duplici ſcelere confuſum. Tam igitur nefarium eſt, exponere, quàm necare. At enim paricidæ facultatum anguſtias conqueruntur; nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætendunt. quaſi verò aut facultates in poteſtate ſint poſſidentium; aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare ſi quis liberos ob pauperiem non poterit educare; ſatius eſt, vt ſe ab vxoris congreſſione contineat, quàm ſceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo ſi homicidium facere nullo modo licet; nec intereſſe omninò conceditur, ne conſcientiam perfundat vllus cruor. ſiquidem populo ſanguis ille præſtatur. In ſcenis quoque neſcio an ſit corruptela vitioſior. Nam & comicæ fabulæ de ſtupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricũ; & quo magis*

*recens allidere

ſunt

ſunt eloquentes, qui flagitia illa finxerunt, eo magis ſententiarum elegantia perſuadent; & facilius inhærent audientium memoriæ verſus numeroſi, & ornati. Item tragicæ hiſtoriæ ſubijciunt oculis paricidia, & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demõſtrant. Hiſtrionum quoque impudiciſſimi motus, quid aliud niſi libidines docent, & inſtigant? quorum eneruata corpora, & in muliebrem inceſſum, habitumq́ mollita, impudicas feminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarũ præferentibus diſciplinam? qui docent adulteria, dum fingunt; & ſimulatis erudiunt ad vera? Quid iuuenes, aut virgines faciant, cùm hæc & fieri ſine pudore, & ſpectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur vtique, quid facere poſſint, & inflãmantur libidine, quæ aſpectu maximè concitatur; ac ſe quiſq; pro ſexu in illis imaginibus præfigurat; probantq́ illa, dum rident; & adhærentibus vitijs, corruptiores ad cubicula reuertuntur: nec pueri modò, quos præmaturis vitijs imbui non oportet; ſed etiam ſenes; quos peccare iam non decet. Circenſium quoq; ludorum ratio quid aliud habet, niſi leuitatem, vanitatem, inſaniã? Tanto namq; impetu cõcitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur: vt iam plus ſpectaculi exhibeant, qui ſpectãdi gratia veniunt, cùm exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo ſpectacula omnia; non ſolùm nequid vitiorum pectoribus inſidat, quæ ſedata, & pacifica eſſe debent; ſed ne cuius nos voluptatis conſuetudo deliniat: & à Deo, atq; à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum feſta ſunt: ſiquidẽ ob natales eorum, vel templorum nouorum dedicationes ſunt conſtituti. Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno attributæ ſunt; ludi autem ſcenici Libero; circenſes Neptuno. Paulatim verò & cæteris Dijs, idem honos tribui cœpit; ſinguliq́ ludi numinibus eorum

conſecrati ſunt; ſicut Siſinnius Capito in libris ſpectaculorum docet. Siquis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia conuenitur; diſceſſit à Dei cultu, & ad deos ſe contulit; quorum natales, & feſta celebrauit.

21 AVRIVM *voluptas ex vocum, & cantuum ſuauitate percipitur; quæ ſcilicet tam vitioſa eſt, quàm oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim nō luxurioſum, ac nequā putet eum, qui ſcenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, vtrum'ne luxuriam ſolus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de ſpectaculis dictum eſt. reſtat vnum, quod eſt nobis expugnandū; ne capiamur ijs, quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id eſt, aëris, & neruorū ſuaues ſoni, poſſunt facilè contemni; quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmē autē cōpoſitum, & oratio cum ſuauitate decipiens, capit mentes, & quò voluerit, impellit. Inde homines literati cùm ad Dei religionem acceſſerint, ſi non fuerint ab*

perito
vi.n.152.

*aliquo *imperito doctore fundati, minus credunt. Aſſueti enim dulcibus, & politis ſiue orationibus, ſiue carminibus, diuinarum literarum ſimplicem, cōmunemq; ſermonē pro ſordido aſpernantur. Id enim quærūt, quod ſenſum demulceat. Perſuadet autem quicquid ſuaue eſt; & animo penitus, dum delectat, inſidet. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diſertè loqui non poteſt? Imò verò ſumma prouidentia carere fuco voluit ea, quæ diuina ſunt; vt omnes intelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur. Ergo qui veritati ſtudet, qui nō vult ſe ipſe decipere, abijciat inimicas, ac noxias voluptates, quæ animam ſibi *vinciant, vt*

ſubijciunt

corpus cibi dulces: præferantur vera falſis, æterna breuibus, vtilia iucundis. nihil aſpectu gratum ſit, niſi quod piè; quod iuſtè fieri videas; nihil auditu ſuaue, niſi quod alit animam, melioremq; te reddit. Maximeq; hic ſenſus non eſt ad vi-

tium

tium detorquendus; qui nobis ideo datus eſt, vt doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaque ſi voluptas eſt, audire cantus, & carmina; Dei laudes canere & audire, iucundum ſit. Hæc eſt voluptas vera, quæ comes, & ſocia virtutis eſt. Hæc eſt non caduca, & breuis, vt illæ, quas appetunt, qui corpori, vt pecudes, ſeruiunt; ſed perpetua, & ſine vlla intermiſſione delectans. Cuius terminos ſiquis exceſſerit, nihilq; aliud ex voluptate petierit, niſi ipſam voluptatẽ; hic mortem meditatur; quia ſicut vita perpetua in virtute eſt, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis; qui terrena prætulerit, cæleſtia non habebit.

AD voluptates autem ſaporis, & odoris, qui duo ſen- 22
*ſus ad ſolum corpus pertinent; nihil eſt, quod à nobis diſputetur; niſi fortè quis exigit, vt dicamus, turpe eſſe ſapienti, ac bono, ſi ventri, & gulæ ſeruiat; ſi vnguentis oblitus; ac floribus coronatus incedat; *quod qui facit, vtiq; inſipiens,* quæ
*ineptus, & nihili eſt, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit; Cur ergo illa facta ſunt, niſi vt ijs fruamur? At enim iam ſæpè dictum eſt, virtutem nullam fuiſſe futuram, niſi haberet quæ opprimeret. Itaq; fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ voluptatum arma ſunt illius, cuius opus vnum eſt, expugnare virtutem, iuſtitiamq; ab *om-* hominibus
nibus excludere. His blandimentis, & ſuauitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis eſt fabricatrix voluptas. Nam ſicut Deus hominem ad vitam nõ niſi per virtutem, ac laborem vocat; ita ille ad mortem per delicias, ac voluptates. & ſicut ad verum bonum per fallacia mala, ſic ad verum malum per fallacia bona peruenitur. Cauenda ſunt igitur oblectamenta iſta, tanquam laquei, & plagæ; ne ſuauitudinum mollicie capti, ſub ditionem mortis cum ipſo corpore redigantur, cui nos mancipauimus.

23 *VENIO nunc ad eã, quæ percipitur ex tactu, voluptatem: qui ſenſus eſt quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut veſtibus, ſed de ſola libidine dicendum mihi puto; quæ maximè coërcẽda eſt, quia maximè nocet. Cùm excogitaſſet Deus duorum ſexuũ rationem; attribuit ijs, vt ſe inuicem appeterent, & coniunctione gauderent. Itaq; ardentiſſimã cupiditatẽ cunctorum animãtium corporibus admiſcuit, vt in hos affectus auidiſſimè ruerent; eaq́; ratione propagari, & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas, & appetentia, in homine vehementior, & acrior inuenitur; vel quia hominũ multitudinem voluit eſſe maiorem; vel quoniam virtutem ſoli homini dedit; vt eſſet laus, & gloria in coërcẽdis voluptatibus, & abſtinẽtia ſui. Scit ergo aduerſarius ille noſter, quanta ſit vis huius cupiditatis, quã quidam neceſſitatem dicere maluerunt, eamq́; à recto, & bono ad malũ, & prauũ transfert. Illicita enim deſideria immittit; vt aliena contaminent, quibus habere propria, ſine delicto licet. Obijcitq́; oculis irritabiles formas, ſuggeritq́; fomenta; & vitijs pabulum ſubminiſtrat. tum intimis viſceribus ſtimulos omnes conturbat, & commouet, & naturalem illum incitat, atque inflammat ardorem; donec irretitum hominem, implicatumq́; decipiat. Ac nequis eſſet, qui pœnarũ metu abſtineret alieno, lupanaria quoq; conſtituit; & pudorem infelicium mulierum publicauit, vt ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quam quas pati, neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, velut in cœni gurgite demerſit; pudorẽ extinxit, *pudicitiam flagitauit. Idẽ etiã mares maribus admiſcuit; & nefandos coitus contra naturam, contraq́; *iuſtitiam Dei machinatus eſt. ſic imbuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum ijs, qui ætatem imbecillam, & præſidio indigẽtem, libidini ſuæ depopulãdam, fœdandamq́; ſubſtrauerint? Nõ poteſt hæc res pro*

vi.n. 152. iuſtitutum

*pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos ap-
pellare poſſum, quam impios, & paricidas; quibus non ſuf-
ficit ſexus à Deo datus, niſi * & ſuum profanè, ac petulan-* etiam
*ter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quaſi honeſta
ſunt. Quid dicam de ijs, qui abominandã non libidinem,
ſed inſaniam potius exercent? Piget dicere. ſed quid his
fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum
eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido, &
execrabilis furor ne capiti quidem parcit. Quibus hoc ver-
bis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? vincit
officium linguæ, ſceleris magnitudo. Cùm igitur libido hæc
edat opera, & hæc facinora deſignet; armãdi aduerſus eam
virtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frenare non
poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori, vt &
illud, quod auidè expetit, *aſſequatur; & tamen in pecca-* conſequatur
*tum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi volunt?
Nempe honeſta opera voluptas ſequitur. ſi ipſam per ſe
appetunt; iuſta, & legitima frui, licet. Quòd ſi aliqua
neceſſitas prohibebit; tum verò maxima adhibenda virtus
erit, vt cupiditati continentia reluctetur. Nec tantùm
alienis toris, quæ attingere non licet; verùm etiam publicis,
vulgatiſq; corporibus abſtinendum, Deus præcepit; docetq;
nos, cùm duo inter ſe corpora fuerint copulata, vnum cor-
pus efficere. Ita qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit oblitus
neceſſe eſt: & corpus quidem citò ablui poteſt; mens au-
tem contagione impudici corporis inquinata nõ poteſt, niſi
& longo tempore, & multis bonis operibus, ab ea, quæ in-
hæſerit, colluuione purgari. Oportet ergo ſibi quęq; *præ-* proponere
*ponere, duorum ſexuum coniunctionem generandi cauſa
datam eſſe viuentibus; eamq; legem his affectibus poſitam,
vt ſucceſſionem parent. Sicut autẽ dedit nobis oculos Deus,
non vt ſpectemus, voluptatẽq; capiamus; ſed vt videamus,
propter eos actus, qui pertinent ad vitæ neceſſitatem: ita*

genitalem corporis partem, quod nomen ipſum docet, nul-
Cui *la alia cauſa, niſi efficiendæ ſobolis accepimus.*Huic diui-*
næ legi ſumma deuotione parendum eſt. ſint omnes, qui ſe
diſcipulos Dei profitebuntur, ita morati, & inſtituti, vt
imperare ſibi poſſint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui
libidini obſequuntur, ij animam ſuam corpori mancipant,
morteq́ condemnant; quia ſe corpori addixerunt, in quo
habet mors poteſtatem. Vnuſquiſq; igitur, quantum po-
teſt, formet ſe ad verecundiam; pudorem colat; caſtitatem
conſcientia, & mente tueatur: nec tantùm legibus publi-
cis pareat; ſed ſit ſupra omnes leges, qui legem Dei ſequi-
ad *tur. Quibus bonis ſi aſſueuerit, tam pudebit eum *in de-*
teriora deſcendere: modò placeant recta, & honeſta; quæ
melioribus iucundiora ſunt, quàm praua, & inhoneſta pe-
ioribus. Nondum omnia caſtitatis officia executus ſum;
quam non modo Deus intra priuatos parietes, ſed etiam
terminauit *præſcripto lectuli *terminat; vt cùm quis habeat vxorem,*
nequam **neque ſeruam, neque liberam habere inſuper velit, ſed*
matrimonio fidem ſeruet. Non enim, ſicut iuris publici ra-
tio eſt, ſola mulier adultera eſt, quæ habet alium; maritus
autem, etiam ſi plures habeat, à crimine adulterij ſolutus
eſt. Sed diuina lex ita duos in matrimonium, quod eſt in
corpus vnum, pari iure coniungit, vt adulter habeatur,
partem *quiſquis *compagem corporis in diuerſa diſtraxerit. Nec*
ob aliam cauſam Deus, cùm cæteras animantes ſuſcepto
fœtu, maribus repugnare voluiſſet; ſolam omnium mulie-
rem, patientem viri fecit; ſcilicet ne feminis repugnanti-
bus, libido cogeret viros aliud appetere; eoq́; facto, caſtita-
tis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier virtutem pudi-
citiæ caperet, ſi peccare non poſſet. Nam quis mutum ani-
mal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mari repu-
gnat? Quod ideo facit, quia neceſſe eſt, in dolorem, atque in
periculũ veniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt, non fa-

*cere, quod facere nõ poſſis. Ideo autem pudicitia in homine laudatur; quia non naturalis eſt, ſed voluntaria. Seruanda igitur fides ab vtroq; alteri eſt; imò exemplo continentiæ, docenda vxor, vt ſe caſtè gerat. Iniquum eſt enim, vt id exigas, quod præſtare ipſe non poſſis. Quæ iniquitas effecit profectò, vt eſſent adulteria, feminis ægrè ferentibus præſtare ſe fidem non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla eſt tam perdita pudoris adultera, quæ non hanc cauſam vitijs ſuis prætendat; iniuriã ſe peccando non facere, ſed referre. Quod optimè Quintil. expreſſit: Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abſtinens, neq; ſui cuſtos; quæ inter ſe natura connexa ſunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus, poteſt vacare domeſticæ ſanctitati; & vxor, cùm in tale incidit matrimonium, exemplo ipſo incitata, aut imitari ſe putat, aut vindicare. Cauendũ igitur, ne occaſionem vitijs noſtra intemperantia demus; ſed aſſueſcant inuicẽ mores duorum; & iugum paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. Nam ferè in hoc iuſtitiæ ſumma conſiſtit; vt nõ facias alteri, quicquid ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamẽ nequis diuina præcepta circunſcribere ſe putet poſſe; *addantur illa, vt omnis calumnia, & occaſio fraudis remoueatur; adulterum eſſe, qui à marito *dimiſſam duxerit; & eũ, qui præter crimen adulterij vxorem dimiſerit, vt alteram ducat. diſſociari enim corpus, & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantũ adulterium eſſe vitandum, ſed etiam cogitationem; nequis aſpiciat alienam, & animo cõcupiſcat: adulteram enim fieri mentẽ, ſi vel imaginem voluptatis ſibi ipſa depinxerit. Mens eſt enim profectò, quæ peccat; quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur. in hac crimen eſt, in hac omne delictum. Nam etſi corpus nulla ſit labe maculatum; non conſtat tamen pudicitiæ*

adduntur. eiectam.

ratio, ſi animus inceſtus eſt; nec illibata caſtitas videri poteſt, vbi conſcientiam cupiditas inquinauit. Nec verò aliquis exiſtimet, difficile eſſe, frenos imponere voluptati, eamq́ vagã, & errantem, caſtitatis, pudicitiaq́ limitibus includere; cùm propoſitum ſit hominibus, eam vincere; ac plurimi beatam, atque incorruptam corporis integritatem retinuerint; multiq́ ſint, qui hoc cœleſti genere vitæ feliciſsimè perfruantur. Quod quidẽ Deus non ita fieri præcepit, tanquam aſtringat; quia generari homines oportet; ſed tanquam ſinat. Scit enim quãtam his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam, incõparabilemq́ mercedem. Quod continentiæ genus quaſi faſtigium eſt, omniumq́ cõſummatio virtutum. Ad quam ſi quis eniti, atq́ eluctari potuerit; hunc ſeruum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet; hic terram triumphabit; hic erit conſimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur; ſed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cælum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia grauia ſunt, dum ignores; vbi cognoueris, facilia. per ipſas difficultates nobis exeundũ eſt, qui ad ſummũ bonum tendimus.

24 NEC tamen deficiat aliquis, aut de ſe ipſe deſperet; ſi aut cupiditate victus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad iniuſtitiæ viam lapſus eſt. Poteſt enim reduci, ac liberari; ſi eum pœniteat actorum; & ad meliora conuerſus, ſatisfaciat Deo. quod fieri poſſe Cicero non putauit; cuius hæc in Academico tertio verba ſunt: Quòd ſi liceret vt ijs, qui in itinere deerrauiſſent, ſic vitam deuiam ſecutos corrigere errorem pœnitendo; felicior eſſet emendatio temeritatis. Licet planè. Nam ſi liberos noſtros, cùm delictorum ſuorum cernimus pœnitere, correctos eſſe arbitramur; & abdicatos, abiectosq́ rurſus tamen ſuſcipimus,

*mus, fouemus, amplectimur: cur deſperemus, clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari? Ergo idem Dominus, ac parens indulgentiſſimus remiſſurū ſe pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates eius, qui iuſtitiam denuo cœperit operari. Sicut enim nihil prodeſt malè viuenti ante acta vitæ probitas; quia ſuperueniens nequitia, iuſtitiæ opera deleuit: ita nihil officiunt peccata vetera correcto, quia ſuperueniēs iuſtitia, labem vitæ prioris *aboleuit. Is enim quem facti ſui pœnitet, errorē ſuum pristinum intelligit. ideoq́; Græci melius, & ſignificantius μετάνοιαν dicūt; quam nos poſſimus reſipiſcentiam dicere. reſipiſcit enim, ac mentem ſuam quaſi ab inſania recipit, quem errati piget, caſtigatq́; ſeipſum dementiæ; & confirmat animum ſuum ad rectius viuendum; tum illud ipſum maximè cauet, ne rurſus in eoſdē laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia, cùm fraude capiuntur, ſi aliquo ſe modo in fugam extricauerint, fiunt poſtmodū cautiora; vitantq́; ſemper ea omnia, in quibus dolos, inſidiasq́; ſenſerunt. Sic hominem pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ ſemel fraude deciderit. Nemo enim poteſt eſſe tam prudens, tam circunſpectus, vt non aliquando labatur. Et iccirco Deus imbecillitatem noſtram ſciens, pro ſua pietate aperuit homini portū ſalutis; vt huic neceſſitati, cui fragilitas noſtra ſubiecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubueniret. Ergo quicunq́; aberrauerit, referat pedem, ſeq́; quamprimum recipiat, ac reformet.*

* abolebit

Sed reuocare gradum, ſuperasq́; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt.

Deguſtatis enim malè iucundis voluptatibus, vix diuelli ab his poſſunt. facilius recta ſequerentur, ſi earum ſuauitates non attigiſſent. Sed ſi eripiant ſe malæ ſeruituti, condonabitur his omnis error, ſi errorem ſuū vita meliore correxerint. Nec lucrari ſe quiſquā putet, ſi delicti conſcium non

habebit. ſcit enim ille omnia, in cuius conſpectu viuimus. nec ſi vniuerſos homines celare poſſumus, Deum poſſumus, cui nihil abſconditũ, nihil poteſt eſſe ſecretum. *quod exhortationibus ſuis Seneca mirabili ſententia terminauit. Magnum, inquit, neſcio quid, maiúſque quam cogitari poteſt, numen eſt, cui viuendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodeſt incluſa conſcientia: patemus Deo. Quid verius dici poteſt ab eo, qui Deum noſſet, quam dictum eſt ab homine veræ religionis ignaro? nam & maieſtatem Dei expreſſit, maiorem eſſe dicendo, quàm vt eam cogitatio mentis humanæ capere poſſet; & ipſum veritatis attigit fontem, ſentiendo, vitam hominum ſuperuacuam non eſſe, vt Epicurei volunt, ſed Deo ab his operam viuendo dari, ſi quidem iuſtè, ac piè vixerint. Potuit eſſe verus Dei cultor, ſi quis illi monſtraſſet. ac contempſiſſet profecto Zenonem, & magiſtrum ſuum Socionem, ſi veræ ſapientiæ ducem nactus eſſet. Huic nos, inquit, approbemus. Cæleſtis prorſus oratio, niſi antecederet ignorantiæ confeſſio; nihil prodeſt incluſam habere conſcientiã: patemus Deo. nullus ergo mendacio, nullus diſſimulationi locus eſt. quia parietibus oculi hominum ſubmouentur: Dei autem diuinitas nec viſceribus ſubmoueri poteſt, quo minus totum hominem perſpiciat, & norit. Idẽ in eiuſdem operis primo: Quid agis inquit? quid machinaris? quid abſcondis? Cuſtos te tuus ſequitur. alium tibi peregrinatio ſubduxit, alium mors, aliũ valetudo. hæret hic, quo carere nunquam potes. Quid locũ abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigiſſe, vt oculos omniũ effugias demens? Quid tibi prodeſt non habere conſcium, habẽti conſcientiã? Non minus mirabiliter de conſcientia, & Deo Tullius. Meminerit, inquit, Deum ſe habere teſtem; id eſt (vt ego arbitror) mentem ſuam; qua nihil homini dedit Deus ipſe diuinius. Item cùm de bono, & iuſto viro loqueretur: Itaque

quæ exhortationes ſuas vn 154.

talis

*talis vir, inquit, non modo facere, ſed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igitur conſcientiã, quæ oculus Dei peruia eſt; & , vt ait idem, ſemper ita viuamus, vt rationẽ reddendam nobis arbitremur; putemusq́ nos momẽtis omnibus nõ in aliquo (vt ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo, qui & iudex & teſtis idẽ futurus eſt; cui rationẽ vitæ repoſcenti, actus ſuos infitiari nõ licebit. Ergo ſatius eſt aut effugere conſcientiã; aut nos ipſos vltro aperire animum, & perniciem reſciſſis vulneribus effundere; quibus nemo alius mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, viſum cæcis reddidit; maculata mẽbra purgauit; mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet; extirpabit libidines; inuidiam*diſtrahet; irã mitigabit. Ille reddet veram, & perpetuam ſanitatẽ. Appetenda eſt hæc omnibus medicina; quoniam maiori periculo vexatur anima, quàm corpus; & quamprimũ latentibus morbis adhibenda curatio eſt. Neque enim ſi vtatur aliquis oculorum acie clara, mẽbris omnibus integris, firmiſſima totius corporis valetudine; tamẽ eũ dixerim ſanũ, ſi efferatur ira; *ſuperbia *tumidus infletur; libidini ſeruiat; cupiditatibus inardeſcat: ſed eũ potius, qui ad alienã felicitatem non attollat oculos; opes non admiretur; alienam mulierem ſanctè videat; nihil omninò appetat, nihil concupiſcat alienum; non inuideat vlli; non faſtidiat quẽquam; ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus; pax in animo eius perpetua verſetur. ille homo ſanus, ille iuſtus, ille perfectus eſt. Quiſquis igitur his omnibus præceptis cæleſtibus obtẽperauerit; hic cultor eſt veri Dei; cuius ſacrificia ſunt, mãſuetudo animi, & vita innocẽs, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet; toties ſacrificat, quoties bonũ aliquid, ac pium fecerit. Deus enim non deſiderat victimam neque muti animalis, neque mortis, ac ſanguinis, ſed hominis & vitæ. Ad quod ſacrificium*

dectrahet

ſuperbiæ tumore

neque

neq; verbenis opus eſt, neq; fibris, neq; ceſpitibus, quæ ſunt
pectore vtique vaniſſima; ſed ijs, quæ de intimo* corde proferuntur.
Itaque in aram Dei, quæ verè maxima eſt, & quæ in corde
hominis collocata, coinquinari nō poteſt ſanguine; iuſtitia
imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinētia.
Hic eſt veriſſimus ritus; hæc illa lex Dei (vt à Cicerone
dictum eſt) præclara, & diuina; ſemper quæ recta, & ho-
neſta iubet; vetat praua, & turpia. cui parētem ſanctiſſi-
mæ, ac certiſſimæ legi, iuſtè, ac legitime neceſſe eſt viuere.
Cuius legis pauca equidem capita poſui; quòd ſum pollici-
tus, ea me tantummodo eſſe dicturum, quæ ſummum fa-
ſtigium virtuti, & iuſtitiæ imponerent. Si quis volet cætera
omnia comprehendere; ex fonte ipſo petat; vnde ad nos ri-
uus iſte manauit.

25 NVNC de ſacrificio ipſo pauca dicemus. Ebur, inquit
Plato, nō caſtū donū Deo. Quid ergo? Picta ſcilicet & te-
xta pretioſa? imò verò non caſtum donum Deo, quicquid
ſurripi, quicquid corrumpi poteſt. Sed ſicut hoc vidit, non
oportere viuenti offerre aliquid, quod ſit ex mortuo corpo-
re; cur illud non vidit, nō debere incorporali corporale mu-
nus offerri? Quātò melius Seneca, & verius? Vultis'ne vos,
inquit, Deum cogitare magnū, & placidum; & maieſtate
leni verendum amicum; & ſemper in proximo? Non im-
molationibus, & ſanguine multo colendum; (quæ enim ex
trucidatione immerentiū, voluptas eſt?) ſed mente pura,
bono, honeſtoq; propoſito. Non templa illi congeſtis in alti-
conſecrandū tudinē ſaxis extruenda ſunt: in ſuo cuiq; *cōſecrandus eſt
pectore. Veſtes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in
quis pretio; ſi quis putet Deo cara; is planè, *quid ſit Deus, ne-
ſcit; cui putat voluptati eſſe eas res; quas etiam homo ſi quis
contempſerit, iure laudabitur. Quid ergo caſtum, quid Deo
dignum, niſi quod ipſe in illa diuina lege ſua popoſcit? Duo
ſunt,

*ſunt, quæ offerri debeant, donum, & ſacrificium; donum in perpetuum; ſacrificium ad tempus. Verùm apud iſtos, qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt, donum eſt, quicquid auro, argentoq́; fabricatur; item quicquid purpura, & ſerico texitur. Sacrificiũ eſt victima, & quæcunque in ara cremantur. Sed vtroque non vtitur Deus; quia & ipſe incorruptus eſt; & illud totum corruptibile. Itaque Deo vtrunque incorporale offerendum eſt, quo vtitur. Donum eſt integritas animi; ſacrificium, laus, & hymnus. Si enim Deus non videtur; ergo his rebus coli debet, quæ non videntur. Nulla igitur alia religio eſt vera, niſi quæ virtute, ac iuſtitia cõſtat. Quomodo autem Deus iuſtitia hominis vtatur, intellectu facile eſt. Si enim iuſtus fuerit homo, accepta immortalitate, in æternum Deo ſeruiet. Homines autem, non niſi ad iuſtitiam naſci, cùm philoſophi veteres, tum etiam Cic. ſuſpicatur. diſſerens enim de legibus: Sed omnium, inquit, quæ in hominũ doctorum diſputatione verſantur, nihil eſt profectò præſtabiliꝰ, quàm planè intelligi nos ad iuſtitiam eſſe natos. Id ergo ſolum Deo exhibere, atque offerre debemus; ad quod capiendum nos ipſe generauit. Hoc autem duplex ſacrificij genus, quàm ſit veriſſimum, Triſmegiſtus Hermes idoneus teſtis eſt. qui nobiſcum, id eſt cum prophetis, quos ſequimur, tam verbis quàm re congruit; ſicq́; de iuſtitia locutus eſt: Hoc verbum ô fili adora, & cole. Cultus autem Dei vnus eſt, malum non eſſe. Item in illo ſermone perfecto: Cùm exaudiſſet Aſclepium quærentem à filio ſuo, vtrum placeret patri eius, offerri thus, & alios odores ad ſacrificium Dei; exclamauit: Bene bene *ô mi nate* Aſclepi. Eſt* ominare
enim maxima impietas, tale quid de vno illo, ac ſingulari Aſclepiades vi.n.155.
bono in animum inducere. Hæc & his ſimilia huic nõ conueniunt. Omnium enim quæcunque ſunt, plenus eſt, & omnium minimè indigens. Nos verò gratias agentes, adoremus

cuius vi.n.156. vi.n.157. *remus.* *Huius ſacrificium ſola benedictio, rectè eſt. Verbo *ergo ſacrificari oportet Deo; quidem Deus verbum eſt; vt ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi Dei ritus eſt, ex ore iuſti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipſa vt Deo ſit accepta; humilitate, & timore, & deuotione maxima opus eſt; nequis fortè integritatis, & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris, & arrogantiæ crimen incurrat; eóque facto, gratiam virtutis amittat. ſed vt ſit Deo carus, omnique macula careat; miſericordiam Dei ſemper imploret; nihilq́; aliud precetur, niſi peccatis ſuis veniam, licet nulla ſint. Si quid aliud deſiderauerit; non eſt opus dicto, ſcienti, quid velimus. Si quid ei boni euenerit, gratias agat; ſi quid mali, ſatisfaciat; & illud ſibi ob peccata ſua veniſſe fateatur: & nihilo minus etiam in malis gratias agat, & in bonis ſatisfaciat: vt idē ſit ſemper & ſtabilis, & immutabilis, & inconcuſſus. Nec tantùm hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum denique habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum; quoniam ipſe eſt Dei templum. Quòd ſi Deo patri, ac Domino hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac deuotione ſeruierit; conſummata, & perfecta iuſtitia eſt; quam qui tenuerit, hic (vt antè teſtati ſumus) Deo paruit; hic religioni, atque ſuo officio ſatisfecit.

L. COELII

L. COELII FIRMIANI LACTANTII DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER VII.

De vita beata.

BENE *habet; iacta ſunt fundamenta; vt ait* 1
*eximius orator. Verùm nos non fundamenta ſolum iecimus, quæ firma, & idonea eſſent operi perferendo; ſed magnis, robuſtiſque molibus ædificium totum penè vſque ad ſumma perduximus. Reſtat, id quod eſt multo facilius; vel tegere, vel ornare; ſine quo tamen priora opera & inutilia ſunt, & ingrata. Nam quid prodeſt, aut falſis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falſæ ſapientiæ peruidere, aut, quæ ſit vera cognoſcere? Quid inquam prodeſt cæleſtem illam iuſtitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ eſt ſumma virtus; niſi *eum diuinum præmium beatitudinis perpetua ſubſe-* eam
*quatur? de qua nobis eſt in hoc libro differendum; ne priora omnia, irrita, & infructuoſa videantur; ſi hoc, cuius cauſa illa ſuſcepta ſunt, in incertũ relinquamus: ne quis fortè arbitretur tantos labores incaſſum ſuſcipi, dum eorum cæleſti mercede diffidit; quam Deus ſtatuit ei, qui hæc ſuauia terræ bona *pro ſola, nudaq; virtute contempſerit. Satis &* præ
*huic parti faciamus, tum teſtimonijs diuinarum literarum, tum etiam probabilibus argumentis; *æquè clarum* cùm
ſit, & futura præſentibus, & diuina terrenis, & perpetua vi n. 158.
breuibus eſſe anteponẽda, quoniã temporalia ſunt præmia vitiorum, ſempiterna virtutũ. Exponam igitur rationem mundi; vt facile poſſit intelligi, quando, & quare ſit effectus à Deo quod Plato, qui de mũdi fabricatione differuit,

nec ſcire potuit, nec explicare; quippe qui cæleſte myſterium, quod nō niſi prophetis, ac Deo docente diſcitur, ignorabat; ideoq; in perpetuum dixit eſſe fabricatū. quod longe ſecus eſt quoniam quicquid eſt ſolido, ac graui corpore; vt initium cepit aliquando, ita finē capiat neceſſe eſt. Nam Ariſtot. cùm non videret, quemadmodū poſſet tanta rerum magnitudo interire; & hanc præſcriptionē vellet effugere; ſemper ait fuiſſe mundū, ac ſemper futurum. Prorſus nihil vidit; quia quicquid eſt, neceſſe eſt aliquādo habuerit principium; nec omnino quicquā poteſt eſſe, niſi cœperit. Nam cùm terram, & aquam, & ignem diſperire, conſumi, extinguiq; videamus; quæ ſunt vtiq; mundi partes; intelligitur, id totū eſſe mortale, cuius membra ſunt mortalia. Ita fit, vt natū ſit, quicquid poteſt interire. Sed & omne, quod ſub viſum oculorum venit; & corporale, vt ait Plato, & ſolubile ſit neceſſe eſt. Vnus igitur Epicurus auctore Democrito, veridicus in hac re fuit; qui ait, & ortū, & aliquando eſſe periturum. Nec tamen rationem vllam reddere potuit; ſcilicet aut quibus de cauſis tantum hoc opus, aut quo ſoluatur. *tempore * reſoluatur. Quod quoniā nobis Deus reuelauit; nec coniecturis id aſſequimur, ſed traditione cæleſti; docebimus ſedulò; vt tandem ſtudioſis veritatis appareat, nec vidiſſe, nec cōprehendiſſe philoſophos veritatē; ſed ita leuiter odoratos, vt tamen, vnde eos odor ille ſapientiæ tā ſuauis, tam iucundus afflarit, *nullo modo ſenſerint.* nullus ſenſerit *Interim neceſſariū puto, admonere *lectores;* lecturos *quòd hæc noſtra, quæ tradimus, prauæ, vitioſæq; mentes aut omnino non intelligent, (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus; quæ ſenſus omnes grauant, imbecilléſque reddunt) aut etiam ſi intelligent; diſſimulabunt tamen, & hæc vera eſſe nolent, quia trahuntur à vitijs, & ſcientes malis ſuis fauent, quorum ſuauitate capiuntur; & virtutis viam deſerunt, cuius acerbitate offenduntur. Nam qui auaritia,*

& opum

*& opum inexplebili quadam ſiti flagrant; quia non poſſunt venditis, aut dilargitis, quæ amant, tenui cultu vitam degere, ſine dubio malunt id eſſe fictum, quo deſiderijs ſuis renuntiare coguntur. Item qui libidinum ſtimulis incitati (vt ait poëta) in furias, ignemq́ ruunt; vtique incredibilia nos afferre dicunt; quia vulnerant aures eorum præcepta continentiæ; quæ illos à voluptatibus ſuis prohibent; quibus animam ſuam cum corpore adiudicauerunt. Qui verò ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne ſtudium ſuum ad honores acquirendos contulerunt; nec ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidẽ commodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet, omni potẽtia, & honore contempto, humiles viuere; atque ita humiles, vt & accipere iniuriam poßint, & referre nolint, ſi acceperint. Ii ſunt homines, qui contra veritatem clauſis oculis *quoquomodo latrant. Qui autem ſani erunt, id eſt, non ita vitijs immerſi, vt inſanabiles ſint; & credent his, & libenter accedent; & quæcunque dicimus, aperta, plana, ſimplicia, & quod maximè opus eſt, vera, & inexpugnabilia illis videbuntur. Nemo virtuti fauet, niſi qui ſequi poteſt; ſequi autem, non facile eſt omnibus. ij poſſunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam ſi virtus eſt tolerantia malorum; non capiunt ergo virtutem, qui ſemper in bonis fuerunt; quia mala neq; experti ſunt, neq; ferre poſſunt, aſſuetudine, ac deſiderio bonorum, quæ ſola nouerunt. Eo fit, vt pauperes, & humiles Deo credant facilius, qui ſunt expediti; quàm diuites, qui ſunt impedimentis plurimis implicati; imò verò cathenati, & compediti ſeruiunt ad nutum dominæ cupiditatis; quæ illos inextricabilibus vinculis irretiuit; nec poſſunt in cælum aſpicere, quoniã mens eorum in terrã prona, humiq́ defixa eſt. Virtutis autẽ via nõ capit magna onera portantes. Anguſtus admodũ trames eſt, per quẽ iuſtitia hominem*

canino, vi.n.159.

b dedu-

*deducit in cælum. Hunc tenere non poteſt, niſi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam iſti locupletes multis, & ingentibus ſarcinis onerati, per viam mortis incedunt; quæ latiſſima eſt; quoniam latè perditio dominatur. His acerba ſunt, his *venena, quæ Deus ad iuſtitiam *præcepit; quæq́ nos Dei magiſterio de virtute, ac veritate diſſerimus. Quibus ſi repugnare audebunt, neceſſe eſt, hoſtes ſe eſſe virtutis, iuſtitiæq́ fateantur. Aggrediar nunc, quod ſupereſt; vt finis operi poſſit imponi. Id autem ſupereſt, vt de iudicio Dei diſſeramus; quod tum conſtituetur, cùm Dominus noſter redierit in terrã; vt vnicuiq́ pro merito aut præmium perſoluat, aut pœnã. Itaq́ vt in quarto libro de primo aduentu eius diximus; ſic in hoc ſecundum referamus aduentum, quem Iudæi quoq́ & confitentur, & ſperant, ſed fruſtra; quoniam neceſſe eſt, ad eos conſolandos reuertatur, ad quos conuocandos prius venerat: nam qui violauerunt impiè humilem, ſentient in poteſtate victorẽ; eaq́ omnia, quæ legunt, & nõ intelligunt, Deo*repenſante patientur; quippe qui peccatis omnib⁹ inquinati, & inſuper ſancto cruore perfuſi, ab illo ipſo, cui nefandas manus intulerunt, ſint ad æterna ſupplicia deſtinati, ſed erit nobis cõtra Iudæos ſeparata materia; in qua illos erroris, & ſceleris*conuincemus.*

* venenata. * præcipit. * rependente * reuincemus.

2 NVNC *ignaros veritatis inſtruamus. Diſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatum; vt iniuſtum hoc ſeculum, decurſo temporum ſpatio, terminum ſumat; extinctaq́ protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam vitam reuocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (vt poëtæ vocant) ſeculum Deo ipſo regnante floreſcat. In primis, cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit; quòd rationem mundi, quæ totam ſapientiam continet, non comprehenderũt. Ea verò ſenſu proprio, & interna intelligentia non poteſt cõprehendi. quod illi ſine doctore per ſeipſos facere*

*facere voluerunt,itaq; in varias,ſibiq; ſæpe cōtrarias ſententias inciderūt,ex quibus exitum non haberēt; & in eodem luto (ſicut comicus ait) hæſitauerūt;ſcilicet aſſumptionibus eorum nō reſpondēte ratione; cùm aſſumpſiſſent quidem vera,ſed quæ affirmari,probariq́; nō poſſent ſine ſcientia veritatis,rerumq́; cæleſtium;quæ(vt ſæpè iam dixi) non poteſt eſſe in homine, niſi Deo docente percepta. Nam ſi poteſt homo intelligere diuina,poteſt & facere,nam intelligere,eſt quaſi è veſtigio ſubſequi. Non poteſt autē facere, quæ Deus,quia mortali corpore indutus eſt: ergo nec intelligere quidem poteſt, quæ fecit Deus. Quod *autem fieri poßit, ex immenſitate rerum,atq; operum diuinorum, facile eſt vnicuiq; metiri. Nam ſi mundum cū omnibus,quæ ſunt in eo, contemplari velis; intelliges profectò, quantum Dei opus humanis operibus anteſtet. Ita quantum inter opera diuina, & humana intereſt; tantum diſtare inter Dei,hominisq́; ſapientiam neceſſe eſt. Nam quia Deus incorruptus,atq; immortalis eſt,& ideo perfectus,quia ſempiternus eſt;ſapientia quoque eius perinde,vt ipſe, perfecta eſt, nec obſtare illi quicquā poteſt; quia nulli rei Deus ipſe ſubiectus eſt. Homo autem quia ſubiectus eſt paßioni; ſubiecta eſt & ſapientia eius errori. & ſicut hominis vitam multæ res impediunt,quo minus poßit eſſe perpetua;ita ſapientiam quoq; eius multis rebus impediri neceſſe eſt, quo minus in perſpiciēda penitus veritate,perfecta ſit. Ergo nulla eſt humana ſapientia,ſi per ſe ad notionē veri, ſcientiāq́; nitatur; quoniā mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa,neq; liberius euagari,neq; clarius perſpicere veritatē poteſt; cuius notio diuinæ conditionis eſt. Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt. Homo autem nō cogitando,aut diſputando aſſequi eā poteſt; ſed diſcēdo, & audiendo ab eo, qui ſcire ſolus poteſt,& docere. Ideo M.Tul. ſententiam Socratis de Platone transferens dicentis,ve-*

tis, veniſſe tempus, vt ipſe migraret è vita; illos autem, apud quos cauſam ſuam perorabat, agere vitam: Vtrum melius ſit, inquit, Dij immortales ſciunt; hominem arbitror ſcire neminem. Quare neceſſe eſt, omnes philoſophiæ ſectas, alienas eſſe à veritate; quia homines errant, qui eas conſtituerunt; nec vllum fundamentum, aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis diuinarum vocum fulciuntur oraculis.

3 ET *quoniam de philoſophorum erroribus loquimur; Stoici naturam in duas partes diuidunt; vnam, quæ efficiat; alteram, quæ ſe ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima eſſe vim ſentiendi; in hac materiam; nec alterum ſine altero eſſe poſſe. Quomodo poteſt idem eſſe, quod tractat, & quod tractatur? Siquis dicat idem eſſe figulum, quod lutum; aut lutum idem eſſe, quod figulum; nónne apertè inſanire videatur? At iſti vno naturæ nomine duas res diuerſiſſimas cōprehendūt, Deum, & mundum, artificem, & opus; dicúntque, alterum ſine altero nihil poſſe; tanquam natura ſit Deus mūdo *permiſtus.* (*terminatus.) *Nam interdum ſic confundunt; vt ſit Deus ipſe mens mundi, & mundus ſit corpus Dei. Quaſi verò ſimul eſſe cœperint mundus, & Deus; ac non ipſe mundum fecerit. quod & ipſi fatentur aliàs, cùm hominum cauſa prædicant eſſe fabricatum; & ſine mundo eſſe, ſi velit, poſſit. ſiquidem Deus diuina & æterna mens dicatur corpore ſoluta, & libera. cuius vim, maieſtatemq; quoniam intelligere non poterant; miſcuerunt eum mundo, id eſt, operi ſuo. Vnde eſt illud Virgilianum:*

--Totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Vbi eſt ergo illud, quod ijdem ipſi aiunt; & factum eſſe diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundum; fuit ergo ſine mundo. Si regit; non vtique ſicut mens corpus regit; ſed

*ſed tanquam dominus domum, nauim gubernator, auriga currum. Nec tamen miſti ſunt ijs rebus, quas regunt. Nam ſi hæc omnia, quæ videmus, Dei membra ſunt; iam inſenſibilis ab his cōſtituitur Deus; quoniam membra ſenſu carent; & mortalis, quoniam videmus membra eſſe mortalia. Poſſum enumerare, quoties repentinis quaſſatæ motibus vel hiauerint terræ, vel *deſcenderint in abruptum;* deciderint *quoties demerſæ fluctibus & vrbes, & inſulæ abierint in profundum; frugiferos campos paludes inundauerint; flumina, & ſtagna ſiccauerint; montes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adæquati; plurimas regiones, & multorum fundamenta montium, latens, & internus ignis *abſumit. Et hoc parum eſt, ſi membris ſuis non parcit* abſumpſit. *Deus, niſi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus. maria extruuntur; montes exciduntur; & ad eruendas opes, interiora terræ viſcera effodiuntur. Quid quòd ne arari quidem ſine laceratione diuini corporis poteſt? vt iam ſcelerati, & impij ſimus, qui Dei membra violemus. Patitúrne ergo vexari corpus ſuum Deus; & debilem ſe vel ipſe facere, vel ab homine fieri ſinit? niſi forte diuinus ille ſenſus, qui mundo, & omnibus mundi partibus permiſtus eſt, primam terræ faciem reliquit, ac ſe in imæ demerſit; nequid doloris de aſſidua laceratione ſentiret. Quòd ſi hoc vanum, & abſurdum eſt; tam igitur ipſi eguerunt; quàm hæc indigent ſenſu; qui non perſpexerant, diuinum quidē ſpiritum eſſe vbique diffuſum; eoq; omnia contineri; non tamen ita, vt Deus ipſe, qui eſt incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis miſceatur. Illud ergo rectius; quod à Platone ſumpſerunt; à Deo factum eſſe mundum; & eiuſdē prouidentia gubernari. Oportebat igitur & Platonē, & eos, qui idem ſenſerunt, docere, atq; explicare, quæ cauſa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricādi; quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At ijdem ſtoici, hominū, inquiunt, cauſa mun-*

dus effectus eſt. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipſos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cùm diceret mundum non eſſe à Dijs conſtitutum, ſic ait:

Dicere porrò hominum cauſa voluiſſe parare
Præclaram mundi naturam. Deinde intulit:
Deſipere eſt. quid enim immortalibus, atque beatis
Gratia noſtra queat largirier emolumenti,
Vt noſtra quicquam cauſa gerere aggrediantur?

Et meritò. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanum genus vel creatum, vel conſtitutum eſſet à Deo. Noſtrum hoc officium eſt; ſacramentum mundi, & hominis exponere; cuius illi expertes, ſacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergo (vt paulò antè dicebam) cùm aſſumpſiſſent id, quod erat verum, id eſt, mundum à Deo hominum cauſa eſſe factum; tamen, quoniam eos in conſequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod aſſumpſerant. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillum, & ruinoſum faceret; in æternum dixit eſſe manſurum. Si hominum cauſa factus eſt, & ita factus eſt, vt eſſet æternus; cur ergo ipſi, quorū cauſa factus eſt, non ſunt ſempiterni? Si mortales, propter quos factus eſt; ergo & ipſe mortalis, atq; ſolubilis. Neq; enim pluris eſt ipſe, quàm ij, quorū gratia factus eſt. Quòd ſi ei ratio quadraret, intelligeret periturum eſſe, quia factus eſt; nec poſſe in æternum manere, niſi quod tangi non poteſt. Qui autē negat hominum cauſa factum; hic nullam rationē tenet. Si enim dicit, ipſum fabricatorem ſua cauſa tantùm hæc opera eſſe molitum; cur ergo nos nati ſumus? Cur mundo ipſo fruimur? Quid ſibi vult humani generis, cæterorumq; animantium fictio? Cur aliena cōmoda intercipimus? Cur denique augemur, minuimur, interimus? Quid habet rationis ipſa generatio? quid perpetua ſucceſſio? Nimirū videre nos Deus voluit; & ſuis varijs imaginibus tanquam ſigilla cōfingere,

quibus ſe oblectaret; & nihilominus tamẽ, ſi ita eſſet, curæ haberet animantes, præcipuéq; hominem; cuius imperio cuncta ſubiecit. Qui autem dicunt ſemper fuiſſe mũdum; omitto illud, quòd eſſe ipſum ſine aliquo principio non poteſt, vnde ſe extricare nequeũt: ſed hoc dico; ſi mũdus ſemper fuit; nullam poteſt habere rationem. Qui enim potuit* quid *in eo ratio moliri, quod nũquam ſumpſit exordium? Nam prius, quàm fiat aliquid, aut ſtruatur; opus eſt conſilio, vt diſponi poſſit, quemadmodum fiat; nec incipi quicquam poteſt, ſine prouiſione rationis. Itaq; omne opus ratio præcedit. Non habet ergo rationem, quod factum non eſt. Atqui mundus rationem habet, qua & conſtat, & regitur. ergo & factus eſt. ſi factus eſt, & reſoluetur. Reddant ergo iſti rationem, ſi poſſunt; cur aut factus in principio ſit, aut poſtea reſoluatur. Quod quia docere non poterat Epicurus, ſiue Democritus, ſua ſpõte natum eſſe dixit, ſeminibus inter ſe paſſim coëuntibus; quibus iterum reſolutis, diſſidium, atque interitum ſecuturum. Corrupit ergo, quod rectè viderat; & totam rationem penitus ignorantia rationis euertit; redegitq; mundum, & omnia, quæ in eo geruntur, ad ſimilitudinem cuiuſdam vaniſſimi ſomnij; ſiquidem rebus humanis ratio nulla ſubſiſtat. Cùm verò mundum, omneſq; partes eius,* videmus quemadmodum mirabilis ratio* videamus *gubernet; cùm cæli temperatio, & æqualis in ipſa varietate curſus aſtrorum, luminúmque cæleſtium, temporum conſtans ac mira deſcriptio, terrarum varia fœcunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, viriditas, vbertaſq; ſiluarum, fontium ſaluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulẽta, & copioſa interfuſio, ventorũ diuerſa, & vtilis aſpiratio, cæteraq; omnia ratione ſumma cõſtent: quis tã cæcus eſt, vt exiſtimet ſine cauſa eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio prouidentiſſimæ rationis elucet? Si ergo ſine cauſa nec eſt, nec fit omnino*

quicquam; & prouidentia ſummi Dei, ex diſpoſitione rerum; & virtus, ex magnitudine; & poteſtas, ex gubernatione manifeſta eſt: hebetes ergo, & inſani, qui prouidentiam non eſſe dixerunt: non improbam rem ſi Deos iccirco non eſſe dicerent, vt vnum dicerent: cùm autem ideo, vt nullum; qui eos deliraſſe non putat, ipſe delirat.

4 *SED de prouidentia ſatis in primo libro diximus, quæ ſi eſt, vt apparet, ex mirabilitate operum ſuorum; neceſſe eſt, etiam hominem, cæteraſq; animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani; quoniam conſtat, id quod Stoici aiunt, hominum cauſa mundum eſſe fabricatum. quanquam in hoc ipſo non mediocriter peccent, quòd non hominis cauſa dicunt, ſed hominum. Vnius enim ſingularis appellatio totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quia ignorant vnum hominem à Deo eſſe formatum, putantq; homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos eſſe generatos. At Hermes non ignorauit hominem & à Deo, & ad Dei ſimilitudinem fictum. ſed redeo ad propoſitum. Nihil eſt (vt opinor) quod ſit propter ſeipſum factum: ſed quicquid omnino fit, ad vſum aliquẽ fieri neceſſe eſt. Quis eſt enim vel tam ineptus, vel tam otioſus, vt aggrediatur aliquid facere fruſtra, ex quo nullam vtilitatem, nullum commodum ſperet? Qui domum ædificat, nõ ideo ædificat, vt tantummodo domus ſit. ſed vt in ea poſſit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo inſumit operam, vt tantùm nauis appareat, ſed vt in ea nauigetur. Item qui vas aliquod inſtituit, ac format, non propterea id facit, vt tantùm feciſſe videatur, ſed vt vas illud effectũ, capiat aliquid neceſſariũ. Similiter cætera, quæcunq; fiunt, non vtiq; in ſuperuacuum, ſed ad vſus aliquos vtileis laborantur. Mundus igi-*
vi.B.160. *tur à Deo factus eſt, nõ vtiq; propter ipſum *mundũ; neq; enim*

enim aut calore ſolis, aut lumine, aut aſpiratione vētorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugū, cùm ſenſu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici poteſt, quòd Deus propter ſeipſum fecerit mundum; quoniam poteſt eſſe ſine mūdo, ſicut fuit antea; & ijs omnibus, quæ in eo ſunt, quæq; generantur, Deus ipſe non vtitur. Apparet ergo, animantium cauſa mundum eſſe conſtructum; quoniam rebus ijs, quibus conſtat, animantes fruuntur; quæ vt viuere, vt conſtare poſſent, omnia his neceſſaria tēporibus certis ſubminiſtrantur. Rurſum cæteras animantes hominis cauſa eſſe fictas, ex eo clarū eſt, quòd homini ſeruiunt, & tutelæ eius, atq; vſibus data ſunt; quoniā ſiue terrenæ ſunt, ſiue aquatiles, non ſentiunt mundi rationem ſicut homo. Reſpōdendum eſt hoc loco philoſophis, maximeq; Ciceroni, qui ait: Cur Deus omnia noſtri cauſa cùm faceret, tantā vim natricum, viperarumq; fecerit? cur tā multa peſtifera terra, mariq; diſperſerit? *Ingens ad diſputandum locus, ſed vt in tranſcurſu breuiter ſtringendus eſt. Quoniā homo ex rebus diuerſis, ac repugnantibus cōfiguratus eſt; animo, & corpore, id eſt cælo, atq; terra; tenui, & comprehenſibili; æterno, ac tēporali; ſenſibili, atq; bruto; luce prædito, atq; tenebroſo: ipſa ratio, ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi, & mala; bona, quibus vtatur; mala, quæ vitet, & caueat. Iccirco enim data eſt illi ſapientia, vt cognita bonorum, malorumq; natura, & in appetendis bonis, & malis declinādis vim ſuæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus quia ſapientia non data eſt; & munita indumētis naturalibus, & armata ſunt. homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuū, rationē ſolam dedit. Itaq; nudum formauit, & inermem, vt eum ſapiētia & muniret, & tegeret. Munimenta, & ornatum eius non foris, ſed intus, non in corpore, ſed in corde cōſtituit. Niſi ergo eſſent mala, quæ caueret, quæ à bonis, vtilibuſq; diſtingueret, non eſſet ei ſa-*

*pientia neceſſaria. Sciat ergo M.Tull.aut ideo datam homini eſſe rationem, vt & piſces caperet vſus ſui gratia, & natrices, viperasq́; vitaret ſalutis ſuæ cauſa; aut iccirco ei bona, malaq́; propoſita, quia ſapientiam acceperat; cuius vis omnis in diſcernendis bonis, malisq́; verſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt vis, & ratio, & poteſtas hominis; propter quem, mundum ipſum, & vniuerſa, quæcunque ſunt, Deus fecit; tantumq́; illi honoris *habuit, vt eum præficeret vniuerſis; quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optimè igitur Aſclepiades noſter de prouidentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro, quem ſcripſit ad me. Atque ideo, inquit, meritò quis arbitretur, proximum ſibi locum diuinam prouidentiam dediſſe ei, qui potuerit intelligere ordinationem ſuam. Nam ſol eſte eſt; quis eum videt ita, vt intelligat, quia ſol eſt, & quantum gratiæ afferat cæteris inſtitutis? hoc cælum eſt; quis id ſuſpicit? terra hæc; quis eam colit? hoc pelagus; quis nauigat? hic ignis eſt; quis eo vtitur? Inſtituit ergo ſummus Deus non propter ſe, quia nihilo eget, ſed propter hominem, qui his congruenter vteretur.*

* tribuit

5 REDDAMVS *nunc rationem, quare hominem ipſum fecerit. quod ſi philoſophi ſciſſent; aut defendiſſent illa, quæ vera inuenerant; aut in maximos errores non incidiſſent. Hæc enim ſumma, hic cardo rerum eſt. quem qui non tenuerit, veritas illi omnis elabitur. Hoc eſt denique, quod efficiat illis non quadrare rationem. quæ illis ſi affulſiſſet; ſi ſacramẽtum hominis omne cognouiſſent: nunquam diſputationes eorum, & omnem philoſophiã de tranſuerſo Academia iugulaſſet. Sicut ergo mundum non propter ſe Deus fecit, quia commodis eius non indiget, ſed propter hominem, qui eo vtitur: ita ipſum hominem propter ſe. Quæ vtilitas Deo in homine, inquit Epicurus, vt eum propter*

pter ſe faceret? Scilicet vt eſſet qui opera eius intelligeret, qui prouidentiam diſponendi, rationem faciendi, virtutem conſummandi & ſenſu admirari, & voce proloqui poſſet. Quorum omnium ſumma hæc eſt, vt Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit,: is artificem omnium rerum, is verum patrem ſuum debita veneratione proſequitur, qui virtutem maieſtatis eius de ſuorum operum inuentione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri poteſt, & mundũ hominis, & hominem ſua cauſa Deum feciſſe, quàm quòd ex omnibus animãtibus ſolus ita formatus eſt, vt oculi eius ad cælũ directi, facies ad deum ſpectãs, vultus cum ſuo parente cõmunis ſit, vt videaturq́ hominẽ Deus, quaſi porrecta manu alleuatum ex humo, ad contemplationẽ ſui excitaſſe. Quid ergo, inquit, Deo cultus hominis confert, beato, & nulla re indigenti? vel ſi tantum honoris homini habuit, vt ipſius cauſa mundum fabricaret, vt inſtrueret eum ſapientia, vt dominum viuentium faceret, eúmq́ diligeret tanquam filium; cur mortalem, fragilemq́ conſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, obiecit? cum oporteret & beatum eſſe hominem, tanquam coniunctum, & proximum Deo; & perpetuum, ſicut eſt ipſe; ad quẽ colendum, & cõtẽplandum figuratus eſt. Quanquã hæc ferè in prioribus libris ſparſim docuimus: tamen, quoniam propriè id materia nunc exigit, quia de vita beata diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentius, & plenius; vt diſpoſitio Dei, & opus, voluntasq́ noſcatur. Cùm poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine vllo malorum periculo, ac metu cõſtat: excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinẽ crearet animarum, quas primò fragilibus & imbecillis corporibus illigatas, cõſtitueret inter bonum, malũq́ medias; vt conſtantibus ex vtriſq́ naturis

naturis virtutem proponeret; ne immortalitatem delicatè aſſequerentur, ac molliter; ſed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium ſumma cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirent. Ergo vt eas grauibus, & nexibilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorſum premente, ſedem illis, ac domicilium primo condendum eſſe decreuit. Itaque ineffabili virtute, ac potentia præclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinem leuibus elementis, & grauibus in ima depreſſis; & cæleſtia firmauit; & terrena conſtituit. Non eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniam in ſecundo libro vniuerſa executi ſumus.

moderatio *Lumina igitur poſuit in cælo, quorum *moderationes &*
claritas **claritates, & motus aptiſſimè ad vtilitates viuentium*
temperatus eſt. **temperauit. Terræ autem, quam ſedem voluit eſſe, fœcunditatem variæ gignendi, ac proferendi dedit; vt vbertate frugum, & herbarum, viuentium pro natura, & vſu,*
cuiuſque generis **cuique generi alimoniam adminiſtraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mũdi pertinebant, hominem finxit ex ipſa terra, quam illi à principio in habitaculum præparauit. id eſt, ſpiritum ſuum terreno corpore induit, & inuoluit, vt & cõpactus ex rebus diuerſis, ac repugnantibus, bonũ, ac malũ caperet: & ſicut terra ipſa fœcunda eſt ad fruges pariẽdas; ita corpus hominis; quod aſſumptum eſt è terra, generandi copiam, facultatemq; procreandæ ſobolis accepit: vt quoniam fragili materia formatus, in æternum manere nõ poterat; peracto temporalis vitæ ſpatio cederet; & illud, quod fragile, atque imbecillum gerebat, perpetua ſucceſſione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit, & fragilem, cùm illius cauſa mundum ædificaſſet? Primùm vt infinita vis animarum gigneretur, omnemq; terrã multitudine oppleret: deinde vt proponeret homini virtutem, id eſt, tolerantiam malorum, ac laborum, per quam poſſet*

præmium

præmiũ immortalitatis adipiſci. Nam quia homo ex duabus rebus conſtat, corpore, atq; anima, quorum alterũ terrenum eſt, alterũ cæleſte, duæ vitæ homini attributæ ſunt; vna temporalis, quæ corpori aſsignatur; altera ſempiterna, quæ animæ ſubiacet. Illam naſcendo accepimus; hanc aſſequimur laborando; ne immortalitas homini (vt antè diximus) ſine vlla difficultate conſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus; & ideo finitur. hæc verò cæleſtis, ſicut anima; & ideo terminum non habet. Illam primam neſciẽtes accepimus, hanc ſecundam ſcientes. virtuti enim, nõ naturæ datur; quia voluit nos Deus vitam nobis in vita comparare. Iccirco hanc præſentẽ dedit, vt illam veram, & perpetuam aut vitijs amittamus, aut virtute mereamur. In hac corporali non eſt ſummum bonum: quoniam ſicut neceſsitate diuina nobis data eſt; ita rurſum diuina neceſsitate *ſoluitur. Ita quod finem habet, ſummum bonum non habet. In illa verò ſpiritali, quam per nos ipſi acquirimus, ſummum bonum continetur: quia nec malũ poteſt habere, nec finem. *cuius rei argumentum *natura, ratio & natura corporis præbet. Cætera namq; animalia in humum vergunt, quia terrena ſunt; nec capiunt immortalitatem, quæ de cælo eſt. Homo autem rectus in cælum ſpectat; quia propoſita illi eſt immortalitas; nec tamẽ venit, niſi tribuatur homini à Deo. Nam nihil intereſſet inter iuſtum, & iniuſtũ; ſiquidẽ omnis homo natus, immortalis fieret. ergo immortalitas non ſequela naturæ, ſed merces, præmiũq; virtutis eſt. Deniq; homo non ſtatim, quàm natus eſt, rectus ingreditur; ſed quadrupes primò; quia ratio corporis, & huius præſentis vitæ cõmunis eſt nobis cum mutis animalibus: pòſt deinde confirmatis viribus erigitur, & lingua eius in eloquiũ ſoluitur; & mutũ animal eſſe deſinit. Quæ ratio docet, mortalem naſci hominem; poſtea verò immortalem fieri, cùm cœperit ex Deo viuere, id eſt iuſtitiã ſequi; quæ continetur

[Margin: ſoluetur. — cui naturæ. vi.n.161.]

in

*in Dei cultu; cũ excitauerit hominẽ Deus ad aſpectũ cæli, ac ſui. Quod tũ fit, cũ homo cæleſti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe vitæ prioris; & incremento diuini vigoris accepto, fit homo perfectus, ac plenus. Ergo quia virtutẽ propoſuit homini Deus; licet anima, & corpus cõſociata ſint; tamen cõtraria ſunt, & impugnãt inuicem. Animi bona, mala ſunt corporis; id eſt, opũ fuga, voluptatũ interdictio, doloris, mortisq; contẽptus. Item corporis bona, mala ſunt animi; hoc eſt cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuauitates variarũ voluptatũ, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo neceſſe eſt, iuſtũ, & ſapientem in omnibus malis eſſe; quoniã malorũ victrix eſt fortitudo: iniuſtos autẽ in diuitijs, in honore, in poteſtate. Hæc enim bona corporalia, & terrena ſunt. Illi autẽ terrenã vitam agunt, nec aſſequi immortalitatẽ queunt, quia ſe voluptatibus dediderunt, quæ ſunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubiecta, ſicut corpus animæ. Quiſquis ergo animæ vitã maluerit; vitã corporis contemnat, neceſſe eſt, nec aliter eniti ad ſummũ bonũ poterit, niſi, quæ ſunt ima, deſpexerit. Qui autem corporis vitã fuerit amplexus, & cupiditates ſuas in terram deiecerit; illã ſuperiorẽ vitã conſequi non poteſt. Sed qui mauult bene viuere in æternũ; male viuet ad tẽpus, & afficietur omnibus moleſtijs, & laboribus, quãdiu fuerit in terra, vt habeat diuinũ, & cæleſte ſolatiũ. Et qui maluerit bene viuere ad tempus; malè viuet in æternũ. dãnabitur enim ſententia Dei ad æternã pœnã, quia cæleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit, & honorari ab homine tanquã pater, vt virtutẽ, ac ſapiẽtiam teneat, quæ ſola immortalitatẽ parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eã poteſt, quia ſolus poſſidet pietatẽ hominis, *qui Deum honorauerit, hoc *afficietur præmio, vt ſit in æternum beatus, ſitq; apud Deum, & cum Deo ſemper.*

qua afficit. vi.n. 162.

NVNC

*NVNC totam rationem breui circunſcriptione ſigne- 6
mus. iccirco mundus factus eſt, vt naſcamur: ideo naſci-
mur, vt agnoſcamus factorem mūdi, ac noſtri Deum: ideo
agnoſcimus, vt colamus: ideo colimus, vt immortalitatem
pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis labo-
ribus cultus Dei conſtat: ideo præmio immortalitatis affi-
cimur, vt ſimiles angelis effecti, ſummo patri, ac Domino
in perpetuum ſeruiamus, & ſimus æternum Deo regnum.
Hæc ſumma rerum eſt, hoc arcanum Dei, hoc myſterium
mundi. à quo ſunt alieni, qui ſequentes præſentem volu-
ptatem terreſtribus, & fragilibus ſe bonis addixerunt, &
animas ad cæleſtia genitas, ſuauitatibus mortiferis, tan-
quam luto, cœnóue demerſerunt. Quæramus nunc viciſ-
ſim, an in cultu Deorum ratio vlla ſubſiſtat. qui ſi multi
ſunt, ſi ideo tantum ab hominibus coluntur, vt præſtent
illis opes, victorias, honores, & quæ alia non niſi ad præ-
ſens valent; ſi ſine cauſa gignimur; ſi in hominibus procre-
andis prouidentia nulla verſatur; ſi caſu nobiſmetipſis, ac
voluptatis noſtræ gratia naſcimur; ſi nihil poſt mortem ſu-
mus: quid poteſt eſſe tam ſuperuacuum, tam inane, tam
vanum, quàm humana res, *eſt, quàm mundus ipſe? qui, &
cum ſit incredibili magnitudine, *tam mirabili ratione con- tura
ſtructus, tamē rebus ineptis vacet. Cur enim ventorū ſpiri-
tus citēt nubes? cur emicēt fulgura? tonitrua mugiāt? im-
bres cadāt? vt fruges terra producat? vt varios fœtus alat?
Cur deniq; omnis natura rerū laboret, nequid deſit earum
rerū, quibus vita hominus ſuſtinetur. ſi eſt inanis, ſi ad nihi-
lum interimus, ſi nihil eſt in nobis maioris emolumēti Deo?
Quòd ſi eſt dictu nefas, nec putandū eſt fieri poſſe, vt nō ob
aliquā maximā rationē fuerit conſtitutū, quod videas ma-
xima ratione conſtare: quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus
prauarū religionū, & in hac perſuaſione philoſophorū, quæ
putant animas interire? Profectò nulla. Quid enim habent
dicere,*

dicere, cur dij hominibus tam diligenter ſuis quæque temporibus exhibeant? An vt illis far, & merum demus, & odorem thuris, & ſanguinem pecudum? quæ neq; immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fragilia; neq; vſui eſſe expertibus corporum, quia hæc ad vſum corporalium data ſunt. Et tamen ſi ea deſiderarent, ſibiipſi poſſent exhibere, cùm vellent. Siue igitur intereunt animæ; ſiue in æternum manent: quam rationem continet cultus Deorũ; aut à quo mũdus conſtitutus eſt? cur, aut quãdo, aut quouſq;, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur naſcũtur, intereunt, ſuccedunt, renouantur? Quid Dij ex cultibus eorum aſſequuntur, qui poſt mortem nihil futuri ſunt? quid præſtant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut Dijs dignum? Vel ſi manent animæ poſt mortem; quid de his faciunt, facturiue ſunt? quid illis opus eſt theſauro animarum? ipſi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut vnde multi ſunt? Ita fit, vt ſi ab illa rerum ſumma, quã ſuperius cõprehendimus, aberraueris; omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

7 QVAM *ſummam quia philoſophi non comprehẽderunt; nec veritatem comprehendere potuerunt, quamuis ea ferè, quibus ſumma ipſa conſtat, & viderint, & explicauerint. ſed diuerſi, ac diuerſe illa omnia protulerunt, nõ annectentes nec cauſas rerum, nec *conſequentias, nec rationes; vt ſummam illam, quæ continet vniuerſa, & compingerent, & implerent. Facile eſt autem docere penè vniuerſam veritatem per philoſophorum ſectas eſſe diuiſam. Non enim ſic philoſophiã nos euertimus, vt academici ſolẽt, quibus ad omnia reſpõdere propoſitum eſt; quod eſt potius calumniari, & illudere. ſed docemus, nullã ſectam fuiſſe tam deuiam, nec philoſophorum quenquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi ſtudio inſaniunt;*

* conſequẽtia

*inſaniunt, dum ſua etiam falſa defendunt; aliorum etiam vera ſubuertunt: non tantùm elapſa illis veritas eſt, quam ſe quærere ſimulabant; ſed ipſi eam potiſſimùm ſuo vitiò perdiderunt. Quòd ſi extitiſſet aliquis, qui veritatem ſparſam per ſingulos, per ſectasq́ diffuſam colligeret in vnum, ac redigeret in corpus; is profectò nō diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, niſi veri peritus, ac ſciens, poteſt. Verum autem non niſi eius ſcire eſt, qui ſit doctus à Deo. Neque enim poteſt aliter repudiare quæ falſa ſunt, eligere, ac probare quæ vera: ſed ſi vel caſu id efficeret, certiſſimè philoſópharetur. & quãuis non poſſet diuinũ teſtimonijs illa defendere; tamē*ſeipſa veritas illuſtraret ſuo lumine. Quare* ſcipſam *incredibilis eſt error illorũ, qui, cùm aliquã ſectam probauerint, eiq́ ſe addixerint; cæteras damnant tanquã falſas, & inanes, armantq́ ſe ad præliandum, nec, quid defendere debeant, ſcientes, nec quid refutare; incurſantq́ paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt quicunq́ diſſentiunt. Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones nulla extitit philoſophia, quæ ad verum propius accederet. nam particulatim veritas ab his tota comprehenſa eſt. Factum eſſe mundum à Deo, dixit Plato. Idem prophetæ loquũtur: idemq́, ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur qui vel omnia ſua ſponte nata eſſe dixerunt, vel minutis ſeminibus conglobatis: quoniam tanta res, tam ornata, tam magna neque diſponi, neque fieri, neque ordinari ſine aliquo prudentiſſimo auctore potuit; & ea ipſa ratio, qua conſtare, ac regi omnia ſentiuntur, ſolertiſſimæ mentis artificem confitetur. Hominum cauſa mundum, & omnia, quæ in eo ſunt, eſſe facta, Stoici loquũtur. idē nos diuinæ literæ docēt. Errauit ergo Democritus, qui vermiculorũ modo putauit effuſos eſſe de terra nullo auctore, nullaque ratione. Cur enim formatus ſit homo, diuini ſacramenti eſt. quod quia ille ſcire non poterat, humanã vitam deduxit ad nihilum.*

Ad virtutem capeſſendam naſci homines, Ariſtoteles diſſeruit. idem nos monemur, ac diſcimus à prophetis. Falſus igitur Ariſtippus, qui hominē voluptati, hoc eſt malo tanquam pecudem ſubiugauit. Immortales eſſe animas Pherecydes, & Plato diſputauerunt. hæc verò propria eſt in noſtra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito errauit, qui perire cum corpore, ac diſſolui argumētatus eſt. Eſſe inferos Zenon Stoicus docuit, & ſedes piorum ab impijs eſſe diſcretas; & illos quidem quietas, ac delectabiles incolere regiones; hos verò luere pœnas in tenebroſis locis; atque in cœni voraginibus horrendis. idem nobis prophetæ palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poëtarum id eſſe figmentum putauit; & illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hac eſſe vita interpretatus eſt. Totam igitur veritatem, & omne diuinæ religionis arcanum philoſophi attigerunt. Sed alijs refellentibus defendere id, quod inuenerant, nequiuerunt; quia ſingulis ratio non quadrauit; nec ea, quæ vera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut ſuperius nos fecimus.

8 *VNVM eſt igitur ſummum bonum immortalitas; ad quam capiendā & formati à principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus; hanc ſpectat humana natura; ad hanc nos prouehit virtus. quod bonum quia deprehendimus; ſupereſt etiam vt de ipſa immortalitate dicamus. Platonis *documenta, quamuis ad rem multū conferant, tamen parū habent firmitatis ad probandā, & implendam veritatē; quoniam nec rationē totius myſterij magni cōſummauerat, in vnumq; collegerat; nec ſummū bonū cōprehenderat. Nam licet verū de anima immortalitate ſentiret; tamē nō ita de illa tanquā de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis *eligere poſſumus veritatē, qui eā nō ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed diuina traditione cognouimus. Plato autem*

argumenta

elicere

*to autem ſic argumẽtatus eſt, immortale eſſe quicquid per ſeipſum & ſentit, & ſemper mouetur. quod enim principium motus nõ habet, nec finẽ habiturũ; quia *deſeri *à ſemetipſo nõ poteſt. quod argumẽtum etiam mutis animalibus æternitatẽ daret, niſi adiectione ſapientiæ diſcreuiſſet. Addidit igitur, vt effugeret hanc communitatem, fieri non poſſe, quin ſit immortalis animus humanus, cuius miranda ſolertia inueniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atq; diſcendi, & memoria præteritorum, & prouidentia futurorum, & artium plerunq; innumerabilium ſcientia, quæ cæteræ careant animantes, diuina, & cæleſtis appareat; quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terra; ſiquidem ex concretione terrena nihil habeat admiſtum: ſed neceſſe *eſſe in terram reſolui, quod eſt in homine põderoſum, & diſſolubile: quod autẽ tenue, atq; ſubtile; id verò eſſe indiuiduũ; ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cælum, & ad naturam ſuam peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipſum latè, copioſeq; explicantur. In eadem ſentẽtia fuit etiã Pythagoras antea, eiuſq; præceptor Pherecydes; quem Cicero tradit primũ de æternitate animarũ diſputauiſſe. Qui omnes licet eloquentia excellerent; tamẽ in hac duntaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt; qui contra hanc ſententiam diſſerebant; Dicæarchus primò, deinde Democritus, poſtremò Epicurus. adeò vt res ipſa, de qua inter ſe pugnabant, in dubium vocaretur. denique & Tullius expoſitis horum omnium de immortalitate, ac morte ſententijs, neſcire ſe quid ſit verum pronuntiauit. Harum, inquit, ſentẽtiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit. Et rurſus alibi: Quoniam vtraq;, inquit, earum ſententiarum doctiſſimos habuit auctores; nec, quid certi ſit, diuinari poteſt. Verùm nobis diuinatione opus non eſt; quibus veritatem diuinitas ipſa patefecit.*

al. deſiderari à ſeipſo. vi.n.163.

eſt

9 His itaque argumentis, quæ nec Plato, nec vllus alius inuenit, animarum æternitas probari, ac perſpici poteſt. quæ nos breuiter colligemus; quoniam properat oratio ad narrandum iudicium Dei maximū, quod in terra propinquante ſeculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine videri non poteſt; nequis tamen ex eo ipſo putaret Deum non eſſe, quia mortalibus oculis non videretur; inter cætera inſtitutorum ſuorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparet, ſubſtantia tamen non videtur, ſicut eſt vox, odor, ventus; vt harum rerum argumento, & exemplo, etiam Deum, licet ſub oculos non veniret, de ſua tamen vi, & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? Hæc tamen, cùm per aërem feruntur, ad ſenſusq́; noſtros veniunt, & eos potentia ſua impellunt; non cernuntur acie luminum, ſed alijs corporis partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis, alióue fragili ſenſu comprehendendus eſt, ſed mentis oculis intuendus; cùm opera eius præclara, & mirāda videamus. Nam illos, qui nullum omnino Deum eſſe dixerunt; non modò philoſophos, ſed ne homines quidem fuiſſe dixerim, qui mutis ſimillimi ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil cernentes animo, ſed ad ſenſum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis cōtuebantur. & quia videbant aut bonis accidere aduerſa, aut malis proſpera; fortuitu geri omnia crediderunt; & natura mundum, non prouidētia conſtitutum. Hinc iam prolapſi ſunt ad deliramenta, quæ talem ſentētiam neceſſario ſequebantur. Quòd ſi eſt Deus & incorporalis, & inuiſibilis, & æternus, ergo non iccirco interire animam credibile eſt, quia non videtur, poſtquam
vi.n.164. receſſit à corpore; quoniam conſtat eſſe aliquid *ſentiēs, ac vigens, quod non veniat ſub aſpectum. At enim difficile eſt animo comprehendere, quemadmodum poſſit anima retinere

*nere ſenſum ſine ijs partibus corporis, in quibus ineſt officium ſentiendi. Quid de Deo? num facile eſt comprehendere quemadmodũ vigeat ſine corpore? Quòd ſi Deos eſſe credunt; qui ſi ſunt, vtique ſunt expertes corporum: neceſſe eſt, humanas animas eadẽ ratione ſubſiſtere; quoniam ex ipſa ratione, ac prouidentia intelligitur eſſe quædam in homine, ac Deo ſimilitudo. Denique illud argumentum, quod etiam M. Tul. vidit, ſatis firmum eſt: ex eo æternitatem animæ poſſe dignoſci, quia nullum ſit aliud animal, quod habeat notitiam aliquam Dei; religioq́ ſit penè ſola, quæ hominem diſcernat à mutis. quæ cùm in hominem ſolum cadat; profectò teſtatur, id affectare nos, id deſiderare, id colere, quid nobis familiare, quid proximum ſit futurum. An aliquis, cùm cæterarum animantium, naturam cõſiderauerit, quas pronis corporibus abiectas, in terramq́ proſtratas ſummi Dei prouidentia effecit, vt ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rationis habere cum cælo; poteſt non intelligere, ſolum ex omnibus cæleſte, ac diuinum animal eſſe hominem, cuius corpus ab humo excitatum, vultus ſublimis, ſtatus *erectus originem ſuam quærit, & quaſi contempta humilitate terræ ad altum nititur, quia ſentit ſummũ bonum in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorq́ conditionis ſuæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificem ſuum ſpectat? Quam ſpectationem Triſmegiſtus θεωρίαν rectiſſimè nominauit: quæ in mutis animalibus nulla eſt. Cùm autem ſapiẽtia, quæ ſoli homini data eſt, nihil aliud ſit, quàm notitia Dei; apparet, animam non interire, neque diſſolui, ſed manere in ſempiternum, quia Deum, qui ſempiternus eſt, & quærit; & diligit, ipſa cogente natura, ſentiens vel vnde orta ſit, vel quò reuerſura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum eſt, quòd homo ſolus cæleſti elemento vtitur. Nam cùm rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia ſibi, atque inimica ſunt, conſtet,*

* rectus

*igne, & aqua; quorum alterũ cælo, alterũ terræ aſcribitur: cætera animantes, quia terrenæ, mortalesq́ue ſunt, terreno, & graui vtuntur elemẽto; homo ſolus ignem in vſu habet. quod eſt elementũ leue, ſublime, cæleſte. Ea verò, quæ ponderoſa ſunt, ad mortẽ deprimunt; & quæ leuia ſunt, ad vitam ſubleuant; quia vita in ſummo eſt, mors in imo. Et vt lux eſſe ſine igne nõ poteſt, ſic vita ſine luce. Ignis igitur elementũ eſt lucis, ac vitæ. vnde apparet, hominem, qui eo vtitur, immortalẽ ſortitum eſſe cõditionẽ, quia id illi familiare eſt, quod facit vitã. Virtus quoq́ue ſoli homini data, magno argumento eſt, immortales eſſe animas.*quod nec erit ſecundũ naturã, ſi anima extinguitur. huic enim præſenti vitæ nocet. Nã vita iſta terrena, quã cõmunem cum mutis animalibus ducimus; & voluptatem expetit, cuius fructibus varijs, ac ſuauibus delectatur; & dolorẽ fugit, cuius aſperitas naturã viuentium acerbis ſenſibus lædit, & ad mortem perducere nititur; quæ diſſoluit animantẽ. Si ergo virtus & prohibet ijs bonis hominẽ, quæ naturaliter appetũtur; & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur: ergo malum eſt virtus, & inimica naturæ; ſtultumq́ue iudicare neceſſe eſt, qui eam ſequitur; quoniam ſeipſe lædit & fugiendo bona præſentia, & appetẽdo æquè mala ſine ſpe fructus amplioris. Nam cùm liceat nobis iucundiſſimis frui voluptatibus; nónne ſenſu carere videamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in contemptu, in ignominia viuere, aut ne viuere quidem, ſed dolere, cruciari, & mori? ex quibus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit voluptas omiſſa penſari? Si autem virtus malum nõ eſt, facitq́ue honeſte, quòd voluptates vitioſas, turpesq́ue contemnit, & fortiter; quòd nec dolorem, nec mortem timet, vt officium ſeruet: ergo maius aliquod bonũ aſſequatur neceſſe eſt, quàm ſunt illa, quæ ſpernit. At verò morte ſuſcepta, quod vlterius bonum ſperari poteſt, niſi *æternitatis?*

quæ non vi.n. 165.

æternitas.

TRANS-

TRANSEAMVS nunc viciſſim ad ea, quæ virtuti 10 repugnant; vt etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt. ad præſens enim cõmouentur. iræ impetus, recepta vltione *ſedantur. libidinis, voluptas corporis, finis eſt. cupiditatem autẽ ſatietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimũt. ambitio, poſtquam honores, quos voluit, adepta eſt, conſeneſcit. item cætera vitia conſiſtere, ac permanere non poſſunt; ſed ipſo fructu, quem expetunt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem ſine vlla intermiſſione perpetua eſt; nec diſcedere ab eo poteſt, qui eam ſemel cepit. Nam ſi habeat interuallum, ſi aliquando ea carere poſſumus; *redeunt protinus vitia, quæ virtutem ſemper impugnant. Non eſt igitur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquando ſecedit. Cùm verò ſibi domicilium ſtabile collocauit; in omni actu verſari eam, neceſſe eſt. nec poteſt fideliter depellere vitia, & fugare; niſi pectus, quod inſedit, perpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo virtutis perpetuitas indicat, humanũ animũ, ſi virtutẽ ceperit, permanere: quia & virtus perpetua eſt; & ſolus animus humanus virtutem capit. Quoniã igitur cõtraria ſunt vitia virtuti: omnis ratio diuerſa, & contraria ſit, neceſſe eſt: quia vitia commotiones, & perturbationes animi ſunt; virtus è cõtrario lenitudo, & tranquillitas animi eſt: quia vitia temporalia, & breuia ſunt; virtus perpetua, & conſtans, & par ſibi ſemper: quia vitiorum fructus, id eſt, voluptates, æquè, vt ipſa, breues, temporalesq́; ſunt. Virtutis ergo fructus, ac præmium ſempiternum eſt, quia vitiorum commodum in præſenti eſt; virtutis igitur in futuro. Ita fit, vt in hac vita virtutis præmium nullum ſit; quia virtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut vitia, cùm in actu ſuo finiuntur, voluptas, & præmia eorum ſequuntur: ita virtus cùm finita eſt, merces eius inſequitur. Virtus autem nunquam niſi morte finitur;

ſedatur.

redibunt

quoniam & in morte ſuſcipienda ſummum eius offi. ium eſt. Ergo præmium virtutis poſt mortem eſt. Denique Cicero in Tuſculanis, quãuis dubitanter, tamen ſenſit, ſummum homini bonum non niſi poſt mortem contingere. Fidenti animo, inquit, ſi ita res feret, gradietur ad mortem. in qua aut ſummum bonum, aut nullum malum eſſe cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem, ſed ad præmium virtutis admittit. Qui autem ſe (vt ait idem) vitijs, ac ſceleribus contaminauerit; voluptatiq́; ſeruierit; is verò damnatus æternam luet pœnam; quam diuinæ literæ ſecundam mortem nominant; quæ eſt & perpetua, & grauiſſimis cruciatibus plena. Nam ſicuti duæ vitæ propoſitæ ſunt homini; quarum altera eſt animæ, altera corporis: ita & mortes duæ propoſitæ ſunt; vna pertinẽs ad corpus, quã cunctos ſecundum naturam fungi neceſſe eſt; altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, virtute vitatur: & vt vita hæc temporalis eſt, certosq́; terminos habet, quia corporis eſt; ſic & mors æquè temporalis eſt, certumq́; habet finem, quia corpus attingit.

11 IMPLETIS *igitur temporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem vitam temporalis mors ſequitur; conſequẽs eſt, vt reſurgant animæ ad vitam perennem; quia finem mors temporalis accepit. Rurſum, ſicut vita animi ſempiterna eſt; in qua diuinos, & ineloquibiles immortalitatis ſuæ fructus capit: ita & mors eius perpetua ſit, neceſſe eſt; in qua perennes pœnas, & infinita tormẽta pro peccatis ſuis pendet. Ergo in ea cõditione res poſita eſt, vt qui beati ſunt in hac vita corporali, atq; terrena, ſemper miſeri ſint futuri; quia iã bonis, quæ maluerũt, potiti ſunt; quod ijs euenit, qui deos adorãt, ac Deũ negligũt. Deinde qui iuſtitiã ſequentes, in hac vita miſeri fuerint, & contẽpti, & inopes, & ob ipſam iuſtitiam contumelijs, & iniurijs ſæpe vexati, quia nec aliter virtus teneri*

teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri; vt quia mala iã pertulerunt, etiam bonis fruantur. quod his vtiq; cõtingit, qui cõtemptis terreſtribus Dijs, & fragilibus bonis, cæleſtẽ religionẽ Dei ſequũtur; cuius bona, ſicut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis, atq; animi? nõ ne indicãt eſſe animã mortis expertem? Nam corpus, quia ipſum fragile eſt, atq; mortale, quæcunq; opera molitur, æquè caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod nõ aliquãdo ad interitum redigatur, vel iniuria hominũ vel ipſa cõfectrice rerum omnium vetuſtate. At verò animi opera videmus æterna. Nam quicunque contemptui præſentium ſtudentes, in memoriam monimenta ingeniorũ, factorumq; magnorum reliquerũt; ij planè mentis, ac virtutis ſuæ nomẽ indelebile quæſierunt. Ergo ſi opera corporis ideo mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt; ſequitur vt anima ex eo immortalis appareat, quia videmus opera eius non eſſe mortalia. Eodẽ modo deſideria quoq; corporis, animiq; declarant, alterũ eſſe mortale, alterum ſempiternum. Corpus enim *non niſi tempo- nihil ralia deſiderat, id eſt cibum, potum, indumẽtum, quietem, voluptatem: & tamen hæc ipſa ſine nutu, & adminiculo animi nec cupere, nec aſſequi poteſt. Animus autem per ſe multa deſiderat, quæ ad officium, fructum'ue corporis non redundent; eaq; non fragilia, ſed æterna ſunt, vt fama virtutis, vt memoria nominis. Nam cultum Dei, qui conſtat abſtinentia cupiditatum, ac libidinum, patientia doloris, contemptu mortis, etiam contra corpus anima cõcupiſcit. Vnde credibile eſt, non interire animam; ſed diſſociari à corpore; quia corpus ſine anima nihil poteſt, animus verò poteſt multa; & magna ſine corpore. Quid, quòd ea, quæ viſibilia ſunt oculis, & tangibilia manu, quia externã vim pati poſſunt, æterna eſſe nõ poſſunt? Ea verò, quæ neq; ſub tactum, neq; ſub viſum veniũt, ſed tãtummodo vis eorum,

& ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam vim patiuntur extrinſecus. Corpus autem ſi ideo mortale eſt, quia viſui pariter, & tactui ſubiacet; ergo & anima iccirco immortalis eſt, quia nec tangi poteſt, nec videri.

12 NVNC argumenta eorum, qui contra *dixerunt, refellamus; quæ Lucret. tertio libro executus eſt. Quoniam cum corpore, inquit, anima naſcitur; cum corpore intereat neceſſe eſt. At non eſt par vtriuſq; ratio. Solidum enim, & comprehenſibile corpus eſt, & oculis, & manu videtur, & tangitur: anima verò tenuis, & tactum, viſumq; fugiens. Corpus *ex terra fictum, atq; ſolidatum eſt: anima in ſe nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, vt Plato diſſerebat. Nec enim tantã poſſet habere ſolertiam, tantã vim, tantam celeritatẽ, niſi originẽ traheret è cælo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoſo, & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & viſibile; corrũpitur, atq; occidit; nec vim repellere poteſt, quia ſub aſpectum, & ſub ictum venit. Anima autem, quia tenuitate ſua omnem tactum fugit, nullo ictu diſſolui poteſt. Ergo quamuis inter ſeſe coniuncta, & ſociata naſcantur; & alterum, quod eſt de terrena cõcretione formatum, quaſi vaſculũ ſit alterius; quod eſt à cæleſti ſubtilitate deductũ: cùm vis aliqua vtrũq; diſcreuerit, quæ diſcretio mors vocatur, tum vtrunq; in naturã ſuam *redit: quod ex terra fuit, in terrã ſoluitur: quod ex cæleſti ſpiritu, id conſtat, ac viget ſemper; quoniã diuinus ſpiritus ſempiternus eſt. Deniq; idem Lucret. oblitus quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos verſus poſuit:

differunt

è

recedit

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terram; ſed quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſus cæli fulgentia templa receptant.

Quod eius non erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat. ſed victus eſt veritate; & imprudenti ratio

vera ſurrepſit. Præterea id ipſum, quo colligit, diſſolui animam, hoc eſt ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur; & falſum eſt, & in contrarium cõuerti poteſt. Non enim ſimul interit; ſed anima diſcedente, integrũ per dies multos manet; & plerunq; medicatum, diutiſsimè durat. Nam ſi vt ſimul naſcuntur, ſimul interirent; non diſcederet repente anima, corpusq; deſereret; ſed vno temporis puncto vtrunque pariter diſsiparetur; & tam celeriter etiam corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret, ac periret, quàm celeriter anima ſecedit; imò verò diſſoluto corpore anima vaneſceret; velut humor fracto vaſe diffuſus. Nam ſi terrenum, & fragile corpus poſt ſeceſſum animæ nõ ſtatim diffluit, in terrãq; tabeſcit, ex qua illi origo eſt: ergo anima, quæ fragilis non eſt, in æternum manet; quoniam origo eius æterna eſt. Quoniã creſcit, inquit, ſenſus in pueris, & in iuuenibus viget, & in ſenibus diminuitur; apparet eſſe mortalẽ. Primũ non eſt idẽ mens, & anima. aliud eſt enim, quo viuimus; aliud, quo cogitamus. nam dormientium mens, non anima ſopitur: & in furioſis mens extinguitur, anima manet; & ideo nõ exanimes, ſed demẽtes vocantur. Mens ergo, id eſt intelligẽtia, vel augetur, vel minuitur pro ætate. Anima in ſtatu ſuo ſemper eſt, & ex quo tẽpore ſpirãdi accepit facultatẽ; eadẽ vſq; ad vltimum durat; donec emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuã reuolet. Deinde quòd anima quãuis à Deo ſit inſpirata; tamẽ quia tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt, ſcientiã non habet, quæ eſt diuinitatis. Audit igitur, ac diſcit omnia; & ſapientiã diſcendo, & audiendo capit, & ſenectus non minuit ſapientiam, ſed auget; ſi tamen iuuenilis ætas virtute decurſa eſt. Sed ſi nimia ſenectus fregerit membra; non eſt animæ vitium, ſi viſus euanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit; ſed corporis. At enim memoria* defecit. quid mirum, ſi labẽtis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliui-*

* accipit

* deficit.

obliuiſcitur, non aliter futura diuina, quàm ſi carcerem, quo cohibetur, effugerit? Verùm eadem, inquit, dolori, & luctui obnoxia eſt, & ebrietate dementit, vnde fragilis, & mortalis apparet. Iccirco igitur virtus, & ſapientia neceſſaria eſt, vt & mœror, qui contrahitur indigna patiendo, ac vidēdo, fortitudine repellatur; & voluptas nō modò potandi, ſed etiam rerum cæterarum abſtinentia ſuperetur. nā ſi careat virtute, ſi voluptatibus dedita molliatur; morti fiet obnoxia; quoniam & virtus, vt docuimus, immortalitatis eſt fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, ſicut oſtendi, non funditus perimit, ac delet, ſed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorſus *anima non poteſt; quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis ſentit, & obliuionem ſui patitur: & ſicut ægreſcit; ita etiam ſæpè ſanatur. Hoc eſt ergo, cur maximè virtus adhibenda ſit, ne vllo corporis dolore frangatur, & obliuionem ſui non anima, ſed mens patiatur. Quæ quoniam certa corporis regione conſiſtit; cùm eam partem vis aliqua morbi vitiauerit, mouetur loco; & quaſi conquaſſata, ſede ſua emigrat, reditura ſcilicet, cum medela, & ſanitas domiciliū ſuum reformauerit.* Nam *quia iuncta eſt anima cum corpore; ſi virtute careat; contagio eius ægreſcit; & imbecillitas de ſocietate fragilitatis redundat ad mentem. cùm autē diſſociata fuerit à corpore, vigebit ipſa per ſe; nec vlla iam fragilitatis conditione tentabitur; quia indumentum fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulſus à corpore, ac ſeparatus nihil poteſt videre; ita & anima ſeparata nihil ſentire; quia & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc, & diſſimile eſt. anima enim nō pars corporis; ſed in corpore eſt. Sicut id, quod vaſe continetur, vaſis pars non eſt; nec ea, quæ in domo ſunt, partes domus eſſe dicuntur: ita nec anima pars eſt corporis; quia corpus vel vas animæ eſt, vel receptaculum. Iam illud*

argumen-

argumentum multo magis inane eſt, quo ait animã, quia non citius emittatur ex corpore, mortalem videri; ſed paulatim ſe ex omnibus membris explicet, à ſummis pedibus incipiens: tanquam, ſi eſſet æterna, vno temporis momento erumperet. quod fit in ijs, qui ferro intereunt. quos autem morbus interimit, ſpiritum diutius exhalant, & paulatim frigeſcentibus membris anima efflatur. quæ cùm materia ſanguinis contineatur, ſicut lumen oleo; ea materia febrium calore conſumpta, neceſſe eſt membrorum ſumma quæq; frigeſcere; quoniam venæ exiliores in extrema corporis porriguntur; & extremi, ac tenuiores riui deficiente vena fontis areſcunt. Nec tamen, quia ſenſus corporis deficit, animæ ſenſum extingui, & occidere putandum eſt. Non enim anima corpore deficiente, ſed corpus anima decedente putreſcit; quia ſenſum omnem trahit ſecum. Cùm autem præſens anima ſenſum ſuum tribuat corpori, & viuere id efficiat; fieri non poteſt, vt nõ ipſa per ſe & viuat, & ſentiat; quoniã ipſa eſt & ſenſus, & vita. Nã quòd ait,

Quod ſi immortalis noſtra foret mens,
Non tam ſe moriens diſſolui conquereretur,
Sed magis ire foras, veſtemq; relinquere, vt anguis,
Gauderet. *Equidẽ nunquam vidi, qui ſe quereretur in morte diſſolui. ſed ille fortaſſe Epicureũ aliquẽ viderat, etiam, dum moritur, philoſophantem, ac de ſui diſſolutione in extremo ſpiritu diſſerentẽ. Quomodo ſciri poteſt, vtrum diſſolui ſe ſentiat, an corpore liberari, cùm in exitu lingua muteſcat? Nam dum ſentit, & loqui poteſt; nõ dum diſſolutus eſt: vbi diſſolutus eſt; iam nec ſentire, nec loqui poteſt. ita queri de diſſolutione aut nõdum poteſt, aut iam nõ poteſt. At enim nõ prius quàm diſſoluatur, intelligit ſe diſſolutum iri. Quid, quòd videmus pleroſq; morientium non diſſolui conquerentes (vt ait) ſed exire ſe, & proficiſci, & ambulare teſtantes, idq; aut geſtu ſignificãt, aut, ſi adhuc poſſunt,*

poſſunt, & voce pronuntiant? Vnde apparet, non diſſolutionē fieri, ſed ſeparationē, quæ declarat animā permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoræ repugnant, diſſerenti, migrare animas de corporibus vetuſtate, ac morte confectis, & inſinuare ſe nouis, ac recens natis; & eaſdem ſemper renaſci modò in homine, modò in pecude, modò in beſtia, modò in volucre; & hac ratione immortales eſſe, quòd ſæpè variorum, ac diſſimiliū corporum domicilia commutent. Quæ ſententia deliri hominis quoniā ridicula, & mimo dignior, quàm ſchola fuit; ne refelli quidem ſeriò debuit. quod qui facit, videtur vereri ne quis id credat. Prætereunda ſunt igitur nobis ea, quæ pro falſo contra falſum diſſerebantur. ſatis eſt, ea refutaſſe; quæ contra verum diſputata ſunt.

13 DECLARAVI, *vt opinor, animam non eſſe ſolubilem. ſupereſt, citare teſtes, quorum auctoritate argumenta firmentur.* Neque nunc prophetas in teſtimonium vocabo; *quorum ratio & diuinatio in hoc ſolo poſita eſt, vt ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominē doceant: ſed eos potius, quibus iſtos, qui reſpuunt veritatē, credere ſit neceſſe.* Hermes *naturā hominis deſcribens, vt doceret quemadmodū eſſet à* Deo *factus, hæc intulit:* ϰ̀ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτε ϰ̀ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπε, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθανάτον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, ϰ̀ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας ϰ̀ ἀθανάτου φύσεως, ϰ̀ τῆς θνητῆς, ϰ̀ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα ϰ̀ θαυμάσῃ. *Sed hūc fortaſſe aliquis in numero philoſophorū computet, quāuis in Deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptijs honoretur, nec plus ei auctoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur teſtimoniū requiramus. Polytes quidā conſuluit Apollinem Mileſiū, vtrū'ne maneat anima poſt mortem, an reſoluatur; & reſpondit his verſibus:*

ψυχὴ

ψυχὴ μὲν μέχρι τοῦ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, ἀνάλυσιν βροτέην κατὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήρως οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.

Quid carmina Sibyllina? Non'ne hoc ita eſſe declarant, cùm fore aliquando denuntiant; vt à Deo de viuis, ac mortuis iudicetur? quorũ exempla paulò poſt inferemus. Falſa eſt ergo Democriti, & Epicuri, & Dicaarchi de anima diſſolutione ſententia. qui profectò non auderent de interitu animarum mago aliquo præſente diſſerere, qui ſciret, certis carminibus cieri ab inferis animas, & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis videndas, & loqui, & futura prædicere: & ſi auderent, re ipſa & documentis præſentibus vincerentur. Sed quia non peruidebant animæ rationẽ, quæ tam ſubtilis eſt, vt oculos humanæ mẽtis effugiat; interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus, qui negauit omnino vllam eſſe animam, etiam cùm viuit in corpore? ſed ſicut in fidibus ex intentione neruorũ effici concordem ſonum, atq; cantum, quem muſici harmoniã vocant; ita in corporibus ex cõpage viſcerum, ac vigore membrorum vim ſentiẽdi exiſtere, quo nihil dici delirius poteſt. Verùm ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum, qui viuere ſe, & habere mentem, qua idipſum cogitauerat, nõ videbat. Sed pleriſq; hoc philoſophis accidit, vt putarent omnino non eſſe, quicquid oculis non apparet, cùm mentis acies multo clarior debet eſſe, quàm corporis, ad ea perſpicienda, quorum vis, ac ratio ſentitur potius, quàm videtur.

Quoniam de immortalitate diximus animæ, ſequitur vt doceamus, quatenus homini, & quando tribuatur; vt in hoc quoq; prauitatis, ac ſtultitiæ ſuæ perſpiciant errores, 14

qui

qui mortales quoſdam decretis, placitiſq́; mortalium Deos eſſe factos opinantur, vel quòd artes inuenerant, vel quòd vſum quarundam frugum docuerant, vel quòd vtilia vitæ hominum prodiderāt, vel quòd immanes beſtias interemerant. Quæ merita quàm longè ab immortalitate ſemotá ſint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus; vt appareat ſolam eſſe iuſtitiam, quæ vitam homini pariat æternam; & ſolum Deum; qui æternæ vitæ præmium largiatur. Nam illi, qui ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur; quia nec iuſtitia, nec vlla in his vera virtus fuit; non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis, ac libidinibus quæſierunt; nec cæleſte præmium, ſed inferna ſupplicia meruerunt, quæ pendent ſimul cum ijs omnibus, qui eos coluerunt. cuius iudicij propinquare tempus oſtendam; vt & iuſtis merces digna ſoluatur; & pœna merita impijs irrogetur. Plato, & multi alij philoſophorum, cùm ignorarent originem rerum, ſupremumq́; illud tempus, quo mundus eſſet effectus; multa millia ſeculorum fluxiſſe dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus;
ſecuti Chaldæos vi.n.166. *ſicuti fortaſſe* Chaldæi, qui (vt Cic. tradidit in lib. de diuinatione primo) quadringenta, ſeptuaginta millia annorum monimentis comprehenſa ſe habere delirant. in quo quia ſe poſſe argui non putabant, liberum ſibi crediderunt eſſe, mentiri. Nos autem, quos diuinæ literæ ad ſcientiam veritatis erudiunt, principium mundi, finémque cognouimus. de quo nunc in fine operis diſſeremus; quoniam de principio in ſecundo libro explicauimus. Sciant igitur philoſophi, qui ab exordio mundi ſeculorum millia enumerāt, nondum ſextum milleſimum annum eſſe concluſum. quo numero expleto, conſummationem fieri neceſſe eſt, & humanarum rerum ſtatum in melius reformari. cuius rei argumentum prius eſt enarrandum, quo ratio eluceſcat. Mundum Deus; & hoc rerum naturæ admirabile opus*

(ſicut

(ſicut arcanis ſacræ ſcripturæ continetur) ſex dierum ſpatio conſummauit, diemq́; ſeptimũ, quo ab operibus ſuis requieuerat, ſanxit. Hic eſt autem dies ſabbati; qui lingua Hebræorum à numero nomẽ accepit; vnde ſeptenarius numerus legitimus, ac plenus eſt. Nam & dies ſeptem ſunt, quibus per vicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum; & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt, & ſeptem ſydera, quæ vocantur errantia; quorum diſpares curſus, & inæquales motus rerum, ac temporũ varietates efficere creduntur. Ergo quoniã ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt; per ſecula ſex, id eſt annorum ſex millia manere in hoc ſtatu mundũ neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat propheta, qui dicit: Ante oculos tuos Domine mille anni, tanquam dies vnus. Et *vt ſicut Deus ſex illos dies in tantis rebus fabricandis laborauit; ita & religio eius, & veritas in his ſex millibus annorum laborare neceſſe eſt, malitia præualente, ac dominante. Et rurſus, quoniam perfectis operibus requieuit die ſeptimo, eumq́; benedixit; neceſſe eſt, vt in fine ſexti milleſimi anni malitia omnis aboleatur è terra, & regnet per annos mille iuſtitia; ſitq́; tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus iamdiu * perpeſſus eſt. Verùm quatenus id eueniat, ordine ſuo explicabo. Sæpè diximus minora, & exigua magnorum figuras, & præmonſtrationes eſſe; & hunc diem noſtrum, qui ortu ſolis, occaſuq́; finitur, diei magni ſpeciem gerere, quem circuitus annorũ mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cæleſtis populi præferebat in poſterum fictionem. Nam ſicut perfectis omnibus, quæ in vſum hominis molitus eſt Deus, ipſum hominem ſexto die vltimum fecit, eumq́; induxit in hunc mundum, tanquã in domum iam diligenter inſtructã; ita nunc ſexto die magno verus homo verbo Dei fingitur; id eſt ſanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iuſtitiam

perfert

d figura-

figuratur. Et ſicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra fictus eſt, vt mille annis in hoc mundo viueret; ita nunc ex hoc terreſtri ſeculo perfectus homo fingitur; vt viuificatus à Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autẽ cõſummatio futura ſit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, ſiquis diuinas literas fuerit ſcrutatus, inueniet. Sed & ſecularium prophetarum congruentes cum cæleſtibus voces, finẽ rerum, & occaſum poſt breue tempus annuntiant, deſcribentes quaſi fatigati, & delabentis mundi vltimam ſenectutẽ. Quæ verò à prophetis, & vatibus futura eſſe dicantur; prius quàm ſuperueniat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus, & coaceruata ſubnectam.

15 EST *in arcanis ſanctarum literarum, tranſcendiſſe in Aegyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo, & cognatione. Cuius poſteri cùm diutius in Aegypto cõmorantes, in magnam gentem creuiſſent, & graui, atq; intolerando ſeruitutis iugo premerentur; percuſſit Aegyptum Deus inſanabili plaga, & populum ſuum liberauit, traductum medio mari cùm diſciſſis fluctibus, & in vtranque partem dimotis; per ſiccum populus graderetur. Conatusq; rex Aegyptiorum profugos inſequi, coëunte in ſtatum ſuum pelago, cum omnibus copijs interceptus eſt. Quod facinus tam clarum, tamq; mirabile, quamuis ad præſens virtutem Dei hominibus oſtenderet; tamẽ præſignificatio & figura maioris rei fuit, quã Deus idẽ in extrema tẽporum cõſummatione facturus eſt. liberabit enim plebem ſuam de graui ſeruitute mundi. Sed quoniam tunc vna plebs Dei, & apud vnam gentem fuit; Aegyptus tunc ſola percuſſa eſt. Nũc autẽ, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud oẽs gentes cõmoratur, & ab his dominantibus premitur; neceſſe eſt, vniuerſas nationes, id eſt orbẽ totum cæleſtibus plagis verberari; vt*

iuſtus,

*iuſtus, & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades Aegypti oſtenderetur; ita in vltimo fient prodigia miranda per omnia elemẽta mundi, quibus imminens exitus vniuerſis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius ſeculi termino, humanarum rerum ſtatum commutari neceſſe eſt, & in deterius nequitia inualeſcente prolabi: vt * etiam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas, & malitia, vſq; ad ſummum gradũ creuit; in illius tamen inſanabilis mali cõparatione felicia, & propè aurea poßint iudicari. Ita etenim iuſtitia rareſcet, ita impietas, & auaritia, & cupiditas, & libido crebreſcent; vt ſiqui tum fortè fuerint boni, prædæ ſint ſceleratis, ac diuexẽtur vndiq; ab iniuſtis; ſoli autẽ mali opulẽti ſint; boni verò in omnibus contumelijs, atq; in egeſtate iactentur. Confundetur omne ius, & leges interibũt. Nihil quiſquam tunc habebit; niſi aut quæſitũ, aut defenſum manu. audacia, & vis omnia poßidebũt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non veritas erit, atque ita neque ſecuritas, neque regimen, neque requies à malis vlla. Omnis enim terra tumultuabitur: fremẽt vbiq; bella: omnes gentes in armis erunt, & ſe inuicem oppugnabunt. Ciuitates inter ſe finitimæ præliabuntur: & prima omnium Aegyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet pœnas; & ſanguine velut flumine operietur. Tunc peragrabit * clades orbem, metens omnia, & tanquã meſſem cuncta proſternens. Cuius vaſtitatis, & confuſionis hæc erit cauſa, quòd Romanum nomẽ, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: ſed dicam; quia futurũ eſt) tolletur de terra; & imperium in Aſiam reuertetur; ac rurſus oriens dominabitur, atque occidens ſeruiet. Nec mirum cuiquam debet videri, ſi regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales viros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquando tamen corruet: nihil eſt enim humanis*

* iam

* gladius

viribus laboratum, quod non humanis æquè viribus deſtrui poßit; quoniã mortalia ſunt opera mortalium. Sic & alia prius regna, cùm diutius floruiſſent, nihilo minus tamen ociderunt. Nam & Aegyptios, & Perſas, & Græcos, & Aßyrios, proditum eſt, regimen habuiſſe terrarum; quibus omnibus deſtructis, ad Romanos quoq; rerum ſumma peruenit. Qui quanto cæteris omnibus regnis magnitudine anteſtant; tanto maiore decident lapſu; quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ ſunt cæteris altiora. Non inſcitè Seneca Romanæ vrbis tempora diſtribuit in ætates. Primam enim dixit infantiam ſub rege Romulo fuiſſe; à quo & genita, & quaſi educata ſit Roma: deinde pueritiã ſub cæteris regibus; à quibus & aucta ſit, & diſciplinis pluribus, inſtitutisq; formata: at verò, Tarquinio regnante, cùm iam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſeruitium nõ tuliſſe; & reiecto ſuperbæ dominationis iugo, maluiſſe legibus obtemperare, quàm regibus: cũq; eſſet adoleſcentia eius fine Punici belli terminata; tum deniq; confirmatis viribus cœpiſſe iuueneſcere. ſublata etenim Carthagine, quæ tã diu æmula imperij Romani fuit, manus ſuas in totum orbem terræ, mariq; porrexit: donec regibus cunctis, & nationibus ſubiugatis, cùm iam bellorum materia deficeret, viribus ſuis malè vteretur, quibus ſe ipſa confecit. hæc fuit prima eius ſenectus: cùm bellis lacerata ciuilibus, atq; inteſtino malo preſſa, rurſus ad regimẽ ſingularis imperij recidit, quaſi ad alteram infantiam reuoluta. amiſſa enim libertate, quam Bruto duce, & auctore defenderat, ita conſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non valeret, niſi adminiculo regentium niteretur. Quòd ſi hæc ita ſunt; quid reſtat, niſi vt ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum breui, conciones prophetarum denunciant ſub ambage aliorum nominum, ne facilè quis intelligat. Sibyllæ tamen apertè interituram eſſe Romam loquuntur, & quidem iudicio Dei; quòd nomen

men

men eius habuerit inuiſum; & inimica iuſtitia, alumnum veritatis populum trucidarit. Hydaſpes quoque, qui fuit Medorum rex antiquiſſimus, à quo amnis quoq; nomē accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur, *admirabilis* omniū, ſub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatum iri ex orbe imperium, nomenq; Romanum; multo antè præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

admirabile ſomnium vi.n.167.

QVOMODO autē id futurum ſit, nequis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum; & ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata, & conciſa, minuetur. Tūc diſcordiæ ciuiles in perpetuū ſerentur; nec vlla requies bellis exitialibus erit, donec reges decē pariter exiſtant, qui orbem terræ, nō ad regendū, ſed ad conſummandum patiantur. Hi exercitibus in immenſum *coactis, & agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principium euerſionis, & cladis, diſperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repentè aduerſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur; qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatem à cæteris, ac princeps omnium conſtituetur. Hic inſuſtentabili dominatione vexabit orbem; diuina, & humana miſcebit; infanda dictu, & execrabilia molietur, noua cōſilia in pectore ſuo volutabit, vt proprium ſibi conſtituat imperium; leges commutabit, ſuas ſanciet; cōtaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij ſede tranſlata, confuſio, ac perturbatio humani generis conſequetur. Tum verò deteſtabile, atque abominandum tempus exiſtet, quo nulli hominum ſit vita iucunda. Eruentur funditus ciuitates, atq; interibunt non modò ferro, atq; igni; verùm etiam terræ motibus aſſiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. aër enim vitiabitur, & corruptus, ac peſtilens fiet; 16

auctis

modò importunis imbribus, modò inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimijs, nec terra homini dabit fru-
non *ctum;*nec ſeges quicquam, non arbor, non vitis feret. Sed cùm in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoq; cum fluminibus areſcent; vt ne potus quidem ſuppetat: & aqua in ſanguinem, aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aëre volucres, & in mari piſces. Prodigia quoque in cælo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſyderum lapſus. Nec tamen hæc vſitato modo fient; ſed exiſtent ſubitò & ignota; & inuiſa oculis aſtra; Sol in perpetuũ fuſcabitur, vt vix inter noctẽ, diemq; diſcernatur. Luna iam non tribus deficiet horis; ſed perpetuò ſanguine obfuſa, meatus extraordinarios peraget; vt non ſit homini promptũ, aut ſyderum curſus, aut rationem temporũ agnoſcere. fiet enim vel æſtas in hyeme, vel hyems in æſtate. Tunc annus breuiabitur; & menſis minuetur; & dies in anguſtum coarctabitur. Stellæ verò creberrimæ cadent, vt cælum omne cæcum ſine vllis luminibus appareat. Montes quoque altiſsimi decident, & planis æquabuntur; mare innauigabile conſtituetur. Ac nequid malis hominum, terræq; deſit, audictur è cælo tuba. quod hoc modo Sibylla denuntiat:*

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tum verò per irã Dei aduerſum homines, qui iuſtitiam Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fa-
impendens *mes, morbus; & ſuper omnia metus ſemper *impendent. tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur mors, &*
ne *non veniet;*nec nox quidem requiem timori dabit; nec ad oculos ſomnus accedet; ſed animas hominum ſolicitudo, ac vigilia macerabit: plorabunt, & gemẽt, & dentibus ſtri-*
dent;

dent; gratulabuntur mortuis, & viuos plangent. His & aliꝭs pluribus malis ſolitudo fiet in terra; & erit deformatus orbis, atq; deſertus, quod in carminib. Sibyllinis ita dicitur:

ἔςαι κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, vt vix decima pars hominum relinquatur; & vnde mille proceſſerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei, duæ partes interibunt; & tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

SED planius, quomodo id eueniat, exponam. Imminente iam temporum cōcluſione, propheta magnus mittetur à Deo, qui conuertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat poteſtatē mirabilia faciēdi. Vbicunq; nō audierint eū homines, cludet cælū; & abſtinebit imbres; & aquā cōuertet in ſanguinē, & cruciabit illos ſiti, ac fame. & quicunq; conabitur eū lædere, procedet ignis de ore eius, atq; amburet illū. His prodigꝭs, atq; virtutibus cōuertet multos ad Dei cultum; peractisq; operibus ipſius, alter Rex orietur ex Syria malo ſpiritu genitus, euerſor, ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus prophetā Dei; & vincet, & interficiet eum, & inſepultū iacere patietur. Sed poſt diem tertium reuiuiſcet; atq; inſpectātibus, & mirantibus cunctis rapietur in cælum. Rex verò ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta; & ſeipſum conſtituet, ac vocabit Deum; & ſe coli iubebit vt Dei filium: & dabitur ei poteſtas, vt faciat ſigna & prodigia; quibus viſis irretiat homines, vt adorēt eum. Iubebit ignē deſcēdere de cælo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, & imaginem loqui, & fient hæc ſub verbo eius. quibus miraculis etiam ſapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere templum Dei conabitur; & iuſtum populum perſequetur: & erit preſſura, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi. 17

*Quicunq; crediderint, atq; acceſſerint ei; ſignabuntur ab eo tanquam pecudes. qui autem recuſauerint notam eius; aut in montes fugient; aut comprehenſi, exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem iuſtos homines obuoluet libris prophetarum; atq; ita cremabit, & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadraginta duobus. Id erit tempus, quo iuſtitia proijcietur, & innocentia odio erit; quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur; non lex, aut ordo, aut militiæ diſciplina ſeruabitur; non canos quiſquam reuerebitur; non officium pietatis agnoſcet; non ſexus, aut infantiæ miſerebitur. confundentur omnia, & miſcebuntur contra fas, contra iura naturæ. Ita quaſi vno communiq; latrocinio, terra vniuerſa vaſtabitur. Cùm hæc facta erunt; tum iuſti & ſectatores veritatis ſegregabunt ſe à malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito, impius rex inflammatus ira veniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montem, in quo iuſti morabuntur, vt eos comprehendat. Illi verò, vbi ſe clauſos vndiq;, atq; obſeſſos viderint, exclamabunt ad Deum voce magna, & auxilium cæleſte implorabunt; & exaudiet eos Deus; & *emittet regem magnum de cælo, qui eos eripiat, ac liberet, omneſq; impios ferro, igniq; diſperdat.*

mittet

18 *HÆC ita futura eſſe; cùm prophetæ omnes ex Dei ſpiritu, tum etiam vates ex inſtinctis dæmonũ cecinerunt. Hydaſpes enim, quem ſuperius nominaui; deſcripta iniquitate ſeculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus ſegregatos, ait, cum fletu, & gemitu extenſuros eſſe ad cælum manus, & imploraturos fidem Iouis; Iouem reſpecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atq; impios extincturum. Quæ omnia vera ſunt, præter vnum, quòd Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt; miſſum iri à patre*

tunc

tunc filiũ Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamẽ non diſsimulauit. in eo enim libro, qui, λόγος τέλειος *inſcribitur, poſt enumerationẽ malorum, de quibus diximus, ſubiecit hæc,* ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ καταλύσας, πῆ δὲ πυρὶ ὀξυλάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. *Sibyllæ quoque non aliter fore oſtendunt, quàm vt Deĩ filius à ſummo patre mittatur; qui & iuſtos liberet de manibus impiorum; & iniuſtos cum tyrannis ſæuientibus deleat. è quibus vna ſic tradidit:*

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla:

καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πύσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſus alia: — ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
καὶ δεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους.

OPPRESSO *igitur orbe terræ, cùm ad deſtruendam* 19
immẽſarum virium tyrannidem humanæ opes defecerint; ſiquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit; diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miſerandæ comploratione iuſtorum, mittet protinus liberatorẽ. Tunc aperietur cælum medium intempeſta, & tenebroſa nocte;

vt in orbe toto lumen deſcendentis Dei tanquam fulgur appareat. quod Sibylla his verſibus locuta eſt:

——— ὁππότ' ἂν ἔλθῃ

πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

hæc eſt nox, quæ nobis propter aduentũ regis, ac Dei noſtri peruigilio celebratur. cuius noctis duplex ratio eſt, quòd in ea & vitam tum recepit, cùm paſſus eſt; & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & iudex, & vltor, & rex, & Deus, quem nos Chriſtum vocamus; qui prius, quàm deſcendat, hoc ſignum dabit. Cadet repentè gladius è cælo; vt ſciant iuſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum; & deſcendet comitantibus angelis in medium terræ; & antecedet eum flamma inextinguibilis; & virtus angelorum tradet in manus iuſtorũ multitudinem illam, quæ montem circunſederit; & cõcidetur ab hora tertia vſq; ad veſperum; & fluet ſanguis more torrentis; deletiſq; omnibus copijs, impius ſolus effugiet; & peribit ab eo virtus ſua. Hic eſt autem, qui appellatur Antichriſtus; ſed ſeipſe Chriſtum mentietur; & contra verum dimicabit; & victus effugiet; & bellum ſæpè renouabit; & ſæpè vincetur; donec quarto prælio confectis omnibus impijs, debellatus, & captus, tandem ſcelerum ſuorum luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriuerunt orbem, ſimul cum eo vincti adducentur ad regem; & increpabit eos, & coarguet; & exprobrabit his facinora ipſorum; & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubiectus errori, ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non colentur vlterius dij manu facti; ſed à templis, & pulninaribus ſuis deturbata ſimulachra igni dabuntur; & cum donis ſuis mirabilibus ardebunt. quod etiam Sibylla cum prophetis congruens futurum eſſe prædixit:

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoque idem ſpopondit.

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.

P O S T *hæc aperientur inferi; & reſurgent mortui;de* 20
quibus iudicium magnum idem ipſe rex, ac Deus faciet; cui ſummus pater & iudicandi, & regnandi dabit maximam poteſtatem. de quo iudicio, & regno apud Erythræam Sibyllam ſic inuenitur:

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam:

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα,
ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco apud eandem,

οὐρανὸν εἱλίξω γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

*Nec tamen vniuerſi tunc à Deo iudicabuntur, ſed ij tantùm, qui ſunt in Dei religione verſati. Nam qui Deũ non agnouerunt; quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, iam iudicati, damnatiq; ſunt, ſanctis literis conteſtantibus, non reſurrecturos impios in iudicium. Iudicabuntur ergo qui Deum ſcierunt; & facinora eorũ, id eſt mala opera cum bonis collata ponderabuntur: vt ſi plura, & grauia fuerint bona; *iuſtificentur ad vitam beatam: ſi autem mala ſuperauerint; condemnentur ad pœnam. Hic fortaſſe dixerit quiſpiã: Si eſt immortalis anima; quomodo patibilis inducitur, ac pœna ſentiẽs? Si enim ob merita punietur; ſentiet vtiq; dolorẽ, atq; ita etiã mortẽ. Si morti non eſt obnoxia; nec dolori quidem. patibilis igitur nõ eſt. Huic quæſtioni, ſiue argumento, à Stoicis ita occurritur: Animas*

iuſtaque dentur. vi.n.169.

quidem

quidem hominum permanere, nec interuentu mortis in nihilum reſolui; ſed eorum, qui iuſti fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad ſedem cæleſtem, vnde illis origo ſit, remeare; vel in cāpos quoſdam fortunatos rapi, vbi fruantur miris voluptatibus: impios verò, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinauerunt; mediam quandam gerere inter immortalem, mortalemq́; naturam; & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. cuius deſiderijs, ac libidinibus addictæ, ineluibilē quendam fucum trahant, labemq́; terrenam; quæ cùm tēporis diuturnitate penitus inhæſerit, eius naturæ reddi animas; vt ſi non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam; quæ peccatis inuſta, ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam poëta ſic explicauit:

Quin & ſupremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes; penitúſque neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumq́; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum vera ſunt.

Anima enim, cùm diuortium fecit à corpore; eſt, vt ait idem poëta,

Par leuibus ventis, volucriq́; ſimillima ſomno.

quia ſpiritus eſt, & ipſa tenuitate incomprehenſibilis, ſed nobis, qui ſumus corporales; Deo autem, cui ſubiacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

21 PRIMVM *igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem; vt etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodum voluerit, afficiat. Nam & angeli Deū metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo; & dæmones reformidant Deum, quia torquentur ab eo, ac puniuntur. Quid ergo mirum, ſi cū ſint immortales animæ,*

tamen

*tamen patibiles ſint Deo? Nam cùm in ſe nihil habeăt ſolidum, & contrectabile; à ſolidis, & corporalibus nullam vim pati poſſunt : ſed quia in ſolis ſpiritibus viuunt; à ſolo Deo tractabiles ſunt; cui virtus, ac ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docēt nos ſancta litera, quemadmodum pœnas impij ſint laturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt; rurſus carne induentur; vt in corporibus piaculum ſoluant; & tamen non erit caro illa, quam Deus homini ſuperiecerit, huic terrenæ ſimilis, ſed inſolubilis, ac permanens in æternū, vt ſufficere poßit cruciatibus, & igni ſempiterno; cuius natura diuerſa eſt ab hoc noſtro, quo ad vitæ neceſſaria vtimur: qui niſi alicuius materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille diuinus per ſeipſum ſemper viuit, ac viget ſine vllis alimentis; nec admiſtum habet fumum; ſed eſt purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. Nō enim vi aliqua ſurſum verſus vrgetur, ſicut noſter; quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermiſtus exilire cogit, & ad cæleſtem naturam cum trepidatione mobili ſubuolare. Idem igitur diuinus ignis vna, eademq; vi, atq; potentia & cremabit impios, & recreabit; & quantum è corporibus abſumet, tantum reponet; ac ſibiipſe æternum pabulum ſubminiſtrabit. quod poëtæ in vulturem Tityi tranſtulerunt. ita ſine vllo *vireſcentium corporum detrimento aduret tantum, ac ſenſu doloris afficiet. Sed & iuſtos cùm iudicauerit, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero præualuerint, perſtringentur igni, atque amburentur. quos autem plena iuſtitia, & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non ſentient. habent enim in ſe aliquid *inde, quod vim flammæ repellat, ac reſpuat. Tanta eſt vis innocentiæ, vt ab ea ignis ille refugiat innoxius; qui accepit à Deo hanc poteſtatem, vt impios vrat, iuſtis obtemperet. Nec tamen quiſquam putet, animas poſt mortem protinus iudicari. omnes*

reuireſcentiũ

Deĩ

iri

in vna, communiq́ cuſtodia detinentur, donec tempus adueniat, quo maximus iudex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata iuſtitia, ij præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata, & ſcelera detecta; non reſurgent; ſed cum impijs in eaſdem tenebras recondentur, ad certa ſupplicia deſtinati.

22 FIGMENTA *hæc eſſe poëtarum quidam putant, ignorantes, vnde illa poëtæ acceperint; ac negant hæc fieri poſſe. nec mirum eſt ita illis videri. Aliter enim, quàm res habet, traditur à poëtis. qui licet ſint multo antiquiores, quàm hiſtorici, & oratores, & cætera genera ſcriptorum: tamen quia myſterium diuini ſacramenti neſciebãt, & ad eos mentio reſurrectionis futuræ obſcurorũ ore peruenerat; eam vero temerè, ac leuiter auditam, in modum cõmentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen ijdem teſtati ſunt, non auctorẽ ſe certum, ſed opinionẽ ſequi, vt Maro, qui ait: Sit mihi fas audita loqui. Quamuis igitur veritatis arcana in parte corruperint: tamẽ ipſa res eo verior inuenitur, quòd cum prophetis in parte conſentiũt. quod nobis ad probationem rei ſatis eſt. Errori tamen eorũ ſubeſt ratio nonnulla. Nam cùm prophetæ aſsiduis cõcionibus prædicarent, iudicaturum eſſe de mortuis filiũ Dei; & hæc annuntiatio non lateret; quoniã rectorem cæli nõ alium putabant eſſe, quàm Iouem: iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt, ſed tamen non Apollinẽ, aut Liberum, aut Mercuriũ, qui cæleſtes putantur, ſed* Deum, qui & mortalis fuerit, & iuſtus, vel Minoëm, vel Aeacum, vel Radamantum. Corruperunt igitur poëtica licentia, quod acceperant, vel opinio veritatem per diuerſa ora, ſermonesq́ varios diſsipata mutauit. Nam quod peractis apud inferos mille annis, rurſus ad vitam reſtitui cecinerunt, Marone ita dicente:*

eum

Has omnes, vbi mille rotam voluêre per annos,

Lethæum

Lethaum ad fluuium Deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores ſupera vt conuexa reuiſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reuerti:

*hæc eos ratio feſellit, quod reſurgent defuncti, nō poſt mille annos mortis ſuæ; ſed vt reſtituti rurſus in vitā mille annis cum Deo regnent. Deus enim veniet; vt orbe hoc ab omni labe purgato, rediuiuas iuſtorū animas corporibus innouatis ad ſempiternā beatitudinē ſuſcitet. Itaq; præter aquam obliuionis vera ſunt cætera. quam iccirco finxerunt, nequis illud opponeret: Cur ergo nō meminerunt ſe aliquando vixiſſe, aut qui fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihilominus tamen veriſimile non putatur; & res tota velut licenter, & fabuloſe ficta reſpuitur. Nobis autem de reſurrectione affirmantibus, & docentibus, animas ad alteram vitam non oblitas ſui, ſed in eodem ſenſu, ac figura eſſe redituras, illud opponitur: Tot iam ſecula tranſierunt: quis vnquā vnus ab inferis reſurrexerit, vt exemplo eius fieri poſſe credamus? At enim reſurrectio fieri non poteſt, dominante adhuc iniuſtitia. Hoc enim ſeculo necantur homines vi, ferro, inſidijs, venenis; afficiuntur iniurijs, egeſtate, carceribus, tormentis, proſcriptionibus. *Eodem accedit, quod iuſtitia inuiſa eſt; quod omnes, qui Deum ſequi volunt, non tantùm odio habentur, ſed vexantur omnibus contumelijs, & excruciantur multiplici genere pœnarum; & ad impios cultus *fabricatorum Deorum non ratione, aut veritate, ſed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad hæc eadem reſurgere, & reuerti homines ad vitam, in qua tuti eſſe nō poſſint? Cū ergo iuſti tā viles habeātur, *vi tam facilè tollantur: quid putemus futurū fuiſſe, ſiquis ab inferis rediens vitam poſt liminio recepiſſet? Auferretur profectò ab oculis hominū; ne viſo eo, vel audito, Deos vniuerſi relinquerent, & ad vnius ſe Dei cultum, religionemq; conuerterent. Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt,*

eo

manufactorum

ac

cùm

cùm malũ fuerit ablatum; quoniam eos, qui reſurrexerint, nec mori iam vlterius, nec violari vllo modo fas eſt; vt beatam poſſint agere vitam, quorũ mors reſignata eſt. Poëtæ verò cùm ſcirent, hoc ſeculũ malis omnibus redundare, obliuionis amnẽ induxerũt; ne laborum, ac malorum memores animæ reuerti ad ſuperos recuſarent. vnde Virgilius:

O pater, an'ne aliquas ad cælum hinc ire putandum eſt
Sublimes animas, iterumq́ ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodo, aut quando id fieri oporteret. ita renaſci eas putauerunt, & denuo ad vterũ reuolui, atq́ ad infantiã regredi. Vnde etiam Plato de anima differens, ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales, atque diuinas, quòd in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendum facilia; quod ea, quæ diſcant, ita celeriter rapiant, vti non tunc primùm diſcere illa videantur, ſed recognoſcere, atq́ reminiſci. in quo vir ſapiẽs poëtis ineptiſſimè credidit.

23 NON *igitur renaſcentur, quod fieri non poteſt, ſed reſurgent, & à Deo corporibus induentur; & prioris vitæ, factorumq́ omniũ memores erunt; & in bonis cæleſtibus collocatæ, ac fruentes iucũditate innumerabilium copiarum, præſenti Deo gratias agent, quòd malum omne deleuerit, quòd eos ad regnũ, vitamq́ perpetuam ſuſcitarit. Quæ de anaſtaſi philoſophi quoq́ dicere aliquid conati ſunt tam corruptè, quàm poëtæ. Nam Pythagoras tranſire animas in noua corpora diſputauit, ſed ineptè, quòd ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Melius Chryſippus; quẽ Cicero ait fulcire porticum Stoicorũ; qui in libris, quos de prouidentia ſcripſit, cùm de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit.* τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων

χρόνου

χρόνου εἰς ὃν νῦν ἐσμὲν καταστάσεως σχῆμα.

Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla dicit hæc:

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quòd ſi non modò prophetæ, ſed etiam vates, & poëtæ, & philoſophi anaſtaſim mortuorum futuram eſſe cōſentiunt: nemo quærat à nobis, quēadmodum fieri poſſit. Nec enim diuinorum operū reddi poteſt ratio. Sed ſi à principio Deus hominē neſcio quo inenarrabili modo inſtituit: credamus, ab eodem reſtitui veterem poſſe, qui nouūm fecit.

NVNC reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi, & 24
maximi Dei filius, vt viuos, ac mortuos iudicet, teſtante, atque dicente Sibylla;

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verùm ille, cùm deleuerit iniuſtitiam, iudiciúmque maximum fecerit, ac iuſtos, qui à principio fuerunt, ad vitam reſtaurauerit, mille annis inter homines verſabitur; eoſq́ iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla vaticinans, furenſque proclamat:

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tunc qui erunt in corporibus viui, non morientur; ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo caro. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ij præerunt viuentibus velut iudices. Gentes verò non extinguentur, omninò; ſed quædam relinquentur in victoriam Dei; vt triumphentur à iuſtis; ac

ſubiugentur perpetuæ ſeruituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum, cathenis vincietur, & erit in cuſtodia mille annis cæleſtis imperij, quo iuſtitia in orbe regnabit, ne quod malum aduerſus populũ Dei moliatur. poſt cuius aduentum congregabuntur iuſti ex omni terra; peractoq; iudicio, ciuitas ſancta conſtituetur in medio terræ; in qua ipſe conditor Deus cum iuſtis dominantibus commoretur, quam ciuitatem Sibylla deſignat, cum dicit:

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεός, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Tunc auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offundetur; atq; obcæcabitur cælum; & luna claritudinem ſolis accipiet, nec minuetur vlterius. Sol autem ſepties tanto, quàm nunc eſt, clarior fiet. Terra verò aperiet fœcunditatem ſuam, & vberrimas fruges ſua ſponte generabit. rupes montium melle ſudabunt: per riuos vina decurrent: & flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipſe gaudebit; & omnis rerum natura lætabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Non beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur, non aues præda; ſed quieta & placida erunt omnia. leones & vituli ad præſepe ſimul ſtabunt; lupus ouem non rapiet: canis non venabitur: accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cum ſerpentibus ludet. Denique tunc fient illa; quæ poëtæ aureis temporibus facta eſſe iam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc ortus eſt, quòd prophetæ futurorum pleraque ſic proferunt, & enuntiant, quaſi iam peracta. Viſiones enim diuino ſpiritu offerebantur oculis eorum; & videbant illa in conſpectu ſuo quaſi fieri, ac terminari. Quæ vaticinia eorum cum paulatim fama vulgaſſet; quoniam profani à ſacramẽto, ignorabant quatenus diceretur; completa iam eſſe veteribus ſeculis illa omnia putauerunt; quæ

vtique

vtique fieri, compleriq́; non poterant homine regnante. Cùm verò deletis religionibus impijs, & ſcelere compreſſo, ſubiecta erit Deo terra:

Cedet & ipſe mari vector; nec nautica pinus
Mutabit merces; omnis feret omnia tellus.
Non raſtros patietur humus, non vinea falcem.
Robuſtus quoque iam tauris iuga ſoluet arator.
Tunc etiam molli flaueſcet campus ariſta;
Incultiſque rubens pendebit ſentibus vua;
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella;
Nec varios diſcet mentiri lana colores.
Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit vellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes veſtiet agnos.
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Vbera; nec magnos metuent armenta Leones.

Quæ poëta ſecundum Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus eſt. Erythræa vero ſic ait:

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλεῦνται.
χόρτον γὰρ λύγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται,

Et alio loco de vbertate rerum,

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modo:

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Viuent itaq; homines tranquilliſſimam vitam, & copioſiſſimam; & regnabunt cum Deo pariter; & reges gentium venient à finibus terræ cum donis, ac muneribus, vt adorent, & honorificent regem magnum; cuius nomẽ erit præclarum, ac venerabile vniuerſis nationibus; quæ ſub cælo erunt, & regibus, qui dominabuntur in terra.

15 HÆC *ſunt, quæ à prophetis futura dicuntur. quorum teſtimonia, & verba ponere opus non eſſe duxi; quoniam eſſet infinitum; nec tantam rerum multitudinem menſura libri caperet, tam multis vno ſpiritu ſimilia dicentibus; ſimulq́; ne faſtidium legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta, & tranſlata congererem; præterea vt ea ipſa, quæ dicerem, non noſtris, ſed alienis potiſſimùm literis confirmarem; docerémque, non modò apud nos, verùm etiam apud eos ipſos, qui nos inſectantur, veritatem conſignatam teneri, quam recuſant agnoſcere. ſiquis autem diligentius hæc voluerit ſcire; ex ipſo fonte hauriat; & plura, quàm nos in his libris complexi ſumus, admirabilia reperiet. Fortaſſe quiſpiam nunc requirat, quando iſta, quæ diximus; ſint futura. Iam ſuperius oſtendi, completis annorum ſex millibus mutationem iſtam fieri oportere, & iam propinquare ſummum illum concluſionis extremæ diem. De ſignis quæ prædicta ſunt à prophetis, licet noſcere. prædixerunt enim ſigna, quibus conſummatio temporum & expectanda ſit nobis in ſingulos dies, & timenda. Quando tamen compleatur hæc ſumma, docent ij, qui de temporibus ſcripſerunt, colligentes ea ex literis ſanctis, & ex varijs hiſtorijs, quantus ſit numerus annorum ab exordio mundi. qui licet varient, & aliquantum numeri eorum ſumma diſſentiat; omnis tamen expectatio non amplius, quàm ducentorum videtur annorum. Etiam res ipſa declarat, lapſum, ruinamq́; rerum breui fore, niſi quòd inco-*

lumi vrbe Roma nihil iſtiuſmodi videtur eſſe metuendum. At verò cùm caput illud orbis occiderit, & ῥύμη eſſe cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt: quis dubitet veniſſe iam finem rebus humanis, orbiq́ terrarum? Illa eſt enim ciuitas, quæ adhuc ſuſtentat omnia: precanduſq́ nobis, & adorandus eſt Deus cæli; ſi tamen ſtatuta eius, & placita differri poſſunt; ne citius, quàm putemus, tyrannus ille abominandus veniat, qui tantū facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipſe lapſurus eſt. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps ſecutura ſunt.

DIXIMVS *paulò antè, in principio regni ſancti fore, vt à Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cùm mille anni regni, hoc eſt ſeptem millia cœperint terminari; ſoluetur denuo, & cuſtodia emiſſus exibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione iuſtorum, concitabit, vt inferant bellum ſanctæ ciuitati; & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationū; & obſidebit, & circundabit ciuitatem. tunc veniet nouiſsima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas vſq ad vnum, ac primùm concutiet terram quàmualidiſsime; & à motu eius ſcindentur montes Syriæ; & ſubſident colles in abruptum; & muri omnium ciuitatū corruent; & ſtatuet Deus ſolem, triduo ne occidat; & inflammabit eum; & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles, & impios populos, & imbres ſulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis; & liqueſcent ſpiritus eorum in calore; & corpora conterentur in grandine; & ipſe ſe inuicem gladio ferient; & replebuntur montes cadaueribus; & campi operientur oſsibus. Populus autē Dei tribus illis diebus ſub concauis terræ occultabitur; donec ira Dei aduerſus gentes extremū iudicium terminet. Tunc exibunt iuſti de latebris ſuis, & inuenient omnia cadaueribus, atque oſsibus tecta. Sed & genus omne* 26

 impio-

impiorum radicitus interibit;nec erit in hoc mũdo vlla iam natio amplius,præter ſolã gentẽ Dei.tum per annos ſeptem perpetes intactæ erunt ſiluæ; nec excidetur de mõtibus lignum. Sed arma gẽtium cõburentur;& iam nõ erat bellum, ſed pax,& requies ſempiterna. Cùm vero completi fuerint mille anni;renouabitur mũdus à Deo;& cælũ cõplicabitur; & terra mutabitur;& trãsformabit Deus homines in ſimilitudinẽ angelorum; & erunt candidi ſicut nix; & verſabuntur ſemper in cõſpectu omnipotẽtis; & Domino ſuo ſacrificabunt; & ſeruient in æternũ. Eodem tempore fiet ſecunda illa, & publica omnium reſurrectio, in qua excitabuntur iniuſti ad cruciatus ſempiternos. Ii ſunt,qui manu facta coluerunt;qui Dominũ mundi,ac parentẽ vel neſcierunt,vel abnegauerunt. Sed & Dominus illorũ cum miniſtris ſuis cõprehendetur, ad pœnamq; dãnabitur; cum quo pariter omnis turba impiorũ pro ſuis facinoribus in conſpectu angelorum, atq; iuſtorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc eſt doctrina ſanctorum prophetarum,quam Chriſtiani ſequimur: hæc noſtra ſapientia: quã iſti,qui vel fragilia colunt, vel inanẽ philoſophiam tuentur; tanquam ſtultitiam vanitatemq; derident,quia non defendere hanc publicè, atq; aſſerere nos ſolemus, Deo iubente, vt, quieti, ac ſilentes arcanum eius in abdito,atq; intra noſtram conſcientiam teneamus; nec aduerſus iſtos verè profanos, qui non diſcendi, ſed arguendi, atque illudendi gratia inclementer Deum, ac religionem eius impugnant, pertinaci contentione certemus. Abſcondi enim, tegiq; myſterium quàm fideliſſimè oportet, maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verùm illi hanc taciturnitatem noſtram, veluti malam conſcientiam, criminantur. vnde etiam quaſdam execrabiles opiniones de pudicis, & innocentibus fingunt, & libenter his, quæ finxerunt, credunt.

** Sed omnia iam ſanctiſſimè Imperator figmenta ſopita ſunt,*

ſunt, ex quo te Deus ſummus ad reſtituendum iuſtitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani excitauit. Quo gubernante Romanæ R. P. ſtatum, iam cultores Dei pro ſceleratis, ac nefarijs non habemur. Iam emergente, atque illuſtrata veritate non arguimur vt iniuſti, qui opera iuſtitiæ facere conamur. Nemo iam nobis Dei nomen exprobrat. Nemo irreligioſus vlterius appellatur; qui ſoli omnium religioſi ſumus; quoniam contemptis imaginibus mortuorum, viuum colimus, & verum Deum. Te prouidentia ſumma diuinitatis ad faſtigium principale prouexit; qui poſſes vera pietate aliorum malè conſulta reſcindere; peccata corrigere; ſaluti hominum paterna clementia prouidere; ipſos deniq; malos à R. P. ſummouere, quos ſumma pietate deiectos, in manus tuas idē Deus tradidit, vt eſſet omnibus clarum, quæ ſit vera maieſtas. Illi enim, qui vt impias religiones defenderent, cæleſtis, ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt; profligati iacent. tu autem, qui nomen eius defendis, & diligis, virtute, ac felicitate præpollens, immortalibus tuis glorijs beatiſ. frueris. Illi pœnas ſceleris ſui & pendunt, & pepēderunt. te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit: tibi quietum, tranquillumq; moderamen cum ſumma omnium gratulatione largitur. Nec immerito rerum dominus, ac rector te potiſſimùm delegit, per quem ſanctā religionem ſuam inſtauraret, quoniā vnus ex omnibus extitiſti, qui præcipua virtutis, & ſanctitatis exempla præberes; quibus antiquorum Principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, ſed etiam (quod eſt maximum) præterires. Illi quidem natura fortaſſe tātum ſimiles iuſtis fuerunt. qui enim moderatorem vniuerſitatis Deum ignorat, ſimilitudinem iuſtitiæ aſſequi poteſt, ipſam verò non poteſt. Tu verò & morū ingenita ſanctitate, & veritatis, & Dei agnitione in omni actu iuſtitiæ opera conſummas.

Quæ ſunt inter has ſtellulas, deſunt in pleriſque antiquis codicibus.

Erat igitur cõgruens, vt in formando generis humani ſtatu te auctore, ac miniſtro diuinitas vteretur. Cui nos quotidianis precibus ſupplicamus, vt te in primis quem rerum cuſtodem voluit eſſe, cuſtodiat: deinde inſpiret tibi voluntatem, qua ſemper in amore diuini nominis perſeueres. Quod eſt omnibus ſalutare; & tibi ad felicitatem, & cæteris ad quietem. Quoniam decurſis propoſiti*

peruecti *operis ſeptem ſpatijs, ad metam *pronecti ſumus; ſupereſt; vt exhortemur omneis ad ſuſcipiendam cum vera religiogione ſapientiam; cuius vis, & officium in eo vertitur, vt contemptis terreſtribus, & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur, fragilibus ſeruientes, & fragilia concupiſcentes, ad æterna cæleſtis theſauri præmia dirigamur: quæ vt capere poſſimus; quãprimum omittendæ ſunt huius præſentis vitæ illicibiles voluptates, quæ animas hominum pernicioſſima ſuauitate deliniunt. Quãta felicitas*

æſtimanda **exiſtimanda eſt. ſubtractũ his labibus terræ, proficiſci ad illum æquiſſimũ iudicem, parentemq́; indulgentiſſimũ; qui pro laborib⁹ requiẽ, pro morte vitã, pro tenebris claritatem, pro terrenis, ac breuibus bonis æterna, & cæleſtia largiatur. cum qua mercede acerbitates, ac miſeriæ, quas perpetimur in hoc mundo, faciẽtes opera iuſtitiæ; cõferri, & coæquari nullo modo poſſunt. Proinde ſi ſapientes, ſi beati eſſe volumus, cogitanda, & proponenda ſunt nobis non tantùm Terentiana illa; molendum eſſe vſq; in piſtrinũ, vapulandum, habendæ cõpedes; ſed his multo atrociora: carcer, cathenæ, tormenta patienda; ſuſtinẽdi dolores, mors denique ipſa & ſuſcipienda eſt, & ferenda: cùm liqueat conſcientiæ noſtræ, nec fragilem iſtam voluptatem ſine pœna, nec virtutem ſine diuino præmio fore. Vniuerſos igitur oportet operam dare vel vt ſe quamprimũ ad rectam viã dirigant;*

vel **vt ſuſceptis, operatisq́; virtutibus & huius vitæ laboribus patienter exactis, conſolatorem Deum habere mereantur.*

Pater

Pater enim noſter, ac Dominus, qui condidit, firmauitq́; cælum, qui ſolem cum cæteris ſyderibus induxit, qui libratam magnitudine ſua terram vallauit montibus, mari circundedit, amnibusq́; diſtinxit; &, quicquid eſt in hoc opere mundi, conflauit, ac perfecit è nihilo; perſpectis erroribus hominum, ducem miſit, qui nobis iuſtitiæ viam panderet. hunc ſequamur omnes; hunc audiamus; huic deuotiſſimè pareamus; quoniam ſolus, vt ait Lucretius,

Veridicis hominum purgauit pectora dictis:
Et finem ſtatuit *cupedinis, atque timoris: corpedinis
Expoſuitq́;, bonum ſummum, quò tendimus omnes,
Quid foret; atque viam monſtrauit limite *puro, paruo
Qua poſſemus ad id recto contendere curſu.

Nec monſtrauit tantùm, ſed etiam præceſſit; ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret. Deſeratur (ſi fieri poteſt) via perditionis, & fraudis; in qua mors voluptatis illecebris adoperta celatur. Et quanto quiſque annis in ſenectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo ſit ei ex hac vita demigrandum; cogitet, quàm purus abſcedat; quàm innocens ad iudicem veniat; non vt faciunt, *quorum cæcis mentibus, qui iam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur inſtantis vltimæ neceſſitatis, vt cupidius, vt ardentius hauriendis libidinibus intendant. quidam Qua ex voragine liberet ſe quiſque, dum licet, dum facultas adeſt, ſeq́; ad Deum tota mente conuertat; vt illū diē ſecurus expectet, quo præſes, dominusq́; mundi Deus de ſingulorū factis, cogitationibusq́; iudicabit: quæcunque hic expetuntur, non tantū negligat, ſed & fugiat; potioremq́; animā ſuam iudicet, quàm bona iſta fallacia; quorū incerta, & caduca poſſeſſio eſt. migrant enim quotidie, & multo velocius exeunt, quàm intrauerant; & tamen, ſi nobis vſque ad vltimum liceat iſtis frui, alijs certè relinquēda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi vitam

bene, atque innocenter actam. Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adueniet, cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, caritas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec eripi cuiquam, nec transferri ad alterum poteſt. Et quis eſt, qui hæc bona parare, ac adquirere ſibi velit? Veniant, qui eſuriunt; vt cæleſti cibo ſaturati, ſempiternam famem ponant. veniant, qui ſitiunt; vt aquam ſalutarem de perenni, cæleſtiq́; fonte pleniſsimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atque potu Dei & cæci videbunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & ſtulti ſapient, & ægroti valebunt, & mortui reuiuiſcent. Quiſquis enim corruptelas terræ virtute calcauerit; hunc arbiter ille ſummus, & verax ad lucem, vitamq́; perpetuam ſuſcitabit. Nemo diuitijs, nemo faſcibus, nemo etiam regia poteſtate confidat. immortalem iſta non faciunt. Nam quicunque rationem hominis abiecerit; ac præſentia ſecutus, in humum ſe ipſe proſtrauerit: tanquam deſertor Domini, & imperatoris, & patris ſui punietur. Intendamus ergo iuſtitiæ; quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet; &, dum ſpiritus hos regit artus, infatigabilem militiam Deo militemus; ſtationes, vigiliasq́; celebremus; congrediamur cum hoſte, quem nouimus, fortiter; vt victores, ac deuicto aduerſario triumphãtes, præmium virtutis, quod ipſe promiſit, à Domino conſequamur.

L. COELII

L. COELII FIRMIANI LACTANTII DIVINARVM INSTITVTIONVM AD DONATVM, LIBER VNVS:

De irá Dei.

ANIMADVERTI *ſæpe, Donate, plurimos*
exiſtimare (quod etiam nonnulli philoſopho-
rum putauerunt) non iraſci Deum, quoniam
vel benefica ſit tantummodo natura diuina;
nec cuiquam nocere, præſtantiſſimæ, atq; optimæ congruat
poteſtati; vel certè nil curet omnino, vt neq; ex beneficentia
eius quicquam boni perueniat ad nos, neque ex maleficen-
tia quicquam mali. Quorum error, quia maximus eſt, &
ad euertendum vitæ humanæ ſtatum ſpectat; coarguendus
eſt à nobis, ne ipſe fallaris, impulſus aüctoritate hominum,
qui ſe putant eſſe ſapientes. Nec tamen nos tam arrogan-
tes ſumus, vt comprehenſam noſtro ingenio veritatem glo-
riemur: ſed doctrinam Dei ſequimur; qui ſcire ſolus poteſt,
& reuelare ſecreta. Cuius doctrinæ philoſophi expertes,
exiſtimauerunt naturam rerum coniectura poſſe depre-
hendi. Quod nequaquam fieri poteſt: quia mens hominis,
*tenebroſo corporis domicilio circunſepta, longè à * veri per-* vi.D.170.
ſpectione ſummota eſt: & hoc differt ab humanitate di-
uinitas; quòd humanitatis eſt ignoratio, diuinitatis ſciētia.
Vnde nobis aliquo lumine opus eſt ad depellendas tenebras,
quibus offuſa eſt hominis cogitatio; quoniam in carne mor-
tali agentes, noſtris ſenſibus diuinare non poſſumus. Lu-
men autem mentis humanæ Deus eſt. quem qui cognoue-
rit, & in pectus admiſerit; illuminato corde myſterium ve-
ritatis agnoſcet. remoto autem Deo, cæleſtique doctrina,
omnia erroribus plena ſunt. rectéq; Socrates, cùm eſſet

omnium

*omnium philoſophorum doctiſſimus; tamen vt cæterorum argueret inſcitiã, qui ſe aliquid tenere arbitrabantur; ait, ſe nihil ſcire, niſi vnum, quòd nihil ſciret. Intellexit enim, doctrinam illam nihil habere in ſe certi, nihil veri; nec, vt putabant quidam, diſſimulauit *ipſam doctrinam, vt alios refelleret; ſed vidit ex parte aliqua veritatem. teſtatúſque eſt etiam in iudicio (ſicut traditur à Platone) quòd nulla eſſet humana ſapientia: adeoq; doctrinam, qua tum philoſophi gloriabantur, contempſit, deriſit, abiecit; vt id ipſum pro ſumma doctrina profiteretur, quòd nihil ſcire didiciſſet. Si ergo nulla eſt ſapientia humana, vt Socrates docuit, vt Plato tradidit; apparet eſſe diuinam, nec vlli alij, quàm Deo, veritatis notitiam ſubiacere. Deus igitur noſcendus eſt, in quo *ſola veritas eſt. Ille mundi parens, & conditor rerum; qui oculis non videtur; mente vix cernitur. Cuius religio multis modis impugnari ſolet ab ijs, qui neque veram ſapientiam tenere potuerunt; neq; magni, & cæleſtis arcani comprehendere rationem.*

ipſe

ſolo

2 N A M *cùm ſint gradus multi, per quos ad domicilium veritatis aſcenditur; non eſt facilè cuilibet euehi ad ſummum. Caligantibus enim veritatis fulgore luminibus, qui ſtabilem greſſum tenere non poſſunt, reuoluuntur in planum. Primus autẽ gradus eſt, intelligere falſas religiones, & abijcere impios cultus Deorũ humana manu *fabricatos: Secundus verò, perſpicere animo, quòd vnus ſit Deus ſummus, cuius poteſtas, ac prouidentia effecerit à principio mundũ, & gubernet in poſterum: Tertius, cognoſcere miniſtrum eius, ac nuntium, quem legauit in terrã; quo docente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatiq; ad veri Dei cultum, iuſtitiam diſceremus. ex quibus omnibus gradibus, vt dixi, pronus eſt lapſus, & facilis ad ruinã, niſi pedes inconcuſſa ſtabilitate figantur. De primo gradu*

fabricatorũ

*gradu eos excuti videmus, qui, cùm falſa intelligãt; tamen verum non inueniunt; contemptiſq́; terrenis, fragilibuſq́; ſimulachris, non ad colendum ſe Deum conferunt, quem ignorant; ſed mundi elementa mirantes, cælũ, terrã, mare, ſolem, lunam, cæteraq́; aſtra venerantur. Sed imperitiam horum iam coarguimus in ſecũdo diuinarũ inſtitutionum libro. De ſecundo verò gradu eos dicimus cadere, qui conſentiunt, vnum eſſe ſummum Deum: ijdem tamen à philoſophis irretiti, & falſis argumentationibus capti, aliter de vnica illa maieſtate ſentiunt, quàm veritas habet; qui aut figuram negant habere vllam Deum; aut vllo affectu commoueri putant; quia ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla eſt. De tertio verò ij præcipitantur, qui cùm ſciant legatum Dei, eundemq́; diuini, & immortalis templi conditorẽ; tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiunt, quàm fides poſcit. *quos ex parte iam refutaui-* quod
*mus in quarto ſupradicti operis libro, & refutabimus poſtea diligentius, cùm reſpõdere ad omnes ſectas cœperimus, quæ veritatẽ, dum diſputant, perdiderunt. Nunc verò contra eos diſſeremus, qui de ſecũdo gradu lapſi praua de ſummo Deo ſentiunt. Aiunt enim quidam, nec gratificari eum cuiquam, nec iraſci; ſed ſecurum, & quietum immortalitatis ſuæ bonis perfrui. *Illi verò iram tollunt, gratiam re-* alij
*linquunt Deo. naturam enim ſumma virtute præſtantem, vt non maleficam ſic beneficam eſſe debere. ita omnes philoſophi de ira conſentiunt, de gratia diſcrepant. Sed vt ad propoſitam materiam per ordinẽ deſcendat oratio; huiuſmodi faciẽda nobis, &*exequẽda partitio eſt; cùm diuerſa* ſequenda
*& repugnantia ſint, ira, & gratia. Aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detrahenda; aut *vtrunq́; detrahendũ. Aut* neutrum vi.n.171.
ira demenda eſt, & gratia tribuenda; aut neutrũ tribuendum. Aliud amplius præter hæc nihil poteſt capere natura; vt neceſſe ſit, in vno iſtorum aliquo verum, quod quæritur,

inueniri.

inueniri. Conſideremus ſingula; vt nos ad latebras veritatis, & ratio, & ordo deducat.

3 PRIMVM *illud nemo de Deo dixit vnquam, iraſci* Inconueniẽs *eum tantummodo, & gratia nõ moueri. eſt enim *diſconueniens Deo, vt eiuſmodi poteſtate ſit præditus, quâ noceat, & obſit; prodeſſe verò, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ ſpes ſalutis hominibus propoſita eſt; ſi malorum tantummodo auctor eſt Deus? Quod ſi ſit: iam maieſtas illa venerabilis, non ad iudicis poteſtatem, cui licet ſeruare, ac liberare, ſed ad tortoris, & carnificis officium deducetur. Cùm autem videamus, non modò mala eſſe in rebus* vi.n.172. *humanis, ſed etiã bona: vtiq; *ſi Deus eſt auctor malorum, eſſe alterum neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat, & det nobis bona. Si eſt; quo nomine appellandus eſt? aut cur nobis, qui malè faciat, notior eſt, quã ille, qui benè? Si autem nihil poteſt eſſe præter Deum, abſurdum eſt, & vanum, diuinam putare poteſtatẽ, qua nihil eſt maius, nihil melius, nocere poſſe, prodeſſe non poſſe. & ideo nemo extitit, qui auderet id dicere; quia nec rationem habet, nec vllo modo poteſt credi. Quod quia conuenit, tranſeamus; & veritatem alibi requiramus.*

4 QVOD *ſequitur, de ſchola Epicuri eſt; ſicut iram in Deo non eſſe, ita nec gratiam quidem. Nam cùm putarèt* malè *Epicurus alienum eſſe à Deo, *malum facere, atq; nocere; quod ex affectu iracũdiæ plerũq; naſcitur: ademit ei etiam beneficentiam; quoniã videbat conſequens eſſe, vt ſi habeat iram Deus, habeat & gratiã. Itaq; ne illi vitium concederet, etiã virtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus, & incorruptus eſt, quia nihil curat, neq; habet ipſe negotium, neq; alteri exhibet. Deus igitur non eſt, ſi nec mouetur; quod eſt propriũ viuentis: nec facit aliquid impoßibile homini; quod eſt propriũ Dei, ſi omnino nullam habet voluntatem,*

tatem, nullum actum, nullam deniq; adminiſtrationē, quæ Deo digna ſit. Et quæ maior, & quæ dignior adminiſtratio Deo aſsignari poteſt, quàm mundi gubernatio, quàm cura viuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena ſubiecta ſunt? Quæ igitur in Deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus, & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam propriū Deo, quàm prouidentia? Sed ſi nihil curat, nihil prouidet; amiſit omnem diuinitatem. Qui ergo totā vim, totam Deo ſubſtantiam tollit; quid aliud dicit, niſi Deum omnino nō eſſe? Deniq; M. Tullius à Poſsidonio dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos Deos eſſe; ſed ea, quæ de Dijs locutus ſit, depellendæ inuidiæ cauſa dixiſſe: itaque verbis illum Deos relinquere, re autem ipſa tollere; quibus nullum motū, nullum tribuit officiū. Quod ſi ita eſt: quid eo fallacius? quod à ſapiente, & graui viro debet eſſe alienum. Hic verò ſi aliud ſenſit, & aliud locutus eſt; quid aliud appellandus eſt, quàm deceptor, bilinguis, malus, & propterea ſtultus? Sed non erat tam verſutus Epicurus, vt fallendi ſtudio iſta loqueretur; cùm hæc etiam ſcriptis ad æternam memoriam *conſignemus: ſed ignorantia veritatis errauit. *indoctus enim à principio veriſimilitudine vnius falſæ ſententiæ, neceſſario in ea, quæ ſequebantur, incurrit. Prima enim ſententia fuit, iram Deo non conuenire. Quod cùm illi verum, & inexpugnabile videretur; non poterat conſequentia reſecare; quia vno affectu amputato, etiam cæteros affectus adimere Deo, neceſsitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur; vtiq; nec gratia mouetur; quod eſt iræ contrarium. iam ſi non ira in eo, nec gratia eſt; vtiq; nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec miſericordia. Vna eſt enim ratio cunctis affectibus, vna commotio; quæ in Deū cadere non poteſt. Quod ſi nullus affectus in Deo eſt; quia quicquid afficitur, imbecillum eſt: ergo nec cura vllius rei, nec prouidentia eſt in eo.

conſignarit
inductus

Hucuſq;

Hucuſq; peruenit ſapientis hominis diſputatio, cætera, quæ ſequuntur, obticuit. ſcilicet, quia nec cura ſit in eo, nec prouidentia; ergo nec cogitationem aliquam, nec ſenſum in eo eſſe vllum. quo efficitur, vt non ſit omnino. Ita cùm gradatim deſcendiſſet, in extremo gradu cõſtitit; quia iam præcipitium videbat. Sed quid prodeſt reticuiſſe, ac periculum diſſimulaſſe? Neceſſitas illum vel inuitum cadere coëgit. Dixit enim, quod noluit; quia argumentum ſic ordinauit, vt ad illud, quod euitabat, neceſſario deueniret. Vides igitur quo *perueniatur, ira ſublata, & Deo adempta. Denique aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem ſcelerati, ac mali; qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Quòd ſi & hoc falſum inuenitur, nec iram in Deo eſſe, nec gratiam: veniamus ad illud, quod tertio loco poſitum eſt.*

(margin: reſtitit; perueniat)

EXISTIMANTVR *Stoici, & alij nonnulli, aliquanto melius de diuinitate ſenſiſſe; qui aiunt, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe. Fauorabilis admodum, ac popularis oratio; non cadere in Deum hanc animi puſillitatem, vt ab vllo ſe læſum putet, qui lædi non poteſt; vt quieta illa, & ſancta maieſtas concitetur, perturbetur, inſaniat, quod eſt terrenæ fragilitatis. Iram enim, cõmotionem mẽtis eſſe, ac perturbationem, quæ ſit à Deo aliena. Quòd ſi hominem quoque, qui modo ſit ſapiens, & grauis, ira non deceat (ſiquidem, cùm in animum cuiuſquã incidit, velut ſæua tempeſtas tantos excitet fluctus; vt ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet; dentes concrepent, alternis vultum maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens) quantò magis Deũ non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habet imperium, ac poteſtatem, latè noceat per iram, ſanguinem fundat, vrbes ſubuertat, populos deleat, prouincias ad ſolitudinẽ redigat; quãtò magis Deũ, qui habeat totius generis humani, & ipſius mũdi poteſta-*

*poteſtatem,perditurum fuiſſe vniuerſa,ſi iraſceretur? Abeſſe igitur ab eo tam magnum, tam pernicioſum malum oportere. & ſi abſit ab eo ira,& concitatio,quia & deformis,& noxia eſt,nec cuiquã malè *facit: nihil aliud *ſupereſt;niſi vt ſit lenis,tranquillus,propitius,beneficus, conſeruator.Ita enim demũ & cõmunis omniũ pater,& optimus,& verè maximus dici poterit.quod expetit diuina,cæleſtisq́; natura. Nam ſi inter homines laudabile videtur, prodeſſe potius, quàm nocere;viuificare, quã occidere; ſaluare, quã perdere (nec immerito innocentia inter virtutes numeratur) & qui hæc fecerit,diligitur,præfertur,honoratur,benedictis omnibus,votisq́; celebratur;deniq; ob merita, & beneficia Deo ſimillimus iudicatur: quanto magis ipſum Deũ par eſt diuinis, perfectisq́; virtutibus præcellentem, atq; ab omni terrena labe ſummotum,diuinis,& cæleſtibus beneficijs omne genus hominũ promereri? Specioſe iſta,populariterq́; dicuntur,& multos illiciunt ad credendum: ſed qui hæc ſentiunt; ad veritatẽ quidem propius accedunt; ſed in parte labuntur,naturã rei parũ conſiderantes. Nam ſi Deus non iraſcitur impijs,& iniuſtis; nec pios vtiq; iuſtosq́; diligit. Ergò conſtantior eſt error illorũ, qui & iram ſimul,& gratiam tollunt. In rebus enim diuerſis, aut in vtramq; partem moueri neceſſe eſt,aut in neutram. Itaque qui bonos diligit; & malos odit: & qui malos non odit,nec bonos diligit; quia & diligere bonos,ex odio malorum venit: & malos odiſſe,ex bonorum caritate deſcendit. Nemo eſt,qui amet vitam ſine odio mortis;nec appetat lucem,niſi qui tenebras fugit. Adeo natura iſta cõnexa ſunt, vt alterũ ſine altero fieri nequeat. Siquis Dominus habens in familia ſeruos,bonũ,ac malũ; non vtiq; aut ambos odit, aut ambos beneficijs,& honore proſequitur; quod ſi faciet, & iniquus,& ſtultus eſt: ſed bonũ & alloquitur amicè,& ornat,& domui,ac familiæ,ſuisq́; omnibus rebus præficit:*

faciat
ſupereſſe

 malu

malum verò maledictis, verberib⁹, nuditate, fame, ſiti, compedibus punit; vt & hic exemplo cæteris ſit ad non peccandum, & ille ad promerendum; vt alios metus coërceat, alios honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit; qui odit, & diligit; ſunt enim, qui diligi debeant; ſunt, qui odio haberi. Et ſicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit; ita qui odit; irrogat mala ijs, quos odio habet. quod argumentum, quia verum eſt, diſſolui nullo pacto poteſt. Vana ergo, & falſa eſt ſententia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alte-
vi n.173. *rum detrahunt, nō minus, quàm illorum qui vtrunq; *detrahunt. Sed illi, vt oſtendimus, ex parte non errant; ſed id quod melius eſt ex duobus, retinent. Ii verò, quos ratio, & veritas argumenti huius inducit, falſa omnino ſententia ſuſcepta, in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari: Quia Deus non iraſcitur; ergo nec gratia commouetur: ſed ita: Quia Deus gratia mouetur; ergo & iraſcitur. Si enim certum, & indubitatum fuiſſet, non iraſci Deum; tunc ad illud alterū veniri, eſſet neceſſe. Cùm autem magis ſit ambiguum de ira, penè manifeſtum de gratia; abſurdum eſt, ex incerto certum velle ſubuertere; cùm ſit promptius, de certis incerta firmare.*

6 H æc *ſunt de Deo philoſophorum ſententiæ. Aliud præterea nihil quiſquā dixit. Quòd ſi hæc, quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus; vnum illud extremum ſupereſt, in quo ſolo poſſit veritas inueniri. quod à philoſophis nec ſuſceptum eſt vnquam, nec aliquando defenſum; conſequens eſſe, vt iraſcatur Deus, quoniam gratia commouetur. Hæc tuenda nobis, & aſſerenda ſententia eſt. In ea enim ſumma omnis, & cardo religionis, pietatisq; verſatur. Nam neq; honos vllus deberi poteſt Deo, ſi nihil præſtat colenti; nec vllus metus, ſi non iraſcitur non colenti.*

CVM

Cvm ſæpè philoſophi per ignorantiam veritatis à ra- 7
tione deſciuerint,atque in errores inciderint inextricabiles
(id enim ſolet his euenire,quod viatori viam neſcienti, &
non fatenti ſe ignorare, vt *vagatur , dum percontari ob- vagetur
uios erubeſcit) illud tamen nullus philoſophus aſſeruit vn-
quam,nihil inter hominem, & pecudẽ intereſſe: nec omni-
no quiſquam,modo qui ſapiens videri vellet,rationale ani-
mal cum mutis,& irrationabilibus coæquauerit: quod fa-
ciunt quidã imperiti, atq; ipſis pecudibus*ſimiles:qui cùm ſimillimi
ventri,ac voluptati ſe velint tradere; aiunt,eadem ratione
ſe natos,qua vniuerſa, quæ ſpirãt.quod dici ab homine ne-
fas eſt. Quis enim tam indoctus eſt, vt neſciat? quis tam
imprudens, vt non ſentiat aliquid ineſſe in homine diuini?
Nondum venio ad virtutes animi,& ingenij;quibus homi-
ni cum Deo manifeſta cognatio eſt. Non'ne ipſius corporis
ſtatus,& oris figura declarat nõ eſſe nos cum mutis pecu-
dibus æquales? Illarũ natura in humũ, pabulũq; proſtrata
eſt;nec habet quicquam commune cum cælo,quod non in-
tuetur. Homo autẽ recto ſtatu,ore ſublimi, ad contempla-
tionẽ mundi excitatus,confert cũ Deo vultũ; & rationem
ratio cognoſcit. Propterea nullũ eſt animal, vt ait Cicero,
præter hominẽ,quod habeat aliquã notitiã Dei. Solus enim
ſapientia inſtructus eſt,vt religionẽ ſolus intelligat. & hæc
eſt hominis, atque mutorum vel præcipua,vel ſola diſtan-
tia. Nam cætera,quæ vidẽtur hominis eſſe propria,etſi non
ſint talia in mutis, tamen ſimilia videri poſſunt. Proprius
homini ſermo eſt: tamẽ & in illis quædam ſimilitudo ſer-
monis. Nam & dignoſcunt inuicem ſe vocibus; &, cùm
iraſcuntur,edunt ſonum iurgio ſimilem; &, cùm ſe ex in-
teruallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis
quidem voces eorum videntur inconditæ, ſicut illis fortaſſe
noſtræ; ſed ipſis, qui ſe intelligunt, verba ſunt; denique
in omni effectu certas vocis notas exprimunt, quibus ha-

bitum mentis oſtendant. Riſus quoque eſt homini proprius; & tamen videmus in alijs animalibus quadam ſigna lætitia, cùm ad luſum geſtiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem ſerenant, oculos in laſciuiam reſoluunt. Quid tam proprium homini, quàm ratio, & prouidentia futuri? Atqui ſunt animalia, quæ latibulis ſuis diuerſos, & plures exitus pandant; vt ſiquod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis; quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia, & cogitatio. Alia prouident in futurum:

- Vt ingentem formica farris aceruum
Comportant, hyemis memores, tectóque reponunt;

vt apes;

Quæ patriam ſolæ, & certos nouere penates;
Venturæq; hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt.

*Longum eſt, ſi exequi velim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſolertiæ ſimillima. Quòd ſi horum omnium, quæ aſcribi homini ſolent, in *multis quoque deprehenditur ſimilitudo: apparet ſolam eſſe religionem, cuius in mutis nec veſtigium aliquod, nec vlla ſuſpicio inueniri poteſt. Religionis eſt propria iuſtitia, quam nullum aliud animal attingit. Homo enim ſolus imperat: cætera ſibi conciliata ſunt. Iuſtitiæ autem Dei cultus aſcribitur. quem qui non ſuſcipit; hic à natura hominis alienus, vitam pecudū ſub humana ſpecie viuet. cùm verò à cæteris animalibus hoc penè ſolo differamus, quòd ſoli omnium diuinam vim, poteſtatemq; ſentimus; in illis autem nullus ſit intellectus Dei: certè illud fieri non poteſt, vt in hoc vel muta plus ſapiant, vel humana natura deſipiat; cùm homini ob ſapientiam & cuncta, quæ ſpirāt, & omnis rerum natura ſubiecta ſit. Quare ſi ratio, ſi ius hominis hoc præcellit, & ſuperat cæteras animantes, quòd ſolus notitiam Dei capit: apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.*

*mutis

DIS-

DISSOLVITVR autem religio,ſi credamus Epi- 8
curo illa dicenti :

Omnis enim per ſe diuûm natura neceſſe eſt
Immortali æuo ſumma cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, ſeiunctaq; longè.
Iam priuata dolore omni, priuata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, *nil indiga noſtri, nibil
Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Quæ cùm dicit, vtrum aliquem cultum Deo putat eſſe
tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim Deus
nihil *vnquam boni tribuit; ſi colentis obſequio nullam cuiquam
gratiam refert: quid tam vanũ, tam ſtultum, quàm tem-
pla ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem familia-
rem minuere, vt nihil aſſequamur? At enim naturam ex-
cellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil
curanti, & ingrato? An aliqua ratione obſtricti eſſe poſ-
ſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcum? Deus, in-
quit Cicero, ſi talis eſt, vt nulla gratia, nulla hominum ca-
ritate teneatur; valeat. Quid enim dicam, propitius ſit?
eſſe enim propitius poteſt nemini. Quid contemptius dici
potuit in Deum? Valeat, inquit, id eſt abeat, & recedat,
quandoquidem prodeſſe nulli poteſt. Quòd ſi negotium
Deus nec habet, nec exhibet: cur non ergo delinquamus,
quoties hominum conſcientiam fallere licebit, ac leges pu-
blicas circunſcribere? Vbicunq; nobis latendi occaſio arri-
ſerit; conſulamus rei; auferamus aliena vel ſine cruore, vel
etiam cum ſanguine; ſi præter leges nihil eſt amplius, quod
verendum ſit. Hæc dum ſentit Epicurus, religionem fundi-
tus delet; quâ ſublata, confuſio, ac perturbatio vitæ ſequi-
tur. Quòd ſi religio tolli non poteſt, vt & ſapientiam, qua
diſtamus à belluis, & iuſtitiam retineamus, qua cõmunis
vita ſit tutior: quomodo religio ipſa ſine metu teneri, aut
cuſtodiri poteſt? Quod enim non metuitur; contemnitur:

*quod contemnitur, vtiq; non colitur. ita ſit, vt religio & maieſtas, & honor metu conſtet. metus autem non eſt, vbi nullus iraſcitur. Siue igitur gratiam Deo, ſiue iram, ſiue vtrunque detraxeris; religionē tolli neceſſe eſt; ſine qua vita hominū ſtultitia, ſcelere, immanitate completur. Multum enim refrenat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei viuere; ſi non tantùm quæ gerimus, videri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur, audiri à Deo putemus. At enim prodeſt id credere, vt quidā putant, non veritatis gratia, ſed vtilitatis; quoniā leges conſcientiā puimpendeat nire nō poſſunt, niſi aliquis deſuper terror*impendat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & diuinitas conficta nulla eſt. Sed à viris prudentibus vniuerſa*confecta ſunt, quo rectius, innocentiuſq; viuatur. Magna hæc, & à materia, quam propoſuimus, aliena quæſtio eſt: ſed quia nequamuis ceſſario incidit, debet*quambreuiter attingi.*

9 *Cvm ſententiæ philoſophorū prioris temporis de prouidentia conſenſiſſent; nec vlla eſſet dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, vtrum eſſet aliqua diuinitas, nec'ne. Quæ diſputatio eius adeo impia, & contra veritatem, & religionem iudicata eſt; vt & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus; & libros eius in concione; quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cuius ſententia non eſt opus diſputare; quia nihil certi pronūtiauit. Poſt hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de ſchola Platonis, tanquam riuuli diuerſas in partes profluxerūt, Stoici, & Peripatetici in eadem fuere ſententia, qua priores. Poſtea verò Epicurus Deum quidē eſſe dixit; quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundo præſtans, & eximium, & beatum; prouidentiam tamen nullā: itaq; mundum ipſum nec ratione vlla, nec arte, nec fabrica*

fabrica inſtructum; ſed naturā rerum quibuſdam minutis ſeminibus, & inſecabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici poßit, non video. Etenim ſi eſt Deus; vtiq; prouidens eſt, vt Deus; nec aliter ei poteſt diuinitas attribui, niſi & preterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cùm igitur prouidentiā ſuſtulit; etiā Deū negauit eſſe. Cùm autē Deū eſſe profeſſus eſt, & prouidentiam ſimul eſſe conceßit. Alterū enim ſine altero nec eſſe prorſus, nec intelligi poteſt. Verùm ijs poſtea temporibus, quibus iam philoſophia deſloruerat, extitit Athenis quidam Diagoras, qui nullum eſſe omnino Deum diceret; ob eamq; ſententiam nominatus eſt ἄθεος; item Cyrenæus Theodorus. ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam dictis, & inuentis, maluerunt vel contra veritatem id negare, in quo priores vniuerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt, qui tot ſeculis, & ingenijs aſſertam, atque defenſam prouidentiam calumniati ſunt. Quid ergo? vtrū'ne iſtos minutos, & inertes philoſophos ratione, an verò auctoritate præſtantium virorum refellemus? an potius vtroque? Sed properandum eſt, ne longius à materia deuagetur oratio.

Q V I *nolunt diuina prouidentia factū eſſe mundum;* 10
*aut principijs inter ſe temerè coëuntibus dicunt eſſe concretum, aut repentè natura extitiſſe; naturam verò, vt ait Straton, habere in ſe vim gignēdi & minuendi; ſed eā nec ſenſum habere vllum, nec figuram; vt intelligamus, omnia quaſi ſua ſponte eſſe generata, nullo artifice, nec auctore. Vtrumq; vanū, & impoßibile. Sed hoc euenit ignorantibus veritatē, vt quiduis potius excogitent, quā id ſentiant, quod ratio depoſcit. Primū minuta illa ſemina, quorū concurſu fortuito totum *coÿſſe mundū loquūtur; vbi, aut vnde ſint,* cohæſiſſe
quæro. quis illa vidit vnquam? quis ſenſit? quis audiuit?

An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profectò ſolus omnium cæcus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quiſquam delirare, nec dormiens poſsit ſomniare. Quatuor elementis conſtare omnia philoſophi veteres diſſerebant. ille noluit; ne alienis veſtigijs videretur inſiſtere. ſed ipſorum elemẽtorum alia voluit eſſe primordia, quæ nec videri poſsint nec tangi, nec vlla corporis parte ſentiri. Tam minuta ſunt, inquit, vt nulla ſit acies ferri tam ſubtilis, qua ſecari, ac diuidi poſsint. vnde illis nomẽ impoſuit atomorum. Sed occurrebat ei, quòd ſi vna eſſet omnibus, eademq́ natura, nõ poſſent res efficere diuerſas, tanta varietate, quantã videmus ineſſe mundo. Dixit ergo, leuia eſſe, & aſpera, & rotũda, & angulata, & hamata. Quantò melius fuerat tacere, quã in vſus tam miſerabiles, tam inanes, habere linguã. & quidẽ vereor, ne non minus delirare videatur, qui hæc putet refellenda. reſpondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si leuia ſunt, & rotunda; vtique non poſſunt inuicem ſe apprehendere, vt aliquod corpus efficiant; vt ſiquis milium velit in vnam coagmentationem conſtringere, leuitudo ipſa granorum in maſſam coire non
vi.n.175. *ſinat. ſi aſpera, & angulata ſunt, & hamata, vt poſsint*
cohærere. Diuidua ergo, & ſecabilia ſunt. hamis enim neceſſe eſt, & angulis eminere, vt poſsint amputari. itaque quod amputari, ac diuelli poteſt; & videri poterit, & teneri. Hæc, inquit, per inane irrequietis motibus volitant; &
mica *huc, atq; illuc feruntur; ſicut pulueris *minutias videmus*
s *in ſole, cùm per feneſtram radios, ac lumen immiſerit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes oriuntur: ex his animalia, & aqua, & ignis, & vniuerſa gignuntur, & rurſus in eadem reſoluuntur. Ferri hoc poteſt, quamdiu de rebus paruis agitur. Ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Impleuit numerum perfectæ inſaniæ, vt nihil vlterius adijci poſſet: ſed inuenit tamen ille quid adderet.*

Quoniam

Quoniam eſt omne, inquit, infinitũ; nec poteſt quicquam vacare. neceſſe eſt ergo innumerabiles eſſe mundos. Quæ tanta vis fuerat atomorum, vt moles tam inæſtimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primùm requiro, quæ ſit iſtorum ſeminũ vel ratio, vel origo. ſi enim ex illis ſunt omnia; ipſa igitur vnde eſſe dicemus, quæ natura tantam copiam ad efficiẽdos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit? Sed cõcedamus, vt impune de mũdis delirauerit: de hoc loquamur, in quo ſumus, & quẽ videmus. Ait, omnia ex indiuiduis corpuſculis fieri. Si hoc ita eſſet; nulla res vnquam ſui generis ſemine indigeret; ſine ouis alites naſcerentur, ac oua ſine partu; item cætera viuentia ſine coitu: arbores, & quæ gignũtur è terra, propria ſemina nõ haberent; quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, & rurſus ex ſegete frumentum? Deniq; ſi atomorum coitio, & cõglobatio efficeret omnia, in aëre vniuerſa concreſcerẽt; ſiquidẽ per inane atomi volitant: cur ſine terra, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, nõ herbæ, nõ arbor, non fruges oriri, augeriq; poſſunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri, quãdoquidẽ vnaquæq; res habet propriam, certamq; naturam, ſuũ ſemen, ſuã legẽ ab exordio datam. Deniq; Lucretius quaſi oblitus atomorum, quos aſſerebat, vt redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis vſus eſt, quæ cõtra ipſum valerent. ſic enim dixit:

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet: nil ſemine egeret.
Item poſtea.
*Nil igitur fieri de *nilo poſſe fatendum eſt:* nihilo
Semine quando opus eſt rebus: quo quæque creatæ
Aëris in teneras poſſint proferrier auras.

Quis hunc putat habuiſſe cerebrum, cùm hæc diceret, nec videret ſibi eſſe contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod ſemen cuiuſq; rei certum eſt; niſi fortè

& ignis,& aquæ naturam ex atomis eſſe credemus. Quid, quod duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu vehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro, aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? aut cur ſua ſponte nõ emicãt; aut quomodo ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerunt? Omitto ſilicẽ, ac ferrum, Orbem vitreum plenum aquæ ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in duriſſimo frigore. Num etiam in
credent *aqua ignem eſſe *credendũ eſt? atqui de ſole ignis ne æſtate quidem accẽdi poteſt. Si ceram inanhelaueris, vel ſi vapor leuis aliquid attigerit, aut cruſtam marmoris, aut laminam; paulatim per minutiſſimos rores aqua concreſcit. Item de halitu terræ, aut maris nebula exiſtit: quæ aut diſperſa humefacit quicquid texerit; aut collecta, in arduos montes in ſublime vento rapta, ſtipatur in nubem, atq; imbres maximos deijcit. Vbi ergo dicimus liquores natos eſſe? nũ in vapore? nũ in halitu? num in vẽto? Atqui nihil poteſt cõſiſte-*
ego *re in eo, quod nec tangitur, nec videtur. Quid *ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil ſine ratione, ſine ordine, ſine vtilitate, ſine ſpecie figuratũ videmus? adeo vt ſolertiſſima, & diligẽtiſſima omniũ partium membrorũq; deſcriptio caſum, ac fortunã repellat. Sed putemꝰ, artus, & oſſa, & neruos, & ſanguinem de atomis poſſe concreſcere. Quid ſenſus, cogitatio, memoria, mens, ingeniũ, quibus ſeminibus coagmentari poſſunt? minutiſſimis, inquit. Sunt*
deinde *ergo alia maiora. Quomodo igitur inſecabilia? *Deniq; ſi*
vi n.175. *ex inuiſibilibus ſunt, quæ nõ vidẽtur: *conſequens eſt, vt ex viſibilibus ſint quæ videntur. cur igitur nemo videt? Sed ſi-*
conſideres *ue inuiſibilia quæ ſunt in homine *conſideret, ſiue tractabilia, quæ veniunt ſub aſpectum; ratione vtraq; conſtare quis non videt? Quomodo ergo ſine ratione coëuntia poſſunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil eſſe in omni mũdo, quod nõ habeat in ſe maximã, mirabilẽq; rationem.*

Quæ

*Quæ quia ſupra hominis ſenſum, & ingenium eſt; cui rectius, quã diuinæ prouidẽtiæ tribuẽda eſt? An ſimulachrum hominis, & ſtatuã ratio, & ars fingit, ipſum hominẽ de fruſtis temerè concurrentibus fieri putabimus? Et quid ſimile veritatis in ficto, cùm ſummũ, & excellens artificium nihil aliud, niſi vmbram, & extrema corporis lineamenta poſſit imitari: nũ potuit humana ſolertia dare operi ſuo aut motum aliquem, aut ſenſum? *Omitto vſum vidẽdi, audiendi, odorãdi, cæterorumq; membrorũ vel apparentiũ, vel latentium mirabiles vtilitates. Quis artifex potuit aut cor hominis, aut vocẽ, aut ipſam fabricare ſapientiã? Quiſquã'ne igitur ſanus exiſtimat, quod homo ratione, & cõſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem, curamq; rerum Deo dare. Concedamus tamen his, vt ex atomis fiant quæ terrena ſunt: num etiam cæleſtia? Deos aiũt incorruptos, æternos, beatos eſſe; ſoliſq; dant immunitatem, ne concurſu atomorum concreti eſſe videantur. Si enim *Deos quoque ex illis *conſtituiſſent; diſſipabiles fierent, ſeminibus aliquando reſolutis, atque in naturam ſuam *reuertentibus. Ergo ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint: cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro, ante quàm mundum primordia iſta *generarent, cur ſibi Dij habitaculum non ædificauerint? Videlicet, niſi atomi coïſſent, cælumq; feciſſent, adhuc Dij per mediũ inane penderent. Quo igitur conſilio, qua ratione de cõfuſo aceruo ſe atomi congregauerũt, vt ex alijs inferius *terra *conglobarentur, cælum deſuper tenderetur, tanta ſiderum varietate diſtinctum, vt nihil vnquam excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui videat, & talia; poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe conſilio, nulla prouidẽtia, nulla ratione diuina; ſed ex atomis ſubtilibus, exiguis cõcreta eſſe tãta miracula? Nónne prodigio ſimile eſt, aut natum eſſe*

mitto.

dij conſtituiſſent

recurrentibus.

generaſſent.

terra conglobaretur,

eſſe hominem, qui hæc diceret; aut extitiſſe, qui crederet? vt Democritũ, qui auditor eius fuit; vel Epicurũ, in quem vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (ſicut alij dicunt) natura mundus effectus eſt, quæ ſenſu, & figura caret. Hoc verò multo eſt abſurdius. Si natura mundum fecit; conſilio, & ratione fecerit, neceſſe eſt. is enim facit aliquid, qui aut voluntatẽ faciendi habet, aut ſciẽtiam. Si caret ſenſu, ac figura, quomodo poteſt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat, & figuram? niſi fortè quis arbitretur,
vi.n.176. *animalium fabricam tam ſubtilẽ tamq; mirabilem à non ſentiente formari, animariq; potuiſſe; aut iſtam cæli ſpeciem tam prouidenter ad vtilitates viuentium temperatam, neſcio quo caſu, ſine conditore, ſine artifice, ſubitò extitiſſe. Siquid eſt, inquit Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo licet ratione ſit præditus, facere non poſsit; id profectò eſt maius, & fortius, & ſapientius homine. Homo autem non poteſt facere cæleſtia: ergo illud, quod hæc efficiet, vel effecerit, ſuperat hominẽ arte, cõſilio, prudentia, poteſtate. Quis igitur poteſt eſſe, niſi Deus? Natura verò, quam veluti matrem eſſe rerum putant, ſi mentem non habet, nihil efficiet vnquam, nihil molietur. Vbi enim non eſt cogitatio; nec motus eſt vllus, nec efficacia. Si autem conſilio ſuo vtitur ad incipiendum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, virtute ad conſummandũ, poteſtate ad regendum, & continendum; cur natura potius, quàm Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, vel carens mente natura ea, quæ videmus, efficit, quæro, cur facere cælũ potuerit, vrbem, aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas, & ſimulachra non fecerit: Atqui*
debuerant **potuerant atomi etiam ad hæc efficienda cõcurrere; ſiquidem*
vi.n.177. *nullam poſitionem relinquunt, quam nõ experiantur. nam de natura, quæ mentẽ non habeat, nõ eſt mirandum; quòd hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? Vtiq; Deus, cùm inchoa-*

*inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad vtilitatem, nec ornatius ad pulchritudinē, nec maius ad molē, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe; in quibus etiā hominē ipſum; cui particulam de ſua ſapientia dedit; & inſtruxit eum ratione, quantum fragilitas terrena cupiebat, vt ipſe ſibi efficeret, quæ *in vſus ſuos eſſent neceſſaria. Si verò in huius mundi (vt ita dixerim) republica nulla prouidentia eſt, quæ regat; nullus Deus, qui adminiſtret; nec omninò ſenſus vllus in hac rerum natura pollet: vnde igitur mens humana tam ſolers, tam intelligens orta eſſe credetur? Si enim corpus hominis ex humo factum eſt, vnde homo nomen accepit: animus ergo qui ſapit, qui rector eſt corporis; cui mēbra obſequuntur tanquam regi, & imperatori; qui nec aſpici, nec comprehendi poteſt; non potuit ad hominem niſi à ſapiente natura peruenire. Sed ſicut omne corpus mens, & animus gubernat; ita & mundū Deus. Nec enim veriſimile eſt, vt minora, & humilia regimen habeant; maiora, & ſummà non habeant. Deniq; M. Cicero in Tuſculanis, Et in conſolatione animorum, inquit, nulla in terris origo inueniri poteſt. Nihil eſt enim, inquit, in animis miſtū, atq; cōcretum, aut quod ex terra natū, atq; factum eſſe videatur; nihil ue aut humidū quidē aut flabile, aut igneū. His enim innatum nihil ineſt, quod vim memoriæ, mētis, cogitationis habeat, *quo futura prouideat, & præterita teneat, & cōplecti poſſit præſentia, quæ ſola diuina ſunt. Nec enim inueniuntur vnquam, vnde ad hominem venire poſſint, niſi à Deo. Exceptis igitur duobus, tribúſue calumniatoribus vanis, cùm conſtet, diuina prouidētia mundū regi, ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquam, qui Diagoræ, Theodoriq; ſententiam, vel Leucippi inane cōmentum, vel Democriti, Epicuriq; leuitatem præferre audeat auctoritati vel illorum ſeptem priorum, qui ſunt appellati ſapientes; vel Pythagoræ, vel So-* ad quod

cratis

cratis vel Platonis, cæterorumq́ſummorũ philoſophorum, qui eſſe prouidentiam iudicauerunt: falſa igitur eſt & illa ſententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à ſapientibus inſtitutam, quo ſe homines imperiti à peccatis abſtinerent. Quod ſi verum ſit, ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. Quòd ſi fallendi noſtri, atq; adeo totius generis humani cauſa commenti ſunt religionem; ſapientes igitur non fuerunt; quia in ſapiente non cadit mendacium. Sed fuerint ſapientes; quæ tanta felicitas mentiẽdi, vt non tantummodo indoctos, ſed Platonem quoq;, ac Socratem
vt fallerent; *& Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelẽ maximarum ſectarũ principes tam facilè deluderent? Eſt igitur diuina prouidentia, vt ſenſerunt ij homines, quos nominaui; cuius vi, ac poteſtate omnia, quæ videmus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſeruandis ordinibus, temporibusq́ conſtantia aut olim potuit ſine prouido artifice oriri; aut conſtare tot ſeculis ſine incola potenti; aut in perpetuum gubernari ſine perito ac ſciente rectore, quod ratio ipſa declarat. Quicquid eſt enim, quod habet rationẽ; ratione ſit ortum, neceſſe eſt. Ratio autẽ ſentientis, ſapientisq́ natura eſt; ſapiens verò, ſentiẽsq́ natura, nihil aliud poteſt eſſe, quàm Deus. Mundus autẽ, quoniã rationẽ habet, qua & regitur, & conſtat; ergo à Deo factus eſt. Quòd ſi eſt conditor, rectorq́ mundi Deus; rectè igitur, ac verè religio cõſtituta eſt. auctori enim rerum, parentiq́ communi honos, veneratioq́ debetur.

11 QVONIAM conſtitit de prouidentia; ſequitur vt doceamus, vtrum'ne multorum Deorum eſſe credenda ſit, an potius vnius. Satis, vt opinor, oſtendimus in noſtris inſtitutionibus, Deos multos eſſe non poſſe; quòd diuina vis,
diſtrahatur ac poteſtas ſi *diſtribuatur in plures, *diminui eam neceſſe
vi.n.178. ſit; quod autem minuitur, vtique mortale eſt; ſi verò mortalis

*talis non eſt, nec minui, nec diuidi poteſt. Deus igitur vnus eſt; in quo vis, & poteſtas cõſummata eſt; nec minui poteſt, nec augeri. Si autem ſunt multi; dum habent ſinguli poteſtatis aliquid, ac numinis, ſumma ipſa decreſcit; nec poterunt ſinguli habere totum, quod eſt commune cum pluribus; vnicuiq; tantum deerit, quantum cæteri poſſidebunt. Non poſſunt igitur in hoc mundo multi eſſe rectores, nec in vna domo multi domini, nec in naui vna multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in vno *regimine multi reges. ſed nec in cælo quidem multi ſoles* examine *eſſe poterunt, ſicut nec animæ plures in vno corpore. adeo* vi.n.179. *in vnitate natura vniuerſa conſentit. Quòd ſi mundum*

Spiritus intus alit; totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:

*Apparet teſtimonio poëtæ, vnum eſſe mundi habitatorem Deum; ſiquidem corpus omne niſi ab vna mente incoli, regiq; non poteſt. Omnem igitur diuinam poteſtatem neceſſe eſt in vno eſſe, cuius nutu, & imperio regantur omnia; & ideo tantus eſt, vt ab homine non poßit aut verbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari. Vnde igitur ad homines opinio multorum Deorum perſuaſione peruenit? Nimirum ij omnes, qui coluntur vt Dij, homines fuerunt, & ijdem primi, ac maximi reges: ſed eos aut ob virtutẽ, *quia profuerant hominũ generi, diuinis honoribus affectos eſſe poſt mortem; aut ob beneficia, & inuẽta, quibus humanã vitam excoluerant, immortalem memoriam cõſecutos, quis ignorat? nec tantũ mares, ſed & feminas. Quod cùm vetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi* Θεολόγους *nuncupant, tum etiam Romani Græcos ſecuti, & imitati docent. quorum præcipuè Euhemerus, ac noſter Ennius; qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, *ſimulachra demõſtrant. Et ſecutus eos Tul. tertio de natura Deorũ libro diſſoluit publicas religiones: ſed tamẽ veram,* qua ſepulchra vi.n.180.

quam

quam ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit indu-cere. Adeò & ipſe teſtatus eſt falſum quidē apparere, veritatem tamen latere. Vtinam, inquit, tam facilè vera inuenire poſſem, quàm falſa conuincere. Quod quidem non diſsimulanter, vt Academicus, ſed verè, atque ex animi ſententia proclamauit. quia veritas humanis ſenſibus erui potuit *non poteſt; quod aſſequi * valuit humana prouidentia; id aſſecutus eſt, vt falſa detegeret. Quicquid enim fictum, & commentitium; quia nulla ratione ſubnixum eſt, facilè diſſoluitur. Vnus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo & ſenſit, & docuit; cuius maieſtatem tantam eſſe declarat, vt nec mente comprehendi, nec lingua exprimi poſsit. Idem teſtatur Hermes; quem Cicero ait in numero Deorum apud Aegyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob virtutem, multarumq; artium ſcientiam Triſmegiſtus nominatus; & erat non modò Platone, verùm etiam Pythagora ſeptēq; illis ſapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates diſputans, ait; formam Dei non oportere conquiri. Et Plato in legum libris: Quid omnino ſit Deus, non eſſe quærendum; quia nec inueniri poſsit, nec enarrari. Pythagoras quoq; vnū Deum confitetur, dicens incorporalem eſſe mentē, quæ per omnem rerum naturam diffuſa, & intēta, vitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in phyſico vnum eſſe naturalem Deū dixit, quamuis gentes, & vrbes ſuos habeant populares. Eadē ferè & Ariſtoteles cum ſuis Peripateticis, & Zenon cum ſuis Stoicis. Lōgum eſt enim ſingulorū ſententias exequi: qui licet diuerſis nominibus ſint abuſi; ad vnam tamen poteſtatem, quæ mundum regeret, concurrunt. Sed tamen ſummum Deum cùm & philoſophi, & poëtæ, & ipſi deniq;, qui Deos colunt, ſæpe fateantur; de cultu tamen, & honoribus eius nemo vnquam requiſiuit, nemo diſſeruit, eâ ſcilicet perſuaſione, qua ſemper benefi-*

cum,

cum, incorruptumq; credentes, nec iraſci eum cuiquam, nec vllo cultu indigere arbitrantur. adeò religio eſſe non poteſt, vbi metus nullus eſt.

NVNC *quoniam reſpondimus impiæ quorundam, deteſtabiliq; imprudentiæ, vel potius amentiæ; redeamus ad propoſitum. Diximus, religione ſublata, nec ſapientiam teneri poſſe, nec iuſtitiam; quia ſapientia diuinitatis intellectus eſt, quo differimus à belluis, in homine ſolo reperiri iuſtitiam: quia niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non poteſt, coërcuerit; ſceleratè, impieq; *viueremus. ſpectari ergo actus noſtros à Deo, non modò ad vtilitatẽ communis vitæ attinet, ſed etiam ad veritatem; quia religione, iuſtitiaq; *detracta, vel ad ſtultitiam pecudum amiſſa ratione voluimur, vel ad beſtiarum immanitatem; imò verò amplius; ſiquidem beſtiæ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, ſi dempto metu ſuperiore, vim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei ſolꝰ eſt, qui cuſtodit hominũ inter ſe ſocietatem, per quẽ vita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autẽ timor *auferetur, ſi fuerit homini perſuaſum, quòd ira ſit expers Deus; quem moueri, & indignari, cùm iniuſta fiunt, non modò communis vtilitas, ſed etiam ratio ipſa nobis, & veritas perſuadet. Rurſus nobis ad ſuperiora redeundum eſt; vt quia docuimus à Deo factum eſſe mundum, doceamus quare ſit effectus.* 12

viuemus. vi.n.181.
detractis vi.n.182.
aufertur

13 SI *conſideret aliquis vniuerſam mundi adminiſtrationem, intelliget profectò, quàm vera ſit ſententia Stoicorum, qui aiunt, *noſtra cauſa mundum eſſe conſtructum. Omnia enim, quibus conſtat, quæq; generat ex ſe mundus, ad vtilitatem ſolius hominis accõmodata ſunt. Homo vtitur igni ad vſum calefaciendi, & luminis, & coquẽdorum ciborum, ferriq; fabricandi: vtitur fontibus ad potũ, & ad*

noſtri

*lauacra, fluminibus ad agros irrigandos, terminãdasq; regiones: vtitur terra ad percipiẽdam *frugum varietatem, collibus ad cõſerenda vineta, mõtibus ad vſum arborũ, atq; lignorum, planis ad ſegetẽ: vtitur mari non ſolũ ad comertia, & copias ex lõginquis regionibus ferendas, verũ etiam ad vbertatem omnis generis piſcium. Quòd ſi his elementis vtitur, quibus eſt proximus; non eſt dubium, quin & cælo; quoniam & cæleſtium rerum officia ad fertilitatẽ terræ, ex qua viuimus, tẽperata ſunt. Sol irrequietis curſibus, & ſpatijs inæqualibus orbes annuos conficit; & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducit ad requiem; & tum abſceſſu lõgius ad meridiẽ, tum acceſſu propius ad ſeptentrionẽ, hyemis, & æſtatis viciſsitudines facit; vt & hybernis humoribus, ac pruinis in vbertatem terra pingueſcat; & æſtiuis caloribus vel herbidæ fruges maturitate durẽtur, vel quæ ſunt in humidis, incocta, & ferueſacta miteſcant. Luna quoq; nocturni temporis gubernatrix, & amiſsi, ac recepti luminis vicibus menſtrua ſpatia moderatur; & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat; vt æſtiua itinera, & expeditiones, & opera ſine labore, ac moleſtia confici poſsint. ſiquidem*

Nocte leues melius ſtipulæ, nocte arida prata
Tondentur:

*Aſtra etiam cætera vel ortu, vel occaſu ſuo certis ſtationibus opportunitatès temporum ſubminiſtrant. Sed & nauigijs, quo minus errabundo curſu per immenſum vagentur, regimẽ præbent, cũ ea ritè gubernator obſeruãs, ad portum deſtinati litoris *prouehamur. Ventorũ ſpiritu attrahuntur nubes, vt ſata imbribus irrigentur, vt vites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem vicibus exhibentur, ne deſit aliquando, quo vita hominũ ſuſtineatur. At enim cæteras animãtes eadem terra nutrit, & eiuſdem fœtu etiam muta paſcuntur. Num etiã mutorũ cauſa Deus laborauit? Minimè;*

fructuum

peruehatur

Minimè; quia ſunt rationis expertia. Sed intelligimus, & ipſa eodem modo ad vſum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad veſtium, partim ad operis auxilia; vt clarum ſit, diuinam prouidentiam rerum, & copiarum abundantia, hominum vitam inſtruere; atq; ornare voluiſſe; ob eáq; cauſam & aërē volucribus, & mare piſcibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed Academici cōtra Stoicos diſſerētes ſolent quærere, cur, ſi Deus omnia hominum cauſa fecerit, etiam multa contraria, & inimica, & peſtifera nobis reperiantur tam in mari, quàm in terra. Quod Stoici veritatem non reſpicientes ineptiſſimè repulerunt. Aiunt enim multa eſſe in gignentibus, & in numero animalium, quorum adhuc lateat vtilitas; ſed eam proceſſu temporum inueniri; ſicut iam plura prioribus ſeculis incognita neceſſitas, & vſus inuenerit. Quæ tandem vtilitas poteſt in muribus, in blattis, in ſerpentibus reperiri, quæ homini moleſta & pernitioſa ſunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ ſi eſt; inuenietur aliquando, nempe aduerſus mala, cùm id illi querantur eſſe omninò malū. Viperam ferunt exuſtam, in cinereḿq; dilapſam, mederi eiuſdē beſtiæ morſui. Quanto melius fuerat eā prorſus non eſſe, quàm remedium contra ſe ab ea ipſa deſiderari. Breuius igitur, ac verius reſpondere potuerunt in hunc modum. Deus cùm formaſſet hominem veluti ſimulachrū ſuū, quod erat diuini opificij ſummum, inſpirauit ei ſapientiam ſoli, vt omnia imperio, ac ditioni ſuæ ſubiugaret, omnibusq; mundi cōmodis vteretur. propoſuit tamen ei & bona, & mala; quia ſapientiā dedit; cuius omnis ratio in diſcernendis malis, ac bonis poſita eſt. Non poteſt enim quiſquam eligere meliora, & ſcire, quid bonum ſit, niſi ſciat ſimul reiicere, ac vitare, quæ mala ſunt. Inuicem ſibi alterutrū connexa ſunt; vt ſublato *alterutro, altero vtrunque tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bonis, maliſq;, tum demum opus ſuum peragit ſapientia; & quidē bonum

*appetit ad vtilitatẽ, malum reiicit ad ſalutem. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt homini, quibus frui poſſet; ſic etiam mala, quæ caueret. Nam ſi malũ nullum ſit, nullum periculũ, nihil deniq; quod lædere hominem poſsit; tollitur omnis materia ſapientiæ; nec erit homini neceſſaria. Poſitis enim tantummodo in conſpectu bonis, quid opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientia, ratione? cũ quocunq; porrexerit manum; id naturæ aptum, & *cõmodum ſit, vt ſi quis velit apparatiſsimã cœnam infantibus, qui nondũ ſapiant, apponere, vtiq; id appetẽt ſinguli, quò vnumquemq; aut impetus, aut fames, aut etiã caſus attraxerit, & quicquid ſumpſerint, id illis erit vtile, ac ſalubre. Quid igitur nocebit, eos, ſicuti ſunt, permanere, & ſemper infantes, ac neſcios eſſe rerũ? Si autẽ admiſceas vel amara, vel inutilia, vel etiam venenata; decipiuntur vtiq; per ignorantiam boni, ac mali, niſi accedat his ſapientia, per quã habeant malorum reiectionẽ, bonorumq; delectum. Vides ergo, magis propter mala opus *bonis eſſe ſapientia: quæ niſi *fuiſſet propoſita; rationale animal nõ eſſemus. Quòd ſi hæc ratio vera eſt, quã Stoici nullo modo videre potuerũt: diſſoluitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus, inquit, aut vult tollere mala, & non poteſt; aut poteſt, & non vult; aut neq; vult, neq; poteſt, aut & vult, & poteſt. Si vult, & nõ poteſt; imbecillis eſt; quod in Deũ non cadit. Si poteſt, & nõ vult; inuidus; quod æquè alienũ à Deo. Si neq; vult neq; poteſt; & inuidus, & imbecillis eſt; ideoq; neq; Deus. Si vult, & poteſt, quod ſolũ Deo conuenit; vnde ergo ſunt mala? aut cur illa nõ tollit? Scio pleroſq; philoſophorum, qui prouidẽtiam defendunt, hoc argumẽto perturbari ſolere, & inuitos penè adigi, vt Deũ nihil curare fateantur, quod maximè quærit Epicurus. ſed nos ratione perſpecta, formidoloſum hoc argumentum facile diſſoluimus. Deus enim poteſt, quicquid velit; & imbecillitas, vel inuidia in Deo nullo eſt: poteſt igitur*

accommodatum

nobis

fuiſſent

*igitur mala tollere, ſed non vult; nec ideo tamē inuidus eſt. iccirco enim non tollit, quia & ſapientiam (ſicut docui) ſimul tribuit, & plus boni, ac iucūditatis in ſapientia, quam in malis moleſtiæ. ſapientia *etiam facit, vt etiam Deum* enim
cognoſcamus, & per eam cognitionem, immortalitatē aſſequamur; quod eſt ſummū bonum. Itaq; niſi prius malum agnouerimus, nec bonū poterimus agnoſcere. Sed hoc non vidit Epicurus, nec alius quiſquam; ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiam; nec vlla in homine virtutis remanere veſtigia; cuius ratio ſuſtinenda, & ſuperanda, malorum acerbitate conſiſtit. Itaque propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo, & vero, & proprio nobis bono careremus. Conſtat igitur, omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

SEQVITVR, *vt oſtendam, cur fecerit hominem* 14
*ipſum Deus, ſicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquam diuini templi antiſtitem, ſpectatorem operum, rerumq́; cæleſtiū. Solus eſt enim, qui ſentiens, capaxq́; rationis intelligere poßit Deum, qui opera eius admirari, virtutē, poteſtatemq́; perſpicere. iccirco enim conſilio, mente, prudentia inſtructus eſt. ideo ſolus præter cæteras animantes *rectus corpore, ac ſtatu factus* recto
*eſt, vt ad contemplationem parētis ſui excitatus eſſe videatur. ideo ſermonem ſolus accepit, ac linguam cogitationis interpretem, vt enarrare maieſtatem Domini ſui poßit. poſtremo iccirco ei cuncta ſubiecta ſunt, vt factori, atque artifici Deo eſſet ipſe ſubiectus. Si ergo Deus hominem ſuum voluit eſſe cultorem; ideoq́; illi tantum honoris attribuit, vt rerum omnum dominaretur: vtiq; iuſtißimū eſt & Deum colere, qui tanta præſtiterit, & amare hominem, qui ſit nobiſcum diuini iuris ſocietate coniunctus. Nec enim fas eſt, cultorem Dei à Dei cultore violari. Vnde *intelligitur,* intelligimus

religionis, ac iuſtitiæ cauſa eſſe hominem figuratum. cuius rei teſtis eſt M. Tullius in libris de legibus, ita dicens: Sed omniū, quæ in doctorum hominū diſputatione verſantur, nihil eſt profectò præſtabilius, quàm planè intelligi, nos ad iuſtitiam eſſe natos. Quod ſi eſt veriſſimū; Deus ergo vult omnes homines eſſe iuſtos, id eſt Deum, & hominem caros habere; Deum ſcilicet honorare tanquam patrem, hominem diligere velut fratrem. in his enim duobus tota iuſtitia conſiſtit. Qui ergo aut Deum non agnoſcit, aut homini nocet; iniuſte, & contra naturam ſuam viuit, & hoc modo rumpit inſtitutum, legemq; diuinam.

15 HIC *fortaſſe quærat aliquis, vnde ad hominem peccata peruenerint, aut quæ prauitas diuini inſtituti regulam ad peiora detorſerit; vt cùm ſit ad iuſtitiam genitus, opera tamen efficiat iniuſta. Iam ſuperius explanaui, ſimul Deum propoſuiſſe bonum, ac malum: & bonum quidem diligere; malum autem quod huic repugnat, odiſſe; ſed ideo malum permiſiſſe, vt & bonum emicaret; quòd alterū ſine altero (ſicut ſæpe docui) intelligimus conſtare non poſſe: deniq; ipſum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inuicē copulatis eſſe concretū, igneo & humido; nec potuiſſe lucē fieri, niſi & tenebræ fuiſſent; quia nec ſuperum poteſt eſſe ſine infero, nec oriens ſine occidente, nec calidum ſine frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus aquè repugnantibus cōpacti ſumus, anima, & corpore. quorum alterū cælo adſcribitur, quia tenue eſt, & intractabile; alterum terræ, quia comprehenſibile eſt; alterum ſolidum, & æternum eſt; alterum fragile, atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum; alteri lux, vita, iuſtitia; alteri tenebræ, mors, iniuſtitia. Hinc extitit in hominibus naturæ ſuæ deprauatio; vt eſſet neceſſe conſtitui legem, qua poſſent & vitia prohiberi, & virtutis officia imperari.*

Cùm

*Cùm igitur ſint in rebus humanis bona, & mala, quorum rationem declaraui; neceſſe eſt, ad vtranq; partem moueri Deum; & ad gratiam, cùm iuſta fieri videt; & ad iram, cùm cernit iniuſta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: Si eſt in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad iram; neceſſe eſt habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, cæteróſque affectus, qui ſunt imbecillitatis humanæ. Non eſt neceſſe vt timeat, qui iraſcitur; aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minus timidi ſunt; & natura læti, minus mœrent. Quid opus eſt de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas noſtra ſuccumbit? conſideremus diuinam neceſſitatem. nolo enim naturam dicere; quia Deus noſter nunquam creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiã, in Deo non habet. Homo, quia multis caſibus, periculiſq; ſubiectus eſt, metuit, ne qua vis maior exiſtat, quæ illum verberet, ſpoliet, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quẽ nec egeſtas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto poteſt; quia nihil eſt, quod ei vim poſſit inferre. item libidinis ratio & cauſa in homine manifeſta eſt. Nã qui fragilis, & mortalis effectus eſt; neceſſe fuit alterũ ſexum diuerſumq; conſtitui, cuius permiſtione ſoboles effici poſſet ad *cõtinendam generis perpetuitatem.* continuandam *Hæc autem libido in Deo locum non habet; quia & fragilitas & interitus ab eo alienus eſt; nec vlla eſt apud eum femina, cuius poſſit copulatione gaudere; nec ſucceſſione indiget, qui ſemper futurus eſt. Eadem de inuidia, & cupiditate dici poſſunt; quæ certis, manifeſtiſq; de cauſis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At verò & gratia, & ira, & miſeratio habent in Deo materiam; rectéq; illis vtitur ſumma illa, & ſingularis poteſtas ad rerum conſeruationem.*

QVÆRIT quiſpiã, quæ ſit iſta materia. Primũ accidentibus malis afflicti homines ad Deũ plerunq; confugiũt, 16.

iniurias *mitigant, obſecrãt, credentes eum poſſe ab his *iniurijs pro-
pulſare. Habet igitur Deus cauſam miſerandi. nec enim
tam immitis eſt hominum contemptor, vt auxilium labo-
rantibus deneget. Item plurimi, quibus perſuaſum eſt Deo
quia placere iuſtitiam; eũq; *qui ſit dominus, ac parẽs omnium,
& venerantur *cum precibus aſſiduis, ac frequentibus votis;
dona & ſacrificia offerunt; nomẽ eius laudibus proſequun-
tur, iuſtis, ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo
eſt, propter quod Deus & poſſit, & debeat gratificari. Nam
ſi nihil eſt tam conueniens Deo, quàm beneficentia; nihil
autem tam alienum, quã vt ſit ingratus: neceſſe eſt, vt offi-
cijs optimorũ, ſanctéq; viuentium præſtet aliquid, ac vicem
reddat, ne ſubeat ingrati culpam; quæ eſt etiã homini cri-
minoſa. Contrà autem ſunt alij facinoroſi, & nefarij, qui
libidinibus omnia polluant; cædibus vexent, fraudent, ra-
piant, peierent, nec conſanguineis, nec parentibus parcant,
leges, & ipſum etiam Deum negligant. Habet igitur ira in
Deo materiam. non eſt enim fas, eum, cũ talia fieri videat,
non moueri, & inſurgere ad vltionem ſceleratorum, & pe-
ſtiferos, nocenteſq; delere, vt bonis omnibus conſulat. adeo
ipſa ineſt & in *ipſo ira *eſt, & gratificatio. Inania ergo, & falſa
vi.n.182. reperiuntur argumenta vel eorum, qui, cùm iraſci Deum
nolunt, gratificari volunt, quia ne hoc quidem fieri ſine ira
poteſt; vel eorum, qui nullũ animi motum eſſe in Deo pu-
tant. Et quia ſunt aliqui affectus, qui nõ cadunt in Deum,
vt libido, timor, auaritia, mœror, inuidia, omni prorſus
affectu eum vacare dixerunt. his enim vacat, quia vitio-
rum affectus ſunt. eos autem, qui ſunt virtutis, id eſt, ira
in malos, caritas in bonos, miſeratio in afflictos, quoniam
diuina poteſtate ſunt digna, proprios, & iuſtos, & veros
habet. Quæ profectò niſi habeat; humana vita turbabitur;
atq; ad tantam cõfuſionem deueniet ſtatus rerum, vt con-
temptis, ſuperatiſq; legibus, ſola regnet audacia; vt nemo*
denique

deniq; tutus eſſe poßit, niſi qui viribus præualeat. Ita quaſi
communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc verò
quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem
ſperant: & virtutibus locus eſt, & ſcelera rariora ſunt. At
enim plerunque & ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſe-
riores; & iuſti ab iniuſtis impune vexantur. Conſiderabi-
mus poſtea, cur iſta fiant. Interim de ira explicemus, an ſit
aliqua in Deo; vtrum nihil curet omnino, nec moueatur
ad ea, quæ impiè geruntur.

DEVS, inquit, Epicurus, nihil curat: nullam igitur 17
habet poteſtatem. curare enim neceſſe eſt eum, qui habet
poteſtatem; vel ſi habet, & non vtitur; quæ *tanta negli- tantæ negligentiæ
gendi cauſa eſt, vt ei, non dicam noſtrum genus, ſed etiam
mundus ipſe ſit vilis? Ideo, inquit, incorruptus eſt, ac bea-
tus, quia ſemper quietus. Cui ergo *miniſtratio tantarum adminiſtratio
rerum ceßit, ſi hæc à Deo negligantur, quæ videmus ratio-
ne ſumma gubernari? aut quietus eſſe quomodo poteſt, qui
viuit, & ſentit? Nam quies aut ſomni res eſt, aut mortis.
ſed nec ſomnus habet quietem. nam cùm ſoporati ſumus,
corpus quidem quieſcit, animus *autem irrequietus agita- tamen
tur; imagines ſibi quas cernat, effingit, vt naturalem ſuum
motum exerceat varietate viſorum; auocatq; ſe à falſis,
dum membra ſaturentur, ac vigorem capiat. *denique re- vi.n.183.
quies ſempiterna ſolius mortis eſt. Si autem mors Deum
non attingit; Deus igitur nunquam quietus eſt. Dei vero
actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? Si verò
mundi curam gerit, curat igitur hominum vitam Deus, ac
ſingulorum actus animaduertit, eosq; ſapientes, ac bonos
eſſe deſiderat. Hæc eſt voluntas Dei, hæc diuina lex; quam
qui ſequitur, qui obſeruat, Deo carus eſt. Neceſſe eſt igi-
tur, vt ira moueatur aduerſus eum, qui hanc æternam, di-
uinamq; legem aut violauerit, aut ſpreuerit. Si nocet, in-
quit, alicui Deus, iã bonus nõ eſt. Non exiguo falluntur er-

rore, qui cenſuram ſiue humanam, ſiue diuinam acerbitatis & malitiæ nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod ſi eſt; nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus ſupplicia ſanxerunt; nocentes iudices, qui ſcelere cõuictos pœna capitis afficiunt. Quod ſi & lex iuſta eſt, quæ & nocenti tribuit, quod meretur; & iudex integer, ac bonus dicitur, cùm malè facta vindicat (bonorum enim ſalutẽ cuſtodit, qui malos punit)
is ergo & Deus, cùm malis obeſt, nocens non eſt; *ipſe autem eſt nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, vt
libet pluribus noceat. *Licet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem; ſiquis habeat rem, domum, familiam; ſeruiq; eius contemnentes patientiam Domini, omnia inuaſerint; ipſi bonis eius fruantur; ipſos familia eius honoret, Dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur: vtrum'ne ſapiens eſſe poſſit, qui contumelias non vindicet, ſuiſq; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoquam poteſt patientia reperiri? ſi tamen patientia nominanda eſt, & non ſtupor quidam inſenſibilis. Sed facile eſt ferre contemptum. Quid ſi fiant illa, quæ à Cicerone dicuntur? Etenim quæro, ſiquis paterfamilias liberis ſuis à ſeruo interfectis, vxore occiſa, incenſa domo, ſupplicium de ſeruo nunquam acerrimum ſumpſerit; vtrum is clemens, ac miſericors, an inhumanus, & crudeliſſimus eſſe videatur? Quòd ſi eiuſmodi facinoribus ignoſcere, crudelitatis eſt potius, quàm pietatis: non eſt ergo virtutis in Deo, ad ea, quæ iniuſtè fiunt, non commoueri. Nam mundus tanquam Dei domus eſt, & homines tanquam ſerui. quibus ſi ludibrio ſit nomen eius; qualis aut quanta patientia eſt, vt honoribus ſuis cedat, praua, & iniqua fieri videat, & non indignetur; quod proprium, & naturale eſt ei, cui peccata non placeant? Iraſci ergo rationis eſt. auferuntur enim delicta, & refrenatur licentia,
quod

quod vtiq; iuſtè, ſapienterq; fit. Sed Stoici non viderunt eſſe diſcrimen recti, & praui; eſſe iram iuſtã, & iniuſtam; & quia medelam rei non inueniebant, voluerunt eam penitus excidere. Peripatetici verò non excidendam, ſed temperandam eſſe dixerunt. quibus in ſexto lib. Inſtitut. ſatis reſpondimus. Neſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumerauit in libris, quos de ira compoſuit. Ira eſt, inquit, cupiditas vlciſcendæ iniuriæ. Alij, vt ait Poſsidonius, cupiditas* aut *puniendi eius, à quo te iniquè putes læſum. Quidã ita definierunt: Ira eſt incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere voluit. Ariſtotelis definitio non multum à noſtra abeſt. Ait enim, iram eſſe cupiditatem doloris rependẽdi. Hæc eſt ira, de qua ſuperius diximus *iniuſta; quæ* vi.n.184. *etiam mutis ineſt: in homine verò cohibenda eſt; ne ad aliquod maximum malum proſiliat per furorem. Hæc in Deo eſſe non poteſt, quia illæſibilis eſt; in homine autẽ, quia fragilis eſt, inuenitur. irritat enim læſio dolorem; & dolor facit vltionis cupiditatem. Vbi eſt ergo illa ira iuſta, quæ mouetur aduerſus delinquentes? quæ vtique non eſt cupiditas vltionis, quia non præcedit iniuria. non dico de ijs, qui aduerſus leges peccant, quibus* & iudex ſine crimine iraſci* etſi *poteſt. fingamus tamẽ, eum ſedato animo eſſe debere, cùm ſubijcit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non animi, aut poteſtatis ſuæ. ſic enim volunt, qui iram conantur euellere. ſed de ijs potiſsimùm dico, qui ſunt noſtræ poteſtatis, vt ſerui, liberi, coniuges, & diſcipuli: quos cùm delinquere videmus, incitamur ad coërcendũ. Neceſſe eſt enim bono, ac iuſto diſplicere, quæ praua ſunt; & cui malũ diſplicet, *moueri, cũ id fieri *videat. ergo ſurgimus ad vindictã,* mouetur videt *non quia læſi ſumus, ſed vt diſciplina ſeruetur, mores corrigãtur, licẽtia cõprimatur. Hæc eſt ira iuſta; quæ ſicut in homine neceſſaria eſt ad prauitatis correctionem, ſic vtiq; in*

Deo

Deo, à quo ad hominem peruenit exemplum. Nam ſicuti nos poteſtati noſtræ ſubiectos coërcere debemus: ita etiam peccata vniuerſorum Deus coërcere debet. quod vt faciat, iraſcatur neceſſe eſt; quia naturale eſt bono ad alterius peccatum moueri, & incitari. ergo definire debuerunt; Ira eſt motus animi ad coërcenda peccata inſurgentis. nam definitio Ciceronis, Ira eſt libido vlciſcendi, non multum à ſuperioribus diſtat, quam poſſumus vel furorem, vel iracundiam nominare: hæc ne in homine quidem debet eſſe, quia **quæ tota vitioſa eſt. Ira verò, quæ ad correctionem vitiorũ pertinet; nec homini adimi debet, nec Deo poteſt; quia & vtilis eſt rebus humanis, & neceſſaria.*

18 QVID *opus eſt, inquiunt, ira, cùm ſine hoc affectu* peccantem *peccata corrigi poßint? Atqui nullus eſt, qui *peccatorem poßit videre tranquillè: poßit fortaſſe, qui legibus præſidet; quia facinus non ſub oculis eius admittitur, ſed defertur aliunde tanquam dubium; nec vnquam poteſt eſſe ſcelus tam clarum, vt defenſione locus non ſit; & ideo poteſt iudex non moueri aduerſus eum, qui poteſt innocens inueniri. Cumq́; detectum facinus in lucẽ venerit; iam non ſua, ſed legum ſententia vtitur. Sed poteſt concedi, vt ſine ira faciat, quod facit. habet enim quod ſequatur. Nos certè, cùm domi peccatur à noſtris; ſiue id cernimus, ſiue ſentimus, indignari neceſſe eſt. ipſe enim peccati aſpectus, indignus eſt. nam qui non mouetur omnino; aut probat delicta, quod eſt turpius, & iniuſtius; aut moleſtiam caſtigandi fugit, quam ſedatus animus; & quieta mens aſpernatur ac renuit, niſi ſtimulauerit ira, & incitauerit: qui autem commouetur,* lenitate *tamẽ intẽpeſtiua *leuitate vel ſæpius, quàm neceſſe eſt, vel etiam ſemper ignoſcit; is planè & illorum vitã perdit, quorum audaciã nutrit ad facinora maiora; & ſibi ipſi æternam moleſtiarum materiam ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo*

in

*in peccatis iræ ſuæ cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, qui cùm in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, villici ſui culpam redarguens, Miſerum, inquit, quẽ iam verberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putant; ſed auctoritate ducti nõ vident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam, ſicut ait Plato, nemo prudens punit, quia peccatum eſt; ſed ne peccetur. apparet, quàm malum vir ſapiens propoſuerit exemplum. Si enim ſenſerint ſerui, Dominum ſuum ſæuire, cùm non iraſcitur; tum parcere, cùm iraſcitur; non peccabunt vtiq; leuiter, ne verberentur; ſed, quantum poterunt, grauiſſimè; vt ſtomachum eius incitent, atque impunè diſcedant. Ego verò laudarẽ, ſi cùm fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium; vt reſidente per interuallum tẽporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, ſed differẽda; ne aut peccanti maiorem iuſto dolorẽ inureret, aut caſtiganti furorẽ. nunc verò quæ tandem æquitas, aut quæ ſapiẽtia eſt, vt aliquis ob exiguum delictum puniatur? ob maximum non puniatur? Quòd ſi naturam rerum, cauſasq; didiciſſet; nunquam tam importunam continentiã profiteretur, vt nequam ſeruus iratum ſibi fuiſſe Dominum gratularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis, & varijs ſenſibus ad vſum vitæ neceſſarijs inſtruxit; ſic & animo varios attribuit affectus, quibus vitæ ratio conſtaret: vt libidinem producendæ ſobolis gratia dedit; ſic iram cohibendorum cauſa delictorum. Verum ij, qui neſciunt fines bonorum, ac malorum, ſicut libidine vtuntur ad corruptelas, & ad voluptates; ſic ira, & affectu ad nocendum; dum ijs, quos odio habẽt, iraſcuntur. *ergo etiam non peccãtibus iraſcuntur, etiam paribus, aut* vi n. 185. *etiam ſuperioribus. Hinc quotidie ad *maxima facinora* immania *proſilitur. hinc tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi, cùm alicui ciui, & pari faciẽti ſibi iniuriam*

iuriam fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamen, & patientia furoris impetũ mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, qua cõpeſcitur aliquod imminens magnum malum. Seruorum autem, filiorumq́ peccata nõ coërcere, peccatũ eſt. euadent enim ad maius malum per impunitatẽ. Hic non cohibenda ira, ſed etiam, ſi iacet, excitanda eſt. Quod antẽ de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominẽ ſimilem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia Stoici negant habere vl-
naſcetur *lam formam Deum; & ingens alia materia *naſcitur, ſi eos coarguere velimus: de animo tantum loquor. Si Deo ſubiacet, cogitare, ſapere, intelligere, prouidere, præſtare; ex*
hæc *omnibus autem animalibus homo ſolus *hoc habet: ergo ad Dei ſimilitudinem factus eſt; ſed ideo procedit in vitium, quia de terrena fragilitate permiſtus, non poteſt id, quod à Deo ſumpſit, incorruptum, purumq́ ſeruare, niſi ab eodem Deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.*

19 *S E D quoniam compactus eſt, vt diximus, è duobus, animo, & corpore; in altero virtutes, in altero vitia continentur, & impugnant ſe inuicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus; contraria ſunt corpori; & corporis bona, quæ ſunt in omni genere voluptatũ, inimica ſunt animo. Sed ſi virtus animi repugnauerit cupiditatibus, eaſq́ cõpreſſerit; verè Deo ſimilis inuenitur. Vnde apparet animam hominis, qua virtutem diuinam capit, non eſſe mortalem. Sed diſcrimẽ illud eſt, quòd cùm virtus habeat amaritudinem, & ſit dulcis illecebra voluptatis, vincuntur plurimi, & abſtrahuntur ad ſuauitatem. Ii verò, qui ſe corpori, rebuſq́ terrenis addixerunt, premuntur in*
muneris *terram, nec aſſequi poſſunt diuini *numinis gratiam, quia ſe vitiorũ labibus inquinarunt. Qui autẽ Deum ſecuti, eiq́ parentes, corporis deſideria contempſerint; & virtutẽ præferentes voluptatibus, innocentiam, iuſtitiãq́ ſeruauerint: hos Deus vt ſui ſimiles recognoſcit. Cùm igitur ſanctiſſimam*

mam legē poſuerit; velitq; vniuerſos, innocentes, at benefi-
cos eſſe; poteſt'ne non iraſci, cùm videt contẽni legē ſuam,
abijci virtutē, appeti voluptatē? * Quòd ſi eſt mundi admi- Qui
niſtrator, ſicut eſſe debet, nõ vtiq; contemnit id, quod eſt in
omni mũdo vel maximũ. Si eſt * prouidẽs, vt oportet Deum, prouidus
conſulit vtiq; generi humano, quo ſit vita noſtra & copio-
ſior, & melior, & tutior. Si eſt pater, ac Deus vniuerſorum;
certè & virtutibus hominũ delectatur, & vitijs commoue-
tur; ergo & iuſtos diligit, & impios odit. Odio, inquit, opus
non eſt: ſemel enim ſtatuit bonis præmiũ, & malis pœnam.
Quòd ſi aliquis iuſtè, innocenterq; viuat, & idē Deũ nec
colat, nec curet omninò, vt * Ariſtoteles, & Timon, cæteriq; Ariſtides
philoſophorũ; cedétne huic impune? quod cùm legi Dei ob-
temperarit, ipſum tamen ſpreuerit. Eſt igitur aliquid, pro-
pter quod Deus poſſit iraſci, tanquã fiducia integritatis ad-
uerſus eũ * rebellandi. Si huic poteſt iraſci propter ſuperbiã; rebellante
cur non magis peccatori qui legē cũ ipſo pariter latore con-
tempſerit? Iudex peccatis veniã dare nõ poteſt, quia volun-
tati ſeruit alienæ; Deus autem poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe
diſceptator, & iudex, quam cùm poneret, non vtiq; ademit
ſibi omnem poteſtatem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

SI poteſt ignoſcere, poteſt * igitur iraſci. cur ergo in- 20
quiet aliquis, & qui peccãt, ſæpe felices ſunt; & qui piè vi- &
uunt, ſæpe miſeri? Quia fugitiui, & abdicati liberè viuunt;
& qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt, ſtrictius, &
frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & conſtat;
vitia per voluptatem. nec tamen ille qui peccat, ſperare de-
bet perpetuã impunitatē, quia nulla eſt perpetua felicitas.

Sed ſcilicet vltima ſemper
Expectanda Dies homini eſt; diciq; beatus
Ante obitum nemo, ſupremaq; funera debet:

vt ait poëta nõ inſuauis. exitus eſt, qui arguit felicitatem;
& nemo iudicium Dei poteſt nec viuus effugere, nec mor-
tuus.

tuus. Habet enim poteſtatem & viuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Imò, inquit, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit vindicare; & pro merito quẽque punire. At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim, qui nihil peccet; & multa ſunt, quæ ad peccãdum vinolentia irritent; ætas, *violentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeò ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus; vt niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimium fortaſſe pauci viuerent. propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo virtus, neceſſe eſt patientiam quoq; eius eſſe perfectam; quæ & ipſa virtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, ex improbis continentes. quàm multi in prima ætate turpes, & omnium iudicio damnati, poſtmodum tamen laudabiles extiterunt. quod vtiq; non fieret, ſi omne peccatũ pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt quorum peccata occultantur; plurimi, qui delatorem comprimunt aut precibus, aut præmio; plurimi, qui iudicia eludũt per gratiam, vel potentiam. Quòd ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret, eſſet homo aut rarus, aut nullus in terra. Denique vel vna illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet, quòd homines cõtempto Deo viuo, terrenis, fragilibusq; figmentis honorem diuinum tanquam cæleſtibus deferunt, adorãtes opera humanis digitis laborata. Cumq; illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cæli, & notitiam Dei excitauerit; curuare ſe ad terram maluerunt, & pecudum more humi repere. Humilis enim, & curuus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cæli, Deiq; patris auerſus, terrena, quæ calcare debuerat, id eſt, de terra ficta, & formata veneratur. In tanta igitur impietate hominum, tantiſq; peccatis id aſſequitur patientia Dei, vt ſe ipſi homines damnatis vitæ

prioris

prioris erroribus corrigant. Denique & boni ſunt, iuſtiq; multi; & abiectis terrenis cultibus, maieſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cùm maxima & vtiliſſima ſit Dei patientia; tamen quamuis ſero noxios punit, nec patitur longius procedere, cùm eos inemendabiles eſſe peruiderit.

SVPEREST *vna maxima, & extrema quæſtio. Nam* 21
*dixerit fortaſſe quiſpiam, adeo non iraſci Deum, vt *& in* etiam
*præceptis hominem iraſci vetet. Poſſem dicere, quòd ira hominis refrenanda fuerit, quia iniuſte ſæpe iraſcitur; & præſentem habet motum, quia temporalis eſt. Itaq; ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges; temperari *debuerat furor eius, & comprimi; ne* debuit
*mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem nō ad præſens iraſcitur; quia æternus eſt, perfectæq; virtutis, & nunquam niſi meritò iraſcitur. Sed tamen non ita res ſe habet. Nam ſi omnino prohiberet iraſci; ipſe quodammodo reprehēſor opificij ſui fuiſſet; qui à principio iram iecori hominis indidiſſet: ſiquidem creditur, cauſam huius commotionis in humore *felis contineri. Non igitur in to-* fellis
*tum prohibet iraſci; quia is affectus neceſſario datus eſt: ſed prohibet in ira permanere. ira enim mortalium debet eſſe mortalis: nam ſi maneat, confirmātur inimicitia ad perniciem ſempiternam. *Denique rurſus *eum iraſci quidem,* Deinde
ſed tamen non peccare præcepit; non vtiq; euellit iram ra- cùm
*dicitus, ſed temperauit; vt in omni caſtigatione modum, ac iuſtitiam teneremus. Qui ergò iraſci nos iubet; ipſe vtique iraſcitur: qui placare celerius *præcepit; eſt vtique ipſe pla-* præcipit
*cabilis. *ſiquidem præcepit, quæ ſunt iuſta, & rebus vtilia* ea enim
*communibus. Sed quia dixeram non eſſe iram Dei temporalem, ſicut hominis, qui præſentanea commotione ferueſcit, nec facilè regere ſe poteſt propter fragilitatem: *intel* vi.n.186.
ligere debemus, quia ſit æternus Deus, iram quoque eius

*in æternum manere; ſed rurſum quia virtute ſit maximæ præditus, in poteſtate habere iram ſuam; nec ab ea regi; ſed ipſum illam, quemadmodum velit, moderari. quod vtique non repugnat ſuperiori. Nam ſi prorſus immortalis fuiſſet ira eius; non eſſet ſatisfactioni, aut gratiæ poſt delictum locus; cùm ipſe homines ante ſolis occaſum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduerſus eos, qui peccant in æternum. Itaque Deus non thure, non hoſtia, non pretioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur; & qui peccare deſinit, iram Dei mortalem facit. iccirco enim non ad præſens noxium *quemque punit, vt habeat homo reſipiſcendi & corrigendi ſui facultatem.*

aliquem

22 *HÆC habui, quæ de ira Dei dicerem, Donate cariſſime; vt ſcires quemadmodum refelleres eos, qui Deum faciunt immobilẽ. Reſtat, vt more Ciceronis vtamur epilogo ad perorandum, ſicut ille in Tuſculanis de morte differens fecit. ita nos in hoc opere teſtimonia diuina, quibus credi poſſit, adhibere debemus, vt illorum perſuaſionem *vincamus; qui ſine ira Deum eſſe credentes, diſſoluunt omnẽ religionem; ſine qua, vt oſtendimus, aut immanitate belluis, aut ſtultitia pecudibus adæquamur. in ſola enim religione, id eſt, in Dei ſummi notione, ſapiẽtia eſt. Prophetæ vniuerſi diuino ſpiritu repleti, nihil aliud, quàm de gratia Dei erga iuſtos, & de ira eius aduerſus impios loquuntur. quorum teſtimonia nobis quidem ſatis ſunt: verũ ijs quoniam non credunt iſti, qui ſapientiam capillis, & habitu iactant, ratione quoque, & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpoſterè agitur, vt *humanam diuinis tribuant auctoritatem, cùm potius humanis *diuinam debuerint. Quæ nunc ſanè omittamus; ne nihil apud iſtos agamus; & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæ-*

vincamus

humaná vi.n.187. diuina

ramus

ramus teſtimonia, quibus illi poßint aut credere, aut certè non repugnare. Sibyllas multas fuiſſe, plurimi, & maximi auctores tradiderunt; Græcorum, Ariſto Chius, & Apollodorus Etythræus; noſtrorum, Varro & Feneſtella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuiſſe commemorant. Apollodorus quidem vt de ciui, ac populari ſua gloriatur. Feneſtella verò etiam legatos Erythras à Senatu eſſe miſſos refert, vt huius Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Coſ. Curio, & Octauius in Capitolio, quod tunc erat curante Q. Catullo reſtitutum, ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & conditore rerum Deo huiuſmodi verſus reperiuntur.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων,
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθόν.
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τὲ χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rurſus alio loco enumerans, quibus maximè facinoribus incitetur Deus; hæc rettulit.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε,
μοιχείας τὲ φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται ὅσκεν ἁμάρτῃ.

V E R V M *quia plures, vt oſtendi, Sibyllæ à doctiſsimis auctoribus fuiſſe traduntur; vnius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus, veritatem. Cumeæ quidem volumina, quibus Romanorũ fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur. cæterarum tamen ferè omnium libelli, quo minus in vſu ſint omnibus, non vetantur. ex quibus alia denuntians vniuerſis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorſa eſt.* 23

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,

πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoque per indignationem Dei aduerſus iniuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, vt malitia generis humani extingueretur.

> ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο
> αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,
> γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſtea futuram vaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur.

> καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
> ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
> ἀνθρώπων, ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Naſonem de Ioue ita dicitur:

> *Eſſe quoq; in fatis reminiſcitur, affore tempus,*
> *Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cæli*
> *Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.*

quod tunc fiat neceſſe eſt, cùm honor, & cultus Dei ſummi apud homines interierit. Eadē tamen placari eū pœnitētia factorum, & ſui emendatione conteſtans, hæc addidit:

> ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
> παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. ——

Item paulò pòſt.

> οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες
> εὐσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cæleſtium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio eius inſurgat.

> μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ
> πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς,
> δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet, vanas eſſe rationes philoſophorū, qui Deum putant ſine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod
vi.n.188. *eſt *inutiliſſimum, detrahentes ei, quod eſt rebus humanis*

maximè

maximè ſalutare, per quod conſtat ipſa maieſtas. Regnum hoc, imperiumq; terrenum, niſi metus cuſtodiat, ſoluitur. Aufer iram regi; non modo nemo parebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur. imò verò cuilibet humili eripe hunc affectum; quis eum non ſpoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec ſedem, nec victum poterit habere, alijs quicquid habuerit diripientibus; nedum putemus cæleſtis imperij maieſtatem ſine ira, & metu poſſe conſiſtere. Apollo Mileſius de Iudæorum religione conſultus, reſponſo hoc indidit:

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα ϗ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὃν τρέμεται ϗ γαῖα, ϗ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, ϗ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Si tam lenis eſt, quã philoſophi volunt, quomodo ad nutum eius non modò dæmones, & miniſtri tantæ poteſtatis, ſed etiam cælum, & terra, & rerum natura omnis contremiſcit? Si enim nullus alteri ſeruit, niſi coactus; omne igitur imperium metu conſtat; metus autẽ per iram. nam ſi non moueatur quis aduerſus parêre nolentem; nec cogi poterit ad obſequium. Conſulat vnuſquiſq; affectus ſuos: iam intelliget, neminẽ poſſe ſine ira, & caſtigatione imperio ſubiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperium quoq; non erit. Deus autem habet imperium: ergo & iram, qua conſtat imperium, habeat neceſſe eſt. Quapropter nemo vaniloquentia philoſophorum inductus, ad contemptum ſe Dei erudiat; quod eſt maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare, quòd pater eſt; & vereri, quòd Dominus; & honorificare, quòd beneficus, & metuere, quòd ſeuerus, vtraq; perſona in eo venerabilis. Quis ſalua pietate non diligat animæ ſuæ parentem? aut quis impune contemnat eum, qui rerum dominator habeat in omnes verã, & æternam poteſtatem? Si patrem conſideres; ortum nobis ad lucẽ, qua fruimur, ſubminiſtrat: per illum viuimus; per illum in

hoſpitium huius mundi intrauimus. Si Deum cogites; ille nos innumerabilibus copijs alit; ille ſuſtentat; in huius domo habitamus; huius familia ſumus, & ſi minus obſequens, quàm decebat, minusq́; officioſa, quàm Domini, & parentis immortalia merita poſcebant; tamen plurimum proficit ad veniam conſequendam, ſi cultum eius, notionemq́; teneamus; ſi abiectis humilibus, terreniſq́; tam rebus, quàm bonis, cæleſtia & diuina ſempiterna meditemur. quod vt facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt,

vi.n.189. *Deus adorandus * & diligendus; quoniam in eo eſt materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo aut potentia maius eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad ſapientiam genuit, ad iuſtitiam procreauit; non eſt fas hominem relicto Deo, ſenſus ac vitæ datore, terrenis, fragilibusq́; famulari; aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab*

deſciſcere *innocentia. & pietate * diſcedere. Non faciunt beatum vitioſæ, ac mortiferæ voluptates, non opulentia libidinum*

irritatrix *incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores; quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte damnatur; ſed innocentia ſola, ſola iuſtitia: cuius legitima, & digna merces eſt immortalitas; quam ſtatuit à principio Deus ſanctis, & incorruptis mentibus; quæ ſe à vitijs, & ab omni labe terrena integras, inuiolatasq́; conſeruant. Huius præmij cæleſtis, ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circunſcriptionibus conſcientiam ſuam polluerunt, quiq́; iniurijs hominum, nefarijs commiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerunt. Proinde vniuerſos oportet, qui ſapientes, qui homines meritò dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, vt poſſint cum Deo beatiſſima neceſſitudine copulari. Auferatur impietas; diſcordiæ, diſſenſioneſq́; turbulentæ, ac peſtiferæ ſopiantur; quibus humana*

ſocieta-

ſocietates, & publici fœderis diuina coniunctio rumpitur, dirimitur, diſſipatur: quantum poſſumus, boni, ac benefici eſſe meditemur: ſiquid nobis opum, ſiquid ſuppetit copiarum; id non voluptati vnius, ſed multorum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis eſt, quàm corpus, cui exhibet miniſterium. Iuſtitia verò, & beneficentia tam immortales, quàm mens, & anima, quæ bonis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis Deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Deſtructibilia ſunt omnia, quæ manu fiunt. mundemus hoc templum; quod non fumo, non puluere, ſed malis cogitationibus ſordidatur; quod non cereis ardentibus, ſed claritate, ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, cuius diuinitati ſecreta mentis patent; ita viuemus, vt & propitium ſemper habeamus, & nunquam vereamur iratum.

L. COELII

L. COELII FIRMIANI LACTANTII DE OPIFICIO DEI, LIBER VNVS: AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

1 *QVAM minimè ſim quietus, etiam in ſummis neceſſitatibus; ex hoc libello poteris exiſtimare; quem ad te rudibus penè verbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perſcripſi; vt & quotidianum ſtudium meum noſſes; & non* deeſſet **deeſſem tibi, præceptor etiam nunc, ſed honeſtioris rei, melioriſq; doctrinæ. Nam ſi te in literis nihil aliud quàm linguam inſtruentibus, auditorem ſatis ſtrenuum præbuiſti: quantò magis in his veris, & ad vitã pertinentibus docilior eſſe debebis? apud quem nunc profiteor nulla me neceſſitate vel rei, vel temporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quam tuemur, inſtructiores, doctioreſq; in poſterum fiant; quamuis nũc malè audiant, caſtigenturq; vulgo, quòd aliter quàm ſapiẽtibus conuenit, viuant, & vitia ſub obtentu nominis celent; quibus illos aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, vt beatum, atque incorruptum ſapientiæ nomẽ vita ipſa cum præceptis congruente, præſtarent. Ego tamen, vt nos ipſos ſimul, & cæteros inſtruam, nullum laborem recuſo. Neq; enim poſſum obliuiſci mei, tum præſertim, cùm maximè opus ſit meminiſſe; ſic ne tu quidẽ tui, vt ſpero, & opto. Nam licet te publicæ rei neceſſitas à veris, & iuſtis operibus auertat: tamen fieri non poteſt, quin ſubinde in cælum aſpiciat mens ſibi conſcia recti. Ego quidem lætor, omnia tibi, quæ pro bonis habẽtur, proſperè fluere; ſed ita, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim, ne paulatim conſuetudo, vel*

iucunditas

*iucunditas earum rerum (ſicut fieri ſolet) in animũ tuum ſenſim repat. Ideóq; te moneo, repetens iterumq́; moneb; ne oblectamenta iſta terræ pro magnis, aut veris bonis habere te credas; quæ ſunt non tantum fallacia, quia dubia; verùm etiam inſidioſa, quia dulcia. Nam ille colluctator, & aduerſarius noſter ſcis quam ſit aſtutus, & idem *ipſe violentus, ſicuti nunc videmus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem tam ſubtilibus, vt oculos mentis effugiant, *nec poßint hominis prouiſione vitari. Summa ergo prudentia eſt, pedetentim *incedere; quoniam vtrobique ſaluti inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaque res tuas proprias, in quibus nunc agis; ſuadeo, vt pro tua virtute aut contemnas, ſi potes; aut non magnopere mireris. Memento & veri parentis tui, & in *qua ciuitate nomen dederis; & cuius ordinis fueris. intelligis profectò quid loquar. Nec enim te ſuperbiæ arguo; cuius in te ne ſuſpicio quidem vlla eſt: ſed ea quæ dico, ad mentem referenda ſunt, non ad corpus; cuius omnis ratio ideo comparata eſt, vt animo tanquam domino ſeruiat, & regatur nutu eius. Vas eſt enim quodammodo fictile, quo animus, id eſt, homo ipſe verus continetur, & quidem non à Prometheo fictum (vt poëtæ loquuntur) ſed à ſummo illo rerum conditore, ac artifice Deo; cuius diuinã prouidentiam, perfectißimamq́; virtutem nec ſenſu comprehendere, nec verbo enarrare poßibile eſt. tentabo tamen, quoniam corporis, & animi facta mentio eſt, vtriuſq; rationem, quantum puſillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officium hac de cauſa maximè ſuſcipiendum puto, quòd M. Tull. vir ingenij ſingularis, in quarto de republica libro, cùm id facere tentaſſet, nihil prorſus effecit; *& materiam late patentem anguſtis finibus terminauit, leuiter ſumma quæq; decerpens. Ac ne vlla eſſet excuſatio, cur eum locũ non fuerit executus, ipſe teſtatus eſt, nec vo-*

ſæpe

ne

procedere

quam ciuitatem

nam

 lunta-

luntatem ſibi defuiſſe, nec curam. In libro enim de legibus primo, cùm hoc idẽ ſummatim ſtringeret, ſic ait: Hunc locũ ſatis (vt mihi videtur) in ijs libris, quos legiſtis, expreßit Scipio. Poſtea tamen in libro de natura Deorum ſecundo, hoc idem latius exequi conatus eſt. Sed quoniã ne ibi quidem ſatis expreßit; aggrediar hoc munus; & ſumam mihi audacter explicandũ, quod homo diſertißimus penè omiſit intactũ. Forſitan reprehendas, quòd in rebus obſcuris coner aliquid diſputare; cùm videas tanta temeritate homines extitiſſe, qui vulgo philoſophi nominantur, vt ea, quæ abſtruſa prorſus, atq; abdita Deus eſſe voluit, ſcrutarẽtur; ac naturam rerũ cæleſtium, terrenarumq; cõquirerent; quæ à nobis lõgè remota, neq; oculis cõtrectari, neq; tangi manu, neq; percipi *ſenſibus poſſunt. & tamen de illarũ omnium ratione ſic diſputant, vt ea, quæ *aſſerunt, probata, & cognita videri velint. Quid eſt tandem, cur nobis inuidioſum quiſquam putet, ſi rationem corporis noſtri *inſpicere, & contemplari velimus? Quæ planè obſcura non eſt; quia ex ipſis membrorũ officijs, & vſibus partiũ ſingularũ, quanta vi prouidentiæ *quiſq; *factus ſit, intelligerẽ nobis licet.

ſenſu | aſſerunt | diſpicere | quidque | factum

2 DEDIT enim homini artifex ille noſter, ac parens Deus ſenſum, atq; rationem; vt ex eo appareret, nos ab eo eſſe generatos; quia ipſe intelligentia, ipſe ſenſus, ac ratio eſt. Cæteris animãtibus quoniam rationalem iſtam vitam non attribuit; quemadmodũ tamẽ vita eorum tutior eſſet, antè prouidit. omnes enim ſuis ex ſe *pellibus texit, quo facilius poſſent vim pruinarum, ac *frigora ſuſtinere. ſingulis autem generibus ad propulſandos impetus externos ſua propria munimenta conſtituit; vt aut naturalibus telis repugnent fortioribus; aut quæ ſunt imbecilliora, ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi; aut quæ ſimul & viribus & celeritate indigent, aſtu ſe protegant, aut latibulis ſepiant.

pilis | frigorum

*piant. Itaq; alia eorũ vel plumis leuibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, vel ſuffulta vngulis, vel inſtructa cornibus. quibuſdam in ore arma ſunt dẽtes, aut in pedibus adunci vngues; nulliq; munimentum ad tutelam ſui deeſt. Siqua verò in prædam maioribus cedunt; ne tamen ſtirps eorum funditus interiret, aut in ea ſunt relegata regione, vbi maiora eſſe non poſſunt; aut acceperunt vberem generandi fœcunditatem; vt & beſtijs, quæ ſanguine aluntur, victus ſuppeteret ex illis; & illatam tamen cladem, ad conſeruationem generis multitudo ipſa ſuperaret. Hominem autẽ, ratione conceſſa, & virtute ſentiendi atq; eloquendi data, eorum, quæ cæteris animantibus attributa ſunt, fecit expertem; quia ſapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegaſſet, ſtatuit nudum, & inermem; quia & ingenio poterat armari, & ratione veſtiri. Ea verò ipſa, quæ mutis data, & *homini denegata ſunt, quàm mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant, exprimi non poteſt. Nã ſi homini ferinos dentes, aut cornua, aut vngues, aut vngulas, aut caudam, aut varij coloris pilos addidiſſet; quis non ſentit, quàm turpe animal eſſet futurũ, ſicut muta, ſi nuda, & inermia fingerentur? Quibus ſi detrahas vel naturalem ſui corporis veſtem, vel ea quibus ex ſe armantur, nec ſpecioſa poterunt eſſe, nec tuta; vt mirabiliter, ſi vtilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciẽ, ornata videantur. adeò miro modo conſentit vtilitas cum decore. Hominem verò, quoniam æternum animal, atq; immortale fingebat, non forinſecus, vt cætera, ſed interius armauit; nec munimentum eius in corpore, ſed in animo poſuit; quoniam ſuperuacuum fuit, cùm illi, quod erat maximum, tribuiſſet, corporalibus eum tegere munimentis; cùm præſertim pulchritudinem humani corporis impedirent. Vnde ego philoſophorum, qui Epicurum ſequuntur, amentiam ſoleo mirari; qui naturæ opera reprehendunt, vt oſtendant, nulla prouidẽtia inſtructũ eſſe,*

* in homine

ac regi

ac regi mundum; ſed originem rerum inſecabilibus, ac ſolidis corporibus aſsignant, quorum fortuitis concurſionibus vniuerſa naſcuntur, & nata ſunt. Prӕterea, quӕ ad ipſum mundum pertinentia vitio dant, in quo ridiculè inſaniunt; id ſumo; quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.*

præterco vi.n.190.

3 *QVERVNTVR, hominem nimis imbecillum, & fragilem naſci, quàm cætera animalia naſcuntur; quӕ vt ſunt edita ex vtero, protinus in pedes ſuos erigi, & geſtire diſcurſibus, ſtatimq; aëri tolerando idonea eſſe, quòd in lucem naturalibus indumẽtis munita proceſſerint; hominem contrà, nudum, & inermẽ, tanquam ex naufragio in huius vitӕ miſerias proiici, & expelli; qui neq; mouere ſe loco, vbi effuſus eſt, poſsit; nec alimẽtum lactis appetere; nec iniuriã tẽporis ferre: itaq; naturam non matrẽ eſſe humani generis, ſed nouercã: quӕ cum mutis tam liberaliter ſe geſſerit; hominẽ verò ſic effuderit, vt inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud poſsit, quàm fragilitatis ſuӕ conditionem ploratu, ac fletibus ſuis ominari, ſcilicet,*

Cui tantum in vita reſtet tranſire malorum.

Quӕ cùm dicunt, vehementer ſapere creduntur, proptereà quòd vnuſquiſque inconſideratè ſuӕ conditioni ingratus eſt. ego verò illos nunquam * *magis deſipere contendo, quàm cùm hæc loquuntur. Conſiderans enim conditionem rerum, intelligo nihil fieri aliter debuiſſe, quàm factum eſt; vt non dicam, potuiſſe; quia Deus poteſt omnia; ſed neceſſe eſt,* **quòd illa prouidentiſsima maieſtas id effecerit, quod erat melius, & rectius. Libet igitur interrogare iſtos diuinorum operum reprehenſores, quid in homine deeſſe, quia imbecillior naſcitur, credant; num iccirco minus educentur homines; num minus ad ſummum robur ætatis proueh antur; num imbecillitas aut incrementum impediat, aut ſalutem: quoniam quӕ deſunt, ratio deprehendit. At hominis,*

tam

vt

*minis, inquiunt, educatio maximis laboribus conſtat. pecudum ſcilicet conditio melior, quòd hæ omnes, cùm fœtum ediderint, non niſi paſtus ſui curam gerunt. ex quo efficitur, vt vberibus ſua ſponte diſtentis, alimentum lactis fœtibus miniſtretur; & id, cogente natura, ſine matrum ſolicitudine appetant. Quid aues? quarum ratio diuerſa eſt; nónne maximos ſuſcipiunt in educando labores? vt interdum aliquid humanæ intelligentiæ habere videantur. nidos enim aut luto ædificant, aut virgultis, *& frondibus conſtruunt; & ciborum expertes, incubant ouis; & quoniam fœtus de ſuis corporibus alere datum non eſt, cibos conuehunt; & totos dies in huiuſmodi diſcurſione conſumunt; noctibus vero defendunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines poſſunt? niſi hoc ſolum fortaſſe, quòd non expellunt adultos, ſed perpetua neceſſitudine, ac vinculo caritatis adiunctos habent. Quid, quòd auium fœtus multo fragilior eſt, quàm hominis? quia non ipſum animal edunt; ſed quod materni corporis *fœtu, & calore tepefactum, animal efficiat, quod tamen cum ſpiritu fuerit animatum. id verò implume, ac tenerum non modo volandi, ſed ambulandi quoque vſu caret. Num ergo ineptiſſimus ſit, ſiquis putet malè cum volucribus egiſſe naturam, primùm quod bis naſcuntur; deinde, quòd tam infirmæ, vt ſint quæſitis per laborem cibis à parentibus nutriendæ? Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui conditionem pecudum ſuæ præferunt; quid eligant, ſi Deus his deferat optionem; vtrum malint, humanam ne ſapientiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum natura?*quid optant, quid eligunt? Scilicet non tam pecudes ſunt, vt non malint vel fragiliorem multo, quàm nũc eſt, dummodo humanã; quàm illam irrationabilem firmitatẽ. Sed videlicet prudentes viri neq; hominis rationem volunt cum fragilitate, neq; mutorum firmi-*

aut è

Fotu

vi.n.191.

quod *firmitatem ſine ratione.* *Quare nihil eſt tam repugnans, tamq́; contrarium; quod vnumquodque animal aut ratio inſtruat neceſſe eſt, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimẽtis inſtruatur, ſuperuacua ratio eſt. quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij oſtendet, cũ ea, quæ poſſunt eſſe rationis, vltro natura concedat? Si autem ratione ſit præditum; quid opus erit ſepimentis corporis? cùm ſemel conceſſa ratio naturæ munus poßit implere. quæ quidem tantum valet ad ornandum, tuendumq́; hominem; vt nihil potuerit maius, ac melius à Deo dari. Deniq; cũ & corporis nõ magni homo, & exiguarum viriũ, & valetudinis ſit infirmæ; tamẽ quoniam id, quod eſt maius, accepit; & inſtructior eſt cæteris animalibus, & ornatior. Nam cùm fragilis, imbecillisq́; naſcatur; tamen & à mutis omnibus tutus eſt; & ea omnia, quæ firmiora naſcuntur, etiã ſi vim cæli fortiter patiuntur, ab homine tamẽ tuta eſſe nõ poſſunt. Ita fit, vt plus homini conneque ferat ratio, quàm natura mutis; quoniam in illis*nec magnitudo virium, neq; firmitas corporis efficere poteſt, quo minus aut opprimãtur à nobis, aut noſtræ ſubiecta ſint poteſtati. Poteſt'ne igitur aliquis, cùm videat etiam boues, &
elephantes vaccas, aut *equos cũ immaniſsimis corporibus ac *viribus
vi.n.192. ſeruire homini; queri de opifice rerum Deo, quòd modicas vires, quòd paruum corpus accepit? nec beneficia in ſe diui-
loquar na pro merito æſtimat? quod eſt ingrati, aut (vt verius*loquamur) inſani. Melius igitur Plato, vt hos, credo, ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quòd homo natus eſſet. quod & ipſum quale ſit, non eſt huius materiæ ponderare. Quanto melius, & ſanius, qui ſentit conditionem hominis
maluerunt eſſe meliorem; quàm iſti; qui ſe pecudes natos eſſe *maluerint.
conuerteret Quos ſi Deus in ea forte *conuerterit animalia, quorum ſortem præferunt ſuæ; iam profectò cupiant remigrare; magnisq́; clamoribus conditionem priſtinam flagitent; quia

quia non eſt tanti robur, ac firmitas corporis, vt officio linguæ careas; aut auium per aërẽ libera diſcurſatio, vt manibus indigeas. plus enim manus præſtant, quàm leuitas, vſusq; pennarum; plus lingua, quàm totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia eſt, ea præferre, quæ, ſi datà ſint, accipere detrectes?

IIDEM *queruntur, *hominem morbis, & immaturæ* 4
*morti eſſe *ſubiectum.* homines ſubiectos
Indignantur videlicet, non Deos ſe eſſe natos. Minimè, inquiunt; ſed ex hoc oſtendimus, hominem nulla prouidẽtia eſſe factum, quòd aliter fieri debuit. Quid ſi oſtendero, id ipſum magna ratione prouiſum eſſe, vt morbis vexari poſſet, & vita ſæpe in medio curſus ſui ſpatio rumperetur? Cùm enim Deus, animal, quod fecerat, ſua ſpõte ad mortem tranſire cognouiſſet; vt mortẽ ipſam, quæ eſt diſſolutio naturæ, capere poſſet; dedit ei fragilitatem, quæ morti aditum ad diſſoluendum animal inueniret. Nam ſi eius roboris fieret, vt ad eũ morbꝰ, & ægritudo adire non poſſet; ne mors quidem poſſet; quoniam mors ſequela morborũ eſt. Immatura verò mors quomodo abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta natura? Nempe nullum hominem mori volunt, niſi cùm centeſimũ ætatis compleuerit annũ. Quomodo illis in tanta repugnantia rerũ ratio poterit conſtare? Vt enim ante annos centum mori quiſq; non poſſit; aliquid illi roboris, quod ſit immortale, tribuendũ eſt. Quo cõceſſo, neceſſe eſt cõditionem mortis excludi. Id autem ipſum cuiuſmodi poteſt eſſe, quòd hominem contra morbos, & ictus extraneos ſolidum, atque inexpugnabilem faciat? Cùm enim conſtet ex oſsibus, & neruis, & viſceribus, & ſanguine; quid horum poteſt eſſe tam firmum, vt fragilitatem repellat ac mortem? Vt igitur homo indiſſolubilis ſit ante illud tempus, quod illi putant oportuiſſe conſtitui; ex qua ei materia corpus attribuẽt? Fragilia ſunt omnia, quæ videri, ac tangi poſſunt. Supereſt, vt aliquid ex cælo petãt; quoniam

in

in terra nihil eſt, quod non ſit infirmum. Cùm ergo homo ſic formandus eſſet à Deo, vt mortalis eſſet aliquando; res ipſa exigebat, vt terreno, & fragili corpore fingeretur. Neceſſe eſt igitur, vt mortem recipiat, quando libet; quoniam corporalis eſt. corpus enim quodlibet ſolubile, atque mortale eſt. Stultiſſimi ergo ſunt, qui de morte immatura queruntur; quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita conſequens erit, vt morbis quoq; ſubiectus ſit. neque enim patitur natura, vt abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, quod iccirco nõ ſolidum, firmumq; natum eſt, vt aliquando ſoluendum ſit. Sed putemus fieri poſſe, quemadmodum volunt, vt homo non ea conditione naſcatur, qua morbo, mortiue ſubiectus ſit, niſi peracto ætatis ſuæ ſpatio, ad vltimam proceſſerit ſenectutem. Non igitur vident, ſi ita ſit
vi.n.193. *conſtitutũ, quid ſequatur; hominem vtiq; *certo tempore mori nullo modo poſſe: ſed, ſi prohiberi ab altero victu poteſt, mori poterit: res igitur exigit, vt homini, qui ante certum diem mori non poteſt, ciborũ alimentis, quia ſubtrahi poſſunt, opus non ſit. Si opus cibo non erit, iam nõ homo ille, ſed Deus fiat. Ergo (vt ſuperius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potiſſimũ queruntur, quòd non immortales, & ſempiterni ſint nati. Nemo, niſi ſenex, mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non eſt. Atqui mortalitas non poteſt cum immortalitate coniungi. ſi enim mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcẽtia non poteſt; nec eſt ab eo cõditio mortis aliena, qui quãdoq; moriturus eſt; nec vlla immortalitas eſt, cui ſit terminus conſtitutus. Ita fit, vt & immortalitas excluſa in perpetuũ, & ad tẽpus recepta mortalitas, hominẽ cõſtituat in ea conditione, vt ſit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur neceſſitas vndique, nec debuiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rationẽ ſequentium nõ vident, quia ſemel errauerunt in ipſa ſumma. Excluſa enim de rebus humanis diuina prouidentia,*

*uidentia, neceſſario ſequebatur, vt omnia ſua ſponte ſint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum ſeminum plagas, & concurſiones fortuitas; quia rerum originem non videbant. In quas ſe anguſtias cùm coniecißent; iam cogebat eos neceßitas exiſtimare, animas cum corporibus naſci, & item cum corporibus extingui. aſſumpſerant enim, nihil fieri mente diuina. quod ipſum non aliter probare poterant, quàm ſi oſtenderent eſſe aliqua, in quibus videretur prouidentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus vel maximè *diuinitatem ſuam* prouidentia mirabiliter expreßit; vt illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte; cùm debuerint cogitare, his aſſumptis, quæ neceſſario ſequerentur. ſequuntur autẽ illa, quæ dixi. ſi morbum non reciperent; neq; tectis, neque veſtibus indigerent. quid enim ventos, aut imbres, aut frigora metuerent; quorum vis in eo eſt, vt morbos afferant? Iccirco enim accepit ſapientiam, vt aduerſus nocentia fragilitatem ſuam muniat. Sequitur neceſſario, vt quoniam retinendæ rationis cauſa morbos capit; etiam mortem ſemper accipiat; quia is, ad quem morbus non venit, firmus ſit neceſſe eſt; infirmitas autem habet in ſe mortis conditionẽ; firmitas verò vbi fuerit, nec ſenectùs locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem. Præterea, ſi mors certæ cõſtituta eſſet ætati; fieret homo inſolentißimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conſcientia fragilitatis oriuntur. Deniq; imbecilliora, & timidiora quæq; animalia congregantur; vt quoniam viribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur: fortiora verò ſolitudines appetunt, quoniam robore, viribusq; confidunt. Homo quoq; ſi eodem modo haberet ad propulſanda pericula ſuppetens robur; nec vllius alterius auxilio indigeret; quæ ſocietas eſſet? quæ reuerentia inter ſe? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut quid*

diuinitas prouidentiæ vi.n.194.

tertius *eſſet *deterius homine ? quid efferacius ? quid immanius ?*
Sed quoniam imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine
viuere; ſocietatem appetit, vt vita communis & ornatior
fiat, & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo
vel maximè ſtare, quòd nudus, fragiliſque naſcitur, quòd
morbis afficitur, quòd immatura morte multatur. Quæ ſi
homini detrahantur; rationem quoq; ac ſapientiã detrahi,
apertiſſimis *neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus *apertis diſputo; cùm ſit*
liquidum, nihil ſine prouidentia nec factum eſſe vnquam,
nec fieri potuiſſe. De cuius operibus vniuerſis ſi nunc libeat
diſputare, per ordinem, infinita materia eſt. Sed ego de vno
corpore hominis tantũ inſtitui dicere; vt in eo diuinæ pro-
uidentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtẽdam, his duntaxat
in rebus, quæ ſunt comprehenſibiles, & apertæ: nam illa;
quæ ſunt animæ; nec ſubiici oculis, nec cõprehendi queunt.
Nunc de ipſo vaſe hominis loquamur, quod videmus.

5 I N *principio, cùm Deus fingeret animalia, noluit ea in*
rotundam formæ ſpeciem conglobare, atq; colligere; vt &
moueri ad ambulandum, & flectere ſe in quamlibet par-
tem facilè poſſent: ſed ex ipſa corporis ſumma produxit ca-
put: item produxit membra quædam longius, quæ vocan-
tur pedes; vt alternis motibus ſolo fixa perducerẽt animal;
quò mens tuliſſet, aut quò petendi cibi neceſſitas prouocaſ-
ſet. Ex ipſo autem vaſculo corporis quatuor fecit extantia;
bina, poſterius; quæ ſunt in omnibus pedes: item bina capi-
ti, & collo proxima; quæ varios animantibus vſus præbent.
In pecudibus enim, ac feris ſunt pedes poſterioribus ſimiles;
in homine autem manus; quæ non ad ambulandum, ſed ad
tenendum *faciendum, *operandumq; ſunt natæ. Eſt & tertium ge-*
nus, in quo priora illa neq; pedes, neq; manus ſunt; ſed alæ;
pinnæ *in quibus *pennæ per ordinem fixæ, volandi exhibẽt vſum.*
Ita vna fictio diuerſas ſpecies, & vſus habet. Atq; vt ipſam
corpo-

*corporis craſsitudinem firmiter comprehenderent; maioribus, & breuibus oſsibus inuicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos dicimus ſpinam, eamq́; noluit ex vno, perpetuoq́; oſſe formare, ne gradiendi, flectendiq́; ſe facultatem animal non haberet. Ex eius parte quaſi media coſtas, id eſt tranſuerſa, & plana oſſa porrexit in diuerſum; quibus clementer curuatis, & in ſe velut in circulum pene conductis, interna viſcera contegantur, vt ea, quæ *mollia, & minus valida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſumma verò conſtructionis eius, quam ſimilem nauis carinæ diximus, caput collocauit, in quo eſſet regimē totius animantis. datumq́; illi hoc nomen eſt, vt quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, quòd hinc capiant initium ſenſus ac nerui. Ea verò, quæ diximus de corpore vel ambulandi, vel faciendi, vel volandi cauſa eſſe producta; neque nimium longis, propter celerem mobilitatem; neque nimium breuibus, propter firmitatem, ſed & paucis, & magnis oſsibus, conſtare voluit. Aut enim bina ſunt, vt in homine; aut quaterna, vt in quadrupede; quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia, & grauitas retardaret; ſed cauata, & ad vigorem corporis conſeruandum medullis intrinſecus plena; eáque rurſus nō æqualiter porrecta finiuit; ſed ſummas eorum partes craſsioribus nodis conglobauit, vt & ſubſtringi neruis facilius, & verti tutius poſſent; vnde ſunt vertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit; quod dicitur cartilago; ſcilicet, vt ſine attritu, & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur. eoſdem tamen non in vnum modum formauit. alios enim fecit ſimplices, & in orbem rotundos, in ijs duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat, vt in ſcapulis; quoniā manus vtrolibet agitari, & contorqueri neceſſarium eſt: alios autem latos, & æquales, & in vnam partem rotundos, &*

* molliora

in his vtique locis, vbi tantummodo curuari membra oportebat, vt in genibus; & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex loco, vnde oriuntur à corpore, vbique verſus moueri, ſpecioſum ſimul, & vtile fuit: ſic profectò, ſi hoc idem etiam cubitis accederet; & ſuperuacuus eſſet huiuſmodi motus, & turpis. Iam enim manus amiſſa dignitate, quàm nunc habet, mobilitate nimia proboſcidi ſimilis videretur; eſſetq; homo planè anguimanus. quòd genus in illa immaniſſima bellua mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui prouidentiam, & poteſtatem ſuam multarum rerum mirabili varietate voluit oſtendere; quoniam caput eius animalis non tam longè porrexerat, vt terram poſſet ore contingere; quòd erat futurum horribile, atque tetrum; & quia os ipſum profuſis dentibus ſic armauerat; vt etiam ſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dentes adimerent: produxit inter eos à ſumma fronte molle, ac flexibile membrum, quo prendere, quo tenere quodlibet hæ *poſſet; *vt rationem victus capiendi vel dentium prominens magnitudo, vel ceruicis breuitas impediret.*

6 NON *poſſum hoc loco teneri, quo minus Epicuri ſtultitiam rurſum coarguam. illius enim ſunt omnia, quæ delirat Lucretius. qui, vt oſtenderet animalia nõ artificio aliquo diuinæ mentis, ſed, vt ſolet, fortuito eſſe nata; dixit, in principio mundi alias quaſdam innumerabiles animantes miranda ſpecie, & magnitudine fuiſſe natas; ſed eas permanere non potuiſſe, quòd illas aut ſumendi cibi facultas, aut coëundi, generandiq; ratio defeciſſet. Videlicet vt atomis ſuis locum faceret per infinitum, & inane volitantibus diuinam prouidentiam voluit excludere. Sed cùm videret, in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem prouidentiæ inesse rationem:* quæ vanitas vi.n.195. vi.n.196. **quod malum *vanitatis erat, dicere, fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus * naſcendi ratio ceſſaſſet?*

Quoniam

*Quoniam igitur omnia, quæ videmus, cum ratione nata ſunt; id enim ipſum naſci, efficere niſi ratio nō poteſt: manifeſtum eſt, nihil omnino rationis expers potuiſſe generari. *At enim prouiſum eſt in ſingulis quibuſq; fingendis,* Ante *quatenus & miniſterio membrorum ad neceſſaria vitæ vteretur; & quatenus adiugatis corporibus elata ſoboles, vniuerſas generatim conſeruaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cùm magnum aliquod ædificiū facere conſtituit; primò omnium cogitat, quæ ſumma perfecti ædificij futura ſit; & antè emetitur, quem locum leue pondus expectet; vbi magni *operis ſtatura ſit moles; quæ colum-* oneris *narum interualla; qui, aut vbi aquarum cadentium decurſus, exitus, & receptacula; hæc inquam prius *præuidet, vt* prouidet *quæcunque ſunt perfecto iam operi neceſſaria, cum ipſis fundamentis pariter ordiatur: cur Deum quiſquam putet machinandis animalibus nō antè prouidiſſe, quæ ad viuendum neceſſaria eſſent, quàm ipſam vitam daret? Quæ vtique conſtare non poſſet, niſi prius effecta eſſent quibus conſtat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis ſolertiam; ſed vt efficeret, quod antè imprudenter aſſumpſerat, adiecit aliud deliramentum ſuperiori congruens. Dixit enim, neq; oculos ad videndum eſſe natos, neque aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum, quoniā membra hæc prius nata ſunt, quàm eſſet vſus videndi, & audiendi, & ambulandi; ſed horum omnia officia ex natis extitiſſe. Vereor, ne huiuſmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe videatur. Sed libet ineptire; quoniā cum inepto agimus; ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? ſi non ſunt ad videndum oculi nati? cur igitur vident? Poſtea, inquit, vſus eorum apparuit. Videndi ergo cauſa nati ſunt; ſiquidem nihil poſſunt aliud, quàm videre. Item membra cætera cuius rei cauſa nata ſint, ipſe vſus oſtendit. qui vtique nullo modo*

poſſet exiſtere; niſi eſſent membra omnia tā ordinatè, tam prouidenter effecta, vt vſum poſſent habere. Quid enim, ſi dicas aues non ad volandum eſſe natas, neque feras ad ſæuiendum, neque piſces ad natandum, neque homines ad ſapiendū; cùm appareat ei naturæ, efficioq; ſeruire animantes, ad quod *ſunt quæq; generata? Sed videlicet qui ſummam veritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. Si enim non prouidentia, ſed fortuitis atomorum concurſionibus naſcuntur omnia; cur nūnquam fortuito accidit, ſic coire illa principia, vt efficerent animal eiuſmodi, quod* *naribus potius audiret,* *odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus poſitionis inexpertū relinquunt; oportuit eiuſmodi quotidie monſtra generari, in quibus membrorum ordo præpoſterus, & vſus longe diuerſus exiſteret. Cū vero vniuerſa genera, & vniuerſa* *quoq; membra leges ſuas, & ordines, & vſus ſibi attributos tueantur: manifeſtum eſt, nihil fortuito eſſe factum, quoniam diuinæ rationis diſpoſitio perpetua ſeruatur. Verùm alias refellemus Epicurum: nunc de prouidentia (vt cœpimus) diſſeramus.*

(margin: eſt; naribus; odoraretur; quæque)

7 DEVS *igitur ſolidamenta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata, & adiuncta inuicem neruis alligauit, atque conſtrinxit; quibus mens, ſi excurrere, aut reſiſtere velit, tanquam retinaculis vteretur; & quidem nullo labore, nulloq; conatu, ſed minimo* *nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc autem viſceribus operuit, vt* *quencunq; locum decebat,* *vt quæ ſolidè eſſent concluſa tegerentur. Item viſceribus ipſis venas admiſcuit quaſi riuos per corpus omne diuiſos; per* *quos diſcurrens humor, & ſanguis, vniuerſa membra ſuccis vitalibus irrigaret; & ea viſcera formata in eum modum, qui vnicuiq; generi, ac loco aptus fuit, ſuperiecta pelle cōtexit: quam vel ſola pulchritudine decorauit; vel ſetis adoperuit; vel ſquamis muniuit;*

(margin: motu; quemque; vi.n.197.; quas)

niuit;vel plumis inſignibus adornauit. Illud verò commen-
tum Dei mirabile, quòd vna diſpoſitio,& vnus habitus in-
numerabiles *animantium *perferat varietates. Nam in imaginis præferat
omnibus ferè,quæ ſpirant,eadẽ ſeries,& ordo membrorum vi.n.198.
eſt. Primum enim caput, & huic annexa ceruix. Itẽ collo
pectus adiunctũ, & ex eo prominentes armi,adhærens pe-
ctori venter. Itẽ ventri ſubnexa genitalia. Vltimo loco fe-
mora,pedeſq;. Nec ſolum membra ſuum tenorẽ, ac ſitum
in omnibus ſeruant, ſed etiam partes membrorum. Nam
in vno capite ipſo certam ſedem poſſident aures, certam
oculi, nares item, os quoque, & in ore dentes, & lingua.
Quæ omnia cùm ſint eadem in omnibus animantibus; ta-
men infinita, & multiplex diuerſitas figurarum eſt; quòd
ea,quæ dixi aut productiora, aut contractiora lineamentis
variè differẽtibus cõprehenſa ſunt. Quid illud? Nónne diui-
num quòd in tanta viuentiũ multitudine vnũquodq; ani-
mal in *ſuo genere, ſpecie pulcherrimum eſt? vt ſiquid ſui generis
viciſſim de altero in alterum transferatur;nihil impeditius vi.n.199.
ad vtilitatem, nihil deformius ad aſpectum videri neceſſe
ſit: vt ſi elephanto ceruicẽ prolixã tribuas, aut camelo bre-
uem;vel ſi ſerpentibus pedes,aut pilos addas;in quibus por-
recti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, ni-
ſi vt maculis terga diſtincti, & ſquamarũ leuitate ſuffulti,
in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In qua-
drupedibus autem idem opifex contextum ſpinæ à ſummo
capite deductum, lõgius extra corpus eduxit,& acumina-
uit in caudam; vt obſcœnæ corporis partes vel propter fœ-
ditatem tegerentur, vel propter teneritudinem muniren-
tur; vt animalia quædam minuta, & nocentia motu eius
arcerentur à corpore. quod membrum ſi *detrahes;imper- detrahas
fectum ſit animal, ac debile. Vbi autem ratio, & manus
eſt;tam non eſt id neceſſarium,quàm indumentũ pilorum.
adeò in ſuo *quoque genere aptiſſime congruunt; vt neque quæque

nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari quicquam turpius poſſet. ſed tamen cùm ipſa nuditas hominis mirè ad pulchritudinem valeat; non tamen etiam capiti congruebat. quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex caluitio apparet. texit ergo illud pilo: & quia in ſummo futurum erat; quaſi ſummum ædificij culmen ornauit. qui
pilæ *ornatus non eſt in orbem coactus, aut in figuram *pilei*
teres factus, ne quibuſdam partibus nudis eſſet informis;
alicubi effuſus **ſed alibi *infuſus, *alibi retractus pro *cuiuſlibet loci de-*
alicubi *centia. Frons ergo vallata per circuitum, & à tempori-*
cuiuſquè *bus effuſi ante aures capilli, & earum ſummæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum, ſpeciem miri decoris oſtentant. Iam barbæ ratio incredibile eſt quantum conferat vel ad dignoſcendam corporum maturitatem, vel ad differentiam ſexus, vel ad decorem virilitatis, ac roboris; vt videatur omninò non cõſtatura fuiſſe totius corporis ratio, ſi quicquam aliter eſſet effectum.*

8 N V N C *rationem totius hominis oſtendam; ſingulorumq; membrorũ, quæ in corpore aperta, aut operta ſunt, vtilitates, & habitus explicabo. Cũ igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolum hominem facere cæleſtem, cætera vniuerſa terrena; hunc ad cæli contemplationem rigidum erexit, bipedemq; conſtituit, ſcilicet vt eadem ſpectaret, vnde illi origo eſt; illa verò depreſſit ad terram; vt quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humum proiecta, ventri, pabuloq; ſeruirent. Hominis itaque ſolius recta ratio eſt & ſublimis ſtatus, & vultus Deo patri communis, ac proximus, originem ſuam, fictoremq; teſtatur. Eius propè diuina mens, quia non tantum animantum, quæ ſunt in terra, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatũ; in ſummo capite collocata, tanquam in arce ſublimis ſpeculatur omnia, & contuetur. Hanc eius*

aulam

*aulam Deus non obductam porrectamq́; formauit, vt in mutis animalibus; ſed orbi, & globo ſimilem; quod*orbis rotunditas perfectæ rationis eſt, ac figuræ. Eo igitur mens, & ignis ille diuinus tanquam cælo tegitur. cuius cùm ſummum faſtigium naturali veſte texiſſet; priorem partem, quæ dicitur facies, neceſſarijs membrorum miniſterijs & inſtruxit pariter, & ornauit. Ac primùm quod oculorum orbes concauis foraminibus * concluſit; à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimauit: & eos neque minus, neque amplius, quàm duos eſſe voluit, quod ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus, quàm duorum; ſicut & aures duas; quarum duplicatas incredibile eſt quantam pulchritudinem *præ ſe ferat; quod tum pars vtraque ſimilitudine ornata eſt, tum vt venientes altrinſecus voces facilius colligantur. nam & forma ipſa mirandum in modum ficta; quòd earum foramina voluit eſſe nuda, & inobſepta; quòd & minus decorũ, & minus vtile fuiſſet; quoniã ſimplicium cauernarũ anguſtias præteruolare vox poſſet, & ſpargi, niſi *perceptã per cauos ſinus, & repercuſſu*retenta foramina ipſa*cõueherent, illis ſimilia vaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſtiora vaſa cõpleri. Eas igitur aures, quibus eſt inditum nomẽ à vocibus hauriendis (vnde Virgilius,*

Vocemq́; his auribus hauſi:

aut quia vocem ipſam Græci αὐδὴν vocant ab auditu, per immutationem literæ, aures velut audes ſunt nominatæ) noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, ne pulchritudinem demerent pendulæ, atque flaccentes; neque duris, ac ſolidis oſſibus, ne ad vſum inhabiles eſſent, immobiles, ac rigentes; ſed, quod eſſet horum medium, excogitauit; vt eas cartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantùm officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis videndi. quorum præcipuè inexplicabilis eſt, ac mira ſubtilitas; quia

Margin notes: omnis; incluſit; præferat; exceptam; retentam; combiberẽt

eorum orbes gemmarum ſimilitudinem præferentes, ab ea parte, qua videndum fuit, membranis perlucentibus texit; vt imagines rerum contra poſitarum, tanquam in ſpeculo refulgentes ad ſenſum intimum penetrarēt. Per eas igitur membrans ſenſus ille, qui dicitur mens, ea, quæ ſunt foris, tranſpicit: ne fortè exiſtimes aut imaginum incurſione nos cernere (vt philoſophi dixerunt) quoniam videndi officium in eo debet eſſe, quod videt; non in eo, quod videtur; aut intentione aëris, cum acie, aut effuſione radiorum:
oculos *quoniam, ſi ita eſſet, tardius, quàm *oculis aduertimus, videremus; donec intentus aër cum acie, aut effuſi radij ad id, quod videndum eſſet, peruenirent. Cùm autem videamus eodem momento temporis; plerunque verò aliud agentes, nihilominus tamen vniuerſa, quæ contra ſunt poſita, intucamur: verius, & manifeſtius eſt mentem eſſe, quæ per oculos ea, quæ ſunt oppoſita, tranſpiciat quaſi per feneſtras*
perlucente **lucente vitro, aut ſpeculari lapide obductas. Et iccirco mens, & volūtas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod quidem vt refelleret Lucretius, ineptiſſimo vſus eſt argumento. Si enim mens, inquit, per oculos videt; erutis, & effoßis oculis magis videret; quoniam euulſæ cum poſtibus fores, plus inferunt luminis, quàm ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi, vel potius Epicuro, qui eum docuit, effoßi oculi erant, ne viderent, effoſſos orbes, & ruptas oculorū fibras, & fluentem per venas ſanguinem, & creſcentes ex vulneribus carnes, & obductas ad vltimum cicatrices nihil poſſe lucis*
volebat *admittere, niſi fortè auribus oculos ſimiles naſci *volebant; vt non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus. quo ni-*
vſum *hil ad ſpeciem fœdius, ad *viſum inutilius fieri poteſt.*
vin. 101: *Quantulum enim videre poſſemus, ſi mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet; vt ſiquis vellet tranſpicere per cicutam, non plus profectò cernat, quàm cicutæ ipſius capacitas comprehendat.*

dat. Itaque ad videndum membris potius in orbem conglobatis opus fuit; vt viſus in latum ſpargeretur; & quæ in primori facie adhærerent, vt liberè poſſent omnia contueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentiæ virtus fecit duos ſimillimos orbes; eoſq; ita deuinxit, vt non in totum conuerti, ſed moueri tamen, ac flecti cum modo poſſent. Orbes autem ipſos humoris puri, ac liquidi plenos eſſe voluit; in quorum media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus; in quibus puris, ac ſubtilibus cernendi ſenſus, ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit, vt videat; miráq; ratione in vnum miſcetur, & coniungitur amborum luminum viſus.

LIBET hoc loco *illorum reprehendere vanitatem, 9
qui dum volunt oſtendere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fallantur; inter quæ illud etiam, quòd furioſis, & ebrijs omnia duplicia videantur. quaſi verò eius erroris obſcura ſit cauſa. Ideo enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Viſus oculorum intentione animi conſtat. Itaq; quoniam mens (vt ſuprà dictum eſt) oculis tanquam feneſtris vtitur; non tantum hoc ebrijs, aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis, ac ſobrijs. Nam ſi aliquid nimis propius admoueas, duplex videbitur, certum eſt enim interuallum, ac ſpatium, quo acies oculorum coit. Item ſi retrorſum auoces animum, quaſi ad cogitandum; & intentionem mentis relaxes; cùm acies oculi vtriuſque diducitur, tunc ſinguli videre incipiunt ſeparatim. Si animum rurſus intenderis, aciémque direxeris; coit in vnum, quicquid duplex videbatur. Quid ergo mirum, ſi mens veneno, ac potentia vini diſſoluta, dirigere ſe non poteſt ad videndum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandum, neruis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi vis furoris in cerebrū ſæuiens, concordiam diſiungit oculorum? Quod adeò verum eſt; vt

*al. Archeſylæ.

*vt luſcis hominibus, ſi aut inſani, aut ebrij fiant, nullo pacto poſſit accidere, vt aliquid duplex videant. Quare ſi ratio apparet, cur *illi falluntur; manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus; qui aut non falluntur, ſi ſint puri, & integri; aut ſi falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.*

oculi fallantur

10 *SED nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria, ciliorum tegminibus occuluit; vnde oculos dictos eſſe, Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, & palpitatio vocabulum tribuit; pilis in ordine ſtantibus vallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum præbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & videndi tenorem non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id eſt membrana illa perlucens, quam ſiccari, & obareſcere non oportet; niſi humore aſſiduo terſa pure *niteat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperciliorum faſtigia pilis breuibus adornata? nónne quaſi aggeribus & munimentum oculis, nequid ſupernè incidat, & ſpeciem ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriens, & veluti æquali porrectus iugo, vtranque aciem ſimul & diſcernit, & munit. Inferius quoque genarum non indecens tumor, in ſimilitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores; prouiſumq; eſt ab artifice ſummo, vt ſiquis fortè vehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi verò pars ſuperior vſque ad medium ſolida formata eſt; inferior autem cartilagine adhæret molli, ita vt ad vſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quamuis ſimplici, membro tria ſunt officia conſtituta; vnum ducendi ſpiritus; alterum capiendi odoris; tertium vt per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. quas ipſe Deus tam mirabili, quàm diuina ratione molitus eſt; vt tamen hiatus ipſe naſi, oris ſpeciem non deformaret. Quod erat planè futurũ, ſi vnum*

reniteat

ac

*ac ſimplex foramen pateret. Ad id velut pariete per me-
dium ducto interſepſit, atque diuiſit, fecitq́ ipſa duplici-
tate pulcherrimum. Ex quo intelligitur, quantum dualis
numerus vna, & ſimplici compage ſolidatus, ad rerum va-
leat perfectionem. Nam cùm ſit corpus vnum; tamen to-
tum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi vt
eſſent partes vel dextræ, vel ſiniſtræ. Itaq; vt pedes duo, &
item manus, non tantùm ad vtilitatem aliquam, vſumq́
vel gradiendi, vel faciendi valent; ſed & habitum, deco-
rémque admirabilem conferunt: ſic in capite, quod totius
diuini operis quaſi culmen eſt, & auditus in duas aures,
& viſus in duas acies, & odoratio in duas nares à ſum-
mo artifice diuiſa eſt, quia cerebrum, in quo ſentiendi ratio
eſt, quamuis ſit vnum, tamen in duas partes membrana
interueniente diſcretum eſt. ſed & cor, quod ſapientiæ
domicilium videtur, licet ſit vnum, duos tamen intrinſe-
cus ſinus habet; quibus fontes viui ſanguinis continentur,
ſepto intercedente diuiſi: vt ſicut in ipſo mundo ſumma
rerum vel de ſimplici duplex, vel de duplici ſimplex &
gubernat, & continet totum; ita in corpore de duobus vni-
uerſa compacta, indiſſociabilem prætenderent vnitatem.
Oris quoq; ſpecies, & rictus ex tranſuerſo patefactus,
quàm vtilis, quàm decens ſit, enarrari non poteſt. cuius
vſus in duobus conſtat officijs, ſumendi victus, & eloquendi.
Lingua intus incluſa; quæ vocē motibus ſuis in verba diſ-
cernit, & eſt interpres animi; nec tamen ſola poteſt per ſe
*eloquendi munus implere, niſi acumen ſuum palato illi- loquendi
ſerit, niſi adiuta vel offenſione dentium, vel compreſſione
labiorū: dentes tamen plus conferunt ad loquendū. nam &
infantes non antè incipiunt fari, quàm dentes habuerint;
& ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, vt ad infantiam
reuoluti denuo eſſe videantur. Sed hæc ad hominem ſolùm
pertinent, aut ad aues; in quibus acuminata, & vibrata
certis

certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & ſonorum varios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium; quo in omnibus, ſed tamen ſolo in mutis vtitur; quòd contritos, & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos vi ſua deprimit, & trāſmittit ad ventrē. Itaq; Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitū. Beſtias etiam potu adiuuat. protenta enim, cauatáque hauriunt aquam; eamq́; comprehenſam linguæ ſinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati cōcauo tanquam teſtudine tegitur; eamq́;
ſeptis *dentium* ſepiens Deus quaſi muro circumuallauit. Dentes*
vi.n.203. *autem ipſos mirabili modo per ordinē *fixos ne nudi, ac reſtricti magis horrori, quàm ornamēto eſſent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honeſtauit. quorum durities, ſicut in molari lapide, maior eſt, & aſperior, quàm in cæteris oſſibus, aut ad conterendos cibos, pabulumq́; ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi antea cohærebant, quam decēter intercidit; quorum ſuperius ſub ipſa medietate narium, lacuna quadam leui, quaſi valle ſignauit; inferius, honeſtatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad ſaporē capiendum; fallitur, quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbi-*
ſapor *tratur. lingua eſt enim, qua *ſapores ſentiuntur; nec ta-*
ſentiuntur *men tota. nam partes eius, quæ ſunt ab vtroq; latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. & cùm neq; ex cibo quicquā, neq; ex potione minuatur; tamē inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor eadē ratione, qua*
quaque *nihil de *quacūq; materia odoris *captio decerpit. Cætera*
vi.n.204. *quàm decora ſint, vix exprimi poteſt. Deductū clemēter à genis mentū, & ita inferius cōcluſum, vt acumen eius extremū ſignare videatur leuiter impreſſa diuiſio: rigidum, ac teres collū; ſcapulæ velut mollibus iugis à ceruice demiſſæ: valida, & ſubſtricta neruis ad fortitudinem brachia: toris inſigni-*

*inſignibus *extentū lacertorū *ingens robur: vtilis, ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus, rationis, ac ſapientiæ miniſtris? quas ſolertiſſimus artifex plano, ac modice concauo *ſinu fictas, vt ſiquid tenendum ſit, aptè poſſit inſidere; in digitos terminauit. in quibus difficile eſt expedire, vtrū'ne ſpecies, an vtilitas maior ſit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo, ac gradus decētiſſimus; & articulorum parium curuatura flexibilis; & forma vnguium rotunda, concauis tegminibus digitorum faſtigia conprehendens, atque firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum. Illud verò ad vſum miris modis habile; quod vnus à cæteris ſeparatus, cum ipſa manu oritur, & in diuerſum *maturius finditur. qui ſe velut obuium cæteris præbens, omnem tenendi, faciendiq; rationem vel ſolus, vel præcipuè poſſidet, tanquam rector omnium, atque moderator. vnde etiam pollicis nomen accepit; quòd vi, & poteſtate inter cæteros polleat. Duos quidem articulos extantes habet, non, vt alij, *trinos; ſed vnus ad *manus *carnem nectitur pulchritudinis gratia. Si enim fuiſſet tribus articulis & ipſe diſcretus; fœda, & indecora ſpecies ademiſſet manibus honeſtatem. Nam pectoris latitudo ſublimis, & expoſita oculis, mirabilem præ ſe fert habitus ſui dignitatem. Cuius hæc cauſa eſt, quod videtur hominē ſolum Deus veluti ſupinum formaſſe (nam ferè nullū aliud animal iacere in tergū poteſt) mutas autem animantes quaſi alterno latere iacentes finxiſſe, atq; ad terram compreſſiſſe. Icicirco illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotum, & ad terram verſus *ſubiectum; homini autem patens, & rectum; quia plenum rationis à cælo datum, humile, aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoque leuiter eminentes, & fuſcioribus, ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addunt venuſtatis, feminis ad alendos fœtus data, maribus ad ſolum decus; ne informe pectus, &*

extantium
vigens
vi.n.205.
ſitu fixit
al. manus funditur
vi.n.206.
ternos
manum
connectitur
vi.n.207.
abiectum

& quaſi mutilum videretur. Huic ſubdita eſt planicies ventris; quam mediam ferè vmbilicus non indecenti nota ſignat, ad hoc factus, vt per eum fœtus, dum eſt in vtero, nutriatur.

11 SEQVITVR *neceſſario, vt de internis quoque viſceribus dicere incipiam. quibus nō pulchritudo, quia ſunt abdita, ſed vtilitas incredibilis attributa eſt; quoniam opus fuerat, vt terrenum hoc corpus ſucco aliquo, de cibis, ac potibus aleretur, ſicut terra ipſa imbribus, ac pruinis. Prouidentiſſimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit; quibus concoctis & liquefactis, vitales ſuccos membris omnibus diſpertiret. Sed cùm homo conſtet ex corpore, atque anima; illud, quod ſupra dixi, receptaculum ſoli corpori præſtat alimentum; animæ verò aliam ſedem dedit.* viſceris *Fecit enim genus quoddam* viſcerum molle, atque rarum, quod pulmonem vocamus; in quod ſpiritus reciproca viciſſitudine commearet; eumq́ non in vteri modum finxit, ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inflaret ſimul. ideoq́ ne plenum quidem viſcus effecit, ſed inflabile, atque aëris capax; vt paulatim ſpiritum reciperet, dum vitalis ventus per illam ſpargitur raritatem; & eūdem rurſus paulatim redderet, dum ſe ex illo explicat. ipſa enim viciſſitudo flandi, & ſpirandi reſpirandiq́ tractus, vitam ſuſtentat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula, vnum aëris, quod alit animam; alterum ciborum, quod alit corpus, vt flecti ceruix, ac moueri facile poſſit: duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem, ac ſpiritalem; quarum ſuperior ab ore ad ventrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuerſa eſt. Ille enim qui eſt ab ore tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum; quoniam potus, & cibus dimota, & patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpa-*

tium

tium ſibi tranſmeandi faciunt. Spiritus contrà, qui eſt in-
corporalis, ac tenuis, quia ſpatium ſibi facere non poterat,
accepit viam patentem, quæ vocatur gurgulio. Is conſtat
ex oſſibus flexuoſis, ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ
modum inuicem compactis, & cohærentibus; patetq́; ſem-
per *hinc tranſitus. Nullam enim requiem meandi habere hic
ſpiritus poteſt; quia is, qui ſemper commeat, demiſſa vtili-
ter de cerebro membri portione, cui vua nomen eſt, velut
occurſu quodam refrenatur, ne aut teneritudinem domi-
cilij cum impetu veniens attracta peſtilenti aura corrum-
pat; aut totam nocendi violentiam internis receptaculis
perferat. ideoq́; etiam nares *breuiter ſunt & apertæ; quæ breues
iccirco ſic nominantur, quia per eas vel odor, vel ſpiritus
nare non deſinit, quæ ſunt huius fiſtulæ quaſi oſtia. Ta-
men hæc fiſtula ſpiritalis non tantùm ad nares, verùm ad
os quoque *iter patet in extremis palati regionibus, vbi ſe inter patet
colles faucium ſpectantes vuam tollere incipiunt in tumo- vi.n.208.
rem. Cuius rei cauſa, & ratio non obſcura eſt. loquendi
enim facultatem non haberemus, ſi *ſicut gulæ iter ad os vt
tantùm, ita gurgulio ad nares tantùm pateret, *nec proce- vi.n.209.
dens ex eo ſpiritus efficere vocem ſine linguæ miniſterio,
poſſet. Aperuit igitur viam voci diuina ſolertia ex illa fi-
ſtula ſpiritali; vt poſſet lingua miniſterio ſuo fungi; & vo-
cis ipſius inoffenſum tenorem, pulſibus ſuis in verba conci-
dere. Qui meatus, ſi aliquo modo interceptus ſit, mutum
faciat neceſſe eſt. Errat enim profectò quiſquis aliam cau-
ſam putat, cur homines muti ſint. Non enim (vt vulgo
creditur) vinctam gerunt linguam; ſed ij vocalem illum
ſpiritum per nares, quaſi mugientes profundunt, quòd voci
tranſitus ad os aut nullus omninò eſt, aut non ſic patens, vt
plenam vocem poſſit emittere. Quod plerunque naturæ
fit; aliquando etiam caſu accidit, vt morbo aliquo hic adi-
tus obſeptus vocem non tranſmittat ad linguam, faciatq́;

de loquentibus mutos. Quod cùm acciderit; auditum quoq; obſtrui, neceſſe eſt; vt quia vocem emittere non poteſt, ne auditum admittere quidem poſſit. Loquendi ergo cauſa patefactus eſt hic meatus. Illud quoq; præſtat, vt in lauacris celebrandis, quia nares calorem ferre non poſſunt, aër feruens ore ducatur. Item ſi fortè ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit; per os auram trahere
poſſimus **poſſumus; ne obſtructa meandi facultate, ſpiritu ſtranguletur. Cibi verò in aluum recepti, & cum potus humore permiſti, cùm iam calore percocti fuerint, eorum ſuccus inenarrabili modo per membra diffuſus, irrigat vniuerſum corpus, & vegetat. Inteſtinorum quoq; multiplices ſpiræ,*
tamen *ac longitudo in ſe conuoluta, & vno * tantùm ſubſtricta vinculo, quàm mirificum Dei opus eſt? Nam vbi maceratos ex ſe cibos aluus emiſerit; paulatim per illos internorum anfractus extruduntur; vt quicquid ipſis ineſt ſucci, quo*
necubi *corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen*ne qui forte obhæreant, ac reſiſtant; quod fieri poterat; propter ipſorum voluminum flexiones in ſe ſæpè redeuntes, & fieri ſine pernicie non poterat; oppleuit ea intrinſecus craſſiore ſucco; vt purgamenta illa ventris ad exitus ſuos facilius per lubricum mitterentur. Illa quoque ratio ſubtiliſſima eſt; quòd veſica, cuius vſum volucres non habent, cum ſit ab inteſtinis ſeparata, nec vllam habeat fiſtulam, qua ex illis vrinam trahat; completur tamen, & humore diſtenditur. Id quomodo fiat, non eſt difficile peruidere. Inteſtinorum enim partes, quæ ab aluo cibum, potumq; ſuſcipiunt; patentiores ſunt quàm cæteræ ſpiræ, & multo tenuiores. Hæ veſicam circumplectuntur, & continent. ad quas partes cùm potus, & cibus miſſi peruenerint; fimum quidem craſſius fit, & tranſmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur; eumq; veſica, cuius æquè tenuis, ſubtiliſq; membrana*

eſt,

*eſt, abſorbet, & colligit, vt foras, qua natura exitum pa-
tefecit, emittat.*

De *vtero quoque, & conceptione, quoniã de internis* 12
*loquimur, dici neceſſe eſt, ne quid præteriſſe videamur. quæ
quanquam in operto lateant; ſenſus tamen, atque intelli-
gentiam latere non poſſunt. Vena in maribus, quæ ſemen
continet, duplex eſt, paulò interior, quàm illud humoris
obſcœni receptaculum. Sicut enim renes duo ſunt, itemq́;
teſtes; ita & venæ ſeminales duæ, in vna * tantùm com-* tamen
*page cohærentes: quod videmus in corporibus animalium,
cùm interfecta patefiunt. ſed illa dexterior maſculinum
continet ſemen, ſiniſterior fœmininum; & * ideo in to-* omnino
*to corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra verò fœ-
minina. Ipſum ſemen quidam putant ex medullis tan-
tùm, quidam ex omni corpore ad venam genitalem con-
fluere, ibiq́; concreſcere. Sed hoc humana mens quomodo
fiat, non poteſt comprehendere. Item in fœminis vterus in
duas ſe diuidit partes; quæ in diuerſum diffuſæ, ac reflexæ,
circumplicantur, ſicut arietis cornua. Quæ pars in de-
xtram retorquetur, maſculina eſt; quæ in ſiniſtram, fœ-
minina. Conceptum igitur Varro, & Ariſtoteles ſic fieri ar-
bitrantur. Aiunt enim, non tantùm maribus ineſſe ſemen,
verùm etiã fœminis; & inde plerũq; matribus ſimiles pro-
creari; ſed earum ſemẽ ſanguine eſſe purgatũ: quod ſi rectè
cum virili miſtum ſit; vtraque concreta, & ſimul coagu-
lata informari: & primùm quidem cor hominis * confingi;* effingi
*quòd in eo ſit & vita * hominis, & ſapientia: deniq; totum* omni
*opus quadrageſimo die conſummari. Ex abortionibus hæc
fortaſſe collecta ſunt. In auium tamẽ fœtibus primũ oculos
fingi, dubium non eſt: quod in ouis ſæpe deprehendimus.
Vnde fieri non poſſe arbitror; quin fictio à capite ſumat ex-
ordium. Similitudines autem in corporibus filiorum ſic*

fieri putant. Cùm ſemina inter ſe permiſta coaleſcũt, ſi virile ſuperauerit, patri ſimilem prouenire ſiue marem, ſeu feminam: ſi muliebre praualuerit; progeniem cuiuſq; ſexus ad imaginem reſpondere maternam. id autem praualet è duobus, quod fuerit vberius. alterum enim quodammodo amplectitur, ac includit. Hinc plerunque fieri ſolet, vt vnius tantum lineamenta prætendant. Si verò æqua fuerit ex pari ſemine permiſtio; figuras quoque miſceri; vt ſoboles illa communis aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet; aut vtrunque, quia partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium videmus aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium ſimile; aut vtriuſque ſic exprimi, vt diſcoloribus membris per omne corpus concors miſtura varietur. Diſpares quoque naturæ hoc modo fieri putãtur. Cùm forte in læuam vteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit; marem quidem gigni, opinatio eſt; ſed quia ſit in feminina parte conceptus, aliquid in ſe habere femineum, ſupra quàm decus virile patiatur, vel formam inſignem, vel nimium candorem, vel corporis leuitatem, vel artus delicatos, vel ſtaturam breuem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item ſi partem in dextram ſemen feminini ſexus influxerit; feminam quidem procreari; ſed quoniam in maſculina parte concepta ſit, habere in ſe aliquid virilitatis, vltra quàm ſexus ratio permittat, aut valida membra, aut immoderatam longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robuſtam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si verò maſculinum in dexteram, femininum in ſiniſtram peruenerit; vtroſque fœtus rectè
prouenire **peruenire; vt & feminis per omnia naturæ ſuæ decus conſtet; & maribus tam mẽte, quàm corpore robur virile ſeruetur. Illud verò ipſum quàm mirabile inſtitutum Dei eſt;*

quòd

*quòd ad conſeruationem generum ſingulorum, duos ſexus maris, ac feminæ machinatus eſt; quibus inter ſe per voluptatis illecebras copulatis, ſucceſſiua ſoboles *pareretur, ne omne genus viuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quo facilius ad patientiam iugi maritalis feminæ cogerentur. Vir itaq; nominatus eſt, quòd maior in eo vis eſt, quàm in femina; & hinc virtus nomen accepit. Item mulier (vt Varro interpretatur) à mollicie eſt dicta, immutata, & detracta litera, velut mollier. cui ſuſcepto fœtu, cùm partus appropinquare iam cœpit, turgeſcentes mammæ dulcibus ſuccis diſtenduntur; & ad nutrimenta naſcentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm vt ſapiens animal à corde alimoniam duceret. Idq; ipſum ſolertiſſimè comparatum eſt, vt candens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos & dentibus inſtruatur, & viribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitũ; vt cætera, quæ ſuperſunt, breuiter explicemus.*

parateur

POTERAM *nunc ego ipſorum quoque genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, niſi me pudor ab huiuſmodi ſermone reuocaret. itaque à nobis indumento verecundiæ, quæ ſunt pudenda, velentur. Quod ad hanc rem attinet, queri ſatis eſt, homines impios, ac profanos ſummum nefas admittere, qui diuinum, & admirabile Dei opus ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabili ratione prouiſum, & effectum; vel ad turpiſſimos quæſtus, vel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera conuertunt; vt iam nihil aliud ex re ſanctiſſima petant, quàm inanem, & ſterilẽ voluptatem. Quid *reliqui corporis partes, num carent ratione, ac pulchritudine? Conglobata in nates caro, quàm ſedendi officio apta; & eadem firmior, quàm in* 13

reliquæ

cæteris membris, ne premente corporis mole oſsibus cederet. Item feminum deducta, & latioribus toris valida longitudo, quo facilius onus corporis ſuſtineret; quam paulatim deficientem in anguſtum genua determinãt; quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, ſedendumq́ aptiſsimam præbent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes; ſed teretibus ſuris clementer extantibus, ſenſimq́ tenuatis, & firma ſunt, & ornata. In plantis verò eadem quidem, ſed tamen longè diſpar, quàm in manibus, ratio eſt. quæ quoniam totius operis quaſi fundamenta ſunt; mirificus eas artifex nõ rotunda ſpecie, ne homo ſtare nõ poſſet, aut alijs ad ſtandum pedibus indigeret, ſicut quadrupedes; ſed porrectiores, longioréſque formauit, vt ſtabile corpus efficerent planicie ſua, vnde illis inditum nomen eſt. Digiti æquè totidem, quot in manibus, ſpeciem magis, quàm vſum præferentes; ideoq́ & iuncti, & breues, & gradatim compoſiti. quorum qui eſt maximus, quoniam illum ſicut in manu diſcerni à cæteris, opus non erat; ita in ordinem redactus eſt, vt tamen ab alijs magnitudine, ac modico interuallo diſtare videatur. Hæc eorum ſpecioſa germanitas, non leui adiumento niſum pedum firmat. concitari enim ad curſum non poſſumus, niſi digitis in humũ preſsis, ſoloq́ nitentibus, impetũ, ſaltumq́ capiamus. Explicaſſe videor omnia, quorum ratio intelligi poteſt. Nunc ad ea venio, quæ vel dubia, vel obſcura ſunt.

14 MVLTA *eſſe conſtat in corpore, quorum vim, rationemq́ perſpicere nemo, niſi qui fecit, poteſt. An aliquis enarrare ſe putat poſſe, quid vtilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua *circumnectitur aluus, ac tegitur? Quid renum gemina ſimilitudo? quos ait Varro ita dictos, *quaſi riui ab his obſcœni humoris oriantur. quod eſt longè ſecus; quia ſpinæ altrinſecus ſupini cohærent,*

*circumretitur

*quod

hærent,& ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? quid ie-
cur? quæ viſcera quaſi ex cõturbato ſanguine videntur eſſe
cõcreta? quid fellis amariſſimus liquor? quid globus cordis,
qui * vnus ſanguinis fons eſt? Niſi fortè illis credendum pu- viuus
tabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum pu-
tant, pauoris in corde, lætitiæ in ſplene. Ipſius autem iecoris
officium volunt eſſe, vt cibos in aluo concoquat amplexu,
& calefactu ſuo. quidam libidines rerum venerearum in
iecore contineri arbitrantur. Primùm iſta perſpicere acu-
men humani ſenſus non poteſt: quia horum officia in
operto latent, nec vſus ſuos patefacta demonſtrant. nam ſi
ita eſſet; fortaſſe placidiora quæque animalia vel nihil fel-
lis omnino, vel minus haberent, quàm feræ; timidiora plus
cordis, ſalaciora plus iecoris, laſciuiora plus ſplenis habuiſ-
ſent. Sicuti igitur nos ſentimus, audire auribus, oculis cer-
nere, naribus odorare: ita profectò ſentiremus, nos felle ira-
ſci, iecore cupere, ſplene gaudere. Cùm autẽ, vnde affectus
iſti veniant, minimè ſentiamus: fieri poteſt, vt aliunde ve-
niant, & aliud viſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant. Nec
tamen cõuincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputãt, di-
cere. ſed omnia, quæ ad motus animi, animæq; pertineant,
tam obſcura, altaq; rationis eſſe arbitror; vt ſupra homi-
nem ſit, ea liquido peruidere. Id tamen certum, & indubi-
tatum eſſe debet, tot res, tot viſcerum genera, vnum, &
idem habere officium; vt animam contineant in corpore.
Sed quid propriè muneris ſingulis ſit iniunctum; quis ſcire,
niſi artifex, poteſt; cui ſoli opus ſuum notum eſt?

De voce autem quam rationem reddere poſſumus? 15
Grammatici quidem, ac philoſophi vocem eſſe definiunt,
aërem ſpiritu verberatũ: vnde verba ſunt nuncupata. quod
perſpicuè falſum eſt. Non enim vox extra os gignitur, ſed
intra. & ideo veriſimilior eſt illa ſententĩa, ſtipatũ ſpiritum,

cùm obſtantia faucium fuerit illiſus, ſonum vocis exprimere; veluti cùm in patentem cicutam, labroq́ȝ ſubiectam dimittimus ſpiritum; & is cicutæ concauo repercuſſus, ac reuolutus à fundo, dum deſcendentem occurſu ſuo reddit, ad exitum nitens ſonum gignit, & in vocalem ſpiritum reſiliens per ſe ventus animatur. Quod quidem an verum ſit, Deus artifex viderit. Videtur enim non ab ore, ſed ab intimo pectore vox oriri. Denique & ore clauſo, & naribus emittitur ſonus qualis poteſt. Præterea ex maximo ſpiritu, quo anhelamus, vox non efficitur, & leui, & non coarctato ſpiritu, quoties volumus, efficitur. Non eſt igitur comprehenſum, quomodo fiat, aut quid ſit omnino. Nec me nunc in Academiæ ſententiam delabi putes; quia non omnia ſunt incomprehenſibilia. Vt enim fatēdum eſt multa neſciri, quæ voluit Deus intelligentiam hominis excedere; ſic tamen multa eſſe, quæ poßint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpatium, quo nunc decurrimus.

16 MENTIS *quoque rationem incomprehenſibilem eſſe, quis neſciat; niſi qui omnino illam non habet; cùm, ipſa mens quo loco ſit, aut cuiuſmodi, neſciatur? Varia ergo à philoſophis de natura eius, ac loco diſputata ſunt. Ac ego non dißimulabo, quid ipſe ſentiam; non quia ſic eſſe affirmem (quod eſt inſipientis in re dubia facere) ſed vt expoſita rei difficultate, intelligas, quanta ſit diuinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe voluerunt. quod ſi ita eſt:* quo *quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro, ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tanta rationis, atque intelligentiæ luce verſari? tum quòd ad eam ſenſus ex omni corporis parte conueniunt, vt in qualibet regione membrorum præſens eſſe videatur. Alij ſedem*

eius

eius in cerebro eſſe dixerunt. & ſanè argumentis probabilibus vſi ſunt; Oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regimen haberet, potius in ſummo, tanquam in arce habitare; nec quicquam eſſe ſublimius, quàm id, quod vniuerſum ratione moderetur, ſicut ipſe mundi Dominus, & rector in ſummo eſt. Deinde quid ſenſus omnis, id eſt audiendi, & videndi, & odorandi miniſtra membra in capite ſunt locata; quorum omnium viæ nō ad pectus, ſed ad cerebrum ferant. alioqui neceſſe nos eſſet tardius ſentire; donec ſentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus vſq; deſcenderet. Ii verò aut non multum, aut fortaſſe non errant. Videtur enim mens, quæ dominatum corporis tenet, in ſummo capite conſtituta, tanquam in cælo Deus: ſed *quando cum in aliqua ſit cogitatione; commeare ad pectus; & quaſi ad ſecretum aliquod penetrale cedere; vt conſilium, tanquam ex theſauro recondito, eliciat, ac proferat. ideoq; cùm intenti ad cogitandum ſumus, & cùm mens occupata in altum ſe abdiderit; neq; audire quæ circunſonant, neque videre, quæ obſtant, ſolemus. Id verò ſiue ita eſt; admirandum profectò eſt, quomodo id fiat, cùm ad pectus ex cerebro nullum iter pateat, ſin autem non; tamen nihilominus admirandum eſt, quòd diuina neſcio qua ratione fiat, vt ita eſſe videatur. An poteſt aliquis non admirari, quod ſenſus ille viuus, atque cæleſtis, qui mens, vel animus nuncupatur; tantæ mobilitatis eſt; vt ne tum quidem, cùm ſopitus eſt, conquieſcat; tantæ celeritatis, vt vno temporis puncto cælum omne colluſtret; &, ſi velit, maria peruolet; terras, ac vrbes peragret, omnia denique, quæ libuerit, quamuis longe, lateq; ſummota ſint, in conſpectu ſibiipſe conſtituat? Et miratur aliquis, ſi diuina mens Dei per vniuerſas mundi partes intenta diſcurrit, & omnia regit, omnia moderatur, vbique præſens, vbique diffuſa? cùm tanta ſit vis, ac poteſtas mētis humanæ intra mortale corpus incluſæ; vt ne

*ſeptis quidem grauis humi, ac pigri corporis, cui illigata eſt, coërceri vllo pacto poßit, quo minus ſibi liberam vagandi facultatem quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mẽs habitat, ſiue in pectore; poteſt'ne aliquis comprehendere, qua vis rationis efficiat, vt ſenſus ille incomprehenſibilis aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt inclusus in corde? ac non ex eo ipſo colligat, quanta ſit Dei poteſtas, quòd animus ſeipſum non videt, aut qualis, aut vbi ſit; nec ſi videat, tamen perſpicere poßit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta ſit? Siue etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, quod & etiam fieri poteſt, & à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt; ſiquidem ſenſus in qualibet parte corporis præſto eſt: nec quid ſit mens, nec qualis, intelligi poteſt; cùm ſit natura eius tam ſubtilis, ac tenuis; vt *ſolidis viſceribus infuſa, viuo, & quaſi ardenti ſenſu membris omnibus miſceatur. Illud autem caue, ne vnquam ſimile veri putaueris, quod Ariſtoxenus dixit; Mentem omnino nullam eſſe; ſed quaſi harmoniam in fidibus ex conſtructione corporis, & cõpagibus viſcerum vim ſentiendi exiſtere. Muſici enim intentionem, concentumq́ue neruorum in integros modos ſine vlla offenſione conſonantium harmoniã vocant. Volunt igitur animũ ſimili ratione conſtare in homine, qua & concors modulatio conſtat in fidibus; id eſt, vt ſingularũ corporis partiũ firma coniunctio, membrorumq́ue omniũ conſentiens in vnum vigor motum illum ſenſibilẽ faciat, animumq́ue cõcinnet, *ſicut nerui bene intenti conſpirantem ſonum. Et ſicuti in fidibus, cùm aliquid aut *interceptum, aut relaxatum eſt, omnis canendi ratio turbatur, & ſoluitur; ita in corpore cùm pars aliqua membrorum duxerit vitium, deſtrui vniuerſa, corruptiſq́ue omnibus, atq́ue turbatis, occidere ſenſum, eamq́ue mortem vocari. Verùm ille, ſi quicquam mentis habuiſſet,*

non

al. calidis

vi.n.210.

interruptum

*non harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. Non nunquam
enim canere ſua ſponte fides poſſunt; vt ſit vlla in his comparatio, ac ſimilitudo viuentis. Animus autem ſua ſponte & cogitat, & mouetur. Quòd ſiquid in nobis harmoniæ ſimile eſſet; ictu moueretur externo, ſicut nerui manibus, qui ſine *tactu artificis, pulſuq́; digitorum muti, atq́; iner- tractatu
tes iacent. Sed nimirum pulſandus ille manu fuit, vt aliquando ſentiret; quia mens eius ex membris malè compacta torpebat.

SVPEREST, de anima dicere; quanquam percipi 17
ratio eius, & natura non poßit. nec ideo tamen immortalem eſſe animam non intelligimus: quoniam quicquid viget, moueturq́; per ſe ſemper, nec videri, aut tangi poteſt; æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima; nondum inter philoſophos conuenit, nec vnquam fortaſſe conueniet, Etenim alij ſanguinem eſſe dixerunt, alij ignem, alij ventum; vnde anima, vel animus nomen accepit; quòd Græcè ventus ἄνεμος dicitur; nec illorum tamen quiſquam dixiſſe aliquid videtur. Non enim, ſi anima ſanguine aut per vulnus effuſo, aut febrium calore cõſumpto, videtur extingui; continuo in materia ſanguinis animæ ratio ponenda eſt; veluti ſi veniat in quæſtionẽ, lumen, quo vtimur, quid ſit; & reſpõdeatur, oleũ eſſe, quoniã conſumpto illo, lumen extinguitur; cũ ſint vtiq́; diuerſa; ſed alterũ ſit alterius alimẽtum. Videtur ergo anima ſimilis eſſe lumini, quæ nõ ipſa ſit ſanguinis, ſed humore ſanguinis alitur, vt lumen oleo. Qui autem ignẽ putauerunt, hoc vſi ſunt argumento, quod præſente anima corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & videtur, & tactu comburit. Anima verò & ſenſu aucta eſt, & videri non poteſt, & non adurit. Vnde apparet, animã neſcio quid eſſe Deo ſimilem. At illi, qui ventũ putãt eſſe, hoc fallũtur; quòd ex aëre ſpiritũ ducentes, viuere videamur. Varro itaq́; definit: Anima eſt aër

conceptus

conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus. Hæc apertiſsimè falſa ſunt. Neque enim tam obſcuram nobis huiuſmodi rerum dico eſſe rationem, vt ne hoc quidẽ intelligamus, quid verum eſſe non
qui ſpiam *poſsit. An ſi mihi *quis dixerit æneum eſſe cælum, aut vitreum, aut (vt Empedocles ait) aërem glaciatũ; ſtatímne aſſentiar, quia, cælum ex qua materia ſit, ignorem? Sicut enim hoc neſcio; ita illud ſcio. Anima ergo non eſt aër ore conceptus; quia multo prius gignitur anima, quàm concipi aër ore poſsit. Non enim poſt partum inſinuatur in corpus, vt quibuſdam philoſophis videtur; ſed poſt conceptum protinus; cùm fœtum in vtero neceſsitas diuina formauit: quia adeò viuit intra viſcera genitricis; vt & incremento augeatur; & crebris pulſibus geſtiat emicare. Deniq; abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal intus extinctum. Cætera definitionis partes eò ſpectant, vt illis nouem menſibus, quibus in vtero fuimus, mortui fuiſſe videamur. Nulla ergo ex his tribus vera ſententia eſt. Nec tamen in tantum falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſenſerunt, vt omnino nihil dixerint. nam & ſanguine ſimul, & calore, & ſpiritu viuimus. Sed cùm conſtet anima in corpore his omnibus adunatu; non expreſſerunt propriè, quid eſſet; quia tam non poteſt exprimi, quàm videri.*

18 SEQVITVR *alia, & ipſa inextricabilis quæſtio: Idem'ne ſit anima, & animus, an verò aliud ſit illud, quo viuimus; aliud autem, quo ſentimus, & ſapimus. Non deſunt argumenta in vtranque partem. Qui enim vnum eſſe dicunt, hanc rationem ſequuntur; quòd neq; viui ſine ſenſu poſsit, nec ſentiri ſine vita; ideoq; eſſe non poſſe diuerſum id, quod non poteſt ſeparari; ſed quicquid eſt illud, & viuendi officium, & ſentiendi habere rationem. Iccirco animum, & animã indifferenter appellãt duo Epicurei poëtæ.*

Qui

*Qui autem dicunt eſſe diuerſa, ſic argumentantur: Ex eo poſſe intelligi, aliud eſſe mentẽ, aliud eſſe animã, quia incolumi anima mẽs poſſit extingui; quod accidere ſoleat inſanis; itẽ quòd anima morte ſopiatur, animus ſomno; & quidem ſic, vt nõ tantũ, quid fiat, aut vbi ſit, ignoret; ſed etiam rerũ falſarũ cõtemplatione fallatur. Quod ipſum quomodo fiat, non poteſt peruideri; cur fiat, poteſt. Nã requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens viſionũ imaginibus occupata teneatur. Latet autẽ mens oppreſſa ſomno, tanquã ignis obducto cinere ſopitus; quem ſi paululum commoueris, rurſus ardeſcit, & quaſi euigilat. Auocatur ergo ſimulachris, donec membra ſopore irrigata vegetentur. corpus enim vigilante ſenſu, licet iaceat immobile; tamen non eſt quietum; quia flagrat in eo ſenſus, & vibrat, vt flamma; & artus omnes ad ſe aſtrictos tenet. Sed poſtquam mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta eſt; tunc demum corpus omne reſoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cùm cogentibus tenebris ſecum tantummodo eſſe cœperit: dum intenta eſt in ea, de quibus cogitat; repentè ſomnus obrepit; & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat. ſic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, videre quoque incipit. Deinde procedit vlterius, & ſibi auocamenta inuenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam vt mens per diem veris viſionibus auocatur, ne obdormiat; ita falſis nocte, ne excitetur. *Nam ſi nullas imagines cernat; aut vigilare illam neceſſe eſt, aut perpetua morte ſopiri. Dormiendi ergo cauſa tributa eſt à Deo ratio ſomniandi, & quidem in commune vniuerſis animãtibus, ſed illud homini præcipuè, quod cùm eam rationem Deus quietis cauſa daret, facultatem ſibi reliquit docendi hominem futura per ſomnium. Nam & hiſtoriæ ſæpè teſtantur, extitiſſe ſomnia, quorum præſens, & admirabilis fuerit euentus; & reſponſa vatum noſtrorum*

quæ

rum

rum ex parte ſomnijs conſtiterunt. Quare neque ſemper vera ſunt, neque ſemper falſa, Virgilio teſte, qui duas portas voluit eſſe ſomniorum. Sed quæ falſa ſunt, dormiendi cauſa videntur; quæ vera, immittuntur à Deo, vt imminens bonum, aut malum hac reuelatione diſcamus.

19 ILLVD quoque venire in quæſtionẽ poteſt; vtrum'ne anima ex patre, an potius ex matre, an verò ex vtroque generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti vendico. Nihil enim ex his tribus verum eſt; quia neque ex vtroque, neque ex alterutro ſeruntur animæ corporibus. Corpus enim ex corporibus naſci poteſt; quoniã confertur aliquid ex vtroq;: de animis anima non poteſt; quia ex re tenui, & incomprehenſibili nihil poteſt decedere. Itaq; ſerẽdarum animarum ratio vni, ac ſoli Deo ſubiacet.

Denique, cæleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt,

Vt ait Lucretius. nam de mortalibus non poteſt quicquam niſi mortale generari. nec putari pater debet, qui transfudiſſe, aut inſpiraſſe animam de ſua nullo modo ſentit; nec ſi ſentiat, quando tamen, aut quomodo id fiat, habet animo comprehenſum. Ex quo apparet, non à parẽtibus dari animas, ſed ab vno, eodemq; omnium Deo patre; qui legem, rationemq; naſcendi tenet ſolus; ſiquidem ſolus* efficit. nam terreni parentis nihil eſt, niſi vt humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi, cũ ſenſu voluptatis emittat, vel recipiat, & *citra hoc opus homo reſiſtit; nec quicquã amplius poteſt; & ideo naſci ſibi filios optant, quia non ipſi faciunt. Cætera iam Dei ſunt omnia; ſcilicet conceptus ipſi, & corporis informatio, & inſpiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunque deinceps ad hominem conſeruandum valẽt; illius munus eſt, quòd ſpiramus, quòd viuimus, quòd vigemus. Nam præter quam quòd ipſius beneficio, incolumi

* efficit

* vi.n.211.

ſumus

*ſumus corpore; & quòd victum nobis ex varijs rebus ſub-
miniſtrat; ſapientiam quoque homini tribuit, quam terre-
nus pater dare nullo modo poteſt. Ideoq́; & de ſapientibus
ſtulti; & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcuntur; quod quidam
fato, ac ſideribus aſſignant. Sed non eſt nunc locus de fato
diſſerendi. Hoc dicere ſatis eſt; quòd etiam ſi aſtra efficien-
tiam rerum continent, nihilominus omnia à Deo fieri cer-
tum eſt; qui aſtra ipſa & fecit, & ordinauit. Inepti ergo,
qui hanc poteſtatem Deo detrahunt, & operi eius attri-
buunt. Hoc igitur Dei munere cæleſti, atque præclaro *an* vt
vtamur, in noſtra voluit eſſe poteſtate. Hoc enim conceſſo, vi.n.212.
*ipſum hominem virtutis ſacramento religauit, quo vitam
poſſet adipiſci. Magna eſt enim vis hominis, magna ratio,
magnum ſacramentum. à quo ſiquis non defecerit, nec fi-
dem ſuam, deuotionemq́; prodiderit; hic beatus, hic deniq́;
(vt breuiter finiam) ſimilis Deo ſit, neceſſe eſt. Errat enim
quiſquis hominẽ carne metitur. Nam corpuſculũ hoc, quo
induti ſumus, hominis receptaculum eſt. Nam *ipſe homo* mẽs hominis
neque tangi, neque aſpici, neque comprehendi poteſt; quia vi n.213.
*latet intra hoc, quod videtur. Qui ſi delicatus magis, ac
tener in hac vita fuerit, quàm ratio eius expoſcit; ſi virtu-
te contempta, deſiderijs ſe carnis addixerit, cadet, & pre-
metur in terram. ſin autem (vt debet) ſtatum ſuum, quem
rectum ſortitus eſt, promptè, conſtanterq́; defenderit; ſi
terræ, quam calcare, ac vincere debet, non ſeruierit: vitam
merebitur ſempiternam.*

HÆC ad te Demetriane interim paucis, & obſcu- 20
*rius fortaſſe, quàm decuit, pro rerum, ac temporis neceſſi-
tate peroraui; quibus contentus eſſe *debeas; plura, & me-* debebis
*liora lecturus, ſi nobis indulgentia cælitus venerit. tunc
ergo te ad veræ philoſophiæ doctrinam & planius, & ve- ego
*rius cohortabor. Statui enim, quam multa potero, literis
tradere,*

tradere, quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectent; & quidem contra philoſophos; quoniam ſunt ad perturbãdam veritatem pernitioſi, & graues. Incredibilis eſt enim vis eloquentiæ; & argumentandi, diſſerendiq; ſubtilitas quemuis facile deceperit. quos partim noſtris armis, partim verò ex ipſorũ inter ſe concertatione ſumptis reuincemus; vt appareat, eos induxiſſe potius errorem, quàm ſuſtuliſſe. Fortaſſe mireris, quòd tantum facinus audeam. Patiemur'ne igitur extingui, aut opprimi veritatem? Ego verò libentius vel ſub hoc onere defecerim. Nam ſi M. Tullius eloquentiæ ipſius vnicum exemplar ab indoctis, & ineloquẽtibus, quia tamen pro vero nitebantur, ſæpè ſuperatus eſt: cur deſperemus, veritatem ipſam contra fallacem, captioſamq; facundiam, ſua propria vi, & claritate valiturã? Illi quidem ſeſe patronos veritatis profiteri ſolent. ſed quis poteſt eam rem defendere, quam non didicit; aut illuſtrare apud alios, quam ipſe non nouit? Magnum videor polliceri: ſed cæleſti opus eſt munere, vt nobis facultas, ac tempus ad propoſita perſequenda tribuatur. Quòd ſi vita eſt optanda ſapienti: profectò nullam aliam ob cauſam viuere optauerim, quàm vt aliquid efficiam, quod vita dignum ſit, & quod vtilitatem legentibus, etſi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus eſt, ad viuendum tamen afferat: quod eſt maximè neceſſarium. Quo perfecto, ſatis me vixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cæleſte direxerit.

L. COELII

L. COELII FIRMIANI LACTANTII EPITOME LIBRORVM VII.

*NAM ſi iuſtitia eſt veri Dei cultus: (quid enim tam iuſtũ ad æquitatẽ, tã pium ad honorem, tam neceſſarium ad ſalutem, quàm Deum *cognoſcere vt parentem, venerari vt Dominum, eiusq́; legi, aut præceptis obtemperare?) neſcierunt ergo iuſtitiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnouerunt, nec cultum eius, legemq́; tenuerunt; & ideo refelli potuerunt à Carneade; cuius hæc fuit diſputatio, nullum eſſe ius naturale; itaq; omnes animantes ipſa ducente natura commoda ſua defendere; & ideo iuſtitiam, ſi alienis vtilitatibus *conſulet, ſuas *negliget, ſtultitiam eſſe dicendam. Quòd ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſiq́; Romani, qui orbem totum poſſedere, iuſtitiam ſequi velint; ac ſuum cuique reſtituere, quod vi, & armis occupauerunt; ad caſas, & egeſtatem reuertentur. quod ſi fecerint, iuſtos dicemus quidem; ſed tamen ſtultos iudicare, neceſſe eſt; qui vt alijs proſint, ſibi nocerè contendant. Deinde ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco; aut argentum pro plumbo vendat per errorem; atq; id emere neceßitas cogat: vtrũ diſsimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? *ſi indicabit, iuſtus vtiq; dicetur, quia nõ fefellit; ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum. ſed facile de damno eſt. quid ſi vita eius in periculum veniet; vt eum aliquando neceſſe ſit aut occidere, aut mori: quid faciet? Poteſt hoc euenire, vt naufragio facto, inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem; aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo inſidentem: vtrúmne aut illum tabula, aut hunc*

agnoſcere

vi.n.214.

conſulit

negligis

vi.n.215.

equo deturbabit, vt ipſe poßit euadere? Si volet iuſtus eſſe, non faciet; ſed idem ſtultus iudicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, ſuam perdet. Si faciet; ſapiens quidem videbitur, quia ſibi conſulet; ſed & idem malus, quia nocebit. Acuta iſta ſanè: ſed reſpondere ad ea facilè poſſumus. Imitatio enim nominum facit, vt ſic eſſe videatur. Nam & iuſtitia imaginem habet ſtultitiæ; non tamen eſt ſtultitia: & malitia imaginem ſapientiæ; non tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in conſeruandis vtilitatibus ſuis in-
vi.n.216. telligens,* & arguta non ſapientia; ſed calliditas, & aſtutia eſt: ita & iuſtitia non debet ſtultitia, ſed innocentia nominari; quia neceſſe eſt, iuſtum eſſe ſapientem, & eum, qui ſit ſtultus, iniuſtum. Nam neque ratio, neque natura ipſa permittit, vt is, qui iuſtus eſt, ſapiens non ſit; quoniam iuſtus nihil vtique facit, niſi quod rectum, & bonum eſt, prauum, & malum ſemper fugit. Quis autem diſcernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autẽ malè facit; quia bonum, & malum quid ſit, ignorat; ideo peccat, quia non poteſt praua,
iuſtitia & recta diſcernere: non poteſt igitur neque ſtulto *iuſti-
ſapientia tiam, neque iniuſto *ſapientiam conuenire. Ergo ſtultus
vi.n.217. non eſt, qui nec tabula naufragum, nec equo ſaucium deiecerit; quia ſe abſtinuit à nocendo, quod eſt peccatũ; peccatum autem vitare, ſapientis eſt. Sed vt ſtultus prima facie videatur, illa res efficit; quòd extingui animam cum corpore exiſtimant. jccirco omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim poſt mortem nihil eſt; vtique ſtultè facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ; aut qui alterius lucro magis, quàm ſuo, conſulit. ſi mors animam
Iucundius delet; danda eſt opera, quo* iuſtius, commodiusq; viuamus. ſi autem vita poſt mortem ſupereſt æterna, & beata, hanc vtiq; corporalẽ cum omnibus terræ bonis iuſtus, ac ſapiens contemnet; quia ſciet, quale à Deo ſit præmiũ recepturus.
Tenea-

Teneamus igitur innocentiã; teneamus iuſtitiã; ſubeamus imaginem ſtultitiæ, vt veram ſapientiam tenere poſsimus. Et ſi hominibus videtur ineptum, ac ſtultum, torqueri, & mori velle; cũ liberè liceat abire ſine noxa: nos tamen omni virtute, omniq; patiẽtia fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, nec dolor frangat, quo minus vigor animi & conſtantia incõcuſſa ſeruetur. Stultos notent, dũmodo ipſi* vocent *ſtultiſsimi ſint, & cæci, & hebetes, & pecudibus æquales; qui non intelligunt eſſe mortiferum, relicto Deo viuo proſternere ſe, atq; adorare terrena; qui neſciũt,* ex illis æter-* & illos *nam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint venerati, & eos, qui nec tormẽta, nec mortẽ pro cultu, & honore veri Dei recuſauerint, vitam perpetuã conſecuturos. Hæc eſt* fideliſsima, hæc eſt vera ſapientia; hæc perfecta iu-* fidiſſima *ſtitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicẽt ſtulti, quid homũculi ſentiant. Nos iudicium Dei expectare debemus, vt eos poſtmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iuſtitia, quid eſſet: ſequitur, vt oſtendam,* quid ſit verum* quod *ſacrificium Dei;* quis iuſtiſsimus ritus colendi; ne quis arbi-* qui *tretur, aut victimas, aut odores, aut dona* præſentia deſide-* pretioſa *rari à Deo: à quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi omniũ rerum terrenarum cupiditas abeſt; nõ ergo vtitur ijs omnibus, quæ tẽplis,* aliiſq; fictilibus inferũtur; ſed ſicut corporalibus cor-* dijs *porale, ſic vtiq; incorporalibus incorporale ſacrificiũ neceſſariũ eſt. Illis, quæ in vſum tribuit homini Deus, ipſe nõ in-* vi.n.228. *diget: & cũ omnis terra in ipſius ſit poteſtate, non indiget tẽplo, cuius domicilium mũdus eſt. nõ indiget ſimulachro, qui eſt & oculis, & mẽte incõprehenſibilis. nõ indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum cæteris aſtris in vſum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine deſiderat Deus, niſi cultũ mentis, qui eſt purus, & ſanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, inepta, fragilia,* vi.n.229. *ingrata ſunt, hoc eſt ſacrificium verum, non quod ex arca,*

ſed quod ex corde profertur; nō quod manu, ſed quod men-
te libatur. hæc acceptabilis victima eſt; quam de ſeipſo ani-
mus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid thura? quid veſtes?
quid aurum? quid argentum? quid pretioſi lapides confe-
runt, ſi colentis pura mens non eſt? Sola ergo iuſtitia eſt;
quàm Deus expetit. in hac ſacrificium, in hac Dei cultus
eſt. de quo nunc mihi diſſerendum eſt; docendumq́, in qui-
bus operibus iuſtitiam neceſſe ſit contineri.

2 DVAS eſſe humanæ vitæ vias, nec philoſophis igno-
vtrique tum fuit, nec poëtis: ſed eas *vtique diuerſo modo induxē-
runt philoſophi, alteram induſtriæ, alteram inertiæ eſſe vo-
quod luere: ſed hoc minus rectè, *cùm eas ad *ſolius vitæ cōmo-
ſola da retulerunt. melius poëtæ, qui alteram iuſtorū, alteram
impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quòd eas non in
hac vita, ſed apud inferos eſſe aiunt. Nos vtique rectius,
qui alteram vitæ, alteram mortis, & hic tamen has vias
eſſe dicimus. ſed illa dexterior, qua iuſti gradiuntur,
non in elyſium fert, ſed in cælum. immortales enim fiunt.
addicuntur ſiniſterior ad tartarum. æternis enim cruciatibus *abdi-
tenenda cuntur iniuſti. *Veneranda eſt à nobis iuſtitiæ via, quæ
ducit ad vitam. Primum autē iuſtitiæ officium eſt, Deum
ignoſcere *cognoſcere, vt parentem; eumq́ metuere, vt Dominum;
idem diligere, vt patrem. *Is enim qui nos genuit, qui vitali ſpi-
ritu animauit, qui alit, qui ſaluos facit, habet in nos nō
modò vt pater, verùm etiam vt Dominus licentiam verbe-
randi, & vitæ, ac necis poteſtatem: vnde illi ab homine du-
plex honos, id eſt, amor cum timore debetur. Secundum
iuſtitiæ officium eſt, hominem agnoſcere velut fratrem: Si
enim nos idem Deus fecit, & vniuerſos ad iuſtitiam, & ad
vitam æternam pari conditione generauit: fraterna vtique
neceſſitudine cohæremus; quam qui non agnoſcit, iniuſtus
eſt. Sed origo huius mali, quo ſocietas inter ſe hominum,

quæ

*quo neceßitudinis vinculum *diſſoluitur, eſt, ab *ignorantia veri Dei naſcitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat; bonus eſſe nullo modo poteſt. Inde eſt, quòd ex eo tempore, quo multi Dij conſecrari ab hominibus, coliq́ꝫ cœperunt, fugata eſt (ſicut poëtæ aiunt) iuſtitia. ſic diremptum eſt omne fœdus, dirempta ſocietas iuris humani; cùm ſibi quiſque conſulere, ius in viribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circumſcribere, commoda ſua aliorum incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, *nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum ferro vias, maria infeſtare, libidini autem, quo furor eduxerit, frena laxare; nihil denique ſancti habere, quod cupiditas infanda non violaret. Cùm hæc fierent, tum leges ſibi homines condiderunt pro vtilitate communi; vt ſe interim tutos ab iniurijs facerent. Sed metus legum non ſcelera comprimebat, ſed licentiam ſubmouebat. Poterant enim leges delicta punire; conſcientiam munire non poterant. Ita quæ ante palam fiebant, clam fieri cœperunt: circunſcribi etiam iura: ſiquidem ipſi præſides legum præmijs, muneribusq́ꝫ corrupti, vel in remuneratione malorum, vel in perniciem iuſtorum ſententias venditabant. His accedebant diſſenſiones, & bella, & mutuæ deprædationes, & oppreßis legibus ſæuiendi poteſtas licenter aſſumpta. In hoc ſtatu cũ eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus: reuelauit ſe nobis, & oſtendit; vt in ipſo religionẽ, fidem, caſtitatẽ, miſericordiam diſceremus, *vt errore vitæ prioris abiecto, noſmetipſos, quos impietas diſſociauerat, diſceremus, legemq́ꝫ diuinam, quæ humana cum cæleſtibus copulat, tradente ipſo Domino ſumeremus; qua lege vniuerſi, quibus irretiti *ſumus, errores cùm vanis, & impijs ſuperſtitionibus tollerentur. Quid enim homini debeamus, eadẽ illa lex diuina præſcribit; quæ docet, quicquid homini præſtiteris, Deo præſtare. Sed radix iuſti-*

diſſolutum
ignoratione
vi.n.220.
non
vi.n.221.
fuimus

tiæ, & omne fundam̃etum æquitatis eſt illud. Vt ne facias
metiaris *vlli, quod pati nolis: ſed alterius animum de tuo *metieris.*
ſi acerbum eſt iniuriam ferre; & qui eam fecerit, videtur
de *iniuſtus: transfer in alterius perſonam quod *in te ſentis,*
& in tuam quod de altero iudicas; & intelliges tam te in-
iuſtè facere, ſi alteri noceas; quàm alterum, ſi tibi. Hæc ſi
mente voluemus; innocentiam tenebimus; in qua iuſtitia
primum *velut in primo gradu conſiſtit. *primus eſt enim, non no-*
cere proximo, ſed prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris prius
quàm ſerere incipias, euulſis ſentibus, & omniũ ſtirpium
radicibus amputatis, arua purganda; ſic de noſtris animis
prius vitia detrahenda ſunt: & tunc demum virtutes inſe-
rendæ; de quibus ſeminatæ per verbum Dei fruges immor-
talitatis oriantur. Tres affectus, vel (vt ita dicam) tres fu-
riæ ſunt, quæ in animis hominũ tãtas perturbationes ciẽt,
& interdũ cogunt ita delinquere, vt nec famæ nec periculi
ſui reſpectum habere permittant; Ira, quæ vindictam cu-
pit; Auaritia, quæ deſiderat opes; Libido, quæ appetit volu-
ptates. His vitiis ante omnia reſiſtendum eſt; hæ ſtirpes
eruendæ, vt virtutes ſeri poſſint. Hos affectus Stoici am-
putandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eo-
rum rectè: quia neque detrahi poſſunt; ſiquidem natura
inſiti habent certam, magnámque rationem: neq; minui;
quoniã ſi mala ſunt, carendũ eſt etiã mediocribus: ſi bona,
integris abutendum eſt. Nos verò neque detrahendos, neq;
minuendos eſſe dicimus. Non enim per ſe mala ſunt, quæ
Deus homini rationabiliter inſeruit; ſed cũ ſint vtiq; natu-
ra bona, quoniã ad tuẽdam vitã ſunt attributa; malè vtẽ-
do fiunt mala, ſicut ſi fortiſſimè pro patria dimices, bonum
eſt. ſi cõtra patriam, malũ. Sic & affectus, ſi ad vſus bonos
habeas, virtutes erunt: ſi ad malos, vitia dicentur. Ira igi-
tur ad coërtionem peccatorum, id eſt, ad regendam ſub-
iectorum diſciplinam data eſt à Deo; vt metus licentiam

compri-

*comprimat, & compeſcat audaciam. *& qui terminos* ſed
*eius ignorat, iraſcitur paribus, aut etiam fortioribus. Inde ad immania facinora proſilitur: inde ad cædes, inde ad bella conſurgitur. Cupiditas verò ad deſideranda, & conquirenda vitæ neceſſaria tributa eſt. Sed qui neſciunt fines eius, inſatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circũſcriptiones, hinc falſa *teſtimonia, hinc omnium* teſtamenta
*fraudum genera erupêre. Libidinis autem affectus ad procreandos filios inſitus, & innatus eſt; ſed qui limites eius animo non tenent, vtuntur eo ad ſolam voluptatem. Inde *illicitæ nuptiæ, inde adulteria, & ſtupra, inde omnes* illiciti amores
corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo ſunt iſti affectus intra vi.n.212.
*fines ſuos, & in viam rectam redigendi: in qua *etſi ſunt* etiam.
vehementes; culpam tamen habere non poſſunt.

COHIBENDA *eſt ira, cùm patimur iniuriam; &* 3
*vt malum comprimatur, quod ex certamine impendet; & vt duas maximas virtutes innocentiam, & patiẽtiam teneamus. Auaritia *frangitur, cùm habemus, quod ſatis eſt.* frangatur
*Quis enim furor eſt, in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio, aut proſcriptione, aut morte ad alios *facile ſit* neceſſe
*peruenire? Libido extra legitimum torum non euagetur; ſed creandis liberis ſeruiat. appetẽtia enim nimia voluptatis, & periculum parit, & *inſaniam generat, & (quod* infamiam
*eſt maximè cauendum) mortem *incurrit æternam. Nihil* acquirit
*eſt enim tam inuiſum Deo, quàm mens inceſta, & animus impurus. Nec hac ſola voluptate abſtinendũ ſibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione; ſed & cæteris voluptatibus ſenſuum reliquorũ; quia & ipſæ ſunt vitioſæ; & eiuſdẽ virtutis eſt, eas cõtemnere. Oculorũ voluptas percipitur ex rerum pulchritudine; auriũ, de vocibus canoris, & *ſuaſionibus; narium, de odore iucundo; ſaporis, de cibis dul-* ſuauitatibus
cioribus. quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet; vi.n.213.

ne his illecebris irretitus animus, à cæleſtibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, à vita immortali ad perpetuam pœnã deprimatur. In ſaporis, & odoris voluptate hoc peri-
poterunt *culum eſt, quòd trahere ad luxuriam *poterit. Qui enim fuerit his deditus; aut non habebit vllam rem familiarem; aut ſi habuerit, abſumet, & aget poſtmodum vitam deteſtabilem. Qui autem rapitur auditu (vt taceam de cantibus; qui ſenſus intimos ita ſæpe deliniunt, vt etiam*
ſtatum perturbent **ſtatus mentis furore *perturbetur compoſitis *certis ora-*
certe *tionibus, numeroſisq́; carminibus, aut argutis diſputationibus) ad impios cultus facilè traducitur. Inde eſt, quòd*
credunt *ſcriptis cæleſtibus, quia videntur incompta, non facile *creditur; quia aut ipſi ſunt diſerti, aut diſerta legere volunt,*
dulcia vi n.224. *nec quærunt vera, ſed *dubia; imò illis hæc videntur veriſſima eſſe, quæ auribus blandiũtur. ita reſpuunt veritatem,*
ſuauitate *dum ſermonis *varietate capiuntur. Voluptas verò, quæ ſpectat ad viſum, multiformis eſt. Nam quæ percipitur ex rerum pretioſarum pulchritudine; auaritiam concitat; quæ aliena eſſe debet à ſapiente, atque iuſto: quæ autem capitur de ſpecie mulierum; in alteram rapit voluptatem. de qua iam ſuperius locuti ſumus.*

4 SVPEREST, *de ſpectaculis dicere. quæ quoniam*
potentiora **potentia ſunt ad corrumpendos animos; vitanda ſapien-*
tibus, & cauenda ſunt, quòd ad celebrandos Deorum ho-
Saturni feſta *nores inuenta memorantur. Nam munerũ editiones *Saturna facta ſunt. Scena, Liberi patris eſt. Ludi verò circẽ-*
ſpectaculis *ſes Neptuno dicati putantur. vt iam qui *ſpectat, intereſt; relicto Dei cultu, ad profanos ritus tranſiſſe videatur. Sed ego de re malo dicere, quã de origine. Quid tam horribile, tam tetrum, quàm hominis trucidatio? Ideo ſeueriſſimis*
munitur vi.n.225. *legibus vita noſtra *multatur: ideo bella execrabilia ſunt.*
inuenit **inuenta tamen conſuetudo, quatenus homicidium ſine bello,*

bello, ac ſine legibus faciant,& hoc ſit voluptas, quod, vt ſcelus vindicent. Quòd ſi intereſſe homicidio, ſceleris conſcientia eſt; & eodem facinore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor: ergo & his gladiatorum ſceleribus non minus cruore perfunditur, qui ſpectat, quàm ille, qui facit, nec poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui voluit effundi; aut videri non interfeciſſe, qui interfectori & fauet, & præmium poſtulauit. Quid ſcena? num ſanctior? in qua comœdia de ſtupris, & amoribus; tragœdia de inceſtis, & parricidijs fabulatur. Hiſtrionici etiam impudici geſtus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas ſaltando exprimunt, docēt. nam *mimus corruptelarum diſciplina eſt, in quo fiunt per imaginem, quæ non ſunt; vt fiant ſine pudore, quæ vera ſunt. Spectant hæc adoleſcentes; quorum lubrica ætas, quæ frenari, ac regi debet, ad vitia, & peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocentior æſtimatur; ſed maior hic furor eſt; ſiquidem mentes ſpectantium tanta * feruntur inſania, vt non modò in conuicia, ſed etiam in rixas, nec non & in prælia, & contentiones ſæpe conſurgant. Fugienda igitur omnia ſpectacula, vt trāquillum mentis ſtatum tenere poßimus. renuntiandum noxijs voluptatibus, ne deliniti ſuauitate peſtifera, in mortis laqueos incidamus. *Placet ſola virtus; cuius merces immortalis eſt, cùm vicerit voluptatem. * Suppoſitis autem affectibus, & perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor eſt ei, qui ſit Dei, veritatisq́; ſectator: non male dicet vnquam, qui expectabit à Deo benedictionem. Hic non peierabit, ne Deum ludibrio habeat: ſed ne iurabit quidem; nequando vel neceßitate, vel conſuetudine in periurium cadat. Nihil ſubdole, nihil dißimulanter loquetur; neque abnegabit, quod ſpoponderit; neque promittet, quod facere non poßit; non inuidebit cuiquam, qui *de ſuo contentus; nec detrahet, aut malè alteri volet, in quem*

vi.n.216. vi.n.217. efferuntur Placeat ſuperatis eſt

forſitan beneficia Dei prouiora ſunt. Non furabitur, nec omnino quicquam concupiſcet alienum. non dabit in vſuram pecuniam. Hoc eſt enim, de alienis malis lucra captare: nec tamẽ negabit; ſiquidem neceſſitas cogit mutuari. Non

fit **erit aſper in filium, nec in ſeruum: meminerit, quod ipſe*

agat *patrem habeat, ac Dominum. Ita cùm his*aget, quemadmodum ſecum agi vellet. Munera ſuperabundantia non*

accipiat **recipiet à tenuioribus: nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum. Vetus præceptum eſt, non occidere. quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus pub-*

vindicetur *licis *iubetur, manus abſtinere, ſed *nec iuſſione interpoſi-*

hac vi.n.228. *ta, nec verbo licebit periculũ mortis inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeipſum voluntaria morte damnare; item non adulterare. ſed hoc præcepto non ſolùm cor-*

prohibemur *rumpere alienum matrimonium*prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur; verùm etiam proſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges enim lex Dei eſt. ea quoq;, quæ pro licitis habentur, vetat; vt iuſtitiam cõſummet. Eiuſdem legis eſt, falſum teſtimonium non dicere.*

vi.n.229 *quod & ipſum latius patet,* ſi falſum teſtimoniũ mendacio nocet ei, cõtra quem dicitur; & fallit eum, apud quem dicitur. Nunquam igitur mentiendum eſt; quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt ergo vir iuſtus,*

in otioſo *qui etiam ſine noxa* vitioſo ſermone mentitur. Hinc verò*

vi.n.230. *nec adulari licet. pernicioſa eſt enim, ac deceptrix adulatio. ſed vbiq; cuſtodiat veritatem. quæ licet ad præſens ſit inſuauis; tamen, cùm fructus eius, atq; vtilitas apparuerit, non odium pariet, vt ait poëta, ſed gratiam.*

5 DIXI *de iis, quæ vetantur. dicam nunc breuiter, quæ iubentur. Innocentiæ proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit; & hæc bonum operatur. illa inchoat*

iuſti-

*Si enim facti ab vno Deo, & orti ab vno homine, conſanguinitatis iure ſociamur; omnem igitur hominem diligere debemus. itaque non tantùm inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidem vindicare; vt ſit in nobis perfecta innocẽtia. Ideo iubet nos Deus etiã pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal commune, atque conſors eſſe debemus; vt nos inuicem præſtandis, recipiendiſq́; auxiliis muniamus. In multis enim caſibus, & incommodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Speres tibi accidere poſſe quod alteri accidit. ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem *tunc in malis* tuam
*cõſtitutus implorat. Siquis victu indiget, impertiamur: *ſi* vi.n.231.
*quis nudus occurrerit, veſtiamus. Siquis à potentiori iniuriam ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum vel peregrinis, vel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, viduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte captiuos, *ma-* vi.n.232.
*gnum miſericordiæ opus eſt; item ægros pauperes viſitare, atque fouere. inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ; quæ ſiquis perfecerit, verum, & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior victima eſt apud Deum; qui non pecudum ſanguine, ſed hominis pietate placatur: quem Deus, quia iuſtus eſt, ſua & ipſum lege, ſua & conditione *perſequitur: miſeretur ei, quem* proſequitur
*viderit miſericordem: inexorabilis eſt ei, quem precãtibus cernit immitẽ. Ergo vt hæc omnia, quæ Deo placẽt, facere poſſimus; contemnenda eſt pecunia, & ad cæleſtes transferẽda theſauros, vbi fur *nõ effodiet, nec rubigo cõſumet,* nec

nec

nec tyrannus eripiet; ſed nobis ad æternam opulentiam Deo cuſtode ſeruabitur.

6 FIDES *quoque, magna iuſtitiæ pars eſt; quæ maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus, conſeruanda eſt, præ-*
religione *cipue in * religionem: quia Deus prior eſt, & potentior, quàm homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id eſt, pro homine ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriã, laudemq́; conſequitur; quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam vitam pro temporali morte præſtare? Itaque cùm inciderit huiuſmodi neceſſi-*
deſciſcere *tas, vt *diſcedere à Deo, atq; ad ritus gentium tranſire cogamur; nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cuius interno auxilio dolor viſcerum, & adhibita corpori tormenta ſuperentur. Nihil tunc aliud, quàm vitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facilè, etiamſi diſſipandi, aut vrendi artus fuerint, tolerabimus vniuerſa, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Poſtremo ipſam mortem non inuitè, aut timidè, ſed libenter,*
ſciamus *& interriti ſubire nitamur, vt qui * ſcimus, quali apud*
futuri *Deum gloria ſumus * functuri triumphato ſeculo ad promiſſa veniente. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius vitæ damna penſemus. Quòd ſi facultas huius gloriæ deerit; habebit fides etiam in pace mercedem. teneatur ergo in omnibus vitæ officijs, teneatur in matrimonio. Non enim ſatis eſt, ſi alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet coniugem; nihil quærat extrinſecus; ſed contentus ea ſola, carnem caſtiget, inuiolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter enim Deo eſt perinde atque inceſtus, qui abiecto iugo, vel in liberam, vel in ſeruam peregrina voluptate luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtitatis vinculis obligata eſt, ne aliud concupiſcat: ita vir eadem*

lege

*lege teneatur, *quo Deus & viro vxorem vnius corporis compage ſolidauit. Ideo præcepit non dimitti vxorem, niſi crimine adulterij *deuictam, & nunquam coniugalis fœderis vinculum, niſi quod perfidia ruperit, reſoluatur. Illud quoq; ad conſummandã pudicitiam iungitur, vt non modò peccatum abſit, verũ etiam cogitatio. Pollui enim mentem quamuis inani cupiditate, manifeſtum eſt. Itaque iuſtum hominem, quod ſit ſecus, nec facere oportere, nec velle. Purganda eſt igitur conſcientia; quam Deus peruidet, qui falli non poteſt. Euacuetur omni labe pectus; vt tẽplum Dei eſſe poßit; quod non auri, nec eboris nitor, ſed fidei, & caſtitatis fulgor illuſtrat. Sed enim hæc omnia difficilia ſunt homini; nec patitur cõditio fragilitatis, eſſe quenquam ſine macula. Vltimum ergo remedium illud eſt; vt confugiamus ad pœnitentiam: quæ non minimum locum inter virtutes habet; quia ſui correctio eſt; vt cùm fortè aut re, aut verbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, aut nos deliquiſſe fateamur, oremusq; à Deo veniam, quam pro ſua miſericordia non negabit; niſi *perſeuerabimus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. illa eſt vulnerum, peccatorumq; ſanatio; illa ſpes, illa portus ſalutis: quam qui tollit; viam vitæ ſibi amputat: quia nemo eſſe tam iuſtus poteſt, vt nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria. Nos verò, etiam ſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus & pro *debitis noſtris identidem deprecari, gratias agere etiã in malis. hoc ſemper obſequium Domino deferamus. humilitas enim tam cara, & amabilis Deo eſt; *qui cùm magis ſuſcipiat peccatorem cõfitentem, quam iuſtum ſuperbum; quanto magis iuſtũ ſuſcipiet confitentem, eumq; in regnis cæleſtibus faciet pro humilitate *ſublimari. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere. hæ ſunt victimæ; hoc ſacrificium placabile; hic verus eſt cultus. cùm homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert;*

quia

teuictam

perſeuerantibus.

delictis

vi.n.233.

ſublimem

ſummã

ſumma illa maiſtas hoc cultore lætatur; hunc vt filiū ſuſci-
eique *pit *ſibi; quia donum immortalitatis impartitur. de qua*
nunc mihi diſſerendum eſt; & arguenda eſt perſuaſio eo-
rum, qui extingui animas cum corporibus putauerūt. qui,
quia nec Deum ſciebant, nec arcanum mundi perſpicere
poterant; ne hominis quidem animæq; rationem compre-
ſequentia *henderunt. Quomodo enim poſſent *ſapientia prouidere,*
vi.n.234. ſummam nō *qui *ſcientiam habebant? Negantes ergo eſſe vllam proui-*
dentiam; vtique Deum, qui fons, & caput eius eſt, nega-
uerunt. ſequebatur, vt ea, quæ ſunt, aut ſemper fuiſſe dice-
rent, aut ſua ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminū con-
globatione cōcreta. ſemper fuiſſe, dici nō poteſt; quia quic-
quid eſt, eſſe ſine aliquo initio non poteſt. ſua ſponte autem
generante *nihil naſci poteſt; quia nulla eſt ſine * ratione natura. ſe-*
verò *mina *enim principalia quomodo eſſe potuerunt; cùm &*
ex rebus *ſemina * exordijs oriantur, & viciſſim res ex ſeminibus?*
Nullum igitur ſemen eſt, quod originem non habeat. Sic
factum eſt, vt cùm putarent, mundum nulla prouidentia
generatum *factum; ne hominem quidem putarint aliqua ratione *ge-*
nerari. Quòd ſi nulla eſſet in fingēdo homine ratio verſata;
mortalem igitur animam eſſe poſſe. Alij verò ex aduerſo,
vi.n.235. *& Deum eſſe vnum, & ab eo*mundum factum, & homi-*
num cauſa factum, & animas immortales exiſtimauere.
ſenſerint *Sed cùm ea *ſenſerunt; *ij tamen diuini operis, atq; con-*
huius *ſilij nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt; vt*
omne veritatis arcanum conſummarent, atque veluti fine
concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ve-
ritatem perpetuo non tenebant; nobis faciendum eſt, qui
eam cognouimus, Deo annuntiante. Conſideremus igitur,
quæ ratio fuerit huius tanti, támque immenſi operis fa-
bricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimauit,
ſed, cur fecit, non oſtendit. Quia bonus, inquit, & inui-
dens nulli, fecit quæ bona ſunt. Atqui videmus in rerum
natura

natura & bona eſſe, & mala. Poteſt ergo exiſtere peruerſus aliquis, qualis fuerit ἄϑεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere; Imò, quia malus eſt, fecit, quæ mala ſunt. Quomodo illum redarguet? Si quæ bona ſunt, Deus fecit: vnde igitur mala eruperunt? quæ plerunque etiam bonis præualent. In materia, inquit, continebantur. *Bona igitur, & mala; aut nihil fecit Deus: aut ſi bona tantum fecit; æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt; quàm bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt; & permanebunt, quæ ſemper fuerunt. Mala igitur potiora ſunt. ſi autem potiora eſſe non poſſunt; ne æterniora quidem poſſunt. Ergo aut vtraque ſemper fuerunt, & Deus otioſus; aut vtraque ex vno fonte fluxerunt. Eſt enim *conueniens; vt Deus omnia fecerit potius, quàm nihil. ergo, ſecundum ſententiam Platonis, ideo Deus, & bonus eſt, quia bona facit; & malus, quia mala. Quod ſi fieri non poteſt; apparet, à Deo factum eſſe mundum, quia mundus bonus eſt: quoniam complexus eſt bona, & mala, nec fecit propter ſe quicquam, ſed propter aliud. Domus ædificatur non ad hoc ſolum, vt ſit domus; ſed vt ſuſcipiat, & tueatur habitantem. Item nauis fabricatur, non vt nauis videatur; ſed vt in ea poſſint homines nauigare. Vaſa fiunt, non vt vaſa ſint ſolum; ſed vt capiant, quæ ſunt vſui neceſſaria. Sic & mundum Deus ad vſum aliquem fecerit, neceſſe eſt. Stoici aiunt, hominum cauſa factum eſſe: & rectè. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in ſe continet. Sed, ipſi homines cur facti ſint, aut quid in illis vtilitatis habeat illa rerum fabricatrix prouidentia, nō explicant. Immortales eſſe animas, idem Plato affirmat; ſed cur, aut quando, aut quomodo, aut per quem immortalitatem aſſequantur, aut *quidnam tantum illud myſterium; cur ij, qui ſunt immortales futuri, prius mortales naſcan-

vi.n.234. conuenientius quod ſit omnino.

temporalis *naſcantur; deinde decurſo *temporis vitæ ſpatio, atque abiectis fragilium corporum exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. denique nec iudicium Dei, nec diſcrimen iuſti, & iniuſti explicauit;*
immerſerint *ſed animas, quæ ſe ſceleribus *immiſerint, hactenus condemnari putauit, vt in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras ho-*
eſſe *minum reuertantur; & hoc fieri ſemper, nec *citra finem tranſmeandi. ludum mihi neſcio quem inducit ſomno ſimilem; cui nec ratio vlla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe videatur.*

7 DICAM *nunc quæ ſit illa *ſententia, quam nec ij*
ſumma *quidem, qui vera dixerunt, collatis in vnum cauſis, atque*
vi.n.237. rationibus. **fictionibus connectere potuerunt. Factus à Deo mundus, vt homines naſcerentur. naſcuntur autem homines, vt Deum patrem agnoſcant, vt colant, in quo iuſtitia eſt. colunt, vt mercedem immortalitatis accipiant. accipiunt immortalitatem, vt in æternũ Deo ſeruiant. Vides'ne, quemadmodum ſibi connexa ſint & prima cum medijs, & media cum extremis? Inſpiciantur ſingula; & videamus, vtrum'ne illis ratio quoq; ſubſiſtat. Fecit ergo Deus mundum propter hominem. Hoc qui non videt, non multum diſtat à pecude. quis cælum ſuſpicit niſi homo? quis ſolem? quis aſtra? quis opera Dei miratur, niſi homo? quis colit terram? quis ex ea fructum capit? quis nauigat mare? quis piſces, quis volatilia, quis quadrupedes habet in poteſtate, niſi homo? Cuncta igitur propter hominẽ Deus fecit; quia vſui hominum cuncta ceſſere. Rectè ergo hoc viderũt philoſophi: ſed illud, quod ſequitur, non viderunt, quòd ipſum hominẽ propter ſe fecerit. Erat enim cõſequens, & neceſſarium, & pium; vt cùm hominis cauſa tantam operam mo-*
tantos honores *litus ſit; cùm *tantum illi *honoris, tantum poteſtatis tribuerit,*

*buerit, vt dominetur mundo; homo agnoſceret dominum, tantorum beneficiorum auctorem, qui fecit mundum propter ipſum; & ei cultum, & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit; hic perdidit, quā primū arripuerat, veritatem; cùm de cultu eius Dei, quem cōditorem rerum, ac parentem fatebatur, obticuit: nec intellexit, hominem Deo poteſtatis vinculis eſſe religatum: vnde ipſa religio nominatur: & hoc *eſt ſolum, propter quod immortales animæ fiant. ſenſit tamen æternas eſſe: ſed non per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis enim mediis, incidit *totius veritatem, quaſi per abruptum aliquod præcipitium; nec vlterius progreſſus eſt; quoniam caſu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus eſt igitur Deus, vt per religionem, quæ eadem iuſtitia eſt, accipiat homo à Deo immortalitatem: nec eſt vllum aliud præmium piæ mentis. quæ ſi eſt inuiſibilis; non poteſt ab inuiſibili Deo niſi inuiſibili mercede donari. Plurimis verò argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas. Plato ait, Quod per ſeipſum ſemper mouetur; *neque principium motus etiam finem non habere; animum autem hominis per ſe ſemper moueri, quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum ſolers, ad percipiendum facilis; ad diſcendum capax, vt qui præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarumq; rerum & artium ſcientiam complectatur; immortalem eſſe; ſiquidem nihil habeat in ſe de terreni ponderis labe concretum. Præterea, ex virtute, *an voluptate intelligitur æternitas animæ? voluptas *omnis, communis animalibus; virtus, ſolius eſt hominis. illa vitioſa eſt, hæc honeſta: illa ſecundum naturam, hæc aduerſa naturæ, niſi anima immortalis eſt, virtus enim pro fide, pro iuſtitia nec egeſtatem timet; nec exilium metuit; nec carcerem perhorreſcit; nec dolorem reformidat; nec mortem recuſat. quæ quia *natura contraria ſunt; aut ſtultitia eſt virtus, ſi &*

Marginal notes: eſſe — potius in vi.n.258. — nec — ac — omnibus — naturæ

commoda impedit, & vita nocet; aut ſi ſtultitia non eſt, ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona cõtemnit; quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem corporis aſſequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis eſt: quòd Deũ ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla
proſtrata iacent *ſuſpicio religionis; quia terrena *proſpiciunt. Homo ideo*
vi.n.239. *rectus cælum aſpicit, vt Deum quærat. An poteſt igitur non eſſe immortalis, qui immortalem deſiderat? Non poteſt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & vultu, & mente communis eſt. Deniq; cæleſti elemento, quod eſt ignis, homo ſolus vtitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem: apparet, eum, qui vſum ignis habet, non eſſe mortalem; quoniam id illi proximum, id familiare eſt, ſine quo non poteſt nec lux, nec vita conſtare. Sed quid argumentis colligimus æternas eſſe animas; cùm habeamus teſtimonia diuina? id enim ſacræ literæ, ac voces prophetarum docent. Quod ſicui parum videatur; legat carmina Sibyllarum; Apollinis quoque Mileſij reſponſa conſideret; vt intelligat deliraſſe Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum, qui ſoli omnium mortalium, quod eſt euidens, negauerunt. Confirmata im-*
docete *mortalitate, ſupereſt *dicere, à quo ei tribuatur; cùm certa, & conſtituta diuinitus tempora compleri cœperint; & interitum, & conſummationem rerum fieri neceſſe eſt, vt*
tempus *innouetur à Deo mundus. Id verò *tempore in proximo eſt, quantum de numero annorum, deq; ſignis, quæ prædicta*
prophetis *ſunt à *philoſophis, colligi poteſt. Sed cùm ſint innumera-*
conclusione *bilia, quæ de fine ſeculi, & *conſummatione temporũ dicta ſunt, ea ipſa, quæ dicuntur, nuda ponenda ſunt; quoniã (vt teſtimonijs vtamur) immenſum eſt. ſiquis illa deſiderat, aut nobis minus credit; adeat ad ſacrarium cæleſtium literarum; quarum fide inſtructior, erraſſe philoſophos ſentiat; qui aut æternum eſſe hunc mundũ, aut infinita eſſe annorum millia putauerunt, ex quo fuerit inſtructus. Nondum enim*

*enim ſex millia completa ſunt. quo numero conſummato,
tum demum malum omne tolletur, vt regnet ſola iuſtitia.
quod quatenus euenturum ſit, paucis explicabo.*

HÆC autem à prophetis, & à vatibus futura dicun- 8
*tur. Cùm cœperit mundo finis vltimus propinquare; ma-
litia inualeſcet; omnia vitiorum, & fraudum genera cre-
breſcent; iuſtitia interibit; fides, pax, miſericordia, pudor,
veritas nõ erit; vis, & audacia præualebit; nemo quicquam
habebit, niſi malè partum; manuq; defenſum; ſi qui erunt
boni, prædæ, ac ludibrio habebuntur; nemo pietatẽ parenti-
bus exhibebit; nemo infantis, aut ſenis miſerebitur; auari-
tia, libido vniuerſa corrũpet; erunt cædes, & ſanguinis effu-
ſiones; erunt bella non modò externa, & finitima, verùm
etiam inteſtina; ciuitates inter ſe belligerabũt; omnis ſexus,
& omnis ætas arma tractabũt; nõ imperij dignitas conſer-
uabitur, nõ militiæ diſciplina; ſed more latrocinij deprædatio,
tio, & *vaſtatio fiet; regnũ multiplicabitur; & decẽ viri oc-* vaſtitas
*cupabunt orbẽ, & partiẽtur, & vorabunt; & exiſtet longè
potẽtior, ac nequior, qui tribus deletis, Aſiã poßidebit; cæte-
ris in poteſtate ſua redactis, & *abſcißis; vorabit omnem* aſcitis
*terram, leges nouas ſtatuet, veteres abrogabit; Rempub.
ſuam faciet; nomen imperij, ſedemq; mutabit. Tunc erit
tempus infandum, & execrabile, quo nemini libeat viuere.
Denique in eum ſtatum res cadet, vt viuos lamentatio,
mortuos gratulatio ſequatur. *Ciuitas, & oppida interi-* ciuitates
*bunt, modò ferro, & igni, modò terræmotibus crebris, mo-
dò aquarum inundatione, modò peſtilẽtia, & fame. Terra
nihil feret, aut rigoribus nimijs, aut caloribus ſterilis.
Aqua omnis partim mutabitur in cruorem; partim ama-
ritudine vitiabitur; vt nihil ſit nec ad cibos vtile, nec ad
potum ſalubre. His malis * accident prodigia homini-* accedent
*bus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo
ſqualore fuſcabitur. Lunam color ſanguinis obumbrabit,*

nec amiſſæ lucis damna raparabit. Stellæ omnes decident; nec temporibus ſua ratio conſtabit, hyeme, ac æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis, & dies breuiabitur: & hanc eſſe mundi ſenectutem, & defectionem, Triſmegiſtus elocutus eſt. quæ cùm venerit; adeſſe tempus ſciendum eſt, quo Deus ad commutandum ſeculum reuertatur. Inter
exurget *hæc autem mala *ſurget rex impius non modò generi hominum, ſed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Et tunc*
erunt **etiam lachrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eum*
nec *caſſæ preces; nulla requies ad formidinem, *aut ſomnus ad quietem. Dies cladem, nox metus augebit ſemper. Sic orbis terrarum penè ad ſolitudinem hominum redigetur.*
dicatos *Tunc impius iuſtos homines, ac *deditos Deo, duobus, & quadraginta menſibus perſequetur; & ſe coli iubebit, vt Deum. Se enim dicet eſſe Deum, cùm ſit Antichriſtus. qui vt erit aduerſarius, & vt credi ei poſſit; accipiet poteſtatem mirabilia faciendi; vt ignis deſcendat de cælo; vt ſol deſiſtat à curſu; vt imago, quã poſuerit, loquatur. Quibus prodigijs alliciet multos, vt adorent eum; ſignumq́ eius in manu, aut fronte ſuſcipiant. & qui nõ adorauerit, ſignũq́ ſuſceperit; exquiſitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit: tertia in deſertas ſolitudines fugiet.*
ita *Sed ille vecors *proteruia implacabili furens adducet exercitum; & obſidebit montem, quo iuſti confugerint. Qui cùm ſe viderint circunſeſſos; implorabunt auxilium Dei voce magna; & audiet eos Deus; & immittet eis liberatorem. Tunc cælum intempeſta nocte pateſiet; & deſcendet Chriſtus in virtute magna; & antecedet eum claritas ignea, & virtus inæſtimabilis angelorum; & extinguetur omnis illa multitudo impiorum; & torrẽtes ſanguinis current; & ipſe ductor effugiet; atque exercitu ſæpe reparato,*
omnibus *quartum prælium faciet; quo captus cum *cæteris tyrannis*

tradetur

*tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonũ princeps, auctor, & machinator malorum, cathenis igneis alligatus, cuſtodiæ dabitur; vt pacem mundus accipiat: & vt vexata tot ſeculis terra requieſcat. Pace igitur parta, compreßóque omni malo, rex ille iuſtus, & victor, iudicium magnum de viuis, & mortuis faciet ſuper terrã; & viuentibus quidem iuſtis tradet in ſeruitutem gentes vniuerſas; mortuos autem ad æternam vitam ſuſcitabit; & in terra cum his ipſe regnabit; & condet ſanctam ciuitatem; & erit regnum iuſtorum mille annis. Per idem tempus ſtellæ candidiores erunt; & claritas ſolis augebitur; & luna non patietur diminutionem. Tunc deſcendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & veſpertina; & omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus: lactis, & vini fontes exuberabunt: beſtiæ depoſita feritate manſueſcent: lupus inter pecudes errabit innoxius: vitulus cum leone paſcetur: columba cum accipitre cõgregabitur: ſerpens virus non habebit: nullum animal viuet ex ſanguine. omnibus enim Deus copioſum, atque innocentem victum *dabit. Peractis verò mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes aduerſus iuſtos, & veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam, delendamq; ſanctorum gentem. concutiet enim à fundamentis ſuis terram; & corruent ciuitates; & pluet ſuper impios ignem cum ſulphure, & grandine; & ardebunt; & ſe inuicem trucidabũt: iuſti verò pauliſper ſub terra latebunt, donec perditio fiat gentium; & exibunt poſt diem tertium; & videbunt campos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus; & ſciendẽt ſe montes, & ſubſidẽt in latitudine vallis profundæ; & congerentur in ea corpora mortuorum; & vocabitur nomen eius πολυάνδριον. Poſt hæc renouabit Deus mundum; & transformabit iuſtos in figuram angelorum; vt immortalitatis veſte donati, ſeruiant Deo in*

* miniſtrabit

etiam *ſempiternum. tunc *enim impij reſurgent non ad vitam, ſed ad pœnam; eos quoque ſecunda reſurrectione facta,*
damnati & *Deus excitabit, vt ad perpetua tormenta *damnet, æternis*
perſoluant *ignibus traditi, merita pro ſceleribus ſuis * ſoluant. Hæc*
adnuntiatione *omnia vera, omnium conſona *adminiſtratione prædicta,*
vi.n.240. *cùm eadem Triſmegiſtus, eadem Hydaſpes, eadem Sibyllæ*
cecinerint **concinerint, dubitari non poteſt. *Cura, ſpes omnes vitæ,*
quin poſitæ *ac ſalutis, in ſola religione Dei ſint *poſita. Itaque niſi homo ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit, niſi ſummum Deum per eum, qui miſſus eſt, cognouerit: niſi mandata eius, legesq́ ſeruauerit; in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proinde fragilia contemnenda ſunt, vt ſolida conſequamur; ſpernenda terrena, vt cæleſtibus oneremur, temporalia fugienda, vt ad æterna veniamus. Erudiat ſe quiſque ad iuſtitiam, *firmet ad continentiam,*
formet
*præparet ad agonem, inſtruat ad virtutem; vt ſi fortè aduerſarius indixerit bellum, nulla vi, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto, & bono diuellatur: non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis; ſed verum, & ſolum Deum rectus * cognoſcat: abiiciat voluptates; quarum illecebris*
agnoſcat
anima ſublimis deprimitur ad terram: teneat innocentiam: proſit quamplurimis: incorruptibiles ſibi theſauros bonis operibus acquirat; vt poſſit Deo iudice pro virtutis ſuæ meritis vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipiſci.

FINIS.

INCERTI AVCTORIS
Phœnix.

*E*ST locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni ianua celſa poli:
Nec tamen æſtiuos, hyemiſq́; propinquus ad ortus;
Sed quâ ſol verno fundit ab axe diẽ.
Illic planicies tractus diffundit apertos;
Nec tumulus creſcit; nec caua vallis hiat.
Sed noſtros montes, quorum iuga celſa putantur,
Per bis ſex vlnas eminet ille locus.
Hic ſolis nemus eſt; & conſitus arbore multa
Lucus perpetuæ frondis honore viret.
Cùm Phaëthontæis flagraſſet ab ignibus axis;
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cùm diluuium merſiſſet fluctibus orbem;
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non huc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit,
Nec ſcelus infandum, nec opum veſana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor:
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & violenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec vis furit horrida venti;
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua vellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt; quem viuum nomine dicunt;
Perſpicuus, lenis, dulcibus vber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſum,
Duodecies vndis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens,
Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos auis incolit vnica Phœnix,

Vnica, ſed viuit morte refecta ſua.
Paret, & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles.
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cùm primùm ſurgens aurora rubeſcit,
Cùm primùm roſea ſydera luce fugat;
Ter quater illa pias immergit corpus in vndas;
Ter quater è viuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum deſpicit vna nemus:
Et conuerſa nouos Phœbi naſcentis ad ortus,
Expectat radios, & iubar exoriens.
Atque vbi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis;
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem voce ciere nouam.
Quam nec iulææ voces, nec tibia poßit
Muſica cyrrhæis aßimilare modis.
Sed neque olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtquam Phœbus equos in aperta refudit olympi,
Atque orbem totum protulit vſque means;
Illa ter alarum repetito verbere plaudit
Non errabilibus nocte diéque ſonis.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas;
Igniferumq́; caput ter venerata; ſilet.
Antiſtes nemorum, & luci veneranda ſacerdos,
Et ſola arcanis conſcia Phœbe tuis,
Quæ poſtquam vitæ iam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa grauem;
Vt reparet laſſum ſpatijs vrgentibus æuum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq́; renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit;
Tunc petit hunc orbem, mors vbi regna tenet.

Dirigit

Dirigit in Syriam celeres longæua volatus;
Phœnicis nomen cui dedit ipſa vetus.
Secretosq́ petit deſerta per auia lucos,
Hic vbi per ſaltus ſilua remota latet.
Tum legit aërio ſublimem vertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet.
Quam nec dente nocens animal perrumpere poßit,
Lubricus aut ſerpens, aut auis vlla rapax.
Tum ventos claudit pendentibus Aeolus antris,
Ne violent flabris aëra purpureum;
Neu concreta Noto nubes per inania cæli
Summoueat radios ſolis, & obſit aui.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſiue ſepulchrum;
Nam perit, vt viuat; ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos, & odores diuite ſilua,
Quos legit Aſſyrius, quos opulentus Arabs;
Quos aut Pygmeæ gentes, aut India carpit;
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinnama dehinc, auramq́ procul ſpirantis amomi
Congerit, & miſto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis vimen acanthi,
Nec thuris lachrymæ, guttáque pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.
Protinus in ſtrato corpus mutabile nido,
Vitaliq́ toro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circúmque, ſupráque
Iniicit, exequiјs immoritura ſuis.
Tunc inter varios animam commendat odores;
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aeſtuat; & flammas parturit ipſe calor;
Aërióque procul de lumine concipit ignem;

Flagrat, & ambuſtum ſoluitur in cinerem.
Hos velut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat; & effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primum ſine membris fertur oriri;
Sed fertur vermis lacteus eſſe color.
Creuit in immenſum ſubito cum tempore certo;
Seq́; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur, qualis fuit antè figura;
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.
al. *Ac velut agreſtes, cum filo ad *ſaxa tenentur,*
taxa tineæ *Mutari *penna papilione ſolent.*
vi n.242. *Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe;*
Nec cuiquam implumem paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cæleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit; his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt vbi primæua cœpit florere iuuenta;
Euolat ad primas iam reditura domos.
Antè tamen, proprio quicquid de corpore reſtat,
Oſſaq́; vel cineres, exuuiasq́; ſuas,
Vnguine balſameo, myrrhaq́;, & thure ſoluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus,
Inq́; ara reſidens, ponit in æde ſacra.
Mirandam ſeſe præſtat, præbetq́; videnti;
Tantus ibi decor eſt, tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub ſydere cæli,
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis ineſt folijs, quæ fert agreſte papauer,
Cùm pendens veſtit ſole rubente polus.
Hoc humeri, pectusq́; decens velamine fulgent;
Hoc caput, hoc ceruix, ſummaq́; terga nitent.

Cauda-

Caudaq; porrigitur fuluo diſtincta metallo;
In cuius maculis purpura miſta rubet.
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper, Iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis miſto viridante ſmaragdo;
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credas, geminosq; hyacinthos;
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens verticis alta decus.
Crura tegunt ſquamæ flauo diſtincta metallo;
Aſt vngues roſeus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis miſta figuram
Cernitur, & miſtam Phaſidis inter auem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit auis.
Non tamen eſt tarda, vt volucres, quæ corpore magno
Inceſſus pigros per graue pondus habent.
Sed leuis, & velox, regali plena decore,
Talis in aſpectu ſe exhibet vſque hominum.
Conuenit Aegyptus tanti ad miracula viſus;
Et raram volucrem turba ſalutat ouans.
Protinus inſcalpunt ſacrato in marmore formam;
Et ſignant titulo remq; diemq; nouo.
Contrahit in cœtum ſeſe genus omne volantum;
Nec prædæ memor eſt vlla, nec vlla metus.
Alituum ſtipata choro volat illa per altum,
Turbaq; proſequitur munere læta pio.
Sed poſtquam puri peruenit ad ætheris auras;
Mox redit iſta; ſuis conditur ille locis.
Hæc fortunatæ ſortis, fatiq; volucris,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus.
Fœmina, vel mas hæc, vel neutrum ſit mage, felix,

Felix,

Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus eſt; ſola eſt in morte voluptas;
Vt poſsit naſci, hæc appetit ante mori.
Ipſa ſibi proles; ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
Ipſa quidem, ſed non eadem; quia & ipſa, nec ipſa eſt,
Aeternam vitam mortis adepta bono.

VENANTII

VENANTII HONORII CLEMENTIANI FORTVNATI PRESBYTERI ITALICI, AD FELICEM EPISCOPVM, DE PASCHA.

Tempora florigero rutilant diſtincta ſereno; vi.n.243.
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum ſolem cæli orbita ducit;
Qui vagus oceanas exit, & intrat aquas:
Armatus radijs elementa liquentia luſtrans,
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida ſyncero producunt æthera vultu;
Lætitiámque ſuam ſydera clara probant.
Terra ferax vario fundit munuſcula cultu,
Cùm bene vernarit; reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt violaria campum:
Prata virent herbis; & micat hèrba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum:
Floribus arrident gramina cuncta ſuis.
Semine depoſito late ſeges exilit aruis,
Spondens agricolæ vincere poſſe famem.
Caudice deſerto, lachrymat ſua gaudia palmes;
Vnde merum tribuat, dat modò vitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine ſurgens
Præparat ad partum turgida gemma ſinum.
Subq́; hyemis tempus foliorum crine refuſo,
Iam reparat viridans frondea tecta nemus.
*Miſta ſalix, abies, corylus, ſiler, vlmus, *acer, nux,* acernus
Plaudit quæque ſuis arbor amœna comis.
Conſtructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis; quæ carmine clauſo

Pigrior

Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela ſuis attemperat organa cannis;
Fitq́ꝫ repercuſſo dulcior aüra melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi,
Omnia cum Domino dona rediſſe ſuo.
Namque triumphanti poſt triſtia tartara Chriſto
Vndique fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreſſis, ſuper aſtra meantem
Laudant ritè Deum lux, polus, arua, fretum.
Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat;
Dantq́ꝫ creatori cuncta creata precem.
Salue feſta dies, toto venerabilis æuo;
Qua Deus infernum vicit, & aſtra tenet.
nobilitas **Mobilitas anni, menſum, lux alma dierum,*
vi.n. 244. puncta *Horarum ſplendor, ſtridula *cuncta fauent.*
Hinc tibi ſilua comis, hinc plaudit campus ariſtis;
Hinc grates tacito palmite vitis agit.
Hinc tibi nunc auium reſonant virgulta ſuſurro;
minimus *Has inter *nimio paſſer amore *canit.*
cano *Chriſte ſalus rerum, bone conditor, atque redemptor;*
Vnica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
al. penetrare *Verbum ſubſiſtens, & *patris ore potens,*
Aequalis, concors, ſocius, cum patre coæuus,
Quo ſumpſit mundus principe principium;
Aethera ſuſpendis, ſola congeris, æquora fundis,
Quæq́ꝫ locis habitant, quæ moderata vigent.
Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo;
Vt hominem eriperes, es quoque factus homo.
Nec noſtro tantùm voluiſti è corpore naſci,
Sed caro, quæ naſci pertulit, atque mori.
pateris auctor *Funeris exequias *patris nouus *author, & orbis,*
intras **Intra mortis iter dando ſalutis opem.*

Triſtia

*Triſtia *ceſſarunt inferna vincula legis;* [ceſſerunt]
Expauitq́; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ:
**Aeternæ noctis pallia craſſa cadunt.* [Et terræ]
**Sollicitam ſed redde fidem, precor, alma poteſtas.* [Pollicitam]
Tertia lux redijt, ſurge ſepulte meus.
Non decet, vt vili tumulo tua membra tegantur;
**Non pretium mundi vilia ſaxa premant.* [Neu]
Indignum eſt, cuius clauduntur cuncta pugillo,
Vt tegat incluſum rupe vetante lapis.
Lintea tolle precor; ſudaria linque ſepulchro:
Tu ſatis es nobis; & ſine te nihil eſt.
Solue cathenatas inferni carceris vmbras;
Et reuoca ſurſum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, videant vt ſecula lumen,
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
Sed planè impleſti remeans pie victor olympum.
Tartara preſſa iacent, nec ſua iura tenent.
Inferus inſaturabiliter caua guttura pandens,
*Qui *raperet ſemper, ſit tua præda Deus.* [rapuit]
Eripis innumerum populum de carcere mortis;
*Et ſequitur liber, quò ſuus *author abis.* [auctor]
Euomit abſorptam pauidè fera bellua plebem;
Et de fauce lupi ſubtrahit agnus oues.
Hinc tumulum repetens poſt tartara carne reſumpta
Belliger ad cælos ampla trophæa refers.
*Quos habuit pœnale chaos, iam reddidit *iſte;* [in te]
Et quos mors peteret, hos noua vita tenet.
*Rex ſacer ecce tui radiat pars magna *trophæi,* [triumphi]
Cùm puras animas ſacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus vndis,
Atque vetus vitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas veſtis quoque candida ſignat;

Et

Et grege de niueo gaudia paſtor habet.
conſors *Additur hac Felix *concors mercede ſacerdos;*
Qui dare vult domino dupla talenta ſuo.
Ad meliora trahens gentili errore vagantes,
Beſtia ne raperet, munit ouile Dei.
Quos prius Eua nocens infecerat; hos modo reddit
Eccleſiæ paſtor vbere lacte ſinu.
Mitibus alloquijs agreſtia corda colendo
Munere Felicis de vepre nata ſeges.
Aſpera gens Saxo viuens quaſi more ferino
Te medicante ſacer, bellua reddit ouem.
Centeno reditu tecum manſura per æuum,
Meſſis abundantis horrea fruge reples.
Immaculata tuis plebs hæc agitetur in vlnis,
Atque Deo purum pignus ad aſtra feras.
Vna corona tibi detur, & tribuatur ab alto:
Altera de populo vernet adepta tuo.

INCERTI

QVISQVIS ades, medijq́; ſubis in limina templi,
Siſte parum, inſontemq́; tuo pro crimine paſſum,
Reſpice me, me conde animo, me in pectore ſerua.
Ille ego, qui caſus hominum miſeratus acerbos,
Huc veni, pacis promiſſæ interpres & ampla
Communis culpæ venia, hic clariſſima ab alto
Reddita lux terris, hic alma ſalutis imago,
Hic tibi ſum requies, via recta, redemptio vera,
Vexillumq́; Dei, ſignum & memorabile fari.
Te propter, vitamq́; tuam ſum Virginis aluum
Ingreſſus, ſum factus homo, atq; horrentia paſſus
Funera, nec requiem terrarum in finibus vſquam
Inueni, ſed vbiq; minas, ſed vbiq; labores.
Horrida prima, mihi in terris magalia Iudæ
Hoſpitia in partu, ſociæq́; fuere parenti.
Hic mihi fuſa dedit bruta inter inertia primum
Arida in anguſtis præſepibus herba cubile.
In Pharijs primos vixi regionibus annos
Herodis regno profugus, reliquosq́; reuerſus
Iudæam, ſemper ieiunia, ſemper & ipſam
Pauperiem extremam, & rerum inferiora ſecutus,
Semper egens monitis humana ſalubribus alma
Ingenia ad ſtudium probitatis aperta ſalubri
Plurima doctrinæ iniungens miracula, quare
Impia Hieruſalem rabidis exercita curis
Inuidiæ, ſæuisq́; odijs, & cæca furore,
Inſonti eſt pœnis letalibus auſa cruentam
In cruce terribili mortem mihi quærere. quæ ſi
Latius ipſe velim diſtinguere, ſiq́; per omnes
Ire iuuet gemitus, mecum & ſentire dolores,

Collige conſilia, inſidias'ue, meiq́; nefandum
Sanguinis innocui pretium, & ſimulata clientis
Oſcula, & inſultus, & ſæuæ iurgia turbæ.
Verbera præterea, & promptas ad crimina linguas,
Fige animo, & teſtes, & cæci infanda Pilati
Iudicia, ingentemq́; humeros, & feſſa prementem
Terga crucem, atque graues horrenda ad funera greſſus.
Nunc me, nunc verò deſertum extrema ſecutum
Supplicia, & dulci procul à genitrice leuatum
Vertice ad vſque pedes me luſtra. en aſpice crines
Sanguine concretos, & ſanguinolenta ſub ipſis
Colla comis, ſpinisq́; caput crudelibus hauſtum
Vndique diua pluens viuum ſuper ora cruorem,
Compreſſos ſpeculare oculos, & luce carentes,
Afflictasq́; genas, arentem ſuſpice linguam
Felle venenatam, & pallentes funere vultus.
Cerne manus clauis fixas, tractosq́; lacertos,
Atque ingens lateri vulnus, cerne inde fluorem
Sanguineum, foſſosq́; pedes, artusq́; cruentos.
Flecte genu, lignumq́; crucis venerabile adora
Flebilis, innocuo terramq́; cruore madentem
Ore petens humili, lachrymis ſuffunde ſubortis,
Et me nonnunquam deuoto in corde, meosq́;
Fer monitus. Sectare meæ veſtigia vitæ,
Ipſaq́; ſupplicia inſpiciens, mortemq́; ſeueram
Corporis innumeros memorans, animiq́; dolores,
Diſce aduerſa pati, & propriæ inuigilare ſaluti.
Hæc monimenta tibi, ſiquando in mente iuuabit
Voluere, ſiqua fides animo tibi ferre meorum
Debita ſi pietas, & gratia digna laborum
Surget, erunt veræ ſtimuli virtutis, eruntq́;
omni *Hoſtis in inſidias clypei, quibus acer in *mnio*
Tutus eris, victorq́; feres certamine palmam.

Hæc

Hæc monimenta tuos ſi labilis orbis amicos
Auertent ſenſus, fugiente decoris ab vmbra
Mundani efficient, ne ſpe captatus inani
Mobilis occiduis fortunæ fidere rebus
Auſeris, aut vitæ ſperare fugacibus annis.
Sed te nimirum, ſic iſta caduca videntem
Secula, & exutum patriæ melioris amore
Orbis opes, rerumq́; vſus, & vota priorum,
Moribus extollens ſacris, vitæq́; beatæ
Spe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
Cœleſti, pactiq́; boni dulcedine paſcent.
Purpuream donec poſt vltima fata relicto
Corpore, ſublimes animam reuocabit ad auras.
Gratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros, aciesq́; beatas
Sanctorum inſpiciens, æternæ pacis amœnæ
Perpetuò felix mecum regnabit in aula.

FINIS.

INTERPRETATIO

DICTIONVM GRAECARVM,

quæ in Lactantio reperiuntur, de verbo ad verbum facta, idq; vt rudium Tirocinio conſulatur, recenſente, emendanteq; Marco Muſuro.

Quæ in Quaternione A.

πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.
Principio genitus Phaëton longo aere natus.
ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.
Condidit immortalibus domum incorruptibilem.
ὁ δὲ θεὸς εἷς; ὁ δ' εἷς ὀνόματος οὐ προσδεῖται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. *Deus autem vnus, vnus autem nomine non eget. eſt enim qui eſt ſine nomine.*

Quæ in Quaternione B.

εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπὲρ μεγέθης ἀγένητος.
Vnus Deus, qui ſolus eſt excedens omnem magnitudinem increatus.
ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.
Sed Deus ſolus vnus eminentiſſimus, qui fecit cælum, ſolémque & Stellas, & lunam, fructiferámque terram, & aquæ maris fluctus.
αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.
Ipſum, qui ſolus eſt, colite principem mundi, qui ſolus eſt in ſeculum, atque à ſeculo fuit.
εἷς μόνος εἰμὶ θεὸς· καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.
Solus enim Deus ſum, & non alius.
αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος,
ὄνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον, ἐν πυρὶ ναίων,

τουτὶ

τουτὶ θεός· μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Ex ſe ortus non doctus ſine matre concuſſus nomē ne verbo quidem capiendum, in igne habitans. hoc Deus eſt: modica autem Dei portio angeli nos.

πάνσοφε παντοδίδακτ' ἐνολοίστροφε κέκλυθι δαῖμον.

Omnia ſapiens omnia docte, qui per cuncta verſaris exaudi damon,

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον.

Concentus mundi lucifer & ſapiens damon.

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

Damones qui ventitant circa terram, & circa pontum indefeßi, domantur ſub flagello Dei.

αὐτοφυὴς, *Ex ſe ortus, vel ex ſe ingenioſus.*
αὐτογενὴς. *Ex ſe genitus.*
ἀγέννητος, *Ingenitus.* ἀποίητος, *non factus.*

οὐ δυνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Non poteſt ex viri ſemine & matrice Deus formatus eſſe.

δαίμονας ἀψύχους, νεκύων εἴδωλα καμόντων
ὧν κρήτη καύχημα τάφους δύσμορος ἴσχει.

Damones inanimes, cadauerum ſimulachra mortuorum, quorum Creta in iactantiam ſepulchra miſera habet.

Quæ in Quaternione C.

πρώτιστος μὲν ἄνασσεν ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.

Primus quidem regnator erat terreſtrium Saturnus virorum: ex Saturno autem genitus eſt ipſe rex magnus, & latè cuncta intuens Iupiter.

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι;
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης;
θύεις εἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ,
ὥς τέ σε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου;

Gracia quid confidis in viros principes? ad quid dona inania mortuis dedicas? immolas idolis: quis tibi in mentem errorem impoſuit, vt hæc perficias magni Dei ore relicto?

Quæ in Quaternione D.

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Et capita Saturno, & patri mittite lumina, ſeu hominem.

ἐξηγήσεως πινδαρικῆς. *Expoſitionis Pindaricæ.*

Quæ in Quaternione F.

διάβολον. *Diabolum.*

Quæ in Quaternione G.

εἰκὼν ἐστ᾽ ἄνθρωπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

Imago eſt homo mea rationem rectam habens.

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων.

αὐτὸς δ᾽ ἐστήριξε τύπον μορφῆς, μερόπων τε.

αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενεῆς βιότοιο.

Qui ſolus eſt Deus creator inuictus exiſtens, Ipſe autem firmauit figuram formæ, hominumq́ue, Ipſe miſcuit naturam omnium generationis vitæ.

Quæ in Quaternione H.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε

ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ

οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Qui autem Deum honorant verum, ſempiternam vtique vitam hæreditario iure poßident, per ſeculi tempus ipſi habitantes paradiſum æquè peramœnum hortum.

ἄνθρωπον πεπλάσθαι θεοῦ παλάμαις ἐπ᾽ αὐταῖς,

ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν

τοῦ θανάτου, γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Hominem formatum eſſe Dei manibus, quem etiam ſeduxit ſerpens doloſe, vt ad fatum accederet mortis, notionemq́ue acciperet boni & mali.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς

ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Iiqui-

Ii quidem dæmones ſunt Iouis magni propter voluntatem boni terreſtres cuſtodes mortalium hominum.

μία, *inquit*, φυλακὴ, εὐσέβεια, εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν, καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια.

Vna, inquit, cuſtodia, pietas: pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet. nam Deus liberat pium ab omni malo. quod enim vnum, & ſolum in hominibus bonum, eſt pietas.

ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσις ἐστὶ τοῦ θεοῦ.

Pietas enim notitia eſt Dei.

ἀγγέλους πονηρούς. *Angelos malignos.*

—— ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστὶν,

ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ' ἦμαρ.

Quia error hæc omnia ſunt, quæ ſtulti homines ſcrutantur quotidie.

Quæ in Quaternione N.

ὁ κύριος, καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν, καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δὲ φημὶ οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτὸν (περὶ γάρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦν. ἐπεὶ οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον, καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Dominus, atque omnium creator, quem Deum vocare cenſemus, quia ſecundum Deum fecit viſibilem, & ſenſibilem. Senſibilem autem aſſero non ideo, quia ipſe ſentit (hoc enim non eſt, vtrum ipſe ſentiat) ſed quia ipſe in ſenſum mittit, & mentem. Quoniam ergo hūc fecit primum & ſolum & vnum, pulcher autem ei viſus eſt, & pleniſſimus omnium bonorum, ſanctificauitq́ue, & amauit valde quaſi proprium filium.

παντατρόφον κτίστην ὅς τις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.
Omnium nutritorem, creatoremque, qui dulcem ſpiritum omnibus appoſuit, ac principem omnium deorum fecit.
αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.
Eum dedit Deus fidelibus viris honorare.
αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα.
Ipſum tuum cognoſce Deum, qui Dei filius eſt.
δημιουργὸν τοῦ θεοῦ. *Opificem Dei.*
σύμβουλον. *Conſiliarium.*
αἰτία δὴ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θεοῦ ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι.
Cauſa autem huius cauſæ eſt diuini boni voluntas, quæ Deum protulit, cuius nomen non poteſt humano ore dici.
ἔστι γὰρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι.
Eſt enim fili ſecretus quidam ſermo ſapientiæ ſanctus de ſolo Domino, quem dicere ſupra hominem eſt.
αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.
Eos autem famulæ lauerunt, & vnxerunt oleo.
ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. *Ab vngendo.*
αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.
Ipſum ſui patrem, & ipſum matrem ſui.

Quæ in Quaternione O.

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.
Mortalis erat ſecundum carnem ſapiens portentificis operibus, ſed ſub iudicibus Chaldæis armis cōprehenſus, clauis, & cruce amarum tolerauit finem.
ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρὸν. - *Floreſcet autem flos purus.*
πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Omnia

Omnia verbo agens, omnem infirmitatem curans.

—νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος ἐς' ὠκὺς καὶ κωφὸς ἀκούσει.
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Mortuorum autẽ ſurrectio erit, & claudorum curſus erit velox, & ſurdus audiet, cæci videbũt, & mortui loquẽtur.

εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δυοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

In panibus ſimul quinq; & piſcibus duobus hominũ millia in deſerto quinq; ſatiabit, & reliquias tollẽs poſt fragmẽta omnia duodecim cophinos implebit in ſpem multorum.

τοὺς ἀνέμους παύσει τῷ λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας.

Ventos compeſcet, ſternet autem inſanum mare pedibus pacis, fideq; calcatum.

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνεῶτας, ἀπώσει δ' ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

Fluctus perambulabit, morbos hominum reſoluet, viuiſicabit mortuos, arcebit dolores multis; ex viuo autem fonte panis, ſatietas erit viris.

——— φήσουσι σιβύλλην
μαινομένην ψεύστειαν ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα,
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε, κοὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Dicent inſanam vatem, & mendacem. Cùm autem facta fuerint vniuerſa, tũ mei memineritis, neque me iam quiſquam mendacem dicet Dei magni prophetam.

Quæ in Quaternione P.

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Miſerabilis, ignominioſus, informis, vt miſerabilibus ſpem præbeat.

ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν ἅπαντα τελειωθῇ, ἅπερ εἶπον,
εἰς αὐτὸν πᾶς λύεται νόμος. ——

Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi, in ipſum omnis lex ſoluetur.

εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα,
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

In manus iniquorum, & infidelium poſtea veniet. dabunt ei alapas manibus inceſtis, & faucibus immundis expuent ſaliuas virulentas. dabit autem in verbera ſimpliciter innocens tunc dorſum.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoſcat quod verbum, & vnde venit, vt mortuis loquatur. & coronam portabit ſpineam.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν,
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

In cibum autem fel, in ſitim acetum dabunt, inhoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας,
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἀκάνθαις,
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

Ipſa enim ſtulta Deum tuum non cognouiſti, ludentem inter mortales cogitationes: Sed & ſpinis coronaſti corona, horridumq; fel miſcuiſti.

ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Templi vero ſcindetur velum, & medio die
Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,

καὶ

καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀναδείξας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.
Mortis fatum ſiniet triduum ſopitus; & tunc à mortuis
egreſſus in lucem veniet,
Primus reſurrectionis vocatis initium oſtendens.
ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.
Iudæorum beatorum diuinum genus cæleſtium.

Quæ in Quaternione C.

καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.
Et idem ex vtraque natura immortali atq; mortali vnam faciebat naturam hominis, eundem partim immortalem, partim mortalem faciens, & hunc ferens in medio diuinæ, & immortalis naturæ, & mortalis, mutabilisq; collocauit, vt omnia videns, omnia miraretur.

ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη, θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει.
ἡνίκα δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται,
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.
Anima quidem quo ad vinculis corporeis tenetur, corruptibiles paſſiones ſentiens, mortalibus cedit doloribus. Cùm verò humanam ſolutionem velociſſimam poſt corruptum corpus inuenerit, omnis in æthera fertur, nunquàm ſeneſcens, & manet in totum indomita: Primogenita enim hoc diuina diſpoſuit prouidentia.

Quæ

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.
Tuba de cælo vocem luctuoſam emittet.
ἔσαι κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.
Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γινομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας, πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον.

Cum hæc ita facta fuerint ò Aſclepi, tunc Dominus, & Pater, & Deus, & primi, & vnius Dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſua voluntate cùm bonum obieciſſet temeritati, & errore reuocato, malitiaq́ purgata: partim aqua nimia diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis, & peſtilentijs extergens ad ſtatum priſtinum perduxit, & reſtituit ſuum mundum.

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους.
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀφθίτου ἀνθρώποισι.

Veniet & beatorum volens vrbem expugnare: & quidã à Deo miſſus rex ad ſuos, omnes perdet reges magnos & viros optimos: & ſic iudicabit ab immortali hominibus.

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο,
Tunc ex ſole Deus mittet regem
Qui omnem terram placabit à bello malo,
— ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἀρεῖ,

καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους.
Noſtra ſeruitutis iugum intolerabile in collo poſitum tollet, & leges impias ſoluet, vinculaq; violenta.
——— ὁππότ' ἂν ἔλθῃ,
πῦρ ἔσαι σκότος ἐν τῇ μέσσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.
Cùm veniet, ignis erit, tenebraq; in media nocte obſcura.
θρύψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.
Conterent autem ſimulachra homines, & diuitias omnes.
ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συγκαύσονται.
Opera autem Deorū humanis manibus facta exurentur.
ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι,
καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο,
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.
Cùm autem dies iſte finem fatalem acceperit & ad mortales iudicium immortalis Dei venerit, veniet ſuper homines magnum iudicium, & initium.
ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα,
ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.
Tartareum autem chaos oſtendet terra dehiſcens.
Venient autem ad tribunal Dei reges omnes.
οὐρανὸν εἱλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω,
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας,
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.
Calū voluēs terræ latebras aperiā, & tunc exuſcitabo mortuos fatum ſoluens, & ſtimulū mortis poſteaq; in iudicium ducam iudicans piorum, atq; impiorum vitam virorum.
τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα.
Quod cùm ita ſit; apparet non eſſe impoſſibile; & nos cùm vitam finierimus rurſus vertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc ſtatum, in quo nunc ſumus, reſtitutum iri.

Quæ

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει, κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει:
ὅσοι δ' εὐσεβέουσι, πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης,
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Etenim durum ad credendum omne hominum genus: ſed cùm iam mundi, & mortalium venerit iudicium, quod Deus ipſe faciet iudicans impios ſimul & pios, tunc demum impios quidem in tenebras in igne mittet: qui autem pietatem colunt, iterum viuent in terra, ſpiritum Deo dante honorem ſimul, & vitam ipſis.

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται,
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι.
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς, καὶ κόσμον ἅπαντα.

Totius enim terræ mortalium confuſio tunc erit, & ipſe omnipotens cùm venerit tribunali iudicare viuorum, mortuorumq́ animas, & mundum vniuerſum.

κλῦτε δὲ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Audite me homines: rex ſempiternus dominatur.

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Vrbem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorem aſtris, atque ſole, lunaq́.

οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τε λέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτροσι κοιμήσονται.

Et tunc lupi cum agnis in montibus verſabuntur;
Herbamq́ linces pariter cum hœdis paſcentur;
Vrſi cum vitulis ſimul omnibusq́ pecoribus:
Carniuorans leo comedet paleas ad præſepia:

Cùm infantibus dracones matrum orbis dormient.
καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.
Tunc gaudium magnū Deus dabit hominibus: nā & terra, & arbores, & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum verum hominibus, vini, & mellis dulciſſimi, & candidi lactis, atque tritici: quod eſt hominibus optimum omnium.
εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει,
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.
Piorum autem ſolum ſancta terra omnia hæc feret,
Fluentum mellis de petra, atque de fonte,
Et lac immortalitatis manabit omnibus iuſtis.

Quæ in Quaternione H.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων,
τοῖς τ' ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ μείζονα μισθόν.
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.
Incorruptibilis, & conditor æternus in æthere habitans; bonis bonum præferens multo maiorem mercedem: malis autem, & iniuſtis iram, & furorem colligens.
φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε,
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται ὅς κεν ἁμάρτῃ.
Fuge ſceleratas religiones, & viuo Deo famulare: adulteria caue, & maſculi inſanum cubile: propriam generationem filiorum nutrias, & ne occidas.
Etenim ei immortalis ſuccenſebit, qui peccarit.
ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,

γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.
Veniente ira magna ad mundum pertinacem poſtremùm ad ſeculum Dei edicta pando ipſis vrbibus, & hominibus cunctis terram cooperuit mare diluuio rupto.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων, ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Et tunc Deum iram non amplius placantem, ſed aggrauantem, & perdentem genus hominum, ac totum id incendio depopulantem.

ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ νῦν, μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν ——

Sed miſericordia conuertimini homines nunc, neque ad iram variam ducite Deum magnum.

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες
εὐσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Neq; perdet, ſedabit autem iterum iram, cùm omnes pietatem ex animo in præcordijs exercueritis.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές,
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ne fortè iratus incorruptibilis Deus omne genus hominum perdat, vitam & gentem improbam; oportet genitórem Deum amare, qui ſapiens ſemper eſt.

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα περὶ πάντων
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρταρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Et regem autem & genitorem omnium, quem terra contremiſcit, cæluḿq;, & mare, & latebra tartarea, & dæmones abhorreſcunt.

MICHAELIS THOMASII AD LIBROS L. COELII FIRMIANI LACTANTII NOTÆ.

AD PRIMVM LIBRVM NOTAE.

Quod opus nunc nominis tui &c.] In quinq. codicibus Vati- C.i.1.n.
canis, & in duobus illis Bononiẽſibus deeſt tota hæc oratio,
quę ad Conſtantinum Imperatorem refertur. idem quoque
eſt in omnibus aliis libris, vt nulla mentio Cõſtantini repe-
riatur. quod mihi quidẽ probatur, cum propter auctoritatem
tot antiquiſſimorum, atque optimorum codicum, tum quia
eo tempore, quo Lactantius hoſce libros ſcribebat, durabat
ſæuitia ac crudelitas tyrannorum contra Chriſtianos, quod
ipſe grauiter de eo conquerens lib. v. cap. xij. & xiij. demon-
ſtrat. de quo etiã lib. v. cap. xvij. ait: Spectatæ ſunt enim, ſpe- ‹‹
ctanturq; adhuc per orbem terrarum pœnæ cultorum Dei, ‹‹
in quibus excruciandis noua & inuſitata tormẽta excogitata ‹‹
ſunt. hanc tamen totam orationem retinendam iudicaui, &
quia elegans eſt, ac digna Lactantio; & quia cogitaui, fieri
potuiſſe, vt Lactantius ante tẽpora Conſtantini libros hoſce
ſcripſerit, ſed eos tempore Conſtantini ediderit.

Mens humana] eſt in libris impreſſis: omnes tamẽ boni co- C.ij 2.n.
dices manuſcripti habẽt, *mens vna*, quod mihi valde proba-
tur, quia cum antecedenti oratione valde conuenit. Nam, vt
doceat ab vno Deo omnia, quæ fiunt in mundo gubernari,
inter alias ſimilitudines illam, quæ quidem aptiſſima eſt, ad-
ducit, quod ab vna mente omnes corporis actiones regãtur.

Et Saitæ ſeruant & colunt eũ] erat in libris impreſſis. *& femate* C.vj.3.n.
colunt eum religioſe, habet alter ex codicibus ſancti Saluatoris:
ex illo autem femate feci Pheneatæ. hũc verò locum ex Ci-
cerone lib. iij. de natura Deorũ ſumpſiſſe Lactantium clare
apparet. de Mercurio enim loquens Cicero ſic ait: Quintus, ‹‹
quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemiſſe, ‹‹
ob eamq; cauſam Aegypto præfuiſſe, atque Aegyptiis leges, ‹‹
& literas tradidiſſe. hunc Aegyptij Thoyt appellant, eodem-
que nomine anni primus menſis apud eos vocatur. porrò
Pheneatæ populi ſunt Arcadiæ, vt tradit Pauſanias lib. viij.
Saitæ vero populi ſunt Aegypti. ex quo etiã apparet, legen-
dum eſſe Pheneatæ, quia ſupra dixerat de Aegyptijs, à qui-
bus tranſit ad alios, nempe Pheneatas Arcadicos.

Quo Delphis, credo, emigrauerat Aſiæ ductus amœnitate] antiquus, C.vij.4.n.
atque alij optimi codices ſic habent, & mihi valde placet.

Nam, quod, vt eſt in libris impreſſis, nullo modo legi poteſt. & illud, *credo*, efficit ironiam quandam elegantem, quaſi illi dij huiuſmodi eſſent, qui locorum amœnitates ſectarentur.

5.n. *Cuius nomen explodunt*.] habēt aliquot antiqui codices, *non exponunt*, & ſanè rectè dicitur Dei nomen explodere & eiicere, qui illud pluribus tribuit.

C.viij.6.n. *Dijs ergo ſi ſunt immortales & æterni, quid opus eſt altero ſexu cum ſucceſſione non egeant*] antiquus codex ſic habet & deſunt illa *nimirum vt generent, ipſa progenie quid opus eſt*. quæ ſanè lectio mihi placet: quia ſentētia eſt optima, & oratio eſt efficacior, breui quodam enthymemate concluſa. vt dicat: vtroq. ſexu non eſt opus diis, quia ſucceſſione non egent, qui futuri ſunt ſemper. in quo enthymemate aliquis in margine voluit illa adiungere, *nimirum vt generent &c.*

7.n. *Cum Deus qui eſt omnipotens, vt vocatur, ſine vſu*] habent impreſſi libri & aliquot manuſcripti. *cum Deus qui eſt omnipotens ſine vſu*, habet antiquus codex, & vacant illa, *vt vocatur*, quæ iudico omnino eſſe inducēda, quia ante dixit eum eſſe omnipotentem, vnde hæc adiectio, *vt vocatur*, inepta eſt & nullo pacto ſtare poteſt.

C.ix.8.n. *Qui leonem, quam qui violentiam & in ſeipſo &c.*] erat in libris impreſſis. *qui leonem, quam qui violentam in ſeipſo incluſam feram ſuperat iracundiā*, habet antiquus codex, quod mihi valde probatur. nam oratio ipſa elegantior eſt, ac grauior. quod ſi legamus violentiam, non video, quę ratio reddi poſſit, cur iracundiam appellauerit feram in ſeipſo incluſam, cum violentia ſit acerbior quædam iracundia. ita, cum vnum vni velit tantum comparare, & leonem aſſumat, illum ſine dubio cum violentia illa fera iracundia comparat.

C.x.9.n. *Imperator Indicus maximus ob amorem ac libidinem*] legitur in codicibus impreſſis. *ab amore & libidine*, legendum eſt, in quo omnes boni codices cum antiquo concordant. Nam ſi diceremus, liberum ob amorem fuiſſe victum, videremur indicare, amorem & libidinem ei fuiſſe cauſam, quare ab aliquo victus fuerit, cum tamen neſciamus ab aliquo duce liberum in illa Indica expeditione victum fuiſſe. à libidine tamen, qua in Ariadnen exarſit, victus fuit.

C.xj.10.n. *Quale M. Antonij*] habēt libri impreſſi. *quale Pompeij*, habet antiquus codex, cum quo aliquot manuſcripti concordant, quod mihi probatur. Nam lege Gabinia ad liberandum à prædonibus mare, data eſt Pompeio claſſis præfectura, & vt in omni ora maritima prouinciarum pop. Rom. maius eſſet imperium ipſius, quàm illorum, qui prouincias obtinebant. ad quod reſpiciens Lactantius rectè illud appellauit imperium infinitum, quod poſt ipſum nulli alij legimus fuiſſe decretum.

decretum. Vide de hac lege Gabinia, & induſtria Pompeij in eo bello conficiendo M. Tullium in orationibus pro lege Manilia, & pro lege Agraria contra Rullum, qui ob felicem eius ſucceſſum ab adulatoribus fuit Neptunus appellatus. quinetiam multæ antiquæ imagines Pompeij reperiuntur, in quibus ei Neptuni inſignia attribuuntur.

Ibi Iuppiter Neptuno imperium dat maris, vt in inſulis omnibus & quæ ſunt ſecundum mare loca regnaret] ſic habent fere omnes codices manuſcripti hęc enim omnia non ſunt ſumpta ex carminibus Ennij, ſed ex ſacra hiſtoria, quã ille ſoluta oratione ſcripſit. quod aliqui non animaduertentes, cum putarent Ennium tantum carmina ſcripſiſſe, aliqua in ea oratione mutauerunt, vt verſus quodammodo fierent. 11.n.

In cælum quod nominatur] ſic legitur in codice antiquo, alter codex ſancti Saluatoris habet *in cælum, quod nunc nos vocamus*, vtraq. lectio bona eſt, & eundem habet ſenſum. & excludunt illam vocem Gręcam οὐρανός, quæ ſanè addita eſt ineptè, nam ait partem illam mundi, quam nunc cælũ nominamus, tum primum Iouem eo nomine appellauiſſe. 12. n.

Nec ſanũ ſe voluit, nec ſenẽ fieri] habet codex antiquus. quod mihi probatur, quia illa ſimilitudo dictionum, ſanum, & ſenem efficit quandam orationis venuſtatem. alter codex ſancti Saluatoris habet. *nec ſanari ſe voluit, ne ſenex aut deformior videretur*, quæ etiam oratio non eſt inepta, neque inconcinna, ſed quia lectione vulgata eſt optimus ſenſus, eã retinuimus. C.xviij.13.n.

Quin ipſius ſint omnia qui & ſapientiam tribuit homini, vt inueniret, & ipſa illa, quæ poſſent inueniri primus inuenit] habent impreſſi libri. *& ipſa illa quæ poſſent inueniri, artes quoque, &c.* habet codex antiquus, ita, vt expungantur verba illa (primus inuenit) quæ ſanè expungenda ſunt: nam de Deo ante, & hic loquitur, declarans homines, quamuis aliquem vſum humano generi vtilem multarum rerum inuenerint, tamen omnia in Deum eſſe referenda, qui & prudentiam hominibus ad inueniendum ea tribuerit, & res ipſas effecerit, in quibus prudentia hæc poſſet apparere. 14.n.

Præſentes haberet] erat in libris impreſſis. *Secum haberet*, lego ex antiquo codice: nam illud (præſentes) intelligeretur, id eſt, fautores, cum tamen pauor, & pallor fauere non poſſint, ſed nocere. C.xx.15.n.

Senſibus intimis colere] erat in libris impreſſis. *ſenſibus intimis horrere*, habẽt aliquot codices manuſcripti, cui directo repugnat, ſi legamus, colere. horrere autem, propterea mihi probatur, quia hic redit ad reprehendendos illos, qui vitia imitatione Græcorum colebant, quæ quidem non colere, ſed horrere (vt ipſe ait) debuerunt. 16.n.

18.n. *Sic iuuenes ab iijſdem ante admiſſi,&c.*] erat in libris impreſſis. aliquot vero manuſcripti habẽt *ſic iuuenes ab iiſdem antea miſſi rũ virginibus,ex quibus ſunt partheniij nati.* ſanè hic loc⁹ me valde torſit, quia in codicibus manuſcriptis variè legebatur, & vix ex vlla lectione poterã ſenſum elicere. re tamẽ diligenter conſiderata, cognoui hanc eſſe veram lectionem, in qua tres codices Vaticani,& duo mei boni concordant. Verum, vt ſenſus eliciatur, ponendũ eſt, Spartanas mulieres,quando egreſſæ ſunt ad pugnam contra Meſſenios, domi virgines reliquiſſe, cum ob pudorem virginalem, tum ne vrbem plane nudam relinquerent. Lacedæmones quoque audita irruptione Meſſeniorũ,miſerãt ante ad vrbem iuuenes expeditos,poſt quos ipſi cum toto exercitu ea via,qua putabãt hoſtes iter eſſe facturos ſequebantur.quibus cum vxores occurriſſent, inter viros & mulieres accidit, quod ſupra narrauit Lactantius:idem quoq; in vrbe accidit virginibus,vt ad eas iuuenes promiſcue acceſſerint:ex quo cõgreſſu natos, vt honeſto aliquo nomine appellarentur, cũ re vera ſpurij eſſent, quaſi ex virginibus ortos,partheniosvocauerũt. ita legẽdum *ante miſſi.* quod ſi legas *ante admiſſi*, nullum ſenſum elicies.

19.n. *Vtrum Ioui cadere vellent*] habent libri impreſſi. *Vtrum Ioui cederent*] legendum eſt ex antiquo, atque aliis codicibus manuſcriptis. nam, cum de diis illis loquatur,qui nihil velle poterant, nempe qui eſſent inanimes, non rectè dixiſſet, vellent. Ideo Lucanus:

Nunquamque ſatis quæſitus Oſiris.

C.xxi.20.n. Cum hunc locum prætermiſiſſem,vir iuris vtriuſq; conſultiſſimus atq; aliis omnibus bonis artibus inſtructiſſimus Didacus Couaſruuias Epiſcopus Segobienſis,quo,cum Tridenti eſſemus,familiariter vſus ſum,admonuit me,hic memoria lapſum Lactantium, Lucanum pro Ouidio citauiſſe. quod ita eſſe inueni,cum hic verſus in 1 x. libro Metamorphoſeos reperiatur.

21.n. *De obſcæni magnitudine*] legendũ ex antiquo, & tribus Vaticanis codicibus, & inducitur illa vox *membri*, quod mihi probatur,quia verecundius: præſertim,cum infra dicat Lactantius non excutio, non denudo Priapum.

22.n. *In luſu nimis laſciuus*] erat in libris impreſſis. *In luſu minus ſanus*, lego ex antiquo cõdice, quia ſi legamus *laſciuus*, non congruit cum his,quæ paulò ante dixit, vbi non de laſciuia, ſed de inſania Futij loquutus eſt: hoc etenim vnius tantum vitij proprium eſt, nempe libidinis;cum illud minus ſanus, ad omnia poſſit referri.

C.xxij.23.n. *In aperto ſacrificant*] habẽt libri impreſſi. *In operto ſacrificant*, legendum eſt ex antiquo, atq; aliis codicibus manuſcriptis,

non

non autem in aperto. quia illud congruit cum ipſa dea, quæ ſe tantopere occultabat.

MICHAELIS THOMASII AD LIBRVM SECVNDVM NOTAE.

Conſtantine Imperator] Sicut in principio diximus, in duobus libris ſancti Saluatoris, & in quinq. Vaticanis, ea verba non habentur, ſed parum refert, ſi addantur, modo ſciamus, quid in antiquis codicibus reperiatur. C.i.24.n.

Corporis ſui ſeruent, cuius originem ſuo loco narrauimus, nunc fallacias arguamus] hanc poſteriorem clauſulam addit codex antiquus: quę, quia elegans eſt, & cum re de qua agitur apte congruit, rectè mihi addita videtur. 25.n.

Enimuero ex humo ſubleuauit & ad cõtemplationẽ] erat in libris. *cum verò ex humo ſubleuatũ ad contemplationem*, habẽt antiquus, & tres codices Vaticani. quod mihi probatur: quia ex eo vero, video factum fuiſſe enimuero: & tum neceſſarium fuit vti verbo ſubleuauit, & addere copulam &. 26.n.

Fucum ſtultitiæ perbiberunt] habent libri impreſſi. *Fucum ſtultitiæ peruiderunt*] habet codex antiquus. in altero vero codice ſancti Saluatoris, cum quo tres codices Vaticani cõcordant, legitur, *ſuccum ſtultitiæ perbiberunt*] quod mihi magis placet, vt ſit allegoria quædã à ſuccis, & rebus liquidis, quas bibimus, ad hoſce errores & ſtultitiã tranſlata. præſtantiſſimo tamen ac doctiſſimo viro Antonio Auguſtino Ilerdæ Epiſcopo, magis placet lectio impreſſorũ codicum: *Fucum ſtultitiæ perbiberunt*] vt ſit trãſlatio à coloribus, quibus panni inficiũtur. C.ij.27.n.

O curas hominũ, ô quantum eſt in rebus inane] in neutro codice ſancti Saluatoris legitur: quod ſanè inducendũ eſt, quia nihil facit ad rem ille verſus, cũ ille alter tantũ faciat, ô curuæ. &c. 28.n.

Artifex verus] habent codices typis excuſi. *Artifex veſter*, legendum eſt ex codice antiquo, cũ quo tres Vaticani concordant. nam cum primum loquutus fuiſſet de ſimulachris, quorum eſt artifex homo, nũc loquens ad homines de Deo, rectè eum veſtrum artificem appellat. 29.n.

Terramq; vergentibus verſari] habẽt impreſſi codices. *In terramque vergentibus coæquari*] habent antiquus, & quinq; codices Vaticani. nemo enim eſt, qui cum terrenis & brutis animantibus non verſetur: ſed illi dicuntur cũ beſtiis coæquari, qui Deum ignorant, & terrenas res tantum appetunt. 30.n.

Erat quidẽ] habent libri impreſſi. *& erat quidẽ multo pulchrius, vt ob benedicta potius*, legendum eſt ex antiquo codice, cum quo quinque Vaticani concordant. & ſanè niſi copula illa, &, addatur, nulla poteſt conſtare ſententia. C.iij.31.n.

32.n. *Corpora ſunt animabus carentia*] legitur in libris typis excu-ſis. *corpora ſunt hominibus carentia*, habent duo codices ſancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani cōcordant. hominibus vero dixit efficacius, & grauius. hoc, cum non placeret aliquibus illiteratis, pro hominibus mutarunt, animabus.

33.n. *Et eodē modo*] erat in libris impreſſis. *& eo modo*, legendū eſt ex auctoritate codicis antiqui: vt ſit ſenſus; refutatis falſis religonibus, & nulla certa conſtituta, eo tanquam modo, & via quadā inductos eſſe reprehenſores religionum, vt nullam dicerent eſſe religionem: qui error fuit grauior, quàm eorum, qui falſam religionem ſectabantur. eodem autem modo, vt eſt in codicibus impreſſis, legi nullo modo poteſt, quia non eodem modo, neque eiſdem rationibus aliquis efficitur contemptor religionum, vel ſectator falſę religionis; ſed contrario modo, & planè repugnantibus rationibus.

34.n. *Concedi poſſet imperitis, & qui ſe ſapientes eſſe non fatentur*] habent libri impreſſi. *concedi poteſt imperitis, & qui ſe nō eſſe ſapientes fateantur*, legendum eſt ex vtroque codice ſancti Saluatoris, & negatio debet poni ante infinitiuum eſſe, non autem ante verbum fateantur, vt eſt in libris impreſſis.

35.n. *Eſſe aliquā veram religionem*] habent codices impreſſi. *eſſe aliquam religionem*, habet antiquus codex, & inducēda eſt illa dictio, *veram*. quia, etſi veram religionem ignorarent, tamen aliquam eſſe religionem intelligere potuerunt. ad hoc enim demouſtrandum longa deinceps oratione vtitur Lactantus.

C.iiij.36.n. *Ad te M. Tulli, hoc eſt, ad te ipſum hominem*] erat in libris impreſſis. *ad te M. Tulli, hoc eſt ad hominem*, lego ex vtroque codice ſancti Saluatoris. & inducendæ ſunt illæ voces, *te ipſum*, quia eſſet inutiiis eiuſdem repetitio.

C.v.37.n. *Neque domus habere dominium ſui*] legitur in libris typis excuſis. *neque domus habere dominiū ſui poteſt*, omnino legendum eſt, ex vtroque codice ſancti Saluatoris, & quinque Vaticanis. nā ex eo, quod domus non poteſt habere ſui dominium, probat neque mundum habere ſui dominium: vnde nec Deum eſſe, aut dici poſſe. Facile vero potuit ab imperito ſcriptore omitti, *i*.

C.vj.38.n. *Scelus eſſe ducatur*] habent libri impreſſi. *ſcelus eſſe dicatur*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cū quibus tres Vaticani concordant; quod mihi probatur. quia docti, & ſapientes, cum ſimularent ſe magnifacere veterum auctoritatem, dicebant quidem ſcelus eſſe in eam inquirere, non tamen id ſcelus eſſe ducebant, cum ſæpe ipſi multa ſuorum maiorum irriderent.

39.n. *Quæ quidē tibi ab alio inſinuata, ſed à teipſo inuenta & electa eſt*] legitur in libris impreſſis. *quæ quidem tibi ab alio inſinuata, ſed à*

teipſo

teipſa inuenta & elata eſt, habet vterque codex ſancti Saluatoris, & negationem illam quinq. codices Vaticani adiungunt, quę neceſſario adiungenda fuit. illa autem vox elata, potius quàm electa, legenda videtur.

Sin autem veritas maior eſt, quæ ſuadet, ſatere igitur] in antiquo 40.n. codice cum ſcriptum eſſet literis maiuſculis: *ſin autem pietas maiores ſequi ſuadet, ſateris, &c.* vt eſt in impreſſis, atq. in aliis omnibus manuſcriptis codicibus, tamen ſupra illam vulgatam lectionem literis minoribus, ſed perinde antiquis ſcriptum erat, vt in principio poſuimus. quàm oratione͂, ob antiquiſſimi codicis auctoritate͂, & quia ſenſum bonum efficit, noluimus prætermittere, quin eam in margine notaremus: quamuis mihi vulgaris magis probatur.

Falſum eſſe cōuinceris] legitur in libris typis excuſis. *quod fal-* 41.n. *ſum eſſe conuiceris*, habet codex antiquus, cum quo quinq. Vaticani concordant. omnino autem ſic legendu͂ eſt, vt ſit præteritum ſubiunctiui, & referatur ad Ciceronem, qui ea ob pietatem ſequebatur. quæ falſa eſſe conuicerat.

Poſt illa *generis humani perſpiciat errores*] cōtinenter ſequun- C.viij. 42.n. tur hæc in antiquo, & in quinque codicibus Vaticanis: *cum eſſet Deus ad excogitandum prudentiſſimus, &c.* Vacant aute͂ illa omnia, *ſicut mater ſine exemplo, &c.* vſq; *credat ſingulare*, & illa, *fecit in principio bonum & malum, &c.* vſq; *adhuc eſſent*, quæ ſanè omnino expungenda ſunt, quia clarè cognoſcitur, ipſa eſſe ab hęreticis adiecta. nam in priori loco eſt manifeſtus Arianiſmus, & in altero eſt error Manichæorum, & vtrobique oratio eſt inconcinna, ac perturbata, & Lactantio indigna, vt clarè appareat iſta ab hæreticis eſſe adfixa.

Id fecerit] legitur in libris typis excuſis. *id voluerit*, habent 43.n. duo codices ſancti Saluatoris, & tres Vaticani. & ſanè multo melius eſt, quàm ſi legamus fecerit. nam hic loquitur de diuinis perſonis, & de ęterna filij generatione, in qua nulla factio reperitur.

Poſt illa verba, *ad Deu͂ deferat*, ſequitur, *exorſus igitur Deus fa-* 44.n. *brica͂ mundi, &c.*] reliqua vero omnia deſunt, quæ ſine dubio adiecta ſunt ab aliquo Manichæo, quia cōtinent apertiſſime fontem erroris illorum, cùm illa, quæ paulò ante annotauimus, eundem obſcurius indicarent. quod autem ea non fuerit ſente͂tia Lactantij, vt Deus duo principia, ſiue duos ſpiritus creauerit, vnum bonum, alterum malum; ex his verbis quæ ſine dubio ſunt Lactantij clarè apparet: ſic enim paulò ante dixit: Itaque ſuapte inuidia tanquam veneno infectus ,, eſt, & ex bono ad malum tranſcendit. & paulo inferius: hunc ,, ergo ex bono per ſe malum effectum, Græci διάβολον appellant. ex quibus clarè conſtat, quæ fuerit in hac re ſententia

 Lactan-

Lactantij,& ipſius contrariam adiectam eſſe ab hæreticis,vt ſe tanti viri auctoritate tuerentur.nec vero ſolum hic,ſed in aliis locis hæc,vel ſimilia fuerũt ab eiſdẽ adiecta, quod ſuis locis annotabimus, quia nihil huiuſmodi in antiquis codicibus reperitur.quæ ſane res tã mihi iucunda fuit,vt ea ſola potuiſſet me ad ſuſcipiendum laborem emendandi hunc librum impellere,etiam ſi aliæ defuiſſent,vt ſcriptorem optimum, & antiquiſſimum ab iſta calumnia liberarẽ. In quo, non nego aliquos errores reperiri,qui etiã in antiquis codicibus reperiuntur,tamẽ hic Manichæorum,qui ei multis in locis erat aſſcriptus, in illis antiquis codicibus non inuenitur. Verum,quia hic obſcurius de diuinitate filij loquitur,& fortaſſe nõ adeo rectè ac debuit,quamuis in aliis locis rectè de ea loquatur, propterea hæc aliunde, & præſertim ex libro iiij.quẽ citat,ſunt interpretãda.capite enim viij,quarti libri, aperte diuinitatem, & æternitatem verbi explicat, & quare verbum, & ratio Dei dicatur,ſubtiliter declarat, aitq; manare filiũ à patre,tanquã à fonte riuum:& tandem illum locum Ioannis citat: In principio erat verbum,& verbũ erat apud Deum,in quo omnis diuinitas & æternitas filij continetur. Cap.etiam xviiij. eius libri ait: quid de huius crucis indignitate dicemus,in qua Deus à cultoribus Dei ſuſpẽſus eſt,atque ſuffixus. Sed clariſſimè ipſam Chriſti diuinitatem eiuſdem libri iiij.capite penultimo demonſtrauit.ita,ſi cui ea,quæ in hoc loco dicuntur nõ adeo placent, quæ ſanè melius ac clarius dici potuiſſent, alia loca legat, vbi hoc ipſum aperte explicatur.nec te moueat,quod ea oratio elegans ſit, & digna Lactantio, ac propterea non fuerit reiicienda: hoc enim nos temere nõ fecimus. Nam primum ſeptẽ codicum antiquiſſimorum auctoritatem in eo ſequuti ſumus,& ſi diligenter conſideraueris, intelliges,vel illam totã orationem *fabricaturus Deus hunc mundum, &c.*, eſſe inducendam, vel hanc: *Exorſus igitur Deus fabricam mundi.*, nam de eodem in vtraq; tractatur,nempe de prima illa mundi creatione,cum tamen longe aliud in hac, & in altera dicatur: in hac enim quæ verè eſt Lactantij,dicitur: Deum Patrẽ Filium vniuerſo orbi præfeciſſe.quod eſt veriſſimũ:in ea dicebatur,Deum ante omnia feciſſe duos fontes,&duos principes ſpiritus,alterum rectum, & alterum prauum, quod ab omni veritate alieniſſimum eſt,& eſt propria hæreſis Manichæorum.

45.b. *Is & prouidentia, & prudentia & ratione*] legitur in libris impreſſis.*prouidentia & ratione*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cum quibus cõcordant tres codices Vaticani, & deeſt, *& prudentia*, & ſanè rectè,quia prudentia refertur ad homines proprie,prouidentia ad Deum.

Porrò

Porrò ſi habuit naturā] habet antiquus codex, & addit coniunctionē illā porrò, ſine qua vix conſtare ea oratio poteſt. 46.n.

Preparauit ex eo,] erat in libris impreſſis. *preparauit, & preparauit ex eo*, habet vterq; codex ſancti Saluatoris, cum quibus vnus Vaticanorum concordat. & ſane multo concinnior eſt oratio, vt repetatur. 47.n.

Nam ſi eſt aliquid ante illum, ſi factum eſt aliquid non ab ipſo, iam poteſtatem Dei, &c.] habet codex antiquus. quæ oratiō habet optimum ſenſum, & conuenientem ſuſceptæ diſputationi. quod ſi legas, vt eſt in libris impreſſis. *nam ſi eſt aliquid ante illum factum, &c.*, non videtur facere cū eo, quod ſupra dixit: illis enim ſatis erat, ſi concederemus materiam ſimul cum Deo fuiſſe, & factam à Deo non fuiſſe, & contra hoc diſputandum erat Lactantio. nam illud, quod materiā ante deum fuerit, nemo, quod ſciam, ex philoſophis alicuius nominis dixit. illi enim, qui æternitatem docuerunt, ſimul Deum & materiam fuiſſe, hoc eſt ſemper fuiſſe, dixerunt. 48.n.

Niſi fuerit rationi preuiſum, aut quemadmodum fiat antequā eſt, aut quemadmodū conſtet] legitur in libris typis excuſis. *niſi fuerit ratione prouiſum, & quemadmodū fiat antequā eſt, & quemadmodum conſtet, &c.*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant. & ſanè ita legendum eſt, quia diſiunctiones hic locum habere non poſſunt. 49.n.

Idem etiam pythagorici] legitur in libris impreſſis. *Id enim pythagorei*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant. & ſanè ita legendum eſſe, ipſe orationis ordo demonſtrat. 50.n.

Qui ſunt principes omnīu diſciplinæ] habetur in libris typis excuſis. *quæ ſunt principes omnium diſciplinæ*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cum quibus duo Vaticani concordant. quod mihi probatur, quia ante, nō tam Principes ipſos philoſophorum retulit, quam ipſas principes ſectas, & familias philoſophorum. 51.n.

Quam materiæ prouidentia conglobatam] legitur in libris impreſſis. *quàm materiæ prouidentiam conglabatam*, habet antiquus codex, cum quo tres Vaticani cōcordant. prouidentiam autem cum materia conglobatam ait ille, qui prouidentiam eodem tempore cum materia fuiſſe exiſtimat; & putat nihil potuiſſe efficere prouidentiam, niſi ante, vel ſimul materiam habuiſſet. in quo qnidem multum prouidentiæ detrahitur. hoc vero genere ſermonis vtitur ſæpe M. Tullius in libro de fato: fatum globum cauſarum inuicem dependentem appellans. 52.n.

Sole nondū inſtituto] erat in libris impreſſis. *Solo nondum inſtituto*, habet codex antiquus, quod mihi probatur: quia optime 53.n.

conuenit cum iis,quæ continenter ſequuntur:nec frugibus, nec animalibus natis.quæ omnia in ſolo verſantur.

C.ix.54.n. *Oriens Deo ſimilis cenſetur*] habẽt libri impreſſi.*oriens Deo adcenſetur*, legendum eſt auctoritate antiquorum codicum. Significat autem idem,quod aſcribitur,& adtribuitur:quod, cum aliqui non intelligerent,abſtulerũt ad, vt maneret cenſetur,&addiderunt ſimilis,vt aliquẽ ſenſum poſſent elicere. quod autem ſic legendum exiſtimem, facit, quia poſtea de occidente ait: occidens autem conturbatæ illi, prauæque menti adſcribitur.

55.n. *Poteſt corporare,nec corpus animare*] legitur in libris impreſſis. *nec humor poteſt corporari,nec corpus animari*, habet vterq; codex S.Saluatoris, cũ quibus tres Vaticani cõueniunt. ſenſus vero eſt, in auibus humorẽ ob craſſitiẽ ſuã nõ poſſe corporari, nec corpus poſſe animari,niſi fotu caloris hęc in ipſis fiant.

Quia immobilis eſt ac deorſum vergens] habet antiquus codex,
56.n. in quo cum prius eſſet ſcriptũ mobilis,fuit additũ *in*,vt eſſet immobilis.quod mihi placet, quia re vera aqua ex ſui natura quieta eſt, & immobilis,niſi vi ventorum agitetur.ex eo etiam,quod cum morte comparatur, debet dici immobilis, quia mortem nemo vnquam dixit eſſe mobilem.

Quomodo autem] legitur in libris impreſſis.*quomodo igitur*,
C.xi.57 n. habet vterq; codex ſancti Saluatoris, cum quibus tres codices Vaticani concordant, quod mihi probatur, quia hæc eſt interrogatio quędam ipſius Lactantij,cui ſubnectit reſponſionem de ſententia Epicureorum.

Infertorem autẽ ea quæ ſunt diaboli,corpus vtiq.] hoc loco aper-
C.xij.58.n. te ſpiritum refert ad Deum,& corpus ad diabolum:quod,ſi benignius volumus interpretari, præſertim cum antea Lactantius clarè dixerit omnia à Deo eſſe creata,dicere poſſumus,pro corpore intelligi hic partem illam ſenſitiuã,in qua fomes eſt peccati, quam etiã propterea Apoſtolus nominat
ad Rõ. c.vij. peccatum:quo quidem ipſo nomine ad diabolum referenda eſt,cũ Deus nullius peccati ſit auctor. Vel dicere poſſumus, loqui hic Lactantiũ συμβολικῶς,quemadmodum ſupra fecit, cum Deo attribuit orientẽ, diabolo occidẽtem:& ita etiam hic facere videtur,ad hoc tantum,vt oſtendat corpus animo eſſe deterius. quocunque tamen modo eum defendamus, mihi hic modus loquendi nullo modo placet, & notandum hunc locum puto,vt errorem caueamus.

Eſt enim terra quaſi vaſculum] legebatur in libris impreſſis.*eſt*
59.n. *enim quaſi vaſculũ*,habet antiquus codex,& deeſt terra:quod mihi probatur.quia referendũ eſt ad corpus, quod eſt, quaſi vaſculum, quo tanquã domicilio temporali ſpiritus vtatur, vt ipſe continenter adiungit.

Tum

Tum Deus ſententia in peccatorem lata, eiecit hominem de Paradiſo, vt victum ſibi labore conquireret] legendum eſt auctoritate antiquorum codicũ. in hac enim oratione ponitur prius id, quod re vera præceſſit, ſcilicet latam fuiſſe ſententiam, ob quam homo de Paradiſo eiectus fuit, & cũ in ſingulari dicat hominem, non poterat dicere peccatores, præſertim cum per hominem vterque ſexus commodè intelligatur. 60.n.

Nec enim vllis in ea regione &c.] erat in libris impreſſis. *nec vllis in ea regione*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant; & vacat *enim*, neque debet eſſe vlla parentheſis, vt oratio rectè ſequatur. nõ ſunt autem in illis regionibus imbres, quia Nili inundatione Deus illis prouidit. C.xiij.61.n.

Vel diſpergeret homines, quos in exordio rerum fecerat] legitur in libris impreſſis. *vel diſperderet homines, quod in exordio rerũ fecerat*, habet antiquus codex, cum quo quinque Vaticani conueniunt. referendum autẽ eſt, ad peccatum originis, in quo omnes peccauimus, & perieramus, niſi nos Christus ſua benignitate liberaſſet. poſt quæ verba ait angelos ſe cum mulieribus miſcuiſſe, in quo eſt error manifeſtus, & deteſtandus, in quem multi antiqui ſcriptores lapſi ſunt. C.xiiij.62.n.

Qui ſumus ideo excitati, & ex eo] legitur in libris impreſſis, *qui ſumus ideo excitati ex eo*, habet antiquus codex, cũ quo tres Vaticani concordant. excitatos enim ait nos eſſe è terra, vt non amplius terrena ſpectemus. quod ſi legamus, & ex eo, non video ad quid referri poſſit. C.xvij.63.n

Hic cælo Deoq. dignus] legitur in libris impreſſis. *hic deniq. cælo dignus*, habet vterque codex ſancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani conueniunt. ex illo enim *denique*, facile potuit fieri *Deoq.* quamuis non erat neceſſe hoc addere, quia ex eo, quod cælo dignus dicatur, Deo quoque dignus intelligitur. C.xviij.64.n

MICHAELIS THOMASII AD LIBRVM III. NOTAE.

Diffluit niſi ornetur] ſic habet codex antiquus. reliqua *aliunde ornatu quæſito circumlitum fuerit ac politum*, deſunt. alij tamen codices illa habent. C.i.65.n.

Neq. ego nũc reprehendo] ſic eſt in codice antiquo, quod mihi valde ꝓbatur. quia hic, enim, poni nõ poteſt, cũ nulla cauſa reddatur, ſed ſimpliciter ſuam ſententiam Lactãtius exponit. 66.n.

Cogitationes philoſophorum ſtultas eſſe] ſic habet vterq; codex ſancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant, & deeſt illa dictio, omnium. nã Diuus Paulus à quo hoc ſumptum eſt, non hoc dicit de omnibus philoſophis. 67.n.

Nec

C.ij.68.n. *Nec quæſitio ſapientiæ rectè eſt*] legitur in libris typis excuſis. *tamen nec quæſitio ipſa recta eſt*, legendũ eſt ex vtroque codice ſancti Saluatoris,& tribus codicibus Vaticanis.nã,vt oratio ſibi conſtet,de quæſtione in vniuerſum intelligendum eſt.

C.iij.69.n. *Vtrum quietũ ſit & immobile*] lego ex antiquo codice. Nam ſi legamus *mobile*, (vt eſt in omnibus aliis codicibus tã manuſcriptis quã impreſſis) hæc quæſtio haberet tres partes: vna, ſi quietum; altera ſi mobile; & tertia, an valde mobile, ita, vt incredibili celeritate voluatur. & tũ, ea ſecunda, ſi ſit mobile, eſſet quæſtio quædam inepta, cũ hoc certum ſit, ſi dicamus, cælum quieſcere, neceſſe eſſe, vt dicamus terram incredibili celeritate volui. quod quidem, quamuis ſit, παραδοξότατον, hoc tamen Cælius Calcagninus auſus eſt in commentatione quadam ſua aſſeuerare: & contra, ſi dicimus terram quieſcere, neceſſario idem erit de incredibile motu cæli dicendum. Nam videmus maxima ſpatia breuiſſimo tẽpore pertranſiri, ita vt ad id maxima celeritas requiratur. vnde omnino illa quæſtio, an ſit mobile, eſſet inepta, & præter rem. & vt maximè hanc lectionem probem, facit, quia in antiquo codice ſic erat ſcriptum, vt eſt in aliis; ſed poſt minoribus literis, æque tamen antiquis, ſic erat, vt adſcripſimus, correctum. tamen quia omnes codices vidi in ea vulgari lectione conuenire, eam retinui; hac alia in margine annotata.

70.n. *Licet conticere videatur*] habet vnus ex codicibus Vaticanis, quod mihi valde probatur. nam ſupra dicebat impudentiam eorum non eſſe propterea minorem, quia ſermone alicuius non redarguuntur; & addit Deum eã redarguere, licet conticere videatur. conniuere autem, vel cohibere, quod aliqui codices habent, nihil ſignificat, quod ad rem facere poſſit.

C.viij.71.n. *Niſi vt omiſſis litigatoribus furioſis*] legendum eſt ex omnibus antiquis codicibus; nam hic de hominibus contentioſis loquitur, non de contentionibus ipſis, nec de litigationibus, vt eſt in libris impreſſis.

72.n. *Huius diſputationis*] legitur in codicibus impreſſis. *huius definitionis eſt vitium*, habent omnes codices antiqui, quod mihi placet, quia ſupra nullam diſputationem, expoſuerat, ſed hãc nudam ſententiam, quam hic definitionem appellat: ſcientiam eſſe ſummum bonum.

73.n. *Beatiores videri*] habent libri impreſſi. Verum, *beati omnes videri*, lego ex antiquo codice, quamuis alij cũ libris impreſſis conueniant. Nam hic non loquitur de maiori beatitudine, ſed ſimpliciter docet neceſſario ſequi ex illius ſententia, qui ſcientiam ſummum bonum, putabat, vt omnes, qui aliquam artem, licet turpem ſciuerint, beati ſint appellati.

74.n. *Sine vlla animi contentione comprehendat*] legendum eſt ex omnibus

omnibus codicibus manuſcriptis,non autem deprehendat.
quia comprehendere magis refertur ad intelligentiam, de
qua hic tractatur.

Per quod neceſſe eſt] ſic lego ex omnibus antiquis codicibus, 75.n.
nam id vult dicere: quia per virtutē ad ſummum bonū per-
uenitur,propterea ipſam nō poſſe dici ſummū bonum. pro-
pter quod legi non poteſt,quia hic nulla cauſa ſignificatur.

Eorum enim, quæ dixerunt] habet vterq; codex ſancti Salua- C.ix.76.n.
toris, & duo codices Vaticani. ſenſus vero eſt, nihil eorum,
quæ illi dixerunt eſſe ſummum bonum, eſt tale: & qui , legi
non poteſt.

Anne carebunt ſuis quoq; muneribus habent libri impreſſi. *num* 78.n.
carebunt ſuis queque muneribus , legendū eſt ex omnibus anti-
quis codicibus: in qua oratione plana eſt & aperta ſententia.

Neque tam inmanſueta] legitur in libris typis excuſis. *neque* C.x.79.n.
tam manſueta, neque tam fera , habent vterq; codex ſancti Sal-
uatoris, & tres Vaticani. quod mihi placet , vt ſic vniuerſas
gentes ſit complexus: vel eam, quæ ob nimiam manſuetudi-
nem ſtolidor & timidior iudicari poteſt ; vel eam , quæ ob
feritatem poteſt æſtimari audacior. quod ſi legamus inman-
ſuetam, ad vnum tantum genus referri poterit.

Niſi velimus quidē non poſſumus] habēt libri impreſſi. *ne ſi ve-* 80.n.
limus quidem poſſumus] lego ex antiquo codice. Significat au-
tem, quod, cū natura vultum ad cælum erectum habeamus,
non poſſumus, etiam ſi velimus, ad terram procumbere.

Deum beatum & incorruptum vocat quia ſempiternus eſt] habēt C.xi.81 n.
omnes codices antiqui, in qua oratione eſt optimus ſenſus,
cum in vulgari lectione, non ita apertus eſſe videatur.

Et Mures duo Decij] legitur in libris impreſſis. *Mutius & duo* C.xij.82.n.
Decij , habent codices antiqui. de Mutio enim Scæuola nota
eſt hiſtoria, quod ſe morti deuouerat, vt Regem Porſennam
occideret. qui cum pro Rege alterum occidiſſet, ob fortitu-
dinem, qua vſus eſt, manum dexteram in ignem immitten-
do, à Rege fuit liberatus. de Deciis etiam eſt vulgata hiſto-
ria, quod ſe hoſtias pro populo Romano deuouerunt.

Quoniam ad illum in hanc vitam] habent libri typis excuſi. 83.n.
quoniam illud ad hanc vitam retulerunt, lego ex antiquo codice,
quod mihi valde placet, & eſt facilis, ac conueniens ſenten-
tia diſputationi quam tractat: cum ex vulgari lectione nul-
lus bonus ſenſus eliciatur.

Quam vocant λογικὴν, in qua tota dialectica] legendum eſt ex C.xiij.84.n.
omnibus antiquis codicibus. nam grauius ſic dicitur , & in
ſingulis græcis vocabulis nunquam in antiquis codicibus
adiungitur interpretatio. itaque illud, id eſt, rationalem, ex-
pungendum eſt.

Et

C.xiiij 85.n. *Et Græcos reprehẽdit*] habet codex antiquus. quod mihi probatur, quia re vera hoc ſæpe facit Cicero, etiam cum nulla eſt cauſa reprehẽſionis. quod ſi legamus *ne Græcos reprehendã*, non video, ad quem poſſit referri, cum nec conueniat cum priore ratione Lactantij, nec ad Ciceronem pertinere poſſit.

86.n. *Hominemque generauit*] legendum eſt ex omnibus antiquis codicibus. eſt vero frequentiſſimus modus loquẽdi apud Ciceronem, vt Deus dicatur hominem generare, id eſt creare: cuius vocabuli vim, cum aliqui non intelligerent, mutauerunt figurauit.

87.n. *At quam confeſſus fueris philoſophiæ veritatem*] legitur in libris impreſſis. *at quam confiſus fueris philoſophiæ veritate*, habet codex antiquus. alij conueniunt cum lectione vulgari. Sed lectionem antiqui codicis valde probo, ſic tamẽ, vt ironice dictum videatur. quod quidem valde conuenit cũ his, quæ adiungit, cum docet, ipſum monuiſſe filium, vt ſciret quidem præcepta philoſophiæ, ſed tamen ciuiliter viueret.

C.xv.88.n. *Qui diſciplinam non oſtentationem ſuæ ſcientiæ*] habet codex antiquus. alij codices habent, *qui diſciplinam verã non oſtentationem ſcientiæ*, mihi lectio antiqui codicis magis placet.

89.n. *In iudicium ſui putes profeſſos*] legitur in libris impreſſis *indicium profeſſos putes*, habet codex antiquus. alij partim conueniunt cum lectione vulgari, partim diſcrepant. Sed mihi lectio antiqui codicis ſola probatur indicium vero ait eos eſſe profeſſos, quia cum ea vitia reprehendebant, quibus ipſi maximè irretiti tenebantur, indicabant ipſi, quibus maledictis eſſent digni. profiteri vero indiciũ dixit, methaphora quadam ſumpta à participibus criminum, qui ſæpe, vt eis impunitas criminum cõcedatur, profitentur indicium apud magiſtratum, hoc eſt, deferũt crimina, quorum ipſi etiam ſunt ſocij: ſic philoſophi faciebant, cum ipſi libidinoſi libidinoſos; aut auari auaros accuſarent; vt ea delatione impunitatem ſuorum criminum conſequerentur. corrumpi vero hic locus facile potuit, cum pro indicium, eſſet ſcriptum iudicium, cui poſtea illæ dua dictiones, *in* & *ſui*, adiunctæ ſunt, vt aliquis ſenſus eliceretur.

C.xvij 90.n. *Si autem leuia ſunt, & humoris indigent*] habent libri impreſſi & multi manuſcripti. *ſi autẽ leuia ſunt & hamis indigent, cohærere non poſſunt*, legendũ puto, vt eſt in antiquo codice. nã ante, & poſt loquitur de hamatis. leuia enim, cũ diceret eſſe primordia illa Epicurus, conſequebatur, vt cohærere non poſſent, quod, vt euitaret, adiungebat eis hamos. humoris autem legi nullo modo poteſt, quia humor additus leuitati, non ſolum nullam cohæſionem, ſed lapſum potius efficiet. intelligenda vero ſunt hæc, vt ſit antecedens ab Epicuro datum: atomã

atoma leuia eſſe, & hamata: quia aliter cohærere non poſſunt. ex his vero Lactantius, mutatis potius verbis, quam ſententia colligit: hamata igitur eſſe oportet, vt poſſint cathenari: quæ repetitio valet ad hoc, vt abſurditas ipſa ſententiæ Epicuri melius intelligatur.

Quæ ratio eſſet hominis neſcierunt] habet antiquus codex, & mihi probatur, vt legamus hominis, non homines. quia de hominibus vniuerſim nō tractauit, quod illa neſcirent; ſed de Pythagoricis, & Stoicis, ait eos, qui rationem hominis neſciuerunt, quæ eſt, vt homo ex duobus principiis, altero terreno, altero æterno conſtare debeat, non potuiſſe intelligere animas eſſe æternas ſi cum corporibus crearentur. C.xviij.91.n.

Natum gratulari] legendū eſt ex omnibus antiquis codicibus.nam paulo inferius ait: cuius temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratulatur. & prius dixerat, gratias agere naturæ: nullibi tamen legitur, gloriari. 92.n.

Siquidem nihil fuerit quod abſtineatur alienū] legitur in libris impreſſis, & in multis manuſcriptis *ſiquidem nullus fuerit, qui abſtineat alieno*, habet codex antiquus. quæ oratio latina eſt, & planum ſenſum habet, cum altera clarè videatur fuiſſe corrupta. C.xxj. 93.n.

Nam ſi homo à conſpectu alterius hominis auferretur, quod facere videntur] habet codex antiquus, quod mihi omnino probatur;quia ea quæ ſequuntur de ſoliuaga natura animantium, & de ſolitudine ipſarum, demonſtrant omnino ſic eſſe legendum. Verum, quia alij omnes codices cū vulgari lectione concordant, nolui eam omnino reiicere. C.xxij.94.n.

Si propter gloriā patientiæ, non fruetur] lego ex antiquo codice. quod quidem ſic interpretor: ſi propter gloriam patientiæ eſt beatus, non fruetur ea gloria, moriturus ſcilicet, vt inferius dixit. quod ſi dicamus patientia non fruetur, nulla, iudicio meo, erit ſententia. C.xxvj.95.n.

Prauis hominum iudicijs non ſequitur] legendū eſt ex antiquis codicibus, in quo hic eſt ſenſus; vt dicat, praua hominum iudicia effectura eſſe, vt nulla inde gloria oriatur, vbi fuerit vera & ſolida gloria, vel vita digna hac gloria: quod ſi legas, non ſequendā, nulla eſt apta ſententia. 97 n.

Res nō veſtigabiles quærunt] lego ex antiquis codicibus. vult vero dicere, eos, qui nullam religionem habent, & animam putant eſſe mortalem, nihil cauſæ habere, cur in cælum ſpectent, quia ſi ibi mortalitatem animarum, & impietatem quærunt, res quærunt non veſtigabiles, hoc eſt, quæ inueniri non poſſunt. quod ſi legeres, non inueſtigabiles, eſſet contrarius ſenſus, & planè nullus. 98.n.

MICHAE-

C.iiij.99.n. *Inſtabilis & inceſtus*] habēt libri impreſſi.*inſtabilis & incertus*, legendum eſt ex antiquis codicibus. nam religionem Deorum duobus argumentis refutat: altero, quia eſt impudica & inceſta, vt ſuperius dixit, nempe quia ad multos Deos pertinet:altero,quia eſt inſtabilis & incerta,quod etiam venit ex eadem Deorum multitudine.

C.v.100.n. Ex aliquibus locis, quæ hic ordine notabo, apparet Lactantium in chronologia non fuiſſe valde diligentem. Primum ait Moyſen nongētis fere annis excidium Troianum anteceſſiſſe. Verum,[1] Euſebius à quo [2]Beda parū differt, aſſerit trecentis quinquaginta annis tantū præceſſiſſe Moyſen Troianum excidium.ab his non multū diſcrepat[3] Eutropius, qui putat quadringentos & decem annos interceſſiſſe: Lactantius tamen in hac re videtur eſſe ſecutus opinionem impij Porphyrij,quem tamen Euſebius in eo loco refutat.

In 1.præfat. Chron. In 2.lib.de ratione tēp. in 3.ætate. lib.1.c.1.

101.n. *Exinde ſub iudicibus fuerūt per annos trecentos ſeptuaginta*] aperte hic ſignificat reliquos Iudices, exceptis Moyſe, & Ioſue rexiſſe populum eo tempore.quare ſi his addas etiā illos annos Moyſis & Ioſue,efficies 437.ab hoc numero Beda non multum diſcrepat. nam, quamuis dicat Iudices imperaſſe annis 405.tamen ſi numeres ſingulos annos, quos vnicuique iudici attribuit,efficiunt annos 417.Verū in Euſebio video multo maiorem diſcrepantiam, qui inter Moyſen & Regnum Saulis non numerat niſi 390.annos.aduertendum tamen hoc eſt, quod Beda, & Lactantius referunt ad annos Iudicum 32.annos, quibus poſt Heli præfuit Samuel cum Saule, cum Euſebius deinceps poſt Heli numeret Regnum Saulis,& ita illos 32.vel 40.annos refert ad Reges.

102.n. *Tum mutato ſtatu Reges habere cœperūt,quibus imperiū tenentibus per annos quadringentos ſexaginta vſq; ad Sedechiæ Regnum, &c.*] Euſebius, & ferè omnes chronologiæ ſcriptores numerant annos quingentos & quindecim,in quibus Reges vſque ad captiuitatem Babylonicā imperarūt.ac Beda conuenit cum Euſebio,hoc tantum excepto, quod aſſerit Saulem regnaſſe tantum 32.annis, cum Euſebius, & alij dicant regnaſſe 40. Ita iuxta Bedam, ſi annis quartæ ætatis,qui ſunt 473.addas 12.ex ſeptuaginta,quos ſequitur Euſebius, & 32.ex Regno Saulis quem Beda poſuit in fine tertiæ ætatis, habebis numerum annorum 507. Itaque Euſebius, & Beda omnino conueniūt,exceptis illis octo annis Regni Saulis.Verum in hoc loco erit minor error Lactantij, ſi conſideres, & ab his numeris Euſebij,ac Bedę detrahendos eſſe 32.annos Regni

Saulis

Saulis, quos Lactantius ad Samuelem, & ad tempora Iudicum refert.

Loquens de Salomone, ait eũ 140. annis anteceſſiſſe excidium Troianũ: in quo eſt manifeſtus lapſus memoriæ ipſius Lactantij: nam error ſcriptoris non eſt, cum in eo omnes libri antiqui cõcordent: cumq́. ex diligenti ſupputatione reperiamus Salomonem fuiſſe poſteriorẽ excidio Troiano 140. annis, vel 143. & ſine dubio cũ hoc vellet Lactantius ſcribere, lapſu tamen quodã memoriæ, quód facillimè in huiuſmodi ſupputationibus euenire ſolet, eodem numero dixit Salomonem præceſſiſſe excidium Troianum, quo debebat dicere, ipſum eo poſteriorem fuiſſe. hoc vero ante me, ne quem ſua laude priuem, noſter Ludo. Viues vir omni laude digniſſimus, annotauerat. C.viij.103.n. C.20 lib.18. de ciuit. Dei.

Tum miſertus eorum Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu Regis Aegyptiorũ poſt annos trecentos triginta] erat in libris impreſſis. *poſt annos quadringentos triginta*, legẽdũ eſt ex antiquis codicibus. ſic enim habetur Exod.c.12. habitatio autẽ filiorum Iſraël, qua manſerũt in Aegypto, fuit quadringentorũ triginta annorum. Idem ait Apoſtolus ad Galat.c.3. hoc autem dico teſtamentum confirmatum à Deo: quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex. Verum, vt habeamus hos omnes annos, non ſolum numerandi ſunt illi anni, quibus populus Iſraël fuit in Aegypto, ſed ſumendum eſt initium à ſeptuageſimoquinto anno natiuitatis Abrahæ, quando ipſe ingreſſus eſt terram Chanaan. ſic enim in loco Exodi, quem ſupra citaui, habet verſio LXX. vt refert Beda: habitatio autem filiorum Iſraël, qua habitauerunt in Aegypto, & in terra Chanaan ipſi, & patres eorum, anni 430. Nam ſi tantum numeremus tempus proprium ſeruitutis, quæ verè incepit poſt obitum Ioſeph, ab hoc tempore vſque ad exitum ex Aegypto ſunt tantum 144. ſicut Euſebius, & Beda clarè teſtantur. & ſi addamus tempus, quo Iacob cum omnibus filiis ingreſſi ſunt in Aegyptum iuxta ſupputationẽ Euſebij, non ſunt niſi 215. anni. Itaque quod hic ait Lactantius, intelligendum eſt iuxta illã ſupputationẽ LXX. Interpretum. C.x.104.n.

Ante diem ſeptimam Kalendarum aprilium Iudæi Chriſtum cruci affixerunt] in libris antiquis eſt, *ante X. Kal. &c.* nolo in hac nota diſputare, quis ſit verus Dies paſſionis Domini: ſcio enim, quam difficilis ſit hæc quæſtio, & quam variæ ſint de ea veterum, ac recentiorum opiniones. quod tamen ad hunc locum Lactantij intelligendum attinet, dico, ſi legamus, ante diem ſeptimã Kal. perinde eſſe ac ſi dicatur octauo Kal. & tum conſentire videbitur Lactantius cum Tertulliano, Hieronymo, Auguſtino, Beda, & omnibus ferè latinis, ac ex 105.n.

Græcis Chryſoſtomo, ac Cyrillo, qui aiunt octauo Kalend. Aprilis, hoc eſt. 25. die Martij, eo die, quo in mũdum Chriſtus fuit editus, cruci affixum fuiſſe: quod; ſi legamus antę diem x. vt eſt in libris antiquis, & vt videtur legiſſe in Lactantio [a] Paulus de Middelburgo, qui longiſſimam de hac re diſputationem edidit, tum videbitur Lactantius ad opinionem Theophili accedere, qui putauit Chriſtum Dominum XI. Kal. Aprilis fuiſſe crucifixum, & parum differret ab opinione Nicetæ, & fere omnium Græcorum, qui x. Kalend. Aprileis putãt Chriſtum Dominum fuiſſe crucifixum, vt colligãt octauo Kal. eo nempe die, quo fuit natus, à mortuis reſurrexiſſe. Ita, cum vtraque lectio habeat grauiſſimos auctores, cum quibus poſſit conuenire, alteram in textu, alteram in margine iuſſi notari.

[a] Lib v. c. 4. diſputationis quam Paulinam nuncupauit.

C. xiij. 106. n. *Poſt fierẽt illa miracula*] additur in codice antiquo, *quæ eis Prophetæ futura prædixerant*, quod mihi valde probatur. nam hoc modo clarius malitia Iudęorũ demonſtratur, & explicantur talia fuiſſe illa miracula, quibus ipſos fidẽ habere oportuit.

C. xiiij. 107. n. *Qui conſtituit templum ad aditum templi, & ad conſpectum Dei*] legit-r in libris impreſſis. *qui conſtituit, ad templum & ad cõſpectum Dei*, lego ex antiquo codice. nam, cum hic templum pro eccleſiâ accipiatur, non ſufficit ad conſpectum Eccleſiæ venire, vt quis ſaluus fiat, ſed neceſſe eſt in ipſam Eccleſiam ingredi, & membrum ipſius effici: qua etiam via ad conſpectum Dei peruenitur.

108. n. *Filium ſuum legauit*] legendum eſt ex antiquo codice, ita vt duæ illæ dictiones *principem angelorum*, expungantur, quę nihil ad rem faciunt, & videntur ab aliquo Ariano additæ, vt aliquid diuinitati Chriſti detraheretur.

C. xvj. 109. n. *Veræ religionis expertes*] legitur in libris typis excuſis. *quod faciunt veræ diuinitatis expertes*, habet vterq; codex ſancti Saluatoris. quod mihi probatur; quia referendum eſt ad cognitionem; quam nos Chriſtiani habemus diuinitatis Chriſti. hunc vero, atque alios locos in quibus tam clarè de diuinitate Chriſti loquebatur, puto ab aliquo Ariano corruptos, atq; immutatos fuiſſe, ne tam aperte contra ipſos hic auctor diſputare videretur.

C. xxij. 110. n. *Vt præceptis Dei*] lego ex antiquo codice, vt ſit ſenſus: Chriſtum, ſi ſuam diuinitatem præcipue oſtendiſſet, neque aſſumpſiſſet humanitatẽ, maiore auctoritate potuiſſe docere doctrinam ſuam, vtpote præceptis Dei inſtructam, & confirmatam. quod ſi legamus *profeſſi Dei*, vt eſt in impreſſis codicibus, nulla erit ſententia: quem locum Ariani quoque corruperunt. ſanè valde lætatus ſum, cum hæc loca in antiquis exẽplaribus inueni incorrupta, & Catholicæ doctrinæ conuenientia.

uenientia. recordor enim, & nō ſine graui dolore, ante pau-
cos annos, miſerum adoleſcentem Lactantij ſtudioſum ob
hæc loca corrupta male de diuinitate Chriſti ſenſiſſe, qui ob
hūc, & alios errores, quos pertinaciſſime defendebat, Romæ
iuſtiſſime fuit combuſtus. ex quo quiuis poteſt intelligere,
quanti momenti ſit collatio hæc antiquorum codicum.

Etiam hominem illum] lego ex antiquo codice. in qua lectio- C.xxv.
ne ſenſus eſt apertus, & optimus, illud autem *in homine*, quod 112.n.
eſt in impreſſis codicibus, & in aliquibus manuſcriptis, fa-
ctū eſt ſic: vt litera, m, quę vltima erat, fuerit prępoſita, & fa-
cta in, minima mutatione, vt clarè quiuis poteſt intelligere.

Habebat enim ſpiritalem] legendum eſt ex antiquis codici- 113.n.
bus. quod vero loco, ſpiritalem, in multis codicibus legatur,
ſpecialem, cauſa fuit, quia erat ſcriptum *ſpālem*, per quod
poteſt intelligi ſpecialem, & ſpiritalem. indocti vero ſcripto-
res poſuerunt illud, ſpecialem, quod hoc in loco nil poteſt ſi-
gnificare.

Mercedem nobis immortalitatis] habent plerique codices ma- 114.n.
nuſcripti; & deeſt vox illa *expetendæ*, quæ ſanè inducenda eſt;
quia quando nobis immortalitas, vt merces dabitur, non
amplius expetetur. quia nemo expetit id quod habet.

Suffixus itaque cum ſpiritum ſponte depoſuiſſet] habent libri im- C.xxvj.
preſſi. *fixus itaque quia ſpiritum depoſuerat*, legendū eſt ex anti- 115.n.
quo codice, vt deſit illa dictio ſponte. nam verbum ipſum
vim in ſe aduerbij illius habet, cum ea dicamus deponere,
quæ ſponte noſtra relinquimus, & quæ facile per nos ipſos
poſſumus accipere.

Expugnarent Dei templum] lego ex antiquis codicibus. tem- C.xxvij.
plum vero Dei appellat viros illos Chriſtianos, qui ſacrificiis 116.n.
intererant, qui martyrio affecti ſunt ob querelas dęmonum,
& eorum ſacerdotum: quo facto principes ſe vero ſacrilegio
contaminarunt, quod ſi legeremus expurgarent, per Dei
templum eſſet intelligendum Apollinis, vel alterius huiuſ-
modi, quod Lactantius non templum Dei, ſed dæmonis
profanum domicilium nominaſſet.

Qui de Deo patre omniū] habet codex antiquus. *omnia* verò 117.n.
legi mihi non placet, quia non puto Triſmegiſtum omnia,
quę de patre diuinis literis cōtinentur, ſuis ſcriptis compre-
hendiſſe; multa tamen & de patre, & de filio video eum in
ſuis dialogis dixiſſe. puto etiam coniunctionem, &, adden-
dam, vt dicamus *patre omnium & de filio*: quæ tamen in anti-
quis codicibus non reperitur.

Superſtites vero colebant imagines] legendum eſt ex pleriſque C.xxviij.
antiquis codicibus. colere vero imagines Latinè & elegāter 118.n.
dicitur, celebrare nihil ſignificat, quod ad hanc rem facere

 poſſit.

poſſit.hic locus in libris à PauloManutio impreſſis iam erat emendatus.

C.xxix. 119.n. *Quod & alterum & mortalem*] legendum eſt ex antiquis codicibus,quod in libris à Paulô Manutio excuſis habetur. in aliis tamen ab aliis impreſſis, *quod & æternum & mortalem*, legitur,quod nihil ad rem facit.eſt enim hęc obiectio quędam gentiliũ, quibus inepta videbatur noſtra doctrina, eò,quod duos Deos,vt illi dicebant,faceremus; & horum alterum faceremus mortalem: cui obiectioni Lactantius in hoc capite ita reſpondet, vt clarè oſtendat ſe de filij diuinitate rectè ſenſiſſe.& ex hoc capite aperte intelligi poteſt,ea loca, quæ ante notauimus,ab Arianis fuiſſe corrupta.

MICHAELIS THOMASII AD LIBRVM QVINTVM NOTAE.

C.I.120.n. *Crudelibus factu coacerbant*] legendũ eſt ex antiquo codice. nam verba ipſa acerbare,&exacerbare ſunt valde latina.ſenſus vero ipſe eſt optimus, vt dicat, eos non contentos eſſe, quod ſuos errores ſequantur,niſi eos crudelitate ſua acerbiores faciant. quod ſi legas errores coaceruant, nulla eſt apta ſententia: & apparet manifeſte, hoc ex illo,b,in u, mutato factum eſſe.

121.n. *Non enim in tam malo ſtatu*] lego ex plerîſque antiquis codicibus,vt inducatur tota illa oratio *plus impuris ſpiritibus quam ſancto licet, aut*,& ſanè hæc omnia confundunt planam huius loci ſententiam.

C.iij.123.n. *Omitto nunc ipſa opera comparare*] lego ex plerîſque antiquis codicibus.nam hic loquitur de comparatione operũ Chriſti & Apollonij: qui vero mutauit computare, hoc fortaſſe fecit, quia continenter loquitur de ſecundo, & quarto libro: Sed illa erant Chriſti, & Apollonij opera, quæ comparare nolebat:hocalterum ad libros ipſius Lactantij pertinet.

124.n. *Non id circo,&c.*] habent codices impreſſi Sed mihi magis placet lectio antiqui codicis,*non ſolum idcirco à nobis Deum creditum Chriſtum quia mirabila fecit,verum etiam quia videmus,&c.* vt dicatur, illam quidem effectionem miraculorum cauſam quandam fuiſſe,cur Chriſtus Deus creditus ſit,ſed non eam ſolam fuiſſe cauſam, ſed hanc quoque, quod videmus in eo facta eſſe omnia, quæ multo ante erant à Prophetis prædicta.

C.vj. 151.n. *Leges etiã ſibi iuſtitiæ nomine munitas*] legitur in libris impreſſis *leges etiam ſub iuſtitiæ nomine iniquiſſimas*, habet codex antiquus, quod mihi probatur. & cauſſa mutationis apparet, quia ex,ſub,factũ eſt,ſibi,u in duplex,i,mutato,quæ tamen

dictio in eo loco non bene eſt adiecta. illud vero, munitas, additum eſt, vt oratio eſſet latina.

Deus ergo non excluſit malum] habent plerique codices antiqui, ſic vt duæ illæ dictiones, iuſtitiam reducturus, expungantur; quæ ſanè ex margine videntur fuiſſe tranſlatæ. In hoc ſanè capite multa videtur dicere Lactantius, quibus videatur quodam modo auctorem mali facere Deum. Verum, ſi rectè ſingula conſiderentur; hoc ipſe non aſſerit. namque, aut dicit Deum malum nō excludere, vel permittere, vt virtus cum quo pugnet habeat. hoc etiam in loco, atque alibi, cum de malis agit, nomine malorum, ſæpe nō tam res ipſas turpes, vel turpitudinem earum intelligit, quàm res aduerſas, & naturæ contrarias; vt infelices euentus, venena, & ſimilia: quæ propriè, & per ſe mala non ſunt, ſed quia nobis ſunt noxia, vulgo mala vocantur. idem vero, quod hic ait Lactantius, dixit Ambroſius in expoſitione Pſal. 128. Serm. 16. tantum quæ Lactātius more vulgi vocauit mala, illa nominauit auſtera: & mala, inquit, non creauit Deus, ſed hæc, " que videtur nobis auſtera, verbera, mors, & huiuſmodi alia, " quæ propter emendationē præſcripta ſunt noxiorū. In malo etiam & quouis peccato, ſicut Theologi, & in primis Auguſt. lib. v. c. 3. contra Iulianum late diſputat, duo conſiderari poſſunt, turpitudo ipſa, & pœna: ac turpitudo nihil pertinet ad Deum; pœnæ tamē rectè dicitur Deus auctor eſſe, & hac quidem diuiſione poterit verè defendi hoc loco Lactantius, quamuis quod ante diximus commodius videatur verbis Lactantij poſſe aptari. Si cui tamen videtur hic Lactantius dicere Deum ſimpliciter eſſe mali auctorem, ſciat nos eam opinionem quam maximè execrari; ac propterea hunc laborem ſuſcipere, vt videatur ea opinio nullos auctores, præter Manichæos habuiſſe. C.vij. 126.a.

Leuia ſunt, atque inuſitata] erat in libris impreſſis *leuia ſunt, atque illis vſitata*, lego ex antiquo codice. nam hæc teſtamentorum ſuppoſitio apud gentiles valde erat vſitata, quo nomine M. Craſſus, qui vnus erat ex Principibus Rom. reipub. male audiuit. quod cum in Principe accideret, quid de aliis credendum eſt: cumque ante dixerit leuia, neceſſario legendum eſt vſitata. C.ix. 127.a.

Impietas enim ſuſcepta in eo quod eſt ſummum per cætera vniuerſa quæreretur? atque fieri nō poteſt] legitur in antiquo codice. cuius loci ſenſus, quia viſus eſt aliquibus ad intelligēdum difficilis, in eo aliqua mutarunt, cui tandem recentiores aſteriſcum impegerunt. ſenſus hic eſſe videtur in priori parte. vt doceat eos, qui in religione errant, in omnibus quoque vitæ rationibus errare. legendum vero eſt hoc prius membrum 128.a.

per interrogationem : quaſi dicat, impietas ſuſcepta in religione, in aliis vitæ rationibus deſiderari poterit? quod perinde eſt, ac ſi dicat:non quæretur, vel non deſiderabitur. atquin fieri non poteſt, &c. hæc alia pars probat ex prauitate aliarum actionum,prauitatem religionis. Itaque docet hæc valde inuicem eſſe coniuncta, vt qui peccat in omnibus vitę actionibus, in religione peccet : & contra qui errat in religione, in aliis quoque omnibus erret. Antonio tamen Auguſtino Epiſcopo Ilerdæ viro doctiſſimo, cum quo haſce omnes notas communicaui, magis placet vulgaris lectio: *per cætera vniuerſa ſequitur, eoq́ue fieri non poteſt, &c.* vt ſit ſenſus, impietatem in ſummo ſuſceptam, id eſt, errorem in religione, per cætera vniuerſa ſequi. ex quo colligit: *eoq́;* &c. quæ ſanè lectio mihi quoque re melius conſiderata multum probatur.

C.xi. 129.n. *Libro ſeptimo reſcripta*] legendum eſt ex antiquis codicibus. nam ſi de his reſcriptis libros ſeptem cõfeciſſet, totum opus de officio proconſulis contineret centum libros, quod mihi abſurdum videtur. fuit autem facilis occaſio errandi, cum ſic eſſet ſcriptum lib.vij. vt imperitus ſcriptor iudicarit, libris ſeptem eſſe ſcribendum. fuit autem is, Domitius Vlpianus, cuius multa ſunt capita in titulo de offi. proconſulis.

C.xij.130.n. *Cum Dijs ſuis narinoſis*] lego ex vtroque codice ſancti Saluatoris, & ex aliis libris antiquis. quod vocabulum in margine ſic declaratur: narinoſos appellauit, quod odoribus thuris colantur.

C.xvi.131.n. *Si profitebitur emptori fugitiuum eſſe, bonus quidem*] habent codices impreſſi. Verum legendum eſt, *Si profitebitur, bonus quidem,* ex antiquo codice, ſic, vt inducantur illa verba, emptori fugitiuum eſſe. nam illa profeſſio, non ſolum ad ſeruum fugitiuum, ſed ad peſtilentem domum, & ſimilia referenda eſt.

C.xix.132.n *Neque firmæ atque immutabiles eſſe*] habet codex antiquus, ita vt hæc referantur ad religiones, in quo optimus eſt ſenſus. Sed quia vulgata lectio, ipſa etiam optima eſt, nihil in ea mutaui, ſed hanc tantum in margine notaui.

MICHAE-

Quomodo autem vita iſte] legitur in libris typis excuſis. *quomodo autem hę vię*, legendum eſt ex vtroque codice ſancti Saluatoris. nam re vera de duabus viis antea diſputauit, & illæ, quibus, vel in cælum, vel ad inferos itur, veræ ſunt viæ. C.iij. 133.n.

In ea enim poſuit Deus] habent libri impreſſi *in ea enim poſita ſunt omnia*, lego ex pleriſque antiquis codicibus. nam illa, quæ mala ſunt, vel ſpeciem quandam mali habent, non referenda ſunt ad Deum, ſed ad nos, qui peccatis noſtris mala nobis creamus, rebuſque bonis in perniciem noſtram male vtimur. C.iiij 134.n.

Præcipitatus in altitudinem profundam cadat] legitur in libris typis excuſis. *præcipitatus ex altitudine in profunda cadat*, habet codex antiquus, quod mihi valde probatur. nam cadere in altitudinem, nullo modo dici poteſt, cum illud ſit erigi, non cadere. 135.n.

Hæc enim vita corporalis] legendũ eſt ex pleriſque codicibus antiquis. nam inferius illam, quam huic opponit, nominat ſpiritalem, cuius proprie contraria, & repugnans eſt corporalis, non temporalis, quæ cum æterna repugnat. 136.n.

Qui nec Deum, nec aduerſarium eius] habent libri impreſſi. *qui nec Deum, nec aduerſarium humani generis*, legendum eſt ex antiquo codice. nam ſi diabolũ dicamus Dei aduerſarium, nimium ei tribuimus, & videtur hoc ad errorem Manichęorum pertinere. C.vj. 137.n.

Deus enim vt immortale illud arcanum in aperto eſſet, poſuit in via ſua, quæ homines pro malis & turpibus aſpernarentur, &c.] locus eſt perobſcurus, & primo aſpectu videtur Lactãtius Deum auctorem facere rerum turpium, ac malarum: ſed ex his, quæ ante in eodem capite dixit, & præſertim ex capite vltimo præcedentis libri, hic locus intelligi debet: ait ergo Deum in via ſua poſuiſſe ea, quæ mala & turpia vulgo putantur, vt ſunt cruces, opprobria, verbera, & mors; quare? primum, vt probarentur electi, dein, vt multi, qui ſapientiam inquirebant, videntes Chriſtianos pro religione, & diſciplina ſuſcepta conſtanter omnia tormenta, & mortem ipſam ſubire, inquirant, quæ nam ſit ea religio, & ea diſciplina, cui ſe addictos profitentur. ita illi, qui auerſi erant à ſapientia, & veritate, id eſt, à vera doctrina Chriſtianorum, cum tamen ſapientiam ſine vllo duce quærerẽt, erant enim ſapientiæ ſtudioſi, quam tamen quomodo quærerent neſciebant, in idipſum incidebant, quod vitare ac fugere cupiebant, id eſt, in ipſam religionem, & ſapientiam Chriſtianam, vel in illa ea- C.vij. 138.n.

dem tormenta & cruces, quas antea vitare conſtituerant. quod quidem exemplo ſuo docuit Iuſtinus Philoſophus & martyr; ſic enim de ſe ait: quod, cum Platonis philoſophia delectaretur, audiens multos ex noſtris martyribus pro religione Chriſtiana conſtantiſſime mortem oppetere, voluit eam religionē noſſe, pro qua illi tam libenter occumbebant; quam quidem ille, cum perfecte intellexiſſet, pro eadem poſtea nō dubitauit vitam libentiſſime profundere, in ſe expertus, quod in aliis antea fuerat admiratus. quod ſi hęc ſententia non videtur tibi cum oratione Lactantij conuenire, de illo iudicato, vt voles, modo ſcias nos horrere, vt aliquo modo Deus ab vllo poſſit auctor mali cuiuſpiam nominari; & propterea laborare, vt hunc ſcriptorem ab eo errore vindicemus.

In. 1. Apologia pro Chriſtianis ad ſenatū Rom.

C. viij. 139. n. *Huic legi nec propagari fas eſt*] legitur in libris impreſſis. *Huic legi neque abrogari fas eſt*, habet codex antiquus. ſed ſanè nunquam legi huiuſmodi verbum iunctum caſui dandi. ita puto melius legi abrogari, vt ſignificaret in lege illa nihil mutati poſſe. verba vero hęc à nullo melius, quā ab Vlpiano titulo primo declarantur. lex. inquit, aut rogatur, id eſt, fertur: aut abrogatur, id eſt, prior lex tollitur: aut derogatur, id eſt, pars primæ legis tollitur; aut ſubrogatur, id eſt, adiicitur, aliquid primæ legi; aut obrogatur, id eſt, mutatur aliquid ex prima lege. propagari autem, quod eſt in libris excuſis, planè nihil ad rem aptum ſignificat.

In lib. titulorum Vlpiani.

140. n. *Sed & omni genti, & omni tēpore vna lex eſt ſempiterna, & inmutabilis, quam ſi continebit vnuſquiſque erit communis quaſi magiſter*] habet codex antiquus in qua tota oratione optimus eſt ſenſus, & ad intelligendum perfacilis. & in hoc differt à vulgari lectione, quia hoc, quod ait de communi magiſtro, referendum eſt ad omnes, qui legem hanc probe intelligent. illud de Imperatore referendum eſt ad Deum. in vulgari vero lectione vtrumque referendum eſt ad Deum, quod mihi magis placet. propterea retinui vulgarem, antiqua tantum in margine annotata.

C. ix. 141. n. *Quem qui ignorat, & ipſum Deum ignoret*] habent codices impreſſi. *quem qui ignorat, & ipſam iuſtitiam ignoret neceſſe eſt*, legendum eſt ex vtroque codice ſancti Saluatoris. vult enim probare Romanos, quia Deum ignorauerūt, iuſtitiam quoque ipſam ignorauiſſe. ex lectione vero vulgari videretur contrarium colligi, quod non congrueret cum ſuperiori oratione.

C. xj. 142. n. *Qui eis vitā, qui ſpiritum donat*] lego ex antiquo codice. nam retinere in vita, vt eſt in libris impreſſis, latine non dicitur.

C. xij. 143. n. *In hos ſe laqueos induxit*] erat in libris impreſſis. *in hos ſe laqueos induit*,

induit, legendum eſt ex antiquis codicibus. quo in loco nullus debet eſſe aſteriſcus, cum omnia rectè conſequantur. inducere vero ſe in laqueos, nemo, quod ſciam, vnquam dixit:

Iuſtiorque cum iã non homini] habent libri impreſſi *iuſtiorque. que cum ſit, iam non homini*, legendũ eſt ex antiquis codicibus. intelligendum vero eſt, cum ſit id, quod ad humanitatem pertinet. illa vero dictio, quæ, relatiua, erat omiſſa, propter coniunctionem, que, adiunctam dictioni iuſtior. 144.n.

In arcam Dei] erat in libris impreſſis. *in aram Dei conferas*, lego ex pleriſque antiquis codicibus. in aram vero confert diuitias, qui illas dando pauperibus, Deo donat, & offert. in arcam vero legi non poteſt, quia non eas accipit Deus, vt recondat. 145.n.

Animum tuum contra te geram] habet vterque codex ſancti Saluatoris, & ſanè dictio illa, tuum, omnino adiungẽda eſt: quaſi dicat, geram animum inhumanum, & immiſericordem erga te, qualem tu erga pauperes geſſiſti. 146.n.

Impoſita, aut nihil, aut certe, &c.] habent libri impreſſi. *multa nomina iiſdem rebus impoſita; aut certe non multũ inter ſe illa diſtare*, lego ex antiquo codice. ſenſus vero eſt, vt illa nomina, quibus illi aliqua cum affectibus cohærentia ſignificari volebant, doceat, non diuerſis rebus, ſed iiſdẽ, aut certe non multum inter ſe diſtantibus fuiſſe impoſita. itaq. hoc mẽbrum: aut certe non multum, &c. reſpondet illi, multa nomina iiſdem rebus impoſita. quod cum aliqui non intelligerent, addiderunt illud, aut nihil, quod eſt in libris impreſſis. quod omnino expungendum eſt, quia totam hanc orationem perturbat. C.xv.147.n.

Qui immortalitatis velamine candidati] erat in libris impreſſis. *qui immortalitatis velut candidati*, legendũ eſt ex antiquis codicibus; cãdidatos vero immortalitatis appellat Chriſtianos; quemadmodum candidati conſulatus, vel Præturæ dicebantur illi, qui conſulatum, vel præturam petebant. hoc, cum non intelligerent aliqui, ex illo, velut, fecerunt velamine, quod plane ineptum eſt. C.xviij. 149.n.

Qui iubet, vti maledictis & lædentibus] habent libri impreſſi, *vti inimicis ac lædentibus*, habet codex antiquus. in quo eſt expreſſum Chriſti præceptum de inimicis diligendis. alter codex ſancti Saluatoris habet maledicis, quod etiam optime poteſt coniungi cum lædentibus. & ex hoc videtur corruptum, quod habetur in impreſſis codicibus, maledictis. C.xix.150.n.

Contra quinq ſenſuum voluptates] erat in libris impreſſis. *contra iniquos ſenſus voluptatis*, habet codex antiquus. mihi tamen magis placeret, ſi legeremus, voluptatum, vel iniquas ſenſus voluptates. cum vtrumque cum minima literarum muta- C.xx.151.n.

 tione

tione fieri poſſit. nam paulo inferius dicit, quæ omnes, &c. quæ non poſſunt referri ad voluptatem in ſingulari numero. illud autem, quod legitur in libris impreſſis. *quinque ſenſuum*, mihi nullo modo placet; quia videtur nimis pueriliter, & magis ſcholaſtice dictum, quã eleganter, aut grauiter.

C.xxj.151.n. *Religionẽ acceſſerint, ab aliquo imperito doctore, &c.*] habẽt libri impreſſi. *cũ ad Dei religionẽ acceſſerint, ſi non fuerint ab aliquo perito doctore fundati*, legendum eſt ex antiquo codice. ſenſus vero eſt hic, vt dicat: homines literatos, & politis literis imbutos, ſi, cum ad religionem accedunt, non habent doctorem religionis, qui præter ipſam religionem, ſit quoque peritus, & literis imbutus, minus ſolere credere, quod deſpiciãt ſimplicitatẽ ſermonis ſacrarum literarum, & ſimplicitatem ſenſus ipſius doctoris. in vulgari quidem lectione idem eſt ſenſus, verum oratio eſt inconcinnior, atque obſcurior. illud vero vocabulum, fundatus, tametſi, apud politiſſimos ſcriptores non reperiatur, eo tamen Iuriſconſulti, ad quorum ætatem referri debet Lactantius, vtuntur: præclaróſque illos antiquiores Iuriſconſultos, fundatos in iure appellant.

C.xxiij. 153.n. *Pudicitiam flagitauit*], legendũ eſt ex omnibus antiquis codicibus. flagitare vero in hac ſignificatione eſt, de ſtupro inſtantius aliquam virginem appellare. qua ſignificatione vtitur hoc verbo Vlpianus in leg.ij. de priua. delic. ff. Item ſi quis ancillam alienam ſurripuerit, & flagitauerit, vtraque actione tenebitur. quam verbi huius ſignificationem qui ignorabant, pro eo fugauit, vel profligauit, poſuerunt. in libris tamen à Paulo Manutio impreſſis, hic locus erat emendatus, & ſine vllo aſteriſco erat impreſſum, flagitauit.

C.xxiiij. 154.n. *Quod in exhortationibus ſuis Seneca*] habent libri impreſſi. *qua exhortationes ſuas Seneca*, legendum eſt ex antiquis codicibus. eſt autem ſenſus, vt velit dicere, ea ſententia, quam antea retulit, Senecam exhortationes ſuas concluſiſſe. quod adductis etiam Senecæ verbis oſtendit.

C.xxv. 155.n. *Bene bene ô mi nate ô Aſclepi*] habent libri impreſſi. *bene bene ominare ô Aſclepiades*, lego ex antiquo codice. illud autẽ, bene bene ominare, perinde eſt, ac ſi dixiſſet, abſit hoc ô Aſclepiades: quod & exclamatio præcedens, & ſequens oratio declarat: vbi docet impietatem eſſe putare Deum thure & odoribus placare. quod tu intellige, ſi his tantum, non etiam corde atque animo Deo ſacrificemus. nam, ſicut illa, ſine hoc cordis & interno ſacrificio Deo non placent; ſic huic adiuncta, valde placent. quia Deo nõ mente tantum, ſed corpore, & inſtrumentis rebuſque corporeis; cum etiam nós mente, corporeque conſtemus, oportet ſacrificare. de quo tamen latius hic non diſſerit Lactantius, quia contra eos agebat, qui

nullam

nullam curam in ſacrificiis mentis habebant; omnia thuri, atque odoribus tribuebant.

Huius enim ſacrificium ſola benedictio] erat in libris impreſſis. *cuius ſacrificium eſt ſola benedictio*, lego ex antiquo codice. benedictionem vero hic appellat gratiarum actionē. Sic enim nos bene de Deo dicimus, cum eum laudamus, eique gratias agimus, ſicut ſæpe in Pſal. Dauidis legitur. hæc vero ſunt verba Triſmegiſti, qui illam benedictionem pro ſolo ſacrificio poſuit. in quo nihil dici poteſt contra Lactantium, qui alia ſacrificia Chriſtianorum, & hoc noſtrum miſſæ ſacrificium, quod olim apud Chriſtianos fuit vſitatiſſimum, præclare nouit. nam hoc ipſum miſſæ vocabulum antiquitatem quandam latinitatis redolet, cum miſſa idem, quod miſſio ſignificet: nam apud Cyprianum ſæpe remiſſam pro remiſſione legimus. miſſa vero dicebatur eò quod peracto eo ſacrificio, miſſio populi fiebat. idemque nunc apud nos valet: Ite miſſa eſt, ac illud, Ilicet, quod peractis ſacrificijs gentilium, ab eorum ſacerdotibus vſurpabatur. 156.n. Pſal.102.103 & 106.

Rectè verbo enim ſacrificari] habēt libri impreſſi. *rectè eſt, verbo ergo ſacrificari oportet Deo*, legendum eſt ex antiquo codice. hęc autem ſunt verba Lactantij, qui ex dictis Triſmegiſti colligit, propterea rectè verbo, nempe benedicendo, vt ſupra expoſuimus, ſacrificari Deo, quia Deus verbū eſt, vt ipſe Triſmegiſtus confitetur, & ſæpe in eò dialogo, qui Aſclepiades nominatur repetiuit. omnia quæ in hoc vltimo capite ait Lactantius de donis precioſis, deq; ſacrificiis, ſic intelligenda ſunt, vt referantur ad errorem gentilium, qui totam ſpem in illis rebus collocabant, nullo adhibito interno ſacrificio innocentiæ, & honeſtæ vitæ. à nobis vero, cū aliqua ad templa, & altaria ornanda adhibentur, non ſic fiunt, quod putemus illa eſſe præcipua, & ſine illis nullum poſſe offerri ſacrificium: ſed adhibentur illa, vt honeſtius res ſacra fiat, & populus ſplendore illo commotus, ſtudioſius diuina contempletur. eſſet etiam genus quoddam impietatis, ſi cum domus noſtræ multis ornamentis abundent, templum Dei nudum, & omnibus ornamentis ſpoliatū eſſe pateremur. itaque quæ hic debacchatur Betuleius, quaſi Lactantius omnino cum ipſis conſentiat, nihili facienda ſunt, quia ſpectandum eſt contra quos agat Lactantius. & ſcire deberent homines iſti, quo in loco huiuſmodi externa ornamenta à nobis habeantur: ita enim contra nos de illis agunt, quaſi nos illa, tāquam præcipua quædam noſtræ religionis ſacramenta habeamus. Verum, ſi qua in parte nimius videatur Lactantius in rebus huiuſmodi externis damnādis, ego nullius errores volo tueri, ſed matris meæ eccleſiæ catholicæ ac Romanæ præceptis 157.n.

ſemper

ſemper ſum paratus obedire poſſem de miſſa,& altarium,ac templorum ornamentis multa ex antiquis referre, ſed cum Roffenſis Epiſcopus,& martyr, Ioannes fabri, Demochares atque alij doctiſſimi viri propriis libris multa præclare contra iſtos nouos rituum eccleſiaſticorum corruptores dixerint,inepte tacerem, ſi illorum longas,ac præclaras diſputationes in hanc breuem notam redigere vellem.

MICHAELIS THOMASII AD LIBRVM VII. NOTAE.

C.j.158.n. *Tum etiam probabilibus argumentis,vt æque clarũ ſit*] habetur in libris impreſſis. *tum etiam probabimus argumentis vatum cum clarum ſit*, habet antiquus codex. mihi cætera placent, ſed pro illo, probabimus, retineo probabilibus, vt eſt in impreſſis, atque aliis manuſcriptis codibus. vult enim dicere, ſe ſatisfacturum eſſe huic diſputationi de beata vita, cũ teſtimoniis diuinarum ſcripturarum, tum probabilibus argumentis vatum, id eſt, poetarum & Sibyllarum, ex quibus multa citat in hoc libro.

159.n. *Clauſis oculis quoquo modo latrãt*] erat in libris impreſſis. *clauſis oculis canino modo latrant*, lego ex antiquis codicibus. quod mulo aptius eſt, quam ſi legeremus *quoquo modo.*

C.iij.160.n. *Calore ſolis, aut lunæ lumine*, habetur in libris impreſſis. *calore ſolis aut lunæ*, habet antiquus codex, & expungitur illa dictio *lumine*, quia luna opaca eſt, non luminoſa. Sed contra eam lectionem antiqui codicis facit, quia calor non poteſt lunæ conuenire; cũ ſit magis frigida, quàm calida. in altero vero codice ſancti Saluatoris legitur, *aut calore ſolis aut lumine*, vt referatur vtrumq; ad ſolem, quam lectionem ſum ſequutus.

C.v.161.n. *Cuius rei argumentũ natura & ratio corporis præbet*] habetur in libris impreſſis. *cui rei argumentum naturæ ratio, & natura corporis præbet*, lego ex antiquo codice. quod ego ſic intelligo, vt velit docere, ſummum bonum eſſe conſtituendum in vita ſpirituali, quia nec malum poteſt in ea, nec finis reperiri. verba vero ſic ſunt cõiungenda: cui rei, nempe, quod in vita ſpirituali ſit ſummum bonum, argumentum præbet naturæ ratio, & natura corporis: nam naturę ratio docet ſummum bonum non poſſe conſtitui, niſi in re perfectiſſima, atque ęterna: natura vero corporis, quæ eſt fluxa, & ſemper tendit ad interitum, docet in eo non poſſe ſummum bonũ collocari.

162.n. *Quia ſolus poſſidet pietatẽ hominis, qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio*] erat in libris impreſſis. *quia ſolus poſſidet, pietatem hominis, qua Deũ honorauerit, hoc afficit præmio*] habet codex antiquus,

tiquus, quod mihi valde probatur, totumque hunc locum ſic iudico eſſe intelligendum. antea tractauerat latiſſime de laboribus, qui erant ſuſcipiendi, vt vitam æternam aſſequeremur, quod ſanè vellem bene intelligi ab iſtis inertibus noſtri temporis euangeliſtis. nunc vult docere, hæc ipſa noſtra benefacta eſſe à Deo, & ipſa præmio affici ab eodem. Nam pietas, qua illa efficimus, à Deo eſt. nos enim diuinæ gratiæ cooperatores ſumus: & tamen illa ipſa opera, quæ donum ipſius ſunt, ipſe dominus præmio afficit ad primum referendum eſt hoc: nam nullus præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet: ad præmium verò, quo afficit noſtra bona opera, hoc alterum referri debet: pietatem hominis, qua Deum honorauerit, hoc afficit præmio.

Sitque apud Deum & cum Deo ſemper. nunc totam rationem breui, &c.] ſic leguntur hæc continenter in omnibus bonis codicibus, ita tamen, quod cum incipit: nunc totam, eſt paruum ſpacium indicans rei diuerſæ principium, ſicut fere eſt in omnibus locis, vbi in plerìſque libris impreſſis ſunt capitum diuiſiones. ex illa vero longa oratione, quæ eſt inter aſteriſcos, ab illis verbis: neque nunc aliquis, &c. vſque, veri Dei cultus eſt, in antiquis codicibus nihil repetitur. quę tota oratio plena eſt erroribus Manichæorum. hoc quidē fatendum eſt, illum Manichæum, qui hunc locum corruperat, vt ſuam hæreſim rueretur, fuiſſe ex illis, quos ait Auguſt. bene literatos inter ipſos fuiſſe. nam ipſa orationis elegātia ita accedit ad Lactantium, vt ex ſtylo vix cognoſci poſſit; non eſſe hoc Lactantij ſcriptū. Verum hic locus viſus eſt omnibus ſuſpectus propter aſteriſcos, quibus eū omnes impreſſores notarunt: quem fortaſſe ſic notatum in ſuis exemplaribus reppererunt. Verum in hoc, atque altero loco fuit iſte Manichæus apertior, cū in aliis eſſet tectior, ac callidior, vbi paucis verbis ſuam opinionem veneni plenam inſerebat: quæ nos ſingulis locis, vſi auctoritate codicum antiquiſſimorum, annotauimus; & quantum potuimus hunc auctorem ab ea peſte liberauimus. reiecta verò illa longa oratione Manichæi, interea, quæ continenter ſequuntur, & quæ antecedunt, ſententia optime cohæret: nam prius tractauerat de creatione mundi, atq; elementorum, & ad hominem peruenerat longa quadam & diffuſa oratione: hic rem totam breui ſumma comprehendit, vt ad alia tranſeat. C.v. 162. a.

Quia deſiderari à ſeipſo nō poteſt] habet codex antiquus. quod mihi placet. nam motus omnis ad finem, tanquam ad id, quod appetitur, tendit, quēadmodum Ariſtoteles multis in locis docet. in impreſſis tamen legitur. *quia deſeri à ſeipſo non poteſt*, in quo etiam optima ſententia eſt. C.viij. 163 a

Conſtat

C.ix. 164.n. *Conſtat eſſe aliquid conſtans, & ſentiens ac viuens*] erat in pleriſque libris impreſſis. *conſtat aliquid eſſe ſentiens ac vigens*, lego ex vtroque codice ſancti Saluatoris, & dictio illa, conſtans, expungitur. nam oratio ipſa multo concinnior eſt, & dictio vigens; vt referatur ad vocem, & odorem, de quibus antea dixit, aptior eſt, quàm viuens, quæ in pleriſque libris impreſſis habetur. quamuis in libris Pauli Manutij erat correctum, vigens.

165.n. *Quod nec erit ſecundum naturam*] legitur in libris impreſſis. *quæ non erit ſecundum naturam*, habet codex antiquus, quod mihi valde placet. nam loquens de virtute, ait, illam, ſi ratio tantum corporis habenda eſſet, nō eſſe dicendam ſecundum naturam. nam ſi anima interiret, cum virtus corpus debilitet, & variis moleſtiis afficiat, magis dicenda eſſet contra naturam, quàm ſecundum naturam.

C.xiiij. *Sicuti fortaſſe Chaldei*] habent libri typis excuſi. *ſecuti ſor-*
166.n. *taſſe Chaldeos*, legendum eſt ex vtroq; codice ſancti Saluatoris, & illa dictio, fortaſſe, facit, vt hanc lectionem probem. nam non eſt certum, vtrum eos ſecutus fuerit Plato, vel non, cum potuerit alium habere ſuæ opinionis auctorem. quod ſi legeremus, ſicuti, ea dictio, fortaſſe, omnino inducenda eſſet.

C.xv.167.n. *Admirabilis omnium*] erat in libris impreſſis. *admirabile ſomnium*, legendum eſt ex antiquo codice. nam de vaticiniis loquens, numerat inter illa hoc ſomnium, modo vaticinij ad Hydaſpe editum. occaſio vero erroris eſt manifeſta. nam, s, quæ eſt vltima litera admirabilis, iuncta dictioni omnium, facit ſomnium, &, i, in, e, mutato, habemus admirabile.

168.n. In hoc libro ſunt multi errores Lactantij, partim à philoſophis præſertim Platonicis, quos ipſe voluit ſectari; partim ab Origine ſumpti: quos omnes monemus ab omnibus eſſe cauendos: nam iidem in libris etiam antiquis reperiuntur. ad quos refutandos non opus eſt longa oratione, cum manifeſte ſe ipſi oſtendant.

C.xx.169.n. *Vt ſi plura & grauia fuerint, bona, iuſtáque, dentur ad vitam eternam*] ſic eſt in vtroque codice ſancti Saluatoris. quod mihi propterea probatur, quia illa vox, iuſtificentur, non eſt latina, neque ea legimus Lactantium vnquam vſum fuiſſe. ex illis vero duabus vocibus, *iuſtáque dentur*, facile aliquis facit iuſtificentur, præſertim cum ſententia non abhorreret.

MICHAE-

Longe à Dei] erat in libris impreſſis. *longe à veri perſpectione*, legendum eſt ex antiquis codicibus. nam hic vult probare cognitionem omnem veritatis eſſe à Deo. de cognitione autem Dei, hoc eſt de modo, quo Deus cognoſcitur, verbum nullum. C.i.170.n.

Aut vtrumque pariter detrahendum] erat in libris impreſſis. *aut vtrumque tribuendum*, habet codex antiquus. alter vero codex ſancti Saluatoris habet: *aut neutrum detrahendum*. vtraque lectio idem ſignificat, & eſt optima. quia, vt ſint quatuor membra inuicem ſeparata, non poteſt aliter quàm aliquo illorum modorum legi: quod ſi legamus, *aut vtrumque pariter detrahendum*, vt eſt in libris impreſſis, erit hoc ſecundum membrum, idem cum quarto, cum ait: aut neutrum tribuendum. C.ij.171.n.

Vtique ſi Deus non eſt, auctorē eſſe alterum neceſſe eſt] legebatur in libris impreſſis, qui locus ſanè ab aliquo Manichæo corruptus erat. *vtique ſi Deus eſt auctor malorum, eſſe alterum neceſſe eſt*, legendum eſt, ex antiquis codicibus. quæ ſententia directo repugnat cum hæreſi Manichæorum, qui Deum faciebant auctorem malorum; ad quam tuendam multa loca Manichæi in hoc auctore, vt ſupra docuimus, corruperant. hunc etiam, quia tam aperte cum eorū opinione repugnabat, obſcurauerant. eſt autem argumentum deducens ad abſurdum, hoc modo: ſi per te, Deus eſt auctor malorum; neceſſe eſt, quod alius ſit auctor bonorum: & hic ſanè eſſet melior Deo, & nobis eſſet notior: hoc vero eſt abſurdum. ergo illud quod à te ponebatur, Deum eſſe auctorem malorum, eſt multo abſurdius. C.iij.172.n.

Non minus quam illorum qui vtrumq; detrahunt] ſic eſt in antiquis codicibus, & ſic omnino legendum eſt. nam ſi poſt, vtrumque, non addas detrahunt, intelligi poſſet, eorum, qui vtrumque Deo tribuunt, falſam eſſe orationem; cum tamen ſit veriſſima. C.v.173.n.

Aſpera inquit, & angulata ſunt & hamata] habetur in libris impreſſis. *ſi aſpera, & angulata ſunt, & hamata*, lego ex antiquo codice. nam hæc tota oratio, eſt Lactantij refutantis errores Epicuri. ita, cum de altero membro dixiſſet, quod primordia illa non poterant eſſe leuia, nunc agit de altero, docens non poſſe eſſe aſpera, neque hamata, quia tum erunt ſecabilia. in impreſſis vero legitur, *aſpera, inquit, & angulata*, ita, vt hæc videatur oratio eſſe Epicuri, quæ eſſe non poteſt. ita neceſſe eſt inducere eam dictionem, inquit, & addere, ſi. C.x.174.n.

Denique ſi ex inuiſibilibus ſunt quæ videntur; cur igitur nemo videt?] 175.n.

det:] erat in libris impreſſis. *deinde, ſi ex inuiſibilibus ſunt, quæ non videntur: conſequẽs eſt, vt ex viſibilibus ſint, quæ videntur,* lego ex vtroq; codice ſancti Saluatoris. nam Leucippus dicebat, res inuiſibiles, vt ſunt memoria, mens, ingenium, cõſtare ex ſeminibus inuiſibilibus. quo poſito, argumentatur Lactantius argumento ſumpto à cõtrariis: quod, ſi inuiſibilium ſemina ſunt inuiſibilia; viſibiliũ ſemina debent eſſe viſibilia. & continenter vrget; cur igitur nemo videt? intellige, ſemina huiuſmodi viſibilia.

176.n. *Animalium fabricam tam ſubtiliter à nõ ſentiente natura formari*] erat in libris impreſſis. *animalium fabricam tam ſubtilem, tamq; mirabilem à non ſentiente formari,* legendum eſt ex antiquis codicibus. nam illa duo, ſubtilem & admirabilem, rectè ad fabricam animalium referuntur: & naturę nomen non eſt addendum, cum facile intelligamus de quo loquatur.

177.n. *Atqui potuerant atomi*] erat in libris impreſſis. *atqui debuerant atomi,* lego ex antiquis codicibus. nam dictio illa, debuerant, inducit quandam neceſſitatem, cur ea ab atomis efficienda eſſent, cum non ſit eadem vis, ſi legamus, potuerant.

C.xj. 178.n. *Quod diuina vis ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures, diminuitur vtiq. & mortalis eſt*] erat in libris typis excuſis. *quod diuina vis, ac poteſtas, ſi diſtrahatur in plures, diminui eam neceſſe ſit: quod aut? minuitur, vtique mortale eſt*] lego ex vtroque codice ſancti Saluatoris. quod quidem multo concinnius eſt, & habet illuſtriorem ac planiorem ſenſum. quia ex diſtractione probatur diminutio, quæ non poteſt cum immortalitate conuenire.

179.n. *Nec in vno regimine*] legitur in libris impreſſis. *nec in vno examine multi reges,* legendum eſt ex antiquis codicibus. quia antea poſuerat exempla hominum, poſtea deſcendit ad muta animantia. itaque omnino intelligendum eſt de examine apum, quarum ſingula examina ſuum regem habent.

180.n. *Obitus ſimulacra*] erat in libris impreſſis. *obitus ſepulcra,* habent codices antiqui, & rectè. quia eos homines fuiſſe nihil clarius, quàm obitus, & ſepulchra demonſtrare potuerũt. & conuenienter poſt obitus abiecit ſepulcra. quod ſi ſimulacra legamus, nõ ita rectè videntur poſita eſſe, poſt obitus.

C.xij. 181.n. *Cum diuinitatis intellectus quo differimus à belluis in homine ſolo reperiatur*] habẽt libri impreſſi. *quia ſapientia eſt diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis: in homine ſolo reperiri iuſtitiã, quia niſi &c.* habẽt meliores codices manuſcripti. qui locus, quamuis ſit paulo obſcurior, tamen habet veram, optimamq; ſententiam. vult ergo oſtendere, ſapientiam, & iuſtitiam, quę ſunt in nobis, manare à Deo, & ita religione conſeruari. ait autem, propterea ſine religione nõ poſſe conſtare ſapientiam; quia ſapientia eſt diuinitatis intellectus: hoc eſt, ille ſapiens dici

dici debet, qui diuinitatem intelligit. aduertendũ vero eſt, non hic agi de intellectu, vt eſt facultas quædam animæ, ſed accipitur intellectus pro actu ipſo intelligendi. quo quidem intellectu differimus à beſtiis, quia ſumus capaces intelligendæ diuinitatis, quod illi non ſunt. & poſt illam vocẽ, belluis, ponenda ſunt duo puncta, & deinceps legendum: *in homine ſolo reperiri iuſtitiam*, & repetendum eſt verbum illud, diximus. nã hic voluit breui repetere ea, quę ſuperius fuſiſſime diſputauerat: & propterea paulo obſcurius fuit loquutus; elici tamen bonus ſenſus poteſt. Verum ſi quis ex aliquo codice antiquo vocem aliquam adiungeret, quæ planiorem orationem efficeret, mihi ſanè probaretur: Antonio Auguſtino, quem honoris & familiaritatis cauſa ſæpius nomino, locus hic mancus videtur, qui retenta lectione veterum librorum in priori parte, facile reſtitui poteſt, ſi in altero membro legamus, in homine ſolo reperitur iuſtitia: quæ lectio mihi quoque probatur cum vnius tantum literæ à duabus dictionibus ſubtractione aptari poſſit.

Adeo & in ipſo ira eſt, & gratificatio] erat in libris impreſſis. C.xvj.
adeo & in ipſa ira ineſt gratificatio, habent libri antiqui. nã, cum 182.n.
antea docuiſſet, Deum ſæpe flagitioſos nocenteſque de medio tollere, vt bonis conſulat, rectè ex hoc colligit, adeo & in ipſa ira intellige, contra malos, ineſt gratificatio, erga bonos ſcilicet.

Ac vigorem capiant dè quiete. quies igitur] erat in libris im- C.xvij.
preſſis. *ac vigorem capiant denique requies*; legitur in antiquo 183.n.
codice. nam capere vigorem de quiete, Latine nõ dicitur. ex his autem, denique re, facile potuit fieri, de quiete. cui poſtmodum addita eſt dictio igitur, vt aliquis ſenſus eliceretur. hæc fuit occaſio erroris, ſed lectio antiqui codicis omnino retinenda eſt.

Superius diximus iniuſta] lego ex antiquo codice quia reuera 184.n.
talis eſt; & cum infra loquatur de ira iuſta, rectè hanc iniuſtam iram hoc in loco nominauit. in libris tamen impreſſis deeſt illa dictio, iniuſta.

Dum iis quos odio habent iraſcuntur, aut paribus] erat in libris C.xviij.
impreſſis. *dum iis quos odio habent iraſcuntur: ergo etiam nõ peccan-* 185.n.
tibus iraſcuntur. etiã paribus, legendũ eſt ex antiquis codicibus. nam rectè, cum iuſtam iram dixiſſet, quæ contra peccantes concipitur, nunc iniuſtam iram dicit eſſe, qua etiam contra non peccantes iraſcimur. cauſa vero erroris & omiſſionis tot verborũ fuit, quod, cũ iraſcuntur, vbique eſſet ſcriptum, non reſpiciens ſcriptor ad primum, cæpit à ſecundo.

Propter fragilitatẽ non ideo intelligere debemus] erat in libris im- C.xxj.
preſſis. *propter fragilitatem intelligere debemus*, legitur in vtroque 186.n.

codice ſancti Saluatoris, & deſunt verba illa, non ideo, quæ ſane facerent contrariũ ſenſum eius quem Lactantius aperte ſignificat. Sed quia totus hic locus obſcurior eſt, breuiter eſt à nobis explicãdus. iram Dei ait Lactãtius eſſe æternam. quia in Deum nullum accidens, & propterea nihil temporarium cadere poteſt. verùm, quia Deus, tanquam potentiſſimus, in poteſtate habet iram ſuam; ipſa, cum nos peccata relinquimus, ceſſat; quia non habet in quę vires exerceat, cum in peccata tantũ Deus iraſcatur. Sed aduerſus eos, qui peccant, & peccatis immoriũtur, ira Dei eſt ęterna; quia illi, qui in ea voluntate peccandi decedunt, poſtmodum ſemper in eadem voluntate perſeuerant. quare inductis illis duabus dictionibus, non ideo, elicitur ſenſus congruens orationi Lactantij. de ſententia quidem ipſa iudicabunt alij: hoc enim tantum nos nunc agimus, vt quid voluerit dicere Lactantius, oſtendamus. mihi tamen non videtur poſſe nominari æterna ira Dei, quia nulla erat ante peccatum. niſi dicamus peccatum ipſum antequam eſſet, Deum odio habuiſſe, & in poſterum, cum ſemper futuri ſint damnati, iram Dei perpetuo eſſe duraturam.

C.xxij. *Vt humanam diuinis tribuant auctoritatem, cũ potius humanis di-*
187.n. *uinam debuerint*] erat in libris impreſſis. *ſic enim præpoſtere agitur, vt humana diuinis tribuant auctoritatem, cum potius diuina humanis deberent,* legendum eſt ex pleriſque codicibus antiquis. nam cũ rem veriſſimam, & quæ continetur in ſacris literis, vellet teſtimoniis poëtarũ demonſtrare; rectè dixit, præpoſtere ſibi eſſe faciendum, vt diuina humanis confirmaret.

C.xxiij. *Id ponunt, quod eſt contra ipſam maieſtatem*] habetur in libris
188.n. impreſſis. *quod eſt inutiliſſimum, detrahentes ei. quod eſt rebus humanis maximè ſalutare, per quod cõſtat ipſa maieſtas. Regnũ hoc, &c.* legitur in vtroque codice ſancti Saluatoris, quæ oratio planior eſt, ac plenior.

189.n. *Deus nobis ſequendus eſt, Deus adorandus & diligendus eſt*] lego ex vtroque codice Sancti Saluatoris, quia tribus, quę adiungit, tria præcedentia optime reſpondent. vt Deus ſit ſequendus, quia in eo eſt materia rerum: & adorandus, ob rationem virtutum: & diligendus, quia eſt fons bonorum.

MICHAE-

Preterea que ad ipſum mundum vitio dant] erat in libris impreſſis. *preterea qua ad ipſum mundum pertinentia vitio dant*, habent duo optimi codices, quos ſequor. nam licet non adeo elegans oratio videatur; eſt tamen latina; & ex ea optimus ſenſus elicitur: cum vulgaris lectio, neque latina ſit, neque aliquid ſignificet. C.ij.190.n.

Cum illarũ natura.quid optant?quid eligunt?] addo ex antiquo codice. nam & vis maior adhibetur orationi, & eſt imitatio quædam eius, quod in primo ſermone dixit Horatius: C.iij. 203.n.

Si quis Deus, en ego dicat,
Iam faciam quod vultis, eris tu, qui modo miles,
Mercator; tu conſultus modo, ruſticus: hinc vos,
Vos hinc, mutatis diſcedite partibus. eia,
Quid ſtatis? nolunt. atqui licet eſſe beatis.

Aut equos cum immaniſſimis corporibus] erat in libris impreſſis. *aut equos, aut elefantes cũ immaniſſimis corporibus ac viribus*, legendum eſt ex antiquo codice. ita vt immanitas hæc corporis ad elefantes referenda ſit. nam cæterorum corpora non poſſunt dici immania. 192.n.

Hominem vtiq. niſi certo tẽpore mori nullo modo poſſe] erat in libris impreſſis. *hominem vtique certo tempore mori nullo modo poſſe*, legendum eſt, ſicut meliores codices habent. & expungenda eſt dictio, niſi. nam ipſe vult docere, ex eo quod Epicurei volebant, effici, vt homo poſſe eſſe immortalis. quod quidem niſi inducta illa dictione, non efficitur. C.iiij 193.n.

Vel maximè diuinitatem ſuam prouidentia mirabiliter expreſſit] erat in libris impreſſis. *maximè diuinitas ſuam prouidentiam*, legendum eſt ex plerisq; antiquis codicibus. cum enim prouidentia à Deo proficiſcatur, melius hoc modo legitur, quàm vt eſt in libris typis excuſis. 194.n.

Que, malum, vanitas erat] legendum eſt ex antiquis codicibus. quod, quam aptè, ac latinè dicatur, quiuis bonis literis mediocriter imbutus facile intelligit. Sed cum aliqui vim horum verborum non intelligerent, mutarunt, quod malum vanitatis. C.vj. 195.n.

In quibus naſcendi ratio ceſſaſſet] lego ex antiquis codicibus. nam ſupra dixerat, Epicurum dixiſſe illas magnas beſtias periiſſe, quod eas coëundi, generandique ratio defeciſſet: nunc vero hoc idem repetens. ait: in quibus naſcendi ratio ceſſaſſet. Ac niſi addas illam dictionem, naſcendi, nulla erit ſententia. 196.n.

Vt quemcunque locum decebat. vtique ſolida oſſa concluſa tegerent] C.vij.197.n.

 habent

habent libri impreſſi. *vt quemque locũ decebat, vt quæ ſolida eſſent concluſa tegerentur*, lego ex vtroque codice ſancti Saluatoris. illud vero, vt quemque locum decebat, intelligendum eſt, vt crura, & brachia cinxerit ſolidioribus quibuſdam muſculis, quia ſic opus erat ad motũ: coſtas vero molli carne, & abdomine, quia ſic opus erat, vt ſtomachus foueretur. vt quæ ſolida eſſent, id eſt oſſa, concluſa tegerentur. quod ſi legas, vt eſt in libris impreſſis, nullus eſt ſenſus huius loci.

198.n. *Innumerabiles animantium perferat varietates*] habẽt libri impreſſi. *innumerabiles imaginum præferat varietates*, lego ex antiquis codicibus. nam varietates maximè cernuntur in imagine: & perferat, nihil ſignificat, quod ad hanc rem poſſit pertinere, ſed legendum eſt omnino, præferat.

199.n. *In ſuo genere & ſpecie*] habent libri impreſſi *in ſui generis ſpecie*, lego ex antiquo codice, eſt autem ſenſus, vt in exemplis, quæ ipſe affert de elefante, & camelo, dicamus, illa ſpecie brutorum nihil mutari poſſe.

C.viij. *Et repercuſſu retenta foramina ipſa conueherent*] habent libri
200.n. typis excuſi. *& repercuſſu retentam foramina ipſa combiberent*, habet vterque codex ſancti Saluatoris. quia vox in orificio auriũ excipitur, & per cauos ſinus aurium repercutitur, quam tandem foramina illa æterna combibunt, vt ipſe ait. quod quidem illa, quæ continenter de vocibus hauriendis dixit, demonſtrant.

201.n. *Ad viſum inutilius fieri poteſt*] erat in libris impreſſis. *ad vſum inutilius fieri poteſt*, habent meliores codices, & ſic legendum eſt. nam vtile, vel inutile dicitur aliquid ratione vſus, cui aptũ eſt, vel ineptũ. ad viſum vero inutile Latine nõ dicitur. addi vero vnica litera ab imperito ſcriptore facile potuit.

C.ix.202.n. *Cur illi fallantur*] erat in libris impreſſis *cur oculi fallãtur*, habet vterque codex ſancti Saluatoris. quod mihi probatur, quia antea & poſt loquitur de errore oculorum; & nititur declarare rationem, cur oculi fallantur. quod ſi legas, cur illi falluntur, referendum eſſet ad Epicuræos, quorum tamen in hac re nulla proprie eſt facta mentio.

C.x.203.n. *Dentes autem ipſos mirabili modo per ordinem fixos*] haſce quatuor dictiones poſtremas addunt codices illi duo ſancti Saluatoris, quæ optime cum tota oratione conueniunt.

204.n. *Extantium lacertorũ vigens robur*] habet vterq; codex ſancti Saluatoris, nam extentum, nõ bene referri poteſt ad robur. & de lacertis hominis loquens, non dixiſſet, ingens robur, quod potius leoni, vel tauro, quàm homini conueniret.

205.n. *De quacunq; materia odoris captio decerpit*] habẽt libri impreſſi. *de quaq. materia odoris captio decerpit*, habet vterq; codex ſancti Saluatoris. eſt vero ſenſus; vt doceat ſaporem inenarrabili

modo

modo penetrare ad ſenſus, eadem ratione, qua odor capitur ſine vlla parte rei odorabilis. captio vero noue hic ſumitur pro ipſo actu capiendi, cũ alias potius ad fraudes referatur.

Maturius finditur] erat in libris impreſſis. *maturius funditur*, habet codex antiquus. alter codex ſancti Saluatoris, habet *manus funditur*, itaque non, finditur, ſed, funditur, legendum eſt. maturius vero fundi, non video quid poſſit ſignificare. fundi vero in diuerſum manus poteſt dici de pollice. quia habet neruum ab aliis quatuor digitis ſeparatum, & à vola ipſa, quam hic appellat manum; cum tamen alij magnam quandam coniunctionem habeant, vt ſi vnum moueas, vix poſſit alius non moueri. 206.n.

Sed vnus ad manus carnẽ nectitur] erat in libris impreſſis. *ſed vnus ad manum conuectitur*, habet antiquus codex, quod mihi tanquam multo aptius dictum valde placet nam illud ad manus carnem nectitur, neque apte dicitur, neq; verum eſt, quod articuli ad carnẽ nectantur, quia aliis oſſibus nectũtur. 207.n.

Ad os quoque iter patet] erat in libris impreſſis. *ad os quoq; inter patet*, habent plerique codices antiqui. interpatere vero dixit, quia non rectè tendit ad os, ſed ad nares. ad os tamen patet aliquantulum, & habet ad ipſum aliquem meatum. hoc cum non intelligeret ſcriptor, fecit, iter patet, quod plane nihil ſignificat, quod ad rem facere poſſit. C.xi.208.n.

Tantum pateret, nec procedens ex eo ſpiritus efficere vocem ſine linguæ miniſterio poſſet] hæc addit vterq; codex ſancti Saluatoris, & ſanè rectè. nam ſi non præcederent, non rectè colligeretur quod adiungit: aperuit igitur viam voci, &c. 209.n.

Sicut ſunt nerui bene intenti ad conſpirantẽ ſonum] erat in libris impreſſis. *ſicut nerui bene intenti conſpirantẽ ſonum*, habet vterque codex ſancti Saluatoris. & intelligendum eſt, efficiunt. qua oratione rectiſſime intelligitur harmonia, quam Ariſtoxenus dicebat eſſe mentem; & omnino expungendæ ſunt duæ illæ voces, ſunt, ad. C.xvj. 210.n.

Circa hoc opus] erat in libris impreſſis. *citra hoc opus*, legendum eſt. quaſi dicat: homo poſt emiſſionẽ illam nihil aliud facere poteſt, ſed in eo ſiſtit. animam vero ſuo tempore Deus infundit. C.xix.211.n.

Quo vitã poſſit adipiſci magna eſt enim vis hominis, magna ratio, magnum Sacramentum] hæc leguntur continenter in antiquo codice, & deſunt omnia, quæ interpoſita ſunt. fuerunt autum illa huc adfixa ab illo eodem Manichæo, qui plura loca horum librorum, quæ ſupra annotauimus, corruperat. nam res ipſa indicat, hunc ſermonem eſſe, quaſi centonem quendam male aſſutum, in quo etiam non eadem elegantia vſus eſt, qua in aliis locis. quod ſi rectè conſideres, non potuit 212.n.

melius connecti illa oratio, quàm vt poſt illam periodum, hoc enim cōceſſo,&c.cōtinenter ſequatur: magna eſt enim vis hominis, &c. vbi mentio eſt eiuſdem ſacramenti, quo Chriſto nos per baptiſmum addicimus. ita, vt ſi illæ duæ clauſulæ tam longo ſpatio diuidātur, ſicut facere voluit nequam ille Manichæus, oratio ipſa futura ſit ineptiſſima, & non congruens modo ſcribendi Lactantij.

212.n. *Nam ipſe homo*] erat in libris impreſſis.*nam mens hominis*, lego ex antiquo codice.quia hic de mente diſputatur. & reuera illa eſt,quę neque tangi,neque aſpici poteſt.cum ipſe homo, & tangatur, & conſpiciatur.

213.n. Ex peroratione libri de opificio Dei apparet, prius hunc librum fuiſſe ſcriptum, quàm illos ſeptem libros contra philoſophos. quia hic pollicetur illam diſputationem longiſſimam, atque elegantiſſimam contra philoſophos, quam poſtea illis ſeptem libris ſemper apud poſteros victuram, conſignauit.

MICHAELIS THOMASII AD EPITOMEN LACTANTII NOTAE.

C.i.214.n. *Poſt Deum agnouerunt, nec cultum eius legemque tenuerūt*] addit codex antiquus, quod bene & conuenienter additū videtur.

215.n. *Si iudicabit, iuſtus vtique, &c.*] priores duas illas dictiones addit codex antiquus,quæ neceſſario addendæ ſunt.

216.n. *Intelligens & arguta, non ſapientia*] lego ex antiquo codice, vt expungantur illæ dictiones,*redargui videtur quia*, nam perturbant orationem,& ſunt additę,quia vox,arguta,non ſatis fuit intellecta.

217.n. *Non poteſt igitur, neque ſtulto iuſtitia, neque iniuſto ſapientia*] legendum eſt ex codice antiquo. neque enim poteſt vllus ſenſus conſtare,niſi illa verba *non poteſt*,adiungantur.

218.n. *Et eſt omnis terra ſub poteſtate ipſius*] erat in libris impreſſis. *cum omnis terra in ipſius ſit poteſtate*, legitur in antiquo codice. quod multo aptius eſt,& concinnius.imò ex vulgari lectione vix poteſt vllus ſenſus elici.

219.n. *Aut extra hominem ſunt. hoc ſacrificium nō eſt, nec quod ex arca*] erat in libris impreſſis.*extra hominē ſunt, inepta, fragilia, ingrata ſunt. hoc eſt ſacrificium verum, non quod ex arca*, habet codex antiquus.quam lectionem quiuis intelligere poteſt,quanto melior ſit, quam ea quæ in libris impreſſis habetur. neque vero abutantur hoc Lactantij dicto hæretici ad tuendas inſanias ſuas, quibus omnem externum cultum ab eccleſia auferre conantur:nam Lactantius hic cum gentilibus agit, qui omnem

nem ſpem ſuam in his collocabant. nos vero, hoc eſt catholici, & ceremonias eccleſiaſticas magnificamus, & tamen non in his tantum, ſed in diuina gratia, vitæque puritate, & magnarum virtutũ exercitatione ſpem totã noſtrã collocamus.

Vinculum diſſoluitur eſt, quod ab ignorantia veri Dei, &c.] habẽt libri impreſſi. *diſſolutum eſt, ab ignoratione veri Dei naſcitur*, legendum eſt teſtimonio antiquorum codicum. in qua oratione ſenſus eſt optimus, & apertiſſimus, cum ex ea, quæ eſt in libris impreſſis nihil intelligi poſſit. C.ij. 220.n.

Diſceremus. vt errore vitæ prioris abiecto ſimul cũ ipſo Deo noſmetipſos, quos impietas diſſociauerat, diſceremus] ſic habet codex antiquus. quod quantum conueniat cum re, quam tractat, quiuis intelligere poteſt. cauſa vero erroris fuit, quod ſcriptor ad ſecundum, diſceremus, reſpiciens, omiſit illa, quæ inter vtrumque erant interpoſita. 221.n.

Inde illicitæ nuptæ] habent libri impreſſi. *inde illiciti amores*, legendum eſt auctoritate antiquorum codicum. nam quamuis in nuptiis peccari facile poſſit, tamen ſi nuptiæ ſunt, illicitæ dici non poſſunt. 222.n.

Et ſuaſionibus] erat in libris typis excuſis. *& ſuauitatibus*, legendum eſt ex antiquis codicibus. ſuauitates vero poſſumus intelligere vel reſpectu cantus ac muſices, vel reſpectu iocorum, qui ab hominibus facetis proferuntur. de quibus paulo inferius ipſe Lactãtius ait: qui autem rapitur auditu, vt taceã de cantibus, qui ſenſus intimos ita ſæpe deliniunt, vt etiam ſtatum mentis furore perturbent; compoſitis certe orationibus, numeroſiſque carminibus, aut argutis diſputationibus ad impios cultus facile traducitur. ſuaſionibus, vero legi nullo modo poteſt, quia nihil ſignificat, quod ad voluptatem aurium referri poſſit. C.iij. 223.n.

Sed dubia] erat in libris impreſſis. *ſed dulcia*, legendum eſt. quia antea de ſermonis elegantia dixerat, & poſtea etiam de eadem tractat: præſertim, cum nemo ſit, qui dubia quærat; & eſſet inſanus, qui ea ſectaretur. 224.n.

Vita noſtra mulctatur] erat in libris impreſſis. *vita noſtra munitur*, legendum eſt teſtimonio codicum veterum. nam loquitur de tutela, & præſidio hominum in pace degentium. quamuis enim leges ſceleratos puniant, tamen hoc faciunt, vt bonorum vita muniatur. & ſic legendũ eſſe demonſtrant verba illa, vita noſtra, id eſt, vita ciuium in pace degentium. C.iiij. 225.n.

Et hoc vt ſcelus vindicent] habent libri impreſſi *& hoc ſit voluptas, quod ſcelus vindicauit cedibus*, habet codex antiquus. ex hac vero lectione, ac vulgari effeci hanc, quam iudico eſſe aptam & cõcinnam. *& hoc ſit voluptas, quod vt ſcelus vindicent*, illud enim *vt ſcelus vindicẽt*, ſumpſi ex vulgari lectione; & ex 226.n.

 dictione

dictione, cedibus, facile poteſt fieri, legibus, mutatis tantum c. in. l. & d. in. g. quæ literæ pro vario vſu ſcriptorum ſæpe ſolent eſſe valde ſimiles. quod ſi hæc mutatio non placet, ea dictio facile poteſt omitti. lectio tamen antiqua per ſeipſam aptam ſententiam continet.

227 n. *An non mimus corruptela diſciplinarum eſt*] erat in libris impreſſis. *nam mimus corruptelarum diſciplina eſt*, legendũ eſt, quibus verbis mimum, de quo tractat, vere definiuit.

228.n. *Sed nec iuſſione*] legitur in libris impreſſis. *ſed hac iuſſione*, legendum eſt auctoritate antiquorum codicum. hęc vero iuſſio intelligitur de præcepto non occidendi continenter enim poſt illa verba narrantur multa, in quibus hoc præceptum locum habet.

229.n. *Si mendacium nocet ei*] habent libri impreſſi. *ſi falſum teſtimonium mendacio nocet*, habet codex antiquus. nam cum de falſo teſtimonio cœpiſſet loqui, de eo aliquid dicendum fuit; cuius occaſione poſtmodum de mendacio quoque tractat.

230.n. *Non eſt vir iuſtus qui non ſine noxa vitioſo ſermone, &c.*] erat in libris impreſſis. *eſt ergo vir iuſtus, qui non etiam ſine noxa in otioſo ſermone mentitur*, habet codex antiquus. mihi placent omnia, niſi quod vellem negationẽ eſſe in principio. *non eſt ergo, &c.* nam in medio poſita, perturbat totam orationẽ, præſertim, cum hic potius tractet de vitiis, quibus vita hominum inquinatur, quàm de virtutibus; quod ipſe paulo inferius clare ait. & vide, quę fuerit ſententia Lactantij de mendacio, quia omnino conſentit cum Auguſtino.

C.v.231.n. *Impertiamur ſi quis nudus occurrerit veſtiamus*] addit codex antiquus, quod optime additum eſt: quia in ſacro euangelio cura veſtiendi nudos in primis miſericordiæ operibus ponitur, quæ non rectè hic omiſſa videretur.

232.n. *Magnanimi opus eſt*] habent libri impreſſi. *magnum miſericordiæ opus eſt*, legendum eſt ex antiquis codicibus nam hic non de magnitudine animi, ſed de miſericordia ſuſcepta eſt diſputatio.

C.vj. 233.n. *Deo eſt, vt cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quẽ in regnis, &c.*] erat in libris impreſſis. legendũ eſt ex antiquis codicibus: *Deo eſt, qui cũ magis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quàm iuſtum ſuperbum: quanto magis iuſtũ ſuſcipiet confitentem, eumque in regnis, &c.* quę tota oratio, quá concinna ſit, & quantum cum ſuſcepta diſputatione conueniat, quiuis poteſt intelligere.

234.n. *Poſſent ſequentia prouidere, qui ſcientiã nullo modo habeant*] erat in libris impreſſis. *poſſent ſequẽtia prouidere, qui ſummã nullo modo habebãt*, lego ex codice antiquo. ſenſus vero eſt: vt dicat, eos, qui ignorabant ſummã, id eſt Deum, & eius prouidentiam, nullo modo potuiſſe videre ſequentia: hoc eſt, hominis,

atque

atque animæ rationalis naturam, quam Deus creauit.

Et ab eo mundum, & hominem eſſe factum] habẽt libri impreſſi *ab eo mundum factum, & hominum cauſa eſſe factum*, habet antiquus codex. quę fuit Stoicorum opinio, vt infra declarat. 235.n.

Bona igitur & mala, aut nihil fecit Deus, &c.] tota hæc oratio vſque ad illa verba, Stoici aiunt, accipienda eſt, tanquam ab impio Theodoro prolata contra Platonem: quam non approbat Lactantius, ſed adducit, vt doceat illa, quę à Platone dicebantur, non omnino ſibi conſtare, quia ex illis non videmus, quomodo ad hanc impiam Theodori orationem reſponderi poſſit. ſuam vero ſententiam Lactantius in ſequenti proximo capite explicat. 236.n.

Quæ ſit illa ſententia] erat in libris impreſſis *quæ ſit illa ſumma*, lego ex antiquo codice. nam ſic ſæpe loquitur Lactantius, ſummam appellans, breuem quandam cognitionem Dei, ac diuinæ prouidentiæ. C.vij. 237.n.

Incidit totius rei veritatem] habent libri impreſſi. *incidit potius in veritatem*, legendum eſt. nam vult ſignificare Platonem, non certa ratione perueſtigaſſe animarũ immortalitatem, ſed caſu quodam eam opinionem ſequutum fuiſſe, & in veritatem, vt ipſe ait, incidiſſe. 238.n.

Terrena proſpiciunt] erat in libris impreſſis *terrena proſtrata iacent*, lego ex antiquo codice. quia continenter de homine loquens, nihil in eo magis conſiderat, quàm rectum ſtatum. 239.n.

Conſona adminiſtratione prædicta] erat in libris impreſſis *conſona adnuntiatione prædicta*, lego ex antiquo codice nam adminiſtratione, quod eſt in libris excuſis, non poteſt cum re de qua agitur conuenire. C.viij. 240.n

CARMINA, quę in libris impreſſis Lactantio attribuuntur, in nullis antiquis codicibus inueni. & Phœnicis carmina, Lactantij non ſunt, quamuis ſint ab elegantiſſimo aliquo poëta ſcripta, quem tamen certo credo non fuiſſe Chriſtianum. Nam Phœnicem nominat ſolis ſacerdotem, & ſic de nemore illo loquitur, & de Phœbo, tanquam ille re vera ſit Deus, & habeat nemus illud chariſſimũ, ac ſibi dicatum. Carmina illa de reſurrectione ſiue de Paſcha, quod ad elegãtiam ſpectat, cum illis Phœnicis comparari non poſſunt, & ex ipſis apparet manifeſte non eundem fuiſſe eorum auctorem; hæc vero inter opuſcula Venãtij Fortunati poëtę Chriſtiani, quæ ſunt in bibliotheca Vaticana, ab optimo & literato viro Antonio Girona admonitus, inueni. de quibus poſtmodum aliqua annotabo. Illius tertij poematis, de paſſione Domini, nullum veſtigium vſquam inuenire potui, in quo tamen non multi errores reperiuntur: ita vt diligen- 241.n.

tia emendationis in eo non valde fuerit neceſſaria.

242.n. In Phœnice in illo diſticho erat prius:

Ac velut Agreſtes cum filo ad ſaxa tenentur
Mutari pennæ papilione ſolent.

Admonuit me vir doctiſſimus Didacus Couaruuias nunc Epiſcopus Segobienſis, vt in ſecundo verſu loco pennæ, ſcriberem, tineæ, quod mihi valde probatur. nã tineæ ſunt vermes illi, ex quibus ſerici papiliones naſcuntur. hoc vero in loco videtur poëta imitari voluiſſe Ouidium, libro vltimo Metamorph. qui de hac eadem mutatione ſic ait:

Quæque ſolent canis frondes intexere filis,
Agreſtes tineæ, res obſeruata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Ac ſane non dubito, quin pro illo nomine, pennæ, legendum ſit, tineæ; ſed in priori verſu, illa, filo ad ſaxa tenentur, videntur mihi non ſatis cum reipſa conuenire, cum fila illa potius ad frondes, vel ad ramos ducantur, quam ad ſaxa: propterea puto potius legendum taxa, quam ſaxa.

243.n. In carminibus reſurrectionis, quia aperte inueni, cuius illa eſſent, mutaui totam inſcriptionẽ, & eam aſſcripſi, quæ eſt in illis opuſculis: Venantij Honorij, &c. quæ ſunt in bibliotheca Vaticana. ex quib⁹ multa in libris impreſſis emendaui, multa tamen reliqui, quia melior mihi viſa eſt lectio vulgaris, quam illa codicis Vaticani. eſt enim ille codex valde corruptus, tamen is eſt, qui eum iuuare poſſit, qui eo cum iudicio vtatur. & ſane ſic faciendum eſt eis, qui hanc curam emendandi veterum auctorum libros ſuſcipiunt, vt ſæpe ex pluribus malis codicibus vnicum optimum efficiant.

244.n. Diſtichon quod eſt in principio poematis:

Salue feſta dies toto venerabilis æuo,
Qua Deus infernum vicit, & aſtra tenet.

Auctoritate codicis Vaticani mutaui, vt eſſet poſt viginti diſticha, quo ſane in loco eſſe debet. nam ante nihil de paſſione, vel reſurrectione Chriſti dicit; ſed ver ipſum, ex multis proprijs naturę ſuæ bonis commendatur. poſtquam verò facta eſt mẽtio reſurrectionis, rectè illud additur: Salue feſta dies, &c. cui diſticho rectè etiã illud continẽter adiungitur:

Nobilitas anni, menſum, lux alma dierum,
Horarum ſplendor, ſtridula puncta fauent.

Nobilitas enim legendum eſt ex codice Vaticano, vt laus aliqua illi diei quem laudare vult attribuatur, cum ex mobilitate, vt erat ante, nulla laus ad diem aliquẽ accedere poſſit, quia hoc eſt omnibus commune. Legendum quoq; eſt, ſtridula puncta, in ſecundo verſu, vt omnia ad diem referantur. Aliqua alia in his carminibus mutaui, quę tamẽ, vt arbitror, melio-

meliora feci: quod quiuis noſtrum librum cum aliis conferens, intelligere poterit.

In hoc poëmate ex illo codice addidi decem verſus, qui optime cum reipſa conueniunt, & declarant cur illa carmina ad Felicem Epiſcopum Venantius ſcripſerit. qui ſane Felix nullus eſt Romanorum Pontificum, ſed fuit aliquis ex primis illis Saxonum Epiſcopis. Nam ſaxones cum à Carolo Magno victi eſſent, religionem Chriſtianam ſuſceperunt: ex Romanis vero Pontificibus vltimus, qui nomen hoc Felicis habuit, fuit Felix iiij. qui multo ante Carolum Magnum vixit. illos vero decem verſus propterea iudicaui addendos, quia optime cum re, de qua agitur conueniunt, & quia in fine poematis additus erat numerus verſuum cx. ita vt omnino decem ad explendum numerum deeſſent. 245.n.

In omnibus his libris multo plura ſunt à nobis mutata, quod quidem non ſine magna ratione, & auctoritate veterum codicum fecimus, ad quæ ſingula, ob multitudinem, nullas notas fecimus: ſed tu noſtrum hunc librum cum aliis conferens, experieris, quanto ſit hic aliis emendatior, ac melior.

Has notas diligenter examinatas, dignas eſſe quæ typis committantur iudicamus: Louanij Calendis Septembribus. 1568.

Auguſtinus Hunnæus.

INDEX NOMINVM,

ET RERVM IN LACTANT.

A

Abortus. 524.15.
Academia. 133.32.
Academiæ Arceſilas cõditor. 131.17.
Academici nõ credunt. 136.8.
Academicorum ignorantia. 133.14 135.4.
Academicorũ incerta. 12.31.
Academici liberi. 94.27.
Academia philoſophiæ iugulatrix. 129.11.
Academici, & Socrates. 129.11.
Accius Nauius. 90.31.120.8.
Accuſare. 367.31.
Aceſta vrbs. 65.18.
Aceſtes. 65.30. Achilles. 66.9.
Acies. 508.14.
Adulatio. 538.26.
Adulter. 375.27.
Adulteria. 375.6.
Adulterium Martis, & Veneris. 23,15.
Adulteriũ cõtra naturã. 24.23
Aëris amplitudo. 11.9.
Aër conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus anima eſt. 523.33.
Aër de quo Deus ortus. 11.7.
Aëris receptaculum. 512.25.
Aër verberatus vox. 519.31.
Aeacus. 430.28.
Aegeum mare. 32.25.
Aeger deliràs. 164.15.456.3.
Aegyptus. 14.22.
Aegyptus aër. 115.24.
Aegyptiorum anni. 114.6.
Aegyptiorum Dij & ritus. 54.2.115.27.173.13.207.12.307.25.
Aegyptus, & Iobos. 27.16.
Aegyptus, & Iſis. 39.22. 58 10.
Aegyptia Iudęorum ſeruitus, & liberatio. 206 27. 418.19.
Aegyptus, & res frumentaria. 418 15.
Aegyptiorum regnũ. 420.4.
Aeneas. 40.1.48.9.65.18. 249.27 280.5.
Aeolicũ genꝰ ſermonis. 15.21.
Aether. 33.10.
Aether Deus ſummus. 13.1.
Aeſculapius. 39.10 79.12. 120.16.
Aeſculapius in cælo. 41.29.
Aeſculapius Epidauri. 91.28.
Aeſculapio Gallus immolandus. 173.17
Aeſculapij lucus. 92.4.
Aeſculapius medicus. 46.33.
Aeſculapius Meſſenius. 23.5.
Aeſculapij mors. 23.1.
Aeſculapij ortus. 22.32.
Aeſtas. 102.28.109.5.
Aeternum. 360.24.409.32. 410.1.523.14.
Aeternitas. 35.1.
Aetna. 59.1.166.14.
Affectus. 347.30.351.28. 352.9.353.5.13.17.357. 15.364.27.365.18.
Affectus tres, vt furię. 534.14.
Affectuũ humanitas. 358.24.
Affectuum loci. 352.23.
Affect. ratio. 447.30.477.24.
Affectuum vſus. 354.33.
Africanus Ennij. 48.21.25.
Agamemnon. 66.8.

Agatho-

Agathocles. 57.28.
Ageſilaus Pluto. 28.26.
Aglaoſthenes. 33.15. Aiax.
Albunea Sibylla. 16.18. (66.9.
Alcibiades. 171.21.
Alcmena. 21.12.
Alexander. 92.10.
Alexandri ætas. 218.20.
Amazon. 21.32.
Amalech. 228.6.
Amalthea Sibylla. 16.3.
Ambitioſi. 342.30.
Ambraciothes Cleombrotus.
Amphion. 41.8. (167.12.
Amphitryo. 24.17.
Anacharſis. 181.23.
Anaximenes. 12.33.
Anchiſes. 40.4.46.9.
Ancyra. 16.18.
Angeli ſpiritus. 104.18.
Angelorum metus. 428.30.
Aniceris. 181.20.
Anima. 104.14.111.17.112.
29. 410. 19. 412. 14. 19.
470.26.
Anima, & animus. 524.26.33.
Animus. 70.6.146.27.147.1.
11.315.8.393.19.
Anima aër. 523.33.
Animi bona. 478.19.
Animi bona, & corpor. 389.7.
Aīę & Dei ſimilitudo. 523.31.
Anima à Deo. 526.23.
Anima harmonia. 415.21.
522.19.
Animus humanus ſolus virtutis capax. 407.20.
Anima ignis. 112.29.523.16.
Anima immortalis. 164.33.
166.6. 169.2. 402.4.405.
27.406.11.409.6.411.22.
414.7.478.24.
Animi immobilitas. 358.33.
Anima incolumi mens extincta. 525.3.
Anima & lumen. 523.25.
Aīas à Magis videri. 415.13.
Animarum migratio. 414.4.
Anima mortalis. 336.7.401.7
Animam morte ſopiri 525.4.
Animi officium. 74.30.
Animi opera. 409.5.11.
Aīæ ortus. 112.4.166.13.19.
Aīa patibilis 427.30.432.11.
Animæ periculum. 379.16.
Animũ quietẽ nõ capere. 471.
Animus rector. 461.13. (20.
Animarum reſurrectio. 416.
14 431.33.438.11.
Anima ſanguis. 523.16.
Animę nõ ſolutio, ſed ſeparatio. 413.32.414.2.15.415.10.
Animũ ſomno ſopiri. 525.4.
Anima ventus. 523.16.
Animalium brutorum munimenta. 393.27.490.30.
Animalium brutorum ortus.
20.29.108.27.32.110.11.
Animaliũ brutorũ ſens⁹. 366.8
Animaliũ brutorũ vſus. 467.2
Anio fluuius. 16.19.
Annales Piſonis. 15.30.
Annales Samiorum. 16.2.
Annibal. 121.13.
Annis mille poſt cõmune iudicium quid accidet. 433.
24.29.434.3.
Annorum nomina. 323.29.
Antichriſtus. 426.18.
Antipodes 178.11.28.179.16
Antiſthenes. 12.31.
Antonius M. 28.31.154.16.
Antonius M. Cos. 42.18.
Anton. M ſceleratus Deũ Iuliũ Cæſarẽ appellat. 42.15.
Anthropiani. 256.33.
Apes. 143.26.452.6.
Apes ad os Iouis pueri. 64.31.
Apis bouis caput. 207.15.
Apollo. 40.10.

Apollo

Apollo Aeſculapij pater. 23.7.
Apollo Deus maiorum gentium. 42.5.
Apollo Dei miniſter. 18.1.18.
Apollo Delphicus. 17.28.(30.
Apollo flagitioſus. 22.32.
Apollo harmonia mũdi. 19.5.
Apollo homo. 20.14.
Apollo Mileſius. 215.3.
Apollo Smyntheus. 19.3.
Apollinis vates. 251.3.
Apollodor⁹ Erythręus. 15.31.
Apollonius. 265.4. (483.4.
Apollonius; quaſi Hercules. 265.29.
Apoſtata. 256.9.13.33.
Appius. 363.7.
Appius Claudius cęcus. 91.28
Apuleius. 265.5.
Aqua Deus. 85.18.
Aqua, & igni exulibus interdici. 104.18.
Aquæ interitus. 384.11.
Aqua, ex qua orta, & formata omnia. 12.24.
Aqua pecudũ. 85.20.104.31.
Aquæ rores. 458.12.
Aqua ſtagnans. 358.29.
Aquæ vitreus orbis pelnus.
Aquæ vitia. 547.29. (458.6.
Aquæ vſus. 85.20.
Aquila in auſpicium. 33.17.
Aquila in capite Iouis. 33.19.
Aquila Ganymedis. 27.10.
Aquila regnũ portẽdit. 33.19.
Arabia. 115.8.
Arabia Chanaan. 115.9.
Aratus. 33.14.
Arceſilas. 131.17.133.23.
Archimedes. 84.7.
Architectus. 501.8.
Archyta Tarentinus. 477.1.
Areopagitæ. 265.2.
Argi mors. 14.21. (64.25.
Argonautæ. 11.1.22.24.25.
Argumenta certorum, & incertorum. 448.8.
Argumentationum conſecutiones. 44.6.16.21.
Argumentũ retrouerſum. 44.
Argus. 14.21. (17.
Ariadna. 24.4. Ariſtides. 169.
Ariſtippus. 135.26.157.24(18
Ariſto Chius. 483.3.
Ariſtarchus. 264.9.
Ariſtophanes. 264.8.
Ariſtoteles. 135.32.264.14. 289.31.462.11.
Ariſt. cũ peripateticis. 464.26.
Ariſt. ſecũ ipſe diſſidet. 13.13.
Arma. 491.2.
Artes. 132.9.138.31.
Artorius medicus. 92.28.
Aſcenſus IESV in cęlũ. 237.7.
Aſclepiades. 394.10.
Aſclepius. 381.27.
Aſellus humana voce. 59.19.
Aſelli mors. 59.22.
Aſellus priapo victima. 59.4.
Aſelli ſtellæ. 59.16. Aſia. 17.29
Aſiæ imperiũ. 419.29.421.20
Aſſumptiones. 86.7.
Aſſyriorũ, & Babyloniorum Belus Deus. 66.4.
Aſſyriorum regnum. 420.5.
Aſtra. 527.8.
Aſtra animalia. 84.31.
Aſtra Dij. 83.12.85.13.
Aſtrorum motus. 83.27.33.
Aſtra ſi ſtarẽt. 84.22. (178.30
Aſtrorum vſus. 466.29.
Aſtrologia. 118.25.181.1.
Aſylum Romuli. 89.18.
Atabyrius Iupiter. 65.10.
Athenienſes. 171.14.
Athenienſem eſſe. 171.23.
Athenienſes Martẽ abſoluũt 23.14.
Athenienſis Minerua. 34.25.
Atlas. 32.19.

Atomo-

Atomorũ ſemina.163.14.455.
31.456.8.17.25.457.10.29.
Atticus T. 42.1.52.13.
Auaritia. 534.18.535.19.
Auentinus mons. 32.26.
Auguria. 90.29.
Augur Accius. 90.31.
Auguſti caſtra capta. 92.31.
Auguſti medicus. 92.28.
Aulæa. 33.22.
Aures.501.23.505.11.21.25.
Aures plus quàm oculi.142.2.
Aureum amiculum Iouis Olympij. 79.9.
Aurea barba æſculapij.79.11.
Aureum caput bouis. 207.15.
Aurea columna. 27.8.
Aureus imber. 27.8.
Aureum ſeculum.31.22.213.
21.273.31.274.12.386.29.
Auſes IESVS Naue. 228.4.
Auſpicia.90.29. Autolicus.
Autumnus. 102.29. (66.3.

B

Babylonia. 16.29.
Babyloniorum,& Aſſyriorum Belus Deus. 66.4.
Babylonius rex. 200.5.
Babylonię ſeruitus Iudęorum 200.6.207.32.
Baptiſmus. 398.2.
C. Baſſus. 63.13.
Beatus. 308.33.
Beati,& miſeri.408.28.409.1
Bebius Cos. 63.2.
Bellicæ rei pręcepta in officiis
Bellona virtus.57.33.(330.6.
Bellũ Ciuile Brutianũ.92.27.
Bella pro feminis. 175.2.
Bellum Iouis cum Titanibus 24.12.33.16.
Bellum Latinum. 91.5.
Bellum Macedonicum. 91.8.
Bellum Punicũ.420.18.(32.
Bellũ Troianũ. 199.31.204.
Belus. 66.4. Beli ætas.66.7.
Beneficentia. 487.6.
Bithynia. 261.31.
Bona Dea. 63.28.172.6.
Bonæ Deæ mors. 63.31.
Boni & mali ratio. 352.5.
Bos Io. 27.16.
Boues Herculi immolari. 60.
Brachia. 510.33. (21.
Brutus. 420.27. Butes.46.9.

C

Cabyrius. 39.23. Caca Dea.
Cadmus. 41.8. (55.5.
C.Cæſar.167.24. L.Cæſ.42.
Cæſar Auguſtus.92.26. (20.
C.Cęſar Pōtifex Max.15.15.
Cæſares conſecrati. 32.15.
Callidus. 299.2. Calliphon.
Calor. 103.21. (135.27.
Calor vitalis. 111.30.
Canina facundia Cicer.163.6
Canino lacte nutritus Aeſculapius. 13.4.
Capella Amaltheæ. 60.29.
Capitolium. 31.17.
Capitoliũ cõflagraſſe 161.11
Capitolium refectum. 17.1.
483.10.
Capitoliũ,in quo ſacra fierent Albuneæ Sibylæ. 16.21.
Capitolium à Tarquinio conditum. 55.18.
Caput. 498.21.499.11.
Caput,& membra. 334.28.
335.4.10.
Carneades academic⁹.289.14
& eius quæſtiones. 293.30.
Carthago. 420.19.
Caro. 111.29.243.29.
Carthaginēſ.ſacrificia.57 29.
Caſſius. 36.9.
Caſſius Iupiter. 65.12.
Caſtor. 23 14.39.9.
Caſtor in cælo. 41.26.
Caſtor.mors,& Polluc.23 16.

Caſtor, & Pollux. 23.15.
Catilina. 169.19. Cato. ibid.
M. Cato. 330.21.
M. Cato Vticẽſis. 167.20.27.
Catonis Vticenſis mors. 166.
Q. Catulus. 483.11. (26.
Cauſa adulterij. 375.6.
Cauſa animantiũ mundus, & hominis animantes. 393. 6.10.
Caucaſus. 108.4.282.17.
Cauſa certaminum. 147.8.
Cauſa dæmonum colẽdorum 120.33.
Cauſa Deorũ appellandorum 47.15.
Cauſa erroris de tam multis Diis. 9.24.
Cauſa Dei cõtemnendi. 69.9.
Cauſa IESV aduentus. 209. 10.212.10.31.213.28.
Cauſa incommodorum Chriſtianorum. 311.9.312.2. 12.313.3.
Cauſa, cur Iudæi non intelligerent. 216.27
Cauſa mentiendi. 10.8.
Cauſa rationis daudę homini 394.1.
Cauſa ſexuum duorũ. 43.15.
Cauſa ſyderũ creãdorũ. 85.1.
Cauſa ſua. 161.8.165.23.
Cauſa victus. 44.17.
Cautio. 354.15.
Cebes. 181.17.
Cecropides virgines. 46.30.
Cenſor Appius Claudi⁹. 19.28
Cenſor Fuluius. 91.32.
Cerebrum. 521.1.
Ceres Catinenſis. 80.21.
Ceres Dea. 49.12.
Ceres Dea infelix. 45.24.
Ceres Eleuſina. 58.31.
Ceres Ennenſis. 80.21.
Ceres Mileſia. 92.9.120.13.
Certamen anceps. 363.20.
Certorum, & incertorum argumenta. 448.8.
Ceruix. 510.32. Chaldęi. 416.
Cham. 115.3. (20.
Chanaan Arabia. 115.9.
Chaos. 11.24.94.2.
Chartilago. 499.27.
Chiron. 23.4.
Chloris Nympha. 51.23.
Chreſtus. 202.22.
CHRISTVS. 202.19.212. 26.32.213.2.214.11.226. 2.218.10.416.9.
CHRISTVS δημιουργὸς τοῦ θεοῦ. 201.30.
CHRISTVS. σύμβουλος τοῦ θεοῦ. 201.30.
CHRISTVS verus IESVS 227.33.
Chriſtianorũ ſupplicia. 283. 17.284.27.287.20.
Chryſippus. 13.5.13.28.432.
Chryſippi mors 166.23 (29.
Cib⁹ ignis, & animę. 11.2.33.
Cicero. 23.6.40.24.41.14. 152.15.154.2.155.21.167. 27.341.12.19.27.345.19. 363.6.12.489.29.528.10.
Cicero Academicus. 5.27. 454.24.
Ciceronis ætas. 223.3.
Cicero Augur. 40.29.
Ciceronis caput. 363.16.
Ciceronis facundia. 363.6.
Ciceronis mors. 81.26.363. 11.17.
Ciceronis peroratio 482.17.
Cicero perfectus non modò orator, ſed etiam philoſophus. 40.24.
Cicero Platonis imitator. 13. 19.40.25.
Circe Marica. 58.29.
Circuncìſio. 227.31.28.14.

Claudia

Claudia. 91.16.120.11.
Cleanthes. 12.33.
Cleanthis mors. 166.23.
Cleombroti mors. 167.13.18.
Cloacina Dea.52.1. clodi⁹.p.24.29.
Clodius Sex. 63.28. (32.
Codri mors.149.8. Cogitatio.358.
Cælum. 11.16.101.31.128.32.
178.33.179.29.524.5.
Cælum Deum eſſe. 11.17.
Cęlũ elementũ mũdi.11.18.33.29.
Cæli filius Saturn. 32.9.
Cæli filij.32.11. Cæli genitalia.34.
Cælum Ioui obtigiſſe.28.22. (16.
Cæli mors. 33.21.
Cælum mortuis apertum. 42.13.
Cælum ſpectare.184.21. Coi.92 4.
Collum. 510.32.
Colophonis Apollo. 17.28.
Cometę.547.32. Cõcordia.329.13.
Confeſſio,& pœnitentia. 257.11.
Cos. Anton.42.18. Cos. Bebi⁹.96.2.
Cos. Cornelius. 63.2.
Cos. Dolobella. 42.21.
Coſs. Romani. 207.24.
Conſtantia. 351.93.359.3.17.
Conſtãtinus Imperator.3.19.192.
Continentia.376.6.12. (5.258.5.
Conuitia in Herculem. 60.17.23.
Coprianus Cyprianus. 261.21.
Cor. 509.15.515.27.519.3.6.
Coritus.66.12. Cornel.cos.63.2.
Corona. 246.29.
Corona ex panibus aſello. 59.13.
Corpus. 70.5.104.14.111.17.127.
19.146.27.32.309.19.315.19.
393.19.396.24.397.2.470.26.
Corporis bona. 398.14.
Corporis membra. 504.23.
Corporis opera. 409.5.7.15.
Corpus vnum ex duobus. 373.23.
Corybantes 35.26.61.10.
Cos. Accij Nauij. 90.31.120.8.
Coſtæ. 499.5.
C. Cotta Pontifex. 14.17.88.30.
Craſſus. 350.15. Creta.31.3.5.
Cretenſis Iupiter. 60.27.
Critias.171.21. Crœſus.350.15.
Crux IESV CHRISTI. 247.25.
248.9.249.15.266.19.
Crucis Chriſtianę ſignum.249.14.
20.26.
Crura.518.6. Cubiti.511.2.
Cumæa Sibylla. 15.29.
Cumana Sibylla. 16.2.
Cumina Dea. 55.7.
Cupiditates.21.31.326.7.13.357.
4.364.30.365.1.21.
Cupiditates animi,& corporis.409.
18.20.27.
Cupiditas generandi in homine.
372.10.
Cupido. 25.1.4.9.
Curetes. 31.4.61.17.23.
C. Curio cos. 17.1.483.9.
Curtij mors. 149.8.
Cynici.158.9. Cynoſuræ.23.6.
Cyprianus. 261.5.268.1.
Cypri Salamin. 56.1.
Cyrenaici. 135.27.137.12.
Cyrenæus Theodorus. 455.12.
Cyrus. 16.17.200.7.207.32.
Cyri ætas. 16.17.200.7.
Cytheron mons. 64.19.
Cypriæ mulieres. 46.12.

D

Dæmones. 31.11.
Dæmones Dei flagello domantur.
19.10.
Dæmones per terrã,& mare. 19.9.
Dæmonum genera duo. 127.24.
Danaë. 27.5. Dardanus.66.11.
Darij ætas. 200.13.218.20.
Dauid. 204.29.212.27.
Dauidis ætas. 233.13.
Decemuirorum. 547.17.
Deciorum duorum mors. 149.8.
Decretum ſenatus de imperio
M. Antonij. 28.33.
Delphorum Apollo. 39.27.

Delphi ab Apolline relicti. 17.28.
Delphica Sibylla. 15.27.
Delphis. 15.19.
Demetrianus. 107.11.488.8.
Democritus. 166.27.186.20.
Demophile Sibylla. 16.3.
Demoſthenes. 261.29.
Dentes. 510.11.
Dentes ad loquendum. 509.28.
Deucalion. 106.16.
Deus ex aëre immenſo. 11.7.
Dij Aegyptiorum. 53.21.
Deorum æqualis Orpheus. 10.33.
Deus æternus. 7.16.96.21. 404.29.
Deus Aether. 13.1.
Dei affectus. 471.29.
Deus alius alio tempore. 25.20.
Deus animus. 12.28.
Deus animas virtute inſpirat. 26.28.
Deus ante omnia. 11.3.
Deus apparens. 11.4.
Deus Aqua. 85.20.
Dij auro, ebore, gemmis exornati. 78.7.
Deus beatus. 98.9.148.13.
Deorum bella apud Homerũ. 88.7.
Deus Belus. 66.4.
Dei beneficentia. 472.10.
Dei bonum ſummum. 150.8.
Deus bonorum fons. 327.3.
Dea Caca. 55.5.
Deus caput virtutis, & doctrinæ. 335.14.
Dea Cloacina. 52.1.
Deus celata eſſe voluit. 100.24.
Dij cæleſtia omnia. 82.32.
Deus cæli fabricator. 17.9.
Dei cognatio. 451.15.
Deus ex coitu maris, & feminę eſſe non poteſt. 20.9.13.
Deos coli, alios, vt proſint, alios, ne obſint. 52.29.
Deos concipere non poſſe. 43.17.
Dei in conſpectu. 70.31.454.7.
Deorum connubia 28.8. (541.9.
Deus quibus conſtet, quæque in eo ſint. 17.17.
Deo conuenire. 31.25.
Deus corpore carens. 404.29.
Dei cultus. 314.13.315.25.336.26. 395.5.398.1.28. 399.4.452.23. 469.31. 485.27. 529.4.531.31.
Dea Cunina. 55.7. (532.6.
Deos Diagoras excludit. 5.21.
Dei dies magnus. 417.32.
Deus diſertus. 370.25.
Dij diuini. 24.32.
Dei domicilium mundus. 531.27.
Deus Dominus. 199.8.301.13.
Deo donum dignum. 381.1.91.
Dij duces curant. 120.10.
Dij duodecim. 18.23.
Dea Egeria. 82.22.
Dij Elementa. 87.6.
Deus Eſus. 56.6.
Deus falſus, & Dei filius. 423.26.
Deæ feminæ. 28.4.43.13.
Deus filius. 254.1.6.
Deus per filium colitur. 255.16.
Deus fuiſſe non poteſt. 33.25.
Deus fulminari non poteſt. 50.17.
Dea florum præſes. 51.19.
Dei forma. 464.18.478.8.
Dea Fornax. 54.33.
Dea fortuna. 185.24.187.27.
Deorum generatio Heſiodi. 11.23.
Dei gratia. 445.21.23.31.446.5. 448.17.471.5.472.9.
Deus Hermes Triſmegiſt⁹. 414.21.
Deos, homines fuiſſe. 38.22.316. 10.463.22.
Dei homo ſimulachrum. 71.27.
Deus & homo quid differant. 1.26.
Dij honor, & Virtus. 52.7.
Deorum res ad humanarum ſimilitudinem. 45.4.
Deum humanis rebus nõ indigere. 315.1.531.21.26.

Deus

Deus in igne habitat. 17.33.
Dea Iſis Io. 27.18.
Deus imbecillis non eſt. 44.27.
Deus immortalis. 7.16.20.19.387.
Deus impaſſibilis. 9.21.96.20.(18.
Deus immutabilis. 96.20.
Deus incorruptibilis. 7.16.9.20.
96.20.387.18.
Deus inuiſibilis. 404.6.29.
Dei ira. 122.8.437.19.443.8.446.
5.23.471.3.472.17.473.31.481.
30.482.15.485.23.
Deus Iudex. 4.1.361.12.379.7.
Dei iudicium. 386.9.404.4.415.8.
416.24.430.2.433.16.436.23.133.
441.26.471.33.531.16.549.5.
Deus Iulius Cæſar. 42.15.
Dei iniuſſu nihil angeli. 18.17.
Dei Lacedæmonij. 54.10.
Dij, qui laudabantur, dicti. 27.2.
38.18.
Dei lex. 332.29.374.11.380.6.9.
33.538.18.
Dijs Lucianus non pepercit, neque hominibus. 22.15.
Deos ludibrio hominib⁹ haberi. 54. (33.
Deus lumen. 443.29.
Dij maiorum gentium Apollo, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Mars Mercurius. 40.10.
Deorum mater Dea infelix. 45.26.
Deorum matris ſacrificia. 57.30.
Dea Mens. 52.8.
Deus, mens. 12.2.25.31.13.27.
Deus, mens mundi. 388.20.
Deus mente concipi nõ poteſt, neque verbis enarrari. 19.32.
Dei metus. 356.32.
Dij minores, ſi ſint plures. 7.12.
Deus mundus. 85.27.
Deus mundi fabricator, & rector noſter. 12.14.19.30.
Dij miniſtri. 14.6.18.1.13.15.
Dei miniſter apollo. 18.30.31.19.2.
Dea Muta. 55.2.
Deus Mutinus. 55.9.
Deus naſcẽdi cauſa, & principium. 12.26.
Deus Natura. 95.22.25.28.
Deus, Natura excellens. 453.14.
Deus, Natura ſapiens. 462.22.
Deus naturalis vis diuina ratione prædita. 13.5.
Deus, lex diuina. 13.7.
Deus, neceſſitas diuina. 13.6.
Dei neceſſitas non natura. 471.12.
Deorum neceſſitas nulla, ſed libertas. 83.23.
Dei nomẽ. 15.1.17.33.30.1.95.22.
Deus, nomen Dei proprium. 15.7.
Deo nomen hominis. 29.33.
De⁹ nomẽ poteſtatis ſummæ. 9.20.
Deos non eſſe. 5.22.
Deos non eſſe illos, qui ne probi quidem homines fuerint. 50.26.
Dei notitia. 376.19.451.22.452.
33.480.27.481.2.
Deorum nouorum ortus. 43.20.
Dei obliuio. 68.8.23.
Dij pallor, & pauor. 52.3.
Dij pares niſi ſint, neque dij ſint.
9.18.
Deos partitos officia. 7.20.
Deus pater. 3.33.14.33.30.21.
199.7.301.18.
Deus patrem non habet, neq; matrem. 18.5.
Deus perfectus. 7.8.387.18.
Dei placatio. 281.33.
Deorum plena omnia innumerabilium. 43.21.
Dij populares multi. 1[illegible]
Dei poteſtas. 95.7.99.8.392.21.
463.2.468.33.
Dei placatio. 30.15.
Deus primogenitus. 11.3.11.19.
Deus principalis. 31.32.
Dij ſint nécne Protagoras dubitauit. 5.20.
Dei prouidentia. 392.1.455.67.

Dei quies. 473.15.25.
Deus Quirinus. 42.16.
Dei recordatio. 68.25.69.2.
Dij qui reges olim fuêre. 21.3.
Deorum religiones vanæ. 122.19.
Deus Romulus. 43.1.
Dei ſacerdotes. 195.30.
Dei ſacrificia. 379.29.33.381.1.9. 531.19.24.532.6.539.26.
Deus per ſe. 17.32.
Dei ſermo. 19.23.
Deo ſeruire. 142.27.
Deorum ſexus. 44.7.203.25.
Deus ſibi vni notus ſatis. 20.5.
Dij Siculorum. 81.9.
Dei ſimilitudo. 21.26.350.4. 376.16.405.7.444.13.478.25. 527.16.
Deorum ſimulachra. 28.13.
Dij Sol, Luna, & ſydera. 81.17. 85.14.
Deus ſpiritus. 12.1.
Deo ſubiecta omnia. 11.30.
Deus ſubiectus nulli rei. 9.21.
Deo ſuccedi. 20.20.25.
Deus ſummus. 14.31.17.9.
Dij σvoì. 15.20.
Dei templum. 382.19.
Deus Terminus, & eius ſacrificia. 55.16.25.
Deus terra. 85.17.
Deus teſtis. 379.7.
Deorum teſtimonia falſorum de vero. 17.26.
Deus Teutates. 56.7.
Deus Thoyth Aegyptiorum & Saitarum. 14.23.
Dij ccclxv. 18.23.
Deus veniam dat. 335.9.479.19.
Deus verbum. 382.2.
Deus veri doctor. 401.8.
Dei viæ. 219.22.
Dei virtus. 100.6.392.2.
Dei vltio. 307.18.
Deus vnus. 6.20.22.7.18.12.32. 13.16.16.31.17.8.20.50.11.
Deus vnus, ſed is Iupiter nominetur. 30.6.
Deus vnus rector eximius. 9.15.
Deus vnus gratias agentium, iurantium, optantium. 68.19.
Dei vocem Sibylla perfert ad homines. 17.18.
Dei voluntas, & lex. 473.29.
Dij, quæ vſui à Deo creata ſunt. 14.12.
Dextra maſculina. 515.14.
Dia. 24.1.
Diabolus criminator. 113.11.116. 9.27.489.6.
Diagoras. 5.21.455.10.
Diana. 56.5.
Dicæarchus, Democritus, Epicurus. 403.24.
Dicta Dionyſij tyranni. 75.10. 13.17.
Dies. 103.2.
Dies, quo CHRISTVS paſſus eſt. 208.4.
Dies, quo creatus Conſtantinus. 3.22.
Dies, quo Iſis nauigatur, in faſtis. 27.20.
Dies quo iudicabitur mundus. 313.21.
Dies Larentaliorum. 51.9.
Die quadrageſimo corpus conſummatur in vtero. 515.29.
Dieſpiter, vel Orcus Pluto. 37.27.
Digitorum ritus, & religio. 305.21.
Diluuium. 106.9.108.9.
Dinomachus. 135.27.
Diodorus. 36.9.135.28.
Diogenes. 181.18.
Dionyſius Siciliæ tyrannus. 79.5.
Diſſentire. 277.13.
Diues apud deum. 348.18.
Diuiſio, & interitus. 7.15.
Diuitiæ. 145.22.145.19.306.1.
Diuortium. 541.2.

Dolobella coſ. 42.21.
Dolor. 353.27.
Donatus. 482.15.
Dominari. 9.19.
Domitianus. 265.10.
Domitius. 284.8.
Dux. 320.5.

E

Ebur. 380.16.
Eccleſia Catholica. 257.10.
Edictum Iouis. 35.16.
Egeria Dea. 62.22.
Elementa. 31.21.32.2.24.102.9. 111.23.33.133.7.
Elementum cælum. 33.29.
Elementum cæleſte Ignis. 405. 32.406.3.
Elementa Dij. 87.6.
Elementa repugnantia. 405.33. 470.21.
Eleuſina Ceres. 58.31.
Eloquentia. 260.21.528.3.
Elyſij campi. 320.27.
Empedocles. 111.20.186.18.
Empedoclis mors. 166.29.
Enna. 80.24.
Ennius. 30.29.
Epicurus. 98.29.108.21.135. 25.156.32.165.3.30.180.22. 264.14.281.5.
Epicuri vanitas. 480.2.
Epicurus veridicus. 384.16.
Epicurus non verſutus. 447.19.
Epicurei. 100.2.378.13.
Epidaurus. 23.6.91.25.
Epigramma in Iouem. 31.7.
Equi Caſtoris,& Pollucis. 91.6.8.
Equus Soli mactatur. 60.1.
Eratoſthenes 16.1.
Ericthonius. 46.18.
Ericthonij ortus. 47.3.
Erythræus Apollodorus. 15.31.
Erythræa Sibylla. 15.30.16.27. 28.483.6.
Eryx. 46.9.
Eſaias. 209.30.
Eſſe ſine principio non poteſt. 391.4.
Eſus. 56.6.
Euclides. 147.28.
Euemerus. 29.3.463.30.
Euphorbus. 168.9.
Euphranor. 78.25.
Euriſtheus. 22.9.
Europæ taurus. 27.13.
Exilium Protagoræ. 454.25.
Expoſitio natorum. 368.13.22.

F

Fabrica Vulcani. 49.24.
Facies. 505.6.
Fata. 26.13.
Faula meretrix. 51.11.
Fauna. 63.22.
Faunus. 39.24.
Fauni ætas. 63.20.
Fauſtuli vxor. 64.22.
Fatua. 63.22.
Febris. 52.32.413.6.
Feciales. 334.6.
Fel. 519.3.
Femina. 518.2.
Feminæ pecudes repugnant. 374. 26.
Feminæ vates. 15.18.
Feneſtella. 16.33.433.7.
Feſtus Peſcennius. 57.18.
Fibulam imponere. 44.2.
Fictores imaginum. 28.6.
Fides. 540.4.25.
Fides pœnitentiæ. 287.7.
Filij comeſti ſepulti, 35.21.
Filij degeneres. 527.4.
Filius domini, dominus. 254.22.
Filius patris dedecus fratribus indicat. 115.4.
Filij Saturni. 33.27.35.12.37.20.
Filiorum ſimilitudo. 515.33.
Filius Thetidis. 25.29.
Flora meretrix. 51.13.
Floralia ludi. 51.16.

Flumina, 391.29.
Fontes. 391.26.
Fornax Dea. 55.1.
Fornacalia. 55.1.
Fortitudo. 351.10 356.10.398.12.
Fortis vir. 22.4.
Fortuna. 185.24.187.22.188.19. 189.28.
Fortuna equeſtris. 91.33.
Fortuna natura. 187.28.
Fratres. 310.26.
Frater Iouis. 26.23.
Fratrem Quirinus interfecit. 41.17.
Frigora. 497.15.
Frons. 505.81.
Fructus virtutis, & vitij. 407.26.
Fuga Saturni. 32.8.34.33.38.18.
Fuluius Cenſ. 91.32.
Fuluij Cenſoris mors & ipſius, & eius filiorum. 92.2.
Funus Cæſaris. 42.21.
Funus Herculis. 22.30.
Furius. 284.32.289.29.294. 25.
Furius Bibaculus. 62.4.

G

Gabinius P. Legatus Rom. Erythras. 17.4.
Galba. 289.21.
Galilæa. 234.23.
Gallorum Dij. 56.6.
Galli Matris Deorum. 45.29.
Galli, & Roma capta. 54.6.
Ganymedes. 24.20.27.11.24. 66.13.
Gaudium. 353.24.
Gauius. 230.25.
Gemini Iupiter, & Iuno. 37.21.
Gemini Pluto, & Glauca. 37.26.
Generare homo poteſt: facere non ita. 106.3.
Genij. 117.18.
Genitalis pars. 374.1.
Gentilitas. 116.5.
Genus Agamenonis, Achillis, Aiacis, Vlyſſis, & Priami à Ioue. 66.9.
Gergythium oppidum. 16.16.
Gingiuæ. 510.13.
Gladiatoris mors. 367.19.
Glauca. 37.26.
Glaucæ mors. 37.29.
Gloria. 183.33.360.12.
Gnoſus. 31.5.
Gracchana tempora. 80.26.
Græcum eſſe. 170.22.
Græci leues, & idem eloquentes. 40.12.48.3.
Græcorum regnum. 410.4.
Græci ſacrarum literarum ignari. 156 23.
Graij Ilium petentes. 15.32.
Grammatici. 116.28.180.30.
Grammatici definiunt. 519.30.

H

Hadrianus. 16.3.
Hæredes CHRISTI. 235.32.
Hæres Moyſis Ieſus Naue. 218. 23.227.18.228.9.
Hæres Herculis Philoctcta. 22. 28.31.
Hæres Pop. Rom. Flora meretricis. 51.14.
Hæreditas ſtultitiæ ad Epicurum. 163.24.
Harmonia. 46.7.
Hebræi. 115.15. Hector. 181.25.
Helena. 23.22. Helias. 209.3.
Helicon. 11.32.
Helleſponticum mare. 32.25.
Helleſpontica Sibylla. 16.15.
Hemanuel. 211.6.10.40.
Heraclides Ponticus. 16.16.
Heraclitus. 103.28.
Hercules. 11.2.39.9.47.24.
Hercules adulter. 21.11.
Hercules quaſi Africanus inter Deos. 21.9.
Hercules Alexicacus. 265.30.
Hercules in cælo. 91.25.

Hercu-

Hercules famelicus. 60.8.
Hercules Hiſpania rediens. 56.27.
Hercules Lindius. 60.1.
Herculis mors, & vxoris, & liberorum eius. 22.27.
Herculis ortus. 21.12.
Herculis ſacra. 60.291.29.
Herculis vita, & opera. 21.10.18.
Herillus. 135.31.
Hermes Triſmegiſtus, & eius ætas. 464.30.
Hermaphroditus. 46.7.
Herophile Sibylla. 16.3.
Herodes. 208.1.231.32.
Herodis ætas. 208.1.
Heſdras. 208.31.
Heſiodus. 11.22.
Hiacynthi mors. 23.12.
Hieronymus. 135.29.
Hieroſolyma. 216.29.233.14.
Hippolytus. 23.1.
Hiſtoricorum ætas. 410.12.
Homerus Deos bellātes fecit. 8.21.
Homerus ad veritatem nihil. 11. 20.15.33.
Homo. 68.3.69.21.74.25.243.27. 358.23.387.21.392.14.527.18.
Homo animal ſanctum. 368.3.
Homo in angelum transformatus. 438.7.
Homines ante Vulcanum, Liberū, Apollinem, Iouem. 198.30.
Hominum, & brutorum diſcrimen. 75.27.
Hominem bruta imitātur. 143.28.
Hominis vniuerſa, brutorum ſingula. 352.22.
Homicidium. 48.16.536.31.33.
Homo quibus conſtet. 495.28.
Hominis cultus. 470.8.
Hominis cū Deo cognatio. 299.12.
Homini, Deo tributū. 337.1.533.
Homines vt fungi. 392.18. (33.
Hominis figura. 504.28.
Homo ex humo. 461.12.
Hominis imperiū. 391.2.452.31.
Hominis munimenta. 393.31. 491.15.27.
Homo mundi Dominus. 544.25.
Hominis natura. 364.17.
Hominū numerus. 43.21.372.11.
Hominis opera. 101.7.
Hominis ortus. 100.13.105.19. 25.107.13.110.24.29.111.3.142. 22.168.5.314.16.337.10.16. 25.339.11.395.31.396.20.397. 27.401.23.32.469.13.470.1. 491.15.492.12.
Hominis propria. 67.11.452.1.
Hominis ſcientia. 101.21.25.
Homo ſimulachrum Dei. 71.25.
Hominis vita. 114.2.336.33.
Honeſtas. 141.1.
Honor Deus. 52.7.
Horatius. 77.8.18.
Hortenſius. 18.11.
Hoſpitalitas. 344.17.
Hoſtis ſpiritus malus. 323.17.
Humana caro eſitata. 35.15.
Humana hoſtia. 56.2.5.7.9.20. 57.5.20.23.121.28.
Humana imbecillitas. 96.7.
Humanitas. 143.9.337.8.15. 28.340.10.358.24.347.30.
Humilitas. 541.27.
Humor. 103.21.
Hydaſpes fluuius, & Rex. 421.4.
Hyems. 102.29.109.5.
Hyrcania. 282.17.

I

Iacob. 214.24.
Ianiculus. 63.3.
Ianus. 36.3.
Iani facies in numis. 36.7.
Iapetus. 106.2.5.8.
Iaſius. 66.12.
Icarium mare. 32.25.
Ida. 61.7. Idas. 23.17.
Idoneus. 341.30. Iecur. 519.1.
Iecoris officium. 519.6.

Ieſſe. 316.7.13.
IESVS CHRISTVS. 202.19. 212.26 255.4.
IESV CHRISTI ortus. 200.26.201.6.19.203.8.210.27.
IESV aduentus. 210.27.214.32.
IESV baptiſmus. 220.5.
IESVS filius Dei. 218.31.
Ieſus Ioſedech. 218.24.
IESV mors. 233.33.
Ieſus Naue. 218.23.
Ieſus Naue Auſes. 218.4.
IESV ſupplicium. 208.4.223.28.233.13.
Ignis. 103.23.
Ignis accenditur. 458.3.8.
Ignis elementum. 405.32.33.546.10.
Ignis interitus. 384.11.
Ignis & lux. 406.7.
Ignea natura. 341.5.
Ignem oculos extinxiſſe. 92.12.
Ignis, ex quo orta omnia. 103.28.
Ignis ſempiternus. 429.10.
Ignis vſus. 465.32.
Immortalitas. 147.32.148.18.29.198.12.327.7.397.25.402.21.403.1.469.5.486.22.
Imperiorum varietas. 419.29.33.420.5.
Inachus. 27.15.32.19.
Incendium orbis. 108.8.
Incenſi libri Numæ. 63.10.
Incenſi libri Protagoræ. 454.25.
Incenſi libri Sibyllini. 16.7.10.
Incenſus populus in Phrygia. 283.12.
Indi. 23.32.
India. 282.17.
Infantes Saturno immolati. 57.5.
Inferi. 73.7.402.8.10.13.
Inferna Plutoni obtigiſſe. 28.22.
Inferi, & in iis Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Mercurius, Apollo, Saturnus. 251.22.
Innatum omnibus. 93.19.
Ino Leucothea, & Matuta mater. 58.29.
Intelligere. 387.8.
Inteſtina. 514.27.
Inuentores rerum. 29.20.
Io. 27.15. Ioannes. 220.5.
Iordanis. 220.5.
Ioſedech. 218.24.
Ioſues. 99.33.
Ira. 21.24.326.7.10.364.19.21.29.365.3.21.446.26.448.22.449.5.474.32.475.8.476.5.534.17.31.
Ira in iecore. 481.19.
Ira in minoribus coërcendis. 365.38.
Iſis. 27.18.39.23.
Iſis Dea infelix. 45.24.
Iſraël. 215.3.
Italia, & Saturnus. 32.8.35.29.36.10.12.38.10.
Italiæ Sibylla Cumea. 15.29.
Italiæ victus. 36.10.
Iubas Rex. 39.23.
Iudas. 207.21.
Iudas proditor. 229.28.
Iudæa. 207.22.
Iudæ, & Iſraël domus. 236.20.
Iudæi. 202.22.
Iudæorum filij, & poſteri. 236.23.311.26.
Iudæorum Iudices. 200.2.207.23.
Iudæorum rectio. ibidem.
Iudaicæ religionis ſacra. 226.28.229.15.
Iudæorum ſeruitus & liberatio. 207.32.
Iudæorum veritas. 192.13.
Iudex. 263.20.
Iudicis officium. 126.32.479.18.
Iudicium de Apollonio. 266.4.
Iulius Cæſar Deus. 42.15.
Iulius Proculus. 42.29.
Iumenta. 105.13.

Iuno Dea infelix. 44.30.
Iunonis ira. 27.15.
Iuno Lacinia. 91.32.
Iunonis Monetæ ſimulachrum. 91.13.
Iunonis nomen. 30.11.
Iunonis ortus. 37.21.
Iuno Sami. 39.25.
Iupiter. 11.14.18.2.
Iouis ætas. 65.26.106.29.
Iupiter Atabyrius. 65.10.
Iupiter Caſſius. 65.12.
Iupiter Cretenſis. 31.3.60.27.
Ioui cælum obtigiſſe. 28.22.
Iouis cultus. 30.5.
Iupiter dæmon. 251.8.
Iupiter à dæmonibus inductus. 119.11.
Iupiter Danaën violaturus. 27.5.
Iupiter Deus. 25.16.40.9.
Ioues duo. 29.28.
Iupiter fabuloſus. 29.29.
Iupiter Ganimedem in aquila rapuit. 27.10.
Iouis res geſtæ. 29.4.
Iupiter homo. 20.14.30.28.
Iupiter Imperij dator. 29.11.
Iouis imperium Orientis. 28.25.
Iupiter impius, ac penè homicida. 24.9.
Iouis iuramentum. 26.3.
Iupiter Labradeus. 65.10.
Iupiter Laprius. 65.12.
Iupiter Latialis. 56.8.
Iouis leges. 30.33.
Iupiter Molio. 65.12.
Iupiter naturalis. 29.29.
Iupiter nominetur vnus Deus. 30.6.
Iouis mors. 31.3.
Iupiter olympius. 29.16.79.8.
Iupiter Opt.Max. 24.8.
Iouis ortus. 25.15.28.8.30.1. 35.21.37.20.82.9.
Iupiter piſtor. 54.26.
Iupiter precatur. 33.12.
Iupiter principatu priuatus. 18.28.
Iupiter repertor hominum, & rerum. 25.17.
Iupiter Rex. 24.32.25.12.
Iupiter ſacrificat. 33.8.16.
Iupiter ſalaciſſimus. 43.33.
Iupiter Saturno fortior. 25.24.
Ioui terminum non ceſſiſſe. 55.21.
Ioues tres. 31.13.
Iupiter Triphyllius. 29.7.
Iupiter triumphatur à Cupidine 25.5.
Iura. 293.13.
Iuramenta Socratis. 173.15.
Ius ciuile. 334.18.
Iuris ciuilis inſtitut. 3.12.
Ius naturale. 529.13.
Iuſtitia. 3.25.142.26.143.10.173. 28.175.9.19.268.28.272.31. 289.9.290.10.21.292.15.326. 26.334.18.343.29.33.346.9. 347.29.470.8.487.6.529.4. 531.14.533.33.
Iuſtitia ciuil.& naturalis. 294.20.
Iuſtitia fugata. 533.5.
Iuſtitiæ imago. 330.11.
Iuſtitia laudata,& euerſa. 289. 20.23.
Iuſtitiæ officium. 532.22.
Iuſtitiæ opera. 271.14.
Iuſtitiæ patroni Plato,& Ariſtoteles. 289.32.
Iuſtitiæ præcepta. 10.15.
Iuſtitiæ radix. 533.33.
Iuſtitia reſtituta ab Imp. Conſtantino. 3.25.
Iuſtitia Saturno rege. 31.23.269.2.
Iuſtitiæ ſumma. 375.19.470.8. 531.12.
Iuſtitiæ trames in cælum. 385.33.
Iuſtus. 359.28.
Iuſtus Fabricius,& Ariſtides. 330. 16.17.
Iuſtus ſapiẽs. 298.9 330.27.536.12.

Iuſtus ſtultus. 289.10.294.1.
295.3.28.529.10.530.2.
Iuturnæ lacus. 91.6.
Iuuare. 30.14.

L

Laborum requies. 3.3.
Labra 510.17.
Labradeus Iupiter. 65.10.
Lacedæmoniorum Dij. 54.10.
Lacinia Iuno. 91.22.
Lactantius de ſe. 152.10.261.31.
Lælius. 294.25.330.21.
Lætitia. 354.15.
Lais. 157.27.
Lamia Euripidis. 15.27.
Lampſacenorum ſacra Priapi. 59.
3.10.
Laomedon. 22.25.23.8.64.24.
Laprius Iupiter. 65.12.
Larentinalia. 51.9.
Larentia. 50.32.
Lares. 55.3.
Larunda. 55.4.
Latini ætas. 64.23.
Latinorum Faunus. 39.24.
Latinorum mores. 56.7.
Latium. 36.12.
Latona Dea infelix. 45.21.
Laudantium fides. 22.17.
Leæna meretrix Athen. 51.5.
Leda Memeſis. 58.28.
Legatus Carneades. 289.19.
Legatus Pontius Pilatus. 229.30.
Legati prouincia Syria. ibidem.
Legati Rom. Ennam. 80.29.
Legati Rom Erythras. 17.2.483.8.
Leges Aegyptiorum. 14.23.
Lex alia alibi,& alio tempore.
333.8.
Leges ad auaritiam. 269.17.334.4.
Legis caput primum. 333.26.
Lex CHRISTI noua. 226.33.
Lex Dei. 286.26. (227.18.
Lex Dei Moyſi data. 206.29.207.
18.226.25.227.4.
Lex Dei teſtamentum. 235.20.
Lex Dei vna ſatis. 275.18.
Legem diuinam & naturalem eſſe
Deum. 13.7.
Lex eadem ſemper. 333.9.
Leges Iouis. 30.33.
Legum latores. 258.32.
Leges de latrocinio. 367.28.
Leges Minois. 62.28.
Lex Papia. 44.2.
Leges Plat. 173.28.174.8.175.21.
Lex,& prophetæ teſtamentum ve-
tus. 235.27.
Leges publicæ. 480.16.
Leges de reorũ defenſione. 258.16.
Leges Rom. 420.16.
Leges Saturni. 36.12.
Lex apud Tauros. 56.4.
Lex viri,& vxoris inter ſe. 540.33.
Leges de vſura Ciceronis. 41.22.
Leucippus. 103.22.456.1.
Leucothea Ino. 58.29.
Liberalitas. 342.3.358.8.
Liberi ludi ſcenici. 370.9.
Libertas. 351.12.
Libri ad Chriſtianos aduerſus eos,
duo. 263.23.
Libri contra Chriſtianos, tres. 262.
Libri Chryſippi. 15.28. (16.
Libri Cypriani. 268.
Libri Domitij ſeptem. 284.9.
Libri Græcè ſcripti. 63.6.28.
Libri Hermæ Triſmegiſti. 14.30.
Libri Hermæ Triſmeg. ὁ λόγος τέ-
λειος. 201.1.
Liber Lactantij. 107.11.
Liber in manu ſimulachri Sibyllæ
Albuneæ. 16.20.
Libri Minutij Felicis. 260.32.
Lib. Næuij de bello punico. 15.29.
Libri Numæ. 63.5.
Liber Platonis de anima. 167.8.
Libri Protagoræ exuſti publicè.
454.25.
Libri ſacræ ſcripturæ. 200.16.

Liber Senecæ de Ira. 475.7.
Liber Senecæ, Quare &c. 311.11.
Libri Sibyllini. 15.16.16.11.80.
28.91.17.
Libri Sibyllæ Cumanæ 16.4.23.
Libri de temporibus. 199.30.
Liber Tertulliani apologeticus.
267.29.
Liber Theophili. 66.3.
Libri M. Tullij de officiis. 317.
23.324.32.
Libri M. Varronis. 15.14.
Libri φιλαληθεῖς. 266.27.
Liberi patris ætas. 114.33.
Liber pater in cælo. 41.26.
Liber pater Deus. 49.12.
Liber pater homo. 20.14.
Libido. 21.33.326.15.355.27.
364.30.365.2.373.11.534.18.
535.8.
Libyſa Sibylla. 15.26.
Lindus Rhodi oppidum. 60.1.
Lingua. 360.23.495.4.509.25.
510.6.23.
Literæ. 163.27.
Literæ Aegyptiorum. 14.23.
Literati. 370.17.
Literarum ſcientia ad religionem.
259.20.26.
Locrenſis Proſerpina. 92.7.
Loquendi initium. 338.22.509.30.
Lucianus. 22.15.
Lucilius. ibidem.
Lucillus Q. Balbus. 82.33.
Lucret. 111.22.162.1.16.500.23.
Lucretius veri nihil affert. 47.10.
Luctu delirare. 41.13.
Lucus Aeſculapij. 47.3.
Ludi Circenſes. 369.32.
Ludi Deorum ſacra. 369.28.
Ludi humano ſanguine. 367.9.
Ludi ſenici. 369.31.
Luna Dea. 83.12.85.14.
Lunæ defectus. 422.14.547.33.
Lunæ ſacrificia. 59.28.
Luna ſolis ſplendorẽ accipiet. 434.
(13.
Lunæ vſus. 467.17.
Lupa Romuli. 51.30.
Lupanaria. 372.24. Lux. 102.17.
Lyræ Mercurius repertor. 23.29.

M

Macedonum Cabyrus. 39.23.
Magi. 117.10.119.6.415.12.
Magica ars. 118.27.222.9.
Malum. 446.25.
Malum Deus non facit. 93.26.
Manus. 495.3.500.3.511.2.
Marcellus M. 52.6.
Marcionitæ. 256.32.
Maris interfuſio. 391.2.9.
Mare Neptunus. 87.32.
Mare Neptuno obtigit. 28.
22.29.
MARIA virgo. 210.27.
Mare rubrum. 206.31.
Marica circe. 58.29.
Maris vſus. 466.4.
Maritima ora M. Antonij. 28.32.
29.12.
Maro pri. noſtrorũ poëtarum non
longè à veritate. 11.33.
Marpeſſus. 16.15.
Mars homicida. 23.13.
Mars, & Venus. 46.7.
Mares. 44.26.
Marium, & feminarum creatio, &
degeneratio. 516.23.
Maſculum eſſe. 170.21.
Mater minori fauet. 37.15.
Materia. 95.6.96.19.27.97.13.
22.29.
Mathematici. 177.31.
Matrimonia communia. 174.3.
Matrimonia voluc. 176.3.
Matuta mater. 58.30.
Maurorum Iubas. 39.23.
Maurorum Reges. 39.15.
Medendi ars. 47.16.
Medici. 352.23.
Megarici. 147.28.

Meli-

Melicerta Palæmon, & Portunus. 58 51.32.
Meliſſa. 64.28.33.
Meliſſæ. 65.2.
Meliſſeus Cretæ. 64.28.
Meliſſei ætas. 65.26.
Membra. 334 28.335.2.10.389. 4.459.9.
Membrana alui. 518.30.
Membrorum vſus. 459.10.
Menœcij mors. 149.7.
Mentiri. 10.7.123.25.360.15. 19.538.23.
Mens. 411.19.21.506.5.20. 508.5.520.21.28.33.522.4.11. 14.
Mens Lea. 52.8.
Mens Deus. 12.2.15.2.
Mentis emotæ. 10.2.
Mens Harmonia. 522.19.
Mens hominis. 366.16.387.27.
Mentes multæ vnius corporis. 9.3.
Mentis peccatum. 375.30.
Mentis purgatio. 373.25.
Mentem vnam mundo præſtare. 13.15.
Mente vna omnia regi. 10.32.
Menſis Aegyptiorum Thoyth. 14.24.
Menſibus xlij, orbis deuaſtabitur. 428.6.548.15.
Mentum. 510.30.
Mercurius. 33.1.
Mercurius Deus maiorũ gentium. 42.6.
Mercurius fur. 23.27.
Mercurius homo. 20.14.
Mercurij quinque. 14.20.
Mercurius termaximus. 18.3.
Mercurius, & Venus. 46.7.
Meretrices cultæ Romanis. 51.10.
Meretrices in ludis. 51.28.
Meridies. 102.20.
Meſſanæ Euemerus. 29.2.
Meſſenij. 54.11.
Meſſenius Aeſculapius. 23.5.
Meſſias. 202.32.
Mileſia Ceres. 92.9.
Militare. 367.30.
Militaris rei dux vnus. 8.26.
Mimi. 369.9. Minerua. 30.9.
Minerua Athenarum. 39.25.
Minerua opificum. 47.17.
Minerua in ſomniis. 92.29.
Miniſtri ſuppliciorum. 282.32.
Minora, figuræ maiorum. 417.23.
Minos. 430.28.
Minutius Felix. 32.6.260.31.
Miracula Apollonij. 265.4.
Miracula Apuleij. 265.5.
Miracula Dei. 404.8.
Miracula diſcipulorum IESV. 237.11.
Miracula IESV. 220.22.221.5. 244.31.
Miracula Prophetæ falſi. 423.27.
Miracula prophetæ magni. 423.11.
Miſericordia, & humanitas. 177. 3.337.5.350.29.538.32.
Miſericordiæ opera. 539.24.
Molio Iupiter. 65.12.
Mons cæli ſtella. 33.6.
Montium, & collium vſus. 466.3.
Morbi. 351.30.355.26.
Moriens. 413.24.
Mors. 74.6.102.31.112.10.166. 16.169.26.408.1.7.410.24. 412.10.495.19.522.32.
Mortem contemnere. 559.8.
Mortes duæ. 408.14.
Mors quieta. 559.2.
Mors recentium natorum. 368.4. 16.21.
Mors ſecunda. 408.11.
Mors ſempiterna. 25.10.
Mortis tempus. 495.21.
Mortem timere, & fugere. 56.16.
Mors, hæc vita. 170.5.
Mors voluntaria. 149.7.166.22. 28.167.13.169.19.

Mors in voluptate. 371.10.26.
Mortui. 246.4.
Mortui, qui Dij publicè coluntur. 40.33.45.20.
Mos Græcorũ in nominib⁹. 31.22.
Mos Iudæorum de agni ſanguine. 248.23.
Mos Iudæorum de frangendis cruribus mortuorum. 248.4.
Mos Stoicorum ad phyſicam rationem traducendi. 31.31.
Moyſes. 206.29.218.23.
Moyſis ætas. 199.31.
Mulier. 517.8.
Mulieres. 286.19.
Mulierum munera. 176.10.
Mulier philoſophans. 181.14.
Mulieres non recuſare. 374.26.
Mulieres ſexus infirmi. 20.27.
Mulieres Spartanæ. 54.13.
Mundus. 86.14.388.22.389.29.
Mundi ætas. 416.17.21.30.417.11.546.25.547.1.
Mundus Deus. 85.29.
Mundi diſcors concordia. 103.27.
Mundi fabricatio. 13.19.392.32.394.18.401.20.29.416 33.
Mundi figura. 84.8.179.3.6.
Mundi operis immenſitas. 7.32.
Mundi imperium decem virorum. 547.17.
Mundi innumerabiles. 457.2.
Mundi pars homo. 86.4.10.
Mundus mortalis. 86.20.311.13.
Mundus ex nihilo. 94.1.
Mundi rectio. 6.18.
Mundi renouatio. 434.12.18.438.6.546.24.
Mundi ſenectus. 548.4.
Mundi ſimilitudo Archimedis. 84 7.
Munera. 146.15.11.
Muſarum inſtinctus, Heſiodi carmen. 11.31.
Muſica. 180.33.
Muta Dea. 55.2.
Mutinus Deus. 55.9.
Mutius. 287.30.

N

Næuij bellum Punicum. 15.29.
Nathan. 216.17.
Nares. 513.12.
Naſus. 508.19.
Naſi officia. 508.28.
Nates. 517.32.
Natura. 95.19.25.138.22.158.16.185.10.13.22.189.28.
Natura benefica. 445.25.
Natura boni & mali. 319.33.470.17.543.7.
Natura fortuna. 87.28.
Natura ad intelligendum, & ratio. 11.13.
Naturalem legem, & diuinam eſſe Deum. 13.6.
Natura mater. 460.19.
Natura nouerca. 460.27.
Natura rerum. 131.26.
Naturæ repugnare. 364.1.
Natura ſine ſenſu. 460.4.
Natura Stoicorum. 388.10.
Naturæ vis. 455.26.
Naturalem vim eſſe Deum. 13.5.
Naue. 218.23.227.28.
Naxus. 33.15.
Naxi liber. 39.26.
Neceſſitatem diuinam eſſe Deum. 31.6.
Necromantia. 118.26.
Nemeſis Leda. 58.28.
Nemo vnquam doctior Varrone. 15.13.
Neptunus. 23.9.42.5.
Neptuni Circenſes ludi. 369.32.
Neptunus mare. 87.31.
Nero. 237.26.
Nicanor hiſtoricus. 15.25.
Nilus. 139.18.
Noë. 114.21.
Noë ætas. 114.33.

Nomi-

Nominum varietas. 13.12.354.13.
Nomen filij Dei. 202.2.
Nomina mutari. 58.26.353.21.
25.354.21.
Nouatiani. 256.31.
Nox. 103.4.
Nox aduentus Dei. 425.33.
Nubes. 466.29.
Numa Pompilius Sabinus. 62.19.
63.18.
Numerus pluralis. 255.9.
Numerus duorum. 505.11.509.4.
Numi cum facie Iani. 36.3.
Nuptiæ Iunonis. 45.32.

O

Occidens. 102.14.
Occidens plaga inf. 28.20.
Occidentis partem Plutoni obtigiſſe. 28.26.
Occidentem ſeruiturum. 419.30.
Octacilius legatus. 17.4.
Octauius Cos. 483.10.
Octauius liber. 32.7.
Oculi. 373.31.501.22.508.7.
Oculi hominum. 378.21.
Odor. 404.10.
Oedipus. 369.19.
Olympus cælum. 29.16.
Olympus mons. 29.14.
Omphale. 22.11.
Opertum Bonæ Deæ. 63.27.
Opinatio. 128.22.129.18.130.27.
Opes. 339.28.
Opis captiuitas. 38.1.
Opis Iupiter. 28.8.35.21.
Ops Rhea. 35.9.
Ops Saturni ſoror, & coniux. 35.
9.37.11.
Oracula. 118.26.220.19.
Orationes Ciceronis. 74.3.8.
Orator. 151.9.259.21.430.12.
Oratoria. 180.32.
Orcus Pluto, & Dieſpiter. 37.27.
Oreb mons. 227.4.
Oriens 102.12.
Orientis imperium. 28.25.
421.20.
Oriens dominabitur. 419.29.
Oriens plaga ſuperior. 28.27.
Orion. 222.16.
Orpheus. 10.33.36.16.
Orphei ætas. 64.21.
Orphica ſacra. 64.19.
Os, & eius vſus. 509.22.
Oſſa. 502.21.
Oua. 457.12.
Ouidius. 12.13.

P

Pacta Titanis cum Saturno. 37.
17.
Palæmon, & Portunus Melicerta.
58.30.
Palæſtra Mercurij. 23.29.
Pallor, & pauor Dij. 52.3.
Palpebræ. 508.10.
Pan. 40.9.
Panætius. 324.32.
Panes in hoſtium caſtra. 54.29.
Panum corona aſelli. 59.12.
Paphi Venus. 39.26.
Papillæ. 511.30.
Paradiſus. 113.3.
Parcæ. 26.14.
Parricidæ. 368.21.
Parſimonia. 357.26.32.358.4.22.
Parthenia Samus. 45.31.
Parthenij. 54.22.
Paſtorum Deus Quirinus. 42.16.
Paſtoribus perſuadere. 62.31.
Pater. 30.18.
Pater Deus. 30.21.196.11.24.
Pater, & Dominus. 196.26.
Patrem à filio caſtratum. 33.28.
Patriæ Parricida Iulius Cæſar.
42.17.
Patris ſimilitudo in filijs. 32.4.
Patientia. 310.2.7.322.4.361.
31.36.2.526.363.24.30.
Paulus Apoſtolus. 237.14.264.4.
Pauli ad Cannas mors. 121.11.

Pauli IESV diſcipuli mors. 237.27.
Paupertas. 348.6.
Peccantes. 325.18.
Peccata ſubiectorum. 478.4.
Peccatorum irritamenta. 480.6.
Peccata miſericordiæ remittuntur. 349.5.
Peccatorum modi. 349.30.
Peccatorum abolitio. 349.16. 376.30.377.4.
Pectus. 511.22.
Pedes. 501.23.507.31.
Penſiles horti, agri, vrbes, maria, montes. 178.17.
Perdita Cereris filia. 45.25.
Perditus Iſidis filius. 45.24.
Perfectum. 6.31.
Peripatetici. 98.26.135.30.352. 9.354.28.364.15.454.29.
Perſarum regnum. 420.4.
Perſica Sibylla. 15.24.
Peſtilentia Romæ. 41.25.
Petilius. 63.3.10.
Petrus Apoſtolus. 237.15.264.4.
Petri diſcipuli IESV mors.237.27.
Phaëton. 108.9.
Phædra. 47.11.
Phalaris. 169.19.
Pherecydes. 401.5.403.20.
Phydias. 78.25.
Philoctetes. 21.28.
Philoſophi. 10.26.12.19.15.11. 83.9.124.20.141.18.142.16. 143.5.150.30.157.9.159.11. 160.19.259.21.359.33.528.2.
Philoſophi quidam. 67.21.
Philoſophia. 3.2.151.20.29. 154.3.166.3.21.159.18.180.19. 195.9.
Philoſophorum ætas. 268.31.
Philoſophia Arceſilæ. 131.17. 132.19.
Philoſophus Ariſtippus leno. 157.33.
Philoſophi ad bene viuendum. 2.24.
Philoſophia defloreſcens. 455.10.
Philoſophorũ doctiſſimi. 455.18.
Philoſophiam duabus rebus conſtare. 128.21.
Philoſophiæ Epicureæ ortus. 160.32.
Philoſophorum error. 29.27.
Philoſophia ethica. 151.12.
Philoſophorum gloria. 2.22.
Philoſophia logica. 151.4.
Philoſophia moralis. 135.7.
Philoſophica opinatio. 128.22.
Philoſophiæ ortus. 160.6.21.26.
Philoſophorum præcepta. 338.4.
Philoſophi reges. 174.11.
Philoſophi religiones ſuſtulerunt. 76.27.
Philoſophorum, & ſacrarum literarum conſenſus. 401.21.29.402. 2.11.
Philoſophiæ ſectæ multæ. 130. 24.131.14.
Philoſophiæ ſenectus Academia. 133.32.
Philoſophia ſublata. 130.21.
Philoſophi veritatem attigerunt. 400.28.33.401.19.
Phyſica. 135.8.
Phyſici. 133.17.
Phryges. 256.31.
Phrygia Sibylla. 16.17.
Picus. 63.21.64.24.
Pietas. 143.10.290.20.23.
Piſonis annales. 15.30.
Piſo C. Iulij ſocer. 42.20.
Piſtor Iupiter. 54.16.
Plato. 13.15.80.14.98.28.108. 20.167.16.170.19.181.18.264. 13.289.32.
Plato, & Aegyptus. 194.19.
Platonis ætas. 464.16.
Plato captus, & redemptus. 181.19.
Platonis ciuitas. 180.24.

Platonis

Platonis imitator. 13.19.40.25. 41.22.
Pluto Ageſilaus. 28.26.
Pluto Dieſpiter, & Orcus. 37.26.
Plutoni inferna obtigiſſe. 28.22.
Plutonis ortus. 37.26.
Pœnitentia. 349.19.377.25.484. 18.541.15.20.
Poëtæ. 10.25.29.259.21.
Poëtarum ætas. 268.30.430.11.
Poëticus color. 27.11.27.29.24.
Poëta de Dijs. 43.13.
Poëtæ non finxerunt. 10.31 29.13.
Poëtica licentia. 27.31.59.25.
Poëtarum mendacium. 28.6.25. 7.50.20.
Poëtarum mos. 106 26.
Poëtarum myſteria reuelata. 33. 23.
Poëtæ officium. 27.32.
Poëta Orpheus vetuſtiſſ. 10.33.
Poëtæ vrni. 15.11.
Poëtæ ad voluptatem. 40.11.
Pœnæ præſentes. 91.37.120.9.
Pœnorum Vranus. 39.23.
Pollex digitus. 511.17.
Pollux. 23.15.39.10.
Polycletus. 78.25.
Polytes. 414.31.
Pompeius adoleſcens. 58.21.
Pomp. Cn. pater. 329.5.
Pomp Cn. mors. 329.8.
Pondera. 179.20.
Pontifex C. Cæſar. 15.14.
Pontifices minores, & maximi. 302.31.
Pontificum ſcripta. 61.28.
Pontifex Cotta. 14.15.
Pontius Pilatus. 229.29.
Populi teſtimonia de Dijs. 5.33.
Portunus, & Palæmon Melicerta. 58.31.
Poſſidonius. 475.9.
Potio IESV. 231.24.
Potitiorum gens. 91.30.
Potitiorum gentis interitus. ibid.
Præfectus M. Antonij. 92.3.
Prætor Furius Bibaculus. 62.4.
Prætor Q. Petilius. 63.9.
Præmium pro armis fabricatis a Dijs. 46.20.
Precationes ad Deum. 382.10.
Pretium librorum Sibyllinorum. 16.5.11.
Priamus. 25.22.64.23.66.10.
Priami ætas. 64.23.
Priapo aſellus immolatur. 59.4.
Priapus victus. 59.21.
Primos Aegytios in cælum ſuſpexiſſe. 114.23.
Primi Chananæi Deum ignorauerunt. 124.10.
Primum cor in homine fingitur. 515.27.
Primus deorum colendorum auctor. 64.27.65.14.
Primus Iupiter ſacrificat. 33.8.
Primus Iupiter ex Saturni filiis. 26.30.
Prima Meliſſa ſacerdotes Magnæ matris Deûm. 65.1.
Primi oculi in auibus finguntur. 515.30.
Primus Orpheus Liberi patris ſacra in Græciam inuexit. 64.16.
Primus Pherecydes de immortalitate animarum. 403 21.
Primus Poëtarum noſtrorum Virgilius non longè à veritate. 11. 33.
Primus Protagoras dubitauit de Dijs. 454.21.
Primus Rex. 36.31.37.16.
Primus ſapientiæ gradus. 66.27.
Primus Thales de natura quęſiuit. 12.23.153.24.
Primus Thales philoſophus. 160.7.
Prima Venus meretriciam inſtituit. 46.11.
Proboſcis. 300.7.

Prodigia. 90.28.
Prodigus. 358.8.12.
Prometheus. 105.25.106.1.489.22.
Promethei ætas. 106.29.
Prophetæ. 208.12.260.9.384.2.401.21.414.17.430.20.22.434.27.482.24.
Prophetarum Deus vnus. 9.26.
Propheta magnus venturus. 423.11.
Prophetarum mortes. 10.16.208.22.
Prophetarum munus. 10.6.
Propheta non Philoſophus. 333.22.
Prophetæ Principes, aut etiam Reges. 10.19.
Propoſitiones. 86.5.
Proſerpina. 58.33.
Proſerpina Locrenſis. 92.7.120.12.
Protagoras de Diis. 5.20.
Protagoræ ætas. 454.21.
Pudicitia. 375.1.
Pueri. 369.17.
Pulmo. 512.17.
Punicum bellum Næuij. 15.29.
Punitio. 477.7.15.
Pyrrhus. 92.6.
Pythagoras. 12.27.168 11.170.29.403.20.432.26.462.11.
Pythagoras & Aegyptus. 194.18.
Pythagoræ ætas. 464.17.
Pythagorica de anima ſententia. 166.13.
Pythagoras & philoſophiæ nomen 117.31.153.25.
Pythagoræi. 98.25.297.21.

Q

Quies. 473.18.24.
Quindecemuiri 16.24.
Quirinus. 39.24.
Quirinus in cælo. 41.26.
Quirinus Deus. 42.16.43.1.
Quirinus, Romulus prius. 58.28.

R

Ratio. 89.9.
Ratio animalium brutorum 452.6.
Ratione carere. 391.11.
Ratio in diſcernendo. 467.28.
Ratio diuinorum operum. 433.12.
Ratio homini propria. 452.5.
Ratio naturæ ſapientis. 462.21.
Religio. 88.22.127.13.144.17.29.145.8.184.27.197.25.253.8.12.303.11.304.17.337.4.482.22.545.7.14.
Religionis cardo. 450.31.
Religio Dei vnius veri. 304.28.317.11.13.381.11.
Religiones Deorum. 305.16.20.24.
Religionis diſſolutio. 453.1.29.
Religio homini própria 143.13.31.452.22.
Religio, & metus. 382.3.462.3.
Religionum origo. 39.16.40.1.
Renes. 518.32.
Reperiſſe artes Mineruam. 49.30.
Reperiſſe aruſpicinam dæmones. 118.25.
Reperiſſe Aſtrologiam dæmones ibidem.
Reperiſſe augurationem dæmones ibidem.
Reperiſſe fabricam Vulcanum 49.24.
Reperiſſe frugum vſum Cererem 49.14.
Reperiſſe magiçam dæmones. 118.27.
Reperiſſe medicinã Aeſculapium. 49.24.

Reperiſſe necromantiam dæmones. 118.26.
Reperiſſe oracula dæmones. ibid.
Reperiſſe ſtatuas Prometheum. 106.27.
Reperiſſe vini vſum Liberum. 49.14.
Reſp.Rom. 363.17.
Reſponſa,& carmina ſacra. 15.8.
Reſurrectio IESV CHRISTI. 234.23.
Rex Agathocles Siculorum. 57.21.
Rex Cretenſium Meliſſeus. 64.28.
Rex alius Deorum aliis temporibus. 25.20.
Regno conceſſit Titan. 37.19.
Reges,qui Dij habiti fuerunt. 21.3.
Regnum diuinum immutabile. 25.24.
Rex Euriſtheus. 22.9.
Regnum Iouis. 28.25.
Reges Iudæorum. 200.3.202.20.207.26.
Rex Laomedon. 23.8.64.24.
Regiæ laudes. 272.20.
Reges Maurorum conſecrari. 39.15.
Rex mundi vnus. 18.9.
Regnorum partitio, & ſortitio. 28.22.25.
Rex Perſes. 91.16.
Reges philoſophari. 174.11.
Reges philoſophorum Socrates, & Plato. 164.14.
Regnum Saturni. 31.19.32.14.37.16.269.7.
Regnum Solomonis. 216.33.
Rex Tarquinius Priſcus. 16.5.
Regum templa, & ſimulachra. 116.1.119.4.
Regulus. 287.30.
Rhadamanthus. 173.18.430.28.
Rhea. 25.15.
Rhea,Ops latinè. 35.9.
Riſus homini proprius. 452.3.
Romæ ætates. 420.10.
Romanorum ad Cannas clades. 121.7.
Roma capta à Gallis. 54.5.
Romani Græcorum imitatores. 51.4.463.29.
Romanorum Imperium. 293.20.354.6.
Roma incolumis. 437.1.
Romanorum nomen tolletur. 419.27.
Romanæ philoſophiæ princeps. 45.8.
Romanorum Quirinus. 39.24.
Romulus. 420.11.
Romuli deſiderium. 42.23.
Romuli mors. 43.1.
Romulus poſtea Quirinus. 58.27.
Rubigo conſecrata. 52.31.

S

Sabbati dies. 417.3.
Sabinorum Sancus. 39.24.
Sacra in Capitolio Albuneæ Sibyllæ. 16.21.
Sacrificia in aperto. 70.20.
Sacrificium apud Deum, opus iuſtum. 347.33.
Sacrificia Deorum. 400.3.
Sacrificia humanæ hoſtiæ. 56.2.57.9.57.5.58.26.121.28.
Sacra Iunonis Sami. 45.32.
Sacra viris prohibita videri. 172.7.
Sacrilegia Dionyſij Tyranni. 79.7.20.
Sacrilegia Pyrrhi. 92.6.
Saitæ. 14.26.
Salamin. 56.1.
Salluſtius homo eruditus. 61.19.
Salluſtius homo nequam. 112.25.
Sami Iuno. 39.25.
Samia Sibylla. 16.1.
Samia vaſa. 49.27.

Samus. 45.31.
Samus Parthenia. 41.32.
Saccus. 39.24.
Sanguis. 111.30.
Sapere. 196.6.
Sapientia. 131.25.133.1.145.3.
153.29.158.21.197.25.
Sapiens,& beatus. 190.33.
Sapientia diuina. 76.28.
Sapientia humana. 76.26.292.24.
Sapiens malus. 294.3.
Sapientia,& religio. 145.1.5.
Sapientia, & ſcientia. 139.23.
Sapientia, ſcientia cum virtute.
139 31.
Sapientes ſeptem. 193.17.27.
Sapientum ſeptem ætas. 464.17.
Sapiens Thales Mileſius. 12.22.
Sapientiæ ſumma. 141.11.160.
13 190.13.
Sapores ad linguam. 510.23.
Saturnus. 11.15.25.15.18.8.31.
19.32.33.36.17.
Saturni ætas 66.6.114.53.
Saturni captiuitas. 38.1.
Saturnus deluſus. 26.32.
Saturnus homo. 36.7.27.
Saturni nomen. 34.28.
Saturni Ops ſoror, & coniux. 35.
9.37.11.
Saturni ortus. 31.21.26.33.
66.18.
Saturno rege. 25.19.
Saturnus ſenſibus carens. 34.23.
Saturnus Terminum deuorauit.
55.17.
Saturni venationes. 369.30.
Scapulæ. 510.32.
Scena. 368.31.536.27.537.8.
Scientia. 178.22.138.27.325.9.
12.326.18.
Scutum Iouis. 61.2.
Scuta Saliorum. 62.3.
Sedechias. 200.4.
Semina. 542.15.
Semen genitalium. 515.7.16.
Semen marium,& feminarum.
515.23.
Senatus Romuli. 89.20.
Seneca. 19.25.378.4.15.
Seneca Stoicus. 13.30.95.24.
Senes. 369.19.
Senſus. 186.18.
Senſus corporis. 9.4.
Senſuum membra miniſtra. 521.6.
Senſus viuus atque cæleſtis, mens vel animus. 521.23.
Senſus,& vita. 524 30.
Senſuum voluptates. 365.30.
September Aegyptiorum. 14.24.
Sepulchrum Aeſculapij. 23.6.
Sepulchrum Cæli. 33.22.
Sepulchrum Herculis. 22.30.
Sepulchrum Iouis. 31.5.15.
Serapis. 58.25.
Sermo. 204.12.
Sermo Dei, & verbum IESV.
204 13.
Sermo homini proprius. 451.27.
Sermonis ſimilitudo in beſtiis.
ibidem.
Seruire. 9.19.
Seruus diuerberatus. 92.18.
Seruus liberatus. 197.1.
Serui philoſophi. 180.21.
Seruus philoſophus Phædon.
181.16.
Serui publici ad ſacrificia Herculis.
91.29.
Seipſum vegetans. 523.13.
Seueritas. 351.13.
Sexuum appetitus. 372.5.
Sibyllæ. 15.18.483.2.
Sibylla Albunea. 16.18.
Sibylla Cumea quarta. 15.29.
483.26.
Sibylla Cumana Amalthea ſeptima. 16.2.
Sibyllæ decem. 15 22.
Sibylla Delphica tertia. 15.27.

Sibylla Helleſpontica. 16.15.
Sibyllæ Helleſponticæ ætas. 16.17.
Sibylla Libyſſa ſecunda. 15.26.
Sibylla Perſica pri. 15 24.
Sibylla phrygia nona. 16.17.
Sibylla Samia ſexta. 16.1.
Sibylla Tiburtina decima. 16.18.
Signa ante cladem. 419.1.
Signum ante Dei aduentum. 426.10.547.31.548.5.
Silenus. 170.7.
Sileni aſellus. 59.9.
Siluæ. 391.28.
Simulachra. 70.16.23.71.6.17.73.1.77.6.119.2.5.120.8.
Simulachrum Apollonij. 265.30.
Simulachra Aſtra. 179.7.
Simulachrum Cupidinum. 52.11.
Simulachra propter deſiderium. 39.1.
Simulachrum Dei homo. 337.2.350.22.
Simulachra Deorum. 45.22.
Simulachra fortunæ. 185.25.
Simulachrũ Ganymedis, & Aquilæ ante pedes Iouis. 28.16.
Simulachra Herculis. 47.33.
Simulach. locuta. 91.12.13.
Simulach. meretricis. 51.6.
Simulach. mulierum. 28.9.
Simulach. ſedentis in Capitolio. 154.5.
Simulachrum Sibyllæ Albuneæ. 16.20.
Simulachrum Tulliæ Ciceronis. 40.31.
Simulachrũ Veneris armatę. 54.23.
Simulachrum vnum in omnibus templis. 28.9.
Siniſtra feminina. 515.14.21.
Siſinnius Capito. 370.1.
Socio. 378.16.
Socrates. 74.4.98.27.117.8.127.9.151.14.164.13.170.23.172.18.290.33.356.15.387.33.443.33.462.10.
Socrates, & Academici. 129.12.
Socrati Aegyptiorum religiones probatæ. 173.15.
Socratis ætas. 454.21.
Socratis confeſſio. 186.31.
Socrates ſcurra. 173.11.
Sol. 34.13.316.1.
Sol Deus. 83.12.85.13.103.8.129.29.
Sol clarior ſeptuplo. 434.14.
Solis curſus, & Lunæ, & Syderum meatus. 152.5.178.30.
Sol dux. 332.34.
Solis magnitudo. 316.4.
Sol ſi ſtaret. 82.4.
Solis tenebræ. 422.10.13.547.32.
Solis vſus. 466.9.
Solidum. 6.30.
Solomon. 201.17.204.28.
Solomonis ætas. 225.15.
Solonis ætas. 16.17.
Solus Liber Deorum triumphauit. 23.31.
Solus Saturnus Rex. 106.6.
Solus M. Tullius imitator Platonis. 40.25.
Somnia. 90.29.
Somnium cuiuſdam. 134.12.
Somnium medici Auguſti. 92.25.
Somnij Deus auctor. 525.31.526.3.
Somniorum euentus. 525.33.
Somnia prophetarum. ibidem
Sophia. 159.30.
Somnium Tiberij Attinij. 92.14.
Spartanæ mulieres. 54.13.
Spartiatæ. 131.12.
Spectacula. 369.24.570.2.536.23.537.20.
Spina. 499.3.
Spiritus. 111.31.204.3.243.28.
Spiritus bonus. 119.13.
Spirituum bonorum officium. 119.18.27.

Spiritus

Spiritus boni ortus. 93.14.
Spiritus Deus. 12.1.
Spiritus Dei. 204.20.
Spiritus hominum. 204.19.
Spiritus malus. 117.14.119,9.30.123.7.189.5.313.2.
Spiritus mali ortus. 93.17.
Splen. 519.1.
Statutum ſemel. 479.10.
Stellæ. 128.31.
Stellæ Cancri. 59.16.
Stellarum caſus. 548.1.
Sterculius Deus. 55.8.
Stoici. 98.25.107.17.351.26.352.17.388.13.389.33.454.29.
Soici quidam. 135.32.
Stoici de animæ immortalitate. 166.7.
Stoici de Dijs. 82.31.
Stoici ad naturalem rationem traducunt. 33.31.44.30.
Stoici de prouidentia. 5.23.
Stoici de Sole. 85.29.
Stoicorum vana ſententia. 34.30.
Stoici,& Zeno. 130.17.
Stultitia. 182.18.
Stygia palus. 26.3.
Subſtantia ignis calor, aquæ humor. 104.3.
Suillæ carnis interdictio. 228.29.229.7.
Superſtitio. 3.17.5.1.252.10.20.253.8.27.
Syon mons. 227.4.
Syriæ montes. 437.22.
Syria,prouincia legati. 229.30.
Syriæ rex. 423.19.

T

Tarquinius. 55.18.420.14.
Tarquinius Priſc⁹ Rex.16.5.90.31.
Tarquinius Superbus. 200.9.218.21.
Tarquini ſuperbi ætas. ibidem
Tarquitius. 23.2.
Tatius. 52.1.
Tauri. 58.4.
Taurus Europæ. 27.19.
Taurus Lunę mactatur. 19.28.
Tectum apertum ſupra terminum 55.26.
Tellus. 65.29.
Templa. 380.27.
Templũ Caſtoris,& Pollucis. 91.5.
Templũ fortunę Equeſtris. 91.33.
Templa igni vaſtata. 161.33.
Templum IESV. 217.4.
Templum IESV CHRISTI. 217.15.20.
Templum Iunonis Laciniæ. 91.32.
Templum Iunonis Sami. 46.1.
Templum Iouis Triphylij. 29.7.
Templum pectus humanũ. 53.22.
Templa regũ,& ſimulachra. 116.1.
Templum Iouem conſtituiſſe. 65.4.8.
Templum Veneri Caluæ. 54.7.
Tempora. 107.25.
Tenebræ. 102.18.186.17.
Terminus Deus. 55.16.
Terra. 31.28.73.6.101.32.112.21.129.2.
Terræ. 391.26.
Terram calcare. 73.11.
Terra Deus. 85.17.
Terræ filij. 32.12.
Terra,& ex ea homo. 105.19.
Terræ interitus. 384.11.
Terram Iupiter quinquies circuiuit. 30.31.
Terra in Luna. 177.33.
Terræ in medio. 426.12.
Terræ nomen. 32.16.28.
Terræ partes. 102.10.
Terra in Sole. 178.6.
Terræ fœcunditas. 391.26.396.15.
Terræ tenebræ,& lumen. 102.6.
Terræ tenebræ, inferi, & mors. 102.8.
Terra Veſta. 87.32.

Terræ vſus. 466.2.
Tertullianus. 261.1.267.28.
Teſtamentum Dei. 208.16.
Teſtamenta,duo. 335.26.
Teſtamentum nouum Chriſtianorum, vetus Iudæorum. 235.29.
Teſtamentum lex Moyſi data. 235 19.
Tetrarchæ Iudæorum. 208.1.
Teſtamenti confirmatio. 235.20.
Teucrus. 56.2.
Teuram Deus Gallorum. 56 7.
Thales Mileſius. 12.22.103.29. 153.23.160.6.
Thallus. 56.9.
Thebæ. 64.16.
Themis. 25.31.
Themiſte philoſophans mulier. 181.15.
Theodorus Cyrenæus. 455.12.
Theophraſtus. 344 19.
Thetis. 25.29.
Theuthi Mercurius. 14.23.
Tiberius Attinius. 92.14.
Tiberius Cæſar. 208 2.
Tiberij Cæſaris ętas.ibi.& 218 18.
Tiburtina Sibylla. 16,18.
Titan. 106.5.
Titanes. 24.12,33,16.38.11. 271.30.
Tityus. 429.22.
Triphyllius Iupiter. 29.7.
Triſmegiſtus. 14.29.464.16.
Triumphus Cupidinis. 25.1.6.
Triumphus Liberi patris. 23.31.
Troia capta. 8.21.22.24.
Troia capta anni M.CCCC. LXX. 66.16.
Troiani agri Marpeſſus vic⁹.16.15.
Troiam perituram. 15.33.
Tyberis.56.22. Tyndarus. 24.17.
Tyndaridæ. 11.1.
Tyrann.crudeliſ. 171.23.
Tyranni mors vi meretricis Leęnę. 51.5.
Tuditanus. 177.6.
Tullus Hoſtilius. 53.3.
Turulius præfectus Antonij. 92.3.
Turulij mors. 92.5.

V

Valentiniani. 256.32.
Valere. 453.21.
Valerius L. 17.4.
Varro M. 15.12.36.9.111.22. 483.4.
Varronis M.ætas. 223.4.
Varro Cannenſis. 121.5.
Vatinius P. 91.8.
Veij. 91.13.
Venationes Saturni. 369.30. 536.26.
Venti. 40.5.404.10.13.
Ventorum vſus. 466.28.
Venus armata. 54.23.
Venus calua. 54.7.
Veneris donaria. 78.22.
Venus,& Mars. 23.15.
Venus Paphi. 39.26.
Venus proſtituta. 46.5.
Ver. 102.28.
Verba. 205.25.
Verbis carentes ſoni. 370.14.
Veritas. 10.27.83.32.123.6.13. 186.22.308.12.
Veritas ſine eloquentia. 2.29.
Veritatis gradus. 444.20.
Vera imprudenter locuti. 333.17.
Veritatis notio. 2.2.4.7.
Veritatis obſcuritas. 4.24.
Veritas penè vniuerſa per philoſophorum ſectas. 400.28.
Veritas ſuo lumine illuſtris. 401.12.
Verres C. 24.28.80.15.81.4. 12.23.
Verris mors C. 81.25.
Verſus Sibyllæ Erythrææ ad mille. 17.5.
Vertibula. 499.25.
Veſica. 514.23.
Veſpaſianus. 237.29.

Veſta. 31.6.34.3.
Veſta Iouis educatrix. 37.23.
Veſtæ Priapum inſidiatum. 59.7.
Veſtalia ſacra. 59.12.
Veſta terra. 87.32.
Vetuſtas. 88.27.
Victoria. 328.32.
Vipera. 467.19.
Vir. 517.6.
Vires. 47.25.
Virgilius. 279.27.280.14.
Virgines Veſtales. 57.2.
Virtus. 1.24.47.20.137.12.139.30.145.28.148.4.150.22.183.33.184.16.273.5.16.18.324.18.325.11.22.28.326.1.18.328.1.329.9.13.384.23.396.32.406.10.17 20.28.407.23.
Virtutis amaritudo. 2.10.
Virtus in animi bonis. 47.22.
Virtus Bellona. 57.33.
Virtutes cõſecrari. 52.25.33.53.10.
Virtus Dea. 52.7.
Virtutum domicilium. 53.2.
Virtus, quæ fortitudo dicitur. 47.23.
Virtutum materia in vitiis. 353.13.
Virtus niſi morte finitur. 407.33.
Virtus perpetua. 407.11.20.25.
Virtutes philoſophis ignotæ. 319.26.
Virtutes temporariæ vitæ. 351.21.
Virtutis via. 318.10.321.16.322.10.332.3.
Vis naturalis diuina ratione prædita, Deus. 13.5.
Viſa credita. 415.27.
Viſcera. 512.7.
Vita. 102.31.148.33.149.13.150.11.
Vita actuoſa. 359.1.
Vita ciuilis. 155.4.
Vitæ duæ. 397.3.408.12.
Vita optanda. 528.19.
Vita perennis. 408.23.
Vita philoſoph. 479.12.
Vita ſuperuacua. 378.12.
Vitæ tempus. 114.2.114.26.
Vitæ viæ duæ. 318.5.319.18.21.532.10.17.
Vita in virtute. 371.9.371.27.
Vitia. 22.1.407.22.24.
Vitia fieri, non naſci. 314.32.
Vitia philoſophis ignota. 319.17.
Vitiorum ſenectus. 407.8.
Vitia tolli non poſſe. 354.14.
Vitiorum viæ. 318.16.320.12.322.12.331.17.
Vitiorum voluptas. 2.10.
Vltor. 361.18.
Vlyſſes. 66.10.
Vmbilicus. 512.2.
Vnitas in rebus. 463.12.
Vnius perfectio virtus, quàm multorum. 7.26.
Volucrum ortus. 493.7.22.
Voluntas. 353.22.357.10.
Voluptas. 145.16.22.29.371.13.407.26.545.26.
Voluptas animalium. 366.2.
Voluptas animi. 135.26.136.26.
Voluptas auriũ 371.2.535 31.536.7
Voluptas corporis. 135.26.136.28.
Voluptas hominum. 136.18.
Voluptas cum honeſtate. 135.27.138.4.
Voluptas oculorum. 343.1.366.24.535.30.536.17.
Voluptas odoratus, & guſtus. 371.13.535.32.536.3.
Voluptates ſenſuum. 365.30.
Voluptas tactus. 371.1.
Voluptas virtutis ſocia. 371.4.
Vox. 404.10.13.519.29.32.
Vranus. 32.33.
Vrani ætas. 114.33.
Vranus homo. 32.31.
Vranus Pœnorum. 39.23.
Vranus pri. potens. 37.4.
Vranus pri. Rex. 36.31.

Vrbes,

Vrbes,& agri. 44.15.
Vrbium munitiones. 338.24.
Vſura. 560.25.
Vſus inuentor. 467.15.
Vua 513.8.
Vulcanus. 34.12.
Vulcanus arma Dijs fecit. 46.20.
Vulcanus ignis. 87.31.
Vulcanus Lemni. 39.26.
Vulgi iudicium. 304.8.
Vxore abſtinere. 368.27.

X

Xenocrates. 522.12.
Xenophanes. 177.30.

Y

Y litera. 319.2.320.17.

Z

Zacharias propheta poſtremus. 200.12.
Zachariæ ætas. 200.13.218.17.20.
Zeno. 13.6.135.31.138.15.205.21.264.14.462.11.
Zeno Epicureus. 173.11.
Zenonis mors. 166.23.
Zeno,& Stoici. 130.17.133.24.464.17.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

4-3-A